קמין קושירסקי

פרקי יידיש מתורגמים לעברית

מתוך: ספר הזכרון לקהלת קמין קושירסקי והסביבה



ארגון יוצאי קמין קושירסקי והסביבה בישראל

2016

הפרקים המתורגמים בספר זה נכתבו ביידיש ונדפסו בתוך:
ספר הזכרון לקהלת קמין קושירסקי והסביבה
תל-אביב: ארגון יוצאי קמין קושירסקי והסביבה בישראל, 1965

פורמט דיגיטלי

2016

תרגום ועריכה: אסתר וינשלבוים

בשער: כיכר השוק 1930 [אתר]

ספר הזכרון

לקהלת קמין־קושירסקי והסביבה

העורכים:

א. ש. שטיין ז"ל, י. כרוסט, א. מ. אורז־יצר

בהוצאת ארגון יוצאי קמין־קושירסקי והסביבה בישראל

ובסיועו הפעיל של ה־לנדסמנשפט־ הקמין־קושירסקי בארצות־הברית וארגנטינה

לזכר הנספים בני קהילות ווהלין

הקדמה

ידידי, יוצאי קמין קושירסקי והעיירות הסמוכות ובני משפחותיהם,

בשנת 1965 יצא לאור ספר הזיכרון לקדושי קמין קושירסקי והעיירות הסמוכות לה בחבל ווהלין.

הספר סוקר את ההיסטוריה של העיירה והיהודים שחיו בה, מראשית הקמתה ועד חורבנה של הקהילה היהודית בתקופת השואה. הספר נכתב בדם לבם של הניצולים, במטרה לשמר את הזיכרונות שלהם ולהנחיל אותם לדורות הבאים.

חלקים גדולים מן הספר נכתבו ביידיש, השפה ששימשה את היהודים בחיי היום-יום בעיירתם. לצערנו, רוב בני הדור הצעיר אינם יכולים לקרוא זיכרונות אלו של אבותיו.

לכן שמחנו כאשר פנתה אלינו אסתר וינשלבוים, בת ליוצאי ווהלין, והתנדבה לתרגם לעברית את פרקי הזיכרונות הכתובים בשפת יידיש, ולפרסם אותם כספר דיגיטלי.

אנו מודים לאסתר על עבודתה המסורה ומקווים שתרגום זה יאפשר לבני הדור הצעיר של יוצאי קמין קושירסקי והסביבה להיחשף לעברם ולקרב אותם למפעל ההנצחה.

יגאל פלוט,
בנו של יעקב פלוט ז"ל, יו"ר ארגון יוצאי קמין קושירסקי והסביבה בישראל, מיום הקמת הארגון בשנת 1951 ועד פטירתו בשנת 1981.

מרץ 2016

דברי המתרגמת

כ"ז באב תש"ב 1942, יום השחיטה הגדולה, הוא היום שמציינים יוצאי קמין קושירסקי כיום חורבן קהילתם. חלפו מאז כמעט עד שנים.

בשנת 1965 ראה אור "ספר הזכרון לקהילת קמין קושירסקי והסביבה", חלק הארי נכתב ביידיש. בשנת 2007 ראה אור ספר המשך "יהודים של יערות ואגמים", בעריכת אברהם ביבר וישראל בן דור, ובו עדויות וזיכרונות נוספים וגם מאמרים אחדים, בנוסח עברי, מאלה שנדפסו בחלק היידיש בספר הזיכרון הראשון. הוקם גם אתר אינטרנט הכולל פרקים מספר ההמשך. לאחר לבטים, ובברכתו של יגאל פלוט, יושב ראש ארגון יוצאי קמין קושירסקי והסביבה בישראל – רואה עתה אור קובץ התרגום של כל פרקי היידיש מתוך ספר הזיכרון.

אני בת ליוצאי ווהלין (קוריץ, לוּצק). נסיעותיי לאוקראינה – במיוחד הנסיעה בשנת 2010 במסע השנתי של ארגון יוצאי קוריץ בישראל, בו נטלתי חלק – הותירו בי חותם שהוליך אותי למסע מסוג אחר, מסע בספרי זיכרון של קהילות בווהלין. ראשיתו ספר קוריץ, בתקווה למצוא בדל מידע על משפחת אבי, והמשכו ספרי זיכרון נוספים, במטרה לסייע למי שאינם דוברים יידיש למצוא, אולי, מה שאני לא מצאתי, ולהחיות לרגע של קריאה עולם שחרב.

תרומתי הצנועה לשימור זכר הנרצחים – בהם מרבית בני המשפחה של הוריי – בפוגרומים ובשואה הגדולה במאה ה-20.

קובץ זה הוא השנים-עשר בסדרה זו של תרגום פרקי יידיש. קדמו לו קובצי תרגומים מספרי הזיכרון של:

קוריץ, לודמיר, מלינוב-מרוויץ\טרוביץ, סארני\רוקיטנה, לודביפול, דומברוביצה, קרמניץ, לובומל, אוסטילה, רוז'ישץ', שומסק.

*

המאמרים המתורגמים נערכו בסדר הופעתם בספר הזיכרון, בציון פרק ועמודים. התצלומים בקובץ התרגום הם מתוך ספר הזיכרון אלא אם צוין אחרת, מקצתם מאוסף התצלומים בספרם של ביבר ובן דור, להלן: ביבר, ומאתר הקהילה, להלן: אתר.

עשיתי כמיטב יכולתי לזהות ולתעתק שמות אנשים ומקומות, אני מקווה שלא שגיתי הרבה.

הערות בקובץ מובאות בגוף התרגום.

הערות בסוגריים עגולים ( ) הן מן המקור, של הכותבים או של המערכת. הערות בסוגריים מרובעים [ ] הן שלי; הבאתי בהן הבהרות וביאורים קצרים, תיקונים קלים וגם סימני שאלה וקריאה.

א' ו'

אדר ב' תשע"ו

[דבר המערכת]

כשתמה מלחמת העולם השנייה, ושרידי היהודים שנותרו מעיירתנו באו כמעט כולם לארץ ישראל, הבנו כי זה סופה של הקהילה היהודית בקמין קושירסקי.

בשנת 1951 ייסדנו את ארגון יוצאי קמין קושירסקי והסביבה, במטרה להקים מצבות ואתרי זיכרון ראויים, להנצחת הקדושים שלנו והקהילה היהודית שחרבה בקמין קושירסקי, שכללה גם את הקהילות לוביישוב, גלושה רבתא, פנייבנו, גלושה זוטא וכל היישובים האחרים. בין השאר הוחלט גם להוציא לאור ספר זיכרון שיבטא את האספקטים ההיסטוריים, התרבותיים והחברתיים של עיירתנו וסביבתה, וינחיל לדור הצעיר, יורשינו, מעט זיכרונות של אבות אבותיהם, שחיו, השפיעו ומשכו את שלשלת העבודה הפורה לטובת החברה במשך דורות.

מסיבות שונות נדחתה ההחלטה, עד אשר נטלו על עצמם חברי ועד אחדים, למרות הקשיים הרבים, להגשים את רעיון ההוצאה של ספר כזה. הם החלו באיסוף חומר אצל בני עירנו בארץ ומחוצה לה.

בין שתי מלחמות העולם קלחו בעיירתנו חיי חברה תוססים. העיר גדלה והתפתחה. תורה והשכלה נשזרו יחד. חסידות ועניני חולין השתלבו. במיוחד הצטיינה קמין בעבודתה המעשית לטובת הציונות ובנוער החלוצי שלה, שחונך מילדות בבית ספר עברי לאהבת ארץ ישראל.

עיירתנו הייתה מרכז תרבותי-חברתי לאוכלוסייה היהודית בסביבה כולה. לכן לא חסך הוועד שלנו מאמץ ונכונות להקרבה, ודאג, בכל האמצעים, ללקט ולעבד את החומר המציג את הזוהר והיופי שהצטיינה בהם עיירתנו עד בוא הצבא הסובייטי בשנת 1939.

החורבן והאבדן מידי הגרמנים שהחלו בשנת 1941, חיי היהודים בגטו ואקציות הרצח, הסבל והייסורים של הניצולים במקומות שונים וביערות – שנמסרו בעדויות מצמררות של ניצולים רבים שברחו ליערות כפרטיזנים – נוגעים ללבנו עד דמעות.

ספר הזיכרון הוא יצירה קולקטיבית. נכתב בידי אנשים שאינם סופרים אלא מדווחים על אשר חוו הם עצמם. הם מעוניינים לתאר את אשר חשו, חוו על בשרם, הבינו וראו. ברור כי בספר שנוטלים בו חלק אנשים רבים בזיכרונות, בקורות חיים של עשרות שנים, יש סכנה של חזרות ואף סתירות, לא היה אפשר להשוות ולבדוק במדויק את כל התיאורים.

למרות אי-דיוקים אפשריים, שאולי נפלו בספר הזיכרון, אנו מקווים כי בספר קהילתנו היהודית שחרבה, אנו תורמים את תרומתנו הצנועה לקורות תקופת החורבן.

אבדה קמין קושירסקי היהודית, הושמדה בידי הרוצחים הנאצים עם כל הקהילות הקדושות של גולת פולין.

הבה נישא בלבנו לנצח את זכרה.

הוקרתנו העמוקה לכל בני העיירה בישראל, באמריקה ובארגנטינה, ששלחו אלינו חומר, ולאלה שסייעו לנו באמצעים כספיים להוציא לאור את ספר הזיכרון.

לכולם תודתנו מקרב לב.

ועד המערכת שליד ארגון יוצאי קמין קושירסקי, מאי 1962

א׳ מ׳ אורז׳צר, י׳ כרוסט, מלקטים **מקורות שונים על קמין קושירסקי**

קורותיה של העיירה קמין קושירסקי נמשכים למן המאה ה-14. שורה של היסטוריונים מכותבי "פולין העתיקה" ו"המילון הגאוגרפי" מספרים על העיר שבמחוז ווהלין במילים אלה:

קמין קושירסקי הייתה כנראה במאות שחלפו טירה מבוצרת או יישוב חשוב מטעמים אחרים, משום שהמלך הפולני קזימיר הגדול הבטיח לעצמו את המקום כחלק מנחלותיו כשחתם על הסכם שלום עם הנסיכים הליטאים בשנת 1366 – כך דלוגש קָשֶר.

נכס זה היה קניינה של משפחת לוּבּרטוביץ׳ סַנְגוּשְקו. מיכאל, אחד מבני המשפחה שחי בראשית המאה ה-12, החל לחתום בתואר נסיך קושירסקי. אחרון שושלת הנסיכים, אדם-אלכסנדר הוֹיבּודה – מושל מחוז ווהלין, נפטר בשנת 1656. לדברי נְיֵיצָקי נודע האיש באדיקותו ובנדיבותו כלפי בתי תפילה, וייסד את המנזר הדומיניקני של קמין. אחותו, שנישאה לזֵיז׳ קְרשיצקי, הביאה לבית בעלה את אחוזות קמין קושירסקי, הבן היה אנתוני מ׳ קרשיצקי חורונז׳, בערך ב-1776 [?].

עיירה קטנה ודלה ובה שרידי מבצר. חפיר עמוק מפריד בין ארמון העץ והגן.

מיכאל בלינסקי, פולין העתיקה, ורשה 1845. Michał Baliński, Starożytna Polska

קמין קושירסקי, בעבר העיירה קָשֶר, נפת קובל, מועצה ומטה משטרה של קמין קושירסקי, מרחק 54 ורסטאות מקובל [כ-57 ק"מ], על הנהר ציר. משטרת קמין קושירסקי כוללת את המועצות: קמין קושירסקי, וְייִלְקָה גְלושה [גלושה רבתא], בורובְנה, סוסיצְ׳נה.

80 בתי יהודים, 140 משקי איכרים, כ-2,000 דסיאטינות [כ-22,000 דונם] אדמת פריצים. שטח זהה בידי איכרים. הקרקע: חול וחומר על מצע של חומר.

קמין, ישוב עתיק מימי קזימיר הגדול, הייתה עיר גבול מצד ליטא. קניין פרטי של משפחת סנגושקו מִקושירסקי. האחרון בשושלת, אדם, מושל מחוז ווהלין, ייסד בשנת 1628 את המנזר הדומיניקני. המנזר לא קיים עתה. באמצעות נישואי אחותו של בן סנגושקו האחרון לזֵיז׳ קרשיצקי,

עבר נכס זה לידי משפחת קרשיצקי, עתה הוא רכוש המנזר. שרידי המבצר העתיק קיימים עד היום. המבצר העתיק נחרב בידי ההיידמקים בזמנו של ין קזימיר.

בשנת 1870 היו בקמין: 493 תושבים, 57% מהם יהודים; 96 בתים, 3 כנסיות רוסיות [פרבוסלאביות], כנסייה [קתולית], בית כנסת, טחנת מים, בית מרקחת, 18 חנויות, 4 שווקים.

עדה קתולית (משנת 1637) של דיאקונוּת קובל מנתה 528 נפשות. סניף בכפר וורוקומְלה, כנסייה קטנה בקרימנו.

Słownik geograficzny מילון גאוגרפי, ורשה 1882.

קמין קושירסקי עיירה בפולין, חבל פולֶסְיה. בשנת 1847 גרו כאן 862 יהודים. בשנת 1897 גרו בקמין קושירסקי 1,189 יהודים (מתוך 1,220 תושבים), בשנת 1921 – 617 יהודים. (הערת המערכת: לפי ידיעתנו, חיו בקמין קושירסקי בשנת 1921 1,800 יהודים).

הכנופיות של ההטמן בולק בלחוביץ ביצעו פוגרום בשנת 1920 ושרפו ספרי תורה (הערת המערכת: בפוגרום זה נהרגו לפי אנציקלופדיה יודאיקה כ-120 יהודים בקמין).

קמין קושירסקי מצויה במחוז ווהלין ליד הנהר ציר. משמשת תחנה לרכבת מקובל. יש שם בית ספר עממי ובית ספר תיכון. היא ידועה החל מן המאה ה-12. יש בה מנסרה וביח בד לעצירת שמן.

Большая Российская энциклопедия האנציקלופדיה הרוסית הגדולה, מוסקבה 1953.

יהודים בקמין קושירסקי

על פי הידוע לנו עד כה, התיישבו יהודים בקמין קושירסקי כבר לפני למעלה משלוש מאות שנים. בזמנו של בוגדן חמלניצקי (ת"ח-ת"ט) חיו בקמין כמאה משפחות יהודים, כולם נספו. לימים שוב החלו יהודים להתיישב באזור ווהלין והעיירה קמין קושירסקי אוכלסה בהדרגה בידי יהודים שעיסוקם בתי מרזח, חוות, ייצור יין.

לפני כמאה שנים [מחצית שנייה של המאה ה-19] התיישבו בקמין קושירסקי יהודים רבים יותר, ומנו כבר 57% מן האוכלוסייה שכללה רוסים, אוקראינים ופולנים. היה בית כנסת והיהודים עסקו במסחר. הוטלו על היהודים מגבלות אך הניחו להם לחיות.

יהודים עסקו בסחר תבואה ובאספקה לאיכרים. השווקים בעיירה מילאו תפקיד חשוב בקיום המסחר היהודי ובחיזוקו. בד בבד עם חנויות סדקית, ברזל, עור, חנויות מזון, בדים, צעצועים ונעליים, גדל מספר בעלי המלאכה בעיירה: חייטים, סנדלרים, פחחים, אופים, נגרים, עַגָלָנים, עושי אדרות, כובענים, כורכי ספרים. נוספו גם בעלי עגלות נוסעים ומשאות, והתפתחו מפעלים קטנים וגדולים לייצור לבנים, שמן, ספירט, יין, נרות וכן הלאה. (לפי מספרים שנאספו בידי יעקב פלוט). גם רוכלים שסבבו בכפרים, סיידי בתים, נפחים, ספרים, קצבים וזגגים. מקצועות למדניים כמו מורים, רופאים, עורכי דין וכמובן כלי קודש: רבנים, שוחטים ושמשים.

לאחר כל הפוגרומים והאסונות שעברו על האוכלוסייה היהודית מנתה קמין קושירסקי מעל ל-2,000 יהודים כשנכנסו הגרמנים לקמין בזמן מלחמת העולם השנייה.

לפני שנים רבות הייתה קמין קושירסקי כפופה לעיר הגדולה קובל. הערים הקטנות סביב קובל היו מחויבות בתשלום מסים לקובל. ספר קובל עמוד 24, מציין כי בשנת 1700 גבתה קובל מסים גם מקמין קושירסקי. אך בשנת 1764 נזכרות בספר יזכור זה בעמוד 26 עיירות רבות ששילמו מסים לקובל, ושמה של קמין קושירסקי נפקד. זה מוכיח שקמין קושירסקי כבר לא הייתה תלויה בקובל אלא הייתה עצמאית.

גם בענייני רבנים הייתה קמין קושירסקי קשורה בעבר לקובל. לר' יעקב-אריה, רבה של קובל לפני כ-150 שנה [ראשית המאה ה-19], היו שני בנים ושתי בנות. בן אחד היה רב בסְטוביחְווה והשני, הרב לוי-יצחק, היה רב בקמין קושירסקי. היו רבנים גדולים אחרים בקמין קושירסקי, על אודותיהם נכתב בספר בנפרד.

קמין קושירסקי הייתה ידועה באזור כולו. התרפקו עליה מסביב למעלה מארבעים יישובים קטנים. קמין הפכה לעיר חשובה מאוד. רבנים, דיינים, שוחטים ומשפחותיהם, אישים דגולים, מוסדות

וחברות. אופייני לעיירה שכמעט כולה, והאינטליגנציה בראש, הייתה ציונית.

פוגרומים, הגנה עצמית ומאבק. ב-1915 ערכו קוזקים בסיועם של איכרים פוגרום בקמין. ב-1919-1920, פוגרום של בולק בלחוביץ וכנופייתו, יהודי קמין גילו התנגדות. ב-1937, בא על קמין פוגרום בנוסח הפוגרום שהיה בפשיטיק, פולנים ואוקראינים בזזו ופצעו יהודים.

1939, קמין קושירסקי נפלה בידי הסובייטים. באו מאות פליטים (בהם הרבי ממודז'יץ) יהודי קמין קיבלו אותם בזרועות פתוחות.

1941, הגרמנים בקמין קושירסקי. באירועי תשעה באב תש"א נפלו שמונה קרבנות ראשונים. בראש חודש אלול תש"א, כ-80 קרבנות. ב-1.6.1942 הוקם הגטו, יחד עם יהודי קמין הכניסו לתוכו יהודים מן הסביבה. בכ"ז באב השחיטה הגדולה, כ-2,000 יהודים נרצחו. כ"ב בחשוון תש"ג, חיסול הגטו והשחיטה האחרונה בעיירה.

גרמנים, אוקראינים ושונאי יהודים אחרים מפגינים את יכולתם. הם שוחטים ורוצחים את יהודי קמין קושירסקי. אפוס של עינויים, סבל, וניסיונות של בודדים בלבד להינצל ביערות, אך העיר היהודית קמין קושירסקי, שיהודים בנו וביססו לבנה על גבי לבנה, איננה עוד. נמחקה ונמחתה, כמו לא הייתה מעולם. העיר קמין קושירסקי נותרה בלבבות של שרידי יהודי קמין שהתפזרו ונפוצו בעולם כולו.

בספר זה מצויה ההיסטוריה היהודית של קמין קושירסקי בחמישים השנים האחרונות [מחצית ראשונה של המאה ה-20]. בני העם, יהודי קמין קושירסקי, הם המספרים.

מתוך הפרק: העיירה בבניינה עמ' 251 – 255.

ב' [ברוך] מלמד, מלקט **קווים להיסטוריה של קמין קושירסקי**

תולדות קמין קושירסקי, ייסודה והתפתחותה במרוצת הדורות, לא ידועים לנו לצערנו. עוד פחות יודעים אנו על ראשית היישוב היהודי בה. אך בין הידיעות על תולדות העיירה רטנה (ספר יזכור רטנה), שלוקטו ממקורות שונים, מוצאים אנו פרטים אשר מהם משתמע כי בשנת 1366 הייתה קמין עיירה שמלכי העת ההיא חלקו בה בהסכמי השלום שלהם. וכך נכתב: "חוזה השלום בין הנסיך הליטאי לוברט והמלך הפולני קז'מייז' הגדול משנת 1366: המלך קז'מייז' [קזימיר] קיבל לפי חוזה זה את בלז, חלם, ולודמיר (ולדימיר) ושורת ישובים שמשתרעים ממערב לנהר טוריה (טור): הורודלה, לובומל, טריסק, רטנה, קמין קושירסקי, אבלוצ'ין". [הציטוט כאן הוא מתוך: "רטנה, סיפורה של קהילה יהודית שהושמדה", תל אביב 1983. המידע לקוח משנתון ווהלין: ROOZWIK WOLYNSUS, רובנה 1931, עמ' 3-4].

מכאן אנו למדים כי בשנת 1366 כבר הייתה קמין קושירסקי קיימת כעיירה. ידוע גם כי בשנים ת"ח ות"ט, שנות הדמים של מרד חמלניצקי (1648-1649), היו בקמין קושירסקי 100 בעלי בתים (משפחות) וכמעט כולם נהרגו. בקובל היו 400 בעלי בתים וכולם נהרגו. כך לפי דוח על 744 קהילות חרבות שנספו בהן למעלה מ-650,000 יהודים, שהונצחו ב"טיט היון" מאת ר' שמואל-פייבוש ב"ר נתן פייטל מן העיר וינה. בתוך: שמעון ברנפלד "ספר הדמעות", ברלין תרפ"ד כרך ג.

באנציקלופדיה הרוסית-סובייטית הגדולה נכתב על קמין קושירסקי: "קמין קושירסקי שוכנת על הנהר ציר, יובל של נהר פריפיאט. העיר הייתה ידועה כבר במאה ה-12; היא מצויה בווהלין". באנציקלופדיה היהודית הגדולה שנדפסה בפטרבורג (כרך 11) [Большая еврейская энциклопедия] נכתב על קמין קושירסקי: "עיירה בנפת קובל, מחוז ווהלין".

לפי מפקד אוכלוסין משנת 1847 מנתה הקהילה היהודית 862 נפשות. לפי מפקד אוכלוסין משנת 1897 מנתה הקהילה היהודית 1,189 נפשות מתוך אוכלוסייה כוללת של 1,220 תושבים. מפקד האוכלוסין אינו כולל את רחובות הגויים שסביב: זאסְטאוויה, וולְיה, דולְניקי, זַבְרזְיה.

מתוך הפרק: העיירה בבניינה עמ' 256.

י' [יעקב] פלוט **ראשית הקהילה היהודית בקמין קושירסקי**

היישוב היהודי בקמין קושירסקי, כמו בכל ערי האזור שלנו, לא ידע קהילה מאורגנת מהי, קהילה שתהיה לה הסמכות לפקח על מוסדות הדת היהודים. רבנים, דיינים, שוחטים התפרנסו בלי תלות בקהילה. בתי מדרש, בתי כנסת, שטיבלך של חסידים, נבנו ונתמכו בידי מתפלליהם. כך גם בית המרחץ והמקווה – בידי המבקרים בהם; בית העלמין בידי החברה קדישא; תלמוד התורה וביקור החולים בידי הגבאים שגבו מדי חודש סכום מסוים להחזקת מוסדות אלה. עד שהוציאה הממשלה הפולנית חוק ובו תקנות להקמת קהילה בעלת סמכויות אוטונומיות, שתפקח על מוסדות הדת של האוכלוסייה היהודית, וגם תקים מוסדות חדשים על מנת לדאוג לכל הצרכים הדתיים. לכיסוי ההוצאות עליה לגבות מסים מן האוכלוסייה היהודית, המסרבים ייתבעו בידי הממשל הפולני לשלם.

ב-1927 נערכו בחירות להנהגת הקהילה הראשונה בקמין קושירסקי, השתייכו אליה גם העיירות לוביישוב, פנייבנו, לישה [גלושה] רבתא ולישה זוטא וכל כפרי הסביבה. הוקמה ועדת בחירות והוצגו רשימות מועמדים: 1. דתיים, בהנהגת חסידי טריסק, 2. סוחרים, 3. בעלי מלאכה, 4. חסידי קוברין, 5. לובייבוב, 6. פנייבנו, 7. לישה רבתא וזוטא. מקמין קושירסקי נבחרו: דתיים חסידי טריסק, שני פרנסים: שבתאי זפרן ואריה דקלבוים. סוחרים, פרנס אחד: גדליהו גרימטליך. בעלי מלאכה: נחמן מיריידה. חסידי קוברין: פישל לינזן. לובייבוב שני מנדטים: יעקב פלְצ'וק, שמשל שקלר. פנייבנו: אברהם כצמן. גלושה, מנדט אחד: חיים גולדשול.

בישיבה הראשונה נבחרו יושב ראש – ש' זפרן, גזבר – א' דקלבוים, מזכיר – ישראל בורשטיין, שמש – פייוול טרְמה. נשכרה דירה למען ועד הקהילה אצל ראובן לינזן. לכיסוי הוצאות הכרחיות של הקהילה החליטו להעביר לידיהם מיד את הפיקוח על השחיטה. השוחטים יהיו עובדי הקהילה והקצבים יחויבו לשלם את דמי השחיטה לקהילה. מכספי השחיטה יישאר כסף לכיסוי הוצאות אחרות.

הדבר הוביל כמובן למחלוקות. השוחטים, ר' יצחק פלוט ור' מרדכי קמינסקי, התקשו להסכים. כל השנים היו עצמאים בפרנסתם, ועתה עליהם להיות כפופים, וזרים מבני הקהילה יהיו מעבידיהם. הקצבים

כלל לא הסכימו, בידיעה שעם השוחט קל היה לבוא לעמק השווה בדבר דמי שחיטה, פעם יותר, פעם פחות, אך השתוו. בקהילה התעריף נתון ויש לשלם מיד ובמזומן. אך הנהלת הקהילה הוציאה זאת לפועל, גם היה עליה לשלם שכר חודשי גבוה יותר לרב פרלין שנחשב עתה עובד הקהילה. הקהילה נאלצה להנהיג שיטת מיסוי, וכל יהודי נאלץ לשלם תשלום שנתי כפי שהשית עליו הוועד (המריבות התעצמו אז אף יותר, כל אחד טען שקבעו לו יותר מדי).

ב-1931 נערכו בחירות להנהגה השנייה של הקהילה. הוצגו אותן רשימות מועמדים ונבחרו כמעט אותם אנשים. בהבדל אחד: במקום גדליהו גרימטליך נבחר לייבוש לב. במקום פישל לינזן נבחר אברהם-לייב כץ. שבתאי זפרן נבחר ליושב ראש ולייבוש לב לגזבר. בקדנציה זו עבר ועד הקהילה לשכון בבית ש' זפרן, שעד אז שכן בו הבנק העממי.

אולם הקהילה לא יכלה לעבוד בשלווה, תמיד היו בה סכסוכים פנימיים בשל עניינים עירוניים שונים, ובגלל העיירות לובייוב, גלושה, שם היו מריבות בגלל רבנים ושוחטים שוועד הקהילה בקמין היה מעבידם. הגיעו לפשרה עם צד אחד, הוכיח תמיד הצד השני כי הוא הצודק וכי ועד הקהילה חד-צדדי.

בסוף הקדנציה גם נתגלעו מחלוקות גדולות בעיר, שהיה על הנהגת הקהילה להתמודד עמן, בשל "מחלה" עתיקה – שאלת הרבנים. סברו שכבר נרפאו ממנה מזמן.

הרבי מקוברין, הרב נח רבינוביץ, שגר בעירנו, לקח חתן מחצר רבי ברדום והעניק לו נדוניה: "רבנות בקמין קושירסקי". אמנם הייתה לו סמיכה לרבנות גם מטעם הממשל הפולני – לפי החוק החדש שהעניק בתנאים מסוימים תעודות לרבנים – אך העיר שלנו הסתפקה בסמיכה של הרב הגאון פרלין, גם ללא התעודה הפולנית. חסידי קוברין דרשו שגם הקהילה תכיר בו כרב, ושיעבירו אליו את ספרי רישום הלידות משום שעמד בבחינה פולנית, אך רוב פרנסי הקהילה התנגדו, ובעיר פרצה מהומה. כמעט כל העיירה הייתה מעורבת. נשלחו תלונות בעניין אל דרגי ממשל בכירים להסדיר את ענין הרבנות.

זה נמשך עד לבחירות לקהילה השלישית ב-1936. כל אחד התכונן לבחירות בדרכו. מפלגת פועלי ציון (צ' ס') החליטה להשתתף בבחירות

הקהילה ובחרה ועדה של החברים האקטיביים ביותר, בראשם יושב ראש המפלגה י' פלוט, לנהל את הבחירות. תכניתה הייתה לייסד קהילה חילונית לא למטרות דתיות בלבד אלא גם לקיום מוסדות תרבות. ככל האפשר להקים מוסדות חדשים, לתמוך בקרנות הציוניות קק"ל, קרן היסוד ובמוקדי ההכשרה החלוצית למען ארץ ישראל.

ברוח זו נוהלה בעיר ובסביבה כולה תעמולת בחירות ערה, והמפלגה זכתה. רשימת "פועלי ציון" (צ' ס') מספר חמש, שנקראה: "למען ארץ ישראל העובדת", זכתה בחמישה מנדטים, דתיים וסוחרים – בשני מנדטים, גלושה רבתא וזוטא – מנדט אחד, פנייבנו – מנדט אחד.

נבחרו: גרשון סוקול, לייבוש לב, יוסף בקלצ'וק, חיים פלצ'וק, ל' זלצר, לייבוש גולדשטיין, אריה דקלבוים, חיים גולדשוּל, יחיאל גובר.

בישיבה הראשונה נבחרו לייבוש גולדשטיין ליושב ראש ולייבוש לב לגזבר.

החנהגה החדשה, אשר תלו בה תקוות גדולות שתוכל לפעול יותר, ליצור משהו חדש חיובי למען העיר, נשארה אף היא במצב הקודם: המחלוקות הישנות והמריבות בין מחנות הרבנים ובתי המדרש, ומחלוקות פנימיות בקהילה. עם הזמן גם גברה האנטישמיות בעיר. בעטיה של מדיניות owszem [אוּשֶם: מדיניות של חרם כלכלי, אפליה אנטישמית, גירוש היהודים מעמדותיהם הכלכליות] הוציאו מידי היהודים את המסחר. בעיר שלנו, לא די שהעבירו את היריד מן העיר אל רחובות הגויים, גם ארגנו בקיץ 1937 פוגרום ובזזו חנויות רבות של יהודים. גם זה השפיע רבות על עבודת הקהילה.

לשבחה של קהילתנו, בכל הקדנציות, יש להדגיש כי התייחסה תמיד בחיוב לבית הספר שלנו "התחייה", ותמכה מורלית בהתאם לאפשרויות שברשותה, עד מלחמת העולם השנייה ב-1939.

מתוך הפרק: העיירה בבניינה עמ' 257 – 260.

לפני מלחמת העולם הראשונה, לפני כשישים שנה, השתייכה עיירתנו קמין קושירסקי למחוז ווהלין ולנפת קובל. היא הייתה מְיֵיסְטֶצְ'קה – עיירה שהשתייכו אליה אדמיניסטרטיבית מועצות מקומיות אחדות: קמין קושירסקי, גלושה רבתא, חוטישוב, בורוּבְנה, סוסיצְ'נה. לכל מועצה השתייכו כמה כפרים. למועצת בורובנה השתייך הכפר סְטוביחְווה שהיה בו יישוב יהודי גדול עם דיין, שוחט ובתי מדרש. בשנים קודמות גר שם רבי שהיו לו חסידים רבים בסביבה, אך הוא העתיק את מגוריו לעיירה הסמוכה נֶסְכיז'. אצל חסידיו הרבים נותר כינויו: הרבי מסטוביחווה.

גם בגלושה רבתא היה יישוב יהודי ניכר, בית מדרש וגם שוחט, ר' אבא פלוט, למדן גדול וירא שמים שגם היה מוהל, בעל תפילה ופוסק בשאלות. היישוב היהודי של גלושה וסביבתה התייחס אליו באהבה ובדרך ארץ כמו אל רב. גם בכפרים אחרים היו משפחות יהודיות, לעתים יותר לעתים פחות אך לא היה באזור שלנו כפר ללא יהודים. כל אותן מועצות, על כפריהן, השתייכו מנהלית לקמין קושירסקי, מקום בו נמצאו מוסדות הממשל: מפקד המשטרה – פריסְטאוו, שחלש על כל המועצות; ראש המועצות – סְטָרְשינה, משל בכפריו שמנהיגיהם, ראשי הכפרים, נקראו סְטָרוסְטָה. גם האוכלוסייה היהודית בעיירה בחרה אחת לשלוש שנים סטרוסטה יהודי והמזכיר היה גוי – קניצקי, שגם שימש נגן אורגן בכנסייה. בזמני היה ר' זליג קימל סטרוסטה ולאחר מכן ר' ברוך וֶרְבָּה.

חודשים אחדים לפני הבחירות כבר התנהלו בבתי המדרש מאבקים בין הסטרוסטה הוותיק למתחרהו. התהוו שני מחנות שגייסו קולות למען מועמדיהם, נערכו נשפיות שכללו משקאות, יי"ש ואווזים צלויים. הבחירות התקיימו בבית המדרש ובאו נציגי השלטון, מפקד המשטרה, ראש המועצות, סמל המשטרה וכך הלאה. זכות הצבעה הייתה רק לגברים בני עשרים וחמש ומעלה. היהודים חשו בנוח, כרגיל בבית המדרש. כשקראו בשמות המועמדים לתפקיד סטרוסטה ועוזר סטרוסטה, נשמעו צעקות והייתה מהומה: "מסכים לא מסכים". אך כאשר קראו בשמות הבוחרים, הם עלו לבימה, שם ניצבה תיבת ההצבעה, והטילו את הפתקים.

לאחר מכן נשבע הנבחר שבועת אמונים לבטיושקה, הצאר ניקולאי, ועזבו את בית המדרש. הסטרוסטה החדש קיבל מן הסטרוסטה היוצא את החותם ואת המזכיר הגוי. עיקר העבודה הייתה מתן פספורטים, ניהול ספרי הלידות, גביית מס הנרות ומסים אחרים, קשר עם הממשל, נוכחות בחדר המועצה בתור נציג יהודי כשבאו מדי שנה מנפת קובל האיספרבניק – שר המחוז, המפקד הצבאי והרופא הצבאי לגייס לשירות חובה בחורים בני עשרים ואחת. לא גייסו לצבא בנים יחידים ונכים. בחורים רבים מעיירתנו חטילו מום בגופם, לרוב בָּקע, על מנת להשתחרר משירות צבאי. נמצא יהודי מומחה שתמורת תשלום ביצע את הבקע, נוסף לכך היה עליהם לעמול קשה חודשים אחדים, להתרוצץ הרבה וגם לשחד את שר המחוז, את הרופא ואנשי ממשל אחרים, כדי שיוכלו להשתחרר לבסוף. הבחורים התענו, מיעטו לאכול, לא ישנו בלילות ואז קיבלו דחיית שירות לשנה. הם התענו שנה שנייה ושלישית. הסוף היה שבאמת הפכו נכים ושוחררו מן הצבא.

זכורה לי המסירה בחכירה של הטקסא החשובה: זכות השחיטה הכשרה. בעל הטקסא הראשון בעיירה הזכור לי, היה משה-אהרן קניבלסקי. הוא היה גם כותב בקשות. לאחר מכן חכר את הטקסא אליעזר צוקרמן שהיה סוחר יערות, אשתו מירקה, הייתה המפקחת הקבועה. היא נמצאה תמיד בבית השוחטים וגבתה את דמי הטקסא על כל עוף, אווז, פרה ועגל.

בשנים האחרונות חכר את הטקסא ר' שלום קארש, בתקופה זו כבר בנו הרחק מפאתי העיר משחטה מודרנית, השגיחו שלא ישחטו ברפתות, ודמי הטקסא התייקרו. פרצו מריבות קשות בין בעל הטקסא ובין הקצבים, הם סירבו לשלם מה שדרש בעל הטקסא בשם החוק. גם השוחטים סבלו בשל כך רבות, משום שאסור היה לשחוט עד לתשלום דמי הטקסא.

מתוך הפרק: העיירה בבניינה עמ' 261 – 263.



יעקב פלוט, רמת ג **צרור זיכרונות**

רבנים ושוחטים

אבי נהג להזכיר תמיד את ר' ישראל דיין שהיה הרבי שלו ונסע לעת זקנה לארץ ישראל. לפניו שימש כדיין ר' גימפל. בזמני כבר היה הרב ר' משה גולדשמיד דיין בקמין קושירסקי. הוא היה חתנו של הרב מקוברין וגיסו של הרב שיק מקובל. בשל שמועות שפשטו בעיירה על אישיותו, הביאו חסידי טריסק דיין אחר, הרב ר' פסח וייסמן, חסיד טריסק. פרצה אז מחלוקת גדולה, שנאת חינם, אש התלקחה, מריבות וחילופי מהלומות בכל מקום בו נפגשו שני הצדדים. כינו אותם בקיצור: דיין ותיק ודיין חדש.

הרב גולדשמיד היה קנאי, תקיף, שלט היטב בשפות רוסית ופולנית וגם קרא עיתונים עבריים, כלומר היה "משכיל". איש ריב ומדון היה, אך ידע איך ובמה לכבוש את לב הציבור. משקה ותקרובת היו תמיד על שולחנו, ואנשיו שהו בכל עת בביתו. בתקופה הראשונה היה הרוב לצדו, אך לימים התאכזבו רבים והלכו ממנו אל הדיין החדש.

הרב וייסמן היה למדן גדול, נוח לבריות. בביתו שהה מניין צעירים חשובים ונכבדים, היה בעל תפילה טוב, גם הוא שלט בשפות. ילדיו חונכו בהשכלה תורנית וחילונית.

המחלוקת התחדדה בהתמדה משום שהשוחטים היו חסידי טריסק. הביאו שוחט נוסף. זה לא צלח, כי אנשי המחנה השני ורוב הקצבים כיבדו והעריכו מאוד את השוחטים הוותיקים. השוחט החדש נאלץ לעזוב את העיירה.

המחלוקת נמשכה זמן רב. פעם אחת נמצא מום בבהמה, הדיין החדש פסק – טרפה, הדיין הוותיק פסק – כשרה, והשאלה הועברה אל רבנים גדולים. כשנפטר רבה של קובל, הרב שיק, עזב גיסו, הרב גולדשמיד, את קמין, עבר לקובל והיה שם לרב במקומו. כשכבשו הפולנים את קובל, הוא היה לרב ראשי, כלומר רב מטעם. במקומו בא אז לקמין קושירסקי הרב גינזבורג, יהודי ליטאי, בן תורה גדול, אדוק מאוד בדתו, נעים הליכות עד מאוד, יהודי יקר, איש שלום ששנא מחלוקת. והעיירה

שָׁקטה, שלום ושלווה. הגיעו אליו עיתונים עבריים "הזמן", "הצפירה". ילדיו, שלמדו בישיבה, קיבלו גם חינוך חילוני ופתחו בית ספר בעיירה.

הדיינים אצלנו שאבו את פרנסתם מן הזכות למכירת שמרים שהייתה שייכת להם. בכל יום חמישי היו הנשים באות לבתי הדיינים, הדיינית מכרה להם שמרים. גם הגויים קנו אצל ה"ראבין" שמרים לפסחא שלהם. קנו אצלם גם נרות לברכת שבת וחג; הייתה להם גם הכנסה ממכירת החמץ בערב פסח, מדיני תורה, ממתן חופה וקידושין, בחנוכה ובפורים הינו אותם בסכומי כסף גדולים יותר.

לאחר מלחמת העולם הראשונה בא לכהן כרב בעירנו הרב פרלין, אישיות כבודה, למדן גדול, חכם; נהגו לזמן אותו לערים אחרות לדיני התורה הקשים ביותר. אדוק מאוד בדתו, אך בתו למדה בגימנסיה העברית בקובל. אף שהוא עצמו לא היה ציוני, הייתה בביתו הקופסה הכחולה של קרן קיימת, וכשבאו לביתו לצורך מגבית לקרנות למען ארץ ישראל, קיבלו תרומה נדיבה.

בשנים האחרונות היה עליו להתמודד עם צרות רבות משום שהרבי מקוברין הביא לעיר חתן שלו, שהחסידים שמו אותו לרב עליהם. הם רצו שגם הקהילה תכיר בו. שוב פרצה מחלוקת גדולה שהגיעה עד למסדרונות השלטון הפולני, אל לשכת הסטרוסטה, שמסיבות שונות הכיר בו כרב. אך רוב גדול בעיר, כמו גם נציגי הקהילה, הכירו ברב פרלין.

שוחטים

היו בעיירה שני שוחטים. אחד מהם, שעל אודותיו יש לנו ידיעות מזה ארבעה דורות, הוא הרב יצחק פלוט שו"ב, סבא רבא שלי; בנו הרב יעקב, סבי; בנו הרב משה, אבי, נפטר בשנת 1914; בנו השני [של משה] יצחק שו"ב, אחי, נורה בידי הגרמנים ב-1942.

השוחט השני היה הרב איסר שטרן שו"ב, גם הוא סבא רבא שלי. חתנו, דוד שו"ב (קמינסקי), נורה בידי בלחובצים ב-1920. בנו מרדכי נרצח בידי הגרמנים ב-1942.

השוחטים בעיירתנו היו למדנים, בעלי תפילה, מוהלים, בעלי קריאה, הצטיינו בהכנסת האורחים שלהם והתמסרו לצדקה. עד לייסוד

הקהילה שאבו את פרנסתם מן השחיטה שחילקו באופן הבא: שוחט אחד שחט בעיירה והשני היה נוסע במשך השבוע בסביבה; בשבוע השני התחלפו. היה גם בעל טקסא שנהג ליטול לעצמו את חלק הארי מן הפרות, העגלים, העופות, האווזים וכן הלאה.

בתקופת השלטון הפולני, כשנוסדה קהילה, נאלצו הקצבים לקבל פתקים, לשלם לקהילה, והשוחטים הפכו עובדי הקהילה וקיבלו שכר חודשי מוגדר; יתרת הכסף נותרה בקהילה לכיסוי צרכים אחרים של העיירה, בעיקר לרבנים, שגם הם הפכו עובדי קהילה וקיבלו שכר חודשי. פרט למכירת השמרים והנרות שהייתה בידיהם, היו להם הכנסות מדיני תורה, חופה וקידושין, תעודות לידה, מכירת חמץ ודמי חנוכה ופורים מבעלי הבתים.

המצב הגאוגרפי: ביצות ובוץ

מבחינה גאוגרפית שכנה קמין קושירסקי בתחום פולסיה במה שכונה: "ביצות פינסק", השתייכה למחוז ווהלין וגבלה במחוז מינסק. העיירה הייתה מוקפת יערות שהשתרעו הרחק אל תוככי אוקראינה.

כביש לא היה, השתמשו בדרכי עפר שונות או בדרכים ראשיות שהובילו לערים, לעיירות ולכפרים בסביבה. הדרכים לא היו בטוחות והיו מלאות סכנות, במיוחד כשירד גשם או שלג, וגם מארבי שודדים. עודני זוכר, שאיכר בשם טוּרֶשְׁקו הרג יהודי ביער סמוך לעיירתנו, הדבר הטיל אימה על העיירה היהודית.

לאחר החגים, בתקופת החורף עד לאחר הפסח, כאשר ירד גשם, התמלאה העיירה בוץ. הניחו אז בשוק וברחובות הסמוכים קְלַדְקֵס – גשרוני עץ, כדי שאפשר יהיה לעבור מבית לבית בנעליים יבשות. זכור לי שכל הגברים אצלנו נעלו מגפיים גבוהים מעור פרה והנשים – ערדלי גומי, אך לא ניתן להימנע מהכתמת המגפיים, כה עמוק היה אצלנו הבוץ בעת ההיא.

לקראת פסח החל הבוץ להתייבש, ולבסוף יבש. הילדים כבר החלו ללכת יחפים ולשחק ברחובות. עם זאת, אף שמחוץ לעיירה כבר פרחו מכל עבר עצים, פרחי בר צמחו על גדות הנחלים ובשדות, והאוויר היה מחיה נפש, הדיף ניחוח אביב – היה האוויר בעיירה מעיק, מלא אבק, משום שהסמטאות היו צפופות, בית נגע בבית, פחי אשפה לא היו,

תיעול ודאי לא, האשפה מן הבתים הושלכה לרחוב וגם שפכים למיניהם נשפכו לרחובות.

היהודים גרו בשוק וברחובות הצדדיים שהיו מוקפים מכל עבר ברחובות גויים שגרו בהם איכרים אוקראינים. לאיכרים היו שדות מחוץ לעיירה, אך בעיירה היו להם הבקתות הקטנות שלהם עם אורוות גדולות לסוסים ופרות, גרנות ואסמי תבואה, הכול בנוי מעץ והגגות מכוסים קש, זו הייתה הסיבה לשרפות שמהן סבלו היהודים מאוד כל השנים. בין רחובות היהודים והגויים הוצב עירוב, כדי שיוכלו יהודים לשאת חפצים בשבת.

בעלי עגלות בעיירה

בשנים ההן עדיין לא הייתה רכבת אצלנו בעיירה, ובעלי העגלות היו הגורם המרכזי. הם היו המקשרים היחידים עם הערים סביב, בעיקר עם קובל. היו בעלי עגלות שהובילו נוסעים, סוחרים זעירים, חנוונים שקנו בקובל סחורות למיניהן.

הם יצאו מן העיירה ביום ובאו בערב לעיירה הסמוכה נסכיז' (30 ק"מ), ללון שם באכסניה, למחרת בבוקר יצאו לדרך ובאו לקובל (18 ק"מ מנסכיז'). שם קנו הסוחרים סחורות, שבו לנסכיז', לנו בה ולמחרת באו לקמין.

היו גם בעלי עגלות שהובילו משאות בעצמם. לקחו מבעל החנות בקמין מכתב אל הסוחר בקובל כדי לקבל את הסחורה ולהביאה לקמין.

היה אצלנו גם בעל עגלת משא, שמעון אייזנברג, שהיה נוסע עם מספר עגלות לבריסק והביא משם סחורות שקנו הסיטונאי ר' משה בֶּרְגל וגם כמה בעלי חנויות אריגים.

בריסק רחוקה כ-100 ק"מ מקמין, והנסיעה בעגלה הייתה קשה במקצת. אני התנסיתי בנסיעה כנער, כשנסעתי ללמוד בישיבה של בריסק, ובדרכי חזרה, כשפרצה מלחמת העולם הראשונה, תלאות הנסיעה בעגלה נמשכו שבוע תמים.

ביתי

ביתנו עמד בסמטה אשר כונתה: סמטת מצרים, כנראה משום שיהודים אחדים לִבנו שם לבנים. הסמטה נתמשכה מרחוב קובל עד סמוך לשדה רחב ידיים מגודל סוף, הילדים נהגו לבוא לשם ימים אחדים לפני שבועות וקטפו מהם. מובן שהיו שם מים, וכשהכנסנו את רגלינו הקטנות קשה היה להוציאן.

ליד השדה, מבודל מן הבתים, היה שטח יבש שהשכנים מן הסביבה השליכו בו את אשפתם, או הובילו לשם בלילה מיני שפכים לא טהורים.

ביתנו כמו הבתים האחרים, כולם עמדו קרובים זה לזה. סמטאות נמתחו מכל עבר עד לשוק. בסמטאות שלנו לא היו כל עצים, פרחים או עשב. ביתנו היה דו-צדדי, במרכז פרוזדור ארוך עם כמה חדרים, אך בצדו השני גר שכן.

זיכרונותיי נמשכים למן ימי הילדות ממש, כשאבי ר׳ משה, החזיקני בזרועותיו לאחר תפילת חצות וסיפר לי מעשיות נאות על ארץ ישראל, במיוחד על גאולה יהודית ועל המשיח: כשיבוא המשיח ילכו כל היהודים לארץ ישראל ושם יצמח הכול על העצים, וכל אשר נחפוץ בו נוכל לקבל מיד. מעשיות כאלה, ודומות להן, על המשיח ועל ארץ ישראל שמעתי מפיו כל השנים.

זכור לי, זה היה כשכבר למדתי בחדר, כשהתעוררתי בלילה ואבא ישב אל השולחן ולמד, הייתי ניגש אליו (או הוא עצמו לקחני אל השולחן), בין אם למד אז זוהר או תלמוד או ספרים אחרים, תמיד היה מוצא למעני מעשיות על ארץ ישראל או כאלה הקשורות במשיח וארץ ישראל, ומספר לי.

וכך צמחה בי האהבה לארץ ישראל, לעצים, לפרחים ולטבע בכללו, אך יכולתי לתאר לעצמי הכול רק בדמיון. מה רבתה על כן שמחתי כשנסעתי בקיץ עם אמי לעיירת הולדתה רטנה, אל הוריה ר׳ בריש ודבורה קליין, שם נשמתי אוויר צח מלוא החזה ושמחתי בטבע ככל שרציתי.

אצל משפחת סבי ברטנה

סבי ר' בריש, מעשירי היהודים ברטנה, גר ליד הכביש והחזיק בשתי דירות גדולות יחד עם משפחת דודי, ר' מוטל קליין. סביב הדירות צמחו עצים ופרחים; גן עצי פרי גדול, בעיקר דובדבנים, השתרע שם וגם גינת ירק.

בשבועות הספורים שביליתי שם, טיפסתי כמובן על העצים, קטפתי פרי, ספגתי את ניחוח הפרחים ונהניתי מן הטבע היפה להפליא שסביב. זה חלף מהר ונאלצתי לשוב לעיירתי בעלת הסמטאות הצפופות ונטולת האוויר, ולחלום ולהרהר בעצים ובפרחים אצל הורי אמי ברטנה.

כעבור שנים רבות התגשם חלומי במקצת. העיירה שלנו חוותה שרפות אחדות, הרחובות והסמטאות הורחבו, נבנו דירות נאות יותר, וכשהשלטון הפולני קיבל לידיו את העיירה, הוא סלל כבישים ברחובות, נטע עצים ליד הבתים, ובעלי בתים רבים כבר שתלו בעצמם ליד בתיהם גינות קטנות עם עצים סמוך לחלונות ופרחים, האוויר נעשה צח יותר והרחובות נקיים יותר.

כל בוקר סייר שוטר, אם לא שרר ניקיון ליד הבתים, רשם דוח, וקנס בכמה זלוטי. וכך הוצב ליד כל בית פח אשפה, וכאשר התמלא חובה הייתה להוציאו מיד, משום שתכופות עברה ועדה סניטרית ורופא בראשה, והקנס שלהם היה גבוה יותר. לעתים קרובות לא הועיל הניקיון, כשנזקקה הוועדה הסניטרית לכסף, הם יצאו אל בתי היהודים, רשמו דוחות וכך גייסו כסף. היהודים ידעו על כך, אך ידעו גם שאם יהיה נקי סביב הבתים יוכלו אולי לבטל את הגזרה. פעמים רבות כך קרה אמנם. בשל כך אכן נודעה עיירתנו בשנים האחרונות באזור כולו כעיירה מבהיקה בניקיונה ויפה.

אבי

אבי, ר' משה השו"ב, היה נצר למשפחת השוחטים בקמין. סבו ר' יצחק, אביו ר' יעקב וגם סבו השני, אבי אמו, ר' איסר שטרן, היו שוחטים בקמין קושירסקי.

אבי היה יהודי בעל הדרת פנים, זקנו ארוך ונאה, בר אוריין, למדן, בעל תפילה ובעל קורא, חסיד טריסק ועניו גדול, נחבא אל הכלים ומכניס אורחים גדול.

בביתנו היו תמיד אורחים – רבי, דרשן, משולח מישיבה, "נכד" (של צדיק), מוכר ספרים, חזן וסתם יהודי נכבד, אחד מסר לשני על הכנסת האורחים בקמין. מובן שהיה עליו גם לעזור באיסוף ובגיוס כסף למען רוב האורחים. תמיד נהג לומר כי חובה לקיים את כל מצוות אש"ל – אכילה, שתייה, לינה. בלא לינה – אש [אַש ביידיש – אפר].

אורחים

זכור לי כי מדי חורף היה בא אלינו, תחילה ר' יעקב-לייבניו ולאחר מכן בנו ר' שמואליקל. הם התגוררו בנסכיז', אך כינו אותם: הרבי מסטוביחווה. הם היו נכדים של הצדיק ר' יצחק מנסכיז' ושל הרב מקובל. בכל העיירות היו להם חסידים רבים ואצלנו מעטים, אך אלינו היו באים ומגיעים לביתנו. אנחנו כבר הכנו הכול לשבת. הרבי ניהל את הטיש ואבי דאג שכל בעלי האמצעים בקרב היהודים בקמין, אף שהיו חסידים של אדמו"רים אחרים, ייתנו לו פדיונות.

האדמו"רים מסטוביחווה חישבו את המועד, באו כשיצא אבי לשחוט בסביבה, בה היה מוערך ומכובד מאוד, והצטרפו אליו. יהודי הכפרים נתנו להם פדיונות גדולים.

מבין האורחים השנתיים הקבועים אני זוכר את ר' אברהמלה מישיבת מיר, איש זקן, נמוך קומה, אדוק מאוד בדתו. הוא שהה אצלנו ימים אחדים משום שבכל בית הייתה קופסה למען הישיבה, והוא הלך מבית לבית עם שקית, פתח את הקופסאות והוציא את המעות שהנשים הטילו לתוכן לפני ברכת הנרות. לימים בא חתנו, גבה קומה, עב בשר, בעל הדרת פנים, ועשה אותה מלאכה.

משולחים או מגידים באו מישיבות אחרות, ולאחר הדרשות בבתי המדרש הלכו עם אחד מבעלי-הבתים של העיר בין הבתים והחנויות וגבו תשלום מסוים למען הישיבה.

המשולחים שנסעו למען ישיבות ארץ ישראל, לא הסתפקו בתשלום זהה לזה של אחרים, הם הנהיגו תשלום שנתי גבוה יותר. הם הנהיגו

שיטה של חברות, החבר שילם סכום שנתי גבוה יותר ולאחר מותו למדו לזכרו משניות, אמרו קדיש ושמרו את יום השנה למותו. וכך היו לישיבות "תורת חיים" ו"מאה שערים" מנויים רבים מאוד בעיירה שלנו והן אספו כסף רב מדי שנה. אני זוכר שבאו יהודים שאמרו כי הם באים מארץ ישראל וגם הם אספו כסף.

אל אבי הגיעו גם מכתבים מארץ ישראל, ואז היה יוצא בלוויית עוד יהודי נכבד אל היהודים האמידים, לגייס סכום כסף ולשלוח לארץ ישראל. כשביקשתי לדעת למען מי זה, סיפרו לי כי לפני שנים בא מארץ ישראל יהודי נכבד, למדן ואדוק, וגייס אצל מספר רב של יהודים תשלום שנתי, ומכיוון שאינו בא בעצמו, הוא מבקש בכתב, לשלוח לו את הכסף לארץ ישראל (אם היה למענו או למען מוסדות אינני זוכר). וכך עשו, שלחו מכתב עם שמות התורמים והוא שלח קבלות וברכות והיו שני הצדדים מרוצים: היהודי מארץ ישראל קיבל את הכסף והיה לו לעולם הזה, וליהודים שלנו הובטח עולם הבא.

"רייזלה הרבנית"

לביתנו גם הייתה נכנסת רייזלה הרבנית, את בעלה לא הכרתי אך ידוע לי כי מוצאם מכל שושלות האדמו"רים של אזורנו: נסכיז', טריסק, קובל, סטוביחווה, לוביישוב, קשיווקה. היו לה שלושה בנים: הבכור היה רבי בשטָקוצ'ין, ר' אבאלה; השני, איציקל, היה חולה נפש בזמני, אשתו, שפרינצלה הרבנית כינו אותה, ניהלה בעצמה את החצר הרבנית, נטלה פדיונות ממי שנתן, והייתה נוסעת גם בעיירות. הבן השלישי, לייבל שפירא, שבא מן הישיבה והיה בן הדור החדש, נטל חלק פעיל בניסיונות להפיל את שלטון הצאר בשנים 1904-1905.

רייזלה הרבנית, היו לה כמובן צרות מכל עבר אך פרנסה מועטה. מעת לעת נהגה לנסוע לעיירות בהן אספו למענה כסף. בעיר שלנו נפל כל העול על אמי האהובה, פייגה-רוסְיה.

היא, הרבנית, הייתה באה אלינו לשפוך את מר לבה, שאין לה ממה לחיות. ופעם בשבוע, בעיקר ביום חמישי, התעטפה אמי בסודרה, הלכה אל החנויות ואל בעלי הבתים ואספה רובלים אחדים למענה. אני זוכר, כאשר כבר ידעתי לכתוב והפכתי לכותב המכתבים שלה אל הבן הרב ולחוגים גבוהים אחרים, היא הביאה לי מתנה, פומית כסף

גדולה לסיגריה, של הצדיק הגדול מנסכיז', ר' יצחק, שעברה בירושה לרבי מקובל ולאחר מכן אליה. היא ראתה צורך שתהיה אצלי, אות הוקרה והכרת תודה למשפחתנו. ואני התהלכתי תמיד עם המחשבה לקחת אותה עמי לארץ ישראל ולהעבירה למוזאון. למרבה הצער היא נגזלה יחד עם כל רכושי בידי הרוצחים הגרמנים והאוקראינים.

"בעל המופת"

אפיזודות נוספות הזכורות לי. באו אלינו לשבת רבי וגבאי. אירחנו אותם כמובן. הרבי ישב ולמד בקביעות, יהודי נאה בעל זקן צהוב, בעיר פשטה שמועה שהוא בעל מופת: מסייע לעקרות ללדת ילדים, אפילו נותן סמי מרפא.

מן העיירה החלו לנהור נשים רבות אל הרבי, פדיונות בידיהן, לקבל עזרה. לפתע הושלך אליו מבעד לחלון מכתב: שיחדל מיד לקבל פדיונות ויעזוב. הוא כמובן התעלם. למחרת, בשעת לילה מאוחרת, נכנסו אלינו כמה צעירים מחופשים, מסכות על פניהם, בידיהם מקלות ארוכים, ודרשו ממנו להחזיר את הכסף שהוציא במרמה מן הנשים. הרבי והגבאי וגם האנשים שהיו אצלו, נבהלו מאוד. אבי נכנס בבהילות, הוא כמובן לא זיהה אותם, אך הם הכירו אותו והודיעו כי בשל כבוד אבי, שהרבי הוא אורחו, אין הם נוגעים בו לרעה, אך עליו להשיב את הכסף ולנסוע עם שחר, וכך אמנם היה.

"הנכד"

בפעם אחרת בא אלינו "נכד". הוא הצהיר כי מוצאו משושלת טריסק ממשפחת טברסקי, ואכן הכיר את כל משפחת האדמו"רים. ביום שישי קרא אלינו לאחד החדרים את שכננו, מלמד, והסתגר עמו שעות אחדות.

בליל שבת ובשבת בבוקר הלך להתפלל בשטיבל של טריסק, שם נפגש עם גדולי הגבירים של עירנו וזכה להצלחה רבה אצלם משום שידע הכול על משפחותיהם: שמם, עיסוקם, מספר הילדים וכן הלאה. בעיירה פשטה שמועה כי הוא איש דגול, מנחש הכול, כמעט נביא, האמידים העניקו לו נדבות ניכרות.

פעם, בשבתו בבית, נכנסו נשים אחדות לשחוט עופות, אבי לא היה, ישבו והמתינו. בינתיים קרא לי הצדה (עדיין למדתי אז בחדר, הייתי בן שמונה-תשע) ושאל אותי על כל אישה: מה שמה, מה עושה בעלה, כמה ילדים יש להם וכן הלאה, אמרתי לו הכול להפך.

אני זוכר כי הראשונה הייתה אשת ברוך עושה הכובעים, שמה היה חוה, אמרתי לו כי שמה שרה ובעלה סנדלר, וכך ביחס לאחרות. הוא קרא לחן, וניחש הכול הפוך, חן החלו לצחוק. בעיירה פשטה מיד שמועה כי הוא נכד מזויף, רמאי. התברר שכל המידע נודע לו מן השכן שלנו, יהודי אדוק מאוד אך טיפש, איש תמים, ומה שנכדו של הרבי מטריסק שואל יש להשיב לו. בו ביום נשא הנכד את רגליו, פשוטו כמשמעו ברח!

בעיר דיברו אחר כך שהרבי (המלמד) הפכו לנביא, ותלמידו ביטל את נביאותו.

מוסדות בעיירה

ביקור חולים – מן המוסדות המועילים והחשובים. הגבאים היו ר' מרדכי לרמן ור' פינחס מליק. כל יהודי שילם תשלום חודשי מסוים, ומדי חודש נשלח צמד לגבות את התשלום. כשחלה יהודי עני, קיבל ללא תשלום פתק אל רופא וגם פתק לקבלת התרופה בבית המרקחת.

אם נזקק אדם לנסוע להתרפא בוורשה, נשלחו כמה בעלי-בתים חשובים אל האמידים והיותר עשירים וקיבצו סכום ניכר לצורך הנסיעה לוורשה או לקייב למטרות ריפוי.

לינת צדק – חלה יהודי ושכב בביתו, אפילו הייתה המחלה מדבקת, נשלחו אליו מדי יום שני אנשים לקיים תורנות לילה, כדי שמשפחתו תוכל לישון.

תלמוד תורה – הגבאים היו ר' שלום קארש ור' יצחק פרידמן. כל יהודי שילם תשלום חודשי גם בעד תלמוד התורה, ונשלח צמד לגבות את הכסף. שכרו מלמד ללמד את ילדי העניים, בעיקר היו אלה ילדים מן הכפרים. העניים ביותר שבהם, היו סמוכים על שולחנם של בעלי-בתים – "אכלו ימים". אני זוכר פרק זמן, לפני מלחמת העולם הראשונה, שבו למדו לכתוב חינם אצל ר' יצחק פלוט שו"ב.

מעות חיטים – לאחר פורים החלו ההכנות לפסח. ואז החלו לאסוף כסף למעות חיטים, בבתי המדרש ובעיקר בבתים. בשנים האחרונות שלפני מלחמת העולם הראשונה עשו זאת הרב פסח-אהרן וייסמן והרבי שלי, שהיה אחד הלמדנים הגדולים בעיר, גדול מלמדי הגמרא, ר' יצחק-וולף לסְניק. הם אמנם אספו סכום כסף ניכר וחילקו לנצרכים על מנת שלא יחסר להם דבר לפסח.

חברה קדישא – עסקה בארגון הלוויות המתים. נהגו לשלוח מניין יהודים לבית העלמין, היה להם גבאי שבחרו מדי שנה בבית המדרש באמצעות קלפי.

אני זוכר כי בשמחת תורה בלילה הלכו כולם אל הגבאי, ר' אלתר שטרן, ועשו קידוש רבתי. בערב שמחת תורה היו שולחים לכל החברים נרות הבדלה ותפוחים. עוד אני זוכר, בעודי ילד ראיתי אצל ר' יהושע קרמנר [מן הכפר קרימנו] (גורטנשטיין), גם הוא היה בעבר גבאי, פנקס של החברה קדישא, היו רשומים בו (באותיות דפוס בצבע זהב) אירועים מחיי העיירה.

כאשר מת איש אמיד, שהיה בחייו קמצן במתן צדקה, גבו סכום כסף גבוה יותר וחילקוהו בין המוסדות המקומיים: תלמוד תורה, ביקור חולים ואחרים.

חברה משניות – חילקה בין לומדי העיר את לימוד המשניות כשנפטרו בעיירה בעלי-בתים חשובים מיוחסים.

חברה תהילים – גם זה היה אצלנו. הם אמרו בבתי המדרש תהילים שלם מדי שבת וחג עם שחר. וכדי שלא יאחרו, היה ר' מוטקה החייט הולך ברחובות ומעיר לאמירת תהילים בניגון מלנכולי יפה ובקול נוגה. היה להם מנהג לעשות קידוש גדול בבית המדרש בשבת בראשית.

עדיין אני זוכר איך היו הגבאי הזקן או ר' מוטקה החייט או ר' מוטל השמש מעירים לתהילים בשבת עם שחר בתקופת החורף, בשירת הפסוק: "עורו נא, התייצבו נא, שמעו נא לעבודת הבורא!" אבי היה קם מיד והולך לשטיבל, אני לא יכולתי להירדם עוד וחשבתי מחשבות שונות עד שהאיר היום ואבי חזר. אז נרגעתי, לבשתי בגדי שבת והלכתי עמו לשטיבל לתפילה. מאוד נהניתי מתפילתו כבעל תפילה וכבעל קורא בעת הקריאה בתורה בקולו הנעים המתוק הרם.

בעיירה שלנו לא היו בתי חרושת ובתי עסק שהשתמשו בפועלים ובשכירים. היו סוחרים בעלי חנויות, שבעצמם ובעזרת האישה והילדים שירתו את לקוחותיהם. בעלי המלאכה שלנו עבדו ביום ובלילה, בעצמם ובעזרת ילדיהם, להשגת פרנסתם. רק בעלי מלאכה אחדים, חייטים, החזיקו פועלים. ובכל זאת, כיוון שבריכוזי הפועלים הגדולים בערים הגדולות התארגנו מפלגות סוציאליסטיות, בסיסמאות מהפכניות נגד שלטון הצאר הרוסי, הגיע הדבר גם אל הנוער שלנו בעיירה, בני הטובים. לפי זיכרוני כינו אותם בעיירה "אחים ואחיות".

מנהיגי הארגון היו: לייבל בן הרבנית (שפירא), מוצאו משושלת אדמו"רים בווהלין. הוא למד בישיבה, שב הביתה ושיתף פעולה עם הארגון, לאחר מכן נסע לבודפשט (הונגריה).

לייבל שְׂצ'רָבָטה, בן של יוסף, בעל חנות האריגים הגדולה בעיירה, התחתן לימים בקובל והייתה לו שם חנות אריגים גדולה.

יצחק פלוט, נכד לשוחטי קמין, בן של אליעזר פלוט, משכיל ומורה לעברית בערים הגדולות של רוסיה. יצחק למד בישיבה ובשובו לקמין, היה למורה והתמסר מאוד לתנועה הסוציאליסטית. לימים נסע לאמריקה.

שלושת החברים שנזכרו לעיל הקימו ארגון איתן בעיירה. נשאו הרצאות ושיחות בפני הנוער שלנו בחורשות סמוך לעיר וגם בעיירה במקומות שונים, באורח לא לגלי.

זכור לי כי פעם נתלו בעיירה מודעות שיצחק פלוט יישא דרשה בשבת בבית המדרש, ידעו שהוא תלמיד ישיבה וידען גדול, וכל היהודים באו להאזין לו, באו גם חברים רבים מן הארגון. מובן שתיבל דבריו בפסוקי תנ"ך והוכיח באמצעותם את רעיונות הסוציאליזם עד שפרצה תגרה גדולה בין הורים, אחים וקרובים תומכי הדת ובין הלוחמים למען סוציאליזם.

אפיזודה ראשונה הזכורה לי: באו שני צעירים מן הארגון בקובל, חארון ואנטין דומני, וארגנו משפט לאחד מגבירי העיירה שלנו, יהושע קרמנר (גורטנשטיין), אמרו כי גירש פועל שהלך להתרחץ בנחל שהמעבר אליו

היה מגודל עשב שהיה שייך לו. על כן חויב לשלם חמישים או מאה רובל קנס לארגון.

אפיזודה שנייה: אבי סיפר כי נסע לקובל, ובלכתו לאכסניה של קמין באו מולו צעירים אחדים עם מקלות. לפתע שמע קריאה מן הצד: "אל תיגעו בו, לא אותו אנחנו מחפשים". התברר, שהיה לוועד הארגון של קמין סכסוך עם ניסל עושה הכובעים, משום שהכה פועל. נודע להם מתי צפוי ניסל לנסוע לקובל לקנות סחורה, ודיווחו על כך לוועד בקובל בצירוף סימני היכר ותיאור של ניסל. ביום מסוים הלכה קבוצת פועלים גדולה להיפגש עם ניסל, הלך עמם בחור מקמין, פסח, בן של מוטל השמש. כשנתקלו באבי, שכנראה דמה במקצת לניסל, קפצו עליו, אך פסח, שצפה מרחוק, ראה זאת והחל לצעוק. הוא מיהר אל אבי להתנצל בפניו.

כעבור זמן-מה ראיתי כי בשנים 1906-1905 החדירו המנהיגים לא מעט השכלה ופעילות תרבותית בקרב הנוער. הופלו המחיצות בין ילדי היהודים המיוחסים והכבודים ובין ילדי בעלי המלאכה. אני זוכר כי בשבתות וחגים וגם בערבים הם טיילו ברחוב קובל, ילדים, נערים ונערות יחד, נאבקים למען מטרה אחת. בבית משפחת קימל גם נוסדה ספרייה ביידיש. אנשים אחדים תרמו כסף למטרה והחברים קיבלו ספרים לקריאה.

בבית זליג קימל גם נפתח אולם ריקודים. מורה שבא מנכר לימד שם לרקוד. וזה הודות להשפעת הרעיון הסוציאליסטי שחדר.

המנהיגים הפעילים עזבו את קמין. רבים מהם נסעו לאמריקה, מעטים לערים ולעיירות של רוסיה. אך האידאל לא נטש את הנוער של קמין. תוך זמן קצר, מיד לאחר מלחמת העולם הראשונה, נוספה אל הסוציאליזם גם הציונות, והנוער של קמין החל להיאבק להגשמת הציונות הסוציאליסטית, בהקימם את התנועה הציונית וארגוני הנוער שלה, תוך עבודה נמרצת למען הפעילויות הכספיות, הפוליטיות והתרבותיות של התנועה הציונית העולמית למען ארץ ישראל.

מתוך הפרק: העיירה בבניינה עמ' 264 – 279.

יצחק-שלמה פלוט, מיאמי ביץ' אמריקה **ייסוד מפלגת הפועלים הציונית-סוציאליסטית (צ' ס') בקמין קושירסקי**

זה היה בערך בשנת 1904. בערים הגדולות ובכל ריכוזי בתי החרושת של רוסיה התארגנו הפועלים זה כבר והקימו מפלגות סוציאליסטיות, שניהלו מאבק בשלטון הצאר וביקשו ליצור סדר דמוקרטי כדי לשפר את הכלכלה ואת התנאים הפוליטיים של מעמד הפועלים ושל ההמונים. ברחוב היהודי עוד היה שקט למדי. הפועלים היהודים בעלי התודעה המעמדית והאינטליגנציה השתייכו למפלגות הסוציאליסטיות הרוסיות: הסוציאל-רבולוציונרים והסוציאל-דמוקרטים.

אך כאשר ממשל הצאר, מתוך רצון להסב את תשומת הלב של ההמונים מרעיונות המהפכה, החל לארגן פוגרומים כנגד היהודים, החלו הפועלים היהודים והאינטליגנציה להקים מפלגות סוציאליסטיות יהודיות: בונד, שמצעו היה לעבוד וללחום למען זכויות היהודים בארצות מגוריהם ונגד ארץ ישראל; ציונים סוציאליסטים, מצעם – מאבק למען זכויות מלאות ליהודים בארצות מגוריהם ובו-זמנית פעולה למען ארץ ישראל; "פועלי ציון", מצעם היה להקדיש את כל פעילותם למען ארץ ישראל בלבד.

בשנת 1904 נשרפה קמין קושירסקי. אבי אליעזר, שהה בקישינב לצורך איסוף חומרים להוצאת הספר "גבעת שאול". נאלצתי לעזוב את ישיבת קובל אשר בה למדתי, ולשוב הביתה כדי לסייע בבנייה מחדש של ביתנו למען המשפחה. אמי הייתה חולה, נאלצתי להישאר בעיירה והייתי למורה.

בעת ההיא נוצלו הפועלים מאוד בידי מעסיקיהם. הם עבדו עד שעת לילה מאוחרת תמורת שכר נמוך. גם אחותי רוזה, שעבדה אצל יענקל החייט, הייתה שבה הביתה, אף בערב שבת, כשכבר התפללו בבית כנסת. משהבחנתי בכל זה החלטתי שחייבים לשפר את מצב הפועלים גם בעיירה שלנו. יחד עם לייבל שפירא (ממשפחת רבנים) ועם דוד שצ'דבטה (ממשפחת סוחרים) ארגנו כ-90 פועלים וייסדנו את מפלגת הפועלים הציונית-סוציאליסטית שהתפתחה היטב בכל התחומים.

כשעזב שפירא את העיירה, נכנסו לוועד דוד אנגל, בחור טוב ונמרץ מאוד, ויודל קלורמן. הפעילות החינוכית שלנו בקרב הנוער היהודי בעיירה נמשכה.

ב-1907, כשנפטרה אמי, נסעתי לאודסה. גם שם עסקתי במתן שיעורים ובה בעת בפעילות חברתית, וגם השתייכתי לקבוצה שהתכוננה לנסוע לארץ ישראל, לרכוש שם אדמה, להתיישב עליה ולעבד אותה.

מסיבות שונות נאלצתי לנסוע לאמריקה ב-1911.

מתוך הפרק: העיירה בבניינה עמ' 280 – 281.

ברוך מלמד שבת וראשון בעיירה



קמין קושירסקי, כמרבית העיירות בפולין, תוכננה ונבנתה כך שבמרכז העיירה הייתה כיכר רבועה, השוק, שהיה מוקף מאובעת צדדיו חנויות. כל המסחר והמלאכה בעיירה התנהלו שם ונם הירידים השבועיים. מסחר ומלאכה היו המקור היחיד לקיום הכלכלי היהודי המצומצם, משום שכל מקורות הפרנסה האחרים: עבודת אדמה, תעשיה כבדה, משרות צבאיות וממשלתיות, היו נעולים בפני היהודים בפולין. ימות השבוע נמשכו באפרוריותם הנונה ובהלך רוח מתוח.

יהודים טרודים בדאגות פרנסה – אשר עול חרוץ בכובדו של מסים שונים, ממשלתיים ועירוניים, נבוהים ללא שיעור, מוטל עליהם – מילאו בחפזה את כיכר השוק, טיילו בעצבנות לפני חנויותיהם הדלות, שלרוב היו ריקות, ללא קונים, נאנחים מרה ושואלים את עצמם: מאין ייקחו לתשלום שטר שמועד פירעונו מתקרב במהירות או לתשלום המסים, כדי למנוע קנסות ומשפטים.

וחוץ מזה, הרי צריך לפרנס משפחה. והיה מי שנם דאג מאין ייקח נדוניה לבת שהגיעה לפרקה, לתשלום שכר דירה, לעצי הסקה לחורף וכדומה. דאגות לא חסרו ליהודים בקמין קושירסקי.

כשבאה למכר השוק ענלת איכרים, מיד נמשו אליה כמה יהודים מעוניינים, רחרחו מה הביאו למכירה או מה נחוץ להם לקנות. לא אחת פרץ סכסוך קטן בין המעוניינים, אך תמיד הסתיים הדבר בינם לבין עצמם.

לפי מראהו החיצוני של השוק אפשר היה לקבוע פחות או יותר את השעה. למשל, כשראו בשוק את הענלונים המקומיים, ממתינים בענלותיהם לנוסעים כדי להביאם לתחנת הרכבת, מרחק 2 ק"מ מן העיירה, ידעו מהי שעת היום.

ימות השבוע דמו זה לזה לחלוטין.

שונה לגמרי נראה יום השבת. יהודי קמין קושירסקי שמרו שבת. שום עסק יהודי לא היה פעיל בשבת. העיירה שינתה מראה. כל התנועה, גם

הלא-יהודית, נעצרה. לא הייתה ללא-יהודים סיבה לבוא לעיירה כדי לגלות שהכול נעול. האוכלוסייה היהודית נראתה שונה לגמרי ביום זה, יהודים לא נחפזו, גם ילדים יהודים, שרובם למדו בבית הספר העברי של "תרבות" – "התחייה", לא נחפזו.

בשבת בבוקר ניתן היה לפגוש יהודים רבים, זקן ונער, לבושים בגדי שבת ומטיילים בנחת, לרוב כשטליתות תחת זרועם, בלכתם לארבעת בתי הכנסת שהיו לקמין קושירסקי: בית המדרש ובתי התפילה של חסידי טריסק, סטפן וקוברין.

בשנים האחרונות היה גם מה שכונה: המניין הציוני, שהתמקם בבית הספר של "תרבות", "התחייה", בבית מאיר רויזן.

בשעות הצהריים וגם בשעות המנוחה שאחר הצהריים, התרוקנה העיירה כמעט, נדיר היה לראות מישהו חולף ברחוב בשעות אלה. כולם נחו.

מנגד, בשבת לעת ערב החלה תנועה רבתי של מטיילים, זקן ונער, שניצלו את שעת הערבית השבתית לטייל בניחותא, פיצוי לשבוע של עמל, שוכחים את כל דאגות החולין. הם מילאו את הרחובות בפנים הזוהרים בנשמה יתרה.

וכך היה יום השבת, על כל שעותיו, חשוב מאוד; ניתן היה לחוש באוויר ולהבחין לפי כל הפרטים כי זה יום שבת, יום המנוחה היהודי. איש לא הפר את יום המנוחה היהודי. האוכלוסייה הסובבת, באזור כולו, ידעה כי לבוא לעיירה בשבת הוא מעשה חסר תועלת, משום שאין אפשרות להסדיר דבר ביום זה. הם הסכימו לכך כלדבר מובן מאליו.

למרבה הצער, בפולין בימים ההם, נמשכה השבת של היהודים לא יום אחד אלא יומיים תמימים. יום ראשון היה יום מנוחה כפוי, כל עסקי המסחר, שכאמור לעיל התרכזו בשוק, היו נעולים גם ביום ראשון. אך ביום זה היה לעיירה מראה שונה לגמרי: היהודים לבשו בגדי חול וכל עול הגלות נסוך על פניהם.

בכיכר השוק עמדו לא מעט עגלות איכרים שבאו ביום המנוחה החופשי שלהם להסדיר עניינים שונים. תוך התעלמות מכך שהחנויות

היו נעולות רשמית, הגיעו להבנה עם מי שהיו צריכים לו, וקנו בחנויות היהודים את הנחוץ להם, אך רק בדלת האחורית, משום שהיה על היהודים להשגיח שהעסקאות המסחריות שלהם לא יתגלו לשוטר שנתמנה למטרה זו במיוחד (לרוב היה זה לוצקי הערמומי) ולא ייקנסו.

ביום ראשון, בשעות הפנויות, התרכזו היהודים בחבורות סביב חנויותיהם, מנהלים תוך כך שיחות על פוליטיקה כלל עולמית, פוליטיקה ארצית ממשלתית, ענייני הציבור היהודי וגם מעט רכילות מקומית.

הציונים ניצלו את יום ראשון לפעילויות שונות וגם לישיבות ועד ולפגישות. עסקני ציבור בעיר קבעו להסדיר עניינים קהילתיים, הילדים למדו ביום ראשון בבית הספר העברי שלהם "התחייה" כמו ביום חול.

באופן זה היה יום ראשון "שבת שנייה של גלות" כפי שכינינו אותו, יום ברור, המתבונן מן הצד יכול לזהות, אף מבלי שיציץ בלוח, לפי האווירה והמראה החיצוני של העיירה, כי זה יום ראשון.

יום נוסף בלט משאר ימות השבוע, היה זה יום שלישי, יום הירידּ השבועי בקמין קושירסקי.

ביום זה התכנסו אצלנו אנשים מן האזור כולו. כיכר השוק מלאה עגלות, והחנויות, כמעט כולן, נגדשו קונים. מצב הרוח של הסוחרים ושל בעלי המלאכה היה מרומם. ביום זה אף לא אכלו במועד משום שנאלצו להשלים את הפרנסה לשבוע כולו. ביום זה גם התקבצו סוחרים יהודים מן העיירות השכנות כדי למכור את מרכולתם וליהנות מן הפדיון המוגבר של יום הירידּ.

מתוך הפרק: העיירה בבניינה עמ' 282 – 285.

י' בן-משה [יעקב פלוט] **ירידים וימי שוק**

פרנסת העיירה הייתה בעיקר על מסחר ומלאכה למען האיכרים שהיו באים לירידים. כשהאיר היום זרמו הגויים לעיירה מכל עבר. מכל כפרי הסביבה היו באים עם סוסים ועגלות שאליהן נקשרה תכופות פרה, ובתוך העגלות היה מכל טוב התוצרת הכפרית. הם היו מציבים את יצולי העגלות וסועדים את לבם. כשמכר האיכר את הפרה, והאישה את האוכמניות היבשות, הביצים, הפטריות ושער החזיר שלה, פנו לחנויות לקנות מיני סחורות, בחורף קנו אדרות שער ומגפיים. לאחר מכן הלכו לפונדק ללגום משהו.



לפני מהשוק בין הבנינים: בית המדרש ובו סרטיפר שטיבל־

הרעש והמהומה ביריד היו גדולים, בעלי חיים ולהבדיל בני אדם. תכופות פרצו תגרות בין יהודים לגויים בגלל מעשה גְנבה של הגויים בחנויות. במיוחד הצטיינו כגנבים האיכרים מן הכפרים בוּזָק, וידְריצ'ה.

בסוף הקיץ נפתחו ירידים גדולים. כשהחלה לנשוב רוח קרירה, והאיכרים כבר אספו את תבואותיהם לאסמים, החלו, בעוד מועד, להתכונן לחורף במגפיים חדשים ואדרות שער חמות, והאיכרה הצטיידה באריגי צמר לשמלות חמות.

ספקים היו להם בשפע. יהודים נסעו לקובל ולעירם אחרות והביאו משם מיני אריגים, אדרות שער ומגפיים. אף לנשים היהודיות העניות

– שעמדו בשוק עם לחמניות וכעכים, תפוחים צמוקים, אגסים ושֶכר תפוחים – היה פדיון והן היו מרוצות.

בעל המלאכה, שאב אף הוא בעקיפין את פרנסתו מן הירידים ומימי השוק. כשהסוחר הרוויח, הוא הזמין לעצמו חליפה אצל החייט, זוג נעליים אצל הסנדלר ורהיט אצל הנגר. אפילו המלמדים והמורים קיבלו לאחר היריד את שכר הלימוד.

סביב העיירה גרו גם פריצים רבים, גרפים בעלי אוצרות גדולים, ארמונות, יערות, אחוזות. את מסחרם הענף ניהלו עם היהודים שלנו בעיירה. לכל פריץ היו היהודים שלו, שעמם סחר. וכאשר נזקק לכסף קיבל אותו אצלם בריבית.

אני זוכר כי הם באו לעיירה לעתים קרובות במרכבותיהם היפות עם ארבעה או שישה סוסים רתומים בשורה עורפית, הגיעו לאכסניה שלהם, אל ר׳ הרשל וֶרְבה או אל ר׳ יהושע קרמנר (גורטנשטיין), ואנחנו הזאטוטים, רצנו בעקבותיהם במקום ללכת לחדר, ונהנינו להביט בסוסים היפים.

היו בסביבה שלנו גם מושבות רבות של פולנים וגרמנים. צורכיהם היו רבים וגדולים לאין שיעור מאלה של האיכרים האוקראינים, הם קנו הכול. גם היה להם יותר מה למכור. מבחינה כלכלית נחשבה העיירה שלנו לאחת העיירות המבוססות בסביבה ואפשרויות הפרנסה לא היו גרועות כלל.

מתוך הפרק: העיירה בבניינה עמ׳ 286 – 287.

חוה ליטוויינסקי (זפרן) ביתי



בת גילה: חוה לשוויעסקי (זפרן)

מי יכול לשכוח את הבית, את האנשים ואת כל המשפחה, מקום ששרוו בו אהבה לכול ולכולם. מי יסל לשסח את ביתם הטוב שצדק ויושר שרוו בו.

אני זוכרת את אמנו, בתיה זפרן. תמיד חשבה על עזרה לזולת. תמיד ביקשה דרך לעזור לחתן כלה עניה, ולמי שחסרה לו פרנסה או חסר לו לשבת היו בה כל המיחת הטובות שיכולות להיות באישה צנועה. הכנותיה לשבת וחג, באיזו יראת כבוד נעשו!

אני זוכרת שהיתה אומרת לי: "ילדתי, כשתגיע יום חמישי אני חולמת שאיחדתי לברך על הנרות". וכך אכן קרה, היא איחרה לנרות, ונרותיה כבו. הבנדיטים שיברו את פמוטיה, אך את אורה הדוחק לא כיבו. אנחנו איננו שוכחים אותה, היא חיה בלבותינו.

אני מכרת איך היתה מטעת בם את רעיון הנתינה והעזרה. אנחנו מהיה יורשי מיחתיה הטובות

כשנשרפה רטנה, לא ביקשה עזרה מאיש, הוציאה מן הבית חפצים ומזון ושלחה עגלה מלאה לרטנה.

אני זוכרת את סעודת ליל השבת. הקדושה ששרתה בביתנו: "שלום עליכם", הקידוש, הזמירות – היו מקשה אחת של קדושה. השכיחו את יום חמישי הקשה.

אני זוכרת ליל שבת אחד, שעה שישבנו כולנו אל השולחן ושרנו זמירות, בא חתנו של פרחלי פוטוק וסיפר: "העמדתי היום חופה, וקיבלתי פתק זימון שהלילה עלי להתייצב בנדוד". אבינו השיב לו מיד: "קח לשמוח בכלתך". אבי הלך למשטרה והסדיר הכול מיד. כשהלך אבי לבקש משהו אצל הסטרוסטה [ראש העיירה] או בבית המועצה – נמינה, אצל אנשי הממשל, סיפר להם תמיד משל ומעשה מן התורה, בדרך זו שכנע את האדונים.

איך אוכל לשכוח את אחיותיי ואחיי, פיינה ואסתר, שמעון וקופל? פיינה עם השכנות השלום שלה בין זרים וקרובים, ונשמתה הטובה

העדינה. אסתר וצחוקה היפה ואמירותיה. היכן עצמותיכם? על קידוש השם ועל קידוש העם. איך אוכל לשכוח את עיירתי ואנשיה? עלינו להזכיר כל אחד: משפחות אייזנברג: גרשון, יצחק ועקיבא; משפחת פרוז'נסקי, שיינדל פרוז'נסקי שהייתה אומרת: "אלמלא היה בכל שבוע יום חמישי, אפשר היה לחיות". הכול נדם וגם יום חמישי איננו עוד.

ונוסף לכך, החגים, כפי שנהגו לומר: ימים נוראים. איש כמנהגו, היה בא לשפוך את לבו.

אני זוכרת שאבי שבתאי, התפלל פעמים רבות שחרית ובשובו הביתה היה שואל: "מה את אומרת חוה, איך התפללתי?" "טוב מאוד! – הייתי משיבה – אך אתה נחפז מדי". ביום השני של ראש השנה, זכר את רצוני ועשה כך. מה טוב היה אז. כל זה נדם.



איך אוכל לשכוח את חברותיי: פרומה קלורמן ומילתה הכנה, ואיך הייתה מתיידדת בלבביות. סוסה אייזנברג ואחרות. כל היקרים לי שלא אשכחם לעולם.

בתצלום: משפחת שבתאי זפרן.
עומדים: מרדכי זפרן, פייגה (פרוז'נסקי) יושבים: שבתאי, אמו חיה, אשתו בתיה, בתו אסתר חייט

צבי גורטנשטיין היה איש יקר ובן עיר יקר, איבדנו אותו כאן בארגנטינה.

מי יכול לשכוח את ציפקה ארליך-פלוט, רעיונותיה הסוציאליסטים ואמונתה הציונית? בגלל הידיים הגרמניות הרצחניות לא הצליחה להגיע לארצנו.

ראוי לרשום בספר זה רבים מבני ובנות קמין קושירסקי, אל לחברים וקרובים לשכוח אותם.

מתוך הפרק: העיירה בבניינה עמ' 288 – 289.



מ' [מרדכי] זפרן, [מלפני עה] קמין קושירסקי חיחודית

בשבת, כ"ו באב, 4 באוגוסט, חל יום הזיכרון הארבעה-עשר להורינו האהובים והיקרים, לאחיותים ואחיים, לקרובינו ולכל היהודים היקרים שלא נותר מהם זכר. הם הושמדו בידי הרוצחים הנאצים.

קמין קושירסקי השתייכה בעבר לאזור ווהלין, ובממשל הפולני לאזור פולסיה. עירנו סבלה רדיפות רבות מצד הקוזקים לפני מלחמת העולם הראשונה ב-1914. במלחמה של פולין עם הבולשביקים השתוללו, תחת השלטון הפולני, הכנופיות הרצחניות של בולק בלחוביץ. בכל מקום בו עברו ערמ פוגרום ונרמו חורבן ושחיטות.

אצלנו הם זימנו את הנציג שפה [שבתאי זפרן], ורושו כופר ובני ערובה. בהיותו עסוק באיסוף הכופר נפל אחי [שמעון], שהיה מן הקרבנות הראשונים. לאחר שלושה ימי פוגרום, הצחות ושרפה של אנשים חיים, היו 200 קרבנות.

קמין קושירסקי הייתה ככל העיירות הקטנות בפולין, אך שם היה לעיירה כמו לערים הגדולות, עם יהודיה הנאים, לומדים, סוחרים ואנשים עממיים. גם ממסחר בעיירתנו היה שם והוא יכל להשתוות לערים גדולות בפולין.

האנשים העממיים היו יהודים טובים ויקרים ותפסו מקום במוסדות שונים: פילנתרופיים, חברתיים ותרבותיים, באיגוד הסוחרים, בבנקים. הקהילה שלט עם היישובים והעיירות המסונפים אליה: לישה [גלושה], לובייטוב, פוניבוז, חוטישוב, פולין, ונציניהם, הפרנסים, השמשים, שהיו באים לישיבות חורשיות לטפל בצרכים הרתיים, בהנהלתו של ר' שפה זפרן, שהיה נשיאם של מוסדות רבים אחרים, בשל הליברליות שלו וכישרונו להשכין שלום ואחוות.

והתנועות הציוניות: אנשי "המזרחי", ציונים כלליים, "פועלי ציון", רביזיוניסטים, "השומר הצעיר" וגם אנשי "אגודת ישראל". כלם יחד חישלו חיים יהודים בריאים. ומה רב מספר החלוצים והנוער ששלחו התנועות שלט לארץ ישראל! והמניות, העיר שלט הצטיינה תמיד

בתרומה גדולה למען קרן היסוד וקרן קיימת. למרות המפלגות על האידאולוגיות שלהן, תמיד שררה אחדות וכולם עבדו במשותף למען אידאל אחד: ארץ ישראל.

אך יהודי קמין קושירסקי שלא זכו לראות בגאולת מדינת ישראל, נתקיימה אמירתו של דוד המלך: "ועלהו לא יבול" [?].

ובתי המדרש, השטיבלך של חסידי סטפן, קוברין, טריסק.

איך אפשר לשכוח את העונג הרוחני של בין-מנחה-למעריב, כאשר זקנים וצעירים קפצו לשטיבל של טריסק לאחר יום עבודה, מי לדף גמרא, מי למשניות, מי לשמוע את הניגונים שהדהדו בכל פינה. ואיך אפשר לשכוח את תלמוד התורה שלנו, את החדרים ובתי הספר, ובית הספר "תרבות", שמהם הדהדו בכל פינות העיר קולות הילדים.

בשבתות השליכו מעליהם את עול הפרנסה ואת דאגות החולין. הורינו נהנו ממנוחת השבת, והנוער בילה בטיולים ובאספות במועדונים.

והימים הנוראים אצלנו, כשקרבו האימה והפחד. כולם הלכו לבתי הכנסת, והורינו, לבושי קיטלים, התפללו בהתלהבות. כל אותם יהודים טובים, יקרים, מאמינים, באו היטלר יימח שמו והרוצחים הנאצים שלו והשמידום על קידוש השם.

כפי שמדווחים הפליטים, נפלו קרבנות מדי יום, בכ"ז באב הובילו הרוצחים הגרמנים 1,800 קרבנות לבית העלמין והרגו אותם בקבר אחים אחד. הקרבנות נלקחו גם מיישובי הסביבה: לישה, חוטישוב, פוליץ ואחרים. ארבע-עשרה שנים חלפו מאז אבדן קדושינו, ידי רועדת כשאני כותב כיצד השמידו הרוצחים את האהובים והיקרים לנו. לכן חובתנו הקדושה להזכיר את כולם יחד פעם בשנה, את הדמויות הקדושות של הורינו האהובים, אחיותינו ואחינו, חברים וכל היהודים היקרים שקרנו תמיד באהבת ישראל, ואשר נרצחו יחד עם מיליוני יהודים על קידוש השם ועל קידוש העם.

מתוך הפרק: העיירה בבניינה עמ' 290 – 291.

נולדתי בפינסק. הייתי בת שתיים-עשרה כשפרצה מלחמת העולם הראשונה. היינו משפחה בת חמש נפשות: הורים, אני הבת הבכורה ועוד שתי אחיות. עד 1916 חיינו בפינסק בחרדה, רעב וצרות, ככל האוכלוסייה היהודית. לפתע פרסם ממשל הכיבוש הגרמני צו, כי כל הרוצה לעזוב את העיר פינסק יבוא להירשם, והם ידאגו לשלוח למקומות בהם ניתן יהיה להרגיע את הרעב וגם להתרחק מן החזית. אנחנו ועוד מאות משפחות נרשמנו. עם זאת קיווינו שהמלחמה תסתיים אי-פעם ונוכל לשוב לבתינו.

שלושה-עשר ימים לאחר ההרשמה קיבלה כל משפחה הזמנה והודיעו על היום המיועד לנסיעה. נסענו ברכבת שתי תחנות בלבד (נסענו עם ליווי) ואת יתרת הדרך נסענו בעגלות רתומות לסוסים, עד בואנו לביתנו החדש.

חילקו את המשפחות לקבוצות ושלחו כל אחת למקום נפרד. בראותנו את ביתנו החדש חשכו עינינו. היה זה כפר איכרים ובו שלוש משפחות יהודים בלבד. הדירה כללה חדר אחד, נשארנו יושבים בחוץ משום שרצינו דירה טובה יותר, אך ללא הועיל. נאלצנו להשלים ונכנסנו עם חפצינו "לארמון".

שם הכפר היה זָלְזִיה, 20 ק"מ לפני העיירה קמין קושירסקי ולא רחוק מקובל. היתרון היחיד, לא שמענו כאן את ההפצצות. הרגענו מעט את הרעב, הגרמנים סיפקו לנו מצרכים. עם הזמן הכרנו את המשפחות תושבי הכפר, חיינו באחווה עם האיכרים.

אבי לא היה עמנו משום שלגברים לא נתנו הגרמנים לצאת, לקחו אותם לעבודת כפייה. אני, הבת הבכורה, הפכתי למפרנסת. נסעתי לקמין קושירסקי, הכרתי משפחות אחדות, הם יעצו לי לקנות סחורות שונות שהאיכרים נזקקים להן, ללכת מבית לבית וכך למכור את מרכולתי. ומה כללה הסחורה? – חרוזי אלמוג, מטפחות ראש, שנצי גויים. כך התחלתי אני לסחור, ואמי ניהלה את משק הבית.

כעבור זמן-מה קיבלנו חדר טוב יותר. גם משפחות הכפר סייעו לנו. בתמורה לסחורה שלי לא קיבלתי כסף אלא מיני תבואה. תושבי הכפר

היו לוקחים אותי עמם בעגלותיהם לקמין קושירסקי והייתי מוכרת את התבואה בחנויות.

היהודים בקמין קושירסקי היו אנשים טובים מאוד, כולם כמשפחה אחת, נכונים לעזור זה לזה.

כך התנהלו החיים עד 1918. בתקופה זו התיידדתי עם בחור ממשפחה בכפר זָלזיה. התחתנתי אתו. זמן-מה לאחר חתונתי שבו הוריי ואחיותיי לפינסק, אני נשארתי תקופה מסוימת בכפר ומאוחר יותר עברנו גם אנחנו לפינסק.

המצב בפינסק היה קשה, עוד שרר מצב מלחמה. ב-1920 עזבנו את פינסק ולאחר טלטולים נשארנו בכפר, שהחלו בו מהומות קשות. האיכרים מן הכפרים בסביבה החלו להתפרע, התארגנו כנופיות ובראשן בטקו בלחוביץ.

כבר לא יכולנו לשוב לפינסק, אף לא לקמין קושירסקי, משום ששמענו כי גם היהודים שם מחפשים מסתור. רבים ברחו ליערות. גם אנחנו ברחנו ליער. אך היינו משפחה אחת, לבד, פחדנו להיות ביער, לא רחוק מפנייבנו.

יומיים לפני יום כיפור הופיעו הבנדיטים, הם חיפשו משפחות יהודים. הגויים סיפרו להם היכן מסתתרים היהודים. הם תפסו אותנו ודרשו מאתנו כסף. מסרנו להם כל מה שהיה ברשותנו. לאחר מכן רצו שנוביל אותם למקום אשר ממנו באנו, שניתן להם עוד כסף, כל מה שהשארנו. בדרך זו חזרנו לביתנו. מיד הופיעו שני בנדיטים נוספים, קראו לבעלי הצדה וירו בראשו. הוא נפל מת, והם כולם, ברחו.

הייתי אז בהריון, מדוע הניחו לי לחיות, לא אדע. איכרי הכפר כבר לא הניחו לנו ללכת ליער והסתירו אותנו. היינו הך היה לי מה יהיה אתי לאחר שנותרתי לבד במצב כזה. זה נמשך עוד כמה חודשים עד בוא הרגיעה. אז בא אבי ולקח אותי לפינסק לביתו. כעבור זמן קצר ילדתי את בני.

עד 1922 עדיין לא היה המצב תקין. מדי פעם התחלף השלטון.

עבדתי בחנות אך המצב לא היה טוב במיוחד. מאז 1920 לא ראיתי את חמי וחמותי. השארתי את בני אצל הוריי, מחשש לקחת אותו עמי לכפר, ובאתי אל חמי וחמותי. הם שמחו בי מאוד, דיברנו על העבר, בכינו כולנו כהוגן. הייתי שם ימים אחדים ולאחר מכן נסעתי לקמין קושירסקי להיפגש עם ידידיי הטובים. כולם שמחו בי מאוד.

באקראי הכרתי גבר, סוחר יערות ממשפחה טובה. התחתנתי אתו מבלי לשאול את הוריי, משום שראיתי כי אין לי מוצא אחר. התיישבנו בקמין קושירסקי, שכרנו דירה. שלחתי מכתב הביתה שלא ייבהלו מן הצעד שעשיתי.

ניהלתי לי את משק הבית הצנוע שלי, היה לי בית. את שאר השמחה העניקה לי פעילותי החברתית, לא חסר למי לעזור בקמין קושירסקי, המלחמה אמללה את כולם, נותרו אלמנות רבות, יתומים. יהודי קמין היו טובי לב, סייעו רבות לנזקקים.

היה בעיירה רבי, ר' נח רבינוביץ, שבא מקוברין עם משפחתו, שלוש בנות ובן. הרבנית הייתה אישה ישרה וטובת לב, אך מצבם היה דחוק, לא הייתה להם פרנסה וחיו מקצבה. הרבי היה נוסע בעיירות, בכל מקום היו לו חסידי קוברין שלו והם היו עוזרים לו. גם בקמין עזרה לו האוכלוסייה, היו משלמים לו תשלום חודשי, אחרים נתנו מדי שבוע. רבים היו מביאים בעצמם אל הבית ונתנו באופן נאה מאוד, שלא יבחינו ויסבלו מכך.

ארגנתי כמה נשים והייתי שולחת אותן עם רשימה אל מי ללכת לאסוף, אני עצמי הלכתי גם כן, וכל האנשים הטובים תרמו בשמחה. נטלתי חלק פעיל בחיי המשפחה של הרבי מקוברין, השגתי למענם גם עצים להסקה ודאגתי שיישלחו לביתם. וכשלא היה להם די, הייתי קמה בחורף עם שחר, בימי הכפור הגדולים, קונה בשוק אצל האיכרים שהיו מביאים בעגלותיהם למכור בקמין, והם הביאו לביתם באין רואה.

קמין הייתה עיירה ציונית, היה אצלנו ועד של קרן קיימת, חבריו: מלמד, יעקב פלוט, אייזנברג, לייזרוק, קארש, אליעזר שפירא. הכיסופים לעלות, היו גדולים. אליעזר, חתנו של יצחק השוחט, אשתו ושני ילדים קטנים עזבו את ביתם ואת בית העסק שלהם עוד בשנת

1924 ועלו לארץ ישראל. הציונים האחרים היו בינתיים פעילים בקמין. בכל הזדמנות גייסו כספים למען ארץ ישראל.

אני ונשים אחרות היינו גם כן בוועד קרן קיימת. היה לנו אולם גדול בקמין, שבו ארגנו ערבי בידור, אספנו חפצים שתרמו בתי העסק, הקמנו מזנון, וכל אחד קנה כרטיס. הכסף יועד לעזרה לילדי עניים שהלכו לבית ספר ולא יכלו לשלם, וחלק לקרן קיימת.

בקשר לקמין קושירסקי ברצוני להעיר, אינני יודעת אם היו עוד עיירות כאלה, בהן חיה האוכלוסייה לא רק למען עצמה. תמיד גייסו אמצעים למטרה כלשהי. כל שבת בערב ארגנו בבית הספר ערבי שיח, המארגנים היו מלמד ויעקב פלוט. היה גם אולם קריאה ובו ספרים ועיתונים. ובכלל הצטיינה קמין בחוש לפעילות חברתית ולעזרה הדדית. זכור לי כי אצל יצחק השוחט היה הבית פתוח תמיד ליהודים הרבים שהיו באים מן הכפרים ומן העיירות הקטנות – ממש מלון. אשתו שיינה-חיה עמדה ובישלה לכל האורחים ודאגו להם ליצוע. הם לא היו עשירים, ולא גבו מן האורחים כסף.

הייתה אישה, מלכה גורטנשטיין, גם היא עשתה רבות למען נזקקים, פעילת ציבור מסורה.

לעולם לא אשכח את העיירה, תמיד תחיה בזיכרוני. הייתי בקמין קושירסקי עד שנת 1933. הוריי נסעו מפינסק לארץ ישראל. ב-1932 קיבלתי מהם אישור עלייה. כל החברים והחברות, שפעלנו יחד למען ארץ ישראל ולמען מטרות אחרות, ארגנו לכבודי נשף פרדה. הזמנתי חברים ומכרים רבים, כל מי שרצה לבוא. אספו כסף למען קרן קיימת, שיבחו את פעילותי. הודיתי על המילים הטובות והבעתי משאלה שניפגש בארץ ישראל.

מתוך הפרק: העיירה בבניינה עמ' 292 – 298.

היו בעירנו רבנים, לומדים, סוחרים, סוחרים זעירים, בעלי מלאכה. היו בעיר גם בית מדרש גדול, שטיבלך של חסידי טריסק, סטפן וקוברין. היה גם מניין אצל הרב (הדיין) של טריסק, פסח-אהרן וייסמן.

תחילה היה לעיר דיין אחד, שם משפחתו היה גולדשמיד. חסידי טריסק הביאו דיין נוסף, הרב פסח-אהרן וייסמן. נתהוו אז שני מחנות. טקס החופה וקידושין הראשון שסידר הדיין וייסמן היה בחתונת אבי, שָׂפָה [שבתאי] זפרן, עם בתיה אייזנברג, בתו של שמואל-צבי אייזנברג, אבי נמנה עם חסידי טריסק.

לימים מכר הרב גולדשמיד את החזקה שלו לרב גינזבורג שהיו לו שני בנים, אליעזר ואליהו.

בקמין קושירסקי היו מלמדים טובים, כמו הרב יצחק-וולף לסניק, יהושע פלוט שכינוהו שיע המלמד, שלמה וולק, פסח-הירש אורמלנד. גם תלמוד תורה היה אצלנו ובית ספר של המורה משה דדיוק. מרבית הילדים למדו בבית הספר, שם לימדו באופן מודרני יותר וחילוני. אני למדתי בבית ספרו של משה דדיוק. גמרא לימד בבית ספר זה הרב יצחק-וולף לסניק, רוסית לימדה המורה פֶּסין, לימודים אחרים, כמו תנ"ך והיסטוריה יהודית, לימד משה דדיוק.

סוחרי העיירה התקשו לקבל סחורות משום שבעיירה עוד לא הייתה מסילת רכבת ונאלצו להביא הכול בעגלות.

יצא לעיר שם שהפרנסה בה איתנה, בגלל הסביבה והירידים השבועיים. היו בעירנו גם סוחרים רבים בענף העץ.

במשך השבוע היו כולם עסוקים. כשבאה השבת השליך כל אחד מעליו את עול הפרנסה, ובאמת הייתה שבת מנוחה, כי בעת ההיא לא ביקשו אלא בריאות ופרנסה.

כשקרבו הימים הנוראים אפפה את כולם אימה. במשך כל חודש אלול היו החזנים ובעלי התקיעה עושים חזרות. ולפני הימים הנוראים, הסליחות, צריך היה לקום לפנות בוקר בשעה ארבע-חמש ולמהר לבית הכנסת. כולם, זקן ונער.

בראש השנה, כשההורים, אבות וסבים, לבושים בקיטלים לבנים ושקועים בתפילות, באמת נחה השכינה.

וביום כיפור, היום הנורא, היו אנשים שקועים במחזור עוד יותר. זכורים לי בעל התפילה פייוול-פינחס ניימן ושני בניו, מורדיש ושמעון ניימן, תפילת "כל נדרי" שלהם הדהדה בהתלהבות. ולמחרת, אבי, השר את "פסוקי דזמרא" ולאחר מכן דוד קמינסקי השוחט, יצחק פרידמן וכל היהודים היקרים שנרצחו לימים על קידוש השם.

וחגי סוכות ופסח, שהיו נוסעים להתארח.

כך התנהלו החיים עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה, עד 1914. עם פרוץ המלחמה החלו הצרות. הקוזקים של הצאר פתחו בפוגרומים. הם שדדו כל מה שחסכו היהודים במשך השנים. רכושם ועמלם של היהודים היה הפקר.

כדי להציל חיים הפקירו הכול ונמלטו ליערות הסמוכים. תוך כדי מנוסה ראינו את השכנים הגויים רצים בהמוניהם לשדוד רכוש יהודי. כך נמשך הדבר ימים אחדים. השודדים הקוזקים, לא הסתפקו בביזה, הם גם רדפו אחרינו ליערות. כשבאו אלינו ליער וקרבו לנשותינו עלה בכיינו עד לב השמים.

אינני זוכר את השתלשלות הדברים, הם הותירו חתכים בידיו של פינחס מליק והסתלקו. לאחר שהייה של כמה ימים ביער התחלנו לחזור טיפין-טיפין לעיר, שהייתה שרופה בחלקה ונבזזה לגמרי.

הקוזקים נאלצו לברוח משום שהגרמנים רדפו אותם.

בראש השנה נכנסו הגרמנים הראשונים לעיירה. שמחנו לבואם כמו לביאת המשיח. הייתה זו שמחת שווא. הגרמנים, השליטים החדשים יימח שמם, פרסמו מיד גזרות חדשות, נגישות ורדיפות. הם תפסו את הבתים הפגועים ההרוסים שנותרו. דרשו מכל הזקנים לעזוב את העיר משום שהבתים נחוצים להם למגורי הצבא, ושכולם יתייצבו לעבודה במסילת הרכבת שסללו מקמין לקובל ובקו קמין – לוביישוב – ינובה. הם גם הביאו לעבודה צעירים יהודים רבים מעיירות אחרות.

בסוף המלחמה והמהפכות שפרצו ברוסיה ובגרמניה, ברחו הגרמנים מן החזית ללא סדר. צצו גם חיילים רוסים נסוגים, בזמן הראשון לא הציקו לנו, אך לאחר מכן החלו לשדוד ולבצע פוגרומים. גם הגויים שסביב החלו לבוא אלינו, להתנפל ולעשות פוגרומים. אבי הזמין כמה בעלי-בתים תושבי העיר: גולדשטיין, אייזנברג, וייסמן ואחרים. הם הבינו כי נחוץ לכנס עוד בעלי-בתים. זימנו את אברהם-דוד אברוך, דוד אנגל, אברהם-לייב בורשטיין, מאיר וסרמן. כזכור לי נערכו הישיבות בבית פינחס מליק. הוקם ועד. הוועד החליט להזמין את אביש קלורמן והפקיד אותו על ארגון הגנה עצמית והשגת נשק. ועד הבכירים, יחד עם המפקד אביש קלורמן, קיימו התייעצויות איך להגן על עירנו מפוגרומים. הוסכם, וכל לילה סיירו כמאה צעירים חמושים היטב, ושמרו על העיר והכול היה כשורה.

החל להתהוות ממשל פולני.

גם מן המשחררים הפולנים סבלו אחינו בני ישראל די והותר. הם השליכו יהודים מחלונות הרכבת. החיילים הפולנים, הלרצ'יקים [חיילי יוזף הלר קצין פולני ממוצא גרמני] קצצו זקנים ליהודים. סבלנו די מן הפולנים. גם שדדו לא מעט עד שהצבא עזב ונשארה רק ז'נדרמריה פולנית. הם זימנו את אבי, בתור נציג העיר, ואמרו לו שיהיה עליו לספק להם כל אשר שיזדקקו לו.

חלה נורמליזציה כלשהי, עם הזמן החל להתקבל סיוע מאמריקה באמצעות הג'וינט. שלחו גם אמצעי מחיה לכונן מטבח למען ילדי עניים ולספק להם אוכל. מונה ועד מנהל בראשות אבי.

המלחמה עם הבולשביקים עוד נמשכה, אך מרחוק. הגיעו סוחרים בענף העץ, ובכל הענפים היה שגשוג לאחר שנים ארוכות של מלחמה. גם גויים רבים שהיגרו לאמריקה התחילו לחזור. החלה הצפה גדולה של סחורות וכל אחד עסק בענף שלו, מי במסחר מי במלאכה.

החינוך גם הוא התעורר לתחייה. ארגנו קורסי ערב למבוגרים. היו שני חדרים, אחד מהם אצל פסח-הירש אורמלנד.

זה נמשך עד המלחמה ההיא עם הבולשביקים ב-1920.

אני זוכר, זה היה בראש השנה שנת 1920. בחצות הלילה דפקו, אבי ניגש אל הדלת וראה את הבלחובצים ואקדחים בידיהם. עם כניסתם הציגו עצמם בנימוס רב כדי שלא נפחד. לא היה לנו אמון בהם, אך מה ניתן לעשות כשהכול היה הפקר, והם דיברו מאוד יפה: שבאו לשחרר אותנו ויגנו עלינו. הם דרשו מאבי ארבעה בני ערובה ובעיקר כופר, סכום גבוה מאוד. אבי נאלץ להסכים לכל. הוא אמר להם כי ישלח לזמן את בני הערובה. תשובתם הייתה שאחד הבלחובצים יצטרף. אחי שמעון הלך וזימן ארבעה יהודים כבני ערובה. כזכור לי: גורטנשטיין, נח בינוק [ביניוק], בני משפחת אייזנברג. אבי הלך עם בלחוביץ שני אל יעקב רויזן ואל לייביש גולדשטיין לאסוף את דמי הכופר. אחי שב, ואמר כי אותו בלחוביץ לקח את בני הערובה והיה מנומס מאוד, הבלחובצים הבטיחו שלא יעשו פוגרומים ולא ישדדו.

הבלחובצים לא התחשבו בזה שהולכים לאסוף למענם כסף, ונפלו קרבנות. הם חשפו את פרצופם האמתי. האוכלוסייה החלה לחפש הגנה ומסתור. ביתנו היה מלא. סברו כי אצל שֶׁפֶּה זפרן לא ייגעו בהם לרעה. יגלו דרך ארץ. חיינו בטעות. חשבנו שיש לנו עסק עם בני אדם, אך היו אלה רוצחים, וכל פעם צצו בלחובצים ולא חמלו, הם פגעו גם בנשים. אנשים נפוצו וחיפשו מסתור. וכבר היו הרוגים רבים.

אחי שמעון לא רצה לעזוב את הבית, הוא בטח בהבטחת אותו בלחוביץ בלילה, כשהלך עמו אל בני הערובה, שלא יפגעו לרעה. אך הבלחובצים ירו בו. אחי התענה במשך ארבעה ימים, אילו היה רופא אולי אפשר היה להצילו.

מדי פעם נשמעות יריות, האיכרים השכנים בוזזים וכבר החלו לשרוף בתים. בראותי שהבתים בוערים והאש אינה רחוקה מביתנו, יצאתי מן המחבוא וגם אמי בתיה נחפזה ובאה להציל את אחי הפצוע קשה, שלא יישרף חלילה. בדיוק ניגש הפולני ז'מינקובסקי ואמר שנכניס את הקרבן שלנו לביתו. מי שעזרו לנו לשאת את אחי כבר נשארו אתנו. הפולני הכניס אליו עוד כמה יהודים, להגן עליהם מפני הפוגרום והשחיטה, שנמשכו כל היום ובלילה של ערב ראש השנה עד צום גדליה.

גיסו של אבי, עוזר אייזנברג, נורה עם בנו אליעזר, בתו דינצה נאנסה. הם גם הציתו את ביתם, והקדושים נשרפו יחד עם הבית, לא נותר להם כל זכר.

לאחר פוגרום, שחיטות וביזה שנמשכו שלושה ימים החל להיכנס הצבא עם גנרל בלחוביץ. הבלחובצים לא יכלו להמשיך עוד במעללי הרצח שלהם, הם נאלצו לעזוב ולהמשיך בדרכם. בכל מקום בו עברו גרמו חורבן, פוגרום ושחיטות.

לאחר עזיבתם את העיר ראינו את החורבן שעוללו: אנסו נשים, הרגו אבות על בנים, משפחות שלמות נרצחו. אין אפשרות למנות כל אחד בנפרד, נספו למעלה ממאה ממיטב בני עירנו. אספנו את הקדושים וטמנו אותם בקבר אחים אחד, מכל משפחה היו קדושים.

לאחר בוא הצבא הפולני הסדיר הייתה רגיעת-מה.

הוועדים החלו לפעול והחלה לבוא עזרה מן הג'וינט וגם מידידים. נפתח מטבח לילדי עניים ווועד נפרד למען היתומים שהוריהם נרצחו בידי הבלחובצים. שיכנו את היתומים בבית יצחק ברנהולץ.

אפשר היה לצאת מן העיר והחלו לבוא סוחרים, סחר היערות היה פעיל. חלה רגיעה. הייתה גם פרנסה והחלו לחשוב על עניינים חברתיים.

העיר סבלה מכך שלא היה בית מרחץ. לפי הזכור לי, דאגו אבי, יעקב קלורמן, לייביש גולדשטיין ויצחק אייזנברג לבניית בית המרחץ מוקדם ככל האפשר. בנו אותו במקומו הקודם.

עם הזמן בנו חסידי סטפן את השטיבל שלהם, גם אחרים התפללו בשטיבל של סטפן.

הרבי מקוברין היה מבקר בעיר שתיים-שלוש פעמים בשנה, ובאחת הפעמים קבל בפני אבי שאין לו מקום, עליו לעזוב את קוברין משום שהמקום שייך לאחיו הבכור. אמר לו אבי לבוא לקמין, והוא כבר ידאג שיהיו לרבי מקוברין חסידים. עצת אבי נשאה חן בעיניו, הוא לא השתהה זמן רב. אבי סייע בהשגת דירה והרבי מקוברין עבר להתגורר בקמין. בזמן הראשון דאג אבי לעזור, קמו לו חסידים וגם שטיבל של

קוברין. התפללו בבית הרבי ובמרוצת הזמן רכש לו הרבי מקוברין חסידים.

חסידי טריסק בנו לעצמם מקום קודש יפה ומודרני. גם הוסדר תלמוד תורה שהיה בו מקום עם כל הנוחיות לזאטוטים.

עם הזמן השתפר המסחר בכל הענפים, עירנו הצטיינה במסחר, היה סביבה אזור גדול וגם הרכבת הועילה רבות לענף העץ והבקר, שהאזור שלנו הִרבה לייצא, וגם הירידים השבועיים.

עירנו, בהיותה שייכת לחבל פולסיה, הוכרזה עיר מחוז עם סטרוסטה ומועסקים רבים. הדבר היווה תמריץ גדול להתפתחות.

הסטרוסטה קרא לאבי והסביר לו כי בעיר מחוז נדרשת קהילה עם רב מטעם שינהל את פנקסי האוכלוסייה היהודית והלידות. כל השייך לבתי מדרש יהודים, בתי כנסת, בתי עלמין צריך להיות תחת ניהולה של הקהילה. הקהילה חייבת גם לדאוג לענייני הקודש של הסביבה השייכת למחוז שלנו.

הרב מרדכי פרלין מונה להיות רב מַטעם. למִנהלת הקהילה נבחרו שישה נציגים מן העיר, אחד מלובייושוב ואחד מלישה [גלושה רבתא], יחד היו שמונה פרנסים ושמונה ממלאי מקום. אבי – ראש הקהילה, ישראל בורשטיין – מזכיר. ישיבות נתקיימו מדי חודש.

מונתה גם מועצה אזורית שהיו בה שלושה נציגים, שניים מעירנו, לייביש גולדשטיין ומאיר וסרמן, ומן הכפר פוליץ היה הנציג משה פְּראך.

את הפרדה מעירי האהובה לפני נסיעתי לארגנטינה, לא אשכח לעולם, זה יישמר בזיכרוני לנצח. היה זה ב-3 במאי 1932. כאשר צעדו ילדינו היקרים מתנועות הנוער, השומר הצעיר וביתי"ר, דומני שהיה זה ל"ג בעומר. וילדים יקרים אלה, שהקריבו למען ארץ ישראל, לא זכו לגאולה. הנאצים יימח שמם רצחו אותם על קידוש השם ועל קידוש העם.

מתוך הפרק: העיירה בבניינה עמ' 298 – 304.

י' פלוט **תחת הממשל הסובייטי**

ב-1 בספטמבר 1939, כשפרצה מלחמת העולם העקובה מדם והגרמנים פלשו לפולין, עברו בעיירה שלנו המוני פליטים בדרכם לרוסיה. רבים נשארו זמנית בעיירה מסיבות שונות. יהודי קמין קושירסקי אירחו את הפליטים היהודים באחווה, הכניסו אותם לבתיהם, פתחו למענם מטבח עממי שבו קיבלו אוכל. היו ביניהם אישים חשובים רבים מוורשה ומלודז', חברים מן הוועד הציוני הכללי וממפלגות אחרות. היו חברי מערכת העיתון של פ' פ' ס' בלודז', בהם יהודים אחדים, גם סגן ראש העיר לודז' חבר פ' פ' ס' [המפלגה הסוציאליסטית הפולנית, Polska Partia Socjalistyczna] ומשפחתו, הוא גר אצל דוד קלורמן (כשבאו הסובייטים הם אסרו אותו ושילחוהו יחד עם משפחתו).

הרבי ממודז'יץ, ר' אליעזר-שאול-ידידיה טויב ומשפחתו היו גם הם אצלנו בעיירה. ר' יצחק פלוט שו"ב, הכניס אותם לביתו ודאג לכל מחסורם יחד עם חתנו שבח ברגמן. כיודע נגן מחונן ובעל תפילה טוב, התפלל הרבי בחגים בבית המדרש ובני משפחתו שימשו שם כמקהלה. כשבאו הסובייטים, הם נסעו לווילנה ומשם לאמריקה.

ככל שהעמיקו הגרמנים לחדור לפולין, התהלכו היהודים בחרדה גוברת. החנויות ננעלו, בעלי המלאכה לא עבדו, מרה שחורה הייתה נסוכה על פני כל. מטוסים גרמנים החלו לטוס מעל, היהודים הסתתרו בגני הגויים בין הערוגות, אך בני הבלייעל הנמיכו טוס כדי לגלותם. פליטים רבים, וגם הגברים הצעירים שלנו, ברחו אז דרך היערות לסרנה לעבר רוסיה. נשים רבות וילדים הלכו אל מכרים גויים. אשתי ושני ילדי הקטנים הלכו עם אחותה ובנה, שם האחות חיה רויזן, אשת מאיר רויזן (הוא עלה לישראל), אל אחוזתם ליד רקוּבֶלֶס, מקום שהיו להם בו שדות, אסמים ובית.

רב העיר שלנו, הרב פרלין, שהה גם הוא שם. בבואי עיכב אותי זמן ממושך, למסור לו חדשות מן העיר ולחטוף שיחה פוליטית על המצב בכלל ועל מצב היהודים בפרט. וכך הלכתי לעיירה תכופות וחזרתי למסור חדשות לרב החשוב, עד שנתקבלה הידיעה שהסובייטים באים לאזור שלנו. הם קראו לאזור: מערב אוקראינה. בקרב האוכלוסייה היהודית היו ששון ושמחה. המסתתרים שבו לבתיהם. גם הצעירים שברחו לרוסיה שבו על עקבותיהם.

הצבא הסובייטי נכנס לקמין, הם הקימו משטרה יהודית וגור-קום (ועד עירוני). ליושב ראש הוועד העירוני – כלומר הממשל הראשי בעיר – מינו יהודי, גרשון חרפק. בין הפליטים היהודים היו גם קומוניסטים שישבו שנים בבתי כלא פולנים ולסובייטים היה אמון בהם, עתה מינו אותם למשרות בכירות.

מיד יצא צו לפתוח את בתי העסק. אנשי הצבא היו קונים טובים, הם לא התמקחו. נדרשו למכור במחירים הישנים, הסוחרים חששו להעלות מחירים. גם הגויים מן הכפרים באו לסחור כיוון שהחנויות היו נעולות כבר זמן-מה, המדפים בהן התרוקנו במהירות, וכאן החלו הצרות. היה הכרח להסתגל לחיים חדשים, בנויים על יסודות כלכליים אחרים, זה גרם לשינוי גדול ברחוב היהודי.

בחיפוש אחר מקורות פרנסה חדשים, הסתדרו רבים בתקופה הראשונה במשרות שונות בממשל הסובייטי, במשרדים ובבתי המסחר השונים שלהם. מי שמסיבות שונות לא קיבלו אצלם עבודה הפכו לפועלים שחורים, סבלים, נסעו ליערות והעמיסו בולי עץ, קרשים, עצי הסקה על קרוניות קטנות, הביאו העירה אל תחנת הרכבת ושלחו לרוסיה.

בזמן הראשון לבואם מיד קיבלתי עבודה, הודות ליושב ראש הגור-קום, החבר חרפק. הוא וגיסו יעקב לופטין, שהיה חבר ועד "פועלי ציון" (צ' ס'), היו בעלי בית דפוס שהסובייטים הלאימו והחלו להדפיס בו את עיתונם "לנינסקים שליאכאם" [בדרכו של לנין], הם מינו את החבר לופטין למנהל. העורך היה יהודי ממינסק והוא קיבל אותי לעבודה במערכת בית הדפוס כסַדָר.

העורך היה סימפתי מאוד. כשמנהל בית הספר, האדון בלבן, סיפר לו שאני ציוני, ואני אישרתי ונתתי לו הסברים מדויקים ברוח הציונות הסוציאליסטית, ועל הקיבוצים בישראל, אף שלא הסכים עמי, הבחנתי שזה רק רשמית, ובתוך תוכו הוא מרוצה מהסבריי, ובמשך כל הזמן שהיה אצלנו הסביר לי פנים והתייחס אליי בידידות.

בזמן שבמערכת התייחסו אליי כולם באדיבות ובהגינות (באו לשם כל פעילי המפלגה הקומוניסטית והמזכיר בראשם), במשרד אחר, באן-קא-וה-דה, התייחסו אליי בגסות ובחרפות. בשבוע השני לבואם קראו לי.

ראיתי כי הם יודעים הכול על פעילותי הציבורית בנושא הציוני. אישרתי זאת.

הם לא הסתפקו בכך ודרשו ממני למסור רשימה של פעילים ציונים. משהשבתי להם כי אני היחיד עשיתי הכול, ולבדי עמדתי בקשר עם הוועד מרכזי בוורשה, גערו בי והורו לי לבוא ביום מיועד.

נאלצתי לחתום שלא אספר בבית שנקראתי בעניין הציונות, אלא בענייניי העסקיים. כך נקראתי לעתים מזומנות ואיימו עליי במאסר, בשילוח המשפחה, בפיטורין מן העבודה. ואני עמדתי על דעתי שאני הציוני היחיד.

אין לתאר כמה ייסורי נפש היו לי מהם, הם רצו לשבור אותי. משראו שבעניין הציונות לא ישיגו אצלי דבר, החלו להציג לי שאלות על גבירים יהודים, סוחרים, והיכן הסתירו את הסחורות.

במקרה שאלו אותי על קרוביי, גיסיי, שידעתי כי לא הסתירו. גיסי דוד קלורמן, בעל מחסן סחורות גדול, מסר לשלטון הסובייטי בבואו את המפתחות כדי שיקבלו לידיהם את הסחורות. כשאמרתי להם את זה התכעסו מאוד על כך שאני מגן על הבורגנים. מובן שכאשר הלכתי משם, האמנתי כי בלילה ההוא יגרשו אותי עם משפחתי, אך היה להם כנראה זמן.

יצא צו שהכול חייבים לקבל תעודות סובייטיות, פליטים רבים לא רצו בזה. הם תלו מודעות שכל הגרים בפולין תחת השלטון הגרמני יכולים לנסוע לביתם. מסיבות שונות רבים נרשמו לנסיעה. באחד הלילות באו שוטרים לבתי אנשים אלה, הובילו אותם לתחנת הרכבת ושילחו אותם לרוסיה או לסיביר. הם גם הגלו משלוח של פולנים מקמין קושירסקי ומן הסביבה למחנות גירוש בתוככי רוסיה. בבואי אליהם הזכירו בפני את הדבר, כדי שאחוס על משפחתי ואמסור להם רשימה של הציונים בעיר. אני התמדתי בסירובי, בטענה שאני היחיד שעשה הכול למען הציונות בעיירתנו.

העורך היהודי עזב, במקומו בא אוקראיני, גם הוא התייחס אליי באדיבות, עד אשר פעם אחת קרא לי לחדר נפרד ואמר לי כי אן-קה-וה-דה דורש ממנו לפטר אותי מן העבודה, ואף שאין לו דבר נגדי, הוא נאלץ לפטר אותי ולרשום הערה בפספורט שלי, וזה לא טוב משום

שלא אוכל לקבל עבודה בשל כך. עצתו לי, לכתוב אליו בקשה שאני חולה ומבקש שישחרר אותי מן העבודה. הוא יעשה זאת וייתן לי חודש חופשה וכתב המלצה. נאלצתי להישמע לו, הוא שחרר אותי מיד ושילם עבור חודש חופשה, אך לא נתן לי את האישור, ויעץ שלא אחפש עבודה אחראית אלא עבודה שחורה באחד היערות. לאחר מכן פיטר מן העבודה גם את המנהל לופטין.

בשאלונים שנתנו לנו למלא, הייתה שאלה בדבר השתייכות למפלגה, אני כתבתי תמיד שאני משתייך ל"פועלי ציון" (צ' ס'), והמשכתי לכתוב כך, אך ללופטין יעצתי שיכתוב כי הוא בלתי מפלגתי משום שהאן-קה-וה-דה לא ידע עליו, אך גם הוא כתב שהוא מפועלי ציון (צ' ס') ופיטרו אותו מן העבודה. הביאו במקומנו אוקראינים מקייב.

הלכתי לעבוד כפועל שחור בתחנת הרכבת, בהעמסת בולי עץ לקרונות, עד למלחמה הגרמנית-רוסית. החבר לופטין חלה מעגמת נפש וכעבור שבועות אחדים נפטר.

מצאו פסול גם במי שהיה יושב ראש גור-קום, ג' חרפק, אסרו אותו והכניסוהו לכלא. כפי שסיפרו לי לאחר מכן, כשעזבו הסובייטים את האזור שלנו, הוא נמלט מן הכלא ושב הביתה, שם נספה לימים עם כל קדושינו בידי המרצחים הגרמנים ועוזריהם האוקראינים.

ב-22 ביוני 1941, באמצע הלילה, התעוררנו לפתע משנתנו בגלל הפצצות חזקות ממטוסים שטסו מעל לעיירה. הבנו מיד שהם באים מגרמניה, הפניקה בעיירה הייתה גדולה מאוד, ראינו שהשליכו את הפצצות על פי תכנית, שידעו היכן מצויים משרדים סובייטיים אחראיים ומחסנים. אך החטיאו ופגעו בבניין אחר ממטרתם, נהרגו כעשרים אוקראינים.

בעלי התפקידים הסובייטים היו מבולבלים מאוד, הם הביאו לכאן את משפחותיהם מרוסיה, נשים וילדים, וביקשו לשלחם חזרה הביתה. גם למחרת טסו המטוסים, והאוכלוסייה היהודית לא ידעה מה לעשות והיכן להסתתר. רצו לגני הגויים, רחוק מן העיירה, שם היו בטוחים שהגרמנים לא ישליכו פצצות.

הממשל הסובייטי החליט מיד, באמצעות קומיסריאט המלחמה, על גיוס צעירים כשירים לשירות צבאי, וגם נערות יהודיות אחדות

כאחיות, את היהודים המבוגרים גייסו להובלת סוסי רכיבה לערים קרובות יותר לרוסיה.

בכי ויללות מילאו את הרחובות ואת בתי העיירה עם הפרדה מן הקרובים ביותר, שנאלצו להתגייס לצבא ולהצטרף למשלוח, בלי לדעת אם עוד ייפגשו עמם אי-פעם.

אך לאחר עזיבתם את העיירה, החלו הנותרים מאחור לחשוב על עצמם, נזכרים שהנה כל יום עלולים לבוא הגרמנים ולעולל צרות שונות. אמת, לא האמינו שיכול לקרות שיהרגו או יענו גברים חפים מפשע, לא כל שכן נשים וילדים, זה לא עלה על דעת איש. הנשים חשבו רק איך להסתיר את בעליהן בזמן הראשון לבוא הגרמנים. נשים אחרות דרשו שבעליהן ייסעו לרוסיה ויעברו שם את שנות המלחמה; היו בטוחות כי הן וילדיהן ישרדו תחת השלטון הגרמני, תוך שזכרו את מלחמת העולם הראשונה, כשהעיירה מלאה צבא גרמני שישב בה. נדמה היה כי גם היום לא יהיה גרוע יותר.

היו בעיירה שלנו אנשים שחיו בשנות המלחמה כפליטים, הם היטיבו לזכור מה המשמעות של עזיבת הבית אל הנכר. אך האמת הייתה שלא היה אפשרי לנסוע, לא היו אמצעו תעבורה. הרכבות כבר השבתו, את הסוסים גייסו למען הצבא, הממשל הסובייטי לקח עגלות רבות יחד עם האיכרים, כדי להוביל לרוסיה את משפחותיהם ואנשים שעבדו אצלם בתפקידים אחראים. בערב עזבו את העיירה בעלי הבית הסובייטים דרך שדות ויערות ודרכים צדדיות.

בשתי שנות שלטונם אצלנו, היו לרבים מאתנו ייסורי נפש רבים, חרדה ואימה, כל לילה התייראנו להישלח לסיביר בשל השתייכות לארגון ציוני או בשל היותו של אדם סוחר או סתם איש אמיד; או מה שקרה לזליג רייטר שקיבל שנתיים מאסר משום שדיבר, בעמדו בתור ללחם, כנגד שוטר; או כמו לייבל וֶרְבה, עושה כובעים, שקיבל חמש שנות מאסר משום שמצאו אצלו מעט סחורה לצורכי מלאכתו; או כמו האדון שוחט שקיבל מאסר משום שמצאו אצלו מעט סחורה, ועוד מקרים דומים שהיו בעיירה שלנו. אך האמת ניתנה להיאמר: אצלם היו החיים בטוחים, מי שהתאים עצמו לדרישותיהם לא סבל צרות גדולות.

מתוך הפרק: העיירה בבניינה עמ' 306 – 311.

י' בן משה **אספה קומוניסטית בוחרת בציוני ליושב ראש**

כאשר עבדתי בבית הדפוס של מערכת "לנינסקים שליאכאם" בא לקמין נציג הוועד המרכזי של האיגודים המקצועיים ברוסיה הלבנה, גורביץ', יהודי ממינסק, על מנת לרשום את הפועלים ולהקים איגוד בעיירה שלנו. ככל הפעילים הקומוניסטים החשובים, בא גם הוא תכופות למערכת בית הדפוס והתיידד עמי. כשנסתיים הרישום זומנה אספה כללית לבחור ועד. החלטתי לא ללכת לאספה משום שחששתי פן תוצג מועמדותי, ואין זה רצוי לי. התחליתי ונשארתי בבית.

במערכת עבד כמגיה העיתון יהודי פולני שישב שנים רבות בכלא בגלל קומוניזם. עתה מילא תפקיד אחראי בסובייט [המועצה המהפכנית] האזורי. כשאמרו לו שאינני יכול ללכת לאספה משום שאני חולה, הוא בא לביתי והבהיר לי כי בא, כידיד טוב, לומר לי שאני חייב ללכת לאספה, ולא, עלולים לומר שאני אויב ומתנגד לשלטון הסובייטי. לא היססתי הרבה והלכתי עמו, וחשבתי על תחבולה למנוע את הצגת מועמדותי לוועד.

האספה התקיימה באולם הקולנוע הגדול החדש, שהממשל הפולני בנה בלב השוק. האולם היה גדוש פועלים, יהודים ונוצרים. יושב הראש של הסובייט האזורי, שהיה יהודי רוסי, מזכיר המפלגה הקומוניסטית, יושב ראש האן-קה-וה-דה ועורך העיתון, כולם ישבו בראש השולחן. יושב ראש האספה, קומוניסט יהודי מפולין, פתח את האספה. נציג האיגודים המקצועיים והמזכיר האזורי של המפלגה נשאו נאומים; הם הבהירו שעל המועמדים להיות פועלים ממוצא פרולטרי, לא סוחרים לשעבר ולא כאלה שהשתייכו בעבר לתנועה הציונית או לבונד, שהם אויבי מעמד הפועלים.

מיד דנתי בדבר עם חברי למערכת, והוגשה הצעה שכל סקציה תציג עובד אחד כמועמד לוועד. ההצעה התקבלה. הודעתי מיד על מועמד מן הסקציה שלנו, בהתאם לדרישותיהם. הייתי מרוצה שצלח בידי לא להיות מועמד. הוצגו מועמדים של הסקציות האחרות, רבים מהם נדחו משום שהוכח כי היו בעבר בתנועת נוער ציונית.

הכניסו את שמי לוועדת הביקורת. הודעתי מיד כי אינני יכול להיות חבר בוועדת הביקורת, אך השיבו לי שכאן לא אני אדון לעצמי אלא

האספה הכללית. ואז נטל את רשות הדיבור "ידידי" מן הנשיאות, והודיע כי אין להציג את שמי משום שאני אויב מעמד הפועלים. הוא קרא רשימה שלמה של חטאיי הציונים, ואמר כי אם דחו את מועמדי הפועלים כציונים לשעבר, בי האשם משום שהייתי המורה שלם. הבנתי את הפרובוקציה שהכין לי ושתקתי. לאחר מכן נטל את רשות הדיבור יושב ראש האספה והסביר כי הוא מכיר אותי כאדם הגון, וכשעבד לפני שתיים-עשרה שנים במפלגה הקומוניסטית באזור קמין, אני הוא שייסדתי את האיגוד המקצועי בעיר, והגנתי על ענייני הפועלים, לחמתי לשיפור תנאיהם ללא הבחנה לאיזו מפלגה השתייכו, והייתי חבר "פועלי ציון", זאת אומרת, מן הפועלים ולא מן הציונים העשירים, ואני המועמד המתאים לוועדת הביקורת.

אחריו דיבר יושב ראש האיגודים המקצועיים ואמר בין השאר כי גם הוא למד להכיר אותי בזמן שהוא כאן. אין לו דבר נגדי אישית, אך אסור לי להיות מועמד בשל היותי ציוני. להיות חבר "פועלי ציון" איננו מעלה, והביא משל: יהודים אומרים כי אצל חזיר רק צד ימין טרף אך צדו השמאלי כשר; יהודים אדוקים ממש אומרים כי שני צדי החזיר הם טרפה, כך הציונות, הן הימין והן השמאל הציוני-פועלי, פועלי ציון, הם טרפה. הוא מקווה שהפועלים הנאספים ידחו את המועמדות.

ואז זכיתי בסיפוק מוסרי שאותו לא אשכח לעולם. נטלו רשות דיבור פועלים קומוניסטים צעירים, אחדים מהם היו בעבר בחנועות הנוער הציוניות; בלהט נעורים, בפתוס, שוכחים תוצאות עתידיות, החלו להגן על מועמדותי ועל פעילותי בקרב הפועלים בשנים קודמות, וטענו כי אני האדם המתאים ביותר לוועדת הביקורת.

חברים אחדים מן הנשיאות עוד יצאו כנגד הציונות כתנועה קונטר-רבולוציונית וכאויבת מעמד הפועלים, ולאחר מכן נקראתי לספר בפומבי את קורות חיי. הבהרתי שחברים רבים כבר מסרו הרבה פרטים עליי ואינני יכול להוסיף דבר.

מועמדותי הוצגה להצבעה. והייתה הפתעה גדולה לנשיאות: כל הפועלים, יהודים ונוצרים, קומוניסטים ובלתי מפלגתיים, הצביעו בעד. נגד – אף לא אחד.

מתוך הפרק: העיירה בבניינה עמ' 312 – 313.

נולדתי בשנת 1902, אחי יצחק היה מבוגר ממני בשנתיים. אבינו פייוול, היה מלמד ולימד ילדים. אימא, שיינה-שרה, סיפרה שילדה עוד שלושה ילדים, בנים, הם נפטרו מדיפטריה בני שנתיים-שלוש.

כשאני נולדתי ניעורה בהם תקווה חדשה. הם האמינו כי העובדה שנולדה ילדה היא סימן למזל טוב, שהילדים יגדלו.

כשהיה אחי יצחק בן שלוש ואני בת שישה חודשים, נסע אבינו לאמריקה, הוא שהה שם שנה ונספה בשרפה בניו יורק.

אימא עסקה ברוכלות, ועבדה קשה מאוד לפרנס את ילדיה ולהעניק להם חינוך טוב אצל טובי המורים.

אחי יצחק למד בישיבת קובל. כשמלאו לו שבע-עשרה דאג לכך שאימא לא תיאלץ לעבוד קשה כל כך. הוא פתח חנות בחזית ביתנו והיינו מאושרים שאימא לא נאלצה עוד לעבוד כה קשה לפרנסתנו.

בשנת 1914, כשפרצה מלחמת העולם הראשונה והרוסים נסוגו, נפוצו תושבי העיירה ביערות. לאחר שהייה של שבועיים ביער חזרנו לעיירה ומצאנו שהכול נשדד והבית ניזוק. ואז באו הגרמנים. כעבור שבועיים עזבו, וקמין חוותה פוגרום של הבלחובצים, נהרגו 120 איש, בהם רבים מן הטובים שבידידינו.

לאחר הפוגרום נסעתי עם בעלי וילדי בן תשעה חודשים לאמריקה.

אחי יצחק התחתן בשנת 1927 עם שרה לרמן. נולדו להם שני ילדים, בת בתיהלה ובן פייוול. לא קל לאחות לכתוב איזה אח יקר היה לה. יש בישראל כמה ידידים שהיו חבריו כל השנים, גם הם זוכרים.

אינני מסוגלת להתאפק, אני חייבת לכתוב מילים אחדות על אמי היקרה. אני זוכרת שלפני כל שבת הייתה אימא שולחת אותי למקומות בהם נדרשה עזרה: חמאה, חלב, גבינה ומצרכים אחרים שיכלה למצוא בביתנו. אחי המלבב ירש את כל מידותיה הטובות של אמי היקרה. הוא עזר לנזקקים רבים.

הייתה בקמין חורשה, קְלַשְׁטוריה קראנו לה [מקור השם: להלן ע' 194]. אני וחברותיי החביבות: חיה גורטנשטיין (קלורמן), פייגלה גורטנשטיין (קימל), בריינדל וסרמן, אחותה של גיסתי שרה, גיטל (לימים אחות בוורשה). אחת מחברותיי ניצלה והיא עתה בישראל, שמה רייזל בת שיע (פרצ'ק). את זמננו הפנוי בילינו בחורשה בקמין, מטיילות ושרות. כך בילינו בעיירה בשנות ילדותנו.

חברותיי היקרות מסרו למעני את נפשן. לאחר מלחמת העולם הראשונה, כשפרצה מגפה בעיירה, גם אני חליתי. חיה קלורמן סיכנה את חייה והביאה רופא גרמני. המצב אז היה כזה שאנשים פחדו לחצות את סף הבית. חיה ורייזל נהגו לעמוד ליד חלון ביתנו כדי להתבונן בי ולעקוב אחר מצב בריאותי.

מתוך הפרק: העיירה בבניינה עמ' 314 – 315.

אני, רייזל-גיטל בת מאיר-חיים וריינה-אלקה פלוט, הניצולה היחידה מכל המשפחה; גם אני רוצה להזכיר את אהוביי ויקיריי שאבדו לי.

בשנת 1904, לאחר השרפה הגדולה ביום שישי, שהותירה את העיירה בעירום ובחוסר כל, בא דודי פסח-יעקב מלובייושוב, הושיב את אמי, את אחי פסח-וולף ואותי בעגלתו ולקח אותנו אליו למקום בו גר עם משפחתו. כעבור חודשים אחדים נסענו משם לאמריקה, אל אבי.

אני זוכרת את הלילה בו נפרד מאתנו אבי לפני נסיעתו לאמריקה, כמה בכינו אחי הצעיר פסח-וולף ואני, הייתי אז ילדה בת שש ואחי בן ארבע. נשארנו אצל אבי אמי, שמואל מדניק. שהינו אצלו זמן-מה.

אני זוכרת גם את סבי חולק עם אחי ואתי מדי בוקר את רקיק ארוחת הבוקר שלו; מה רבה הייתה אהבתו אלינו. לבסוף חלה ונפטר לפני פסח, כשהבית כבר היה מוכן לחג.

הבית עמד ברחוב קובל, לידנו היה בית מרקחת ומול ביתנו – דירת משפחת קלורמן.

אני זוכרת את הגבאי (גר מולנו) מזמר את שירו ומעורר ללכת לאמירת תהילים, את הנהר והגשר ליד המעיין, את הגן "ברחוב הגויים", לשם הלכתי עם ילדים נוספים ללקט גרגירים. ופעם בלכתנו רדף אחריי חזיר ואני נפלתי ושברתי רגל, ופחדתי לספר משום שאסרו עליי ללכת לשם בילדותי. אני זוכרת גם את הבאר הסמוכה לביתנו, שלתוכה נפל אחיו של אבי, מנדל, בשעה ששאב מים, משו אותו בעזרת חבלים. לאחר מכן עזב את קמין ועבר לרובישוב והפך שם לאיש עשיר. וחתונתו – הוא שלח שלוש עגלות מרופדות קש ושמיכות חמות; סבי יהושע, סבתא, הדודה הניה-גיטל אחות אבי, אמי ריינה-אלקה, אחי פסח ואני, יחד עם עוד בני משפחה, נסענו לחתונת הדוד מנדל בעיר הגדולה רובישוב. דודי מנדל הכין למעננו מקום במלון, בו שהינו עד לאחר שבוע השמחה.

אני זוכרת את אחות סבי, ברכה, את בעלה, הדוד דוד השוחט, ואת כל ילדיהם, במיוחד את בתם הצעירה רייצה; אני זוכרת גם את דודתי טויבה ובעלה, שהייתה להם חנות עוגיות וסוכריות והיו מביאים לנו,

הילדים, ממתקים מדי יום. להם עצמם לא היו ילדים, והם אהבו אותנו מאוד. שנים רבות לאחר נסיעתנו מקמין היינו מתכתבים אתם ואמי נהגה לשלוח להם סיוע מאמריקה.

אני זוכרת את ליל השבת, כשהאש שפרצה אצל גוי בפאתי העיר, התפשטה לכל עבר. עדיין אני חשה את החוויות האיומות של הלילה ההוא, איך רצנו כשאנחנו מוקפים להבות, אפילו בגינה. גם גן עצי הפרי נשרף. אמי מיהרה להיכנס הביתה, משכה את המפה מן השולחן, הניחה אותה על הארץ, השליכה מיני מאפה, צררה צרור שנשאה על שכמה, כדי שיהיה לנו מה לאכול אם נצליח להינצל. האש אפפה את הבית כולו, אך אימא השליכה במהירות לתוך קמטר את ספריו של אבי, פמוטים וחפצים נוספים, ואחי פסח ואני גררנו אותו עד לנהר, ושם נשארנו עד למחרת, שבת בבוקר. נכנסנו למים ובדרך זו ניצלנו. אני זוכרת שצרחתי כשהבחנתי מגבעה סמוכה לנהר, כי בית סבי עולה באש, דבר לא חרה לי עוד. אהבתי את סבי מאוד. אחי ואני היינו נכדיו היחידים, וכיוון שאבי נסע לאמריקה, אהב אותנו סבנו עוד יותר. אני זוכרת שהיה מלמד אותנו, היה מסיר את השמנת מכדי החלב הקטנים ונתן לפסחל ולי, כדי שנהיה ילדים בריאים; וסבתא הייתה נותנת לנו עוגיות מתוקות שאפתה למכירה לקראת החג.

היא הייתה אשתו השנייה שלי סבי (אני קרויה על שם אשתו הראשונה של סבא יהושע), אך אהבה אותנו מאוד. לא היו לה ילדים אחרים והייתה טובה אלינו מאוד, וגם אל דודתי הניה-גיטל, אחות אבי, שייצרה פאות יפות למכירה.

אני זוכרת את פרדתנו מכולם לאחר השרפה, קודם לנסיעתנו אל לובייושוב עם אחי אמי, כולם באו ובכו, משום שכבר היו לנו כרטיסי נסיעה לאנייה, לאמריקה, אל אבא.

למרבה הצער לא הייתה נסיעתנו לאמריקה מוצלחת. האנייה בה הפלגנו עלתה על שרטון (זה היה בסוף החורף) ומלאה מים. אני זוכרת שהיינו כולנו לבושים בחגורות הצלה, הגברים עטפו עצמם בטליתות והתפללו. נסיעתנו בים אמורה הייתה להימשך עשרה ימים ונמשכה עשרים ושלושה ימים.

שמונה חודשים לאחר בואנו לאמריקה נפטר אבי, הוא היה בן שלושים וחמש. זה קרה ביום ראשון של חנוכה בניו יורק, בה שהינו אז. אמי נותרה אלמנה צעירה עם שני ילדים, ואח שלישי נולד כעבור שלושה חודשים, שמו מאיר-חיים, על שם אבי הצעיר. נסענו מניו יורק לדנוור קולורדו, שם הייתה לאמי אחות, גם היא מקמין, וגם ידידים רבים ובני עיר מקמין.

לעולם לא אשכח את הקרובים לי ביותר:

יהושע פלוט, סבי; מאיר-חיים, אבי; ריינה-אלקה מדניק-פלוט, אמי; מנדל פלוט, דודי; הניה-גיטל פלוט, דודתי; פסח-וולף פלוט, אחי. כולם נולדו בקמין קושירסקי.

מתוך הפרק: העיירה בבניינה עמ' 316 – 319.

י' קונישצ'ר [קונישטר ?], רטנה - ארגנטינה **שתי עיירות**

לזכרו הקדוש של שָׁפה זפרן

רטנה וקמין קושירסקי היו שתי עיירות שכנות בווהלין בחבל פולסיה בקרבת ביצות פינסק.

רטנה שכנה במקום נמוך, בחיק הנהר פריפיאט שחצה את העיירה מצפון לדרום, מוקפת מכל עבר נהרות ונחלים, בוץ וביצות. אף בעיירה עצמה היו שלוליות גדולות בתקופות שנה מסוימות, בעיקר בסחיו ובראשית האביב, כך למשל במה שכינו "נילוס", ו"רחוב מצרים". משהחלה שמש קיץ להאיר ולחמם ביתר שאת, יבשו שלוליות אלה ונעלמו כליל. נותרו רק המתווים של אגני ההיקוות.

העיירה השנייה, קמין, שכנה בזרועות הנהר, מעט יותר גבוה, ולא היו לה נחלים, ביצות ושלוליות רבים כל כך. ממילא לא היה שם בסחיו ולפני האביב כל כך הרבה בוץ, והיא לא טבלה ברפש רב כמו רטנה.

שתי העיירות, אף שהיו להן יישובים יהודים סמוכים יותר אליהן, חיו תמיד מתוך רעות ויחסים טובים. תכופות התחתנו זה בזה. בדרך זו התגבשו קשרי משפחה. תכופות שמעו בעיירה עם שחר צליל מבשר עליז של פעמונים שהיו תלויים על צווארי הסוסונים הגאים של פייוול בעל העגלה, כשהביא מקמין לעיירה אורחים או קרובים.

בין שתי העיירות הפריד מרחק של כ-30 ק"מ, זרוע כפרים גדולים וקטנים. וכמו העיירות, גם הכפרים, היו בהם נמוכים ובוציים; השדות דלים ושדופי מראה, עגומים ומוזנחים. והיו כפרים ששכנו על אדמה גבוהה יותר, יבשה ומניבה, שכוסתה בקיץ שדות מוריקים מוצלחים ויערות עבותים עולצים. את קמין זיכה הטבע והיא קצרה הצלחה; נפלו בחלקה הכפרים הדשנים, הסביבה השבעה עם האיכרים והפריצים העשירים.

רטנה, כמאמר הפתגם: "בתר עניא אזלא עניותא", בעקבות העני נשרכת הדלות, ירשה מן הטבע את מרבית החלק העני. ההבדל ניכר היטב בעיירות, והזדקר לעין בשווקים ובירידים, בחנויות ובבתי עסק שונים. אל קמין למשל באו תכופות הפריצים מן הסביבה, בעלי האדמות הגדולים, שהו בבתי המלון המיוחדים שיהודי המקום בנו

למענם, בילו שם וסגרו עסקאות עם סוחרים יהודים. הם גם רכשו פריטים רבים והשאירו פדיון ורווח. אף האיכרים, שייצרו מאדמתם הפורייה מוצרים רבים וטובים יותר, הביאו לעיירה למכור וזכו לפדיון טוב, ובכסף זה קנו מיני סחורות: אדרות שער איכותיות, מגפיים ובגדים עירוניים, כך שהנוער הכפרי לא נבדל כמעט מזה העירוני.

יהודי קמין שגשגו, מצבם הכלכלי היה איתן, ונהנו תמיד מרווחה ומפרנסה טובה.

שונה הייתה העיירה רטנה. בחלקה נפלה הסביבה הענייה, איכרי הכפרים הביאו שם לירידים בהמות כחושות, תבואות ומוצרים אחרים בצמצום, משום שלרוב לא היה בהם די לצורכיהם שלהם, פדיונם של בעלי החנויות היהודים היה לפיכך קטן ורווחיהם נמוכים. לאחר הירידים המקומיים גדלו והעמיקו הבוץ והביצות.

כך התהווה במשך השנים הפער הכלכלי הגדול בין עיירות אלה. זה הותיר חותם והשפיע על מצב הרוח של תושביהן היהודים.

אנשי רטנה ברובם היו עניים. שישה ימים בשבוע חיו בעוני ובצמצום, כמעט אך ורק על תפוחי אדמה וזנב דג מלוח, מעט שומן ולחם שחור. בשבת הרשו לעצמם נתח בשר קטן, דגים וחלה לבנה. רבים קיבלו גם את זה בהקפה. מראהו של יהודי כזה, אביון בקפוטה מרופטת, היה מוזנח ומדוכדך. אי-לכך התגבש אצלו אט-אט תסביך כניעות, השתעבדות. לגבירים הספורים שהיו שם בענף היערות הייתה השפעה גדולה עליהם, והם דרבנו אותם לדרך ארץ והכנעה, שגבלה לעתים בהשפלה. הרגש היחיד שרומם אותם, ועטה עליהם לפעמים חשיבות, הייתה החסידות. פרצו לעתים קרובות מחלוקות בעיירה בין קבוצות חסידים. כפי שקרה פעם בין חסידי נסכיז' וחסידי טריסק, או בשנים האחרונות בעטיו של דיין שחלק מן החסידים מינו, בניגוד לדעת אחרים. החסידים, גם בינם לבין עצמם, חשו רגשי נחיתות אל מול השבעים והעשירים יותר, ונשמעו לכל הוראותיהם.

בקמין לא היה כמעט כדבר הזה. מרבית התושבים היהודים היו אמידים, פרנסתם בשפע, וממילא היו גאים ובעלי עצמה, בעלי ביטחון ועצמאיים. המצב הכלכלי האיתן חשף אצלם אופי חזק והם לא נכנעו לעשירים יותר ולא הכירו כמעט בשלטון על.

כאן טמון ההבדל, סימן ההיכר וקו האופי המבדיל בין יהודי קמין ליהודי רטנה. זה היה המוטיב היסודי לכך שראו את יהודי רטנה טובים, רכים, נוחים לבריות ואת אנשי קמין קשים, עקשנים, חצופים. זה נבע מחייהם הטובים והנוחים יותר, מתנאיהם הגאוגרפיים והכלכליים הטובים יותר.

בדיוק כפי שהפרפר מקבל את גוני הפרח שממנו ינק ומצץ, כך יש להבין ולקבל רבות מן התופעות שקרו בעבר. הרבי מנסכיז' התבטא פעם: טובה בעיניו מלחמה [קְריג ביידיש] של רטנה (משחק מילים: הוא התכוון ליין שהביאו לו אנשי רטנה לשולחן השבת בנסכיז' בכד חרס [קְרוג ביידיש]) על פני שלום (שם אחד מבעלי-הבתים) של קמין. התבטאות זו, אני משער, היא לבטח תוצאה של היחס והרגש הרך, הכנוע של יהודי רטנה כלפי הרב. בשנים ההן העניקה לו רטנה תעודה, מעין כתב רבנות שמכוחו היה הרב שליט יחיד בחייהם. שום יהודי לא העז לעשות ולו דבר פעוט ביותר, אף לא למצוא חתן לבתו, מבלי לשאול אותו (ראטנע: יזכור בוך, 1954, ע' 30).

בדיוק כך יש להבין את ההפך: המאבקים והמלחמות של יהודי קמין כשפריץ מסוים רצה פעם להרוס את בתיהם שניצבו על אדמתו. רק בעלי טבע ואופי איתן היו מסוגלים להיאבק בו בגבורה, אף שלא זכו בניצחון (חותנתי דובה כהן מן העיר קמין סיפרה לי על כך). וכך יש להבין גם אירועים מסוימים שהתרחשו בשנים האחרונות בקמין. למשל המקרה שקבוצת יהודים ירתה לעבר בלחובצים בזמן הראשון לכניסתם, כשהתקלסו בתושבים יהודים מסוימים. או כפי שסיפרו לי על יצחק ועקיבא אייזנברג שהעזו לגרש מן הגשרון את בטקו בלחוביץ כשנשא דברים אל הקהל על הבחירות הצפויות.

גילויים אלה ואחרים הם לבטח סימפטומים בולטים לאומץ, לגבורת נפש פנימית ולאופיים החזק של יהודי קמין.

נכון, גם בחיי היהודים ברטנה הפציעו רגעי גבורה, כמו המקרה בשני רוכבים בלחובצים ביום הראשון להופעתם בעיירה. הם עצרו את הרב הזקן, ר' יעקב-לייב קמפר, ודרשו ממנו כסף. הוא התווכח עמם ולבסוף ירו בו.

מקרה גבורה אחר, במלחמת העולם האחרונה, יום לפני כניסת הגרמנים לעיירה, איש צעיר, בנימין פריימן, חתנו של ר' ליבר קארש, עמד כנגד כנופיית כפריים שבזזו רכוש יהודי והרג אחד מהם (הבנדיטים עשו בו לבסוף לינץ').

אך ככלל היו רוב יהודי רטנה, בהשפעת מצבם הכלכלי הגרוע ועוניים, שקטים ממים ושפלים מעשב, ענווים וכנועים. בניגוד ליהודי קמין שהיו איתנים מבחינה חומרית ולכן בטוחים ונועזים יותר.

אילוסטרציה לאמור יוכלו לשמש גם שתי האפיזודות העצובות הבאות שהתרחשו בחיי שלי בזמן מלחמת העולם הראשונה:

אפיזודה ראשונה: זה קרה בזמן מלחמת העולם הראשונה בחג סוכות, מיד לאחר שהגרמנים נכנסו לעיירה מכל עבר, במיוחד מכביש קיב-ורשה. נהרות ונחלים רבים קטעו את הכביש במקומות רבים, ונבנו עליהם גשרים שהצבא הרוסי השמיד בנסיגתו; הגרמנים כפו על האוכלוסייה האזרחית היהודית בעיירה, הנוצרים ברחו, לתקן את הגשרים השרופים, כדי שיוכלו להעביר את אמצעי הלחימה שלהם ולרדוף אחר האויב. הם לא חסו אפילו על יהודים זקנים, שעמדו ועבדו בחג. אני וחברי זליג ברשטיין [ברנשטיין?] חמקנו בנס מן העבודה ונמצאנו בשטיבל של טריסק, מקום הקודש היחיד שניצל מן השרפה הגדולה שהציתו הרוסים בעיירה בנסיגתם.

עמדנו ליד החלון והבטנו אל הרחוב האבל והריק – שהיה גדוש פחד וחלחלה מן החורבן וההרס, ומן השרידים העשנים והמשחירים של הבתים – במיוחד על המקום המשחיר ומלא האפר של מה שהיה בית הכנסת הגדול המפואר, המוטל בעיי חורבות, אפר ואבק. לסירוגין פיזמנו מילים מתפילות החג והחלפנו מילים על המצב הנוכחי. לפתע, בלא התרעה, פרץ לשטיבל נער מתנשם ומתנשף וחיפש נואשות מקום להסתתר בו. בעקבותיו, כעיט אחרי יונה, פרץ שוטר יהודי, השיג אותו, אחז בו בצווארון בגדו וגרר אותו בברוטליות אחריו. התחלנו כמובן להתחנן שיניח למסכן, הוא הצטעק עלינו ואף קילל. מובן מאליו כי השבנו לו כראוי. החייל האוסטרי שעמד בחוץ ולא העז להיכנס לבית תפילה, נקרא מיד בידי השוטר שהסגיר גם אותנו, כמי שהפרענו לו במילוי תפקידו, והעלבנו אותו בהפניית אצבע משולשת כלפיו. בקיצור לקחו את כולנו למפקדה ושם דנו אותנו למין תלייה בחיים על עץ.

העמידו אותנו על כיסא, קשרו אותנו בחבלים לעץ גבוה במרכז הגוף ומשכו את הכיסא מתחת לרגלינו, ונותרנו תלויים.

אמי המסכנה, שסברה כי באמת יתלו אותי, התרוצצה בקולות זעקה ובכי בשוק העירוני, והתחננה אל בעלי-הבתים בעיר להציל אותי. איש למרבה הצער לא רצה להסתכן וללכת לבקש מן הממשל הגרמני; לא מרוע חלילה, פשוט פחדו. לא היו בהם האומץ וההעזה. אני נותרתי תלוי שעות אחדות על העץ וכל גרמני שחלף ליד העץ בעט במגפיו המסומרים ברגליי ובבטני, לתקן כביכול את תלייתי. לאחר מכן כלאו אותי בחדר חשוך.

אפיזודה שנייה: בעיירה שלנו התנהלו עסקי הברחה גדולים בזמן המלחמה. כמעט כל הרחובות והסמטאות מלאו חביות נפט. הובילו ברחובות סוסים, פרות, כבשים. באו סוחרים מכל ערי פולין וקנו את הסחורה. אף בעלי מלאכה הפכו לסוחרים, קנו ומכרו על דברתם, וכל אחד הרוויח, לא חשוב מה המחיר ששילם. אני הייתי מורה וגם אני הפכתי לסוחר, ופעם השגתי, עם שותפים כמובן, אישור לנסוע לבריסק ולהביא משם עגלות מלח אחדות. אף ליוו אותנו שני גרמנים אמתיים עם רובים. בדרך חזרה, מרחק 10 ק"מ מבריסק, עצר אותנו קצין גרמני, ולאחר חקירה אסר את כולנו והובילנו למפקדה הקרובה בעיירה קמֶניצה. בסופו של דבר השתווינו אתו והוא שחרר אותנו. אך הדבר נודע לז'נדרמריה ברטנה. הם אסרו את המפקד של רטנה על מתן האישור, ושלחו אותו יחד אתנו לקמין, כלאו אותי ואת בֶּרצ'וק רידר בבית הכלא שעל הגבעה. ישבנו שם עם "פושעים" אחרים מסוג זה, ולא ידענו מה צפוי לנו. חששנו מאוד מהליך משפטי שיתנהל כנגדנו, כפי שאמרו אחדים, על הברחה ומתן שוחד. ישבנו במאסר, חרדים. קשר עם רטנה, באותם ימים של מלחמה, היה בלתי אפשרי ובקמין היינו זרים לחלוטין. איש לא הכיר אותנו שם. לפתע נזכרתי שיש לי בעיירה נערה מכרה, פריידה-איטה קארש, שהייתה באה תכופות להתארח אצל אחותה ברטנה. ניצלתי הזדמנות שאחד מתושבי קמין שוחרר ממאסר, ושלחתי מכתב קצר לנערה קארש, ליידע אותה שאנחנו אסורים. זה היה יום שישי, שבועות אחדים לאחר מאסרנו. למחרת, בשבת אחר הצהריים, הופיעה לפנינו, ממש כמלאך גואל, דמות פטריארכאלית מרשימה – שֶפה זפרן, אשר, לאחר משא ומתן עם הגרמנים, הביא לנו בשורה טובה שאנחנו משוחררים ויכולים להצטרף אליו.

מה חשנו אז ואיך הבטנו באיש היקר, יבינו ויחושו אלה הזוכרים את הנוקשות והאכזריות הגרמנית עוד במלחמת העולם הראשונה. בישותנו הרגשנו כי מלאך הוציא אותנו משעבוד לגאולה, מאפלה לאורה. נס גדול אירע אז בחיינו.

יהודי שתי העיירות היו יראים ושלמים, יהודים אמתיים, בהם למדנים ומשכילים. הנוער – נוער זהב, יקר ואינטליגנטי, חדור אידאלים והומניזם. גורל אימים פקד אותם, טהורים וקדושים הלכו לקידוש השם, כולם, על חייהם היפים הזכים, נגדעו בידי המרצחים הנאצים ימ"ש, נמחו יחד עם העיירות היקרות מעל פני האדמה.

מתוך הפרק: העיירה בבניינה עמ' 320 – 327.



בתמונה: פישל לשוחק

פישל ליפשיץ (לשוחק) – ייחוסו של לובייישוב

ר' יוסף שיינבוג מן העיר פרוסקורוב מספר כי העיר לובייישוב הייתה בעבר חשובה ויחעה באזור כולו בשל רבניה ולמדניה הגדולים. שושלת מתמשכת החל בר' שמוּל, ור' איציקל, וכלה בר' יעקב-ליב, הרב האחרון בעיירה עד מלחמת העולם הראשונה; ור' יצחק-אהרן, אחר מבניו, שהיה רב בלובייישוב מ-1922 עד 1942.

אל ר' יצחק-אהרן, רבה האחרון של לובייישוב, הוּ באים חסידים מפינסק, מקוברין ומערים אחרות. הוא קיבל לידיו חצר חסידית גדולה של אבוֹ וניהל אותה בחשיבות. הוא היה למדן גדול וגם איש עם אמתי. הקריש זמן מיוחר לכל יהודי, לכן היה אהוב על העם. ביקר באמריקה מספר פעמים שם ניסה נספים למען יהודים עניים בלובייישוב.

הרב נספה יחר עם יעקב-ליב ליפשוק בנטו לובייישוב, במרתף שבו התבצר.

שניים משלושת בניו של הרב ר' יצחק-אהרן מתו לפני מלחמת העולם השנייה, השלישי נספה בגטו לובייישוב.

פישל בן יעקב-אריה ליפשיץ מספר על לובייישוב

לובייישוב קיימת כבר 700 שנים. הנהר סטוחור מילא תפקיר חשוב בצמיחת העיר ובשגשוגה. האזור כולו היה שייך לרוכסים שונים מליטא. התנהלה מלחמה בין פולין ובין הטטרים. לאחר מכן השתללו באזור הכנופיות של חמלניצקי, ויהודים שילמו בחייהם.

אצל הפולנים הייתה מסורת כי תריאוש קושצ'ושקו למד במדר בלובייישוב. הדבר מעיד על חשיבות העיר. לימים עלו ערים אחרות בסביבה על לובייישוב.

בחיים היהודיים בלובייישוב התנהלו מריבות בין יהודים רוסים ופולנים, שנמשכו עד לימים האחרונים קודם להשמדת היהודים בידי הגרמנים. היהודים החסים תמכו ברב יעקב-לייבניו, היהודים הפולנים

הביאו רב משלהם, הרב משה-מרדכי פרלין מפטריקוב. כינו אותו: העילוי מפטריקוב.

שני המחנות נאבקו בעצמה רבה, אך החסידים והיהודים הרוסים הלכו לדין תורה אל הרב פרלין, שייצג את היהודים הפולנים, המתנגדים.

לאחר מלחמת העולם הראשונה נעשה הרב פרלין רב בקמין קושירסקי, שעלתה במהרה על לובייושוב במספר היהודים ובעושר.

הייחוס של לובייושוב

בלובייושוב היו מפלגות וזרמים שונים, מימין עד לשמאל קיצוני. היה בלובייושוב ארגון להגנה עצמית שגילה התנגדות לפוגרומים באזור.

היה נוער תרבותי בלובייושוב.

הגרמנים, בעזרת האוקראינים ובנדיטים אחרים, השמידו את יהודי העיירה באכזריות.

מתוך הפרק: העיירה בבניינה עמ' 328.

א' מ' א', ליקט וד"שם **זיכרונות על אודות לובייושוב**

שמשון שקלר מספר:

לפני מלחמת העולם הראשונה היו בעיירה כ-350 משפחות יהודים.

לובייושוב שואבת את ייחוסה ממנזרים מפורסמים כמו המנזר הקפוצ'ני ו"אויצוו פיארוב" [האבות הפיאריסטים, מסדר שפעילותו קודש להפצת השכלה], אשר בו למד תדיאוש קושצ'יושקו. היהודים בעיירה עסקו במסחר, במלאכה ובחכירה. נשלחו סחורות לפינסק. הנהר סטוחוד (נשפך לפריפיאט, הפריפיאט אל הדיר וכל המים הללו אל הדנייפר הגדול) שימש כנתיב תחבורה. ספינות קיטור חצו את הנהר מדי יום ביומו.

בית הכנסת הישן נודע כ"בית הכנסת הרוסי". בשנת 1910 הוא נשרף. בית הכנסת השני היה "בית הכנסת הפולני". היו גם בתי כנסת של פרוונים, חייטים ומתנגדים. נוסף על בתי כנסת אלה היה בית תפילה אצל הרבי יצחק-לייבלה ויינגרטן.

ב-1914, בזמן מלחמת גרמניה-רוסיה, נחרבה לובייושוב כליל. הגרמנים גירשו את היהודים לפולין.

ב-1920 נהרס בית העלמין. במקום זה היו שוחות הצבא. בתשעה באב של אותה שנה כינס שמשון שקלר את היהודים שבאו לבית העלמין והם החליטו לגדר בתיל דוקרני את המקום הקדוש.

הבלחובצים ארגנו בעת ההיא פוגרום והרגו את בני המשפחה היהודית היחידה בלובייושוב. הקרבנות היו: גברת רָשָׁה שְׁקֶלֶר, חנה שקלר, אחות של שמשון ואח שלו. שמשון שקלר הסתתר ביערות אדְראז'נה בקרבת ינובה. כעבור שבועות אחדים הביאם שמשון לקבר ישראל בלובייושוב (מן השדה בו קברו אותם הגויים, בפאז'איה).

רבנים

הרב האחרון בעיירה היה רבי יצחק-אהרן ויינגרטן. היו לו ארבעה בנים: אבא, שמרל, משה ושרוליק. האחרון היה מוכר כחוקר

אסטרונומיה ויצר לוח משלו. הוא היה בין 70 הקרבנות הראשונים של לוביישוב, שהגרמנים הרגו.

גברת יפה פלוטניק מספרת:

פורים 1942. הגרמנים ערכו פשיטה ותפסו 70 גברים. השליכו אותם למרתף, החזיקו בהם עשרים וארבע שעות ללא אוכל ולאחר מכן הובילו אותם לשחיטה. נתנו בידיהם מוטות ברזל וקרשים והובילו אותם אל מחוץ לעיר, סמוך לבית העלמין, וירו בהם. בין הקרבנות היו הרב ושניים מבניו. המסייעים בהריגת היהודים היו אוקראינים כמו אנדרי דֶרמניינקו ועוזרו של כומר הכנסייה הפרבוסלאבית. הם סיפקו את רשימת היהודים לגרמנים.

הרשו לרב לכתוב פתק ולהעבירו לרבנית באמצעות נוצרי. בפתק נכתב: "אל העדה, התפללו לאל למעננו, עוד נזכה לישועה". על החתום, יצחק-אהרן.

בתו היחידה של הרב, בת-שבע, ועוד תשע נשים של גברים שנהרגו, הלכו לראות אם היהודים "עובדים בגשר" כפי שאמרו הגרמנים. הן נתקלו בבור מכוסה ובו גופות מתים, רגל בצבצה מן האדמה. הרגל ועליה גרב, זוהתה ביד הבת כרגלו של הרב.

הרבנית, הבת היחידה, אחת הכלות ושני נכדים, נרצחו בגטו לוביישוב ב-1942 עם 1,500 יהודי לוביישוב ועיירות הסביבה.

לוביישוב הייתה עיירה מלאה בחיים יהודיים. כשהחלה לוביישוב, לאחר 1920, לבנות ולהקים בתים ובתי כנסת, חזרו יהודים רבים. אל התושבים הקודמים נוספו יהודים רבים מערים ומעיירות שונות.

ב-1936 היו למעלה מ-300 משפחות יהודים בלוביישוב. במקום בו נותר קיר של בית הכנסת פְלאנְט, בנו בית כנסת חדש בסגנון הישן.

הקימו גם מוסדות תרבות: ספרייה, ארגוני נוער, ארגוני ספורט. היו ארגונים כמו בית"ר, "השומר הדתי" ואחרים. מנהיגי השומר הדתי היו זלמן קארש ואייזיק ספקטור (זלמן קארש נספה בפינסק). מנהיגי ארגון "גורדוניה" היו דוד ישפה, חיים לייזרוק, חיה לייזרוק. מנהיגי בית"ר:

יענקל פלצוק ושמואל-נח לווין, בנו של שמחה לווין. יענקל פלצ'וק ונח לווין נספו.



אדנון הנוער "נורדוניה" בלובייש וב

היו באים שליחים מן הוועד הפועל המרכזי לאסף כסף למען קרן קיימת, העיירה הייתה נענית באופן נאה. בקיבוץ לוביישוב שארנוה "אגודת ישראל" היו ארבעים בני נוער. הם היו בהכשרה לנסיעה לארץ ישראל. המנהיגים היו הדב אבא ויינגרטן (נפטר עד מלחמת העולם השנייה) ואבא קארש.

חלק נחל מחברי הקיבוץ הספיקו לעלות לארץ ישראל. ויינוול קורץ' [קורז'], פעיל בקיבוץ האגודה, נספה.

זו הייתה לוביישוב.

מתוך הפרק: העיירה בבניינה עמ' 329 – 331.

הרחק בביצות פולסיה, סמוך לנהר סטוחוד, שכנה עיירתנו לובייושוב. עיירה כמרבית העיירות היהודיות. רחוב ראשי ארוך ורחב, שוק וחנויות. מול – הכנסייה הקתולית. ומעט בצד – בית הכנסת היחיד שלנו.

לובייושוב לא התייחדה מעיירות אחרות בשום דבר, אך אנו, בני לובייושוב, היינו גאים בה.

לפני מלחמת העולם הראשונה הייתה לובייושוב עיר גדולה ובה רבנים והאדמו"רים. הכירו אותה בעולם היהודי.

בזמן מלחמת העולם הראשונה נחרבה העיר כליל, שרדו רק קירות בית המדרש של הרבי וחורבות הכנסיות הנוצריות. האנשים נפוצו וברחו, מי לעיר אחרת מי לכפר; אך תמיד בתקווה לשוב.

ב-1924 החלו תושביה לחזור. ראשונים באו בני משפחות לייזרוק, פלצ'וק, אייזנברג, שכנינו הטובים משפחת פרצ'ק, שאחיהם הבכור חיים נמצא עם משפחתו בארגנטינה. ביתם היה פתוח תמיד; הנוער היה מתכנס שם ומבלה היטב. אבי, חיים אליוביטש, החל לבנות את ביתנו. כשבא מדֶוֶוק ראובן בורשטיין, שוחט, יהודי תלמיד חכם, מיד עשו בביתו מניין והחלו לבנות מקווה, בית עלמין נותר מימי עבר. כשכל מה שחשוב שיהיה בעיירה יהודית היה מוסדר, החלו לבוא יהודים רבים שחיו בכפרים, ושאפו תמיד לחיות בין יהודים. כך התאוששה לובייושוב שלנו אט-אט. דלה, אך אנושית, מלבבת ויהודית.

תכופות נתגלעו מחלוקות. אני זוכרת מחלוקת כזו לאחר מות ראובן בורשטיין השוחט. בגלל חזקה – מי יירש את משרת השחיטה, הבן זלמן או בעלה של הבת איטקה, איציק קופרמן מלונינייץ – נתהוו שני מחנות, התקוטטו, אך לבית משפט לא הגיעו. היו אצלנו יהודים טובים, דיינים, רבנים, והם היו מפשרים.

את מקור הפרנסה העיקרי שאבו מימי השוק. בעשרה ובעשרים וחמישה בכל חודש התקיימו שווקים גדולים. היו מתכנסים מכל האזור, הביאו תבואה, פרות, סוסים. באו איכרים רבים, קנו ומכרו. לחנוונים היה פדיון והייתה פרנסה. אמביציות גדולות לא היו, לא היה

צורך בכרכרות, בתי קיץ, כסף בבנק. בעיר שלנו לא היה בנק (באמת אינני יודעת היכן הסתירו הגבירים הספורים את כספם). בכל זאת, לפי זיכרוני, חיו שבעי רצון ממה שהיה. ואם הייתה אפשרות לעשות שבת יפה חשו כאילו הם משתווים לרוטשילד. אנשים לא היו חומרניים כמו היום. דומני שהורינו היו בעלי נשמה יתרה במשך השבוע כולו, ולא רק בשבת.

בית אבי, חיים אליוביטש, ניצב ראשון כשבאו מכיוון קמין קושירסקי. כל זר היה בא לביתנו ומתקבל בידידות, כדרכם של יהודים קרתנים.

אבי היה יהודי השמח בחלקו. פרנסה הייתה לנו מלינה ומזון שסיפקנו לסוחרים ופריצים שבאו מן הסביבה. עשינו שבת יפה עם כל הזוהר. ביתנו בעל גג הרעפים ומרפסת הכניסה מעץ, היה לנו ממש כארמון.

אמי החורגת, שיינה דרוקר מינובה, הייתה צדקת. היא דאגה לי ולאחיותיי כאילו היינו ילדיה. לכן אני תמיד מזכירה את שנות ילדותי בגעגועים. אבי היה יהודי משכיל, מתנגד לקיצוניות. בקי בספרות העברית והרוסית. היו בביתנו כתבי פרץ סמולנסקין, שירי טשרניחובסקי, עיתונים עבריים כמו "המגיד", "הצפירה". הוא רחש כבוד רב לטולסטוי ונהג לצטט שירים של פושקין.

המסורת והמנהגים היהודים היו מקודשים ויקרים לאבי. ליל השבת, הסדרים, ואף מוצאי השבת נותרו חרותים בזיכרוני ובלבי. ליל השבת עם ה"שלום עליכם", הקידוש, הזמירות; הבית, האנשים, נעשו יפים יותר, הכול קיבל ברק קדושה, אבא זהר כמו מלך וכולנו היינו כנסיכות.

אחר כך בא השבוע הארוך. בחורף, עם הכפור וסופות השלג התמשך השבוע עוד יותר, השבת היא זו שהעניקה כוח לשבוע תמים.

הסדרים וזוהרם. סבי, ישראל בקשטיין, בקיטל לבן, ישב שעון על הכרים, אבי לצדו. קראו בהגדה וסיפרו על הנסים. הכוסות הנאות, במגוון צבעים, הבריקו. מי ידמה ומי ישווה לנו. מאושרים היינו. אפילו במוצאי שבת, לאחר שדודתי אמרה תפילת "אלוהי אברהם", הודלקה המנורה והחולין על דאגותיו נכנס הביתה – מיד העמדנו את הסמובר. התקבצו חברים ושכנים לשתות כוס תה, לקרוא בעיתון "היינט", לשוחח על פוליטיקה, ספרות, או לשיר זמירות, וכך היינו מפארים את מוצאי השבת.

היה בלוביישוב נוער יפה, חולם ולוחם. אינני יודעת, אולי יפי הטבע השפיע עלינו. מצד אחד הנהר ומן הצד השני הגן של קאבצין, היער ושדות התבואה. ולילות הירח, הם היו יפים כל כך. כאן בארגנטינה לא מבחינים בזה בגלל מנורות החשמל. ואולי משום שחלפו שנים רבות ומתעוררים געגועים.

נהגנו לבלות בספרייה שהקמנו באמצעים שלנו. עשינו הצגות תאטרון ובכסף רכשנו ספרים.

בקיץ באה מפינסק ספינת קיטור, באו אנשים חדשים. העיירה כולה המתינה לה. הלכו גם לחכות לרכבת שהייתה מגיעה לעיר. בשבת, בחג או בערבי קיץ היינו שטים בסירות, שרים שירים וכמהים לעולם הרחב.

בעירנו לא היה לנוער כל עתיד, לא בלימודים ולא בעבודה, רצו על כן לצאת אל העולם לחפש את המזל. לא כולם שאפו לזה. הרוב רצו לעלות לארץ ישראל, לבנות את ארצנו, לעזוב את הגלות, הרדיפות, הפוגרומים, העלבונות, שהנוער חש בהם מאוד.

אך היו אלה הזמנים של הסרטיפיקטים. היינו רחוקים מעיר הבירה, לא היה אצלנו ארגון ציוני חזק עם חברים רבים, ולא היה למה לצפות.

לאחר מאמצים רבים קיבל ברוך-מרדכי ספקטור סרטיפיקט ונסע לארץ ישראל, שם הוא חי עם משפחתו. אני זוכרת שהחברים ערכו לכבודו מסיבה וליוו אותו לרכבת כ-10 ק"מ. כשבאה הרכבת שרנו כולנו "התקווה". כך ליווינו את חברנו הראשון.

כולנו המתנו להזדמנות נוספת, שלא באה בקלות, ונאלצנו לחפש דרכים אחרות. וכך פנינו אני ובעלי אליהו מנקר וצעירים אחרים, בניגוד לרצוננו, לדרך אחרת, לכן אנחנו בארגנטינה.

היו אצלנו גם בני נוער שרצו לפתור את בעיות העולם, וכך ייוושעו גם היהודים. הם היו פעילים מאוד, ארגנו את האיכרים, הלכו לכלא, חטפו מכות, ואחדים שילמו בחייהם על האידאל.

נוער רב לא היה בלוביישוב. מעטים מאוד ניצלו. אני איבדתי את שתי אחיותיי מָרְלָה ואלטיצ'קה, את אחות בעלי בלומקה ובעלה זלמן בורשטיין, שהיה שוחט בלושה [גלושה] (לאחר מות אביו קיבל את

השחיטה בלובייושוב). הוא היה צעיר משכיל, חביבו של הרבי בלובייושוב. זמירותיו וניגוניו הדהדו בעיר. כשהיה הרבי יוצא לנסיעה לקח אותו עמו לפאר בניגוניו את שולחן הרבי. היו לו שישה ילדים, אף אחד מהם לא ניצל.

ילדים מעטים ניצלו. אלה שהגורל רצה שיינצלו, זוכרים את לובייושוב בגעגועים.

זכר סבי, ישראל בקשטיין, מלווה אותי כל חיי כסמל של יהדות, טוב לב ואנושיות. כל המידות הטובות שיש באדם התגלמו בו. היה קם השכם בבוקר לומר ברכות, ללמוד משניות, כל זה בבוקר, לפני התפילה. לאחר מכן, במשך כל היום, הדהד הבית בתפילותיו ותלמודו, זה היה בין האדם למקום. הוא הקפיד גם על "ואהבת לרעך כמוך" לפי אפשרויותיו. נתן גמילות חסדים. אם לא היה לו, לווה ונתן גם למי שאיש לא רצה להלוות לו, וההוא הלך לשוק לסחור, הרוויח משהו והחזיר לסבי את חובו. הוא האמין בשלום בין בני אדם, לימד אותנו מידות טובות, תמיד בנחת, לא צעק, רק הסביר ולימד. דברי סבי מלווים אותי תמיד. לעתים מסייעים לי בניסיונות קשים.

דודי, שלמה אליוביטש, היה שונה מאחרים. הוא לא נישא. בעיר לא העריכו אותו. עתה, כשאני נזכרת כיצד היה מתהלך, מתבונן בשמים ואומר כי משיח צריך לבוא לגאול את היהודים, אני רואה בו מעין נביא. הגאולה אמנם באה, אך קצת מאוחר מדי, הרוב לא זכו, דודי שלמה בהם.

כל המשפחות בלובייושוב היו יהודים טובי לב. בקיץ שלחו ללובייושוב בחורי ישיבה לנופש. למרות קשיי הפרנסה, רצה כל יהודי לזכות במצווה ולארח בחור ישיבה לחופשת קיץ. ונתנו את הטוב ביותר, יותר משנתנו לילדיהם. סייעו זה לזה, אספו מעות חיטים. אם חסרו למישהו עצים להסקה או חלה לשבת – דאגו לו.

כאלה היו אנשי לובייושוב שלנו. הורינו נספו על קידוש השם והאומה. כבוד לזכרם. אנחנו, בני לובייושוב באשר נהיה, חייבים לזכור את קדושינו ולא לשכוח את אשר עשו הגרמנים ליהודים.

מתוך הפרק: העיירה בבניינה עמ' 332 – 337.

ישראל בגון **פנייבנו**

פנייבנו שוכנת בחצי הדרך קמין קושירסקי לובייושוב, כ-12 ק"מ מן הנהר סטוחוד הנשפך לפריפיאט. פנייבנו שימשה מרכז לכפרים רבים המקיפים אותה ברדיוס של 1-2 ק"מ. האדמה לא הייתה פורייה ביותר, ביצות פולסיה ויערות הקיפו את הכפרים, והאיכרים האוקראינים בכפרים אלה היו עניים מאוד ונחשלים. דלותה של איכרות הסביבה השפיעה כמובן על פרנסת היהודים שהייתה בצמצום רב. בתי היהודים בפנייבנו היו מרוכזים בחלק נפרד, חולי מאוד, ולכן קראו לו "החול". בחורף היה הנוף לבן. באביב, כשהאדמה הסירה מעליה את הציעף הלבן ועטתה מרבד ירוק, הייתה הסביבה יפה. העצים והגינות לבלבו, וניחוחות מילאו את האוויר.

עד מלחמת העולם הראשונה היו בפנייבנו כמה עשרות משפחות יהודים, בראשן השוחט ר' אבא, שחיו ממלאכת, מסחר, בתי מרזח וכיוצא באלה פרנסות של יהודים. בזמן מלחמת העולם הראשונה היה הנהר סטוחוד קו החזית בין צבאות גרמניה ורוסיה. פנייבנו הייתה בצד הגרמני. האוכלוסייה האזרחית בכפרים הסמוכים לנהר פונתה והכפרים הועלו באש. משפחות היהודים מכפרים אלה, שעברו עם הפינוי לפנייבנו, לא שבו לכפרים החרבים בתום המלחמה; הם נשארו במקום. זה הגדיל את היישוב היהודי עד 60-70 משפחות. עם סיום המלחמה, ועד לייצוב השלטון הפולני, היו היהודים חשופים להתנפלויות של כנופיות שונות. הם ארגנו הגנה עצמית.

ב-1920, בזמן המלחמה בין פולין ובין הצבא האדום, סבלו יהודי פנייבנו מן הבלחובצים, מחלקה של הצבא הפולני. הם רצחו שמונה אנשים. ואז זכתה פנייבנו לבית עלמין משלה. לאחר ייצוב השלטון הפולני קיבלה פנייבנו מעמד אדמיניסטרטיבי של גְמינה – מועצה, מִנהל אזורי של כפרים.

בקרב יהודי פנייבנו רבו לאחר המלחמה אלמנות ויתומים שסבלו מצוקה ורעב. הם זכו לתמיכת קרן של יהודים אמריקאים שהייתה פעילה אז. חלק מן היתומים אומצו ונלקחו לאמריקה ולדרום אפריקה בידי יהודים מאותן ארצות. יהודי פנייבנו, ובעיקר הבאים זה מקרוב, החלו להתיישב במקום, בנו בתים, עבדו וכדומה.

פנייבנו לא הייתה מרכז למסחר, מרבית היהודים חיו ממלאכה. עבדו קשה וביום חמישי לא היה להם לצורכי השבת.

היהודים היו בנאים, נגרים, נפחים, צבעים, פרוונים, חייטים, סנדלרים, קצבים, סוחרים זעירים, מלקטי סמרטוטים ישנים, סוחרים, חנוונים וכדומה. חלק מבעלי המלאכה, כגון בנאים ופרוונים, היו הולכים ביום ראשון לעבוד בכפרים השכנים וחוזרים ביום שישי לעת ערב, לשבת. הם נאלצו, לא עלינו, בשהותם בכפר אצל האיכרים, לאכול מזון לא כשר, ולסבול לזות שפתיים למיניה. למרבית המשפחות היו פרות, מזון חלבי היה עיקר התפריט. בשר אכלו מקצת המשפחות רק בשבת.

בשנים הראשונות שלאחר המלחמה הגיעו הדי הצהרת בלפור והעלייה השלישית גם לפנייבנו. חלק מן הבחורים החלו ללמד לחרוש ולזרוע, כלומר להכשיר עצמם לעלייה. למרבה הצער איש מהם לא עלה. בשנים ההן בא לפנייבנו מורה לעברית בשם שמואל ברגר, שפעל רבות להעלאת הרמה של האוכלוסייה היהודית המקומית. ביזמת המורה נוסדה ספרייה ביידיש למבוגרים, ובעברית לתלמידים ולצעירים. החלה נסיקה תרבותית. צעירים וזקנים ישבו, לאחר יום עבודה מפרך, עד שעת לילה מאוחרת וקראו ספר לאורה של עששית נפט. בחורים ונערות סיפרו לעצמם בעת טיולי השבת את הרומנים שקראו.

למורה היה "חדר" מודרני והוא לימד עברית בעברית. הילדים היהודים ביקרו עד הצהריים בבית הספר העממי הפולני, ששפת ההוראה בו פולנית, ואחר הצהריים למדו ב"חדר".

הנוער היה משכיל למדי, אך לא הייתה לו תעסוקה והוא נחנק ללא תקווה בדל"ת אמות של מקום קטן. חלקם למדו את מקצועו של האב או מקצוע אחר. חלקם נעשו מורים (ללא סמינר) במקום עצמו או בכפרים הסמוכים.

עם התפשטות הארגונים הציוניים בפולין הצטרפו חלק מבני הנוער לתנועת "החלוץ", יצאו להכשרה ועלו. חלק אחר פנו שמאלה: האמינו כי מרוסיה תבוא הישועה.

במשך שנים רבות לא היה בית כנסת בפנייבנו. עם הזמן החליט חלק מן הקהילה היהודית לקבל רב וחלק אחר התנגד. וכך בנו לעצמם שני המחנות בתי כנסת והעיירה התברכה בשני בתי כנסת.

וכך, תוך כדי מאבק למען הקיום הדל, חינכו יהודי פנייבנו ילדים, חיתנו אותם, חיו את חייהם בסבל ובשמחה.

ב-1939, לאחר חלוקת פולין בין גרמניה ובין ברית-המועצות, נשארה פנייבנו בחלק המזרחי. האוכלוסייה היהודית הענייה התאוששה מעט וחשבה על מחר טוב יותר.

ההתפכחות באה עד מהרה. ב-1939-1940 באו לפנייבנו כעשר משפחות ממערב פולין, פליטים. האוכלוסייה המקומית ניסתה לסייע לפליטים ככל האפשר. הזמן עד 1941, כלומר עד פרוץ מלחמת גרמניה-רוסיה והכיבוש הגרמני, עבר בחוסר ביטחון.

מן האוכלוסייה היהודית בפנייבנו ניצלו רק מי שנמלטו לרוסיה או אל האוטריאדים [יחידות בגודל משתנה] של הפרטיזנים. מרביתם נרצחו בידי החיות הגרמניות ועוזריהם האוקראינים בגטאות לובייוב וקמין קושירסקי.

כבוד לזכרם!

מתוך הפרק: העיירה בבניינה עמ' 338 – 341.

ברוריה פרידמן-גבעוני, ניו יורק **פנייבנו – ביתי**

אבי, יהודה פרידמן, חי בעת האחרונה בפנייבנו. היה מסודר היטב וניהל חיים מהוגנים. למיטב ידיעתי וזיכרוני היה אהוב על כל החוגים באזור. מטבעו אדם טוב ושלֵו, ברצון עשה טובה לכל נזקק לעזרה. מוצאו מרוסיה. בצעירותו נלחם במלחמת יפן, כותר עם הצבא הרוסי בפורט ארתור. שנתיים סבל רעב ומצוקה. בשובו היגר עם כל משפחתו לאמריקה ושב לקחת את אשתו ושני ילדיו. פרצה מלחמת העולם הראשונה, ושוב גויס לצבא הרוסי לארבע שנים תמימות. אמי, חיה לבית קושפֶט, נשארה לבדה עם שלושה ילדים ובהריון אתי. נולדתי כשנאלצה לנדוד אתנו ממקום למקום, בסבל האיום של המלחמה. ב-1919 מצא אותנו אבי והתיישב במקום החדש, סמוך לגבול הרוסי, בפולין המתחדשת. בזמן הראשון רע למדי, גם איבדנו את אמנו. לבד, עם ארבעה ילדים, ניסה אבינו האהוב לבנות חיים חדשים. הוא נישא בשנית לאישה מקמין קושירסקי, אסתר כץ (אתי). קיבלנו אותה באהבה והיא הייתה לנו כאם אמתית.

העיירה שלנו קטנה, בסך הכול כמאה משפחות יהודים, אך צמח והתפתח בה נוער איכותי. למדו עברית, ייסדו ספרייה ובית ספר "תרבות", התהוו מפלגות וארגונים ציוניים כמו בערים אחרות בפולין. רבים נסעו לקיבוצי הכשרה ונסעו לארץ ישראל. חלק הארי נשאר למרבה הצער מחוסר אמצעים לצאת. לי שיחק המזל לצאת, באתי לישראל ב-1937 במחשבה לסחוף בעקבותיי את משפחתי. אך הזמנים היו רעים. המנדט לא אפשר, "הספר הלבן", וכבר היה מאוחר מדי. נותקתי מכל משפחתי ולא ידעתי דבר על איש מהם עד לאחר המלחמה האיומה. לימים בא אליי מסיביר אחי הצעיר, יצחק, היחיד שניצל בידי הפרטיזנים והוגלה לאחר מכן לסיביר. הוא ידע לספר שלא שרד איש ממשפחתנו. הוריי, שלושת ילדי אחותי וגיסי, אח מבוגר יותר, פסח, אשתו ושני ילדיו, דודים ודודות, שכנים ומכרים – כולם נרצחו בידי המרצחים הנאצים.

זו הייתה עיירה קטנה, אך הנוער מוצלח ובעל הכרה, נוער שיכול היה להקים יישוב יפה בארץ ישראל ולהביא תועלת למדינה ולעם. שמם יהיה קדוש לנו ולעולם לא נשכחם.

מתוך הפרק: העיירה בבניינה עמ' 342.

יהושע שוורץ **יהודי לישה [נלושה רבתא]**



בשורות האינסופיים של פולסיה, הרחק ממרכז סחר ותעשייה, 27 ק"מ מקמין קושירסקי, שכנה עיירתנו הרלה לישה (או: לושה רבתא).

למרות השנים הספורות שחייתי בלישה בלא שמחה מחבה, נשאני מחטט בזיכרונותיי המעופלים, מבצבצת העיירה במלוא רמותה, ואני מתמלא רגשות חן הקושרים אותי למקום בו חיינו, שאפם וקווינו.

לישה הייתה עיירה נירחת, רחוקה מעיר, כביש או תחנת רכבת. הייתה בה סוכנות תאר קטנה שאליה הגיעו שתיים-שלוש פעמים בשבוע מכתבים מקמין. לישה שכנה בין שני נפרי איכרים ארוכים: ינובקה, ברוך לקמין, ופילוה ברוך ללובניושוב, בקתות איכרים נמוכות, מכוסות רובן גמת קש ומלאות בוץ טובעני בימות הגשמים.

תושבי לישה ברובם היו יהודים, כמה עשרות משפחות, וכמה משפחות של גויים. שני רחובות אחים במקצת, ובמרכז השוק והבאר. בתי עץ ואבן, הגמת לרוב מכסים רעפים. כל בית עם מרפסת חצר בכניסה וגינה קטנה.

לנו היה גם גן ובו עצי פרג הפ בעלי מלאכה אחרים: אברהם החייט, אברהם הבטאג ער הפם מהרהר באוזניי "זבכן יתקרש שמך" שלו בתפילת מנחה של ראש השנה. הייתה לו חוקה להתפלל מנחה בראש השנה לפני העמוד.

היה חיים הנגר, שעבר במשך חורשים בווטלה או בטויר אצל הגויים; חנוונים אחרים כמו פיעוויש (וורין ברול לכטובר [מן הכפר לוביטוב], חיים נולרשול, "הנביר".

יהודים שאבו את פרנסתם הרלה מהלינה לכפר לקנות ענל או כבש, מנסיעה ליריריי לובניושוב, ריוון, מסחר בבהמות וסוסים. הצעירים הספורים עסקו "בהוראה" אצל יהודים בכפרי הסביבה. לאחר כל זמן [פרק זמן ראף של לימור, בשנה היו שלושה זמנים] היו מחליפים מקום.

בית המדרש היחיד שלנו עמד בלב העיירה. במשך כל השנים לא היה רב בלישה. ב-1932 נתקבל רב בעל הדרת פנים, ייחדו למענו מקום של כבוד מאחורי העמוד, מעל נכתב באותיות של קידוש לבנה: מקום הרב. הוענק לו זיכיון לשמרים ונרות ומזה שאב את פרנסתו. הרבנית ילדה מדי שנה בת, וכמו כל יהודי לישה הם חיו חיי דחקות.

כמו בעיירות יהודיות רבות, הייתה הפעילות הדתית מלווה חיכוכים. אף שהיה זמן שהעיירה נחלקה לשני מחנות: המחנה של הדוד אהרן-דוד והמחנה של שמואל, שני השוחטים של העיירה, הפגינו היהודים רגש ואהבת ישראל מרובה.

כמו בכל העיירות בעת ההיא, דת ומסורת הותירו חותמם על חיי המשפחה. אף החילונים הספורים התביישו לחלל שבת. הם עישנו סיגריה בסתר. השבת הייתה שבת קודש. לחגים הייתה השפעה רוחנית.

מה היה מספר שנותיו של בית המדרש לא אדע. אך יודע אני כי מבימת העץ הרבועה נשפכה תמיד אבקה לבנה.

יהודי העיירה מצאו שם קורת רוח רוחנית, שפכו את לבם ברגש בעתות שמחה וצער לפני בורא עולם, במיוחד בימים הנוראים. הרב משה-חיים נשא דרשות פעמיים בשנה, בשבת הגדול ובשבת תשובה. זכורים לי דברי הפסוק "אם תשיב משבת רגלך עשות חֶפְצְךָ ביום קדשי" [ישעיהו נג 13] שהיה דן בו בניגון.

ראוי להזכיר גם את ברוך קוטליאר, יהודי צנום ומיוגע בעל זקנקן בלונדי מחודד, חבש כובע "יהודי", בשנים האחרונות היה גבאי בית המדרש. זכור לי קולו הרם כשאמר תהילים או קרא לעלייה לתורה או מכר עליות, חמישים פרוטות "לשלישי". דומני שהיו שתי קופסאות תלויות על קיר בית המדרש: של קרן קיימת ושל ועד הישיבות.

הנוער ניהל מלחמת קיום קשה. הוא היה במצב קשה. לא היו סיכוי ותקווה להסתדר. שאפו רק לקבל סרטיפיקטים ולעלות לארץ ישראל.

החינוך. כמו בכל העיירות היהודיות, תחילה למדו אצל הרבי מזלוחוב, יהודי נמוך וכפוף, בעל זקן אפור. קולו היה צרוד. בכל מוצאי שבת שר בבית המדרש "שבוע טוב, שבוע טוב".

שמואל-איציק שר היה "מורה" וגם בעל קרא. המורה שלי היה שמואל גרינברג. הוא לימוד אותנו היטב, לימודי קודש ולימודי חול. הוא היה חזן טוב וגם בעל קרא ולאחר מכן נעשה שוחט.

רצוני להזכיר גם את האחים זלמן ושמואל מלישקה [גלושה זוטא], שניהם לימד אצלנו זמנים אחדים.

חבריי: חד-לייב, שרוליק, יענקל של פסח, משה של יעקב-יוסל ואחרים. היתה בלישה ספריית יידיש קטנה. פעם הציגו הצגת תאטרון "חסיה החומה". משה של מנוחה בתפקיד חסיה.

זכרני, משה בן אהרן-חד, ראוי להזכיר את הבחור היקר. מורי הראשון לגמרא, בבא מציעא פרק ב, אלו מציאות. הוא היה בא אלינו כמעט מדי יום ללמוד אתי. ממה שמחה ונחת גרם לאימא. תלמיד חכם היה משה, מזיגה של תורה וחכמה, אהוב על כולם, נקי כפיים ובר לבב; שמר מצוות קלה כחמורה. אני זוכר את פלפוליו ודרשותיו שנשא ב"תפארת בחורים". הוא היה שוחט, סייע למשפחה. מעט שמחה ידע. עבד עבודת פרך, הלך ברגל כל שבוע לשחוט אצל יהודי לישקה ובורקה [בירקי].

את החד אהרן-חד [פלוט], החדה ביילה, תמיד עם סידור "קרבן מנחה" ביד והפאה על ראשת, ילדיהם: פייוויש ומנוחה [ורניק?] בנותיהם של אלה [מאשה, מלכה, פייגל, אידה] והבן היחיד אבאלה.



אהרן-דוד פלוט השוחט עם קרובים וידידים באירוע שמחה בביתו

את אבי היקר משה-יוסף, יהודי כחוש וחולני, ירא שמים, נאמן ומסור לנו, ידע מעט שנות שמחה ונחת, הייתה לו הזכות למות ב-1940, לפני השחיטה הנוראה, אני מאמין שרבים קינאו בו לימים.

את פיניה, אחי היקר, גם הוא ידע מעט ימי שמחה, שאיפתו לנסוע לארץ ישראל הייתה עזה מאוד, נשאר לבד עם אימא עד לימים האחרונים, ויחד נספו.

ואחרון-אחרון, עז רצוני לכבד את זכר אמי המסורה, חיה-יהודית בת אברהם-אבא, באין אפשרות לעלות לקבר הגדול בקמין (שודאי לא נשאר ממנו זכר). ישמשו זיכרונותיי הקצרים כמצבה לה.

"אימא, היית לא רק אם, אלא אם יהודייה צדקת, מסורה לנו בכל מאודה. לא זכית לנחת רבה, דאגת לנו וגם לנשמתנו. בשנותיי המוקדמות אמרת אתי "מודה אני", "קריאת שמע", שאני זוכר עד היום.

לא אחת אני מהרהר: מאין לגופך הצנום החלש כוחות פיזיים רבים כל כך לעבוד, בפרט לפני פסח. לשפשף ארונות, לצחצח את המסגרות? היית קמה מדי יום בשעה חמש, כשכולנו עוד ישנו. קראת תפילות שחרית ראשונות עד תומן עם "אני מאמין", אמרת תהילים של יום מתוך כוונה גדולה. ואז העמדת לבישול את סיר תפוחי האדמה בקליפתם. תפילות השבת שלך, קריאת טייטש-חומש. אני זוכר עד מה אהבת לקרוא באוזניי משלים מתוך "צאנה ראינה" המצהיב, הספוג בדמעות אמך, סבתא ע"ה. דמעותייך החמות, ששפכת כשלקחו את בנייך לצבא. גלויותייך האחרונות אליי בהיותי בוורונייז'. כתב ידך עודו לנגד עיניי, אזכיר את השורה הראשונה: בעה"י יום ג' פרשת וירא שנת תש"א, גלושה, בני היקר שִׁיעֶלֶה, שהשי"ת יעזור ויהיה שקט בעולם, ושנתראה בקרוב.

בתשעה באב היית הולכת לבית העלמין עם הדודה רייצ'ה [פלוט?] ועם ביילה לקרוא ב"מענה לשון" ו"לבקע קברים", והיית שבה לעת ערב מיוגעת, חיוורת, בקושי חיה. מאין הכוח לצום יום ארוך כל כך. ותפילותייך ביום כיפור, שהיה בהן להבקיע חומות.

עם פרוץ המלחמה הנוראה, איימה סכנה שהעיירה תיכבש בידי המרצחים הגרמנים. ובא הצבא האדום. באו פליטים יהודים רבים

מפולין, הכול השתנה, מוצרי מזון וסחורות נעלמו. חנויות נסגרו. תוהו ובוהו שרר בהתחלה. לא התפללו בבית המדרש, עשו מניין אצל פייוויש. יהודי לישה התאחדו, חסל סדר מחנות. דבקו זה בזה. אני גויסתי אז לצבא האדום. קינאתי בחבריי שנשארו בלישה. הפרידה מן הבית, מאימא, הייתה קשה מאוד. דמעותיה המרות בזמן הפרדה, מין פרידה לנצח.

ב-1944, לאחר השחרור, כתבתי לאימא וקיבלתי תשובה מחנה של אשר, הנערה היחידה ששרדה, מובן כי תשובתה הייתה מרה מאוד. גם מן האן-קה-וה-דה קיבלתי תשובה ברוסית, על צדה השני של הגלויה ששלחתי, בזה הלשון: חבר שוורץ, כל קרוביך נהרגו בידי הכובשים הפשיסטים בשנת 1942. כך נודעה לי הבשורה המרה.

לישה והסביבה אינם עוד. גוועו. אילמים וחירשים הפכו הקירות החרבים ספוגי תפילות, קולות של שמחה וצער. הכול נהרס, הבתים, בית המדרש. מבית העלמין לא נותר לבטח זכר, וכל שהיה אהוב ויקר נגדע בלא רחמים בידיים רצחניות. את אמי גירשו לקמין. היא נרצחה באכזריות יחד עם כל אנשי קמין בכ"ז באב תש"ב.

דמותה העדינה של אמי חיה-יהודית, ודמויות דודיי, דודותיי, קרובים וכל בני לישה, יהודי קמין והסביבה, יעמדו לנגד עינינו לנצח ולעולם לא נשכח ולא נניח לשכוח.

תהיינה נפשותיהם צרורות בצרור הקדושים והטהורים של כל קהילות ישראל שנחרבו.

השם ייקום דמם.

מתוך הפרק: העיירה בבניינה עמ' 343 – 347.

קרבו הימים הנוראים והכול התכוננו לקבל פני השנה החדשה. דומה היה כי אף העצים בגננו נעו חרישית וטוו בדממה את סוד הימים הנוראים. השמש אף היא האירה אחרת. ניחוח של קדושה ויראת כבוד נישא באוויר.

כל יהודי בעיירה התפלל וקיווה לשנה טובה יותר, במיוחד אמי. אני זוכר שהייתה קמה עם שחר, ראשונה לסליחות, התפללה, התחננה, ממש קרעה רקיעים; בראש חודש אלול עלתה לקברי אבות וצמה. תמהתי מאין לאישה כה חלשה, כוח רב כל כך לתחינה ולתפילה. תמיד חיה בתקווה לימים טובים יותר.

באותם ימי אלול, החלו לצוץ בעיירה "המורים" ששבו הביתה מן הכפרים באזור לישה: נָוויר, וֶטָלָה, וורוקומְלה, רֶצ'יצה וכן הלאה.

כיוון שתם זמן הלימוד התחוו חבורות בכיכר, בלב העיירה (העיירה הייתה גדולה כגודלו של פיהוק), וכל מורה החל לספר את נפלאותיו מן הזמן האחרון. מובן שהיו כאלה שכבר נשכרו לזמן השני, ומי שהצליח לקבל משרה בתנאים טובים היה מן המאושרים. אושר גדול מזה לא היה מה לחפש אצלנו בלישה.

בימים שקדמו לראש השנה באו גם יהודים מכפרי הסביבה לשכור חזן. במשך השנה התפללו היהודים הכפריים הפשוטים וישרי הלב בלא מניין, בימים הנוראים חייבים להתפלל במניין, עם חזן. חיים שֶר התפלל בבירקי [בורקה], אהרן-דוד השוחט, דודי, התפלל בוֶטָלָה, שם הייתה להם חזקה מדי שנה. היהודים מָנָוויר, שתיים-שלוש משפחות, באו לימים נוראים ללישה. ראוי להזכיר את הרוטטני, כך כינוהו, בחור עם אמו הזקנה שמעולם לא החסירו תפילה בציבור בלישה.

בליל ראש השנה היה בית המדרש מלא מתפללים, מעריב ראשון התפלל ברל לֶביטוֶבֶר, בעל קול דק ונאה; מיכָל "המחזיק" [בעל חזקה?] התפלל כל נדרי ונעילה, זו הייתה חזקתו הקבועה עד שנותיו האחרונות. (לקראת הסוף התפלל הרב). החזן הראשי אצלנו היה יעקב-יוסף בעל המוסף, בעל קול בריטון סוער, לא היה לו כל מושג בתווים, אך הוא הצטיין "במלאכת גרונו", שהיה לפלא כשפתח בתפילת "מן

המצר" ו"קרוב ה' לכל קוראיו" בכל לבו. עד חיום מהדהד באוזניי קולו בתקופת הימים הנוראים. בשמחת תורה אני נזכר בקולו של פייוויש, הוא היה שר את "אב הרחמים" ואת "אשת חיל".

כשחלפו הימים הנוראים, ויהודי לישה כבר שטחו תחינותיהם לשנה טובה, שב הכול לקדמותו, איש-איש ודאגותיו.

בא הסתיו, קר ועגום בלב, הימים מעוננים-גשומים וקרים. המורים התפזרו איש למשרתו. היהודים שבו לדשדש בבוץ של ינובקה, לסחור עם הגויים ולהביא הביתה על שכמם שק תפוחי אדמה או קמח, שה, עגל. החייטים החלו בתפירת אדרות שער עבות למען הגויים, הסנדלרים הלכו לקמין לקנות עור (זה ארך שבוע ימים), קוסייה בעל העגלה שב לדחוף את עגלתו [ששקעה] בבוץ, לחלץ את סוסותיו המצומקות מן הבוץ; הנוסעים גם הם היו מסייעים בידו. החנוונים הספורים עמדו ליד דלתות חנויותיהם וציפו לקונה, גוי שייכנס לקנות בקבוק נפט או חרוזי זכוכית או מעשה תחרה וכך הלאה.

השוחטים הלכו לכפרים ברגל, לשחוט אצל היהודים המקומיים הספורים. החלו להכין עצי הסקה לחורף, חלקם יבשים חלקם לחים, מעורבים על מנת שיעלה פחות. זכור לי כי לא פעם חסר עץ להסקה בבית המדרש.

כך חיו יהודי לישה וקיוו לזמנים טובים יותר, עד בוא התפנית הגדולה: האויב המגואל בדם בא לעיירה הנידחת לישה, ויחד עם כל הערים היהודיות השמיד באכזריות, בחוסר רחמים, בעזרת הבנדיטים האוקראינים, את יהודי עיירתנו הקטנה הדלה לישה, שגם כך סבלו לא מעט.

חובתם של הניצולים הספורים, שארית הפלטה, לזכור, ולעולם לא לשכוח מה עוללו לנו החיות הנאציות. זכור נזכור לעד. השם ייקום את דמם השפוך.

מתוך הפרק: העיירה בבניינה עמ' 348 – 350.

לישה [גלושה] ווטא הייתה כפר ובו חמישים משפחות יהודים, בעיקר סוחרים ועידים, ורבים מהם עסקו בעבודת אדמה. איש לא היה עשיר מאוד, אך כולם השתדלו להעניק לילדיהם חינוך יהודי טוב.

היו לנו שני ספרי תורה, שני בתי כנסת בהם התפללו בשבתות ובחגים, בבתים פרטיים כמובן. כל יום חמישי בא מלישה רבתא השוחט אבא פלוט, לשחוט למענו עופות או עגלים לשבת. בית העלמין היה משותף לנו וללישה רבתא. הנוער של לישה רבתא נפגש לעתים קרובות עם הנוער של לישקה לערבי תרבות ולבילויים שונים.

הפריד בינינו מרחק של 2.25 ק"מ. המורים אצלנו היו הטובים ביותר, לרוב מלובייטשוב ומפינסק. כל אחיותיי ונם אחי, מרדכי-לייב קנדל, למדו אצלם.



קנדל ובנותיהם

הוריי, בן-ציון קנדל ואמי אסתר-מלכה, נדו בקולוניה היהודית, מרחק חצי ק"מ מלישה ווטא, הוריי עסקו בעבודת אדמה ונם היתה להם חנות. הם היו אדוקים מאוד בדתם ומכניסי אורחים, כל הילדים למדו בחדר. בתצלום: בן-ציון ואסתר-מלכה

לימים, כשנדל אחי ונוקק למורה טוב יותר, שלחו אותו הוריי ללמוד בקמין קושיידסקי, מרחק 18 ק"מ מאתנו, אל המלמד יצחק-וולף [לסניק], שהיה בקיא בתלמוד.

בשנת 1914, כשפרצה מלחמת העולם, השתנו החיים מן הקצה. ב-1917, משמענו על הצהרת בלפור, התחזקה התנועה הציונית.

אחי ייסד מיד ארנון ציוני בלישה ווטא. היינו מסונפים לקמין קושיידסקי. מדי מוצאי שבת התקיימו אספות והרצאות בנושאים שונים. שכרנו מקום התוועדות בדמי החבר. ייסדנו ספרייה ובה נם

פינה עברית, כולם עשו מאמצים ללמוד ולדבר עברית, בדרך זו למדנו לדבר ולקרוא מעט. כך היה עד 1920 כשפולין נעשתה עצמאית.

הפולנים היו חלשים מכדי להשתחרר בכוחות עצמם, הם שכרו לגיון קוזקים, בהנהגת בולק בלחוביץ, שלא מצאו לעצמם עיסוק מתאים. כל עיירה שנכנסו אליה, לא חסכו שם דם יהודי. אצלנו הרגו 11 איש, בלישה רבתא – 28 ובקמין – 120 אם אינני טועה. פולין קמה לתחייה בדם קרבנות יהודים חפים מפשע.

אחי, מרדכי-לייב קנדל, היה אדם נמרץ. חרף המגבלות ייסד מטבח שהג'וינט שלח למימונו כסף ובגדים, משום שרבו היתומים מאב ואם. הוא ייסד גם בית ספר "תרבות" ב-1921, שלמדו בו כל הילדים.

המורים הטובים ביותר אצלנו היו לרוב מְקובל. פסח ספקטור, יוכבד, מורה מטומשוב-לובלסק, יונה טוב, מנדל קפצ'וק, ברסלר, מלמד, פודולסקי, בורקי ועוד אחדים שאינני זוכרת אותם עוד, גם מיכאל גְרַיְיוֶר וברגר. הילדים כולם למדו היטב. רובם נרצחו. בודדים ניצלו.



מרדכי לייב קאנדל

המורים הקימו עם הילדים תאטרון ובכסף רכשו ספרים. היה גם חוג דרמתי של הנוער. הציגו בעיירה מחזות טובים, והכסף שנותר ניתן לבית הספר שלרוב היה בגירעון. כך התנהלה העבודה עד 1928. המצב החומרי הורע, לא היה אפשר להחזיק את בית הספר ולא היה מי שיתמסר לעבודה.

אחי התחתן ב-1928 ולא יכול להתמסר עוד לפעילות קהילתית, כעבור זמן-מה חלה אנושות ונפטר ב-1932. הוא הותיר אישה צעירה, פֶּייה פרנקל-קנדל ושני ילדים יקרים מוצלחים, ולוולה ויענקלה, המרצחים גדעו את חייהם הצעירים יחד עם אמם המסורה ב-1942 בפינסק.



בתצלום: פייה קנדל וילדיה: ולוולה, ויענקלה

מתוך הפרק: העיירה בבניינה עמ' 351 – 353.

מאיר אייזן, רענה **יזורה על יד קמין**

יזורה [יזרה, יְזוּרקה, יְזֶרקה] היה כפר של נוצרים, שגרו בו חמש-עשרה משפחות יהודים. כל יהודי הכפר היו עובדי אדמה וניהלו משק בהמות.

הכפר היה מוקף יערות והיה שם נהר [אגם?] בשם יְזרו, דגו בו דגים ובקיץ שטו בסירות. יזורה לא הייתה רחוקה מקמין, מרחק 5 ק"מ בלבד.

בקיץ ביקרו בני הנוער מקמין תכופות ביזורה. מכל האזור וגם מקובל נהגו רופאים לשלוח לכאן למנוחה. בתי הקיץ סיפקו ליהודי יזורה פרנסה. יהודי הכפר היו אדוקים, היה להם בית כנסת שבו התפללו, ובית ספר למען הילדים. הילדים הבוגרים נסעו ללמוד בקמין. בכל בית יהודי בכפר הייתה קופסת קרן קיימת, היו גם שתרמו לקרן היסוד.

בשנת 1920, כשהכנופיה של בולק בלחוביץ התנפלה על קמין, הם גם התנפלו על יהודי יזורה, אך כל היהודים ברחו ליער. הנוצרים הביאו להם אוכל ליער. הבלחובצים תפסו ארבעה יהודים, בהם דודי ישראל אייזן, יעקב אייזן, סנדר אייזן ואברהם ברזנר. הבלחובצים דרשו כסף, ואז גירשו אותם לנהר, עמוק אל תוך המים, עד שהחלו לטבוע, לאחר מכן ירו עליהם הרוצחים. הם סברו שהיהודים כבר מתו ועזבו את המקום. היהודים יצאו מן המים בראותם את הבלחובצים עוזבים. נפל קרבן אחד – סנדר ברזנר [!], בחור בן עשרים וארבע.

מאוחר יותר באו הפולנים, הלרצ'יקים, הם שדדו חפצים וקיצצו זקנים של יהודים.

בשנת 1937 עזבתי את הכפר לפינסק, שם התחתנתי ולימים נסעתי לארץ ישראל אל גיס שלי.

מתוך הפרק: העיירה בבניינה עמ' 354 – 355.

לייבל בוקֶלֶר, בואנוס איירס **חוטישוב**

חוטישוב היה בתווך בין קמין קושירסקי ורטנה, והיה למעשה המרכז לכל כפרי הסביבה, עשרות במספר. לכפר חוטישוב הייתה מועצה – וולוסט כפי שכינו זאת אצלנו, השתייכו אליה שישה-עשר כפרים. בכל כפר חיו זה שנים עשרות משפחות יהודיות שניהלו אורח חיים יהודי מסורתי דתי. היו לה גם משטרה, בית מרזח, דואר וגם שופטים כפריים מִשלה.

חוטישוב היה מוקף בנהר פריפיאט, והיו לו אגמים יפים ויערות רבים. פריצים רבים בעלי נכסים היו בחוטישוב. כל זה העניק פרנסה בשפע ליהודים הכפריים, שרבים מהם סחרו בדגים ושלחו אותם לערי הסביבה: רטנה, קמין קושירסקי, קובל; התפרנסו גם מן היערות שנקנו במכירות מכרז פומביות. העץ נשלח בנהר לרחבי העולם; הפריצים השכירו את גניהם ושדותיהם וגם מכרו בתים ליהודי המקום.

לא חסרו גם בקר ותבואה. משפחות צבי-יהושע ואליעזר בוקלר הצטיינו במסחר זה. משפחת שאול הנדלר – בדגים. משפחות איטה ניסל, יצחק סְטְרייר – בתבואה. היו גם סנדלרים וחייטים – שמואל זלץ וברל ורניק, רוכלים – מרדכי סטרייר ויהודים נוספים שאינני זוכר את שמם.

היהודים דאגו גם לחיי הדת. היו שני ספרי תורה ובמשך שנים התפללו בביתה של איטה סטרייר, שייחדה לשם כך חדר ללא תשלום. בחגים הביאו מקמין קושירסקי בעל תפילה. היו גם שני מורים, סמוכים על שולחן בעלי הבתים, שלימדו בבתים. עם תום הלימודים ב"חדר" נשלחו הילדים ללמוד בקמין או ברטנה.

מעת לעת היו באים מוכרי ספרים ודרשנים, הם תמיד נסעו מן הכפר שבעי רצון משום שיהודי חוטישוב תמכו בהם.

בשנים האחרונות התחזקה התנועה הציונית וריתקה את הנוער.

למרבה הצער נגדע הכול בי"ז בכסלו תש"ג 1942.

מתוך הפרק: העיירה בבניינה עמ' 356.



ידחמיאל צינוביץ', בואנוס איידס זיכרונות פוליץ

קמין היתה מוקפת במספר רב של כפרים, בהם, במרחק 10 ק"מ, הכפר פוליץ. בתצלום: ירחמיאל צינוביץ

פוליץ נודע באזור כולו. תושב פוליץ היה הנדבן משה פראן, משה פוליצר כפי שכינוהו. יש לספר על טוב לבו ועל מעשיו הטובים למען משפחתו ולמען היהודים שסביב פוליץ.

פוליץ נודע גם במקומות מרוחקים בשל הפריץ שלו, פוֹ'דְפֶלסקי, בעל היערות הנחלים וברכות הדגים. הקדפיונים של פוליץ זכו לשבחים ברחבי פולין. סוחרים באו אל הפריץ מרחבי פולין לחתום עמו על עסקאות בגלל יבול הדגים העשיר שלו. באו גם סוחרים רבים לחסר את הבוסתן הנחל שלו המשופע בפרות שונים.

פוליץ השתבח ביערותיו הנחלים. מדי שנה בשנה באו סוחרי יערות לקנות ולחטוב עצי אלון עבים, אורנים, עצי לבנה ומיני עץ שונים לבנייה. חדי משה היה המתווך ואחד מבוררי העץ הידועים באזור. כל חורף התאספו בביתו של משה פוליצר מספר רב של סוחרי יערות, סוחרי שוורים, סוחרים ועירים וסתם אורחים מקמין וסביבתה.

בין הסוחרים שהיו באים תכופות אל חדי משה, היו בני קמין: משה-הירש שטריק ובנו, חיים-לייב כשר, הירש-לייב לינון של סנה-רחל, אמו רחל, חצקל של שמואל-איצי מבני משפחת ברצק ואחרים.

ביתו הקטן של דודי משה (שני חדרים בלבד) הפך למלון. השולחן היה ערוך תמיד, כנאמר בהגדה: "כל דיכפין ייתי ויאכל".

בלילה היה מעניין יותר, היה זה פלא גדול איך בבקתה הקטנה נדל הסל. השולחנות, הספסלים, הדלתות הוסבו למיטות. לא קרה שבא יהודי מן העיר ונשלח אל שכן. כמוצא אחרון הביאו אלומות קש והציעו משכב על הרצפה.

סבתי, שיינה-ניטל, נהנה לומר לנו תמיד כי הכנסת אורחים היא מן המצות הנחלות. חדתי חנה-שרה היתה אף היא עקדת בית למופת ובעלת נימוסים. כשבא אורח אל הבית ידע כי חנה-שרה תעניק לו

קבלת פנים נאה. לא פעם קרה שבאמצע הלילה נשמע קול רעש של סוסים ועגלה לפני הבית, היהודים ידעו, חונים אצל משה פוליצר.

לא ידועה סטטיסטיקה מדויקת על תחילת חיים יהודיים בפוליץ. אנחנו יודעים רק כי בשנת 1900 היו בכפר פוליץ שתי משפחות יהודיות: איסר פוליצר ומוטיה פוליצר. משתי משפחות אלה התרבו עוד ועוד. ובשנה שלפני מלחמת העולם השנייה היה שם מספר גדול למדי של משפחות יהודיות.

למרות שהכפר היה גדול וארוך, ישבו היהודים לכל אורכו. יהודי פוליץ חיו בעיקר ממסחר זעיר. בביתו של כל יהודי היו כמה ליטרים של נפט, מלח, מליחים, גפרורים, ליטרת סוכר, כל מה שנחוץ לאיכר לקנות בחנות, ותמיד בחליפין: ביצים, דגן, קמח וכך הלאה.

כשירדה שבת קודש ניכרה ביהודי פוליץ שכינת השבת. החליפו בגדי חול בבגדי שבת, חפפו את ראשי הילדים, שטפו רצפות. ניחוחם של מאכלי השבת התפשט. פניהם של יהודי פוליץ קיבלו סבר עולץ יותר לכבוד שבת. ביום שישי לעת ערב, השתחררו הבתים היהודים מן המבקרים הגויים התמידיים.

היהודים התכנסו כמנהגם למניין עם ספר תורה שנהגו לקחת בקמין בשכירות. המניינים נעשו לרוב אצל משה פוליצר, לפעמים גם אצל שמעון, אצל שעיה. לבטח רצו גם שאר משפחות היהודים ליהנות מן העונג להחזיק אצלם את ספר התורה, אך בשל בתיהם הבלתי נוחים נאלצו להסתפק בקיום המצווה של תפילה בציבור אצל אחרים.

בפוליץ היה בדיוק מניין יהודים. קרה לעתים שיהודי איחר לישון ונאלצו לקחת נער ולתת חומש תחת ידו, והוא נחשב ליהודי שלם. הודות לנער בן שמונה או עשר יכלו להרכיב מניין.

בימים הנוראים נראה פוליץ שונה. כבר בראש חודש אלול התכנסו יהודי פוליץ לחשוב על תכלית: מה יהיה בראש השנה וביום כיפור בעניין חזן, בעל קורא, בעל תקיעה וכך הלאה. יהודים כאלה לא היו בפוליץ, מלבד עוזר, אחיו של אברהמל, שהיה בקיא מעט בתקיעה ושר לאחר התפילה "אדון עולם". לא בקלות הצליחו לשכנעו לגשת אל העמוד.

לאחר האספות שקיימו, החליטו תמיד שצריך לשכור חזן המומחה בכל המיומנויות הנזכרות לעיל. לכן, לרוב היו מביאים מקמין את אהרן מן הכפר לישקה, בעל הקול הנאה, ואת פייוול טוּפֶלְס, חזן בעל עצמה.

שמעון של יענקל-אהרקה בקולו המזהיר גרם קורת רוח רבה ליהודי פוליץ, רבים מיהודי קמין זוכרים ודאי איך עמדו מאחורי חלונותיו והאזינו לצלילים היפים שבקעו מביתו.

לאחר הסדרת עניין החזן, החלה התמקחות: היכן ישהה החזן? התפשרו. החזן ישהה אצל משה פוליצר.

בערב החג החלו לבוא שיירות יהודים, משפחות שלמות, מן הכפרים השכנים: האלוּב, הוּטה, זְדָוָה, נינה, בורובנה, וכן הלאה. היהודים לקחו עמם את כל הנכסים ורכוש שלהם: צלחות, כפות, כלים, אפילו כלי מיטה. וכבר לא היה יוצא מן הכלל, אצל כל יהודי בפוליץ שהו משפחה או שתיים לראש השנה וליום כיפור. ככל שהיה הבית קטן לאכלס מניין, היה בו מקום לכל הגברים והנשים, התפללו ושטחו תחינותיהם לאל.

למרבה הצער, כל היהודים היקרים מן הכפר פוליץ ומכל כפרי הסביבה מתו על קידוש השם מידי החיה ההיטלריסטית.

מתוך הפרק: העיירה בבניינה עמ' 357 – 360.



אביש קלורמן **פונדמים, חתונות עצמית ומאבק**

העיירה קמין קושירסקי שוכנת על נבול ווהלין-פולסיה, כנסיה צבועה בירוק בצד השוק, כנסיה קתולית לבנה בפאתי העיר, נחל בשם ציר מתפתל ממזרח למערב.

ברדיוס של 4-5 ק"מ סביב העיירה מצויים יערות המשתרעים למרחקים נסדים. כך זה נראה מן הסתם גם כיום, משום שבכנסיות לא פנע איש, גם הנחל ממשיך לזרום ואת היערות לא כרתו.

ויהודים? כן, היו פעם יהודים, גם בתי מדרש, בית ספר עברי, מועדוני נוער, תנועה ציונית, הייתה עיירה יהודית. כיום – לא נותר לכל זה זכר.

נולדתי בקמין קושירסקי וחייתי שם למעלה מארבעים שנה. הכרתי את הסביבה, את האנשים. עברו עליי זמנים טובים ורעים. הייתה לי שם משפחה ענפה. בודדים נותרנו. רצוני לספר על עברי בקמין קושירסקי, להחיות פרקי חיים ויצירה שנגדעו באכזריות בידי הרוצחים הנאצים.

עדיף לשרת בצבא ללא מום על פני אי-שירות בשל מום – כך חשבתי לי קודם שהתייצבתי בפני הוועדה הצבאית המשפחה הייתה מודאגת שנויסתי לצבא, לי לא היה אכפת, להיפך, היה בזה אפילו פיתוי מבחינתי. התעניינתי בתורת הלחימה, לכן היה לי קל מאשר לבחורים אחרים בעיירה, שנויסו גם הם לצבא האדום.

לאחר שלושים ימי שירות בצבא קיבלתי "סרט", הדרגה סייעה לי רבות. הדרכתי אחרים ולכן לא נשלחתי להילחם בחזית הרחוקה.

לאחר שנה בצבא, העזתי להגיב על נאצות של הסמל, שצעק ללא סיבה על בחור יהודי: "זיידובסקיה מורדה" – פרצוף של יהודי. כעונש, נשלחתי לחזית. 14 חודשים שהיתי בשוחות. ואז הייתה התקפה גרמנית חזקה, הרוסים החלו לברוח ורבים מהם נפלו בשבי.

אני נסוגותי עם הצבא אל תוככי רוסיה.

בשהותנו בעורף הגיעו אלינו ידיעות כי פרצה מהפכה. בעת ההיא אמור היה הצאר לבוא לעיר ויטבסק, וגם אני נמניתי עם שומרי הצאר ומשפחתו.

אך כעבור זמן קצר עברה כל מחלקתנו לצדו של הצבא האדום.

סברתי אז, כמו יהודים רבים, שהממשל הסובייטי יפתור את שאלת היהודים, ויהודים, כמו אזרחים אחרים, יוכלו לחיות בחופש ובשלווה. התאכזבתי כאשר החיילים, שהשתייכו כבר לצבא האדום (גם אני הלא הייתי חייל אדום), שחטו 200 יהודים בעיירות בַּכְמַץ' וקונוטופ, באשמה מרושעת ששפכו מים חמים על החיילים שלחמו בשורות הצבא האדום.

לאחר מאמצים מסוימים הצלחתי להשתחרר מן הצבא.

בדרכי הביתה דרך סמולנסק, נתקלתי בסימנים ברורים של ביזה בערים ובעיירות יהודיות, שכנופיות שונות ערכו בהן פוגרומים. היו גם מקרי ביזה שעשו חיילים מן הצבא האדום.

עבדתי בעיר סמולנסק זמן קצר כשכיר בבית עסק יהודי; זלמן שניאורסון היה שם המעביד שלי.

פליטים רבים היו בדרכם חזרה לפולין. גם אני יצאתי לדרך, ולאחר פרק זמן של נסיעה ושל הליכה הגעתי לעיירת הולדתי קמין קושירסקי.

בעיירה שלטו הגרמנים. מחצית מיהודי העיירה סבלו רעב. רעבו ובו-זמנית נאלצו לעבוד. הגרמנים סיפקו חצי כיכר לחם למשפחה. יהודים כיבסו שקים ותפרו מהם בגדים, שאם לא כן היו מהלכים עירומים. אך התהלכו כשהם יחפים.

אותי ואת משה פלוט (צ'ורצ'ר [מן הכפר צ'ורצ'ה]) הציבו פעם לנקות את השירותים במפקדה הגרמנית. אני התנגדתי, ראיתי בזה ביזוי. אסרו אותי בשל כך. לאחר התערבות של יהודים שהכירו גרמנים, שוחררתי. החלטתי לנצל כל הזדמנות שתצוץ כדי להתחשבן עמם. וההזדמנות באה. בלחץ הצבא האדום והמתקוממים הפולנים החלו הגרמנים לברוח. ניצלתי את בהלתם ופרקתי מנשקם כמה גרמנים.

יחד עם יהודים אחדים בעיירה, שידעו לאחוז נשק בידם, הצלחנו לקבל גם מכונות ירייה אחדות מן הגרמנים שנמלטו; מובן שלא נתנו לנו אלא לקחנו מהם. ידענו כי המהומות עוד לא תמו ויש להתארגן עם נשק ביד.

כשנסוגו הגרמנים, שרר בעיירה תוהו ובוהו כי לא היה שלטון. איכרי הסביבה החלו לנצל הזדמנויות בתירוצם שונים, בראש ובראשונה, שהיהודים שיתפו פעולה עם הגרמנים; וגם זה שלקחו מהם פרות ותבואה היה באשמת היהודים – כך טענו.

ידיעות עגומות הגיעו גם מן הפרובינציה. יהודים כפריים נשדדו. שדדו ורצחו. החלטנו אפוא כי עלינו להתארגן. מן הכפר הרי יבואו גם אל העיר.

איכר בישר את הבשורה המרה: יהודי הכפר וֶלִימְצ'ה (מרחק 14 ק"מ מן העיירה) הותקפו בידי איכרים, נשחטו כמה משפחות, בהן גם משפחה מקמין, אברהם פלוט.

החלטנו לנסוע לכפר, שניים-עשר איש, עם נשק כדי להביא לפחות את הקדושים לקבר ישראל. המראה היה נורא: תינוק חי ינק משדה של אמו המתה, בעוד חזירים זוללים את גווייתה. העיירה כולה ליוותה את המתים בדרכם האחרונה. לאחר בכי הגון והספד, נשאלה השאלה: מה יהיה על החיים? בבית העלמין נתקבלה ההחלטה שחייבים להתארגן להגנה עצמית ולהגן על חיינו בנשק.

נבחר ועד שכלל את אביש קלורמן – מפקד (במובן הצבאי), הרשל וייסמן – עוזר (מנהל אדמיניסטרטיבי), אריה דקלבוים – מזכיר, לייביש גולדשטיין, גרשון אייזנברג, יצחק ברנהולץ, אברהם-דוד אברוך, אברהם-לייב בורשטיין ושֶפה זפרן.

120 איש התייצבו במשך הזמן להגנה העצמית. העבודה הייתה מרובה: היה צורך לגייס כסף לרכישת נשק, מצרכים לנצרכים והחשוב ביותר – להעביר מהר ככל האפשר את יהודי הכפרים מאזור קמין קושירסקי אל תוך העיירה, ובמידת האפשר גם את רכושם, משום שאיימה עליהם סכנת השמדה.

השגנו לבאים מקומות אצל בעלי בתים מקמין, על מנת שיהיה להם היכן להניח את ראשם, גם ייסדנו מטבח לנצרכים.

סייע רבות האיכר זְדִינְיוּק, שנבחר לימים, בתקופת השלטון הסובייטי, לראש העיירה והאזור. הוא דווקא הבין את הטרגדיה היהודית. הוא הבטיח לנו את עזרתו, וגם הודיע לאיכרים שהיהודים התארגנו לא כדי לתקוף אלא כדי להתגונן במקרה שיותקפו.

הרשל וייסמן יצר קשר עם מוסדות השלטון, הוא היה מעין יועץ משפטי, הראש היהודי שלו ידע לשכנע את מי שנחוץ. חלה תזוזה: הוועד פרסם החלטות מחייבות, בשאיפה לנורמליזציה עד כמה שאפשר של המצב. אחת מהחלטותינו הייתה: לאסור מכירת יי"ש, משום שאיכרים שיכורים עלולים להוביל להרפתקאות עקובות מדם ולתגובה לא רצויה מצד יהודים שהיה ברשותם נשק. האיכרים חיפשו ממילא אמצעים ותואנות כדי להתנפל על היהודים, ועלינו הוטל לנסות למנוע מהם הזדמנויות כאלה. לקחנו את היי"ש מיהודים שסחרו בו, במקרים רבים אף בניגוד לרצונם. גם הודענו שכל מי שברשותו נשק עליו למסור אותו להגנה העצמית.

בתחום המנהלי ניסינו לחלק את המצרכים בין כולם, משום שהיו מקרים שיהודים הסתירו מצרכים למען משפחתם ומשפחות אחרות סבלו חרפת רעב. המחסור במלח היה גדול במיוחד, וניסינו לרכז את המלח בידינו כדי שנוכל לחלקו בין הנזקקים לו באמת.

ההוראה חלה גם על תרופות, להביא ממקום אחר לא התאפשר, והיינו חייבים לדאוג שלא ייפלו בידי יחידים.

דגים שהובאו מדי יום שישי על ידי איכרים (כמו בכל העיירות הקטנות), חולקו באופן יחסי בהתאם לגודל המשפחה, וכך גם הבשר.

היו מקרים בהם נאלצנו לנקוט אמצעים כנגד יהודים שלא רצו להבין זאת. חדר שהוסב על ידנו לכלא נוצל פעמים אחדות (לצערנו) והושבנו בו יהודים על אי-מילוי דרישותינו. היו בודדים שביקשו לנצל את הנסיבות על חשבון הקהילה, אך תגובה מיידית חריפה של הוועד שמה זאת לאל.

יהודים ראו בוועד ובהגנה העצמית גואל ומציל, והאיכרים הבינו בחוש כי לא כדאי להם להתעסק אתנו משום שהיהודים ישיבו מכות.

האווירה בעיירה נרגעה במקצת, אך האיכרים סירבו להשלים נפשית שהיהודים ימנעו מהם אפשרות שוד. משהבינו כי לא משתלם להם להתגרות בנו, הם חיפשו קרבנות אחרים.

באו אלינו גם לא-יהודים כדי שנפרוש עליהם את חסותנו. הכומר הפולני, גוי אמיד שגר מחוץ לעיירה, סמוך לכנסייה הקתולית; גם משפחת זְ׳מינְקובסקי, שנהגו לסחור עם יהודים, ביקשו את עזרתנו משום שנודע להם שמתכוננים להתקיפם.

הבנו כי עלינו לנסות למנוע תקיפת פתע כזו, אפילו היא על פולנים, כי איכרים משולהבים לא יֵדעו גבולות, ולמחרת יתנפלו על יהודים. לקחנו את שתי המשפחות הפולניות תחת חסותנו, והעברנו את רכושו של הכומר (סוסים ופרות) אל העיירה.

בהעדר כל שלטון אצלנו, ההגנה העצמית שלנו היא שסיירה ברחובות, במיוחד בלילה. באחד הלילות הופיעו רוכבים חמושים, במדים, שהציגו את עצמם כנציגי השלטון הסובייטי, הם מנו חמישה-עשר עד שמונה-עשר איש. היו אלה איכרים מן הסביבה, שהערימו עלינו ונכנסו לעיירה ובידיהם נשק. דרישתם הייתה: למסור לידיהם את שתי משפחות הפולנים שהיו תחת חסותנו, וגם את ברל גורטנשטיין שהיו לאיכרים טענות אישיות כלפיו.

המשלחת שלהם כללה שלושה אנשים: דימטריוק, בודניצ׳וק ושלישי – קצין גרמני בעברו, שנשאר כשהגרמנים נסוגו.

לפי תכניתנו ניסינו לפרוק אותם מנשקם כדי שלא ייפלו קרבנות. אני ווייסמן מן הוועד באנו בהצעה אל המשלחת שלהם: אנחנו מסכימים ללכת עמם אל ראש העיר הצפוי, זדיניוק, ומה שיחליט, נעשה.

משלחתם הצטרפה אלינו, ושאר האיכרים החמושים בעקבותיהם. אנשינו מן ההגנה העצמית כיתרו אותם מבלי שיבחינו בכך.

כשנכנסה המשלחת לבניין שהצבענו עליו, שבו נמצא כביכול זדיניוק, מיד פרקנו את נשקם באיומי נשק ובו בזמן אותתנו להגנה העצמית

שלנו לפרוק מנשקם גם את הנותרים בחוץ. שניים מהם ניסו לפרוץ את הכיתור, אחד מהם נורה מיד והשני נתפס.

אסרנו את כולם והחזקנו בהם עד בוא הממשל (הסובייטי). אחד מחברי המשלחת, דימטריוק, נידון בידי הסובייטים למוות. הוא הואשם בשוד של רכוש יהודי. הוא כמובן הכחיש זאת, אך לא יכול להמשיך בהכחשה כשהדבר הוכח בעובדות: הודיעו לאשת דימטריוק כי בעזרת תכשיטים וכסף אפשר לפדות את בעלה. האיכרה לא היססה והביאה את כל החפצים השדודים כדי לפדות את בעלה. מיד זיהו למי שייכים החפצים וגזר הדין בוצע בפאתי העיר.

אירועים רבים התרחשו עד בוא הממשל הסובייטי. במשך כל הזמן נאלצנו לעמוד במצב הכן כדי למנוע תקיפות פתע ותקריות.

בכל הנקודות האסטרטגיות סיירו אנשינו מן ההגנה העצמית. הם ניצבו בזוגות בקצוות העיר השונים; חלק מאתנו היה תמיד במצב הכן. מרכז ההגנה העצמית שכן בבניין של גורטנשטיין, ותמיד נמצאו שם שני אנשים כדי לאותת ברגע של חשד.

באחד הלילות, כששניים מאנשי ההגנה העצמית שלנו עמדו על משמרתם ליד הגשר, התנפלו עליהם שקצים מזאסטאוויה ולקחו מאחד, שלא הצטיין כגיבור חיל, את הרובה. השני הספיק לברוח ולדווח על המתרחש.

החלטנו מיד כי אין לעבור על כך בשתיקה. בו בלילה הלכנו אני, יוסל וייסמן ועקיבא אייזנברג לזאסטאוויה (אזור של גויים בפאתי העיירה), הערנו את נכבדיהם בדרישה למצוא את התוקפים ולקבל מהם את הרובה שלנו, ולָא, ננקוט בכל האמצעים כדי לבצע זאת בכוחות עצמנו.

האיום שלנו פעל. איכרים אחדים יצאו מיד רכובים על סוסים לחפש את השקצים. כעבור זמן קצר הודיעו לנו כי השקצים נמצאים בבית הקברות הגויי ואין להם שליטה עליהם.

החלטנו ללכת אליהם יחד עם האיכרים, אף שהיה להם נשק רב והיו מסוגלים לרצוח אותנו בקלות. לחיצה על הדק הרובה או מכונת הירייה ואנחנו אבודים.

לקריאתם "מי הבאים" הצגנו עצמנו בשמותינו והצענו להם להידבר אתנו.

בלי חיפזון ובנחת הסברנו להם כי ממעשים כאלה לא יצא שום טוב. היום הם תוקפים אותנו ומחר יקרה ההיפך ושני הצדדים יסבלו מזה. דברינו השפיעו כנראה. הם החזירו לנו את הרובה ולהפתעת היהודים שהמתינו לנו במתח, חזרנו בשלום עם הרובה הגזול.

היינו מעטים בהשוואה למשימותינו. השגחנו על אזור שהיו בו אלפי איכרים סביב העיירה. איכרים נחשלים, שכל הסתה עלולה הייתה להצית בקרבם אש.

באחד הערבים בא אלינו יהודי מתנשף, היחיד שגר בכפר מלניק, בן-ציון (בנצי) קארש שמו, וסיפר לנו כי מכינים התקפה על משפחתו ואם לא נעזור לו משפחתו אבודה. שניים-עשר איש מן ההגנה העצמית, רכובים על סוסים וחמושים ברובים ובאקדחים, נעו לעבר הכפר. לקחנו עמנו גם סוסים ועגלות לחלץ את המשפחה ואת הרכוש, אם עוד לא איחרנו את המועד.

התכוננו להתנגשות עם האיכרים. תעוזתנו כפי הנראה השפיעה, האיכרים התבוננו בנו מן הבקתות והגרנות כבמחזה פלאי. איכר זקן הצטלב, הייתכן שיהודים נועזים כל כך? המשפחה חולצה עם הנכסים ורכוש לטריטוריה בטוחה.

המשכנו לעמוד על המשמר, מוכנים תמיד.

הבלחובצים [אנשי הגנרל בולק בלחוביץ שחבר לפולנים, פרעו ביהודים]

כנופיות רבות התארגנו בעת ההיא וקשה היה לקבוע על מה בעצם הם נאבקים. דבר אחד היה ודאי, הם יגרמו סבל וצרות לנו, היהודים.

באחד הימים הופיעה אצלנו בעיירה כנופיה. היו אלה הבלחובצים, הם מנו כ-5,000 איש [!] רוכבים ורגליים, חמושים ברובים ובמכונות יריה. המחנה שלהם התפרש בכיכר השוק במרכז העיירה. הציבו את הסוסים והעגלות וישבו לאכול ולשתות לשכרה. בתי עסק נשדדו. הם גם לא הסתירו את כוונותיהם, באמרם שבלילה יתהוללו קצת וישחטו את

היהודים. ההגנה העצמית שלנו הייתה חסרת אונים במקרה זה, בהתחשב במספרם הגדול ובנשקם.

רשאים היינו להאמין להם שישחטו, משום שקיבלנו "פריסות שלום" על מעשיהם בעיירות אחרות.

בעיירה פנייבנו, לא רחוק מן העיירה שלנו, רצחו משפחות אחדות, ואת שוחט העיירה, בקרמן, עינו באופן מזעזע, עקדו אותו בתיל דוקרני עד אשר גווע ומת. גם בכפר יזורקה רצחו משפחות יהודיות אחדות, המצב היה רע ומר.

במקרה נודע לנו כי חבורה של שלושה אנשים, שנשלחה מטעם הממשל הסובייטי (ליתר דיוק הצבא האדום), שוהה בעיירה למטרות ריגול, והם עוקבים אחר תנועת הבלחובצים. היו אלה שקצים יחפים לבושי בלויים, שאחד מהם נשא על כתפו מכונת ירייה בתוך שק, מסווה בצורה זו את הסחורה שהוא סוחב עמו. "אל תחששו – אמר אחד מהם – אנחנו כבר נעשה משהו". אחד מהם חדר אל שיירת הבלחובצים והפעיל את מכונת הירייה.

אימה נפלה עליהם, בהיותם בטוחים שהצבא האדום הוא היורה עליהם, החלו לנוס לכל עבר בפחד ואימה. יהודי מן העיירה, פיוול השמש כינו אותו, חטף מאחד הבלחוביצים את נשקו ורדף אחריהם תוך כדי ירי.

לאחר ריצה של כ-10 ק"מ, עד לכפר בוזק, הם החלו להבין את אשר קרה. נכלמים, החליטו לשוב ולהתחשבן.

נודע לנו שהם חוזרים. מה יהיה עתה? שלושת המושיעים, הסיור הסובייטי, הבהירו לנו כי עתה לא יוכלו לעזור לנו עוד, אך אם ההגנה העצמית שלנו תשתף עמם פעולה – אמרו – אפשר יהיה להדוף אותם.

מיד הוצבו מכונות ירייה אחדות על גגות הגובלים בדרכים שמהן אמורים היו הבלחובצים לבוא. לא היה עלינו להמתין זמן רב, וכבר נראו מחלקותיהם קרבות לעיירה. המרחק בינינו ובינם היה קטן למדי, כמה מאות מטרים.

נפתחה עליהם אש רובים ומכונות ירייה. עתה היו בטוחים כי לא אחד יורה עליהם, אלא לבטח מחלקה שלמה של הצבא האדום, הם נמלטו שנית בפחד ואימה כדי להינצל מן האש שלא פסקה. העיירה נתנה שבח לאל על הנס האחרון.

חבורת יהודים, במרכזה עומד יהודי ומספר משהו חשוב, משום שהוא מרבה להישבע "כשם שהוא אב לילדיו". לץ מעיר: "ייתכן שכלל אין לו ילדים". הכול צוחקים ומתייחסים לזה כאל הלצה מוצלחת. מה קרה? הבולשביקים כבר מצויים בלישה [גלושה רבתא] (לא רחוק מקמין) ובכמה כפרים נוספים. היהודי המספר את החדשה, הוא איש צעיר מן הכפר לישקה [גלושא זוטא], זה עתה בא משם. הוא מספר כי בולשביק טפח על שכמו בידידות ואמר: "נייה בויס טובריש'ץ, בודיט חורושו" (אל תירא חבר, יהיה טוב). כולם מבינים ומחייכים, מייחלים לקבל גם הם טפיחות כאלה מבולשביק. תוך כדי סיפור נראים כמה רוכבים, ויהודים אינם יודעים מה לעשות, לשמוח או חלילה לברוח, כי לא ידעו מי הם. בא לעזרתם מכרנו מלישקה ומרגיע: "הנה הם גם אצלכם", והוא הולך לקראתם ומברך אותם ברוסית בשלום עליכם לבבי.

היהודים הקיפו כמובן מיד את הרוכבים ולא חסכו מהם שבחים.

הם לא התעכבו זמן רב, ובלי לשאול נסעו אל מכרנו האיכר זדיניוק. זדיניוק היה איכר מקומי שנודע כקומוניסט מסור.

כעבור שעה קלה עזב הסיור הרוסי את העיירה, מותיר אחריו ענן אבק מן הדהירה המהירה ויהודים מתווכחים, שכל אחד מהם רצה להוכיח את בקיאותו הרבה באסטרטגיה. בקיסם שרטטו תכניות בחול בכיכר בשוק, מצביעים על כל הדרכים, המקומות והקומבינציות של הבולשביקים. אחד סיפר שהבולשביקים עוברים מבית לבית אצל האיכרים, לוקחים מהם נכסים ורכוש יהודי שדוד ומחזירים אותו בעצמם, ורק מבקשים לחתום על קבלה. שני סיפר כי במקום בו יש ילדים קטנים באים בולשביקים ומסייעים ואף מביאים סוכריות. השלישי סיפר כי בעיירה פנייבנו הקומיסר הוא בנו של רב, ומדי פעם מתבל את דבריו במילת גמרא.

בערב הופיעו רוכבים אחדים, מאלה שביקרו בעיירה לפני הצהריים, בעקבותיהם קבוצה גדולה של בולשביקים בשעטנז של מדים, חלקם

בלבוש אזרחי. זה היה השלטון הסובייטי. הם לא שהו אצלנו זמן רב אך כל פקודותיהם מולאו.

זדיניוק נבחר על ידם ליושב ראש הרֶוִוקום [הוועד המהפכני]; הוקמה מיליציה חמושה באקדחים ארוכים תלויים בסרט צר או בחבל בצד ימין. יהודים משכילים, ששלטו בשפה הרוסית, קיבלו משרות. ניסו להסתגל לסגנון החיים שדרשו הזמן והממשל.

יהודים החלו לעבד אדמות איכרים שברחו מסיבות שונות, וגם אדמות פריצים שהממשל הסובייטי חילק.

זדיניוק סייע רבות. בהיותו איכר מקומי הכיר את כל היהודים בעיירה ולא פעם פנו אליו בבקשה שידאג לעשות משהו, כשרצו לקחת אחד משני סוסים שהיו ברשותו של אדם וכך הלאה.

זדיניוק הפעיל את השפעתו, והודות לו אכן לא הציקו. ההגנה העצמית הייתה מיותרת, היהודים הלכו ומסרו מרצונם את הנשק, היו גם יהודים שהותירו ברשותם משהו מן הנשק, מוסתר היטב, אך הם היו בודדים.

מצב זה נמשך כשלושה חודשים. בתקופה זו התנהלו מאבקים וקרבות, אך הם פסחו על עיירתנו.

קרבו הימים הנוראים. נשמעה תקיעת השופר. יהודים פיזמו את לחן "כל נדרי" ונזכרו בתפילה: "מי לחיים ומי למוות, מי באש ומי במים..." יהודים הזמינו מקומות בבית המדרש ובשטיבלך. זכור לי, היה זה ערב ראש השנה, השטיבלך ובית המדרש היו גדושים יהודים מן העיירה, מעיירות קטנות יותר ומכפרים שבסביבה. בכי היסטרי נישא מעזרת הנשים, גם גברים הזילו דמעה. התפילה נסתיימה וכל אחד הלך לביתו בתחושה של מי יודע מה תביא עמה השנה החדשה.

אך זה שבתי מן השטיבל, נכנס יושב ראש הרֶוִוקום, זדיניוק.

"הקשב היטב למה שאומר לך – פתח ואמר – דע לך, ידידי הטוב, שהסובייטים ייאלצו לסגת מכאן תוך זמן קצר מאוד, העיירה תיפול לידיים פולניות. רצונך, יכול אתה לנסוע אתי מזרחה, לצד הסובייטי, כל עוד לא מאוחר. תוכל להעביר גם את שאר היהודים, כל הרוצה או

החש שיהיו לו אי-נעימויות עם בוא ממשל אחר, בשל שיתוף הפעולה אתנו, אני מוכן לספק סוסים ועגלות ולעזור להתפנות לטריטוריה הרוסית".

לא היה זמן לשקול, בו בלילה נסוגו הסובייטים, מיד נכנסה כנופיה של בלחובצים ובו בלילה הספיקו לרצוח כמה יהודים. למחרת באה קבוצה גדולה של בלחובצים ויהודים החלו לרוץ, חלק הסתתרו בעיירה, במרתפים ובעליות גג, וחלק ברחו אל מחוץ לעיירה, לחפש מסתור בשדה, ביער ואצל מכר איכר. ה"מי לחיים ומי למוות" הדהד באוזני כולם.

הבלחובצים בזזו, אנסו נשים יהודיות והרגו יהודים. מחול השדים נמשך שלושה ימים. 120 הרוגים היו מוטלים בבתים וברחובות ואין קובר. ביום הרביעי בא בטקו בלחוביץ עם מלוויו. "מספיק חבריא" אמר לאנשיו. זו הייתה פקודה להפסיק את הרצח ולהפגין יכולת ממשל, ממשל "השומר על הסדר" ודורש "צדק".

הספקתי לברוח אל מחוץ לעיר עם יהודים נוספים מן העיירה, ולהסתתר בערמת שחת בשדה שהגישה אליו הייתה דרך מים וביצות עד לחזה. האיכר שהביא אותנו לשם היה מביא לנו לחם ומצרכים אחרים, שתמורתם שילמנו לו בעין יפה. לפי הידיעות שהביא לנו האיכר שבים יהודים לעיירה כי בטקו בלחוביץ ציווה לא לגעת לרעה באיש, ובכל מקום שיראו אנשיו יהודים עליהם ללוותם לעיירה.

כידוע, היו הבלחובצים מתנגדים מוצהרים של השלטון הסובייטי, וטענו כי הם לוחמים למען הפולנים, למרות שלפי לאומיותם היו בעיקר רוסים לבנים ואוקראינים.

בעיירה הופיעו פולנים שהתכוננו לקבל לידיהם את השלטון. וכך היו בעיירה שלנו מפקדה של בלחובצים ומפקדה של פולנים.

הפולנים הצדיקו את מעשי הביזה והרצח שביצעו הבלחובצים בטענה כי שלושה חודשים קודם לכן ירו עליהם יהודי העיירה והם נקמו בהם. יש להעמיד לדין את היהודים היורים. טיעון אנטישמי מובהק.

לאחר שבוע במסתור ירדתי מערמת השחת, הלכתי בשדה שבו חפרו איכרות תפוחי אדמה ומילאו בסליהן את שקי האיכרים הגדולים. אני

עומד לי כך ומתבונן באדישות בעבודתן, שואל פרטים על העיירה, לפתע מופיעים שני רוכבים. בראותם כי אינני איכר, שאלו אותי מאין אני ולאן אני הולך. השבתי להם. "עכשיו תלך אתנו" – אמרו, מצביעים לעבר העיירה. הצטרפתי אליהם וחשבתי בה בעת איך לברוח, לא הייתה הזדמנות, במיוחד כאשר התקרבנו לעיירה וכמה איכרים הצביעו עליי ואמרו בקול: "זה הרי היהודי שירה על הבלחובצים".

יהודים, שסברו כי ברחתי עם הבולשביקים או חלילה נהרגתי, מסרו בלי כוונה רעה, ברצותם להקל את עונשה של העיירה, שאני הייתי המארגן.

בעסק גדול הובילו אותי למפקדת הבלחובצים. חלקו לי מכות ביד רחבה. "לשם מה לנו להחזיק בו זמן רב? – אמרו אחדים במפקדה – צריך לתקוע בו כדור וחסל".

נציג המפקדה הפולנית בא ודרש למסור אותי לידיהם, יש הרי שלטון וצריך לנהל משפט גלוי, למען ידעו כל היהודים. הבלחובצים הסכימו.

ערכו לי "קבלת פנים" במפקדה הפולנית. לפני שהובילו אותי לכלא התנפלו עליי בנאצות ובמכות, שכל אחד מן המכונים הנהגה מצא לנחוץ להעניק לי. זה היה רק מְתַאֵבֵן למה שקיבלתי למחרת.

הכלא, חדר פרטי בבית יהודי, נשמר בקפידה כדי שלא יברחו ממנו. בחדר זה נמצאו כחמישים אסירים שונים: היו שם פולנים, רוסים, אוקראינים ואני. היו אלה בעיקר נאשמים בהתנגדות פוליטית וחלקם – סתם פושעים.

הערב ירד, ומבחוץ נשמעו רק צעדי המשמר ששמר על האסירים. לפתע הופיע בחדר אחד מן ההגנה העצמית, יהודי שלחם יחד אתי. באיזו דרך נכנס? זה נותר חידה בעיניי. אולי שיחד את השומרים, אולי... פשוט לא הבנתי. לא שאלתי אותו והוא לא מצא לנכון לספר לי. רק הקשבתי לסיבת בואו.

"שמע אביש – פתח ואמר – התעניינו במצבך ובאנו למסקנה כי נותרה בפניך דרך אחת להישאר בחיים – לברוח. לאופן הבריחה כבר דאגנו. עליך להיכנס מיד לחדר השני ולקפוץ משם מבעד לחלון. במרחק 400 מטרים, בדרך לדולינקי, ממתינים לך כבר סוס ועגלה, תסתנן דרך קו

החזית ותעבור לצד הסובייטי ובדרך זו תחמוק מעונש המוות שיטילו עליך ודאי".

השבתי בסירוב נחרץ! רציתי שיהיה משפט כדי להוכיח את חפותי, כי זו עלילה שמישהו מעוניין בה.

היהודי עזב אותי כשהוא שואל אותי פעמים אחדות: "ובכל זאת?" הלילה חלף, והחל עבורי יום של עינויים אכזריים. דרשו ממני לחתום על האשמתם, שנכתב בה כי ירדתי על הצבא הפולני וכתוצאה מכך נהרגו (בגללי) 120 תושבי קמין קושירסקי.

התנגדתי, בטענה כי מה שכתבו איננו נכון. ירדתי משום שהיינו חייבים להתגונן מפני הבלחובצים התוקפים. אחד החוקרים פסק: 25 מלקות! מנו והלקו.

"שגיתי בספירה" – אמר אחד מהם. "ספור והלקה למן ההתחלה". חשתי שכל גופי בוער, שכל איבר פצוע, שלא אעמוד בזה זמן רב והם יחסלו אותי לפני המשפט.

אולי, אם אוכל להציג בפני השופטים את הסימנים, את גופי המוכה, אולי תהיה זו הוכחה כי רק בלחץ העינויים נאלצתי לחתום – שמעתי קולות בקרבי.

"אני חותם" – לחשתי. גם לדבר לא הייתי מסוגל כבר. חתמתי.

אזוק בשלשלאות הובילו אותי לקובל כי שם עמדו לשפוט אותי. עד קובל המשיכו להכות אותי. בקובל החזיקו אותי יומיים, יחד עם פושעים אחרים, ולאחר מכן החליטו לשלוח אותי לחלם לבית הדין הצבאי. אשתי חיה, עקבה במשך כל הזמן אחר הקורה אותי ובאה לחלם. בחלם לא ישבה בחיבוק ידיים. היא יצרה קשר עם כל מי שהכיר אותה ומסרה מידע על מצבי. היו יהודים שעבדו בעת ההיא במחלקה המשפטית, ועמם עמדה אשתי בקשר.

התביעה עשתה הכול כדי להוכיח את אשמתי בפשעים רבים. היא אספה מסמכים ועדויות כדי לחשוף איזה מין פושע אני.

בעצת ידידים טובים נסעה אשתי לוורשה, להיפגש שם עם עורך דין נודע, ד"ר נח פרילוצקי. הנסיעה לוורשה בימים ההם, כשמשלוחי צבא מילאו את כל הרכבות, הייתה כרוכה בקשיים גדולים, עם זאת הצליחה אשתי להגיע לוורשה ונפגשה עם פרילוצקי. לאחר שהקשיב לסיפורה יעץ לה פרילוצקי ליצור קשר עם עורך הדין שָׁנָק מלמברג (גם הוא יהודי) משום שבמשפטים מסוג זה הוא מיומן יותר, וגם מוכר לו יותר המצב ששרר בערים ובעיירות שחוו פוגרומים של כנופיות. אשתי נסעה מיד ללמברג ונפגשה עם עורך הדין שנק.

עורך הדין הסכים מיד לקבל על עצמו את ההגנה. ימים אחדים לפני שנפתח המשפט בא גם ד"ר נח פרילוצקי.

עוד קודם לכן לקחו אותי לחקירות שתי וערב והכול נרשם, כבר לא הפעילו כלפיי אמצעי לחץ.

עורך הדין בא לבקר אותי בליווי מפקח מן הכלא. "רצוני לבקש ממך דבר אחד – פנה אליי עורך הדין – ספר הכול כפי שהתרחש וכל מה שקרה, אל תוסיף מילה, ספר רק את האמת. ואני בטוח שישחררו אותך". גם אני לא חשבתי אחרת אלא לספר רק אמת.

המשפט נפתח.

ההאשמה הייתה כבדה: האשימו אותי בירי אל הצבא הפולני, האשימו אותי שבגללי נהרגו 120 תושבים, האשימו אותי בקומוניזם.

התובע ציין כי שירתי בצבא הרוסי ועברתי לצבא האדום. היותי לאחר מכן מחוץ לצבא תוכננה במיוחד כדי שאוכל לייסד ולארגן קבוצות חמושות ולהתקומם ולירות בחיילים פולנים כפי שאכן התברר.

עורך הדין נטל את רשות הדיבור:

"מגוחך להאשים אדם במעשים הרחוקים ממנו. ראשית, שירת בצבא הרוסי לא מרצונו החופשי, יהודים ולא-יהודים רבים שירתו רק משום שכפו עליהם. הוא נקלע לצבא האדום בשל חילופי השלטון, ובהזדמנות הראשונה ברח ושב לביתו. מעולם לא ירה מר קלורמן בחייל פולני. הוא אמנם ארגן הגנה עצמית כתוצאה ממעשיהן של כנופיות שודדים שהיו מתנפלות על יהודים בערים ובעיירות. עובדות:

קודם לבואן לקמין רצחו כנופיות הבלחובצים משפחות אחדות של יהודים בסביבה, במקומות אלה לא הייתה הגנה עצמית.

בלילה הראשון שלאחר כניסת הבלחובצים לקמין קושירסקי, הם הספיקו לרצוח יהודים אחדים, עוד קודם שנשמעה יריה מן הצד היהודי. וכי אסור היה להתגונן לנוכח כנופיות האונסות נשים? וכפי שדיווח זה עתה מר קלורמן – גם נשות קרוביו. יאמר מי מן השופטים אם ניתן היה לנהוג אחרת משנהג מר קלורמן?"

התובע הסתמך על עדויות שיוכיחו כי האישום נכון. הסנגור הסתמך גם הוא על עדויות שיוכיחו את חפותי. באו העדים. בא הכומר מקמין קושירסקי ובאה אם המשפחה ז'מינקובסקי, שהודות להגנה העצמית שלנו ניצלו ממוות בטוח, בא גם הכומר הפרבוסלאבי של העיירה.

אם המשפחה ז'מינקובסקי העידה כי אכן ראתה אותי רץ עם נשק ויורה, אך לא על פולנים. כשדמעות בעיניה, פנתה בבכי אל השופטים ואמרה: "אלמלא ההגנה העצמית היינו אני ומשפחתי מתים מזמן, ואני אומרת זאת כפולנייה מאמינה". הכומר סיפר גם הוא אותו הדבר, והוכיח כי מגוחך להאשים את מר קלורמן בירי על פולנים בשעה שהוא הציל פולנים. הכומר [הפרבוסלאבי] מסר שהוא מכיר אותי מילדות, אך לא בתור קומוניסט, אלא כאדם שמעולם לא עסק בפוליטיקה.

התובע לא אבה להיכנע. לאחר התייעצות לא קצרה של השופטים, הוחלט להעביר את המשפט לקובל לבית דין שדה – סוּנְד פולובי.

לזה אכן כיוון עורך דיני, משום שבית דין זה יכול לשחרר לגמרי או לדון למוות, וכיוון שכל ידידי היו משוכנעים בצדקתי, לא כדאי היה להסתכן במשפט בפני בית דין צבאי מהיר – סונד דוַרְזְ'ני.

התובע האשים אותי גם בארגון מטבח שיתופי, בזה ביקש להוכיח שמטרתי הייתה להרגיל ואף לאלץ אנשים לשיטות קומוניסטיות.

בניין בית המשפט היה מלא מפה לפה, בעיקר יהודים. לפני הופעת עורך הדין, כרעה אם המשפחה ז'מינקובסקי על ברכיה, ובעודה מצטלבת ביקשה מן השופטים לשחרר אותי, משום שאם יגזרו את דיני לחובה יבצעו את הפשע החמור ביותר כנגד משפחה פולנית שניצלה הודות להגנה העצמית היהודית – והצביעה עליי.

"שופטים נכבדים – פתח עורך הדין – עומד כאן בפניכם אדם שעליכם לגזור את דינו. מר קלורמן הוא קרבן של יסודות חשוכים שמטרתם להאשים אותו רק משום שהוא יהודי. בתור יהודי רשאי היה להגן על יהודים, אך לא להיות מואשם בידי אחד העדים רק בגלל שאשתו התווכחה בבואה אליו לבקש את שחרור בעלה".

דממת מוות שררה באולם.

"בונים עתה פולין חדשה – המשיך – פולין המושתתת על חוק וצדק, הבה נאמין כי נשמע זאת היום גם מכם, שופטים נכבדים, ידע העם כי כולם שווים בפני החוק. אני דורש שמר קלורמן ישוחרר לחלוטין, ולא, יעבור המשפט לצרפת, ומשם אם יהיה צורך, ללונדון ואף הלאה משם אם יהיה צורך, כלומר לוושינגטון. אני מאמין כי זה לא יקרה, אינני מאמין שפולין המתחדשת תרמוס את הצדק ברגל גסה".

עורך הדין הפסיק לפתע, משום שהתעלף. פרצה מהומה, רופא הגיש למתעלף עזרה ראשונה מיד. כשהתאושש עורך הדין הציע לו ראש בית הדין להמשיך בדבריו.

"אני סיימתי – אמר עורך הדין – יכולים אתם למסור את רשות הדיבור לתובע".

התובע נכנע. הוא ויתר על רשות הדיבור.

מחצית השעה הפסקה עד לגזר הדין.

חשתי והבנתי כי בעוד חצי שעה ישחררו אותי, ארבעה-עשר שבועות לאחר מאסרי בקמין קושירסקי. הרשו לי גם לראות את אשתי. "אני בטוח בשחרורי" אמרתי. "גם אני" – השיבה לי.

כולם קמו על רגליהם לקריאת הסדרן כשנכנסו השופטים להודיע את פסק דינם.

יושב הראש קרא: "מר קלורמן חף מפשע וישוחרר לחלוטין. אנו מדגישים כי מגיע לו פיצוי על הסבל והעינויים אשר עונה לשווא, בהסתמך על עדות הרופא אשר בדק אותו".

מחיאות כפיים וקריאות: "תחי פולין! יחי הצדק!" הקריאות היו כמובן של יהודים, שחרורי היה ניצחון יהודי כללי.

בערך שנה שהינו בקובל (אני ואשתי), לאחר מכן החלטנו לשוב לעיירתנו, מקום בו נמצאה כל משפחתנו.

באחד הימים פניתי אל הסטרוסטה – ראש העיירה, בהסתמך על פסק הדין של בית המשפט שמגיעים לי פיצויים על סבלי. אמת, השיב הסטרוסטה. כעבור זמן קצר קיבלתי את הזיכיון למכירת מלח באזור קמין קושירסקי. מבחינה חומרית היה זה הישג גדול, מלח נחוץ תמיד, בפרט שבימים ההם שרר עדיין מחסור במלח.

מיד לאחר המלחמה כונן הממשל הפולני אדמיניסטרציה שכללה את האינטליגנציה, ובה גם יהודים רבים. במטרה להחזיר את המצב לתיקנו ולפתח את המדינה, לא הבחינו אז בין נוצרים ליהודים. יהודים נרתמו במרץ לעבודה. הודות ליחס הסובלני של הממשל הפולני התפתחה באופן מיוחד התעשייה.

גם העיירה שלנו, קמין קושירסקי, לא הייתה חריגה במובן זה, אף שבמובנים מסוימים הייתה חריגה. כל המקצועות היו בידיים יהודיות. רצה אדם לבנות בית איכותי, פנה לבנאי יהודי וכך לצבע, נגר, רצען, נפח וכך הלאה.

בקצה העיירה היה רחוב שגבל באזור הנוצרי, רחוב הנפחים [רחוב קובל]. כל הנפחים היו יהודים. איכרים ניצבו מתוך כבוד והערכה לראות איך הנפחים היהודים הולמים בקורנסים בברזל הלוהט שעל גבי הסדן ויוצרים את הנחוץ להם. "דיילא מייסטרא באיטסא" [העבודה מתייראת מן האומן – מלאכת מחשבת] – הביע לא אחד מהם בקול את הרהוריו.

הסביבה כללה כפרים רבים ובהם איכרים נחשלים. פעם בשבוע, ביום שלישי, התקיים יריד. באו מן הכפרים, בדרכי עפר שחצו שדות ויערות, עגלות מלאות תבואה, רתומות לסוסים או לפרדים שאיכרים רבים השתמשו בהם לנסיעה. לעגלות אחרות קשרו פרות או שוורים למכירה, עגל עקוד על העגלה, חזיר שגנח מרוב שומן או חזרזירים מצווחים בשק, עופות שמקוריהם קשורים וסל ביצים, כל שכבה

מכוסה קש קצוץ. בחורף הביאו האיכרים על גבי מזחלות עצי הסקה או בולי עץ שלמים וכך הלאה.

השוטר שהשגיח על הסדר הציע לאיכרים להציב את הסוסים והעגלות בשורות ישרות והיצולים קשורים כלפי מעלה (להבדיל, כמו הכוהנים בבית הכנסת) כדי שאפשר יהיה להציג מה שיותר ולהשאיר מקום למעבר בין שורת סוסים ועגלות אחת לשנייה.

נשים יהודית סבבו בשוק לקנות מציאות. אפשר היה להבחין באישה אוחזת תרנגול ונושפת בנוצות אחוריו לבדוק אם הוא אמנם צהבהב, כלומר שמן, או כחול כתרנגול הודו, משמע רזה. הייתה שוקלת את התרנגול בידיה, מנענעת מעלה ומטה על מנת להעריך את משקלו, קנתה אותו ושילמה. והאיכרה הייתה קושרת את הכסף בתוך קצה מטפחת ותוקעת אותה בחיקה כדי שלא יאבד חלילה.

הקצבים התמקחו עם האיכרים על מחיר, מכים זה בכף ידו של זה, אחד היה מוסיף זלוטי אחדים, שני היה מוריד, עד אשר השתוו במחיר.

השוטר התהלך כקיסר ודאג ששורות העגלות יהיו ישרות, בדיוק כפי שתכנן קודם לכן, טעם אגס, תפוח מן העגלה. מובן שאיש לא העז להעיר לו שהוא לוקח מבלי לשלם, וכי דבר פעוט הוא, הרי הוא שוטר!

השוק היה גדול וסביבו חנויות. רובן של יהודים – וסביב ים של איכרים.

יצחק אייזנברג, יהודי בעל זקן צהבהב, היה יוצא מחנותו ומכה בחרמש על האבן, על מנת שהאיכרים ישמעו כי יש חרמשים למכירה. האיכרים הקשיבו לצליל החרמש ואז ניסו ובדקו אותו בעצמם.

יוסף קרוין והמחופוציס (כינוי) היו מחייצבים עם אדרות השער שלהם למכירה; אדרות מעור כבשים, מעובדות בצבעי חום ואדמדם עם שער לבן או שחור, וצווארונים קטנים וגדולים ובזה נמדדו איכותם ומחירם.

יהודי שבא מעיר אחרת היה צץ לפתע בלב השוק, וכשהוא ניצב על גבי כיסא או ארגז צעק: "הכול בחינם" משליך לאוויר סיכות, מסרקות, מראות קטנות ועוד מציאות שכאלה, כדי שהאיכרים יתפסו. השקצים התגלגלו בחול, קפצו לגובה כדי לתפוס את האוצר שהצעקן זרק.

כשהקיף אותו מספר רב של איכרים, מתבוננים בפלא של חלוקת "רכוש" בלי תשלום, היה הצעקן מראה מה אפשר לקנות אצלו בזלוטי אחד. והאיכרים היו קונים.

כל חנויות היהודים היו מלאות איכרים, יהודים שמו עין על מי שהיו חשודים שייקחו משהו במשיכה. יהודיות עניות מכרו בשוק לחמניות, וקרה שאיכר לא שלט ביצרו וגנב לחמנייה. כשהבחינו בגנבה פרצה צעקה, ומכרנו השוטר הוביל לעתים גנב כזה לחדר המשמר וכיבד אותו שם במכות ובקנס: "מה, דווקא בלחמנייה לבנה חשקה נפשך?"

קרה גם שהשוטר היה בא לאחר מעשה, משום שהיהודים היו מתחשבנים בעצמם עם הגנב או עם השיכור שפתח בהרפתקה. היו צעירים: גָּבְלָה, נותה ועוד אחדים שידעו לחלוק מכות, כך שהאיכר כבר היה מזהיר את ילדי ילדיו כי בקמין הגנבה אינה משתלמת.

יהודי קמין קושירסקי סחרו ועבדו, נסעו לכפרים בדרכי יער בוציות וחוליות כדי לקנות שם. בכפרי הסביבה חיו משפחות יהודים ספורות שעיבדו את האדמה, וחלקם החזיקו בחנות קטנה ועסקו במסחר.

קרה ששודדי דרכים שדדו יהודי, לקחו את כספו ואת מרכולתו. השוד לא נשא אז אופי אנטישמי. זה היה שוד פשוט והיהודים המשיכו לנסוע ולסחור.

בנו בתים, הרחיבו עסקים ואף ייצאו לחו"ל.

סכנת פוגרום בעיירה

בשנים 1937-1938 כבר ניתן היה להיתקל במגוון ידיעות בעיתונים היהודים: יהודים הוכו בגן עירוני, משכו בזקנו של יהודי בא בימים, אנ-דקים [חברי המפלגה הלאומית-דמוקרטית] מרחו בזפת בתי עסק של יהודים. מאוחר יותר – סיסמאות נכתבו בלילה בחשאי, כגון: "יהודים לפלשתינה!" "החרימו בתי עסק יהודיים" וכך הלאה.

נתקבלו הוראות מגבוה להגביל את המסחר היהודי. בכפרים החלו לארגן קואופרטיבים שיקנו מן האיכרים וימכרו להם. כל זה השפיע על המסחר היהודי. היהודים בכפרים, וגם בעיר, סבלו מזה. ובכל זאת קנו עדיין רוב האיכרים הכול אצל יהודים, אצלם קיבלו יותר, ויותר בזול.

עליי הפעילו לחץ להעביר מרצוני לקואופרציה הפולנית את זיכיון המלח שקיבלתי בעבר. ידעתי כי זה אי-צדק אך הבנתי שהממשל יעשה הכול כדי לקחת אותו ממני. מסרתי את זיכיון המלח "מרצוני".

לא היה קל לחנוק מבחינה כלכלית את היהודים בעיירה שלנו, הקואופרטיבים בכפרים העדיפו לא פעם למכור לנו ולא לרולניק – "עובד האדמה" (הקואופרטיב המרכזי). גם הקואופרטיב המרכזי היה מוכר לי. גם להם השתלם הדבר. אך חשנו שמתכננים משהו כנגדנו. הנה החלו למדוד את כיכר השוק ותוך זמן קצר החלו לבנות דום לודובי – בית עם.

והשוק, אותו יעבירו אל מחוץ לעיר. שם יקנו וימכרו, שם יקימו חנויות כדי שהעיר תקבל מראה תרבותי יותר, כדי שבעלי החנויות החדשות לא יהיו יהודים.

הסטרוסטה החדש של העיירה שלנו נרתם במרץ להציק לנו, כדי שיהודים יחושו כי הם יהודים. שיחשבו גם יהודי קמין קושירסקי קצת יותר על פלשתינה.

גרתי אז בקובל משום שילדיי, סוניה ולֶמה, למדו בגימנסיה "תרבות" והבת הקטנה, בוזיה – בבית הספר העממי "תרבות".

פעמיים בשבוע הייתי קופץ לקמין לבית העסק שנוהל בידי אחי דוד ושותפים נוספים. זכורה לי שנת 1937, בתקופת שבועות. נתקבלו ידיעות מדאיגות מערים ומעיירות: מחרימים בתי עסק של יהודים, האנ-דקים עוצרים גם נוצרים ואף מכים אותם משום שקנו בבית עסק יהודי. והכול מתרחש לא בלילה, אלא לאור היום.



חותנתי, מלכה גורטנשטיין, ביקשה לקרוא לי לטלפון. היא התקשרה אליי מקמין קושירסקי לקובל.

הגויה שהייתה מועסקת אצלה תקופה ממושכת (כמשרתת) העבירה לה ידיעות שאין להתייחס אליהן באדישות: בהיותה ביום ראשון בכנסייה, שמעה כי ביום שלישי הקרוב מתכוננים לבזוז בתי עסק יהודיים. היא שמעה בכנסייה, איכר מספר

לחברו ומוסיף כי המשטרה לא תתערב ולא תפריע. "זה לא נכון" – ניסיתי לומר. "אני דווקא מאמינה בזה – השיבה לי חותנתי – אני מכירה את הגויה, היא לא תספר לי דבר שקר. עליך להתערב מהר ככל האפשר אצל הממשל, בקמין יש צנזורה בטלפון".

"ידברו אחי דוד וגם הרשל וייסמן עם הגויה וידווחו, ואז אשקול מה לעשות" – השבתי והנחתי את השפופרת בידיעה שחדשות משמחות לא אקבל מן השניים, שהיו אמורים ליצור עמי קשר. הם ודאי יאשרו מה שדיווחה לי חותנתי – כך הרהרתי לי.

לאחר המתנה של שעה קיבלתי ידיעה טלפונית, ליתר דיוק, ידיעות: כל אשר דיווחה הגויה – נכון! יתרה מזאת, נתקבלו ידיעות ממקורות מוסמכים נוספים, כי מארגן הפוגרום המתוכנן אינו אחר אלא הסטרוסטה בכבודו ובעצמו.

"פעל בכל דרך שניתן ומהר ככל האפשר" – חתמו את השיחה.

משלחת מטעם הקהילה היהודית, בראשה משה פרל, ראש הקהילה, יצאה בדרכה אל הסטרוסטה של קובל.

היה אז "חג השבועות" הנוצרי [פנטקוסט], בכל זאת הסכים הסטרוסטה של קובל לקבל אותנו.

הוא נודע כאדם ליברלי, ותכופות הבטיח ליהודי קובל בחגיגיות שכל עוד הוא מכהן בתפקידו באזור שלו לא יהיו אירועים.

תחילה לא רצה להאמין במה שסופר לו: כי בקמין קושירסקי, מרחק 50 ק"מ מקובל, מתוכנן פוגרום כנגד היהודים ביום השוק שיהיה ביום שלישי. הצלחנו לשכנע אותו באמתות הידיעות. הוא גם הבין כי מקמין עלול הדבר לגלוש לקובל ובזה לא היה מעוניין. בגלל החג הנוצרי שגם חל ביום ראשון, התקשה ליצור קשר עם ורשה, המשרדים היו סגורים, אך הוא יצר קשר עם הממונה על הביטחון והצליח לשכנעו באמתות הידיעות, וזה האחרון התקשר מיד עם הנהלת המחוז בבריסק; משם התקשרו אל לשכת הסטרוסטה בקמין.

נודע לי לאחר מכן, כי הסטרוסטה של קמין קושירסקי הכחיש בטלפון את העלילה כביכול, בטענה שלא יהיה שום פוגרום, הוא מסוגל לשלוט

במצב בכוחות עצמו, ואין לו צורך בתוספת משטרה שהציעו לשלוח לעזרתו.

"בקרב האוכלוסייה שורר מתח – המשיך – זה טבעי לאחר שהיהודים רצחו שוטר בבריסק, והלך רוח כזה שורר בכל עיר בה מצויים יהודים".

ביקשנו מן הסטרוסטה של קובל שיתקשר בעצמו אל הסטרוסטה של קמין כדי לדווח לו מה עלול להתרחש חלילה אם הדבר יקרה.

לכך הוא לא הסכים. ראשית, לאחר התערבויות שנעשו לא יקרה דבר, ושנית, הוא כלל לא מוכן לדבר עם אדם המסוגל לחולל פרובוקציה מעין זו.

למרות זאת יצרתי קשר עם יושב הראש של ועד השליחים היהודי הלאומי בוורשה. הבטיחו לי ליצור קשר עם משרד הפנים ולדווח על המצב השורר בקמין קושירסקי.

ניצלתי גם את היכרויותיי המסחריות ויצרתי קשר עם החברה "גליציה" שסיפקה לי בנזין, נפט וחומרי דלק אחרים בסכומים גבוהים למדי, בעמלה. דיווחתי להם כי הסחורה המצויה אצלי במכלים ובמחסנים תעלה באש, הפורעים לבטח יפוצצו אותם. כדי למנוע זאת עליהם לפנות מיד למשרד המסחר, וזה האחרון, שיפנה בעניין למשרד הפנים. "גליציה" הייתה חברה נוצרית, אך היו לה קשרי מסחר רבים עם יהודים. הם הבינו כי מה שיתרחש בקמין עלול להשפיע גם על מקומות אחרים ולגרום נזק רב לאינטרסים הפיננסיים שלהם.

לאחר יום של התרוצצות, החלטתי כי אני ואשתי חיה נוסעים לקמין מיד, כדי להרגיע לפחות את הרוחות בקרב היהודים, לדווח על כל הפעולות ולהיות דוגמה לאחרים, שלא יברחו. קיבלנו ידיעה כי רבים מיהודי קמין מתכוננים לנסוע לקובל עד יעבור זעם.

בערבו של יום ראשון באנו לקמין. בתחנת הרכבת פגשנו יהודים רבים שהמתינו לרכבת הנוסעת לקובל. משפחות שלמות עם ילדים.

לאחר שדיווחנו להם על כל מה שעשינו, חלקם נרגעו במקצת והחליטו שרק את הילדים ישלחו לקובל, והם עצמם יישארו בעיירה. אך גם

לאחר שרבים שבו על עקבותיהם היו כל הקרונות גדושים במי שנסעו בעצמם או שילחו את ילדיהם ונשותיהם.

האדמה בערה תחת הרגליים. משלחת של הקהילה היהודית, ואני בתוכה, פנינו ביום שני בבוקר אל הסטרוסטה בבקשה לפגישה. בשל החג קיבל אותנו בדירתו הפרטית. בואנו היה מובן לו כבר. קבלת הפנים כללה מבול של חרפות: "חוצפה יהודית! באיזו זכות יצרתם קשר עם בריסק, קובל ואפילו ורשה, בשעה שאני שומר כאן על הסדר! להרעיש עולמות פן יחטוף יהודי מכות? או שמא ינפצו שמשה? העם ממילא כועס עליכם! רצוני שאחד מכם יחתום כדי שאוכל להענישו על העלילות".

אני הסכמתי לשאת באחריות לנכונות השמועות שמכינים פוגרום כנגד העיירה, והוספתי כי גם הוא אחראי, יש לנו די הוכחות שהאדון הסטרוסטה ארגן זאת. הוא קפץ: "מה? – צרח – רע יהיה אם הדבר לא יקרה. אינני מרשה לסגור בתי עסק ביום שלישי – הרעים בקולו – על כל בתי העסק להיות פתוחים כדי שלאוכלוסייה הבאה ביום השוק ממקומות מרוחקים יהיה היכן לקנות. יקרה אשר יקרה!"

בלבבות הולמים עזבנו את ראש העיר שלנו, בידיעה שצדקנו בפעולותינו ועשינו ככל האפשר כדי למנוע את הדבר.

יום ככל הימים, יום שלישי. בחוץ שקט הס, שעות בוקר מוקדמות. היהודים אינם מתכוננים ליום היריד כמנהגם. אין שולחים את הילדים לבית הספר. יש מי שמבליע תפילת שחרית בבית הכנסת ויש עושה זאת בביתו, ובחיפזון. למה החיפזון? כדי להחליף מילה עם שכן, זה מקל קצת על הנשמה.

מופיעות העגלות הראשונות ונראים הולכי רגל הבאים מן הכפרים, אלא שהעגלות ריקות, והאיכרים נושאים שקים ריקים. היום יש "יריד" לא על מנת למכור ולקנות אלא על מנת לשדוד יהודים. לשדוד? חלילה, הרי זה בהיתר של הסטרוסטה.

ראשי הכפרים קיבלו מראש הנחיות מדויקות מן הגמינה – מועצת קמין קושירסקי – איך להדריך את האיכרים. הם הוכיחו עצמם כתלמידים חרוצים. אט-אט אך בהתמדה התקבצו האיכרים, מוסתים בידי עובדי הרכבת לבצע את הפקודה.

עובדי הרכבת נודעו עוד קודם לכן כהרפתקנים, במיוחד כלפי יהודים, חלק מהם השתייכו בעבר לכנופיות של הבלחובצים. הם היו אמורים לפתוח במלאכה. איך מתחילים? פשוט מאוד, ייטפלו ליהודי ויצעקו שהיהודי נטפל אליהם, די יהיה בזה כדי שההמון יתנפל על החנויות ויבזוז.

יהודים יבינו את מצבם, וכי אין להם כאן מקום. אלה היו רעיונותיו ותכניותיו של מגן העיר.

היהודים פתחו את החנויות. אני ושותפי יצחק ברנהולץ ושמאי מייסטל, השכירים והפועלים: דוד בָּרָט, מאיר דקלבוים, זיסה דֶקֶטֶר, יענקל יפה, אליה החירש ואחרים, הצבנו הכול בבית העסק מתוך רצון להסתיר בדרך זו את חולשתנו. "אם נברח יהיה ודאי רע יותר" – טענתי ושטחתי את דעתי בפני שותפיי ובפני החנוונים השכנים.

אנחנו עומדים בחנויות ויודעים שכל רגע עלול להתרחש אסון, ניתן לחוש בזה מן הדממה.

בית העסק שלנו מתמלא לפתע בעובדי רכבת ואיכרים משולהבים מן הסביבה.

"שלא תעזו לעשות דבר" – אמרתי להם.

מיד באה התשובה: אחד מהם חטף משקולת והטיל אותה בראשו של שותפי, שמאי מייסטל, שנשטף מיד בדם.

היה ברשותנו נשק חוקי, אך לא רצינו לירות כי הדבר עלול היה להגדיל את האסון.

הם החלו לשפוך שקי מצרכים, לנפץ שמשות. נסוגונו למשרד הסמוך לחנות והתבצרנו בו. הם פנו לפרוץ את דלת המשרד ואנחנו התכוננו להתגונן.

אך נראה כי פניותיי הועילו. הסטרוסטה של קמין קיבל מבריסק הוראה מחמירה: לעשות הכול כדי למנוע פוגרום בעיירה. אם יקרה משהו יראו בו אחראי.

נשמעה יריה באוויר, הסטרוסטה בעצמו בא בריצה בעודו יורה באוויר, וציווה על ההמון להתפזר לאלתר.

"היכן היהודים בעלי החנות" – צעק. יצאתי מן המשרד והאחרים בעקבותיי.

"מדוע אתם נוטשים בית עסק ומעוררים פניקה?" – צעק כשהוא מניף עליי אלת גומי. אחזתי באלה ואמרתי לו להימנע ממכות, כי הוא האשם ולא אנחנו. הוא התאפק משימוש באלה, הבין כי הרחיק לכת.

יוסל אייזנברג ניגש ואמר כי העיתונות העולמית כולה תדע על כך. תגובת הסטרוסטה – אלת הגומי, יוסל אייזנברג חש בטעמה.

האיכרים החלו לעזוב את המקום בידיעה שהכול פוליטיקה, ומן הסתם תהיה הזדמנות ביום שוק אחר (אולי עוד בו ביום).

שמשות מנופצות ושוק מרוקן, כך נראתה העיירה לאחר שהתפזרו האיכרים ונסעו לדרכם; גם ראש פצוע של איכר שביקש לשדוד אצל שיע שוחט (פאליצייסקה); בנו, גימפל שוחט, חטף גרזן וערך לו קבלת פנים.

משטרת עזר מיוחדת, כחמישים איש, באה ברכבת מיוחדת שנשלחה ממנהלת המחוז כדי לשמור על הסדר. הם באו בערך באחת-עשרה בבוקר לאחר שהאיכרים כבר התפזרו.

היהודים שוב התהלכו בעיירה, דיברו בקול והרהרו בלבם: מה יביא עמו הלילה, כשהמשטרה המיוחדת תיסע?

חלפו ימים, שבועות אחדים, נרגענו בהדרגה ויהודים המשיכו כתמיד. יצחק אייזנברג המשיך להדהד בחרמשיו, יוסל קרוין והמחופויציס התפרשו עם אדרות השער שלהם, והצעקן המשיך להשליך סיכות ומסרקות כשהוא קורא: "בחינם" ומקבץ סביבו את האיכרים הבאים לירידי ימי שלישי.

עוד בשבוע של אותו יום שלישי מפורסם זומנתי לחקירה. הוצא כנגדי כתב אישום שהוכן בידי הסטרוסטה של קמין קושירסקי. הואשמתי בהשמצת הממשלה הפולנית, בפולין עצמה ומחוצה לה; בהשמצת

הסטרוסטה בהשתדלויותיי בקובל, בריסק, ורשה. הכחשתי הכול, מאזכר אנשים שיעידו כי האשמותיו של הסטרוסטה אינן נכונות, משום שהציג הכול באור כוזב. המשפט אמור היה להתקיים כעבור ארבעה-חמישה שבועות. בתקופה זו נסעתי לוורשה ליצור קשר עם עורך דין שיגן עליי. לא כל אחד רצה לקבל על עצמו את התיק, כבר הורגשו בפולין רוחות האנטישמיות הרצחנית הפרועה. עורך הדין יָרוש, חבר הפה-פה-אס, הסכים להגן עליי. לו היה אומץ להגן על עניין יהודי צודק. גמלתי לו ברכישת מונית עבורו, תנאי שהציב לי באמרו כי אחרת יקשה עליו לבוא בזמן; הרי ייתכן שהמשפט יועתק למקום אחר לאחר הגשת הערעור, אם פסק הדין לא יהיה אוהד.

המשפט הראשון התנהל בקמין קושירסקי, חמישה שבועות לאחר המהומות. כתב האישום "הוכיח" כי אני הייתי כביכול מעוניין להבאיש את שם פולין, עובדה: הסטרוסטה לא אפשר שיקרה משהו, והוא בעצמו פיזר את האוכלוסייה, שתמיד באה מן הכפרים המרוחקים לקנות ולמכור.

העדים שלי חששו כל הזמן פן יתנקם בהם הסטרוסטה אם יאמרו אמת. לכן הייתה עדותם חיוורת וחלשה. בית המשפט גזר את דינו: שישה חודשי מאסר ו-5,000 זלוטי קנס, לבד מהוצאות משפט.

עורך דיני ירוש הגיש בקשה להעביר את המשפט לערכאה גבוהה יותר.

הבקשה נתקבלה וכעבור חודשיים אמור היה המשפט להיפתח בפינסק (בפינסק נוהלו משפטי הערעור). עורך הדין היהודי רוטפלד מלוצק, שאליו פניתי, הסכים להגן עליי וסירב לקבל ממני תשלום. בפינסק חזר על עצמו הכול כמו בקמין. העדים היו מבוהלים ולא האשימו את הסטרוסטה ולו במילה אחת. עורכי הדין ירוש ורוטפלד עמדו על המשמר, מצביעים על כך שאלמלא השתדלותי עלול היה האירוע לקבל אופי חמור הרבה יותר, ואז היה הממשל הפולני ניצב מול עובדות שלבטח לא ניתן היה להכחישן, כפי שכתב האישום מבקש להוכיח, הצדק הפולני היה מושחר לדורי-דורות.

בית המשפט פסק: עונש המאסר של שישה חודשים, שפסק בית המשפט הראשון, בטל ומומר במאסר על-תנאי למשך שנה, אם במשך

שנה לא אשפט שנית בשל עניין אחר, הריני פטור ממאסר. את הקנס בגובה 5,000 זלוטי, אישרו.

עורכי הדין הגישו ערעור לערכאה הגבוהה ביותר בוורשה.

את הכסף הפקדתי על פי דרישת בית המשפט, ערבות לכך שלא אברח.

ב-11.8.1939 הפלגתי באנייה לאמריקה, לתערוכה הבינלאומית שהתקיימה אז. השארתי את המשפחה מתוך אמונה שבמהרה אתראה עמם שוב. ב-1.9.1939 הפציצו ההיטלריסטים את פולין, פרצה המלחמה.

משפחתי היקרה, אשתי וילדיי ומשפחה מסועפת מאוד, נרצחו בזמן שהייתי מעבר לים, ולבי היה מלא כאב מאי-יכולתי לעזור להם, לפחות ליטוף אבהי על ראשו של ילד, לפני שהובילו אותם בדרכם האחרונה. לא יכולתי לעזור במאום!

תמיד אהיה עמכם, בקומי ובשכבי. עמוק-עמוק בלב, עד אחרון רגעיי.

הם היו תמיד יהודים ואנשים גאים.

לאחר כל אשר עבר עליי – ספר אפשר היה למלא בזה – מעסיקה אותי רק המחשבה על זכרם.



אביש קלורמן ומשפחתו. מימין לשמאל: ברכה, אביש, חיה, שרה, למל

מתוך הפרק: מרטירולוגיה והתנגדות ע' 365 – 397.

יעקב פלוט **צבא הפורעים של בטקו בלחוביץ**

ערב ראש השנה 1920. נודע לנו כי שוב באים הבלחובצים לקמין. בעיירה פרצה מהומה. פחד נפל על היהודים, שזכרו היטב את היום בו בילו אצלנו במעשי שוד רבים ומעשים "נאים" בדומה לזה, כאונס נשים. כאשר נאלצו לברוח בשל בואם של הבולשביקים, סייעו כמובן צעירים יהודים לגרש את הכנופיה, בהציבם מכונת יריה על אחד הגגות.

לכן חששנו פן יהיה להם עתה תירוץ טוב לבצע בעיירה פוגרום. אך לא תיארנו לעצמנו בדמיוננו מרחץ דמים נורא שכזה. הם לא עשו הבחנה בין זקן לצעיר, נשים וגברים, ילדים קטנים וחולים – ירו בכל מי שרצו.

הם באו בערב ומיד הטילו עלינו כופר גבוה, זהב וכסף, שיש להביא ללא דיחוי למפקדה. הלכנו אל בעלי האמצעים וגייסנו את הסכום הנדרש, במחשבה כי בזה יסתיים הדבר ותהיה רגיעה. אך משנמסרו את דמי הכופר למפקד, בעת היציאה לרחוב, נורה יעקב רויזן ואחדים נפצעו. הבלחובצים סבבו בבתי יהודים, הרגו ופצעו, אחרים לקחו זהב ותכשיטים וחסו על החיים, ואחרים לקחו גם את הכסף וגם את הנשמה.

כל מי שיכול ברח אל מכרים איכרים. אחרים הסתתרו בעליות גג והסוו את העלייה אליהן. משפחות יהודים אחדות הסתתרו אצל הכומר הפרבוסלאבי, ושם אמנם ניצלו ממוות.

משפחתנו ישבה בבית. כשסיפרו לנו שפציעו ידיד קרוב, זליג קמינסקי, מיהרה אחותי מנוחה אל הרופא והביאה אותו, והוא הגיש לו עזרה מידית. אך השכם בבוקר נכנסו בלחובצים אחרים, לעגו לנו שאנחנו מנסים להצילו, וירו בקמינסקי למוות.

בצאתי לרחוב כדי להיוודע מה נשמע אצל קרובים, חברים ומכרים, באו לקראתי בלחובצים ודרשו ממני להתקרב אליהם. נכנסתי בריצה לתוך בית שידעתי כי יש בו יציאה נוספת, לרחוב אחר. הם רדפו אחריי וכמעט תפסו אותי. הרחובות היו אז ריקים מיהודים; גם בתי המדרש התרוקנו, אך "ונתנה תוקף" כבר התקיים, אווירת הימים הנוראים, התפילות והבכי בבתי המדרש, הועתקו לרחובות ולבתים היהודים.

נכנסתי לבית אחי, ר' יצחק שו"ב פלוט, הוא גר בלב השוק. שמעתי קולות בכי וצעקה, וראיתי חבורת מרצחים בלחובצים יוצאת בפנים שמחים, ועליי ירדה תוגה גדולה. אחי אמנם ניצל בנס, אך יהודים אחרים, ובהם הטוב בחברי, אליהו גינזבורג בן רבנו הדגול, שעמו פעלתי יחד בוועד הציוני, נורו למוות.

עברתי בין מכרים, כולם או מסתתרים או מתים או גוססים. הלילה ירד וברחובות שררה אפלה, עוד יהודים יצאו לרחובות. לפתע ראינו חבורת בלחובצים עומדים סמוך לחנויות שליד בית המדרש ומבקשים להציתן. מיד בא הכומר לבקש מהם שלא יעשו זאת. הכנסייה קרובה וברחוב הגויים גגות קש, וגם הגויים יסבלו מן השרפה. הדברים השפיעו עליהם. היהודים סייעו גם הם, במעט כסף, והבלחובצים הלכו.

היהודים לא שבו לבתיהם אלא הלכו אל מאחורי הבתים, היה שם שדה גדול של גויים, וצמח בו סוף. היה חושך וישבנו שם. אך הם מצאו את הדרך גם לשם, באמצע הלילה, וירו בכמה יהודים. ברחנו הלאה לתוך השדות. כשהאיר היום השארתי את משפחתי והלכתי העירה לראות מה נשמע. מצאתי בשוק את ידידי היקרים והאהובים מוטלים על הקרקע מתים. חלפתי על פני ביתה של רייזל ניימן, הדלת פעורה ואני שומע בכי ילד, נכנסתי וראיתי מראה קשה מאוד: האם מוטלת מתה, הפעוט שוכב ליד שדה החשוף וזועק: אימא, אימא. לבי נצבט, אינני יכול לעזור לילד. התרוצצתי עד אשר מצאתי את אחותה של האם והיא לקחה עמה את הילד.

המשכתי ללכת קצת הלאה ונתקלתי בעוד מחזה נורא, הבלחובצים ירו בזוג צעיר לאחר חתונתם, דוד וסוניה קלורמן וגם באחות הקטנה, היו אלה ילדי פעיל הציבור החשוב שלנו, יעקב-יצחק קלורמן. חיפשתי עוד חברים וידידים ולא פגשתי בהם. בלב מר שבתי למקום בו שהתה משפחתי.

ראיתי כי ישיבה במקום לאור היום היא סכנה גדולה, במיוחד לאחותי מנוחה בגלל גילה. אין מכרים גויים שאפשר להסתתר אצלם, החלטנו שאחותי חייבת להיכנס מיד לגורן בבוידם של גוי, מול המקום שלנו, ולשהות שם עד שתחול רגיעה. כך עשתה, וניצלה מכל הפורענויות שהביאו עלינו הבנדיטים. אני, אמי ואחותי הקטנה פריידל שבנו בלית ברירה העירה.

בבואנו אל הבתים הראשונים, ראינו כי יש יהודים בביתו של ר' חיים-בר קויפמן. נכנסנו ונודע לנו כי בחדר השני מצויים בלחובצים והם אונסים נערה. רציתי לצאת מן הבית אך ראיתי מבעד לחלון בלחובצים הולכים, נדחקתי אל מתחת לספה שעליה ישבו אמי ועוד נשים מבוגרות והסתתרתי. בכניסתם שאלו מיד על גברים ועל נשים צעירות. אחד מהם תקע את הכידון מתחת לספה, אך פגע בכלי המיטה שהיו מונחים שם. משלא מצאו מה שרצו, הלכו.

החלטתי לברוח למקום כלשהו, הרחק מן העיר, שהרי כאן המוות מובטח, וזאת רציתי למנוע. יש לנצל כל הזדמנות כל עוד אפשר. אך יצאתי מן הבית והתחלתי לרוץ, רצו בעקבותיי גם אמי ואחותי הקטנה בדרך לשדות הגויים. כשקרבנו ליציאה אל השדות ברחוב דולניקי, ראינו אישה יהודיה יוצאת בריצה מביתה הקטן, אשתו של בצלאל צ'רטוק (הרצען), וצועקת אליי לא לרוץ כי יש שם בלחובצים והם יורים. מיד הכניסה אותי אל הבית ואמרה שהיא חייבת להציל אותי, משום שטובות רבות עשה עמה אבי המנוח. היא הכניסה אותי לחדר, הכתה בתקרה במקל, נפתח פשפש מוסווה, שלשלו סולם וטיפסתי אל הבוידם. פגשתי שם שכנים רבים שלה: מוטל פלוט ומשפחתו, מוטל לרמן עם אשתו ובתו מירל, ויהודים נוספים. אמי ואחותי הקטנה ישבו בבית. כשנכנסו הבלחובצים, סיפרה להם האישה סיפור: בעלה רצען, הבלחובצים לקחו אותו לעבוד אצלם. הבית היה קטן, הם לא ראו שם כל פשפש וסולם, לכן חיפשו כסף בארונות. נאמר להם כי חבריהם כבר לקחו, והם הלכו.

הבית הקטן פנה לשטח גויי בין סוף, ויהודים באו מדי פעם להסתתר, ולשם באו מדי פעם הבנדיטים וירו. ראינו הכול מבעד לסדקים ונאלצנו לשתוק. רבצנו כך עד הערב. הירש-לייב פלוס ומירל לרמן ישבו סמוך לחלון שפנה לרחוב והציצו, ובדיוק עברה שם חבורת בלחובצים, הבחינו בהם. הם נכנסו אל הבית, רצו לעלות ולא ידעו איך. שלפו רימוני יד והודיעו: או שתרדו מיד או נשליך את הרימונים. מובן שכולם ירדו. נפתח משא ומתן ותחנונים, ומתפשרים, אך הם בחרו שני "קומוניסטים" כדי לירות בהם: שלמה פלוס ואני. וכבר החלו להכין את האקדחים לירייה.

משפחת פלוס, שהסתתרה במקום בימים האחרונים, החזיקה ברשותה את הכסף, התכשיטים והשעונים, הם שילמו הרבה ופדו את שלמה.

לנו לא היו עמנו כל דברי ערך פרט לכסף (כיוון שהיינו בבית הסתרנו את התכשיטים, הפנינים, ואפילו את שעוני, במקום בטוח), אמי אמרה שהסתירה הכול, שימתינו, היא תשלח את אחותי הקטנה להביא הכול. הם הקציבו חצי שעה. אני הופרדתי, ולצדי עמד אחד הבלחובצים ואקדח בידו.

כשיצאה אחותי הקטנה פריידל לרחוב, פגשה מכרים שאמרו לה כי כבר יצאה פקודה לא לירות, שתלך מיד אל הכומר. היא הלכה לשם וסיפרה את סיפור המעשה. הכומר מיהר לקחת עמו קצין ובא, הבלחובצים עזבו, ואנחנו הלכנו ללון אצל הכומר.

בדרך נכנסתי לבית חברי ברנהולץ, לראות מה נשמע שם, פגשתי אותו עם חברי (לימים בעלה של אחותי מנוחה) דוד קלורמן. בשעה שסיפרו כיצד הסתתרו, ראינו בלחובצים קרבים. עלינו לעליית הגג, שהייתה בה יציאה לצד אחר של הרחוב, וברחנו משם. ממול גר דוד אנגל, נכנסנו לבית, אך שם ראינו את אברהם-יצחק הזקן ובניו דוד, יענקל, חנא, יושבים ליד שולחן העבודה ומתקנים ותופרים מגפיים לבלחובצים. שני בנדיטים יושבים ושומרים, נשותיהם וילדיהם היו בבית.

למחרת בבוקר נתקלתי בשוק וברחובות במתים רבים. דיווחו על קדושים בכל הדרכים בפאתי העיר. התחלנו לשקול מה לעשות. נודע שמותר כבר לפנות את המתים. החלטנו ללכת לבית העלמין לחפור קברים ולאחר מכן לאסוף את המתים ולהובילם לקבורה.

חיפשנו אנשים למלאכה זו ולא מצאנו רבים. אני מוסר כאן את השמות שאני זוכר: יצחק פלוט, דוד ביבר, הרשל וייסמן, יוסף לופטה, יצחק ברנהולץ וכותב שורות אלה. כשעברנו את זאסטאוויה, יצא יצחק פרידמן מבית גויי, שם הסתתר, והצטרף. בדרך אמרו לנו אנשים לא להרחיק לכת עד בית העלמין אלא לחפור קבר אחים בחול; לא שמענו להם, הלכנו לבית העלמין והתחלנו לחפור. באו לשם גם בן-ציון קארש ואחותו מינדל, בלבוש של גויים. לפתע ראינו רוכבים מצד רקובלס. מיד הוריתי לחבריי, בן-ציון ואחותו, לברוח ולהסתתר, ואנחנו המשכנו לעבוד. הרוכבים התקרבו ומיד פקדו עלינו להתייצב בשורה בבית העלמין והוציאו רימוני יד. דוד ביבר, חייל רוסי בעברו, צעד קדימה ופנה אל מצפונם. בתחינות ובקשות רחמים, ובמעט הכסף

שהיה לנו, ריצינו אותם. אחד מהם גם הסיר את מגפיו של ברנהולץ והם המשיכו בדרכם.

חפרנו את קברי האחים בבית העלמין ושבנו העירה. אותה שעה כבר היו יהודים רבים בעיר, וכולם החלו, בקבוצות, לאסוף על עגלות את הקדושים, מן הבתים, מן הרחובות ומכל מקום שהייתה ידיעה כי יש שם קדוש. מיד הבאנו אותם לבית העלמין, הנחנו גברים לחוד ונשים לחוד. בשעת הכנסתם לקברים עמדו ר' פסח-הירש המלמד (אורמלנד) וכותב שורות אלה, זיהו את המתים ורשמו לפי סדר היכן טמנו אותם כדי שאפשר יהיה להקים לכל אחד מצבה, ויוכלו קרוביהם להתייחד עם זכרם. עותק מן הרשימה נתתי לר' פסח-הירש והשני נותר ברשותי.

אני זוכר כי בעת שהקדושים היו מוטלים בבית העלמין לקראת קבורתם, חלף בנסיעה קצין פולני וצילם את כולם. ביקשנו את כתובתו כדי לקבל את התמונות, הוא סירב אך לקח מאתנו כתובת שאליה הבטיח לשלוח את התמונות. הוא לא שלח, משום שהפולנים היו בעלי ברית של הבלחובצים ולא רצו שיהיו בידינו תצלומים כמסמכים.

בעיירה שרר שקט, קיבלנו "פריסות שלום" כי בכפרים הסמוכים לקמין וגם בלושה, לישקה, פנייבנו, עדיין יורים ביהודים, ואיננו יכולים לעזור. ידענו כי יש לנו עסק עם בנדיטים ורוצחים. התחלנו לחשוב איך להגיע לקובל ולדווח על כל אשר אירע אצלנו ובסביבתנו. ברכבת אין אפשרות לנסוע, היא מלאה בלחובצים, לנסוע בעגלה או ללכת ברגל – בכל מקום יש בלחובצים רבים.

העיירה נבזזה. לרבים אין מה לאכול. אין בגדים. יש יתומים רבים, יש חולים ופצועים, ואין רופא. בשוק עמדה שיירת עגלות של גויים שהובילו חבילות שחת דחוסות לרכבת, למען הצבא הפולני. סרג'נט פולני וכמה חיילים פיקדו על העניין. כשנפגשנו עמו התברר שהוא יהודי. משמע את בקשתי לקחת אותי עמם לקובל, אמר לי להכין מאה ביצים למען החיילים ואז ייקח אותי. דיברתי עם כמה חברי ועד, שאני בתור מזכיר ואריה דקלבוים ניסע ונסדיר הכול. קנינו את הביצים ובאנו לתחנת הרכבת. נכנסנו לקרון ליד הרמפה של מסילה צדדית, הפולנים הסתירו אותנו בתוך חבילות השחת, ואנחנו נוסעים לקובל. בדרך התחילו לאכול את הביצים והתכעסו, הביצים אינן מבושלות

והם אינם מסוגלים לאכול אותן; על כן עליהם להסגיר אותנו לבלחובצים. מובן שהיהודי הרגיע אותם בנימוק שבקובל נפצה אותם.

בקובל הלכנו מיד לוועד האזורי של ג'וינט ולקחנו מהם מצרכים לפתיחת מטבח ילדים, וגם בגדים לחלק בקרב האוכלוסייה היהודית. גם נדברנו עם החובש לוחצ'ווסקי, שגר בעבר בקמין, ואשתו הייתה מיילדת. הייתה לו אהדה רבה לקמין, והוא הסכים לחזור לגור בקמין כדי לסייע במצב הקשה שנמצאנו בו.

בקובל קיבלנו קרון מיוחד להובלת המצרכים והביגוד לקמין. בשובנו, שכרנו מחסן אצל משה של אברהמצה (אייזן), את המטבח לילדים ואת משרד הוועד סידרנו בעזרת הנשים של בית המדרש הגדול.

הוועד עבר ארגון מחדש: יעקב-יצחק קלורמן, יהושע יפה, אריה דקלבוים, אברהם-דוד אברון, אברהם-לייב בורשטיין וכותב שורות אלה. י' קלורמן – יושב ראש, י' פלוט – מזכיר, א' דקלבוים – ענייני כלכלה, אליעזר קמינר והכומר הפרבוסלאבי, על חלקו בהצלת יהודים מידי הבלחובצים – ועדת ביקורת.

מיד נפתח המטבח. בבוקר קיבלו קפה בחלב. בצהריים – מרק טוב וטעים. מזון קיבלו ילדים עד גיל ארבע-עשרה. אך היו יתומים רבים שלא היה מי שידאג להם בזמן האוכל, לכן ארגנו למענם במשרד שולחנות אוכל, והתנועה הציונית שלחה חברות להגיש להם. הילדים חשו כבביתם. לא חלף זמן רב והקמנו למען הילדים בית יתומים בביתו של יצחק ברנהולץ. היו כעשרים יתומים מאב ואם שישנו ואכלו שם. החברות קיימו תורנויות יומיות ומילאו את משאלותיהם כאימהות אמתיות. לפי הזכור לי היו אלה: רייזל פלוט-פרצ'יק, פייגל גורטנשטיין-קימל, צירל קמינסקה-סטרייר, מינדל קארש, האחיות הני וליבה חסיד, דבורה ברנהולץ-גוז ואחרות.

כעבור זמן-מה נתקבלו מכתבים מיהודים מקנדה ומדרום אפריקה בדבר רצונם לאמץ יתומים מאב ואם. בעזרת ועד היתומים המרכזי בפולין הסדרנו למען הילדים את העניינים הרשמיים. כותב שורות אלה נסע עמם לוורשה למרכז ג'וינט האמריקאי, והילדים נסעו לקנדה ולדרום אפריקה אל הוריהם החדשים הלא-מוכרים.

מתוך הפרק: מרטירולוגיה והתנגדות ע' 398 – 405.

הלל צייטלין מתאר **פוגרום בקמין קושירסקי וסביבתה**
בראש השנה תרפ"א

הלב נוטף דם למקרא החדשות על הפוגרומים החדשים המזעזעים. 120 יהודים נשחטו בקמין קושירסקי ובקרימנו. נשים ונערות נאנסו ועונו לעיני הוריהן ובעליהן. יהודים נצרבו לפני מותם במסמרים מלובנים. זקנים הושלכו חיים לתוך האש. ילדים יהודים הושלכו לתוך הנהר. 40 נערות יהודיות הוכנסו לחדר אחד ונאנסו. כל זאת עוללו גנרל בלחוביץ והבנדיטים שלו.

מאת כתבנו המיוחד בקופנהגן, נ' שיף.

קופנהגן, 20 באוקטובר 1920.

הלל צייטלין מתאר ב"מאמענט" את הפוגרומים הגדולים שגנרל בלחוביץ ניצח עליהם. הגנרל היה בחסות פולנית וביצע פוגרומים איומים מאלה של פטליורה.

הנציגים היהודים-הפולנים, ליקטו חומרים על הפוגרומים שהצבא הלבן של בלחוביץ ביצע בקמין קושירסקי. את הפוגרום ניהלו הקצינים.

הפוגרום הנורא התרחש ביום השני של ראש השנה. עם כניסתם לעיר הטילו החיילים כופר בסכום של שבעה מיליון מרק על העיר. קבוצת חיילים וקצינים התנפלה על ביתו של עוזר אייזנברג. אחד הקצינים ניסה לאנוס את בתו של אייזנברג. הנערה התנגדה לחוליגנים בכל כוחה והתנצחה עמם. בנקמה כרתו הרוצחים את לשונה ואת רגליה ולאחר מכן ירו בה. ואז הרגו את אביה ואת אחיה ושרפו את הבית.

שורה ארוכה של מעשים מזעזעים כאלה, וגרועים מהם, ביצעו חיות הפרא. באותה עיירה, קמין קושירסקי, קיבצו קצינים 40 צעירות בחדר אחד, אנסו ועינו אותן. שלושים ספרי תורה קרעו החוליגנים לגזרים ושרפו אותם. גברים רבים נרצחו בנוכחות נשותיהם, אחרים הושלכו לנהר. בשעה שהנשים נאנסו השמידו החיילים את כל בני משפחתן.

בקמין קושירסקי נרצחו בערך 120 יהודים. בהם: אברהם גרוסמן, דוד צ'רני, יעקב דווינסקי, שיינברט, מרדכי בק, משה ברגר, מאיר זר, יצחק

זר, גרודזייצקי, שיינדל קרקובר, שיינדל פרישברג, פינחס ניימן, יהושע פינקוס, אברהם צ׳רני, שלום קארש, יהושע פלצ׳וק, יצחק-זאב לסניק ובנו פינחס, יעקב גאלובצ׳יק, שואליקס אפרים, משה גְרבוב, שרה גורטנשטיין, טוביה גרבוב, יהושע פלוט, משה אייזן, יוסף כהן, פינחס מליק, מנדל מליק, יעקב פלוט [בן יהושע?], זליג קימל, בלומה וטון, פינחס וטון, משה דקטר, אליהו גינזבורג, יעקב קימל, לייב אינגבר, מרדכי פראך, ישראל קימל, יעקב רויזן, זליג קמינסקי, משה בוב, דוד קלורמן, שרה קלורמן, שרה קמינקה, ליבה בוב, ישראל פלדמן, מיכל ויינמן, לייזר צוקרמן ובנו יעקב, דינה אייזנברג ובנה ישעיה, אסתר וולק, יעקב דרמיצ׳ן, חוה ורבה, יצחק זוידוביץ׳, שמעון זפרן, יצחק מראטני, מוטל מראטני, חיים בֶּרש, אברהם כהן, חיים קימל, יחזקאל סיגל, זלמן בקלצ׳וק, עוזר אייזנברג, בן ובת, שמעון בר; בקלצ׳וק הוטבע ואת שמעון בר בן השבעים שרפו חי לאחר שהתיזו עליו נפט.

חיילים בלחובצים עשו פוגרום בקְרימנו, אנסו שלושים נשים, הרגו זקנים וטף. עד כה זוהו ארבעים ותשעה הרוגים, אך בשדות וביערות המקיפים את קרימנו, מצויות אין ספור גופות בלתי מזוהות של נרצחים יהודים.

בקרימנו נרצחו האנשים הבאים: יוסף אינגברג, אהרן רובינשטיין, אברהם רבינר ואביו שהושלך לאש ונשרף, ללקין מבריסק, משה זליגמן, לייזר קאהן (שלושת האחרונים עונו לפני מותם במסמרים מלובנים), שואל לווין, פסיה שניידר, נתן ליברינג, שלום אינגברג ובתו מלכה, שביקשה שיירו גם בה ובשתי אחיותיה הקטנות, חנה וחוה (לא נותר איש מן המשפחה); שלמה קנטֶנטל, הירץ פרלמוטר, נחום אינֶבֶר, שמואל בלונדר, זליג זליגבוים ושני בניו, יצחק גולדשטיין, אברהם גולדשטיין, פישל רישקו, יצחק פריימן, שלמה פרלמוטר ובנו, משה שניידר עם אשתו ונכדו נתלו, יצחק קרמן ושני בניו גרשון ודוד, נחום ורליכר.

הרבה ילדים קטנו נורו. נערות רבות נגררו בידי החיילים ואין יודעים היכן הן.

בכפר לינֶבו, הסמוך לקובל, נעשה פוגרום, רצחו, התעללו, שחטו. נהרגו המשפחות של זיסל בורנשטיין, הירש סוסנובסקי, מנשה פלוצקר וחיים לורֶבֶר.

פוגרומים היו גם בערים ובכפרים בסביבת קובל: רטנה, דאטין, זאמשין, וֶלימְצ׳ה, בורקה [בירקי], חוטישוב, פוליץ, גינאד, מלוביצה, קרימנוקמין, פנייבנו, לישה זוטא, לישה רבתא, מיליצי, סְטָרוביטווה, מאסטיצה, וידריצ׳י ואחרים.

הנציגים היהודים בסיים הפולני הציגו שאילתה בעניין אירועי דמים אלה.

מתוך הפרק: מרטירולוגיה והתנגדות ע׳ 406 – 409.

רחל שכטר-אינגבר, ניו יורק **פוגרום**

רצוני לספר על המרטירולוגיה של האוכלוסייה היהודית בקמין קושירסקי, אפיזודה שנחרתה בזיכרוני, אזכור אותה עד יומי האחרון.

זה קרה בשנת 1914, השנה בה פרצה מלחמת העולם הראשונה. לעיירה נכנסו הקוזקים והצ'רקסים. באחד הימים קראו לנו לבית המדרש ומפקד המשטרה הודיע לכל היהודים לברוח מן העיר, ולָא, מאיים עליהם המוות בירי או בשרפה. היהודים ברחו אל היערות הסמוכים, מותירים מאחוריהם הכול – חפקר.

שבועיים תעינו ביערות ללא מזון, בחוסר כל, מחפשים תפוח אדמה בשדות או דבר אחר להשיב את נפשנו בו. בשובנו, מצאנו את העיירה שרופה, כל הנכסים ורכוש, עמל של דורות, חלק נבזז וחלק עלה בעשן. הרוסים נסוגו. לאחר שכבשו הגרמנים את העיירה שלנו, קיבצו את כולנו בשוק ושלחו את כולם לרדזין. בדרך לשם מתו מרבית האנשים החלשים והזקנים. אני ניצלתי ממות בדרך מקרה.

דודן שלי, ולוול שטרן, הלך לחפש את אשתו ותעה לכפר בו גרה אחת מאחיותיי, כשנודע לה על האסון הגדול, מיהרה אל המפקד ובדמעות השיגה אצלו אישור להביא אותי אליה לכפר. בעודנו מכונסים לקראת היציאה לדרך הנוראה לרדזין, באה עגלה שמורה בידי שני חיילים, ואחותי קפצה ממנה והחלה לחפש אותי בבכי תמרורים. היא מצאה אותי עם שני ילדים, מוכנה לצאת לדרך הנדודים הנוראה, שפירושה מוות בטוח. היא לקחה אותי לביתה ושם חיינו בתקופה הקשה. עד היום אני רואה בזה נס גדול, שהמפקד, שהיה אנטישמי גדול, כל היהודים רעדו מפניו, ניאות להביא אותי אל אחותי, ועוד הושיט יד וסיפק עגלה ומשמר צבאי כדי ללוות אותי.

כך נראו חיי היהודים בעיירות הקטנות, בהן היה גורלם תלוי בנסים ובמפקד טוב או רע.

מתוך הפרק: מרטירולוגיה והתנגדות ע' 410.

תשעה באב.

חלפו ארבעים ואחת שנים מאז חוויתי את הפוגרום הראשון בקמין קושירסקי. בראש השנה, יום שלישי בלילה, כותרה עירנו בידי צבא בטקו בולק בלחוביץ. כדי להעניק למרצחים שלו מעט שמחה, פקד להרוג את המשפחות היהודיות בקמין. אני נזכר בדברי ירמיהו הנביא: "אני הגבר אשר ראה עני בשבט עברתו". נאלצתי לראות איך נדקרו יהודים והיו מוטלים ברחובות; נאלצתי לראות את הנפשות הקטנות, היתומים הקטנים, שיצאו לחפש את אבא-אימא שלהם. הם לא הבינו את פשר האסון. למה הלכו "כאילים לא מצאו מרעה" [איכה א 6].

וכשנרגעו קצת הרוחות, כשהרוצחים סבאו דיים דם יהודי, התחלנו אנו, הניצולים, לארגן עזרה. הקמנו מטבח כדי להאכיל את הילדים חסרי הישע. "כי בקשו אכל למו וישיבו את נפשם" [איכה א 19].

נאלצתי לראות את שכנינו הגויים בוזזים בתי יהודים. ראיתי אותם באים עם עגלות וסוסים לשוק של קמין, הם אחזו בספרי התורה, הקיפו בקלף את הדפנות הפתוחים של עגלותיהם וחיברו אותו אליהם, כדי שיוכלו למלאן בחפצי יהודים. הלילה אנו אומרים: "בכו תבכה" [איכה א 2]. בכו – הפוגרום של 1920, תבכה – החורבן, לא של קמין בלבד, שבה איבדתי את אחיי שלמה ופישל לינזן על נשותיהם, ילדיהם ונכדיהם, אלא גם של המיליונים שנספו על לא אשם, רק בשל היותם יהודים.

לא נוכל לשכוח את ידידינו היהודים שעמלו והקריבו את חייהם כדי לבנות ארץ יהודית. ידידי מנוער יצחק ברנהולץ, הציוני הגדול, לא זכה לראות זאת.

מתוך הפרק: מרטירולוגיה והתנגדות ע' 410 – 411.

יעקב פלוט **קמין קושירסקי בשנות מלחמת העולם הראשונה**

אשר חווינו מידי הקוזקים והצ'רקסים

כשפרצה המלחמה בין רוסיה לגרמניה ואוסטרו-הונגריה, בערב תשעה באב שנת 1914, שונו פני עיירתנו. היא התמלאה מיד חסרי בית שבאו מן הערים שעל גבול אוסטריה: ולדימיר וולינסק, קובל, רטנה ואחרות. מי שהיו להם קרובים ומכרים בקמין, שכרו עגלות וסוסים – רכבת לא הייתה אצלנו עדיין – ארזו את מרכולתם, חפצי הבית וכלי המיטה שנצברו במשך דורות, והביאו לקמין. בתי העיירה מלאו רכוש זר, והרחובות נגדשו יהודים מערים אחרות, בעיקר נשים וילדים. החישוב שעשו היה: קמין שוכנת בלב ביצות בין יערות, אין מסילת רכבת, אין כבישים סלולים, לכן לא תהיה חזית, הצבא הרוסי לא יעבור דרכה וישרור שם שקט.

בזמן הראשון אמנם היה כך. הרוסים צעדו אל תוככי גליציה, והנוער בעיירה שלנו התיידד עם הבאים מנכר, בהם גימנזיסטיות וגימנזיסטים משכילים. בילו יחד, ובעיירה – ששון ושמחה.

משהחלה נסיגת הרוסים, והאוסטרים התקרבו אלינו, בא בימי חודש אלול הצבא אשר ממנו חששו יותר מכל: קוזקים וצ'רקסים רכובים על סוסים, במדים מיוחדים, פסים אדומים וצהובים לאורך מכנסיהם וכידונים ארוכים בידיהם.

מיד השתררו חרדה ומהומה. הקוזקים השתכנו בבתים שהיו להם אורוות סוסים גדולות. נשים צעירות ונערות הסתתרו בעליות הגג. את מקום הצחוק המצלצל של הנוער בעיירה תפס עתה הבכי. חובה היה לפתוח בתי עסק, והקוזקים לקחו כל אשר חפצו בו, גם בבתים הפכו להיות בעלי בית, אימה ופחד אפפו את כולם. פליטים שהייתה בידם אפשרות, ברחו דרך פינסק לרוסיה.

גם קרובינו מרטנה, ששהו אצלנו, הלכו אל הדרך הראשית, בפאתי העיר, לחפש עגלה כדי שיוכלו לנסוע לפינסק. אני ואחותי מנוחה ליווינו אותם וחיכינו עד שתתאפשר נסיעתם.

עמדנו בצד הדרך והתבוננו בזרם הפליטים הגובר, רצים מהר ככל האפשר, זקנים, נשים וטף, נוסעים כבר ימים אחדים, מותשים וחולים.

לפתע באה עגלה מן העיירה שלהם, רטנה, וקרובינו נסעו בה. הם רצו לקחת גם אותנו עמם אך אני ואחותי לא רצינו להצטרף, ועשינו דרכנו חזרה העירה אל אמנו. בבואנו לעת ערב לרחובות היהודים, הייתה הבהלה גדולה, בכי ויללה. גברים, נשים, זקן ונער ברחובות, נושאים צרורות קטנים של כלי מיטה, כיכר לחם ועוד זוטות נחוצות. אבות ואימהות נושאים בזרועותיהם פעוטות שמירדו בבכי. נודע לנו כי יצאה פקודה שעל כל היהודים לעזוב את העיר לפני רדת הלילה. באנו לרחוב שלנו, המראות זהים. פגשנו משפחות אחדות של מאחרים. באנו לביתנו, אין איש. נודע לי כי היהודים בדרכם לשני יערות: אחד ליד אלכסייווקה, טֶרֶר, השייך למשה פלוט, והשני על הדרך אל הוטה. בעודי מחפש אותם בעיירה, נודע לי שהלכו עם משפחת אחי יצחק בדרך להוטה.

בבואנו ליער בלילה, פגשנו שם כמעט מחצית מיהודי העיירה, שוכבים על שמיכות, סדינים, כלי מיטה שנפרשו על האדמה, כולם יחד: גברים, נשים, ילדים, זקנים וצעירים, בריאים וחולים. כולם מבוהלים, הפחד גדול מאוד, שמא יבואו הקוזקים בלילה.

המקום בו אנו מצויים הוא אמנם ביער מרוחק מכל דרך, מוקף עצים גבוהים וקשה להגיע אליו, אך הרי ידוע לנו כי "ידידינו הטובים", הגויים, יודעים היכן אנחנו ועלולים לספר לקוזקים. אך מה לעשות, אין ברירה אחרת, חייבים לחכות ולראות מה יקרה. ימים אחדים שרר שקט, אחר כך באו פעמים אחדות קוזקים שרצו לירות, נתנו להם כסף ושעונים והסתדרנו אתם. גם גויים באו מדי פעם ליער, וידענו כבר כי חיינו הפקר. התחלנו להיפגש עם איכרים מכרים, והיינו אופים או קונים אצלם לחם ומוצרי מזון.

יהודים אחדים הלכו העירה, ומהם נודע לנו שגויים סובבים בין הבתים ובוזזים כל מה שנקרה בדרכם. לכן הלכו יהודים רבים גם מן היער שלנו, והביאו מבתיהם מה שהספיקו לחטוף מחפצי הערך שלהם.

הידיעות שקיבלנו מן היהודים ביער טכר, היו עוד גרועות משלנו, שם ירו הקוזקים ושדדו לעתים קרובות יותר. השהייה ביער נמשכה שבועות אחדים, עד ראש השנה. ואז נמסר שהקוזקים עזבו את העיר, אך נשארה מפקדה.

הרשל וייסמן נפגש עם המפקד, שבתמורה לכסף ומתנות הרשה ליהודים לבוא לעיר. ביום השני של ראש השנה באנו העירה, בביתנו נשדד כמעט הכול, גם בבתים אחרים. העיירה כולה הרוסה וחרבה.

כעבור ימים אחדים ראינו שהקוזקים מתהלכים ובידיהם בקבוקי נפט וקש, והם מבקשים להציע חנויות ובתים. יש להם – אמרו – פקודה לשרוף הכול בעזבם. קנינו את לבם בשעונים וכסף רב והם עזבו את העיר.

הצבא האוסטרי נכנס לעיר, אצל היהודים ששון ושמחה. היו בקרבם קצינים וחיילים יהודים רבים, והייתה תחושת ביטחון. מיד הקימו משטרה יהודית וראש עיר, מושקה פלוט. הוגשה רשימה של איכרים בוזזים וערכו אצלם ביקורות, אך הם קברו את הביזה וקשה היה למצוא. מעט הועיל העונש שהטיל עליהם המפקד האוסטרי: תלייה על ידיהם והלקאה בחגורות עור.

תוך זמן קצר נטל לידיו שלטון הכיבוש הגרמני את קמין עד פודצ׳יריה, מרחק 2 ק״מ מן העיירה, ומינו ראש עיר יהודי, יעקב קופְּצ׳ק. המזכיר היה שמואל קימל, השוטרים: גרשון סוקול, מוטל קטן, משה זאסטאווייר, יעקב רופא ויעקב קטן. הם דרשו לספק עובדים יהודים לעבודות שונות. כיוון שהחזית הייתה קרובה לעיירה, מרחק 10-15 ק״מ, סמוך לסטוחוד, הם החלו לסלול מסילת רכבת קטנה מקמין לבריסק [ברסט] ליטובסק, כשלא הצליחו להעמיד לרשותם מספר רב של פועלים, יצאו השוטרים הגרמנים לרחוב ובעצמם חטפו יהודים. תפסו גם אותי ושלחו למרחק של קילומטרים אחדים לסלול את פסי הרכבת. כעבור ימים אחדים הודיעו שכל מי שאינם עובדים יישלחו עם משפחותיהם לפולין. בעיירה פרצה מהומה. מיהרו אל ראש העיר ואל המפקד הגרמני בבכי וזעקה: רצונם לצאת לעבודה. באמצעות קשרים אישיים רשמו רבים לעבודה ומחקו אותם מן הרשימה, אך את מרבית המשפחות ואת רבנו הדגול, הרב גינזבורג, הושיבו בעגלות והובילו תחת משמר של שוטרים גרמנים לאזור בריסק, אל רדזין, דומצ׳ובו, לופְלווקה. כך הופרדו משפחות, הורים מילדים, אחים, אחיות ידידים. קשה לתאר את מראות הפרדה בלב השוק המלא שוטרים גרמנים, שלא הרשו להתקרב אל המגורשים. הבכי והקינה עלו עד לב השמים ולעזור לא ניתן. הם גורשו מבתיהם, ובמשך כל הזמן לא קיבלנו מהם פריסות שלום טובות.



נירוש יהודי קמין קושיורסקי בירי שלטונות הכיבוש הגרמנים ב-1915. רבעי ממין הרב גימבורג

בעיירה הונהג ממשל צבאי. משבע בערב עד הבוקר חל איסור לצאת מן הבית. השוטרים הגרמנים רכבו על אופניים וכל מי שתפסו, אף סמוך לביתו, אסרו והענישו.

כעבור זמן-מה שוב הכינו רשימת שילוח, גם את אלה שכבר עבדו בהנחת פסי הרכבת. בו אז מסילת רכבת גדולה: קמין קושיורסקי-קובל, והמאו שבויים רוסים. את הקבוצה שלי העבירו כבר בזמן הראשון לעבודות עירוניות, וכך היינו "מיוחסים", ואת משפחותינו לא שילחו, אך מרבית יהודי העיירה גורשו לאזור בריסק.

זכורה לי אפיזודה מן העת ההיא: היה לנו בית גדול, כל חדריו נתפסו בידי גרמנים ואנחנו גרנו במטבח. בחורף הם התקינו בחדריהם תנורי ברזל וחיממו בפחם, לפתע, באמצע הלילה, שמענו שכן יהודי צועק אל החלון: "שרפה", העפנו מבט, החדר הסמוך למטבח עולה באש. מיהרנו להתלבש וקפצנו מבעד לחלון. כיוון שסביב גרו גרמנים, המאו מיד את הכבאים שלהם ולא הניחו לאש להתפשט אל מחוץ לביתנו. הדיירים הגרמנים שגרו בביתנו, עמח וצחקו למראה ביתנו השרוף. למחרת נקראנו לחקירה, התברר כי אחד מהם הסיק את התנור והלך לעבודה,

והאשם בהם. מפקד העיר, הפולקובניק שגר בחצר רקובלס עם קרובנו משה פלוט, פיצה אותנו ברישיון לפתיחת בית תה ומשקאות חריפים לחיילים (אך מדי חודש היה עלינו להמציא עשרה רובל זהב, אותם קיבלנו מקובל באמצעות ידידנו יוסף שוחט).

פתחנו את בית התה ברחוב קובל, בביתו של ניסן דוב. נפתחו עוד כמה בתי תה וגם חנויות קטנות למען החיילים הגרמנים. הכרנו את הקצינים, סחרנו עמם וקיבלנו מהם הקלות שונות. בשבתות וחגים הלכנו להתפלל בשטיבל של חסידי טריסק, שהפך למקום מפגש לאנשי העיירה הנותרים, ובו העבירו ידיעות מעיירות אחרות כמו קובל, רטנה ואחרות, שמהן לא שילחו אנשים. גם אנחנו קיבלנו בדרכים שונות מכתבים ופריסות שלום מן המגורשים. לעתים הצליח מישהו לשוב משם לעיירה שלנו, והיו לנו פריסות שלום אישיות, הן היו רעות, הם פשוט רעבו. אצלנו היה אוכל רב מדי, היו מאפיות ובהן דברי מאפה מקמח לבן, קנטינות ובהן שימורים למיניהם, בשר, אך לשלוח אליהם היה קשה.

בשבתות וחגים באו להתפלל בשטיבל של טריסק קצינים וחיילים יהודים-אוסטרים רבים ושבוים רוסים-יהודים. אני זוכר כי פעם בא רב צבאי גרמני, ד"ר טנצר, וארגן למען החיילים היהודים טקס תפילה בכנסייה הפרבוסלאבית, היהודים שלנו רגזו מאוד על חילול השם, אך אני הייתי סקרן לראות איך מקיימים תפילות יהודיות ליד תמונות ישו וצלבים. נכנסתי לשם, הכול היה מכוסה, לא נראתה שום תמונה נוצרית. כנראה הוציאו הגויים עצמם רבות מהן, משום שמאז תפסו הגרמנים את השוק הם חדלו לבוא לשם, והלכו לכנסייה בזאסטאוויה או ברחוב וולִיה.

כך נמשך הזמן, החזית הייתה כל העת קרובה לעיירה שלנו, היא מלאה חיילים וקצינים שהתאכסנו בבתים, עד אשר לפתע פרצה שוב שרפה לאור היום ברחוב הגויים דולניקי, הרוח נשאה אותה מיד לשני צדי העיר, ונשרפו בתים רבים מאוד. שוב נשרפה דירתנו ונאלצנו להעתיק את מגורינו לקצה רחוב קובל, לבית של גויים.

זכורה לי אפיזודה: שרפות שפרצו בעיירה, קרוב וסביב השטיבל של טריסק, הייתה האש מתפשטת הלאה והשטיבל שרד. הוא כבר היה ישן, מט ליפול, היה צורך לתקן מדי פעם את הגג. אך הוא לא כלה

באש. גם ביתו של אשר ארליך, שליד השטיבל, נשאר בזכותו. ובשטיבל אמרו כי זו ברכת הרבי מטריסק, הרב טברסקי: שהשטיבל לא יעלה באש. והוא עמד על תלו עד שפירקו אותו ובנו שטיבל חדש ונאה. בזמן מלחמת העולם השנייה, כשהבנדיטים ההיטלריסטים היו אצלנו, הם שוב גרמו שרפות. השטיבל שרד, אך ללא יהודים.

זה היה המצב בעיר עד 1917, כשפרצה המהפכה הרוסית. התנהלו קרבות קשים ליד הנהר סטוחוד, בקרבת העיירה שלנו. הגרמנים שבו אלפי רוסים, חדרו אל תוככי אוקראינה והקימו ממשלה ובראשה ההטמן סקורופדסקי. מפי שבוים רוסים-יהודים, שהועברו דרך העיירה שלנו, נודע לנו על הצהרת בלפור ועל הלך הרוח הציוני בקרב יהודי רוסיה. מן העיתונות הרוסית נודע לנו על המצב בכללו ועל הלכי הרוח במדינה. החלטתי לנסוע לקייב, כבר היו לי ידיעות כי שם מתרכזת הפעילות הציונית. האישים הציונים המובילים ממוסקבה, פטרבורג וערים אחרות ברחו מרוסיה, והם נמצאים שם.

קבלת אישור לנסיעה מאמי הייתה כרוכה בקשיים רבים, אף שאמרתי לה כי אשהה אצל אחיה, נחמן קליין, שניהל עסקים גדולים ביקטרינוסלב. אך קשה עוד יותר היה לקבל אישור מן המפקדה הגרמנית. בשהותי ימים אחדים בקובל אצל אחותי, רייצה גיוורץ, פגשתי אנשים שהמתינו כבר זמן ממושך לקבלת אישורים לאוקראינה. החלטתי לגנוב את הגבול, אמרתי ועשיתי. הצלחתי. באתי לקייב ומצאתי שם עולם שונה לחלוטין: עיר מלאה יהודים, כל הוועדים המרכזיים של המפלגות היהודיות היו שם, עיתונים יהודים, מוסדות יהודים, מכוני לימוד יהודים, הוצאות לאור יהודיות. התכוננו לבחור אספה מכוננת יהודית, היה שר יהודי. קיצורו של דבר "ששון ושמחה" בקרב האוכלוסייה היהודית. הסתדרתי לי שם, ואת זמני הפנוי ביליתי במועדון הציוני ואצל "צעירי ציון" ברחוב בולשוי וסילקובסקי 18, וספגתי את רעיונותיהם. ולאחר מכן ניהלתי ויכוחים עם חברים ממפלגות אחרות: בונד, איחוד צ' ס' עם י' ס' [ציונים סוציאליסטים עם מפלגת הפועלים היהודים-סוציאליסטים?], "פועלי ציון" של העת ההיא, ועלה בידי לגייס תומכים ואוהדים בלתי מפלגתיים ומזרמים שונים, לטובת הציונות.

נשביתי לחלוטין ברעיון הציוני. הייתי בא לכל ההרצאות וערבי הקריאה, אני זוכר עדיין את ההרצאה בעברית של נתן ביסטריצקי

(אגמון) במועדון הציוני; זכור לי כי אברהם לווינזון, נציג "צעירי ציון", הלהיב מאוד את הקהל באספת עם גדולה באחד מבתי הכנסת, ואנשים אמרו זה לזה: אשרי יולדתו שהיא אם לבן כזה.

בקייב היו לי ידידים קרובים מאוד כמו: אח של אבי, אליעזר פלוט, מורה לעברית; דודנית, מורה בעיירה שלנו בעבר; דודנים ודודניות וידידים רבים, שמיעטתי לבקר אצלם, אלא אם ידעתי שאביא בביקוריי תועלת לרעיון הציוני. זה נמשך עד שהבולשביקים החלו להשתלט על אוקראינה והגרמנים נאלצו לברוח מקייב. כאשר ירו הקומוניסטים על קייב, הצלחתי לברוח לבית הנתיבות, אל הרכבת הצבאית הגרמנית האחרונה שהמתינה לקצינים אחדים. אלפי יהודים צרו על הקרונות, והגרמנים לא הכניסו אותם. אני ובחור נוסף מקמין, שמואל מילשטיין, הוכנסנו משום שהחיילים ששלטו על אוקראינה התאכסנו בזמן המלחמה באזור קמין קושירסקי. כשפגשתי את המפקד ואמרתי לו שאנחנו מקמין ורוצים לנסוע לשם, פינה לנו מקום ונסענו הביתה.

בהיותי בשבת אצל אחותי בקובל, היה שם גיסה, יצחק גיטליס, עסקן ציוני מקובל. הוא סיפר לי שהם מתכוננים להקים תנועה ציונית, מיד הלכתי לאספה. כיוון שהייתי בקיא בכל הבעיות הציוניות ובחדשות האחרונות, דיווחתי לוועד הנבחר על הכול.

מתוך הפרק: מרטירולוגיה והתנגדות ע' 412 – 420.

יעקב פלוט **ראשית התנועה הציונית בקמין קושירסקי**

בסוף שנת 1918, כשבאו הבולשביקים לקייב לגרש את הצבא הגרמני מאוקראינה, הצלחתי לברוח ברכבת הצבאית הגרמנית האחרונה ולשוב הביתה לקמין קושירסקי. כבר פגשתי שם את כל היהודים ששולחו מן העיירה בידי הגרמנים, אך בעיירה שרר עדיין חורבן. בתים רבים שרופים, מחלות ומגפות השתוללו עדיין, בכל בית שכבו חולים ללא רופאים, ללא תרופות. לאחר הפוגרומים והביזה לא היה כסף ולא אמצעים להשיג את הנחוץ לצרכים ראשונים. אך היהודים שלנו, שכבר עברו בחייהם זמנים קשים למיניהם, נרתמו מיד במרץ ובהחלטיות לפרנסות העבר בעיירה: מסחר זעיר ומלאכה. הסוחרים פתחו חנויות קטנות, את הסחורה הביאו בדרכים שונות מן העיר קובל, חלקם אף הלכו ברגל דרך היערות, מעשה שהיה כרוך בסכנת נפשות. תושב קמין, שמריהו הייבל, נהרג בדרך.

בעלי המלאכה שלנו – חייטים, סנדלרים, נפחים, תופרי אדרות שער, בנאים, נגרים, פחחים ובעלי מקצועות אחרים – נרתמו למלאכה, הקימו את בתי המלאכה שלהם והחלו להשתכר ולשקם את העיירה.

בבואי מקייב, עיר הבירה של אוקראינה – בה היו כל הארגונים המרכזיים של התנועה הציונית, בה התנהלה פעילות ציונית ענפה בכל תחום, בה הייתי גם אני פעיל, והשתייכתי לסיעת "צעירי ציון" – החלטתי שחייבים להקים גם בקמין תנועה ציונית.

בפגישותיי עם חבריי מקדם ועם אנשים אחרים, הצלחתי, לאחר קשיים מרובים, לכנס אספה בבית הספר של החבר בנימין קימל, בבית שלמה לוּפָטָה. הבאתי עמי עלונים ושבועונים ציוניים שונים. לא קשה היה להסביר את המחשבה הציונית בדבר הקמה לאלתר של ארגון שייטול חלק פעיל ויסייע בהגשמת הרעיון הציוני.

לאחר דיון נרשמו כל הנוכחים כחברים בתנועה הציונית. נבחר ועד ובו החברים: בנימין קימל, יצחק ברנהולץ, גרשון צוקרמן, חיה ארליך-רויזן, אייזנמן, דוד אנגל, אליהו גינזבורג, שמואל מילשטיין וכותב שורות אלה.

באספה גדולה, שקיימנו כעבור שבועות אחדים, נבחרו חברים ומועמדים נוספים: זרח, קימל, אליעזר גינזבורג, הני גורטנשטיין-כצמן, אהרן שוסטר, שמואל קימל, מרדכי קטן, הירש-לייב פלוס [פליוס]. יעקב פלוט נבחר ליושב ראש ובנימין קימל למזכיר. הוועד החל לעבוד במרץ ולגייס חברים; ייסד ועדת תרבות, ועדת כספים, וגם מינה מורשה למען קק"ל – י' פלוט.

מיד הושג מקום התוועדות ציוני (בבית הספר של החבר קימל) שבו התכנסו החברים מדי ערב ובשבתות לערבי קריאה.

הסכמנו עם בעל קיוסק לממכר עיתונים בקובל, וכל בוקר שלח לנו את העיתונים הציוניים היומיים וגם את העיתונים "היינט" ו"הצפירה".

בקיום הקשר עם התנועה הציונית בקובל היה חלקו של העסקן הציוני ופעיל הציבור החשוב, י' בורק, הגדול ביותר. וכך הפך מקום ההתוועדות שלנו למועדון ולספרייה, אולם קריאה, לנוער ולצעירים המתקדמים בעיירה. באו נואמים ציונים שנשאו הרצאות וקיימו שיחות חברים בנושאים שונים. נפגשנו גם עם חברים מעיירות סמוכות וייסדנו אצלם ארגונים ציוניים.

ייסדנו סניף בלישה זוטא, שם ניהלו את הפעילות החברים: מרדכי קנדל היושב ראש וברל סירצ'וק המזכיר. היו לוועד גם הישגים רבים בתחום החברתי: הוא סייע בהקמת חברה "תומכי עניים", כל אחד שילם סכום חודשי מסוים, שחברינו גבו מדי שבוע, ויחד עם העסקנים העירונים, ר' יצחק שו"ב פלוט ור' יצחק פרידמן, חילקו את הכסף בין הנצרכים.

היו בעת ההיא חולים רבים בעיירה, הם נזקקו לחלב, והעניים לא יכלו לקנות. ארגנו "טיפת חלב", דוכן חלב, שלחנו כל בוקר את חברותינו עם כדים לכל בעלי הפרות, קיבלנו מהם חלב וחילקנו בין הנזקקים.

הגנה עצמית וועדי סיוע

בעת ההיא הגיעו אלינו ידיעות מאוקראינה על פוגרומים שמבצעות כנופיות שונות ביהודים. הוועד שלנו החל לעסוק בשאלת הקמה של ארגון להגנה עצמית בעיירה, הגענו להבנה עם בעלי הבתים בעיירה והחלטנו להקים הגנה עצמית בפיקודו של החבר אביש קלורמן. כל

חברינו, שכללו אז את מרבית הצעירים, הצטרפו מיד ונרתמו לעבודה הקדושה באימונים שונים, לימודי ירי, כוננות מתמדת, עמידה על המשמר, כדי להגן על העיירה מפוגרומים.

בתקופה ההיא היה בעיירה ועד סיוע של האדונים שפה זפרן, יעקב-יצחק קלורמן, יצחק פלוט ואחרים, הם קיבלו מצרכים ובגדים מן הוועד האזורי שליד הג'וינט בקובל, וחילקו אותם בין הנצרכים בעיירה. בארגון שלנו היו בעלי מלאכה ופועלים רבים, הם באו אלינו בטענות: הם מאמינים שהוועד המורכב מ"יהודים כבודים", תלמידי חכמים וסוחרים, מחלק אמנם לעניים את חלק הארי ממה שהם מקבלים מן הג'וינט, אך לאנשי שלומם: תלמידי חכמים, סוחרים, יהודים אדוקים, חסידים, ואילו הם, בעלי המלאכה ופשוטי העם, מקבלים פחות.

הוועד שלנו נפגש מיד עם נציגי ועד הסיוע ודרש לצרף אליהם נציגים מן הוועד הציוני. הם הבטיחו לנו להעביר זאת בישיבותיהם. הסוף היה שלאחר ישיבות אחדות שהיו לנו אתם, יצא הרוב נגד צירוף נציג שלנו. הם פשוט לא היו מסוגלים להבין שהוועד הציוני שלנו, שכלל את "הצעירים", יכתיב להם מה לעשות ולמי לחלק. ויותר חרה להם ש"הנערים" מן הוועד הציוני, הדורשים זאת מהם, הם ילדיהם או אחיהם.

החלטנו לנהל כנגדם מסע פוליטי, ודרשנו להקים ועד על יסודות דמוקרטיים באמצעות בחירות כלליות, ישירות, חשאיות, מקצועיות. מובן שדרישה חצופה שכזו טרם הייתה אצלנו בקמין, ודרישתנו נדחתה. ואז שלח הוועד הציוני את כותב שורות אלה לוועד האזורי של הג'וינט להסדיר את העניין.

בבואי לקובל נפגשתי עם החבר יעקב בורק, חבר הנשיאות של הוועד האזורי, והלכנו אל יושב הראש האדון שקולניק. מסרנו את דרישתנו בדבר בחירות לוועד. הם אישרו בישיבה את דרישתנו, והחליטו לא להכיר עוד בוועד הנוכחי, ולא לתת לו שום דבר לחלוקה בקמין.

בעיירה החלה תסיסה. הוצגו שלוש רשימות. אנחנו שיתפנו פעולה עם בעלי המלאכה, פעיליהם היו חברינו. לאחר מאבק בחירות גדול היו התוצאות כלהלן: רשימה מס' 1, התנועה הציונית, נבחרו שלושה אנשים: יעקב פלוט, בנימין קימל, אליהו גינזבורג. רשימה מס' 2, בעלי

מלאכה, נבחרו ארבעה אנשים: אברהם-דוד אברוך, דוד אנגל, אברהם-לייב בורשטיין, אהרן שוסטר. רשימה מס׳ 3, השטיבל של טריסק ובתי המדרש, נבחרו ארבעה אנשים: יצחק פרידמן, זליג קימל, אשר ארליך, יעקב-יצחק קלורמן. סך הכול אחד-עשר חברים בוועד.

בישיבה הראשונה הורכב הוועד: יושב ראש יעקב פלוט, סגן היו״ר אברהם-דוד אברוך, גזבר יצחק פרידמן. אך כיוון שגם את המזכירות נאלץ לנהל י׳ פלוט הוא העביר את הראשות לידי אברוך. כך התרגלה העיירה לחשיבה דמוקרטית של בחירות כלליות, ושגם ״נערים״ ציונים ובעלי מלאכה מסוגלים לנהל מוסדות חברתיים ועירוניים. אך עוד מאבק יצא לנו לנהל עם נכבדי העיר ובעלי-הבתים של העיר, גם כן לשם שמים.

בא שליח מאמריקה, החבר סנדר רופא, והביא עמו ליעדים של העיר סכום כסף ניכר מיוצאי העיר, וגם ועד ממונה מוכן, שהורכב שם. החברים שאת שמם אני זוכר: יצחק פרידמן, פייווה פרימק, א׳ ארליך. הוועד הנבחר שלנו דרש לדון במטרות אשר אליהן יופנה הכסף, יחד עם האנשים שאמריקה מינתה, אך הם השיבו את פנינו ריקם. הם רצו לחלק מקצת הכסף לעניי העיירה, ובנותר לבנות מקווה. ואז גייסנו לעזרה את השליח שהיה חברי ל״חדר״ והסברנו לו כי זכותו, בהיותו במקום, להחליט לרשות מי יעבור הכסף ולאילו מטרות, וכיוון שיש בעיר ועד נבחר, על הכסף לעבור אליו.

על פי דרישת השליח, הם הסכימו לבואם של שלושה חברי ועד לישיבה. נשלחו בנימין קימל, אליהו גינזבורג וכותב שורות אלה. בישיבה נתגלעה מחלוקת רצינית ודרשו מאתנו לעזוב את הישיבה. השליח תמך בנו, וכשעזבנו, עזב גם הוא ולא יצא מן הפגישה דבר. לאחר התדיינות ממושכת בינינו ובינם בתיווך השליח, הם הסכימו שאני, בתור יושב ראש הוועד, אשתתף כמזכיר והם יתפשרו אתי. אך בישיבה לא קרה דבר, כי אני דרשתי שהכסף יופנה להקמת בית ספר, והם רצו מקווה.

הם ראו שאיננו מוכנים לוותר להם ודרשו בוררות אצל הרב גינזבורג, סברו כי שם אולי נוותר להם, אך גם שם לא הצלחנו להגיע להסכמה, נהפוך הוא, הם הבחינו שככל שנמשכת המחלוקת אנחנו זוכים

בתומכים רבים יותר בעיר, והסכימו אפוא שחלק מן הכסף יימסר לרשות הוועד הציוני למען בית ספר.

קיבלנו את הכסף, אך למרבה הצער לא השתמשנו בו לבית ספר. לא חלף זמן רב ופרצה מלחמה בין פולין ורוסיה, הצבא הפולני עבר ודרש סכום כסף מסוים, דמי כופר. אנחנו בוועד הציוני אמרנו כי יש לגייס כסף מבעלי אמצעים, אך נכבדי העיר טענו: כיוון שמצוי אצל הציונים כסף, צריך לקחת מהם, ודרשו מאתנו את הכסף. אנחנו לא נתנו עד שהמפקד הוציא פקודה שאם עד רדת הלילה לא יופקד הסכום הנדרש, יילקחו הגברים להובלת שוורים לפולין.

אמר ועשה, החיילים החלו לתפוס גברים בעיירה ופרצה תאניה. הסיתו כנגדנו שאנחנו אשמים, כי איננו מוכנים למסור את הכסף, ובינתיים תפסו החיילים עוד ועוד גברים. בלית ברירה כינסנו, יחד עם נכבדי העיר, ישיבה של הוועד הציוני בבית המדרש בלב השוק, שכבר היה מלא גברים חטופים מוקפים חיילים פולנים, והחלטנו לתת את הכסף כפי שרצו, אך כהלוואה תמורת שטרות, כשתחול רגיעה שיחזירו לנו למען בית ספר. בכאב רב מסרנו את הכסף וקיבלנו שטרות מן האדונים ש' זפרן, ש' קארש, י' פרידמן, י' קלורמן, ל' גולדשטיין. מיד שחררו את היהודים החטופים ושלום על ישראל.

קרן היסוד

קרן היסוד, שהייתה המשכה של קרן הגאולה, הוקמה בידי התנועה הציונית. מיד לאחר מלחמת העולם הראשונה הבאנו מוורשה את החבר בלכמן, שנשא הרצאה על ארץ ישראל בבית המדרש. הוא הלהיב את הקהל עד כדי כך שאחדים הסירו טבעות זהב מאצבעותיהם ואחרים נתנו מטבעות זהב למען קרן היסוד. וכך, מדי שנה, בא נציג מן המשרד הראשי של קרן היסוד בפולין, ויחד עם הוועד המקומי ניהל את הפעילות למען קרן היסוד במשך שבוע ימים. סדר היום השבועי היה כדלקמן: בשבת אחר הצהריים ובכל ערב מימות השבוע נשא הנציג הרצאות על ארץ ישראל, לאחר ההרצאה נקרא מספר מסוים של אנשים, שנתבקשו להצהיר מרצון על תרומה שנתית, מעשר מהכנסתם, סכום מסוים במזומן והיתרה בשטרות לתשלום במהלך השנה.

למחרת הלך השליח עם כמה חברי ועד אל מי שלא באו לאספת הוועד, והם הצהירו בהתאם ליכולתם. במשך השבוע נערכו ביקורים אצל כל התושבים. הדוב תרמו ברצון לקרן היסוד.

מדי שנה נבחר ועד. כזכור לי היו חברי הוועד בעלי-בתים חשובים בעיר: ר' יצחק פרידמן, שבתאי זפרן, מרדכי לרמן ועסקנים ציונים: ברוך מלמד (עלה לישראל) מנהל בפועל של פעילות קרן היסוד, והחברים יצחק ברנהולץ, שלמה קלורמן, לייבוש לב, אברהם ויטנשטיין, גדליה גרימטליכט וכותב שורות אלה.

וכך, שנה בשנה, הודות למסירותם של החבר מלמד ושל עסקנים אחרים בקרן היסוד, התחזקה המגבית והועברה בהצלחה רבה.

קרן קיימת לישראל

קרן קיימת נוסדה אצלנו בקמין קושירסקי בשנת 1918, עם ייסוד התנועה הציונית, והתקיימה עד שנת 1939, כאשר חרבה העיירה והיהודים נרצחו.



כמורשה ראשון של קרן קיימת בשנת 1918, נבחר כותב שורות אלה, ומדי שנה בשנה נבחר מחדש עד 1939. בתצלום: וער קק"ל בקמין, 1933. עומדים מימין לשמאל: יחיאל שוסטר, יצחק ורבה, פועה פלוט-פוונסקץ אלקה קמינסקי-אלטוורג, מאיר פרידמן, לאה קימל-לינ חק. יושבים: יעקב וציפה פלוט וילדיהם משהלה ולאהלה

ועד קק"ל בעיירה שלנו היה פעיל תמיד. הפעילות למען קק"ל איחדה את היהודים בעיירה ללא הבדל מפלגה. המפלגות, שמטעמים אידאולוגיים התקוטטו תכופות וניהלו ויכוחים סוערים, בישיבות קק"ל או באספות, שכחו הכול והתאחדו סביב מטרה אחת – לגייס כמה שיותר לגאולת אדמה בארץ ישראל.

בכל המגבית והאספות התאחדו איש "המזרחי" ואיש "פועלי ציון", רוויזוניסט עם איש "התאחדות", חבר בית"ר עם חבר "פריהייט"

וציוני כללי עם חבר "השומר הצעיר". כל מפלגה ציונית שלחה את חבריה הבולטים והטובים ביותר לקק"ל, ומדי שנה נבחרו: מורשה (יושב ראש), מזכיר, גזבר, ועדת ביקורת וגם חברים שיהיו אחראים לאמצעים מיוחדים כמו הקופסאות וכך הלאה. לא היה בעיירה שלנו בית שלא הייתה בו הקופסה הכחולה-לבנה, שלתוכה השליכה כל אישה יהודיה בערבי שבתות וחגים, לפני ברכת הנרות ובהזדמנויות אחרות, מטבע בעונג. בסוף כל חודש עברו חברינו ורוקנו את הקופסאות. הונהג שכל אחד משלם סכום מסוים, ואם לא היה בקופסה הסכום, הוסיפו מתוך הארנק.



חבצלת ל'כבעומר של ארגון "מרחביה" שומרי קק"ל

נהוג היה גם שבכל שמחה – חתונה, תואים, ברית מילה – הלך זוג ואסף כסף אצל האורחים ואצל המחותנים, ונטעו עצים על שמם ביער הרצל. בערב ראש השנה מכרנו כרטיסי ברכה, ובערב יום כיפור הצבנו קערות בבתי הכנסת. בט"ו בשבט הבאנו פרות ארץ ישראל, גם בחנוכה, בפורים, בל"ג בעומר קיימנו מגביות, אתנו נשפים וגם בורים שהכניסו סכומי כסף גדולים. מדי חודש שלחנו את הכסף בלוויית דוח מפורט, בצירוף קבלות, למשרד הראשי של קק"ל בירושה. גם בבית הספר נאסף כסף למען קק"ל בידי הילדים בכל פיתה.

בשמחת תורה, כשיהודים נקראו לעלות לתורה, גם אז סידרנו מגביות נדרים. לא קל היה לחדור לבתי המדרש ואל השטיבלך של החסידים, משום שהם כבר נדרו למען ישיבות ומוסדות אחרים, אך הודות

לעסקני קק"ל הנמרצים שלנו, שגויסו ליום זה, עברו מגביות הנדרים בכל מקום בהצלחה מרובה.

בוועידות אזוריות שנתיות בווהלין, בהשתתפות שליחים מארץ ישראל ונציגים מן המשרד הראשי של קק"ל בפולין, הוצגה עיירתנו תמיד כדוגמה לפעילות, והצביעו על כך שאנחנו ממלאים את המכסה השנתית ועומדים במקום הראשון בווהלין באיסוף כספים, ביחס לגודל האוכלוסייה. יחסו של המשרד הראשי אלינו היה מלא כבוד והוקרה.

כשבא שליח מארץ ישראל לקיים מגביות של קק"ל בערים הגדולות ולארגן ועידות אזוריות, היה נשלח לשבת גם לעיירה שלנו, מתוך הכרה בפעילותנו המסורה לטובת הקק"ל.

אפיזודה: כשנשלח אלינו לביקור עורך הדין בונפלד, סידרנו לו הרצאה פומבית בבית העם הפולני במרכז העיר. סידרנו הכול כמו תמיד, וחיכינו לאישור מלשכת הסטרוסטה. למרבה הצער לא קיבלנו אישור. הם נסעו ביום זה ולא היה אל מי לפנות בעניין. אנחנו, האחראים לאספה, החלטנו לא לדווח על כך לאיש, ולקיים את האספה.

בשבת בצהריים נגדש האולם אנשים. לא עלה על דעת המשטרה כי במרכז העיר, באולם הקולנוע העירוני של בית העם, מתקיימת אספה עממית גדולה של יהודים, ללא אישור. יושב הראש (המורשה) של קק"ל פותח את האספה, מתקבלות ברכות של המפלגות והמוסדות. כשנציג השומר הצעיר מברך בעברית, פורצת מהומה מצד יידישיסטים ממחנה השמאל. אני, כיושב ראש, מצליח להרגיע את הרוחות, אך לבסוף, כאשר מזכיר האיגוד המקצועי מברך בשם מעמד הפועלים, גוברת חוצפת המתנגדים לציונות, הם צועקים ורועשים.

שוב אני מצליח להרגיע את המתנגדים, והשקט חוזר. השליח בונפלד נושא הרצאה יפה מאוד, אך בסוף, כשנשמעות שוב קריאות ביניים מצד אותה חבורה, החברים מארגון הנוער הציוני כבר אינם שולטים בעצמם ופורצת קטטה גדולה עם חילופי מהלומות. המשטרה באה ומובילה את הנואם ואת האחראים לאספה לבניין המשטרה. ושם נודע להם כי אין אישור והאספה אינה חוקית; וגם הנואם, אזרח זר, לא נרשם אצלם בידי בעל המלון. כעסם עלינו רב, נרשם דוח על קיום אספה בלתי חוקית. אשר לחבר בונפלד, ניתנה רשות מטעם מפקד

המשטרה החשאית ללוותו לבית הנתיבות ושייסע מקמין ברכבת הראשונה.

עוד היה עלינו לקיים בהשתתפותו אספת נשים ואספת נוער. אחד מחברינו, בעל מסעדה, הצליח לקחת את שוטר החרש אליו למסעדה לארוחה עם משקאות חריפים, ואנחנו הצלחנו לקיים את האספות לפני נסיעתו. אך לנו, האחראים: כותב שורות אלה, החבר ברוך מלמד והחבר יצחק ברנהולץ, היו חקירות ומשפטים. הסוף היה שבמשפט האזורי מונה עורך הדין ד"ר גרוספלד, ועלה בידיו לפטור אותנו בקנס כספי.

העסקנים הפעילים של קק"ל שנרצחו בידי הבנדיטים הגרמנים הם: יצחק ברנהולץ, שלמה קלורמן, לייביש לב, אברהם רויטנשטיין, גדליה גרימטליכט, יוסף אייזנברג, ציפה פלוט, יצחק ורבה, זרח קימל, יעקב יפה, חיים רדובינסקי, חוה ולאה קימל, סוסיה ונחמן גלר, זלמן לרמן, מאיר פרידמן, חיים-אשר ווּבק, אלקה ומשה אלטוואוג, אסתר קוזק, יוסף בקלצ'וק, יעקב רייכמן ואחרים. הנשים שנטלו חלק בהכנת הנשפים לטובת הקק"ל: פסי גורטנשטיין, פריידה וייסמן, חיה רויזן, גברת ד"ר שטיינברג, מנוחה קלורמן, אתקה גלבורט, חיה קלורמן, מאשה אייזנברג, מניה-שרה דקטר, פועה רובינשטיין ועוד נשים רבות שלצערי אינני זוכר את שמותיהן.

יבורך זכרם הקדוש.

בוועד הקק"ל היו החברים: ברוך מלמד, אליעזר שפירא, צבי קמינסקי (סלע), ברכה לרמן (בן יונתן), בת-שבע פרייד (רבינר), בנימין ברג, צבי-זאב וטון, יעקב פלוט.

פעילים במגביות היו: בן-ציון קארש, פישל וחיים לייזרוק, מינדל קארש (סולובייצי'ק), זאב פרוז'נסקי, גיטל ויחיאל שוסטר, פועה פלוט-פוזננסקי, דב אורנשטיין, פינחס גורטנשטיין, רייזל פלוט-פרצ'יק, רבקה פלדמן (נודל) ואחרים.

מתוך הפרק: מפלגות וארגונים ע' 425 – 441.

קמין קושירסקי הייתה עיירה יהודית מפותחת היטב בכל המובנים. היו בה דמויות של יהודים אמתיים מכל המינים, למדנים גדולים, משכילים, פעילי ציבור, בעלי-בתים נדבנים, שאהבו לסייע לנצרך ולאפשר לו להסתדר, שתהיה לו פרנסה למשפחתו.

סוחרים וסוחרים זעירים בכל ענפי המסחר, גם פשוטי עם אשר שום עבודה קשה לא הייתה קשה מדי עבורם. בקמין קושירסקי לא נחשבו עבודה ומלאכת כפיים כפחיתות כבוד, כמו בחלק מחוגי החסידים בפולין. ובאמת היו בקמין קושירסקי, בקרב האוכלוסייה הקטנה שלה, בעלי מלאכה יהודים מומחים, אנשי מקצוע טובים בכל ענפי המלאכה, למען העיר וסביבתה. והעיירה הייתה מרכז כלכלי מאורגן היטב לכל סביבתה.

כיוון שדאגות פרנסה לא העיקו, התמסרו יהודים לעניינים קהילתיים. דאגו שיהיה לעיר רב טוב, למדן גדול ומנהיג טוב לעיר. מובן מאליו שלא כל היהודים היו תמימי דעים בדבר מנהיגותו של הרב. נמצאו פעילי ציבור שלא היו מרוצים מן הרב, והזמינו לעיר רב אחר, וכך התגלעה מחלוקת בין תומכי שני הרבנים. היו הבדלי דעה בין תומכי האדמו"רים החסידים. חלקם היו חסידי הרבי מסטפן וחלקם חסידי הרבי מטריסק. לימים הביאו לקמין קושירסקי את הרבי מקוברין. מובן שהחסידים של כל רבי בנו לעצמם בית כנסת נפרד.

והיו בעיר שלושה בתי כנסת חסידיים, שטיבלך כפי שכינו אותם: השטיבל של סטפן, השטיבל של טריסק, השטיבל של קוברין, נוסף לבית המדרש הגדול שבו התפללו סתם פשוטי עם, שלא היו חסידים מוצהרים של רבי מסוים או כלל לא היו חסידים. לקבוצות השונות לא הייתה דעה אחידה בעניינים הקהילתיים השונים. לעתים קרובות מאוד היו מחלוקות בתחום זה, כרגיל בעיירות יהודיות מסורתיות אמתיות.

לאחר מלחמת העולם הראשונה, לאחר הצהרת בלפור, כשעלתה הציונות על נתיבה הלאומי הרחב, והחלה לארגן ולהקיף את כל שכבות העם, נוסדו והתגבשו בקמין קושירסקי כל הסיעות של הציונות: רוויזיוניסטים, "המזרחי", ציונים כלליים, "צעירי ציון", "פועלי ציון", "השומר הצעיר" ואחרים.



"הפועל המזרחי" בקמין קושירסקי. עומדים מימין: חיים רזובנסקי, ?, יעקב יפה, פרדל גולדשטיין. יושבות: בתיה רזובנסקי, איטה גולדשטיין

כל סיעה ניהלה תעמולה עזה מתוך רצון להעביר אליה תומכים רבים ככל האפשר. בקרב הדור הצעיר התפתחה נטייה תורשתית לפלגנות. אצל ההורים היה זה בשאלת רבנים, דיינים, אדמו"רים וכדומה. אצל ילדיהם היו אלה בעיות של השקפת עולם, שאלות חברתיות וכלכליות על רקע לאומי. כל קבוצה רצתה שהבית הלאומי היהודי ייבנה על היסודות שהציגה השקפת העולם הצודקת שלה.

מובן שהבדלי הדעות עלולים היו להפריע לעבודה הפורייה המשותפת של כל שכבות העם למען הרעיון הציוני המרכזי: עצם הקמתו ובנייתו של בית לאומי. למרבה המזל נמצאו בקמין קושירסקי די פעילים ציונים מיושבים בדעתם, שהסבירו כי למרות שהסיעות השונות אינן מאוחדות בבעיות שונות, יש מצע, והוא העיקר, וסביבו יכולים כולם להתאחד: זו הפעילות למען הציונות, המתבטאת בבנייה מעשית של הבית הלאומי, הנחת לבנה על גבי לבנה בבניין הגדול, שעמדנו ממש בראשיתו. פעילות למען שלושת היסודות של הציונות: 1. תרבות לאומית – בית ספר עממי עברי וספרייה. 2. גאולת הקרקע – קרן קיימת לישראל. 3. עלייה והתיישבות – קרן היסוד. בשלושה מוקדים אלה יכולים כולם להיות מאוחדים ולפעול בצוותא בנחישות. ההצעה נתקבלה על ידי כולם. מיד הוקם ועד ציוני עירוני שהיו מיוצגים בו כל הגופים הציונים בעיר, וכולם נטלו חלק פעיל בעבודה למען התרבות, קק"ל וקרן היסוד, והקדישו את מיטב זמנם ומרצם להצלחתם.

בעבודה זו לא הייתה חשיבות לאיזו סיעה ציונית השתייך הפעיל, כאן היו כולם מאוחדים. ולכן אמנם זכתה הפעילות הציונית להצלחה בקמין קושירסקי. העיר הצטיינה בהישגיה למען הציונות, בכל התחומים.

במקביל לעבודה המשותפת השלווה שהוזכרה, התחזקה גם ההבנה הכללית בין קבוצות הנוער הציוניות השונות. הבדלי הדעות הפוליטיים לא הוסתרו. שררו שלום והבנה בין הסיעות השונות. הם שיתפו פעולה וסייעו זה לזה בכל תחום. למשל: חברים, שלא היו מחסידי "השומר הצעיר", סייעו מאוד להתפתחותו ולהסדרת חוקיותו אצל הממשל, ומקרים רבים נוספים.



קבוצת בית"ר בקמין קושירסקי. [עומדים] מימין לשמאל: אבא קלורמן, חיים כשר, יעקב כצמן, בבה גורטנשטיין, מאיר רובינשטיין, משה פלדמן, יצחק פלדמן, [יושבים]: משה יפה, דבה אברוך, [?], סוניה גורטנשטיין

האחדות, שההורים לא השכילו ליצור, הושגה בידי ילדיהם הציונים. מה חבל שרק מעטים מהם יכלו לממש את האידאל הציוני שלהם לפני שפגעה בהם היד הרצחנית של הצורר יימח שמו.

מתוך הפרק: מפלגות וארגונים ע' 442 – 446.

יעקב פלוט **"צעירי ציון" – "פועלי ציון" (צ' ס') בקמין קושירסקי**

בסוף 1918 נוסדה בקמין אגודת הציונים. צעירי ציון היו סיעה בתנועה הציונית. המייסד היה חבר צעירי ציון. בתור יושב ראש פעל במרץ למשוך מה שיותר אנשים שיהיו מסורים לרעיון הציוני.

בשנת 1920 הפכו צעירי ציון בפולין למפלגה נפרדת. כמעט כל חברי הארגון בקמין הצטרפו.

בשנת 1924, כשצעירי ציון בפולין התפלגו לצעירי ציון (צ' ס') וצעירי ציון התאחדות, התפלגו, לאחר ויכוחים ודיונים רבים, גם צעירי ציון בקמין. מרבית החברים נשארו צעירי ציון (צ' ס'): א' שפירא, חיים-אשר וובק, י' זלצמן, רייזל פלוט, פייגל גורטנשטיין, כותב שורות אלה כיושב ראש, גולדברג כמזכיר וחברים רבים נוספים. ל"התאחדות" עברו החברים יצחק ברנהולץ, שלמה קלורמן, מינדל קארש, לייבוש לב ואחרים.

צ' ס' צעירי ציון הפעילה את חבריה, גייסה חברים חדשים רבים מקרב בעלי המלאכה, והחלה בפעילות ציונית נרחבת כל תחום. השליחים לקונגרס הציוני נשלחו על ידי המפלגות לפי מכירת השקל. אנחנו מכרנו את חלק הארי של שקלים בעיירה, גם באיסוף כספים למען קרן קיימת הצטיינו חברינו. יושב הראש של ארגוננו היה מורשה קק"ל, שם נטל חלק פעיל בעבודתה. היינו פעילים גם במגביות של קרן היסוד; גייסנו תורמים רבים למען קרן היסוד. בו בזמן ייסדנו ועד קופא"י (קופת פועלי ארץ ישראל), גם ארגנו מגביות שונות יחד עם נציג הוועד המרכזי, החבר ברדיצ'בסקי (יגור), ומכרנו מניות למען בנק הפועלים בארץ ישראל.

אנחנו גם ארגנו את הנוער והקמנו את "החלוץ". חברי הוועד היו: יצחק-זאב מייסטל, אברוך, מינדל קארש. במרוצת הזמן התקיימה ועידה אזורית של החלוץ, כותב שורות אלה נבחר להיות נציג בה. שם הוחלט בין היתר שכל חלוץ חייב לעבור הכשרה וללמוד מקצוע. אחדים מחברינו החלו ללמוד מקצוע ולהתכונן לעלייה לארץ ישראל.

החבר ליבוש לב היה פעיל מאוד בעבודה התרבותית בחלוץ. כל צעיר שהצטרף ידע כי על מנת שיזכל לנסוע לארץ ישראל עליו להיות מסוגל לעבוד, והכשיר את עצמו.



"החלוץ" בקמין קושירסקי

זכור לי מקרה: בחלוץ הייתה חברה צעירה, ציפה ארלין, כשהוחלט שכל החברים ילבשו חולצות, היו כאלה שלא היה להם כסף לחפור לעצמם, היא הודיעה כי בביתה יש מכונת תפירה, ייתנו לה החברים בד והיא תתפור למענם חולצות. והיא אמנם קיימה. בדרך זו התפתח באורגון רעיון השיתוף. החבר הצעיר הרשל קמינסקי (סלע), לימים חבר יגור, היה גם הוא פעיל מאוד בחלוץ, וחברים נספים שאינני זוכר את שמותיהם.

מרבית חברי החלוץ היו גם חברים במפלגת צ' ס' צעירי ציון. לאחר שהחבר גולדברג עזב לעיר אחרת, חפס את מקומו כמזכיר המפלגה החבר קמינסקי ופיתח פעילות נמרצת.

בתקופה ההיא חל בפולין איחוד של צ' ס' צעירי ציון עם פועלי ציון ימין. לנו בקמין לא היו פועלי ציון ימין להתאחד עמם, בכל זאת נאלצנו לשנות את השם ואת החותמת ל'פועלי ציון' (צ' ס').

נייסנו חברים ממעמד הפועלים ובו-זמנית התחלנו לארגן את כל הפועלים בעיירה במטרה להקים אינוד מקצועי להגן על האינטרסים הכלכליים שלהם. הקמנו תנועת נוער "פריהייט" – "דרור" שמשכה אליה את הנוער העובד וגם תנועת צופים לילדים. שכרנו למענם מקום מפגש אצל פייוול סנל ומיינינו שלושה חברים מוועד המפלגה, יחד עם החברים הירש-וולף וטון (קריית חיים), שלמה חיט, רבקה גבאי (ינוב) לנהל את הפעילות החינוכית של פרייהייט.

המפלגה סייעה קודם לכן לייסד את "החלוץ הצעיר" שמשך בני נוער רבים מבית הספר "התחייה", שהיה בשליטת השומר הצעיר. נשכר למענם מקום התוועדות בבית מרדכי נבאי, וחברינו הפעילים, הירשל קמינסקי ובת שבע פרייד (עין הכרמל), ניהלו שם את העבודה החינוכית.

הקמנו גם את "העובד" למען בעלי המקצוע בני שלושים וחמש עד ארבעים וחמש, שלא יכלו להצטרף לחלוץ. הם קיבלו סרטיפיקטים מיוחדים לעלייה. "העובד" החפתח היטב; חבריו השתייכו לפועלי ציון (צ' ס') והפעילות התרבותית והחלוצית שלהם התנהלה בבית המפלגה עם ועד נפרד, שמזכירו היה חברנו מייציק וטון ומנהל התרבות – יושב ראש המפלגה.



סניף "העובד" בקמין קושירסקי בשנת 1934

אני זוכר שבא אלינו לביקור מן הוועד המרכזי המהנדס חמלניק. דיווחתי לו כי במרחק 5 ק"מ, בכפר יזורה, מצויות משפחות איכרים



יהודים, המעבדים את השחת בקץ, ובחורף הם סנדלרים או מובילים בולי עץ מן היערות, ואחדים מהם מבקשים לנסוע לארץ ישראל. נסענו שנינו לכפר וכינסת אספה בבית יעקב איזון. הקשבנו לדרישותיהם והקמנו סניף של "העובד" לחקלאים, ומילאנו לכולם שאלונים במטרה לקבל סרטיפיקטים.

המפלגה הקימה גם חוג דרמתי של חברי מפלגה וחברי פרייהייט בהנהלת משה בולבה (לרמן). מועדון הספורט "הפועל" סהל בידי חברנו שייקה סילצקי.

כשהסתעפה תנועת החלוץ בפולין, ואלפי צעירים החלו לבוא אל הארגון בדרישות לעלייה, נאלצו לפתוח מרכזי הכשרה רבים ולקבל עבודה למען החלוצים. מפלגתנו יצרה קשר עם קיבוץ קלסובה, והקימה מרכזי הכשרה שחלוצים מרחבי פולין באו אליהם. בתצלום: קבוץ הכשרה קלסובה

בזמן הראשון הם שהו בבית המפלגה שלנו. הוקם גוף חסות של עסקנים ציונים כדי לסייע במציאת עבודה. לאחר מכן שכרו דירה גדולה בבית ולטה וטון והסתדרו במקומות עבודה שונים. רבים מהם עלו לישראל.

בהיותם כולם חברי פועלי ציון (צ' ס'), נטלו גם חלק פעיל בעבודה המפלגתית שלנו. הם באו לאספות שלנו ועזרו לקיים פעילויות פוליטיות שונות. ועד המפלגה שלנו סייע להם ככל האפשר בכל דרישותיהם. בין הפעילים היה החבר יוסף בקלצוק.

היינו המפלגה הפעילה ביותר בעירה. ניהלנו את כל העשייה הציונית, הפוליטית והכספית. כשהלכנו [לבחירות] לקהילה היהודית ברשימה נפרדת בשם "ארץ ישראל העובדת", זכינו במרבית הפרנסים בקהילה.

גם בארגון בעלי מלאכה היו חברינו רוב. חברנו יצחק צ'יז'יק היה יושב הראש שלהם.

בבחירות לקונגרס הציוני קיבלה רשימתנו, לאחר מאבק בחירות קשה, כ-75% מן הקולות.

מבין נציגי הוועד המרכזי שביקרו אצלנו בעת מערכות פוליטיות וכספיות שונות, אני זוכר את: ישראל ריטוב, יצחק פונט, המהנדס חמלניק, ד"ר ברגמן, זלשינסקי (יערי), צבי קרוי, שיינבוים, מורגנשטרן, ברדיצ'בסקי ועוד אחדים. כל מי שביקרו אצלנו העריכו כראוי את הפעילות והמסירות של חברי המפלגה בכל העשייה של ארץ ישראל העובדת, למען הסוציאליזם הציוני.



"פועלי ציון" צ' ס' בקמין קושירסקי

חברי הוועד שנטלו חלק פעיל ביותר בעבודות השונות של המפלגה ואבדו באורח טרגי מידי המרצחים של היטלר הם: ציפה פלוט, אלקה קמינסקי (האלון), יצחק ורבה, חיים-אשר וובק, יצחק צ'יז'יק, משה לרמן (בולבה), יעקב לופטין ויוסף בקלצ'וק שבא חולה מרוסיה ונפטר בבית חולים בוורוצלב.

מתוך הפרק: מפלגות וארגונים ע' 447 – 456.

אני זוכר אותך עיירתי מילדותי. עיירה יהודית קטנה שחיה בה קהילה יהודית בעלת לב יהודי חם, נכונה לכל קריאה. הגנה עצמית שבראשה עמד אביש קלורמן, שכמעט שילם על כך בחייו; הפוגרום של בולק בלחוביץ שבו נפלו יהודים על קידוש השם.

הפוגרום הותיר את רישומו. רבים היגרו לארצות אמריקה, ובסוף שנות ה-20 [של המאה ה-20] נסעו חלוצים ראשונים לארץ ישראל.

אנחנו הנוער, בני שלוש-עשרה עד חמש-עשרה אז, התחנכנו בבית ספר "תרבות", ספוגים "אהבת ציון" של מאפו, "בעיר ההרגה" של ביאליק, "התועה בדרכי החיים" של פרץ סמולנסקין. נפתחו בפנינו אופקים רחבים, כחולים-לבנים. התעורר בנו הרצון למרוד בכל הקרוי גלות, בשתדלנות, בגבאים ואפילו בהורינו.

הוקם ארגון נוער, השומר הצעיר, ביזמת חברותינו ברכה לרמן, פרומה קארש, לאה קימל, צירל פרלין. מצופים קטנים צמחנו להיות חלוצים מגשימים. למדנו ליצור מיזוג של השכלה, חסידות, ציונות וסוציאליזם. הודות לרעיונות אלה ניצלו רבים מן השמד האדום [קומוניזם] ששלט אז ברחוב היהודי בפולין.



קמין קושירסקי נשארה עיירה ציונית טהורה. יעידו על כך ארגונים ציוניים חלוציים כמו: השומר הצעיר, החלוץ הצעיר, פרייהייט, החלוץ.

מאז 1928 הגלות מתה אצלנו, החלוצים. חיינו למען המחר: עלייה והגשמה. מיום ליום התחדדה והתרחבה התהום בין ילדים והורים, לא הייתה לנו עוד שפה משותפת.

בתצלום: קבוצת חברים מן השומר הצעיר

לוּ ידעו הורינו באילו מבטי השתתפות הבטנו בהם, ודאי היו נפרדים מאתנו ביתר לבביות בעת נסיעתנו לארץ ישראל. כשאני וחברי האהוב לֶמה [קלורמן, בן יעקב-יצחק], חבר מבית הספר "תרבות" ומתנועת הנוער, באנו לביקור בשנת 1936, ופרצו מאורעות בארץ ישראל, היו יהודים שלא הרשו לקיים אזכרה בשטיבל של טריסק. בנים עם הורים, אחים עם אחים, רבו והתכתשו אם להזכיר את הנופלים או לא.

דיברנו ארוכות על רגע זה ולא יכולנו לשכוח. אך על כל צעד ושעל חשנו בהולם הלב הציוני.



"השומר הצעיר" צועד ברחובות קמין קושירסקי בל"ג בעומר 1939

לא ראיתי אתכם אחים ואחיות וילדים אהובים ברגעים האחרונים של חייכם הטרגיים ובמותכם הטרגי. הכאב גדול עוד יותר, כי לא נמצא בקרב הניצולים שעברו הכול, לפחות ביאליק אחד שיכתוב איך נראתה "עיר ההרגה" הגדולה, אירופה.

מתוך הפרק: מפלגות וארגונים ע' 457 – 462.

אפיון המלמדים שלי. ר' משה פאטיקה [מקל] כינוהו, הוא היה מלמד דרדקים. נמוך קומה, עם זקן לבן קטן. אני זוכר כי כשמלאו לי שלוש שנים הובילו אותי אליו ל"חדר", זה היה חדר אחד ובו גם המטבח, והרבנית הייתה עסוקה שם תמיד. רצפה לא הייתה בחדר, רק אדמה מהודקת בחומר. עמד בו שולחן עם ספסלים שעליהם ישבו הזאטוטים, והרבי בראש, אוחז בידו פרגול עור, ובמַחֲווה לימד את האל"ף-בי"ת.

בבואנו ביום הראשון ל"חדר" השליכו סוכריות מפתח בבוידם, כאילו מלאך הוא המשליך זאת לילדים, על מנת שילמדו היטב. מי שלא היטיב לדעת את האל"ף-בי"ת, לא חסך ממנו הרבי מלקות פרגול. אני זוכר שעל הקיר הייתה תלויה תמונת הצאר ניקולאי עם רישיון של הממשל הרוסי להחזקת החדר (בית הספר). ב"חדר" כזה למדו ילדים שנים אחדות עד שלמדו לקרוא.

בחורף, בשלגים ובבוץ, נשא אותי העוזר על כתפיו, בבוקר הביא אותי לחדר ולעת ערב החזירני הביתה. וכאשר ידעתי כבר לקרוא, נשלחתי ללמוד בחדר של ר' שלמה-דוד (חתנו של הגבאי, כינו אותו גם שלמה-דוד הסומא, משום שהיה עיוור בעין אחת). הוא היה מלמד קפדן. אצלו למדנו סידור, והתחלנו ללמוד חומש, והילדים המוכשרים למדו אותיות רש"י. כשילדים לא ידעו, השתמש בפרגול עור או סטר בידו סטירות קלות אחדות בפני הילד.

לאחר מכן עברתי ללמוד אצל המלמד ר' יהושע פלוט. אצלו בחדר היה עלינו להתפלל כל בוקר, וכל ילד גם אמר תהילים, למד פרקי חומש אחדים מפרשת השבוע, עם רש"י. הילדים היותר מוכשרים למדו יותר, הנחשלים, פחות. הוא גם לימד אותנו לכתוב, תחילה ב"חריתה", כלומר הוא היה כותב את האל"ף-בי"ת בעיפרון ואנחנו היינו ממלאים אותו בדיו. את הדיו ייצרנו בעצמנו. קנינו צבע בקופיקה, שפכנו לתוך הקסת מים, וכתבנו. זה עשוי היה להיות צבע אדום, כחול או ירוק, לכתיבה זה לא הזיק, ממילא נתהוו מן הדיו למיניו כתמים על הנייר. הוא גם לימד אותנו חשבון, קנינו עט גירי ולוח שאפשר היה למחוק ממנו את הכתוב מיד, וכך למדנו. וכשהרבי נעדר או דעתו הוסחה, שיחקנו בלוח במשחקים שונים.

הרבי ר' יהושע היה מן היהודים האדוקים ביותר בעיירה. בעצמו איש חלוש וחולה, ומחושיו רבים, והיה כעוס תמיד, אך מסור מאוד לעבודתו. רצה שהילדים ידעו הכול, ולא חסך מאמץ ללמוד אתם שוב ושוב אותו הדבר, ובלבד שידעו. לפעמים, כשראה שהילד אינו נשמע לו ואינו רוצה ללמוד, כיבד אותו בכמה סטירות קלות.

אני זוכר כי בעת לימוד חומש עם רש"י, השתמש באיורים שונים על הנייר, למשל חושן ואפוד, כדי שיהיה קל יותר להבין, הוא גם לימד תוך שימוש בניגונים יפים. ימים אחדים לפני פורים, כשלמד אתנו את המגילה, סיפר לנו כל יום מעשיות על פורים, ובתשעת הימים סיפר מעשיות על חורבן בית המקדש. וכך, חרף היותו קפדן ודורש מן הילדים הרבה, הם אהבו אותו, ודרך הארץ כלפיו נותרה בהם לנצח. הוא שנא רכילות ולשון הרע, ובעתות הפנאי שלו הציץ תמיד בספר. עיקר לימודו היה משניות. היה פעיל בעיירה עד הפוגרום של הבלחובצים, בראש השנה 1920, שבו נורה בידיהם עם יהודים רבים נוספים, קדושים וטהורים, מעיירתנו. הוא זכה לנכדים ולנינים בארץ ישראל ובאמריקה. אוסיף עוד, אצלו בחדר התחלנו ללמוד גמרא, מסכת בבא מציעא. בעיירה כבר כינו אותנו: נערי הגמרא, והאימהות שמחו ורוו מאתנו נחת.

לאחר שנות לימוד אחדות אצל המלמד ר' יהושע, הלכתי ללמוד אצל המלמד ר' יצחק-אהרן. מוצאו היה מלודז' והתחתן בעיירה שלנו עם בתו של ר' שמחה ורבה. בעבר היה בחור ישיבה ולמד גם לימודים חיצונים. הוא לימד אתנו את כל לימודי הקודש והחול: לבד מחומש, תנ"ך וגמרא, גם עברית, דקדוק, רוסית וחשבון מתוך קובץ שאלות רוסי. הוא נתן לנו שיעורי בית ולמחרת בחן אותנו. שיטת ההוראה שלו הייתה של בית ספר. ובסוף כל זמן נתן לנו תעודה עם ציונים. הוא נמנה עם המלמדים היותר טובים. לא קיבל תלמידים רבים, לא יותר מעשרה, משום שהרכיב קבוצת למידה מתאימה. הוא גם גבה שכר לימוד גבוה יותר. אצלו אכן התקדמנו בלימודים. הוא גם הנהיג רחצה בנהר הקטן, בקיץ הלך אתנו מדי יום או הרשה לנו ללכת לבד, בדרך זו עשינו, תוך לימוד שחייה, פעילות גופנית. אצלנו, הילדים, היה זה דבר גדול, כי הורינו לא הרשו לנו ללכת לרחוץ לבד.

לאחר כמה שנות לימוד אצל ר' יצחק-אהרן, הלכנו, כמעט כל קבוצת הילדים, ללמוד אצל ר' יצחק-וולף המלמד [לסניק]. הוא היה למדן גדול,

יהודי בעל הדרת פנים, גבה קומה, עב בשר, זקן ארוך ויפה שהשתרגו בו שערות מלבינות. הוא לימד גמרא ומפרשים בלבד. קיבל רק שמונה ילדים, בשכר לימוד גבוה יותר. את משפחתו הגדולה לא יכול לפרנס משכר הלימוד, ואשתו פתחה חנות מזון בלב השוק, ואז חדל לדאוג לפרנסה והתמסר ללמוד אתנו תלמוד. כיוון שהיה עלינו ללמוד גם לימוד חול, היה אצלנו באותה תקופה בית ספר פרטי של האדון דדיוק, שבו למדו הכול פרט לתלמוד, והיה הסכם בין המלמד שלנו ר' יצחק-וולף ובין המורה דדיוק: שמדי יום יבוא המלמד אליו לבית הספר ללמד תלמוד, והאדון דדיוק יבוא מדי יום לשעתיים אלינו לחדר, ללמד לימודי חול. וכך היה במשך כל הזמן.

אחר כך נסעתי ללמוד בישיבת בריסק, ובשובי לעיירה ב-1914, בתחילת מלחמת העולם הראשונה, כבר לא היו "חדרים", והיה לי העונג ללמוד עמו מדי יום, על פי הזמנתו, כבר לא כתלמיד ולא בתשלום. רבי זה נורה אף הוא בידי הבנדיטים הבלחובצים בראש השנה 1920, יחד עם בנו פינחס לסניק.

ועתה אֵפיון קצר של מלמדים ומורים אחרים עד מלחמת העולם הראשונה. ר' יעקב-משה המלמד, לימד את הילדים אל"ף-בי"ת בשיטת הרבי פאטיקה, כלומר בפרגול ומחווה, וכך גם ר' חיים-ידידיה מתלמוד התורה, המלמד ר' משה-יענקל (פרידמן) שלימד קריאה, וגם ר' אשר (אנגל) שלימד גם חומש ורש"י, ולאחר המלחמה היה לסוחר.

טיפוס אחר של מלמד היה ר' פסח-הירש אורמלנד, הוא לימד את הילדים גם תנ"ך, גמרא וכתיבה. יהודי נכבד מאוד, גבאי בשטיבל של סטפן. כשבא אלינו לעיירה הרבי, הוא התאכסן אצלו. בשבתות וחגים היה בעל תפילה בשטיבל. הוא קרא עיתון, ואחרי התפילה באו אליו תמיד מתפללים אחדים ושוחחו על פוליטיקה. יצחק [פינחס], אחד מבניו, ונכדים מבנותיו חיים בישראל.



בתצלום: משפחת אורמלנד. מימין לשמאל, עומדים: אהרן שוסטר, חיה קצב, יצחק אורמלנד, ברכה שוסטר, יחיאל שוסטר. יושבים: אסתר שוסטר ובנה, פסח-צבי אורמלנד, אחד הנכדים, אשתו שרה-מלכה

בעת ההיא שהה אצלנו בעיירה האדון קוט שגר אצל גיסו ירחמיאל חוויזדאָרס ולימד ילדי "חדרים" שונים, שבאו אליו לבית י' זוויזדוביץ', את השפה הרוסית, שעתיים כל יום. היה בעיירה שלנו בית ספר רוסי שלמדו בו חינם, אך כזכור לי למדו שם רק שתי נערות יהודיות: טובה וייסמן, בת הדיין ר' פסח-אהרן; פייגל, בת הסוחר ר' פינחס מליק.

שב אז מן הישיבה בחור צעיר, יצחק פלוט. לבד מתלמוד הייתה לו גם השכלה כללית, ובהיותו סוציאליסט פתח "חדר מתוקן" שבו למדו נוסף על לימוד קודש גם לימודי חול, הרבה חשבון ויידיש מתוך ספרי לימוד ביידיש, ואת השפה הרוסית, דקדוק מספרי לימוד ברוסית, כל זה עד שנסע לאמריקה.

היה אצלנו גם המורה יעקב קופצ'יק, שבא מבריסק והתחתן עם טויבה אייזנברג, בתו של ר' עוזר. לאחר המלחמה העתיק את מגוריו לקובל והיה שם מזכיר הגימנסיה "תרבות".

היה אצלנו גם מלמד שכינוהו המלמד הווילנאי. הוא היה חתנו של ר' למל קלורמן ואביו של עיתונאי יידיש ידוע, ריוורסמן, מן העיתון היומי "דער פריינד" שראה אור בפטרבורג רוסיה. זכור לי שבאה אליו בתו, שחקנית בתאטרון רוסי, עם בנה בן השלוש-עשרה שדיבר רוסית בלבד ולא הכיר את האל"ף-בי"ת; ואנחנו, הקונדסים, רדפנו אחריו ברחובות וצעקנו: "שייגץ". סבו נאלץ לדבר עמו יידיש וללמדו קריאת עברית כדי שיוכל לשחק עם הילדים היהודים.

והיה המלמד של קוברין, הוא שכר חדר גדול יותר בביתו של ברוך-יוסל הסנדלר, מול השטיבל של סטפן. הוא היה משכיל, למד עם הילדים הרבה עברית, כמובן גם לימודי קודש, חשבון ורוסית.

כל הנזכרים לעיל היו מלמדים לנערים. לנערות היו שני מלמדים בלבד, שלימדו רק אל"ף-בי"ת וקריאה. השמש מן השטיבל של סטפן, ר' דניאל בורשטיין, והשמש מן השטיבל של טריסק, ר' משה-אהרן איינבינדר. אליהם באו הנערות ללמוד בעזרות הנשים של השטיבלך. הורים שרצו כי בנותיהם ידעו גם לכתוב מכתב ביידיש וכתובת ברוסית, פנו אל אברהם-יענקל הלבלר ואל הבחור שלו מוטל, והם לימדו אותן לכתוב מתוך קובץ מכתבים ומתוך ספרי לימוד רוסיים לכיתה הראשונה.

הייתה גם מורה, פייגה-רחל פלוט, שנתנה שיעורים בשפה הרוסית לתלמידים שרצו לשכלל את ידיעתם ולשלוט היטב בשפה, בספרות ובמתמטיקה. בעיקר היו אלה נערות מבתים אמידים, שכבר התבשמו מן ההשכלה של הזמן. כיוון שהתאכסנה בביתנו, נהניתי גם אני. קראתי את הספרים בעברית שהביאה לעצמה לקריאה, או ספרים ביידיש שהביאה לאמי, שקראה הרבה מספרות יידיש; זה נמשך עד שנישאה ועברה לקייב.

בעת ההיא בא אלינו המורה משה דדיוק, פדגוג ואיש ארגון טוב, שהקים בעזרת הורים אחדים בית ספר אשר כלל כמה חדרים גדולים, ספסלי לימוד ומתקנים אחרים. הוא התאים צוות מורים איכותי. המנהל היה דדיוק, והמורים: פיינטוך, גברת פייסין, אשת הרוקח שלנו, ור' יצחק-וולף לסניק שלימד תלמוד. מיד נרשמו ילדים רבים, נערים ונערות. הוקמה ספרייה לילדים והובאו עיתוני ילדים, שגם אנו, תלמידי החדר של ר' יצחק-וולף, קיבלנו לקריאה. בית הספר ארגן גם מסיבות חנוכה ופורים שבהן שיחקו הילדים וההורים נהנו.

הוא לימד שירים לאומיים-עבריים שהשרישו בילדים את הרעיון הציוני ואהבה רבה לארץ ישראל. בית הספר פעל עד מלחמת העולם הראשונה, 1914.

מתוך הפרק: חיי חברה ותרבות ע' 473 – 478.

יעקב פלוט **בית הספר "התחייה"**

בשנת 1920, לאחר הפוגרום של המרצחים הבלחובצים בעיירה שלנו, כשהכול נהרס וחרב, ניגשו חברים מן הוועד הציוני להחיות הכול, והחליטו להקים מיד בית ספר שישתייך לרשת "תרבות" ויחנך את הילדים ברוח הציונות. יושב הראש היה מיד לאחר הפוגרום בקובל, אצל הג'וינט, וניצל את ההזדמנות להגיע להבנות עם "תרבות", והם הבטיחו לו לתת מורה שלהם, פדגוג טוב, שישמש כמנהל. אך יש להקים ועד מיוחד שיכין את הנחוץ לבית הספר.

מיד הוקמה ועדה שכללה את החברים: זרח קימל, יצחק ברנהולץ וכותב שורות אלה. הבאנו מנהל, החבר אהרן טרטקובסקי, שכרנו דירה, השגנו ספסלי לימוד ומתקנים נחוצים אחרים למען בית הספר, קראנו לו "התחייה", ורשמנו תלמידים. בתור מורה שכרנו את פייגה-רחל פלוט שלימדה בקמין בעבר, היא גרה בקייב ובתקופה הסובייטית באה להתארח אצלנו. שכרנו גם מורה לפולנית, שלימד בבית הספר הממשלתי הפולני, פובְּשכְּנה. בית הספר נפתח והתחילו ללמוד.



בתצלום: אהרן טרטקובסקי, מנהל ראשון של "התחייה"

המנהל היה פדגוג טוב ובעל כישורי ארגון, והציב את בית הספר במקום של כבוד. כציוני, סייע לנו בפעילות הציבורית. ילדים רבים היו יתומים מאב ואם, הוא עזר להקים בית יתומים מיוחד בבית ברנהולץ, שבו היה אורח תדיר, כמורה ידע ליצור אווירה מתאימה וחמה למען הילדים.

בית הספר התפתח היטב. בשנת הלימודים השנייה נוספו ילדים רבים. שכרנו דירה גדולה יותר בבית יענקל החייט. הובאו מורים נוספים: החברים אליעזר שפירא ונפתלי פוריצקר. במקום המורה פלוט, שנסעה לקייב, הבאנו את המורה זולר, העיירה התעוררה לחיים. המורים כולם היו סטודנטים רוסים, ציונים טובים שנמלטו מרוסיה, הם הכניסו חיות רבה בקרב הנוער. בזמנם הפנוי התמסרו לפעילות ציונית.

בשנת הלימודים השלישית נסע המנהל טרטקובסקי ללמוד באוניברסיטת פריז, כותב שורות אלה נשלח לוועד המחוזי של

"תרבות" ברובנה על מנת לקבל מנהל מתאים. עשו היכרות ביני ובין החבר ברוך מלמד, הבחנתי שהוא מועמד מתאים, ומיד הזמנתי אותו לבית הספר שלנו במקומו של החבר טרטקובסקי.

כך קיבלנו שוב מורה טוב, פדגוג, ויחד עם המורה שפירא ועם המורים האחרים, הם הציבו את בית הספר במקום של כבוד, והחדירו בו את רוח הציונות (רבים מתלמידיהם עלו לישראל).

כשנזקק "תרבות" לכסף, הקים החבר מלמד חוג דרמתי. בבימויו, הציגו את "השחיטה" מאת יעקב גורדין. השחקנים היו: ברוך מלמד, אליעזר שפירא, יצחק ברנהולץ, חוה קימל, רבקה לרמן, מינדל קארש, לחשן – יעקב פלוט.



החוג הדרמתי ליד "תרבות"

אולם לא היה לנו, ניקינו אסם תבואה של ולוול קויפמן, הקמנו במת תאטרון מתאימה, ושיחקנו. הקהל נהנה, ועד "תרבות" עוד יותר, הוא קיבל כסף רב למטרות תרבות. החוג הדרמתי פעל שנים רבות. נוספו שחקנים: החברים חיים-אשר וובק, גילדה קרוקוור, והבאנו במאי מקובל, שחקן – טארן. היו בבית הספר כוחות הוראה טובים והוא התרחב עוד ועוד. נוספו ילדים ומורים.

אף שבבית הספר הפולני פובשכנה למדו חינם, הבנים כמעט לא למדו שם, וגם את הבנות היו מוציאים משם ומעבירים לבית הספר העברי. הממשל הפולני החל להביט על בית הספר בעין רעה, ובתירוצים שונים סגר אותו. "תרבות" פנו לרשויות ממשל בכירות יותר וניסו לפתוח

אותו, אך האישור לא ניתן. ואז פנו עסקנים ציונים אל הקהילה היהודית בהצעה שתפתח את בית הספר על שמה. הקהילה פנתה אל הרשות הממשלתית וקיבלה את האישור לפתוח את בית הספר. היה צורך לעמוד על המשמר שבית הספר יתנהל על אותם יסודות כבעבר, והמורים יבואו באמצעות המשרד של "תרבות".

וכך, לאחר מאמצים רבים ויגיעה, נפתח כעבור שנה בית הספר "התחייה", בבית מאיר רויזן. המורים היו בוגרי סמינר למורים של "תרבות", ציונים טובים שחינכו את הילדים ברוח לאומית.



כיתה ג' בבית ספר "התחייה"
עם המורים: דיק, בלבן (המנהל), ברג, בנדימר

נוסד גם ועד הורים שהשגיח על התנהלות כספית נכונה של בית הספר. כשנוסד בית הספר הוא הושתת על יסודות של יושר חברתי. כל התלמידים קיבלו חינוך אחיד, אך שכר הלימוד היה לפי קטגוריות: עשירים, בינוניים, עניים, כל אחד שילם לפי מה שקבע ועד ההורים; היו תלמידים שהיו פטורים לחלוטין משכר לימוד. מובן שהיה על ועד ההורים להכיר את המצב האמתי של כל אחד, שלא לשגות בקביעת שכר הלימוד.

בעבודה למען בית הספר "התחייה" בקהילה, הצטיינו יושב הראש הראשון, שבתאי זפרן, והפרנסים אריה דקלבוים, גדליה גרימטליכט ולייבוש לב. בוועד ההורים: ברוך מלמד, צבי וייסמן, אביש קלורמן ואחרים. הפרנסים וועד ההורים התחלפו כשהיו בחירות, אך כל אחד מהם אהב מאוד את בית הספר ועמד על המשמר שיהיו בו כוחות הוראה טובים, ושהילדים יקבלו חינוך לאומי. הודות להם הוציא מקרבו בית הספר ב-20 שנות קיומו דור של ציונים וחלוצים, הודות

לחינוך שקיבלו השתייכו כל הילדים לתנועות נוער ציוניות ורבים מהם הגשימו באמצעות "החלוץ" את האידאל שלהם ועלו לישראל.

כשנכנסו הסובייטים לקמין בשנת 1939, הם זימנו את המנהל, האדון בלבן, והורו כי הוא והמורים הקודמים יישארו בבית הספר גם להבא, אך במקום עברית ילמדו יידיש. הם הביאו מאודסה מורה יהודייה, קומוניסטית, והיא פיקחה על הכשרות הפוליטית, לימוד ברוח הקומוניזם: לשרש מתוך הילדים את הציונות; שיבואו הילדים לבית הספר בשבת. הוקם ארגון נוער פיונרים [צופים קומוניסטים] בבית הספר ומועדון נפלא מול בית הספר. הילדים נדרשו ללכת למועדון הצופים. זומנה אספת הורים בהשתתפות אורחים סובייטים, בראשם המפקח האזורי על בתי הספר. נבחר ועד הורים ובו חברים חדשים, למרבה הצער הייתי הנבחר היחיד מבין חברי הוועד הקודם. יושב ראש האספה הודיע שכל הרוצה רשאי להתבטא בחופשיות על ענייני בית הספר. שבח ברגמן קם והביע משאלה של כל ההורים, שלא יידרשו ללמוד בשבת. הם התעלמו מדבריו והמשיכו בדרך שקבעו לעצמם: לחנך את הילדים ברוח לאומית אנטי-יהודית, כדי להפוך אותם לקומוניסטים.

אך החינוך של בית הספר הקודם היה מושרש בילדים במידה כזו שהיה עליהם ללחום קשה כדי לחנכם מחדש ברוח שלהם.

הנה מעשה שחוויתי אישית. בני משהלה, היה בן אחת-עשרה ולמד בכיתה השביעית, בהיותו מן המצטיינים בבית הספר, רשמה אותו המורה לארגון נוער הצופים ושלחה אותו מדי יום למועדון, אך הוא התעקש וסירב ללכת. לא הועילו טענות המורה והמנהל, האדון בלבן, שהיה מעוניין שילך כי ילדים רבים חיקו אותו, הוא השיב כי שבע שנים לימדו וחינכו אותו ברוח שונה "וכבר אתם נחפזים לשנות אותי?"

בראש השנה דרשו מן התלמידים לבוא ללמוד, ילדי כיתתו החליטו לא ללכת. המורים היהודים, שהיו ידידי, יעצו לי לשלוח אותו לבית הספר משום שההנהלה הסובייטית של בית הספר תאמר כי אני ציוני, וממני נובעת ההתנגדות. באה גם המורה ושוחחה עם אשתי בגלוי: משהלה שלי מסית את הילדים לא ללכת, ואנחנו מחנכים אותו כך כנגד השלטון הסובייטי; היא הבטיחה שלא יכתבו בימי החג, ובלבד שיבואו

ללמוד. הוא הלך, אך כשהורו המורים ליטול מחברות ולכתוב, עזב את הכיתה, וכל הילדים בעקבותיו, ונשא בלבו טינה למנהל ולמורים הקודמים על כך שהם מלמדים עתה אחרת ומחנכים עתה בדרך הפוכה. הוא החליט, בלי לספר לנו, לעזוב את בית הספר וללמוד בשנת הלימודים החדשה בבית הספר הרוסי, כי שם לא חינכו ילדים בשנאה כה רבה לארץ ישראל.

במרוצת השנים 1920-1939 לימדו בבית הספר "התחייה" המורות והמורים הבאים:

א' טרטקובסקי, גברת פ' י' פלוט-רוביקוביץ', אל' שפירא, העלמה זולר, ב' מלמד, נ' פוריצקר, האחים גולדברג, גוברמן, רוזנברג, י' שצ'רבטה, נדלר, שליט, הלפנט, פינקלשטיין, בנדרימר, דיק, הספיל, בלבן, ב' ברג, מ' גרייוור, י' פלדמן, גברת סטרייר, העלמה אטלס, ח' בורשטיין, העלמה ניימרק, העלמה אייזן, בילורי, ש' זלץ, בבצ'וק, העלמה ליטווק, העלמה דנציג.



מורי בית הספר "התחייה" עם המנהל שליט

מתוך הפרק: חיי חברה ותרבות ע' 479 – 486.

יעקב פלוט **ספריית ארלוזורוב**

כשנוסדה אצלנו התנועה הציונית בשנת 1918, החליט הוועד לייסד ספרייה שתשמש בית תרבות לעובד ולנוער, ותחדיר ספרות וידע לכל בית יהודי באמצעות ספרים, ביידיש ובעברית, של הסופרים, המשוררים והמלומדים שלנו.

לנו לא היו אז אמצעים להקים ספרייה. התקשרנו עם הנהלת הספרייה בקובל, קיבלנו בהשאלה כמות ספרים גדולה לקריאה, וחילקנו בין חברינו. מדי חודש החזרנו את הספרים שנקראו וקיבלנו ספרים חדשים, זה נמשך עד 1920. כששרדה עיירתנו את הפוגרום של המרצחים הבלחובצים וניגשה לתהליך השיקום, החלה התנועה הציונית, לאחר ייסוד בית הספר "התחייה", בהקמת ספרייה מקומית. היא עשתה מגבית גדולה בין חבריה וקנתה את יצירות הקלסיקונים ביידיש וספרים בעברית מאת מיטב הסופרים. הספרייה נפתחה בביתו של י' פלוט. בערב היו שם גם עיתונים וכתבי עת ביידיש ובעברית שאפשר היה לבוא לקרוא בהם.

הנהלת הספרייה כללה את החברים: י' ברנהולץ וכותב שורות אלה, הספרניות היו החברות: שושה אייזנברג-גלר, פועה פלוט-פוזננסקי (עלתה לישראל) שמדי שבוע, בימים ראשון וחמישי, ישבו בספרייה משעה שש בערב עד עשר ושירתו את הקוראים.

הספרייה התפתחה בהתמדה. כבר היו 150 קוראים ששילמו מדי חודש תשלום קבוע. היה גם חוג דרמתי שהציג. ההכנסות נמסרו לספרייה לרכישת ספרים חדשים.

הקוראים היו מכל שכבות האוכלוסייה. היו גם שתי קוראות, נשים מבוגרות – הרבנית, אשת הגאון הרב פרלין, והשוחטת פייגה-רוסיה פלוט, אישה יראת שמים. מדי יום הלכה עם סידור "קרבן מנחה" לבית המדרש להתפלל, בצהרי השבת ישבה ובידה "צאנה וראינה" וקראה את הפרשות מתוך טייטש-חומש, קראה לפני הנשים תחינות; עם זאת אהבה את הספרים ביידיש והייתה מנעוריה קוראה מסורה של ספרות יידיש. שלום עליכם, מנדלי מוכר ספרים, י' ל' פרץ, שלום אש, יעקב דינזון, יואל מסטבוים היו הסופרים שלה.

מדי שנה גדלה הספרייה, היא הפכה למרכז התרבות בעיירה. התקבץ שם הנוער ללא הבדל מפלגה. שכרנו מקום גדול, בו התקיימו שיחות על ספרות, ערבי שיח – קעסטל אוונטן. בהנהלה היו כבר גם החברים: יוסף אייזנברג, שמאי מייסטל ופעילים צעירים אחרים שהתמסרו לעבודה זו של הפצת התרבות.

בשנת 1933, כשנורה בארץ ישראל ד"ר חיים ארלוזורוב, הצעתי בישיבת הנהלה לקרוא לספרייה על שמו. ההצעה נתקבלה פה אחד, והספרייה נקראה: "ספריית ארלוזורוב".

הספרייה ארגנה הרצאות של סופרים וקריינים שקראו דברי ספרות, הם נתקבלו בכבוד רב והייתה להם הצלחה מרובה אצלנו.

בשנים האחרונות, לפני המלחמה, נשכר בית הגברת וטון, והותקן שם אולם קריאה גדול ובו רדיו, שהיה מותרות בעיירה שלנו. התכנסו שם מדי ערב גם פשוטי עם רבים להאזין לחדשות מן העולם הגדול, לקרוא עיתון, לשחק שח, לשאול ספר בספרייה, עד אשר פרצה המלחמה בשנת 1939.

כשבא הממשל הסובייטי לעיירה שלנו, הפכה השפה העברית לטרפה ויידיש הייתה כשרה, אך רק מה שנדפס בברית המועצות.

כעבור זמן-מה באו אליי וסיפרו כי באו לספרייה עם עגלות לקחת את הספרים. הכניסו אותם לאסם של מאיר רויזן. כששאלתי מכר שלי שעבד שם, מה בדעתם לעשות בהם, בספרי היידיש והעברית? הוא דיווח לי יועברו לפסולת, ויושמדו.

כך בא הקץ למרכז התרבות ול"ספריית ארלוזורוב". הספרים הושמדו בידי הסובייטים, וכעבור שנה הושמדו קוראיהם בידי הגרמנים.

מתוך הפרק: חיי חברה ותרבות ע' 487 – 489.

האיגוד המקצועי של עובדים לא מקצועיים

בשנות העשרים [של המאה ה-20] היה המצב הכלכלי בעיירה טוב. מן הסביבה כולה ומן העיירות הקטנות והכפרים, באו לערוך קניות בקמין. ימי השוק והירידים השבועיים מלאו איכרים שבאו למכור מרכולתם ולקנות בגדים ומגפיים וצרכים אחרים לביתם.

מספר בעלי המלאכה בעיירה גדל: חייטים, סנדלרים ומומחים אחרים, והם שכרו פועלים שעבדו אצלם לפי כמות, ארבע-עשרה שעות ביום. איגוד מקצועי להגן על האינטרסים של הפועלים לא היה בעיירה שלנו, החליטו "פועלי ציון" (צ' ס') לייסד איגוד מקצועי שיכלול את העובדים במקצועות שונים.

קמין קושירסקי הייתה מבצר ציוני, וגם הפועלים היו מזוהים עם הציונות. אך בונד ופועלי ציון שמאל שלחו אלינו עובדים שהיו נואמים מחוננים, תועמלנים למען רעיונותיהם, ועלה בידיהם לכונן קבוצות קטנות של תומכיהם. כששמעו שאנחנו מקימים איגוד מקצועי, באו מנהיגיהם אלינו והציעו שנקבל גם אותם לוועד.

הגענו לידי הבנה עם הוועד המרכזי של פועלי ציון (צ' ס') בוורשה, אצלם היה המרכז של האיגוד המקצועי של העובדים הלא-מקצועיים, הם שלחו לנו את התקנון ועניינים פורמליים שונים להסדרה. הסדרנו הכול והחזרנו לוועד המרכזי של האיגוד, ששלח את המסמכים אל הסטרוסטה שלנו, כותב שורות אלה מונה נציג אחראי מטעם המרכז.

זומנה אספה כללית של כל העובדים. בין השאר, היו אצלנו מפעל לייצור ספידט של האדון ויטוס, ובו שלושים פועלים יהודים. לאחר הודעות והבהרות אחדות, נבחר ועד: פועלי ציון (צ' ס') חמישה חברים, בונד חבר אחד, פועלי ציון שמאל חבר אחד. החבר קנובל (היגר לקולומביה) – יושב ראש, החבר ש' חייט – מזכיר. נשכר מקום התוועדות נאה והונהגה פעילות תרבותית רחבה – הרצאות, אספות, ערבי שיח. היה אולם קריאה ובו כל עיתוני הפועלים. נערכו ערבי דיון, כל מפלגה שלחה את הכוחות הטובים שלה כדי לשכנע שרעיונותיה

הם הנכונים, תמיד התברר כי מרבית העובדים היו משוכנעים שהרעיון הציוני-סוציאליסטי הוא הנכון ביותר.

נכנסנו למשא ומתן עם איגוד בעלי המלאכה בדבר הטבות כלכליות לפועלים, ובדבר הנהגת יום עבודה בן שמונה שעות. לאחר התדיינויות ממושכות נוכחנו לדעת שאנחנו עומדים עדיין בנקודת ההתחלה. הם התעקשו ודחו את דרישותינו הצודקות. החלטנו להכריז על שביתה כללית של עובדים.

קראנו לאספה כללית, הקמנו קרן שביתה, כי היו אצלנו פועלים רבים מנכר והיה צורך לספק להם מזון. נאסף סכום כסף ניכר. הכול הוסדר על הצד היותר טוב, על מנת שהשביתה תצליח ונזכה בניצחון במאבק.

בישיבת ועד ניצבה השאלה של בעלי מלאכה העובדים עם ילדיהם, האם להשבית אותם? דעתי הייתה שיש לנסות להשפיע עליהם באמצעות המפלגות ובאמצעים אחרים – בדרכי נועם בלבד – שלא יעבדו, שאם לא כן יגיעו הדברים להתכתשויות, ולכך מצפה הממשל הפולני, שיסגור את האיגוד. לא נתקבלה החלטה בשאלה זו.

הכול התנהל כשורה, כל העובדים שבתו, פרט לאלה של החייט ניסה דוב שעבד עם שני בניו, אחד מהם חבר פועלי ציון (צ' ס'), ולאחר הידברות עם המפלגה הפסיק לעבוד; השני היה רוויזיוניסט, והוא עבד.

היה עליי לנסוע לוורשה לימים אחדים, ובשובי מיהרתי אל האיגוד והשתכנעתי שהכול כשורה. הלכתי לחנות, כיוון שהיה אז בדיוק יריד, נשארתי עד ערב והייתי בדרכי לשוב למקום ההתוועדות (בבית ברל סירוטה). כשעברתי באחת הסמטאות ראיתי כמה חברי ועד, ועוד כמה חברים מוועד השובתים ממפלגות אחרות, ומקלות גדולים בידיהם. לא חלף זמן רב ולבית האיגוד נכנסו כל בני משפחת ניסה החייט עם הבחור שלהם, מוכה וזב דם, צועקים כי אני שלחתי את הפועלים להכות אותו, וניסו להתנפל עליי. יחד עמם באו שני חתנים: נחמן מיריידה מוועד בעלי המלאכה ומטות פלדמן חבר פועלי ציון (צ' ס') שנטל אותי מיד תחת חסותו, סוכך עליי ולא הניח לאיש להכותני. הצעירים ששהו במקום יצאו בריצה והודיעו לפועלים כי מכים אותי. ומיד באו מכל עבר פועלים ובעלי מלאכה ופרצה התכתשות אמתית.

הייתה זו מלחמת אחים, לא היה מי שיבלום אותה, התכתשו ברחוב עד בוא המשטרה שעצרה זאת.

נפתחה חקירה, כמובן קראו כנגדנו: "קומוניסטים", וכי יש לאסור אותנו לאלתר. אך יושב הראש שלנו היה קנובל, המפקח במפעל לייצור ספירט, המשטרה והממשל הכירו אותו היטב, הם הרי לא שנאו ספירט, הם הסתפקו אפוא לפי שעה בדוח ולא ביצעו מאסרים. אך בני משפחת דוב, מוסתים בידי אלמנטים חסרי אחריות, המשיכו לרוץ אל לשכת הסטרוסטה בהלשנות שאנחנו קומוניסטים. אותי, כאחראי מטעם הוועד המרכזי, ואת יושב הראש קנובל, הכירו היטב וצחקו להלשנותיהם, אך באשר לחברים האחרים, פתחו בחקירות ונערכו משפטים. פועלים רבים נסעו לעיירות אחרות ולחוץ לארץ. ואשר חששתי מפניו אכן קרה: האיגוד המקצועי נסגר.

אפיזודה: בני החבורה של פועלי ציון שמאל עברו אחד-אחד לפועלי ציון (צ' ס) והפכו פעילים במפלגה. גם חברים פעילים מן הבונד, שעמדו בקשר מתמיד עם הוועד המרכזי, ביצעו פעילויות שונות. זמן-מה היה להם מקום התוועדות ובו ספריית יידיש, וחוג דרמתי – גם הם החלו לבוא אט-אט למקום של פועלי ציון (צ' ס') לוויכוחים ואספות, ובעצמם הצטרפו למפלגה. לבסוף עברה כל הקבוצה של בונד, למעט שני חברים, לפועלי ציון (צ' ס') והייתה פעילה מאוד. מהם הצטרפו גם ל"העובד" והתכוננו לנסוע לארץ ישראל. למרבה הצער הם נרצחו כמרבית חברי פועלי ציון (צ' ס') בקמין בידי המרצחים הגרמנים.

איגוד בעלי מלאכה

בעלי המלאכה אצלנו התארגנו בשנת 1919 בסיועה של התנועה הציונית.

בבחירות החשאיות להנהלה היה רוב לרשימות בעלי המלאכה הציונים, ותפקידי יושב הראש והמזכיר היו בידיהם. והם אמנם ניהלו את כל מלאכת הסיוע.

כשהוקם בפולין המרכז של בעלי המלאכה להגנה על האינטרסים המיוחדים של בעלי המלאכה – הפחתת המסים שהממשל הטיל עליהם וכך הלאה – החל האיגוד לעסוק ביתר שאת בענייני בעלי המלאכה שלו.

הוועד כלל את האנשים הבאים: אברהם-דוד אברוך – יושב ראש, חברים: אברהם-לייב בורשטיין, דוד אנגל, יצחק צ'יזי'ק, ברוך מזור ונחמן מיריידה. האיגוד הצטרף לאיגוד בעלי המלאכה המרכזי בפולין.

הוועד המרכזי בוורשה נוהל בידי מפלגת העם [יידישע פאלקס פארטיי] בראשות נח פרילוצקי וחיים רסנר; לבחירות לסיים הם הציגו רשימה משלהם ושלחו חומר רב ותועמלניי בחירות כדי שבעלי המלאכה יצביעו למען מפלגת העם. אך מרבית בעלי המלאכה אצלנו היו ציונים, חברים ואוהדים, וכולם הצביעו לרשימת הבלוק הלאומי בראשות יצחק גרינבוים.

לאיגוד היה מקום התוועדות נאה, בו התכנסו בעלי המלאכה בשבתות וחגים ובערבים פנויים, בילו יחד בקריאת עיתונים, בשיחות ובוויכוחים בנושאים שונים.

כשעזב האדון אברוך את העיירה (היגר לארגנטינה), נבחר ליושב ראש במקומו, יצחק צ'יזי'ק, צעיר נמרץ מאוד שהתמסר ביותר לעניינים של בעלי המלאכה. איגוד בעלי המלאכה הקים קופת גמילות חסדים, שכמעט כל חברי הוועד שלה היו בעלי מלאכה. ליושב ראש הקופה נבחר החבר איסר-לייב צוקר, והייתה להם שם השפעה רבה. היה להם גם נציג בוועדות שומה שונות, ממלכתיות ומקומיות. [בבחירות] לקהילה היהודית הייתה להם רשימה נפרדת והכניסו פרנס, נחמן מיריידה.

בבחירות האחרונות לקהילה – כשבעלי מלאכה רבים היו חברי פועלי ציון (צ' ס') ויושב הראש שלהם, י' צ'יזי'ק, היה חבר ועד המפלגה – החליטו רוב בעלי המלאכה להצביע לרשימת פועלי ציון (צ' ס'). לאחר ויכוחים וסכסוכים רבים באיגוד בעלי המלאכה, סירב הפרנס הקודם, נחמן מיריידה, ועמו קבוצה, להיכנע להחלטה והוא יצא ברשימה נפרדת שהוא בראשה.

בסופו של דבר הצביעו בעלי המלאכה לרשימת פועלי ציון (צ' ס') שזכתה בניצחון גדול וברוב בקהילה, וגם בשני נציגים מטעם בעלי המלאכה: גרשון סוקול, ל' זלצר. רשימתם עם הפרנס הקודם, נחמן מיריידה, נכשלה. איגוד בעלי המלאכה התבסס מחדש, התחזק ושוב

זכה בהשפעה, וגם הקבוצה המתבדלת חזרה לאיגוד. האיגוד פעל עד מלחמת העולם השנייה.

איגוד סוחרים זעירים

לאחר מלחמת העולם הראשונה, כשהממשל הפולני הטיל מסים כבדים על הסוחרים והסוחרים הזעירים היהודים, נוסד איגוד מרכזי של סוחרים זעירים, שניסה להיאבק למען הקלת נטל המס. לאחר מכן נוסדו איגודים בכל העיירות, כדי להגן על האינטרסים שלהם.

בעיירה שלנו נוסד איגוד בשנת 1923. בוועד הראשון היה אליעזר שפירא (עלה לישראל) יושב הראש, יוסף כצמן – מזכיר, אריה דקלבוים – גזבר. האיגוד פעל עד מלחמת העולם השנייה, והגן במרץ על האינטרסים של חבריו כנגד מדיניות אוושם של הממשל הפולני [לעיל ע' 17].

חברי הוועד התחלפו כמובן במשך הזמן, אינני יודע לצערי מי היו. אני זוכר שבמשך תקופה ארוכה היה שפה זפרן יושב ראש.

הבנק העממי

אצלנו נוסד הבנק העממי בידי איגוד הסוחרים הזעירים בעזרת הג'וינט.

כל סוחר זעיר או בעל מלאכה, יכול היה לקבל הלוואה בריבית נמוכה. כשקנה סוחר סחורה בוורשה ולווה סכום כסף מסוים, שלח את הסחורה לבנק העממי, והבנק, לאחר שקיבל ממנו שטרי חוב בריבית נמוכה, מסר לו את הסחורה והסדיר את החוב בוורשה. כך יכול היה הסוחר, בהיעדר מזומנים, להמשיך בעסקיו ולהתקיים הודות לבנק העממי.

בשנים הראשונות היה שפה זפרן יושב ראש, גלמן – מנהל, יעקב יפה – עוזר. בשנים האחרונות היה יושב הראש דוד קלורמן, המנהל – קולָטץ', חברים – אריה דקלבוים, שבח ברגמן ואחרים.

קופת גמילות חסדים

קופת גמילות חסדים הייתה מן המוסדות השימושיים ביותר בעיירה שלנו. הייתה אצלנו קופת גמילות חסדים עוד לפני מלחמת העולם הראשונה. עסקניה היו: ר' פינחס מליק – יושב הראש, ר' אשר ארליך – גזבר, יעקב רופא – גובה.

לאחר מלחמת העולם הראשונה – בה חוותה העיירה פוגרומים למיניהם ומעשי ביזה, והמצב היה קריטי, במיוחד לסוחרים הזעירים ולבעלי המלאכה שנזקקו לגמילות חסד לתקופה ממושכת יותר וללא ריבית – נוסדה ביזמת בעלי המלאכה קופת גמילות חסדים. היא זכתה לתמיכת התושבים והלוותה כסף לתושבים נזקקים.

גם יוצאי העיירה באמריקה הכירו בחשיבות מוסד זה בעיירה, ושלחו פעמים אחדות סכומי כסף גדולים לקופה.

מדי שנה נערכה אספה כללית של החברים, ולאחר שמיעת דוח הפעילות, נבחרו ועד וועדת ביקורת.

עסקנים כמעט קבועים היו: איסר-לייב צוקר – ישב ראש, יצחק צ'יז'ק, ברוך מזור, יעקב כשר, נחמן מיריידה ואחרים. ועדת הביקורת: אברהם-יצחק סנדיוק, הרשל וייסמן וכותב שורות אלה.

העבודה נעשתה בהתנדבות. מדי חודש או שבוע שלח הוועד חברים אחדים אל הלווים, לקבל מהם החזר תשלום (ככל שיכלו לשלם).

מתוך הפרק: חיי חברה ותרבות ע' 490 – 497.

י' פ' [יעקב פלוט] **קואופרטיב המזון**

זמן רב לפני מלחמת העולם הראשונה היגרו מן העיירה מסיבות שונות, בעיקר כלכליות, יהודים רבים לאמריקה. תחילה היגרו הבעלים, מותירים מאחור את נשותיהם וילדיהם, תוך שהם שולחים להם מדי פעם כסף למחייתם. לאחר מספר שנים, שבו אחדים לעיירה, הביאו עמם כסף והסתדרו, אך הרוב נשארו באמריקה, הסתדרו שם והעבירו את נשותיהם וילדיהם וגם בני משפחה קרובים, אחים, אחיות ואחרים. כך הוקם כבר לפני חמישים שנה ארגון יוצאי קמין באמריקה, הפעיל בתחומים שונים עד היום [מועד כתיבת הדברים].

בעת ההיא, בשנת 1910, שב מאמריקה משה הייבל. כשנפגש עם ידידיו ועם מכרים בעלי מלאכה, החליט יחד עמם להקים קואופרטיב למצרכי מזון למען בעלי המלאכה, שהמחירים בו יהיו זולים בהרבה מאשר אצל הסוחרים בחנויות הפרטיות.

אמר ועשה. כסף הביא עמו מאמריקה, היה אז חורף, ראשית, קנה קמח לפסח. ואכן, כל בעלי המלאכה קנו בקואופרטיב שלהם. לאחר הפסח, כשהביאו מצרכים וסחורת אחרות לתועלת בעלי המלאכה, הבחינו החנוונים כי התחרות מולם גדולה, החלו מריבות בין בעלי חנויות המזון ובין בעלי המלאכה.

רווחיהם של רבים מבעלי המלאכה היו תלויים בסוחרים, שסיפקו להם עבודה. חייטים, סנדלרים ובעלי מלאכה אחרים, תמיד לוו והיו חייבים כסף, הסוחרים באו אליהם בטענות ובאיומים. המריבות הקיפו כמעט את כל היהודים בעיירה, משני הצדדים.

לרוב התרחשו המריבות בבתי המדרש. זכור לי כי פעם, בערב קיץ, בבית המדרש הגדול, בין מנחה למעריב, כאשר היה בית המדרש מלא יהודים, פרצה מחלוקת בין החנוונים ובין בעלי המלאכה, והיא הפכה עד מהרה להתכתשות גדולה, אפילו בידיים ובמקלות.

המשטרה באה. כולם יצאו מבעד לדלתות או קפצו מן החלונות. נשארו בבית המדרש רק אנשים זקנים שישבו ולמדו, וגם ילדי החדר, בהם כותב שורות אלה. למשטרה לא היה את מי לאסור והיא הסתפקה בחקירות. אך כתוצאה מן ההתכתשות נסגר הקואופרטיב.

משה הייבל שב לאמריקה, אשתו ושני בניו נשארו לפי שעה. אחד מהם, שמריה, נהרג ב-1918 בידי גויים בדרך קמין-קובל; השני, ברל, נסע עם אמו רבקה לאמריקה בשנת 1920, שם הוא יושב הראש של ארגון יוצאי עיירתנו באמריקה, ארגון הפעיל בנושאים שונים בקרב חברי הארגון וגם בקרב יוצאי העיירה בישראל.

מתוך הפרק: חיי חברה ותרבות ע' 498 – 500.

י׳ פלוט **חיי הכלכלה של היהודים בקמין קושירסקי, מבט כללי**

השוק הגדול המרובע היה המרכז, ממש לב העיירה. בתי העסק לתבואה, מזון ומכולת, סדקית, ברזל, עור ואריגים רוכזו שם. בעת היריד שהיה בעיירה ובימי ראשון או בימי חג, הגויים מן הכפרים הסמוכים באו לעיירה והביאו בעגלותיהם מיני תבואה וירקות, או בחורף עגלות עמוסות עצי הסקה, הציגו הכול בשוק.

מן השוק פנו רחובות לכל עבר. מימין – רחוב קובל, הוא הרחוב הראשי אשר שימש לטיולי שבת וחג; משמאל – רחוב וולִיה, שנסעו בו אל לובייושוב; ובצפון – לרחוב דולניקי. מכל עברי השוק יצאו רחובות קטנים וסמטאות.

בזמן מלחמת העולם הראשונה עמדו בלב השוק, מארבעת צדדיו, חנויות שכולן השתייכו לחנוונים יהודים. לרוב היו החנויות מאורגנות ומנוהלות באופן פרימיטיבי. לא היו חלונות ולא דלתות זכוכית. בחורף, בימי הקרה העזים, עמדו בחנויות הפתוחות וחיממו ידיים ורגליים בסירי גחלים. בשוק הפתוח התנהל כל המסחר הזעיר על ארגזים פשוטים, מכרו שם ירקות, פרות, דגים, לימונדה, משקאות שונים ודברי מאפה.

להלן מובאים לפי הזיכרון **שמות בעלי החנויות**:

מזון ומכולת: שיינדל גרְבטי, שמחה ורבה, ברוך ורבה, יוסף-לייב הסומא, מנדל מליק, רייזל ניימן, גיטל של נחמְקה, לייבה פרידמן, אתל פרידמן, שמעון פלדמן, שיינה-חיה פלוט, שיפה קויפמן, שיינדל שיינבוים, צ׳רנה שוחט.

תבואה ומזון: סלובה פרידמן, גדליה פרייד, רחל רויזן, יואל ז׳יטוניר.

מזון וסדקית: שלמה וולק, שלמה-מיכל, פייוול ניימרק, מוטל פלוס, מנדל צימרמן.

סדקית ומשחקים: שיינה ורבה, ינטל קרסוויצה [יפהפייה] ונח ביניוק [בינוק].

אריגים: יצחק אייזנברג, יוסף גרבטי, משה צ'רבטי, יוסף צ'רבטי, מרדכי לרמן, גיטל מרשלקוביטש, פריידל מליק, דוד פרוז'נסקי.

עור ונעליים: אשר ארלין, שמואל-יוסף ורבה, מורדיש נוימן, קופל שוחט.

ברזל: שמואל-הירש אייזנברג.

זפת: דוד צ'רנה, שמואל-אהרן לין.

תיקים וחגורות: יעקב רופא, אברהם-יעקב שוחט.

סיטונות קמח ומצרכי מזון: משה ברגל, שפה זפרן.

סוחרי פֵּרות: סני הסומא, ישראל-יצחק פלדמן.

בתי עסק לבירה וליי"ש (פונדקים): יעקב-לייב מרשלקוביטש, ריקל שלום, שמואל-יוסף רוזנבלום.

מאפיות: מאיר קרול (של נחמקה), ח' פרישברג.

סוחרי בהמות וקצבים: אליעזר ויינפרלך, שלום חסיד, טוביה ירוזדיצקי, אביגדור ירוזדיצקי, ברל ירוזדיצקי, יהושע פלוט ובנו יעקב, חיים-בר קויפמן.

סוחרי סוסים: ביניש קרוקֶוור, יצחק קרוקוור, יעקב ברנר.

רוכלים: פליק פלצ'וק, אליהו של מנס, שיינה-שרה ברנהולץ.

סוחרי יערות ובוררי עץ: אליעזר צוקרמן, נחום צוקרמן, משה פלוט, אברהם-פינחס גרוסמן, עקיבא קרוקוור, שלמה טקלר.

סוחרי פרוות ועורות: ירחמיאל בראט, למל קלורמן, ישראל קמינסקי, זליג קימל.

סוחרי ביצים: משה דרוג, מוטל קימל.

סוחרים וקמעונאים: ברל גורטנשטיין, שלמה סוקול, עקיבא פרידמן, משה דקטר, נטע טפר – סוכן מכונות תפירה זינגר.

בעלי מלאכה (עד מלחמת העולם הראשונה, 1914):

חייטים לגברים: משה אייזן של אברהמצה, ניסה דוב, פסח וטון, יוסף האלון, אליהו קטן, אבא קטן, הירש-בר קטן, משה פרס, מוטקה קרוקוור, יעקב לייב.

חייטים לנשים: יעקב חייט, וולף אנגל, מרדכי קטן.

סנדלרים: גוטרזון, יצחק הייבל, בריש סנדיוק, דוד אנגל, אברהם-יצחק אנגל, יענקל הסנדלר, דוד-הירש הסנדלר, ברוך-יוסף משרת.

פחחים: משה בוב, יצחק ברג.

עושי עגלות ואופנים: ברוך גבאי, מרדכי דקטר, נחמיה פישמן, הירש-לייב פישמן.

נגרים-בנאים: יצחק גוז, אברהם-משה זלץ, יחזקאל סגל, פייוול סגל, ביניש סגל.

נגרים: יעקב-ולוול דווינסקי, שמעון וובק, ולוול כהן, לייבה כהן, זלמן שטרן, נטע שטרן.

בנאים בלבנים: שמעון זלצר, יעקב זלצר, שלמה סוקול, יצחק קימל, שמואל פראך.

נפחים: שאול אברוך, יעקב אברוך, אברהם-דוד אברוך, אברהם-לייב בורשטיין, אברהם-יצחק קגן, זליג קגן, אביגדור קרוק, הנפח מלובייושוב.

צבע: מטות קרוין.

זגג: נותקה שטרן.

שען: יעקב יוקלזון.

כובענים: ברוך מזור, אבא פוטרסויבל, ניסל הפרוון.

עושי אדרות שער: דוד לוי, דוד קגן.

סופר [סת"ם]: אבא זלצמן.

כורך: יודל צ'רטוק.

מחלקי מים: שמואל צ'ורצר, נפתלי פרימק,

בעלי עגלות נוסעים: מאיר דקטר, שמעון זברניק, פייווה פרימק, שלמה קויפמן, יוסינקה, שלמה-דוד של יוסינקה.

בעלי עגלות לסחורות ומשאות: שמעון אייזנברג, אברהם פרידמן, יוסף פרידמן, שלום פרידמן.

מפעלים קטנים: עוזר אייזנברג – מפעל למי סודה, לייביש גולדשטיין ומאיר וסרמן – טחנות קיטור, מרדכי לרמן ופינחס מליק – מפעלי לבנים, מוטל פרידמן – מפעל לייצור נרות, חיים-יואל כשר וישראל כשר – מפעל לייצור שמן, שמואל-יוסף רוזנבלום – יצרן יין.

מקצועות חופשיים: גברת ד"ר ברמן – רופאה ובעלה עורך הדין רדיאקוב, רופא וטרינר, רופא שיניים, והרוקח י' פֶּסין.

לאחר מלחמת העולם הראשונה נרתמה העיירה לתהליך שיקום והתרחבות, האוכלוסייה היהודית גדלה. באו יהודים רבים מן האזורים הסמוכים. המסחר שגשג ונוספו חנויות רבות, בתי מלאכה ומפעלים קטנים. להלן רשימה נוספת של בתי עסק ובעלי מלאכה (לפי הזיכרון) לשנים 1920-1939, עד מלחמת העולם השנייה, כלומר עד קִצה של העיירה היהודית קמין קושירסקי.

בתי עסק וחנויות:

סיטונות מזון ומכולת: יצחק ברנהולץ ויעקב גולדשטיין, האחים אביש ודוד קלורמן ודוד סגל, מאיר רויזן.

מזון: דינצ'ה ובלאוג בורשטיין, ישראל האלוּן, זלטה וטון, יונה וולק, פרל זוויזדוביץ, לייביש לב, שושה לסניק, אהרן-צבי מליק, לייבל מליק,

שמרל סנדיוק, פראדל סטרייר, פינחס פרייד, מרים קמינסקי, גולדה קרוקוור, אברהם קטן, מוטל קָרַסְקר, אהרן שוואב.

ברזל: זליג דרייצן, יוסף פרצ'יק, ולוול קויפמן, בן-ציון קארש ואריה דקלבוים, אברהם רוטנברג.

סיטונות אריגים: האחים יעקב, לייבל ואבא אייזנברג.

אריגים: איטקה ברזר, שמואל ורבליה, אברהם סטרייר, יוסף פיזנהולץ, קלמן רויטנשטיין.

עור: משה בוב, הינדה צ'רטריסקר, יעקב פלוט, יקותיאל קמינר.

נעליים: שבח ברגמן, יוסף פינגרהוט, יעקב קליי, א' שפירא.

סדקית: גרשון אייזנברג.

סוחרי בגדים: יהושע יפה, דב צוקר, יצחק רויזן.

מכשירי כתיבה: ברוך מלמד וזרח קימל, ישעיהו פרוז'נסקי.

יי"ש ובירה: בצלאל דקטר, פריידל ויודל מליק.

בתי תה וקפה: דוד ביבר, יצחק זווידוביץ.

דוכן עיתונים: ישראל-לייב זלצמן.

מזנונים: מלך ליבוכינר, גיטל סגל, חיים קנדל.

מאפיות: משה אלטוואַרג וחיים קמינסקי, מוניש סגל, דוד קרוקוור, אליעזר קמינר, נתן רובינשטיין.

בתי מלון ואכסניות: לייביש ושלמה גולדשטין, מלכה גורטנשטיין.

בתי מרקחת: יוסף בקלצ'וק, פינחס וליובה וייסמן.

סוחרי יערות ובוררי עץ: גרשון אייזנברג, עקיבא אייזנברג, נחמן גלר, אברהם-יצחק דוברושקלנקה, איסר לייזרוק, חיים לייזרוק, משה

יודנהרץ, משה ציטרינבוים, מאיר ציטרינבוים, צוקרמן, אברהם שטיינברג.

סוחרי פרוות ועורות: יצחק גרינשפן, ישעיהו גיוואנט, יחזקאל לייזרוק, מאיר ויינפרלך, יעקב מייסטל, אברהם מייסטל, דוד מירנץ [מרנץ ?], יעקב-יצחק קלורמן, שלמה קלורמן.

סחר בשער חזיר: שמעון זלצמן, ניזובסקי.

סוחרי ביצים: משה דרוג, אברהם זאסק, טויזנר, ברוך ומאיר צ'רטוק, דוד קוזק, אברהם רופא.

סוחרי בהמות וקצבים: מטות זאסק, שמואל-יצחק לייזרוק, פישל לינזן, ראובן לינזן, שלמה-דוד מלניק, גדליה סגל, אברהם-יצחק סטפק, יוסף סטפק, הרשל פרדמן, שמואל פוגטש, יוסף-בר ציון, חיים-לייב כשר ישעיה כשר, י' קצב, יוסף קרוין, נטע רייכמן, מרדכי רופא, ישעיה שוחט.

סוחרי סוסים: אברהם קרוקוור, משה קרוקוור.

סוחר דגים: אייזיק אברוך.

סיטונות סחר סמרטוטים: מרדכי סטרייר.

סוכן תה: אברהם רויטנשטיין.

גננים: יונה פרליס, יעקב קטן.

בעלי עגלות: פסח ברש, שפה גוטליב, הרשל גוטליב, יודל זברניק, ברוך פרימק.

שליחי רכבת: יוסף גלבורט, מאיר פלדמן.

מחלק מים: איינבינדר.

בעלי מלאכה

חייטים: דוד חייט, מרדכי חייט, סנדר קורז׳, מטות פלדמן, מיכאל פורטנוי.

סנדלרים: מרדכי גבאי, אברהם גרינשטיין, פינחס ויינר, אייזיק ויינר, יוסף ויינר, מנשה וייסגרוז, ישראל וייסגרוז, בנימין טְראץ׳, נחמן מיריידה, אברהם מלניק, יעקב קולודני.

תופרי מוקיים: מרדכי צ׳ופצ׳ק, דוד הפולני.

עושה מעטפות: זליג רייטר.

שען: ישעיה קרוין.

כובענים: לייבל ורבה, נחום ורבה, גימפל שוחט.

עושי אדרות שער: גרשון פלצ׳וק, ברל פלצ׳וק.

רצענים: הרשל ורבה, בריש ורבה, יצחק ורבה, בצלאל צ׳רטוק, הרשל צ׳רטוק, עוזר צ׳רטוק, יצחק צ׳רטוק.

ספרים: שייקה סילצקי, יצחק צ׳יז׳ק, ליטוור, שטיינקרוק.

נגרים: לייבל אייזן, אברהם בס, מרדכי דווינסקי, חיים-אשר וובק, לייבל קרוקוור, מאיר רופא, שטוּל.

נגרים-בנאים: משה ביון, גרשון סוקול, הרשל אנגל, פיינרמן, איסר-לייב צוקר.

עושי עגלות ואופנים: חנן טרמה, זאב טרמה, משה לרמן, צבי סנדיוק-יעקבי, נחמיה פישמן.

פחחים: ישראל בוימשטיין, ישראל צ׳יז׳ק.

צבעים: דוד וייסגרוז, יודל הצבע, קרוין.

בנאים בלבנים: לייבה זלצר, גצל זלצר, אברהם מירצקי.

נפחים: אברהם-יעקב בורשטיין, יעקב-לייב קרוק, אייזיק קרוק, אביגדור קרוק.

מפעלים ומיזמים:

מפעל שמן: יקותיאל סוקול ויעקב כשר.

טחנת קיטור וחשמל: דוד בר, יעקב גורטנשטיין, גדליה גרימטליכט, הני כצמן.

טחנת קיטור: מאיר וסרמן, יעקב זיניוק והרשל צ'רנה.

בתי דפוס: גרשון חרפק, יעקב לופטין.

מנסרה: יוסף והרשל וייסמן.

מפעל מי סודה: דוד ורבה.

מפעל לייצור סוכריות: מונשיין.

מפעל לייצור לבנים ורעפים: יצחק [פינחס] אורמלנד, אהרן שוסטר.

מקצועות חופשיים: רופא: ד"ר לפל, רופאי שיניים: קרנר וגברת ד"ר שטיינברג, חובש: משנגיסר.

מתוך הפרק: חיי חברה ותרבות ע' 501 – 506.

רשימת יישובים בסביבת קמין קושירסקי שחיו בהם יהודים

אלבלע	טשארטשע
באראוונע	טשעדרטשט
בוחאק	יצוצרקע
בורקע־גלושא	יעלאוואטיץ
בורקע־כאטשאוו	יאיינע
גרויס גלושא	כאטשאוו
דערעוואק	לובעשאוו
האלאבי	ליובלאז
הוטא קאמינער	מעלניק
הוטא בוראווינער	נוויא
ווידערס	נעוויר
וועטלע	סאסיטשנא
וערכי	סטאביכוסע
וואוקאמלא	סערראוויטש
ויבזער	סעדלישטש
ווידריטשי	פאליץ
וואיהאשטש	פניעוונא
זאלאוויע	קוכאצקא וואליא
זעלעכאוו	קרעמנץ
סעקליוקע	קליין גלושא

אלבלה, בורובצה, בוזק, בורקה גלושה, בורקה-חוטישוב, גלושה רבתא, חדווק, הולובי, הוטה קמינר, הוטה בורובינר, וידרטה, וטלה, ורחי, וורוקומלה [וורקומלה], ויבזר, ויחדיצ'י, וויהושץ', זלזיה, זלוחוב, טקליוקה, צורצ'ה, צ'רוויץ', יזורקה [יזרקה], ילוואטיץ, יאיינה, חוטישוב, לובישוב לובליאז, מלניק, נוינה, נוויר, סוסיצ'נה, סטוביחווה, סידרובץ', סדלישץ', פוליץ, פניבצו, קוחצקה וולה, קרימנו, גלושה זוטא.

מתוך הפרק: חיי חברה ותרבות ע' 507.

יעקב אורמלנד **אדמו"רים וחסידים**

בשנת 1901 באתי מבריסק לקמין קושירסקי ופגשתי בעיירה את הדיין, הרב משה גולדשמידט. בעת ההיא פרצה מחלוקת בין הדיין ותומכיו ובין חסידי טריסק שהביאו דיין נוסף, את הרב פסח-אהרן וייסמן, והיו לקמין שני דיינים. הם כונו הדיין הוותיק והדיין החדש.

גדול הגבירים בעיירה היה הרשל ורבה, והשני יהושע קרמנר (גורטנשטיין). ביניהם ובין משפחותיהם היו מריבות תמידיות, אפילו בשטיבל של טריסק שהתפללו בו, והיה להם מקום בכותל המזרח, ובשבת קיבלו "שישי" בעת העלייה לתורה.

בשנת 1904 פרצה שרפה באמצע הלילה, נשרפו בית המדרש והשטיבל של חסידי סטפן, וגם מרבית בתי העיירה על כל הנכסים ורכוש.

לפי הידוע לי, בשנת 1889 בא לשבת לקמין קושירסקי הרבי מקוברין, הרב נח רבינוביץ. כשחלף ליד בית העלמין השתחררו הסוסים לפתע מן הרתמה, לאחר מאמץ רב שבו ורתמו אותם והוא נכנס לקמין, לאכסניית ר' ירחמיאל בראט, מיד שאל מי הצדיק הטמון בבית העלמין.

בליל שבת ערך לחסידים טיש, אמר דבר תורה ושר זמירות. בשבת, בצהרי היום לאחר הקידוש, החל לנהל את הטיש. בעת שאכל נתח דג נתקעה עצם בפיו ולא ניתן להוציאה, הוא נפטר מיד. באותה שעה פרצה בחוץ סערה גדולה, רעמים חזקים וברקים, וניתך גשם שוטף, גגות רבים נתלשו מן הבתים.

ביום ראשון באו חסידים רבים מרחבי האזור, טמנו אותו בבית העלמין בקמין והקימו אוהל גדול כמצבה; ומדי שנה בשנה, ביום השנה למותו, התכנסו חסידים מרחבי הארץ יחד עם הרבי החדש, ונשארו עד צאת השבת במקום בו ניהל הרבי טיש.

לאחר מלחמת העולם הראשונה בא לקמין נכד שלו הקרוי על שמו, ר' נח רבינוביץ. אנחנו, חסידי קוברין, הכתרנו אותו לרבי ובנינו לו בית ושטיבל לחסידי קוברין. הוא נהג לנסוע בין החסידים בסביבה, ואנחנו החסידים וגם תושבי קמין תמכנו בו ובמשפחתו בכל הנחוץ לפרנסתם.

מתוך הפרק: תמונות, אפיזודות וטיפוסים ע' 513.

יעקב פלוט **השרפה הגדולה בעירה בשנת 1904**

לפי הזכור לי מילדות, סבלה עיירתנו כל השנים צרות שונות: שרפות, פוגרומים ופגעים אחרים. כמו בעיירות אחרות באזור, נבנו בתי המגורים מעץ והגגות מרעפי עץ, והיו מוקפים מכל עבר בקתות גויים ואסמים מלאים תבואות למיניהן, שחת וקש, והגגות היו מכוסים קש; די היה בזיק קטן ממקטרת, סיגריה או גפרור שלא כבה, כדי שתפרוץ שרפה, ושהאש תתפשט מיד ברחבי העיירה.

זכורה לי שרפה כזו בסוף קיץ 1904. באמצע הלילה, שמעתי בשנתי קולות "שרפה". כשיצאנו לרחוב ראינו כי ברחוב דולניקי הגויי, פרצה אש, אורווה ובה קש ניצתה, והאש אחזה מיד בבקתות הסמוכות והתפשטה לסמטאות היהודים. פרצה בהלה גדולה ומהומה רבה; לא הייתה תחנת כיבוי אש עם כבאים, נשאו דליי מים מן הבארות ושפכו על האש, ללא הועיל כמובן. באו בריצה יהודים מרחובות מרוחקים, קרובים וידידים, לעזור בהוצאת מעט הריהוט וחפצים אחרים מתוך הבתים. אך האש אפפה בבת אחת סמטאות אחדות, וכמעט הכול ברחוב נשרף. וכך נשרפה אז מחצית העיירה, בית המדרש, השטיבל של סטפן. בין לילה הפכו בעלי-בתים רבים, יהודים אמידים, לקבצנים ואביונים.

בבוקר באו יהודים מן המחצית השנייה של העיירה, שבתיהם לא ניזוקו, ולקחו את הנשרפים לבתיהם. יהודים רבים יצאו לגור בכפרים לעת עתה. אנחנו עברנו להתגורר ברחוב וולית, אצל ר' שמעון וובק, אך אמי והילדים נסעו לזמן-מה לרטנה, אל הוריה, ר' בריש קליין. חלף זמן ניכר עד שכל בעל בית הקים מחדש, לאחר יגיעה ומאמצים רבים, את ביתו, על תכולתו, עד שפרצה שרפה נוספת או פוגרום ושוב התרוששו.

אתרי טיול בעיירה

קְרֶניצה, המעיין. בקיץ, לאחר סעודת השבת הדשנה, טשולנט וקוגל מעיים טעים, נתעורר בציבור חשק ללגום מים קרים (חיבות קרח ומקררים לא היו). התלבשו יהודים רבים, משפחות שלמות, קטנים וגדולים, בבגדי השבת והלכו לטיול לרחוב זאסטאוויה הגויי, הרחק מן העיירה, אל המעיין.

מקור מים הנובע מים קרים רעננים. היה על הבאים לשם לעמוד בתור, ליתר דיוק, להידחף עד שקיבלו את המים האמתיים הקרים, מחיי הנפש. לאחר מכן השתרעו שם בגן על הדשא, בין העצים, לנוח קמעה ולשאוף אוויר צח. לא תמיד ניתן ליהנות כך. הגן היה שייך לאיכר אוקראיני, וכשחשקה נפשו, שיסה את כלביו בז׳דיקים. גן העדן השבתי היה לגיהינום אמתי, וכולם רצו מכל עבר ליציאה בצעקות ובבכי, וזמן רב חלף עד שנרגעו. היו בגן גם כוורות דבורים, והדבורים התעופפו שם. הילדים, שלא ניתן להשגיח עליהם, נעקצו לא אחת.

זא-קַלַשְׁטוריה [מעבר לכנסייה]. בשנים ההן היה זה המקום הנכון באמת לטייל בו, מרוחק מן העיירה, אך הדרך אליו פנויה מבתי גויים ומכלבים. חלפנו על פני הנחל שלנו, ציר, והגענו לכנסייה הפולנית, שפרט לימי ראשון ולחגי הגויים לא נראה שם גוי. בשבתות ובחגים שלנו, תענוג היה להתהלך שם. חשנו בניחוחות הטבע האמתיים שחסרו בסמטאותינו. פרחי שדה "זכריני", וגם פרחים אחרים, צמחו שם. אל זא-קלשטוריה הוליכה שדרת עצים ארוכה על הר מלא עצים שצמחו עליהם אגוזים. בצד הכנסייה היו שדות תבואה למיניה, הצד השני היה מכוסה צמחייה ענפה ועשבים. אנחנו, ילדי החדר, אהבנו לרוץ לשם בחודש תשרי, כשהיינו חופשיים מלימודים, לקטוף אגוזים במשך ימים תמימים, לשחק משחקים שונים במגרש המשחקים הזה, השמח ביותר.

בשבתות וחגים בא כל הנוער לטייל שם. מבוקר עד שעת ערב מאוחרת, היה המקום מלא אדם.

רחוק יותר, בקרבת אלכסייווקה, הייתה חורשה ובה עצים רבים. לשם באו חבורות נוער לשחק משחקים שונים ולקרוא ספרים, וזוגות אוהבים שביקשו לבלות בין העצים בלי שייתנו בהם עין רעה. זה נמשך עד שנות ה-30, כשהפך הסטרוסטה את המקום למגרש ספורט לפולנים, לחוג את חגיהם הלאומיים ולארגן בילויים. הנוער היהודי נאלץ לחפש אתרי טיול אחרים, לרוב הם בילו במקומות ההתוועדות של תנועותיהם.

מתוך הפרק: תמונות, אפיזודות וטיפוסים ע׳ 514 – 517.

כילד שמעתי את שם הנהר פעמים רבות בבית המדרש. אצל יהודים דתיים כשזוג התגרש, חייבים היו לכתוב בשטר הגט את שם הנהר, וכתבו, ציר-וולווה. אני ראיתי את הנהר כפי שהוא באמת: תעלה צרה נתמשכה מן הכפר פודצירייה אל העיר, ליד רחוב קובלסקה התרחב מעט, ושוב זרם בתעלה צרה עד לכפר שטטין ונשפך לנהר פריפיאט.

בעיר, במקום בו התרחב הנהר, היה גשר עץ שקישר את העיר עם רחובות זאסטאוויה ועם העיירות והכפרים שסביב. בצד הגשר ליד הנהר, ניצבה טחנת מים שהייתה שייכת ליהודים, ואיכרים הביאו לשם את השיפון שלהם לטחינה לקמח.

מחלקי המים שאבו מן הנהר את חביות המים שלהם והובילו מים לבישול ולשתייה אל בעלי הבתים בעיירה. מי שלא רצו לשלם למחלקי המים, הלכו בעצמם לנהר עם זוג דליים וקיבלו מים בחינם. בעלי עגלות מקומיים, סתם יהודים וגם איכרים רחצו שם את סוסיהם ופרותיהם. בקיץ רחצו גם היהודים בנהר.

היה כמובן בית מרחץ אדים בעיירה ומקווה, שם יכלו יהודים להתרחץ. אך בבוא הקיץ והימים החמים, רצו יהודים לרחוץ בנהר, והוא היה מלא תמיד גברים מתרחצים. בגדי ים עדיין לא היו אצלנו, גברים רבים, מיוחסים או מכרי הטוחן, התפשטו בטחנת המים ומשם נכנסו לנהר. אך לא כולם הורשו להיכנס לשם, כי לא היה די מקום, והם התפשטו והתלבשו ברחוב סמוך לטחנה. אני ואבי, שהיה מן המיוחסים, הלכנו גם כן תכופות להתרחץ, והתפשטנו בטחנה. בהיותו שחיין טוב, לקח אותי אבי על גבו ונהניתי הנאה מרובה מן הנחל.

לפתע נשרפה הטחנה ולא היה לנו היכן להתפשט, אבי חדל ללכת להתרחץ בנהר; יהודים אדוקים אחרים, חדלו אף הם ללכת לרחוץ. תענוג הרחצה בנהר הופר, ונאלצנו להשתמש במרחץ האדים ובמקווה.

בעלי בתים רבים וגם הנוער גילו במרחק-מה, דרך גן, מקום להתרחץ בתעלה, היא הייתה בוצית ומלאה עלוקות, והמעבר לשם היה בגדר סכנת נפשות. בעלי הגן, נוצרים, לא התירו מעבר ושיסו את הכלבים או השליכו את הבגדים למים.

זה נמשך עד לאחר מלחמת העולם הראשונה, ואז בנתה המועצה הפולנית המקומית, על תעלת מים זו, ברכת רחצה נאה, סגורה, ובה תאים להתפשט, והתושבים, משני המינים, יכלו, בתשלום נמוך, לרחוץ שם בבגדי ים ככל שרצו, ואומנם נהנו הנאה מרובה מן הנהר ציר-וולווה.

מתוך הפרק: תמונות, אפיזודות וטיפוסים ע' 518.



הני צינוביץ' (אנגל), ארגנטינה **סמטתנו סמוך לרחוב קובל**

רחוב קובל זכה בשמו משום שהוליך לתחנת הרכבת שממנה נסעו לקובל. נראה היה שדרכו נכנסים היישר לעירה. מרוצף, משני צדיו עצים שהוסיפו נוי – פריחה ריחנית בקיץ, ושלג שעמסו על ענפיהם שנצצו בשמש, בחורף.

בתי היהודים החלו מבתי לייביש גולדשטיין ווסרמן. מלון "בריסטול" היפה משך את תשומת לב הבאים; הוא שימש אורחים ששהו בעירה הודות לתעשיית העץ הגדולה, שמשכה סוחרים מרחבי הארץ וגם מחוצה לה, זה הוסיף תנופה רבה והיה מקור פרנסה לתושבים רבים.

הלאה משם היו דירות נאות שבעליהן בנו אותן במאמצים רבים. גן גדול יפה, שתפס שטח מן הרחוב, היה שייך לכומר. בלב הגן עמד מבנה לבן יפה שנראה מבין העצים, שם גר כל השנים הכומר של קמין שהיה ידיד גדול ליהודים וגילה מסירות נפש בבוא הבלחובצים, אנחנו מעולם לא שכחנו לו זאת. רחשנו כלפיו דרך ארץ.

ברחוב קובל ניצב בית הספר "התחייה" של "תרבות" שהוסיף לוויית חן מיוחדת, משום שהילדים התרוצצו כל היום הלוך ושוב מבית הספר.

החיים ברחוב החלו השכב בבוקר. נסעו מן הרכבת בכרכרות מלאות נוסעים. גם בערב באו ונסעו, פעמים ביום, מקובל ואליה.

ביתנו היה סמוך לכביש. חלונות גדולים פונים לרחוב וחלונות לסמטה הקטנה שלנו, שהוליכה אל שכנינו. בסמטה היה תמיד בוץ. זה נמשך כל השנה בגלל גלגלי הכרכרות ורגלי הסוסים שנסעו הלוך ושוב במשך כל היום. לעומת זאת הייתה לה מעלה: תמיד הייתה בה המולה, והשכנים נהנו מן החיים התוססים בה.

ראשון שכנינו בסמטה היה פייווה, בעל-העגלה כינוהו, הוא התגאה בסוסו היפה וברתמה, ולכן הוביל אמנם פריצים ואנשים חשובים והתפאר בזה. איש שמח ובעל מזג נוח, תמיד היו בפיו בדיחה או חידוד לשון לכל שומע, תמיד פנה לאנשים בגוף שני ואהב שיברכו אותו בפנייה: ר' פייווה. בביתנו היה בן בית, כל רגע פנוי אהב לשבת ולספר את חדשות היום.

בילדותי מאוד פחדתי מפניו ומסיפורי הנסיעות שלו, שתמיד עסקו בשדים. על כל יער סיפר דברים מוזרים, וזה תמיד מילא אותי פחד, בערב התייראתי לצאת לסמטה.

שכן אחר, היה גם הוא בעל עגלה. היה זה יידל של שימלה. הוא ניגן בחתונות. הוא אהב להתהדר בלבושו. הלבוש האהוב עליו כלל זוג נעליים צהובות ומכנסיים כחולים שהביא עמו מן השבי. איש מלא שמחה, בעל חולשה גדולה להתערבויות, ולמרות שתמיד הפסיד, המשיך בזה.

שני שכנים אלה היו ידידינו הטובים, תמיד דאגו להביא אורחים לביתנו כשהיה לנו פונדק.

פנימה יותר בסמטה גרה שכנתנו אסתר, היא זכורה לי כאישה זקנה מרת נפש, לא היו לה ילדים, תמיד קיללה את הנגר שבנה לה עריסה גרועה. שכנים אלה ואחרים עיצבו את החיים בסמטה. כמו משפחה גדולה אחת בעלת זיקה משותפת: ישבו זה בביתו של זה, נכנסו ויצאו מבלי לשאול, שאלו ולוו מה שחסר, אפילו לחם. הכול היה טבעי מאוד, אפילו לעשות יחד עבודה, כמו הכשרת הכלים בערב פסח; הביאו למקום אחד וכולם עשו זאת יחד. ידעו זה את בעיותיו של זה, וסיפרו פעמים רבות כדי לשמוע עצה טובה, ותמיד להשתתף בשמחות ובסבל שהיו תמיד אצל כולם.

בחזית, בבית הגדול, שהו אורחים רבים, סוחרים למיניהם, סוחרים בעץ, בוררי עץ ואנשים רבים אחרים מן העולם הרחב הזר. תמיד ניהלו ויכוחים עד שעת לילה מאוחרת. נהגו לשבת סביב השולחן הגדול ותמיד דיברו על אירועים פוליטיים, או סיפרו מעשיות מעניינות שהביא עמו כל אחד מן הערים הגדולות. טיפוסים כאלה, ששהו אצלנו במשך חודשים, לא שוכחים.

בתקופה שאבי וסבי חיו, הורגשה המסירות והאהבה ללא גבול של אבי ושל [אמי ?]. השליטה של שניהם הייתה שווה. אבינו ואמנו נטעו בנו אהבה וכבוד לסבא ולסבתא. עד היום לא פג טעמם של הימים ההם. הייתי מלאת התפעלות מזמרתו היפה של סבי ומדרך ניהולו את השבתות והחגים. בפסח, בעת הסדר, עמדו אנשים רבים מתחת

לחלונות לשמוע את סבי עורך את הסדר. מראהו הפטריארכלי הנכבד היה סמל לכול הסבים היהודים שבירכו אותנו במבטיהם החמים.

עם מותם של אבי ושל סבי מסחיים פרק ילדותנו חסרת הדאגות, אמי החלשה קיבלה עליה את חינוכנו, מלאה מסירות נפש לקיומנו.

זכורים רגעים יפים על הילדים בסמטה שלנו, שמילאו תפקיד בחגים ודאגו למשל בשבועות להביא ענפים שונים וסוף לקישוט הבית לכבוד החג. גם בפורים ובפסח תרמו את חלקם. אך ביום כיפור פחדנו לצאת אל הסמטה שלנו. הבכי מן החלונות השכנים הטיל עלינו מורא והיינו מצטרפים לבכי בלי לדעת למה. וכאשר השאירו אותנו לבד בבית, היה זה ממש סבל עד אשר שבו ההורים מבית הכנסת.

ברחוב שלנו שררה תמיד שמחה. בחורף החליקו במזחלות והפעמונים הצטלצלו בקצב. פעמים רבות הייתה לנו הזדמנות לנסוע עם שכנינו.

הדואר גם הוא היה ברחוב קובל. הוא המה אדם, בני העיר ואיכרים שבאו מרחבי האזור.

בעלי הבתים היו באים אל הרב פרלין לדין תורה או במקרים אחרים. הרחוב שלנו ראה גם ילדי בית הספר הופכים לצעירים חדורי אידאלים שהובילו לארצות אחרות. הרחוב ליווה אותם לרכבת. רבים נסעו לארץ ישראל וגם לארצות שונות. מי שעזבו היו מביטים לאחור בגעגועים ובתקווה לשוב דרך רחוב זה ולהתראות עם כל אהובי לבם. אך לאיש מאתנו ולאיש מהם – לא שרדה הדרך לרחוב קובל.

מתוך הפרק: תמונות, אפיזודות וטיפוסים ע' 519 – 522.

לא כל אשר חווה אדם בחייו נשאר בתודעתו ומעורר בו זיכרונות. עם זאת, רגעים ואירועים יחידים, והם אינם רבים, אינם נמחים עם הזמן, וחיים בזיכרוננו לנצח. אירוע כזה, שיזין את זיכרונותיי כל חיי, הוא חתונת אחותי פרידה עם המיועד לה הרשל וייסמן.

שבועות אחדים לפני החתונה היו ההכנות בעיצומן. אפו ובישלו. חנה המזמינה לחתונות ופייוול השמש הלכו מבית לבית והזמינו את האורחים בשם ר' שלום קארש והרב פסח-אהרן וייסמן.

חנה כבר הייתה אישה זקנה, והתקשתה ללכת אל הרחובות המרוחקים. היא באה אל אמי ואמרה: "רבקה, אולי תוכלי לתת לי נעליים קלות יותר, נעליי הכבדות תולשות ממני את רגליי". "מה? – אמרה אימא – נעליים קלות יותר, למה לא אמרת לי מיד?" לא חלף רגע וחנה החליפה בשמחה את הנעליים והמשיכה בשליחותה. לבד משני השליחים המקומיים, נשלחו הזמנות רבות בדואר.

ניסל החייט תפר לחתן ולמחותנים, משה החייט תפר לאבי שלום, מַטל התופרת תפרה לכלה.

ההמולה הייתה רבה וגם השמחה, ילדי תלמוד התורה לא נשכחו אף הם, אבי הכין למענם חליפות קטנות חדשות לחתונה. הבית טבל בפרחים, כליזמרים הביאו מרטנה, כמו בכל החתונות בקמין; לקמין לא היו כליזמרים. איצל כליזמר היה המנצח וניגן בכינור, האחרים בקלרניתות.

השמחה החלה ביום חמישי בקבלת הפנים לאורחים החשובים, וביום שישי הובילו את החתן והכלה המיועדים, לחופה, בלוויית מוזיקה. והיו ששון ושמחה.

הנה אני רואה בעיניי את החתונה השמחה, את הילדים, שראשיהם נחפפו זה עתה, במלבושים לבנים צחים. אוכלים ושותים, וקריאות "מזל-טוב" מהדהדות באוויר. אבא מחלק כיבוד לילדי תלמוד התורה ויוצא עמם במחול מעגל. החתונה היהודית אפופה שמחה ושביעות רצון.

חסידי טריסק ויהודי בית המדרש, כולם יחד יצרו את השמחה, גם החזן יוסל תרם את חלקו: לאחר אכילה לשובע וקינוח בהרמת כוסית לחיים, שכח את צרות היום-יום שלו ואת ייסוריו, נכנס לתוך אקסטזה ופצח בשירה מופלאה, כפי שידע ברגעים כאלה, בקולו המשובח.

תמונה רודפת תמונה, כאילו דבר לא קרה... ולפתע אני מהרהרת לי: ההייתה חתונה או חלום בלבד הוא? נראה שהיו לי פעם אחות פרידה וגיס הרשל וייסמן, שבתמונתם אני מתבוננת תכופות בדמעות בעיניי; והייתה אצלם חתונה שנמשכה מיום חמישי עד יום שלישי שלאחר השבת, חתונה שכל העיירה היהודית, זקן ונער, נטלו בה חלק.

מתוך הפרק: תמונות, אפיזודות וטיפוסים ע' 522 – 523.

לכל אחד מאתנו, יהודי קמין, פרק משלו של חוויות חיים טרגיות. רצוני לתאר כאן איך עברו על אמי זלטה חייה הקשים, עד שבאה היד הנאצית המגואלת בדם והרגה אותה באכזריות.

בית אמי ניצב מצדו האחד ליד בית המרחץ העירוני ומצדו השני להבדיל, בית המדרש. שכנינו היו משפחות פרצ'יק, קוזק ושעיה שוחט, וכולם חיו ביחסים טובים.

בזמן הפוגרום הנורא, בשנת 1920, נרצחו בידי המרצחים של בולק בלחוביץ גם אבי פסח, אחי שבתאי, סבתי בלומה. אמי נשארה עם שלושה פעוטות, אחי הבכור שמריהו היה אז בן שמונה, אני, הירש-וולף, הייתי בן חמש, ואחותי הקטנה פייגלה הייתה בת שנה ומחצה.

אמי זלטה התמודדה עם תנאים קשים, גידלה וחינכה את ילדיה, נרתמה בעול פרנסת משפחתה, נסעה לכפרים למכור סחורות לגויים, גם לאלה שבכפר הולדתה וורוקומלה. לבסוף החליטה לפתוח חנות מזון קטנה, ובדרך זו להקל על עצמה, ולהיות מסוגלת לזון את ילדיה הקטנים. הודות לאנשים שהכירו וכיבדו אותה כאישה ישרה, וגילו אהדה לסבלה, היא קיבלה סחורה לחנותה, החלה לסחור, קנתה לעצמה שם בעיר והצליחה לחנך את ילדיה.

אך עלתה אימא על דרך המלך, החלה לפרוע חובותיה, הילדים גדלו קצת, כבר אפשר היה לחיות כשאר בני אדם בלי מסכנות, ושוב צץ השטן המרושע. באחד הלילות, בשנת 1929, פרצה שרפה בפינה בביתנו. לא רחוק מאתנו היה פונדק, גויים אנטישמים השתכרו והציתו בתים אחדים. עלו אז באש בתים רבים, גם בית אמי והחנות הקטנה, נותרנו בחוסר כל.

שוב נאלצה אימא שלי ליטול את מקל הנדודים, שוב החלה לסחור עם הגויים ולנסוע בכפרים, עד שנתגלה טוב לבו של דוד ביבר, אשתו המנוחה ואמי זלטה היו מאותו הכפר, הוא קרא לאמי ואמר לה: "די לנדוד בכפרים, זלטה, אני נותן לך מקום אצלי, פתחי לך שוב חנות". ואכן הודות לו שבה אימא לפתח את חנות המזון שלה, ואט-אט השיגה לעצמה את קוניה הקודמים, ושוב התנהלה לה חנות קטנה.

גם התגוררנו אצל ביבר עד שהממשלה השיבה את כספי הביטוח על הדירה השרופה, ותמיכה כלשהי קיבלנו גם מאמריקה. אימא החליטה לבנות לעצמה בית וחנות.

לימים השתכן בביתנו המועדון הציוני, שכר הדירה שימש לכיסוי חובות שלוותה אימא לצורך הדירה.

לאחר מכן בא בעל-הבית של העיר, הסטרוסטה, שהכיר את אימא, ושכר את הדירה לשנתיים. סידרו מועדון לפקידי ממשל, ומסעדה. הם קיימו גם אספות אנטישמיות במקום, ואימא ציפתה ליום בו יסתיים החוזה. בתום השנתיים הבהירה אימא שאינה משכירה עוד, היא נזקקת לדירה לעצמה. המועדון פינה את המקום. לאימא היה לב ציוני חלוצי, אחד מילדיה היה בקיבוץ וקשר את עתידו בארץ ישראל. היא הבחינה כי הקיבוץ בעיירה שלנו מתגורר בתנאים קשים וסובל, והחליטה להשכיר את הדירה לקיבוץ.



קיבוץ קלוסובה בקמין קושירסקי

היא ממש הקריבה למען הקיבוץ. בשבת הייתה מביאה דברים טובים מן החנות הקטנה שממנה אמורה הייתה להתפרנס ולחנך את ילדיה, ובכספי הדיירים כיסתה חובות שלוותה לצורך הדירה.

בתקופה זו עליתי לארץ ישראל והיא נותרה עם בנה שמריהו ובתה פייגלה.

פרצה מלחמת העולם, הבן שמריהו נשא לאישה בת למשפחת גיטליס מקובל וגר בבית משלו. אימא גרה עם פייגלה עד שנכנסו לעיירה הסובייטים. אחי נשלח לרוסיה ללמוד מקצוע – סחר במוצרי צמר. כעבור חודשיים נכנסו הגרמנים לעיירה, אחי נשאר תקוע ברוסיה. הוא גויס לצבא האדום ושירת בצבא עד לשחרור.

אימא ומשפחת פרצ'יק ואחותי פייגלה, בראותם את הצרות והסבל הברברי שהגרמנים מעוללים לאוכלוסייה היהודית בקמין, החליטו לברוח ליער. בבואם ליער בנו לעצמם זמליאנקה [מחפורת] ושהו בה עד לימות הקור הגדולים. כשנעשה קר מאוד החליטה אימא להתגנב מן המחפורת, משום שאחותי פייגלה לא הרשתה לה לצאת מחשש שיהרגו אותה.

כשיצאה אחותי להשיג מזון, התגנבה אימא מן המחפורת, נתנה לגוי מטבע זהב של חמישה רובל כדי שיוביל אותה למכר פולני, גיסקה, שהבטיח לה שאם תבוא אליו יעשה הכול למענה ויסתיר אותה. אך נכנסה לביתו קרא לאיש אס-אס, רצחו את אמי זלטה באופן מזעזע. פרטיזן החי היום בישראל ראה זאת וסיפר.

אחי שמריהו שירת בצבא הרוסי עד לשחרור ברלין. לאחר השחרור בא לגרמניה וכעבור זמן נסע לאמריקה. אשתו נרצחה עם תינוק בזמן המלחמה. אחותי פייגלה עברה את כל הצרות, הסתתרה עם הפרטיזנים ובאה לגרמניה וכעבור זמן-מה נסעה לאמריקה ונישאה שם, יש להם שתי בנות קטנות.

כך חלפו על אמי חייה הקשים, ביושר, טובה לבני אדם, חינכה בכוחות עצמה שלושה ילדים, משנותרה אלמנה עם שלושה פעוטות. לא הייתה לנטל על איש, נאבקה בגורלה המר עד בוא היד הנאצית האיומה שהעבירה אותה מן העולם.

מתוך הפרק: תמונות, אפיזודות וטיפוסים ע' 525 – 528.



בתצלום: הלן והירש הלפנט

הלן והירש הלפנט, ורשה – ניו יורק **לבביותם של יהודי קמין קושירסקי**

פליטים בדרך לרוסיה מספרים

תחילת סתיו 1939. עבים שחורים התקדרו מעל יהדות פולין, היטלר התכונן לפלישה לפולין. לפתע, ללא הזהרה, הופיעו המפציצים ההיטלריסטים וזרעו מוות והשמדה לכל ולכולם, הבליץ-קריג הפך את פולין לחורבה גדולה. מתוך שציפו לנורא מכל מן האויב האכזר, נטל חלק גדול מן האוכלוסייה היהודית מקל נדודים בידו, אנחנו היינו ביניהם.

הייתה דרך אחת ויחידה, הדרך מזרחה. המטוסים הגרמנים דלקו בעקבותינו מקפדים חיי אדם. רבים נהרגו בדרכים, בנס נותרנו בחיים. לאחר כמה שבועות של נדודים, באנו לעיירה קמין קושירסקי. לעולם לא נשכח את היהודים החביבים והלבביים – הם עצמם התהלכו בתחושת אימה וחוסר ביטחון מפני המחר שהמושיעים הסובייטים יביאו עליהם – שקיבלו את פנינו בחמימות.

לא חלף זמן רב והחלו להחרים את מעט הנכסים ורכוש של המכונים "בורגנים" ואת רובם שילחו מאוחר יותר למחנות עבודה ולבתי סוהר, ושם נספו רבים. למרות דאגותיהם הכבדות קיבלו יהודי המקום את פנינו בזרועות פתוחות בבתיהם, כאחיות ואחים. בחורף 1939-1940, שהיה קר עד אימה, מצאנו אצל יהודי קמין בית חם לשבועות אחדים.

למרות חוויות האימים שעברו עלינו בשנות המלחמה, שמרנו בלבנו בקדושה, במשך כל השנים, את זכר יהודי קמין קושירסקי שחייהם נגדעו באכזריות בידי המרצחים של היטלר.

תמיד נזכור אותם!

מתוך הפרק: תמונות, אפיזודות וטיפוסים ע' 529.

ישראל קאהן-כשר, ניו יורק **דמויות ואירועים בקמין קושירסקי**

חיים-בר של משה-מיכל היה יהודי פשוט אך הגון מאוד וטוב לב. אהב לעשות טובה לכל נזקק. הוא לא המתין שיבואו אליו לבקש, תמיד חיפש את הנצרך כדי לחלצו ממצוקתו.

אשתו שפרה עוד עלתה עליו בטוב לבה. תמיד נכונה לעזור למישהו, אף מעבר ליכולתה הכלכלית. היו לה תכשיטים רבים, אך לעולם לא אצלה. כשהשיא עני את בתו, לא הסכימה שימכור את פרתו היחידה, ויישארו ילדיו הקטנים ללא טיפת חלב, היא משכנה את תכשיטיה ונתנה לעני להוצאות החתונה. ככלל היו יהודי קמין קושירסקי מוכנים תמיד לעזור זה לזה בעת צרה.

קמין קושירסקי נשרפה כליל פעמיים. איש לא היה מבוטח כנגד אש. הממשל נתן לכל נשרף רק סכום פעוט של עשרה רובל. ובכל זאת בנו כולם מחדש את בתיהם, עני כעשיר, משום שתמיד עזרו איש לרעהו לעמוד שוב על הרגליים.

בכפרים שסביב קמין קושירסקי חיו יהודים שפרנסתם על מלאכה ומסחר זעיר שניהלו עם האיכרים המקומיים. בכפרים רבים היה מספר היהודים קטן מאוד ולא היה ביכולתם להחזיק על חשבונם מלמד ללמד את ילדיהם, הם שלחו את הילדים לקמין קושירסקי ללמוד בתלמוד התורה. והילדים אכלו אצל בעלי בית שונים, לא הסכימו שילדי עניים לא ילמדו בשל עוניים.

יהודי כפר אלה – שלא היה להם מניין בכפר להתפלל בציבור ונאלצו להשלים עם זה במשך השנה – היו באים לקמין קושירסקי בימים הנוראים. לא היה ביכולתם לשאת בהוצאות אכסניה, יהודי קמין קושירסקי באו לעזרתם, קיבלו לבתיהם משפחות שלמות. כשחסרו מיטות, נהגו להוריד את דלתות החדרים, הניחו אותן על כסאות והתקינו משכב לזקנים ולנשים. הילדים ישנו ברפת או בעליית הגג, מקום בו הוכנה שחת לחורף לפרות. לילדים די היה בזה. בדרך זו יכלו גם יהודי כפר דלים לבלות את ימי החג הקדושים בבתי כנסת עם כל הקהילה היהודית.

מקרה מעניין אירע בזמן אחת השרפות, שפרצה בערב שבת בקמין קושירסקי. יהודי קמין היו אדוקים מאוד בדתם ולא רצו לחלל שבת בכיבוי האש. הם ניצבו באדישות והביטו ברכושם הכלה באש. לא הועילה הודעתו של הרב בעת ההיא, הדיין הרב גולדשמידט, כי הוא לוקח על עצמו את החטא של חילול השבת, ובלבד שיתאמצו לכבות את האש ולהציל רכוש יהודי. יהודי קמין קושירסקי מיאנו לקבל קרבן כה גדול מן הדיין שלהם, הם העדיפו להקריב את רכושם. וכך נשרפה העיירה כמעט כליל. למחרת, בשבת בבוקר, נותרו מזדקרים רק הקמינים הבנויים לבנים; כפי הנראה כדי לשמח את יהודי קמין, נותרו התנורים שלמים ובתוכם הטשולנט שהוכן לשבת.

השרפות לא היו הצרה הכלל-יהודית היחידה בקמין קושירסקי. לפני מלחמת העולם הראשונה, כשהחיים בעיירה התנהלו על מי מנוחות, התייצב הפריץ סוקולובסקי ודרש מיהודי קמין קושירסקי לשלם לו תמורת הקרקע של העיירה, שעליה נבנו בתיהם. הקרקע, אמר, שייכת לו. היהודים טענו כי העיירה על בתיה היא רכושם, ירושה מאבותיהם ומסביהם. אך לא היו ברשותם המסמכים המתאימים, שנשרפו זה מכבר באחת הדלקות. הם סירבו לשלם לפריץ בעד הקרקע. הפריץ העביר את העניין לבית המשפט, שפסק כי הבתים שייכים ליהודים והקרקע לפריץ. ובכל זאת לא נחפזו לשלם משום שראו בזה אי-צדק. הפריץ בא בלוויית שוטרים ואיכרים שהחלו להרוס את הבתים. ורק אז החלו לחפש דרך להסדיר את העניין. נאלצו לשלם לפריץ בעד הקרקע לפי פסק הדין.

בקמין קושירסקי התנהלו תמיד חיים יהודים מסורתיים יפים, מלווים בעזרה הדדית ודאגה סוציאלית ותרבותית לעניים, עד לחורבנה הטרגי.

מתוך הפרק: תמונות, אפיזודות וטיפוסים ע' 530 – 533.



בריש דרוג [דב עמית] **ניסה החייט (דוב)**

יהודי צנום גבה קומה, בעל זקן שחרחר שגונו כגון הטבק. שחוח במקצת יצא לפעמים לשוק לקנות אצל איכר עגלת עץ להסקה, ומיד שב לביתו אל מכונת התפירה. בחצלום: דב עמית

התמחותו בחייטות התייחדה בעיקר בתפירת גלימות לכמרים באזור קמין. סביב לקמין היו כפרים רבים, מובן שלכל כפר היה כומר משלו עם גלימה משלו.

אינני יודע אנה היו הכמרים באים בלי ניסן, וניסן בלא הכמרים, הרי עיקר מלאכתו היו אותן גלימות.

אשתו הייתה גבוהה, בניו ובנותיו היו גבוהים. הוא ישב ליד מכונה גדולה ותפר, במספריים גדולים גזר את היריעות השחורות הגדולות שהביאו אליו הכמרים בעלי הבשר.

הכומר עמד לפני ניסן בעת נטילת המידות כבובת צעצוע. הוא סובב אותו לפנים ולאחור, מדד אורך, היקף הכרס, הכומר כמובן נהג בצייתנות, על מנת שתתקבל גלימה נאה בעלת שרוולים רחבים.

כשהיה הכומר מרוצה ממלאכתו של ניסן, היה מביא לו תרנגולת מתנה. את התרנגולת מסר כמובן לאשתו, שנשפה בנוצות האחוריים של התרנגולת, לבדוק אם היא צהובה ועתירת שומן או כחלחלה-כחושה; לאחר מכן קשרה בדל סחבה צבעוני לאחת מרגלי התרנגולת, ור' ניסן גזר במספריים הגדולים מחצית זנבה של התרנגולת. זה נעשה כדי לזהות את התרנגולות שלו. לא מיד שלח אותן לשחיטה, הן הוכנסו לתוך הרפת עד שהתרגלו למקומן החדש ולבעלי הבית החדשים, לאחר מכן היה משחרר אותן לטייל על פני הכביש או בגינות הסמוכות, כפי שנהגו רבים מיהודי העיירה בתרנגולות, לכן סימנו אותן, כדי שלא יחליפו ביניהן.

אצל ניסה החייט היה מעין סמל מסחרי. בנותיו הגדולות הגבוהות היו יוצאות לעתים וקוראות לתרנגולות בקול "טיו-טיו-טיו", שנשמע עד לקצה השני של העיירה. ר' ניסה הציץ לעתים מן החלון כששפתו הבשרנית שמוטה ומשקפיו על קצה אפו. ובעודו מציץ מעל

למשקפיים, שומע את קולה הנישא של אחת מבנותיו, הרהר בשעת מעשה שכבר באה העת להשיאה. היא גדולה וחסונה ותוכל להיות בעלת בית טובה.

בעזרת השם השיא ר' ניסה את בנותיו ואת בניו. כולם תפרו מלבושים, פרט לחתן אחד שהיה סנדלר.

הכמרים המשיכו לתפור לעצמם גלימות אצל ר' ניסה החייט, ואשתו היא שקראה לתרנגולות כדי לפזר להן מזון, היא לא פיגרה אחר בנותיה, אך קולה היה דק יותר וצרוד קמעה.

הוא נרצח ככל יהודי העיירה, שום כומר לא בא לעזרתו בתקופה הטרגית, ודאי לא להצילו מאבדן.

מתוך הפרק: תמונות, אפיזודות וטיפוסים ע' 534.

יעקב פלוט **משה פלפון**

משה פָלְפון ואשתו ביילה האילמת. יהודי ממוצע קומה, זקן סתור ששערו אפור. יהודי ירא שמים, תמיד אמר תהילים, מעולם לא התלונן על מצבו. מיום ראשון עד חמישי סבב בכפרים בין הגויים, שק גדול על גבו, ובו לחם לאכול וצרור חוטי תיל וצבת לצורך מלאכתו, לאחות בתיל קערות חומר וסירים. בתמורה קיבל ביצים אחדות, קצת תפוחי אדמה, סלק, גזר. לעתים קנה מן האיכרים מעט שער חזיר, עוף ועוד זוטות והביא ביום חמישי העירה, ואז ניגש למלאכתו השנייה – ספרות.

ביום חמישי ובבוקר יום שישי הלך לבתי אנשים לספרם. בצהרי יום שישי, כשכל הציבור הלך לבית המרחץ, הציב שם כיסא ופתח את "המספרה" שלו. הושיב על הכיסא גברים וילדים, וסיפר את שערם במספריים, לרוב קהים, בעשותו "ערוגות" רבות על הראש, כשהגיע לצוואר נטל את התער הקהה להשחיזו. הוא ירק על אבן ההשחזה ועל התער וכך גילח. וזה היה היגייני, איש לא חלה. את הפרוטות שקיבל בעבור התספורת לא ראה, לא שם לב כמה נתנו, אלא שלשל לכיסו.

אשתו ביילה, בקושי הצליחה להגות חצאי מילים, הייתה כפופה והלכה שחוחה, אך ביום שישי או בערב חג הזדקפה והפכה ל"גבאית", לבשה סינר ארוך רחב והלכה בין הבתים לאסוף חלות טריות, לחלקן בבתי עניים.

הם בורכו בילד, נער שאלוהים ואנשים נתקנאו בהם בגינו. מוצלח מאוד, למד בתלמוד התורה בקובל. זה היה בימים שהפועלים רצו להפיל את הצאר וגם הוא נסחף לתנועתם ולמד ספרות. הוא שב לקמין לבוש, כמנהג הימים ההם, בחולצה שחורה וחגורה עם גדילים אדומים, פתח מכון תספורת חדיש בחדר קדמי אצל פלדמן, ובו כסאות מיוחדים ומראות גדולות, כמו בערים הגדולות. התיידד עם בני בעלי-בתים בעיירה, קרא ספר וניגן בכינור, אביו ואמו שכחו את צרותיהם והתענגו על בנם, אך לא לזמן רב. לפתע חלה בשחפת ומת. כל העיירה, קטנים וגדולים, צעירים וזקנים, התאבלה עמם על אסונם הגדול.

מתוך הפרק: תמונות, אפיזודות וטיפוסים ע' 535.

יעקב פלוט **בית העלמין הישן**

בית העלמין הישן בעיירה שלנו נמצא בין שני רחובות הגויים, וולִיה ישן וחדש. כאשר הוקם, היה ככל הנראה מרוחק מן העיירה. וולִיה החדש נבנה מאוחר יותר.

בתשעה באב היה אצלנו מנהג: השכם בבוקר, לאחר אמירת קינות בבתי המדרש, הלכו כולם לבית העלמין. הרוב הלכו לבית העלמין החדש, שהיה מרוחק מן העיירה, בזאסטאוויה, אך יהודים זקנים ומעט צעירים, בהם כותב שורות אלה, הלכו לבית העלמין הישן שהיה מוקף גדר ומגודל עשב. הוא היה רחב וארוך, מצבות מועטות היו בו, מהן עתיקות מאוד.

לימים, כאשר למדתי כבר אצל ר' יצחק-וולף מלמד הגמרא, נכנס ל"חדר", בערב תשעה באב, ר' גרשון אייזנברג, יהודי בעל הדרת פנים שזקנו צהוב, סוחר יערות, מתקיפי העיירה – בנו עקיבא למד גם הוא ב"חדר" – וסיפר לנו כי האיכר הגר סמוך לבית העלמין הישן, תפקידו לטפל בו ולכן הוא רשאי לקצור את העשב להאבסה. לפני שנים אחדות נטע שם עצי פרי, והפך אותו לגנו. לכן הוא מבקש מאתנו שמחר, בבוקר תשעה באב, נלך אנחנו, ילדי החדר, יחד עמו לבית העלמין, ניקח עמנו גרזנים וסכינים, ונכרות את כל עצי הפרי.

וכך אמנם קרה. נטלנו, כל הנערים, גרזנים, ובפיקוחו של האדון אייזנברג, ניגשנו למלאכה וכרתנו את כל העצים. הגויה הלכה מיד לקרוא לבעלה ולילדיה שהיו בשדות, ואנחנו, משהשלמנו את מלאכתנו, הלכנו לבתינו.

מחבריי ל"חדר" שהשתתפו בפעולה מצויים בישראל: בן-ציון קארש ויוסף וייסמן.

היה אז יום שוק גדול, מלא באיכרים מכל הכפרים, אדון אייזנברג נכנס לביתו שהיה בלב השוק וסביבו בתי יהודים. לפתע באו בריצה האיכר וכל בני ביתו ושכניו, וביקשו להכות את אדון אייזנברג. פרצה התכתשות גדולה בין יהודים וגויים, שהתערבו בה גם איכריים מן הצד, אך גם יהודים מיהרו לבוא מכל עבר לעזרתו של אייזנברג, עד בוא המשטרה שרשמה דוחות וביצעה מעצרים.

הסוף היה שהמשטרה קיבלה לידיה את השמירה על בית העלמין ואת הזכות לקצור לצרכיה עשב שגדל בו, והאיכרים השכנים לא היו רשאים להיכנס עוד לבית העלמין.

מתוך הפרק: תמונות, אפיזודות וטיפוסים ע' 536 – 537.

י' בן-משה **סיום כתיבת ספר תורה בעיירה**

זה קרה לפני מלחמת העולם הראשונה.

מילקה המיילדת לא למדה בשום גימנסיה, ולא סיימה בית ספר למיילדות, ובכל זאת לא זימנו מרבית הנשים לקראת לידתן שום מיילדת אלא את מילקה, בשל האמון הרב שרחשו לה. לכן נאלצה לעבוד תמיד, ואף בשבת ובחג לא יכלה לנוח.

ילדים לא היו לה, וכשצברה קצת כסף, החליטה לכתוב ספר תורה ולהעניקו לבית התפילה של סטפן, שבו התפללה בימים הנוראים.

היא נדברה בעניין עם ר' אבא הסופר [סת"ם], יהודי ירא שמים עד מאוד. מדי יום, לפני שבתו לכתוב את הספר, הלך לטבול במקווה. משנסתיימה כתיבת הספר, ביקשה מר' משה השו"ב, שהיה גם בעל קורא בשטיבל של סטפן, לבדוק את הספר, חס וחלילה שלא יהיו טעויות בספר התורה.

שבוע לפני סיום הספר החלה מילקה המיילדת בהכנת סעודה לכל יהודי העיירה והביאה מרטנה חבורת כליזמרים, כמו לחתונה. היא גם שלחה את שמשי בתי המדרש ללכת מבית לבית ולהזמין את כולם לשמחה הגדולה.

ביום הסיום, בשעות אחר הצהריים, הביא ר' אבא הסופר את הספר לבית ר' פסח-הירש המלמד, ידידה של מילקה. שם התקבצו כל יהודי העיירה. קרוביה ומכריה של מילקה וסתם יהודים חשובים, התכבדו בכתיבת אות בעמוד האחרון של ספר התורה. שררה אווירת חג. השולחנות היו מכוסים ועמוסים עוגות וי"ש, הציבור שתה "לחיים" ובירכו את מילקה במזל טוב.

לאחר שקיעת החמה הוציא קהל הנאספים, והרבנים בראש, את ספר התורה ונשאו אותו תחת לחופה. הכליזמרים ניגנו ניגונים עליזים, וכל הנאספים, נרות הבדלה בידיהם, הלכו ברחובות העיירה ובסמטאותיה מרקדים ומזמרים, עד בואם לבית התפילה של סטפן. שם קראו לראשונה בספר החדש, זימנו לעליות את הרבנים וכמה מחשובי היהודים.

לאחר סיום הקריאה והכנסת הספר לארון הקודש, התיישבו אל שולחנות מכוסים, שהוכן עליהם מכל טוב. אכלו ושתו, והכליזמרים ניגנו. החזן והחסידים שרו והקהל כולו רקד, משמח עצמו בספר התורה שהעניקה מילקה לשטיבל של סטפן.

המחותנת, המיילדת מילקה, התהלכה קורנת משמחה, מאושרת מרוב נחת על שזכתה להוביל לחופה ספר תורה משלה.

מתוך הפרק: תמונות, אפיזודות וטיפוסים ע' 538 – 539.

י' בן-משה **ר' אברהם-יענקל, הזקן**

עוד לפני מלחמת העולם הראשונה דיברו שהוא, ר' אברהם-יענקל, הוא בן למעלה ממאה. אך הוא נראה צעיר בהרבה. יהודי חזק, למדן, בעל הדרת פנים וזקן אפור נאה וארוך, מעורר כבוד.

מדי בוקר הלך, אוחז בידו מקל עבה ונושא תחת זרועו טלית ותפילין, אל השטיבל של סטפן להתפלל במניין ראשון. לאחר התפילה התיישב ללמוד דף גמרא, בקיץ לפני דוכן בכותל המזרח ובחורף לפני שולחן סמוך לקמין החם. בתום הלימוד הלך אל חתנו, ר' משה-מאיר פרוז'נסקי, שם היה חדר עבודתו.

הוא האמין בתורה ועבודה, כמו תלמידי החכמים שלנו בימי קדם. בשובו מן התפילה והלימוד, נטל ר' אברהם-יענקל תחילה קצת משקה, יי"ש 95%, קינח בארוחה קלה, ולאחר מכן התיישב לעבוד. הוא מדד, סימן וגזר את העור כדי לעשות אמתחות איכרים. ביום יריד התייצב עם האמתחות שלו על עגלה בלב השוק, סמוך לחנות של בנו קופל שוחט, לעזרתו לקח נכד שישמור מפני גנבים ויסייע בידו למכור.

כך חי לו ר' אברהם-יענקל את שנות זקנתו, עד שהלך, כמנהגו, בוקר אחד מן התפילה, ובאה עגלת איכרים רתומה לסוסים ודרסה אותו, וכך באו חייו אל קצם.

ר' אברהם-יענקל הותיר בקמין וסביבתה דור גדול: בנים, בנות, נכדים ונינים, בעלי-בתים חשובים וסוחרים נכבדים, בהם חסידים ומתנגדים, למדנים ומשכילים. לאחר מלחמת העולם הראשונה הם התפרשו ברחבי העולם. תוכלו למצוא אותם בברית המועצות, בארצות הברית (משפחת שכטר), בארגנטינה (משפחת זפרן), בקנדה (משפחת ברגל) ועוד רבים מנכדיו. חלק גדול מניניו באו לארץ ישראל כחלוצים. רבים גם היו חברים בהגנה, בפלמ"ח, לחמו בבריגדה היהודית ובצבא השחרור כחיילים וקצינים. תמצאו ביניהם: רב בירושלים (אייזנברג), חבר בקיבוץ יגור (סלע), פקיד בחברת חשמל (צ'רטריסקר), נהג אגד (קמינסקי), חקלאי (גרשנובל), יזם בנייה בעיר (זאב פרוז'נסקי) ובעבודות שונות אחרות בארץ.

מתוך הפרק: תמונות, אפיזודות וטיפוסים ע' 540 – 541.

אהרן וֶרְבה **קמין קושירסקי עיירת הולדתי**

הטרגדיה שאירעה לפני עשרים שנה [שנות ה-40 של המאה ה-20] לעם היהודי בארצות בהן היו ריכוזי יהודים גדולים: פולין, אוקראינה, ליטא, לטוויה, מערב אירופה, גרמה לכך שיהודים פשוטים, שמעולם לא חשבו כי הם מוכשרים לכתוב מאמרים וספרים, החלו לפתע לכתוב. וכך נתהוותה ספרות שלמה שמטרתה להנציח את זכר הנרצחים. לפתע התחלנו להיזכר באירועים שונים משנות הילדות, זיכרונות שנשתכחו מזמן ונדמה היה שלעולם, לעולם לא ניזכר בהם. הרצון להנציח קרובים, להנציח קהילות, לספר על אירועים שהיו כה רחוקים ולפתע נעשו קרובים, מאוד קרובים. מעין רצון נסתר, מיסטי, דוחף להעלות הכול על הנייר. דמויות מן העבר, חיי משפחות שאינן עוד, שנרצחו באורח כה טרגי, אפיזודות מחוויות חיים אישיות של ילד יהודי בעיירה יהודית. הכול צף עתה אל מול העיניים, והמחשבות רצות כסרט קולנוע. וכך רוצה גם אני להעלות מעט זיכרונות עבר, ואם יעלה בידי הדבר, תהא זו תרומתי להנצחת הזיכרון של המשפחות המסועפות שלי: ורבה, שצ'דבטה, מליק, צוקרמן ואחרות, משפחות שעריסותיהן עמדו בבתי עץ נאים ברחוב הראשי בשוק של העיירה הקטנה קמין קושירסקי.

לפי הזכור לי השתייכה אדמת העיירה לפריץ, בעל אחוזה שארמונו היה בראש ההר. היהודים שילמו לו דמי חכירה שנתיים עבור המגרשים שעליהם עמדו בתיהם וחנויותיהם, אתו עשו חוזי חכירה. בשנים מאוחרות קנה דודי, ברוך ורבה, שהיה סטרוסטה בעיירה, עם שותפים נוספים, את כל אדמת קמין היהודית מן הפריץ, והפך בדרך זו אחד מבעלי הבית של העיירה שהכול היו חייבים לשלם לו דמי חכירה.

כנהוג בימי עבר, נבנו עיירות, גדולות וקטנות, לפי דגם אחד, תכנית אחת: שוק גדול, מעין רחוב ראשי. מכל עבר בתים גדולים שבחדרים הקדמיים הגדולים היו בתי עסק, בעיקר אריגים וסדקית, ובמרכז השוק, בשתי שורות, חנויות רבות מכל סוג ומין, שטח נרחב שבו התקיימו הירידים, ורחובות וסמטאות לרוב, שם גרו יהודים. בית כנסת גדול, ובתי תפילה רבים של חסידים שבהם התפללו יהודים. סביב בית הכנסת, השטיבלך ובית המדרש התנהלו חיי החברה של היהודים בעיירה. סביב השטיבלך התנהלה הפעילות של מוסדות הצדקה:

גמילות חסדים, הכנסת כלה, לינת צדק וכך הלאה. היהודים עבדו במסירות עצומה, בלא תשלום, בכל מוסדות הצדקה הללו.

מכל בתי התפילה זכור לי במיוחד השטיבל של טריסק, אולי משום שבו התפללה משפחת ורבה שנמנתה עם חסידי טריסק, הם היו קרובים של ממש לחצר של טריסק – בהם הגביר ר' הרשל ורבה שעמד בקשרים עסקיים עם פריצים באזור כולו, או דודי ברוך, הסטרוסטה – ואולי בגלל שבקמין היו חסידי טריסק רבים.

כך התנהלו החיים היהודים בקמין. יהודים סחרו, רכלו, הורים עבדו קשה כדי להאכיל את ילדיהם ולהעניק להם השכלה. היו שהדבר עלה בידיהם בקלות, היו שבקושי, אך חיו חיים אינטנסיביים, כך על כל פנים נדמה היה לנו. חשנו בטוחים, חשנו תמיד שדואגים לנו, ובמחשבותינו אף ניסינו להשתתף בנטל, אך למען האמת, ככל הילדים, היה לנו עולם משלנו. למדנו ב"חדר" כמקובל, תחילה אצל מלמד דרדקי, לאחר מכן אצל מלמד שלימד חומש ורש"י, ואז אצל מלמד גמרא, שם למדו נערים גמרא עם תוספות. ורק מאוחר יותר – הורינו היו מתקדמים יותר במקצת במושגי הזמן ההוא – הביאו מורה מיוחד שלימד אותנו תנ"ך ודקדוק ולימודים כלליים אחרים, זו הייתה ראשיתו של בית ספר מודרני שנוסד בשנים מאוחרות יותר, לאחר מלחמת העולם הראשונה, כבר לא בזמני.

מעט זיכרונות נותרו לי מן החדר של פסח-הירש, שלמדתי אצלו חומש ורש"י והתחלתי ללמוד גמרא. רק כאשר חשתי שאני כבר יודע די כדי להתחיל ללמוד ברצינות גמרא עם תוספות, העבירו אותי אל ר' איציה-וולף, שם למדו בחורים גדולים. אצל ר' איציה-וולף למדו בחורים רציניים, רבים למדו יום שלם – בני המיוחסים, הגבירים. מחדר זה דווקא נותרו לי קצת זיכרונות, אך אחרים כבר כתבו על היהודי המצוין הזה, שהקדיש ימיו ולילותיו ללימוד, מתפשט מהוויות העולם הזה. לא רבים למדו אצל ר' איציה-וולף, ראשית, צריך היה לדעת ללמוד ולהיות בעל ראש טוב, מי שלא השתייך לקטגוריה זו, לא היה לו מקום שם; שנית, שכר הלימוד היה גבוה, עשרים וחמישה רובל לזמן, ולא כל אחד יכול לעמוד בזה. אני הייתי הצעיר בין הבחורים שלמדו גמרא ותוספות אצלו. עד היום אני אסיר תודה לרבי שלי, ר' איציה-וולף, שהוביל אותי ביסודיות כה רבה, וביד בוטחת לימד אותי לשחות בים התלמוד. התורה שהוא לימד אותי היא בבחינת בור סוד שאינו מאבד טיפה. אך

כאמור, אלה אפיזודות, זיכרונות משנות ילדות, גרסא דינקותא שאינה משתכחת.

עתה ברצוני להעלות פירורי זיכרונות שנותרו אצלי על משפחתי הענפה, ומעשיות ששמעתי בבית אבא, בבחינת ושיננת לבנך. אם פה ושם לא יהיו הפרטים מלאים, ימחלו לי קוראי שורות אלה, חלפו כבר שנים רבות מאז. אך יהיו אלה פרטים שאיש מידידי או קרוביי לא הספיק להציגם.

בזמני, חלק מן המשפחה כבר לא גר בקמין. סבא יעקב וסבתא מינציה גרו במרחק 50 ק"מ מקמין, בקובל, שהייתה אז עיר המחוז והמרכז שממנו הביאו יהודי קמין סחורות שמכרו בחנויותיהם ובבתי הממכר שלהם. אם נזקקו חלילה לרופא מומחה נאלצו להביאו מקובל. בקמין כזכור לי נעזרו בשירותי חובש, לחולה אנוש זימנו את הדיין, הרב וייסמן, שהבין ברפואה ואת מירקה צוקרמן, קרובה שלנו, שהייתה "דוקטור" של ממש; אף מאוחר יותר, כאשר כבר היה רופא בעיירה, תמיד הסתייעו בעצתם של הדיין ושל מירקה. הרכבת טרם הגיעה עד קמין, כשנזקקו יהודים לנסוע לעיר המחוז קובל, נסעו עם בעלי עגלות. הייתה תחנה בנסכיז' ושם נחו, וכך גם הביאו את הסחורות שרכשו בקובל או בערים רחוקות יותר בריסק, ורשה, לודז', לשם נסעו בעלי בתי העסק, בעיקר בעלי חנויות אריגים, לקנות סחורה. בל נשכח שקמין מצדה היוותה מרכז לשורת כפרים ועיירות שיהודים גרו בהן ובאו לערוך קניות של סחורות נחוצות.

כאמור, חלק מבני משפחתנו כבר לא גרו בקמין בזמני. סבא יענקל גר בקובל, בניו ובנותיו גרו בערים ועיירות שונות במחוז ווהלין וגם בוורשה. בקמין גרו אז הוריי, דודי ברוך, הסטרוסטה, עוד אכתוב עליו, וכמובן דודי הרשל, אחיו הבכור של סבי יענקל, שנחשב ראש משפחתנו בקמין. לעומת זאת חיה כל משפחת אמי בקמין. סבתא דבורה וסבא משה, בנותיהם וחתניהם ובנם היחיד, בעלי חנויות אריגים גדולות, גרו בבתיהם שהיו סמוכים זה לזה.

הדוד הרשל היה ראש המשפחה בקמין, יהודי בעל הדרת פנים, גביר, וכפי שאומרים גם יהודי בן תורה, למד הרבה. הוא גם היה בעל תפילה ומוהל, לא לשם פרנסה; הוא לא גבה תשלום, לא היה לו צורך בו. הציבור התכבד בתפילתו לפני העמוד בשטיבל של טריסק, גם הוא

ראה בכך כבוד. אף שבבית התפילה היו מן הסתם בעלי תפילה ובני תורה שלא נפלו ממנו, להרשל ורבה לא היו מתחרים. כמוהל, השגיח, וגם המשפחה השגיחה, שמוהל זר לא ייגע בזכרים שנולדו במשפחה. הדוד הרשל לא המתין לכך שיזמינוהו לברית, תמיד הופיע בבית בעל השמחה בשעה הנכונה עם הטלית והקיטל, מוכן לקיים את מצוות המילה. דמותו הותירה בנו, הילדים, רושם ועורה דרך ארץ. הוא גר בבית גדול ונאה בשוק, מוקף גן דובדבנים. היה בקשר עם הפריצים באזור, כולם היו חייבים לו כסף וביקרו אצלו לעתים תכופות. המשפחה חלקה לו כבוד, לא זכור לי אף לא מקרה אחד שהתנגדו להנהגתו.

להוריי הייתה בעת ההיא חנות בשוק, דומני החנות היחידה אז שהיה בה חלון ראווה, מעין כול-בו. שם קנו כל מיני סדקית, הפריט העיקרי היו נעליים וערדליים. הסחורה הובאה מקובל, ורשה, בשל עסקיו נסע אבא מעת לעת לשתי ערים אלה לקנות סחורה. הזמינו גם סחורה באמצעות סוכנים נוסעים ומקומיים, שקיבלו הזמנות ודאגו לספק סחורה. כך חילק אבי את זמנו בין דאגות פרנסה למשפחה ובין בית התפילה של טריסק, שבו התפלל ולמד ועסק בענייני ציבור. הוא היה צעיר בני ורבה בקמין, עול ניהול הבית והסיוע בחנות נפל כמובן על אימא.

דאגות הפרנסה לא היו דאגתם היחידה. היה להם גם עניין בבעיית חינוך ילדיהם, והקנייה של מעט לימודי חול, בעת ההיא לימוד תנ"ך היה אף הוא בגדר לימודי חול. בית ספר מודרני עוד לא היה בקמין. היו בעיירה חדרים, תלמודי תורה, מלמדי גמרא וכיוצא בזה, אך לימודים אחרים, לימודי חול, הס מלהזכיר. פה ושם למד מישהו מבני המשפחות העשירות באופן פרטי אצל סטודנט או סתם אינטליגנט שידע לכתוב ולקרוא קצת רוסית. הוריי פתרו את הבעיה באופן שונה לגמרי. יחד עם הורים אחרים, שהודאגו מחינוך ילדיהם, בעיקר דודי ברוך, אחיו הבכור של אבא, הם הביאו מורה מפינסק, יהודי משכיל, הוא אמור היה ללמד אותנו דקדוק, חשבון ולימודים כלליים אחרים. זה כמובן לא היה במקום לימודי קודש כגמרא ותוספות, זאת המשכנו ללמוד, אלא בנוסף להם. מעט זמן נותר לנו למשחקי ילדות ומעשי קונדס, אך אינני מתאר לעצמי שוויתרנו על כך כליל. מן הסתם מצאנו כנהוג זמן גם לזה, כי זכור לי שהיינו רוחצים בנהר, צותתנו לשיחות המבוגרים, הלכו לשטיבל ועוד. אלה היו אז "הבילויים". קרקס או להקה נודדת שהיו

חולפים בעיירה והקימו אוהל גדול בלב השוק ושם קיימו הופעות, גם בהם ביקרנו, זה היה אמנם אירוע נדיר, אך קרה.

הניסיון הראשון לייסד בית ספר לא עלה יפה. המורה, כאמור יהודי משכיל, ידע ככל הנראה ללמד, אך אהב את הטיפה המרה, הוא היה עסוק יותר בעצמו מאשר בהוראה. נתגלעו סכסוכים בין ההורים ובין המורה והוא עזב את העיירה לאחר זמן אחד. אך בזה לא תם חינוכנו. ההורים הביאו מורה אחר, משה דדיוק שמו. הוא התיישב בעיירתנו עם משפחתו וניהל את בית הספר במשך כל הזמן. בכיתתו למדו לראשונה בנים ובנות. כך למדנו תנ"ך: הוא הקפיד על דיקציה והיה מרוצה מאוד כשלמדנו פרקים שלמים מישעיהו על-פה. הוא השתדל מאוד להעניק לבית הספר שלו אופי חילוני. קיימו אצלנו גם חגיגות והצגות. אני זוכר את ההצגה "חנה ושבעת בניה" בחנוכה, דודני אהרן ורבה, בנו הבכור של דודי ברוך, גילם את תפקיד אנטיוכוס, ואני הייתי צעיר בניה של חנה. בדרך זו – בלא עזרת הממשל או מוסדות חברה, בלא חוק לימוד חובה, על חשבונם הפרטי – ניסו הורינו לפתור את בעיית החינוך של ילדיהם, ופרנסו בכבוד מורים ומלמדים אף שהדבר לא בא להם מן הסתם בקלות.

אחיו הבכור של אבי, דודנו ברוך, שאף הוא גר אז עדיין בקמין, היה הסטרוסטה בעיירה. הוא היה נציג הממשל כלפי האוכלוסייה היהודית ונציג היהודים כלפי הממשל. הוא ניהל את פנקסי הלידות ואת רשימות חייבי הגיוס. יהודי שנזקק לתעודת לידה, תעודת זהות, היה עליו לפנות אל הסטרוסטה. לשם כך ניהל לשכה והיה לו מזכיר, אינני יודע אם היה ידען גדול בשפה הרוסית, בכל אופן הוא ניהל התכתבות ענפה עם מוסדות שלטון רבים על גבי טפסים רשמיים, בעזרת מזכירו, האדון איגנצי, שפרט לתפקידו אצל דודי היה שמש קורא תהילים בכנסייה. מכתביו על גבי טפסים מעוטרים בנשר דו-ראשי, נשלחו לשר המחוז, המושל. כשנזקק יהודי למסמך כלשהו עבור מוסד ממשלתי כלשהו, היה עליו לפנות לקבלתו אל הדוד ברוך. מדי שנה בשנה בבוא ועדת הגיוס, הוא ישב בוועדה לאשר את זהות המועמדים היהודים לגיוס. באותם ימים של ההתייצבות, הייתה העיירה מתעוררת לתחייה.

בקמין התייצבו לגיוס לא רק תושבי קמין אלא גם יהודים שהיו רשומים בקמין והשתייכו לאזרחים של קמין, אף שגרו בערים ועיירות שונות באימפריה הרוסית הגדולה, אף בפטרבורג ובמוסקבה. הם היו

רשומים בקמין ולכן היה עליהם לקבל שם את תעודות הלידה, ובניהם היו חייבים להתייצב בה לגיוס. את ענייניהם אצל הסטרוסטה הסדירו לרוב בכתב, אך פעמיים נאלצו בכל זאת לבקר בעיירה – כשהיה על בניהם להתייצב לשירות, ואחת לכמה שנים כשהיו בחירות למשרת הסטרוסטה העירוני. אז היו רשומים אלה מתכנסים מקצווי האימפריה. מערכת הבחירות התנהלה לפי כללי הזמן הזה עם יוצא מן הכלל אחד אולי, בראש ועדת הבחירות עמד מפקד המשטרה, והמושל אמור היה לאשר אותן.

זכורה לי מערכת בחירות, האחרונה בטרם מלחמת העולם הראשונה. אנחנו הילדים, התבוננו בהמולה בזמן ההכנות לבחירות ונהנינו מן התעמולה, מן הסעודות הדשנות למען הבאים לבחירות מנכר. מובן שהיו מחנות ומועמדים אחרים, וכל מחנה ניסה לגייס תומכים רבים ככל האפשר, במיוחד מקרב הזרים שבאו מרחוק. כל המשפחה גויסה אז למסע הבחירות לסייע בניהול התעמולה, לסייע לדודה שרה-איטקה להכין ולהגיש סעודות. שבועות ארוכים היה ביתו הגדול של הדוד ברוך פתוח למבקרים. בוחרים, תועמלנים וסתם בטלנים באו והלכו. תכופות, כשאני מתבונן במערכת בחירות מודרנית של המפלגות, אני מתפלא איך עשו זאת אז, בלי יחסי ציבור, בלי עיתונים, בלי מצלמה, אף שוודאי היו אז יהודים שידעו לנצל את ערב הבחירות כדי לזכות בטובת הנאה בדרך זו או אחרת, ולמועמד ודאי כדאי היה לבזבז כסף רב על מנת להיבחר. תכופות צריך היה לשלוח לרשומים בקמין כסף להוצאות הדרך ולהחזקתם בעיירה בתקופת הבחירות, כדי שיבואו לבחור. אנחנו הילדים, לא הבנו זאת, רק אהבנו את מה שסביב ורצינו מאוד שדוד ברוך יזכה בבחירות, אף שלא הבנו מה משמעות הדבר. הבחירות עצמן נערכו בבית המדרש הגדול. מפקד המשטרה עצמו פתח את הקלפי ו"הטלת הגורלות" החלה. הצביעו כמובן לפי רשימות, ובערב, כשנסגרה הקלפי, ציפתה המשפחה, מותשת וחסרת שינה, לתוצאות בלב הולם, וכשנודע שהדוד ברוך ניצח הייתה השמחה רבה – הוא שוב היה נציג הממשלה כלפי אזרחי העיר לשנים אחדות. ושוב שבו החיים למסלולם, עד שאירוע עולמי אחר זעזע את עיירתנו השלווה במחוז ווהלין – מלחמת העולם הראשונה.

עלה בגורלי לחוות עם כל יהודי קמין את מלחמת העולם הראשונה על תלאותיה שעברו על היהודים באזור. משפחתי עזבה את קמין מיד לאחר המלחמה והתיישבה בקובל. לא ניתקנו את הקשרים עם עיירת

הולדתי. ראשית, נשארה שם משפחת אמי, ושם נספתה עם כל יהודי קמין בפעולת החיסול הגדולה של הנאצים ימ"ש; שנית, היו לאבי קשרים עסקיים עם פריצים באזור ומסיבה זו ביקר בקמין תכופות. ואני יכולתי לעקוב אחר ההתרחשויות בעיירה בתקופת השלטון הפולני שנמשך עשרים שנה. המעבר לממשל פולני לא היה שקט כלל. יהודי קמין שילמו את המחיר, עשרות מהם נרצחו בידי בעלי הברית של הצבא הפולני, הבלחובצים, בהם שני דודים שלי, פינחס ומנדל מליק. עם זאת המשיכו היהודים לנהל שם את חייהם, כמו עשרות אלפי יהודים בערים ובעיירות בווהלין ופולסיה עד שהצורר הנאצי שם קץ ליישובים היהודים בפולין, ליטא, לטוויה וארצות אחרות.

פה ושם מנסים האודים המוצלים להנציח את זכר הנרצחים. יהיו שורות אלה תרומתי לזכרם.

מתוך הפרק: תמונות, אפיזודות וטיפוסים ע' 542 – 550.



פינחס אורמלנד

פינחס אורמלנד, עין ורד **עינויים, סבל ותקווה**

(מתוך יומן)

יום חמישי 23.7.1942

עבדו עמנו באתר הבנייה גם יהודים רבים מן הכפרים השכנים. בקרב יהודים אלה היו שניים שגרו קודם לכן בכפר שֶטטין, אצל גוי. הם לא חזרו לגטו מדי יום, הם ישנו באתר העבודה. פעם הביא להם הגוי משטטין 2 ק"ג כוסמת ושתי כיכרות לחם. הם שמחו מאוד במתנה הגדולה.

הלחם לא היווה בעיה, אך מה עושים בכוסמת? איך מעבירים אותה לגטו? אמר סנדר לנדוי: "אני הולך לאכול ארוחת צהריים, ואני הרי גר יחד אתכם, אתן זאת לאימא שלך".

סנדר לקח את הכוסמת והלך לגטו לצהריים. בכניסה נערכה ביקורת קפדנית ומצאו בכיסיו את הכוסמת. פרצה מהומה בגטו ומחוצה לו. הידיעה שלקחו מסנדר את הכוסמת הגיעה גם אלינו.

הידיעה פגעה בנו כרעם. בקבוצה שלי עבדו אחדים מן המבוגרים יותר: יצחק השו"ב, מאיר וסרמן, שפה זפרן ולייזר קמינר. היו דיבורים שלא כדאי לחזור ללינה לגטו, נישאר ללון במקום.

לפתע שמענו את הקומיסר של הגטו, קראוזה, צועק: "זלצר! זלצר!"

לייבה זלצר ניגש אליו, הם שוחחו כחמש-עשרה דקות. זלצר סיפר מאוחר יותר: "כיוון שסנדר עובד בקבוצה שלי בא הקומיסר לשאול אם עבודתו טובה, אם הוא מדייק לבוא לעבודה, ומניין באה לידיו כוסמת? השבתי היטב על הכול, אני סבור שלא יעורר בעיות".

למחרת, יום שישי 24.7.1942, יצאנו לעבודה כמדי יום, הכול רגיל, השבח לאל, סנדר לנדוי נכח גם הוא בעבודה, והיום חלף בשקט. בלילה, בזמן השינה, שמעתי צועקים: "זלצר, יודנרט, מליק!"

הסטתי מעט את הווילון לראות את המתרחש בחוץ, קולות הצעקה אינם פוסקים. ראיתי את הגביטס-קומיסר מיכאליס [מפקד המחוז

הגרמני] עומד, בידו האחת אקדח ובשנייה פנס וצועק: "לנדא-יודנרט!" לאחר מכן נכנס לביתו של ברוך-יוסי הסנדלר, והוביל מתוכו את סנדר לנדוי עם אשתו ושני ילדיו. האישה עם ילד אחד זזים לעבר ביתו של פייוול סגל ונעלמים, ואת סנדר עם ילד אחד הוא מעמיד אל קיר השטיבל של סטפן ויורה בהם. סנדר ובנו התמוטטו. הוא נכנס שנית לבית בו התגורר סנדר ומוביל שני אנשים צעירים מעירה סמוכה ויורה בהם, ולאחר מכן יורה במשה בָּיון וצורח בקולי קולות: "יודנרט, מליק!" והולם עתה בדלת ביתנו.

כל אנשי הבית אחוזי פחד מוות, איש אינו מסוגל לדדת ממיטתו לפתוח את הדלת. אשתי ירדה מן המיטה ופתחה לו את הדלת, ומיד שבה ונכנסה למיטה. הקומיסר, נכנס בפראות אל הבית עם האקדח והפנס, סקר את כל המיטות, ראה את כל האנשים על משכביהם, בדק את כל החדרים, הורה לנעול שוב את הדלת ויצא מן הבית. הבטתי שוב מן החלון בתנועתו של הרוצח. הוא שוב נכנס אל הבית של לנדוי, הוביל מתוכו אישה וילד קטן. הוא ירה בילד ואת האישה פצע קלות, והאישה מתחננת אל הרוצח: "תירה בי, למה לי להתענות?"

לאחר מכן הוביל החוצה עוד כמה אנשים, ירה בהם ועזב את הגטו. האישה גונחת ואין עוזר לה, ומיד בא השוטר מן השער וירה בה.

חלפו שעות ואני עדיין מתבונן בחלון, מחכה שמא ישוב הרוצח. לפתע ראיתי כי סנדר הירוי מתרומם עם בנו, הם נכנסים אל הבית והאור שם נדלק.

בא הזמן ללכת לעבודה. מן היודנרט באה עגלה להוביל את המתים, מתברר כי משה בָּיון פצוע קשה. הובילו אותו בעגלת היודנרט לבית החולים, אך ליד השער ירה בו השוטר למוות.

באותו לילה הרג הקומיסר תשעה יהודים. רצה להרוג יותר יהודים בגלל 2 ק"ג כוסמת, אך אזלו אצלו הקליעים. סנדר לנדוי ומשפחתו כולה ניצלו אז ממוות בנס.

מהלכות שמועות כי משהו אינו כשורה, הקומיסר הורה לפרומה קלורמן להחזיר את הכביסה משום שעליו לצאת לחופשה. כל דבר קל ערך היה בו משום איום מוות.

יום ראשון 2.8

ברלה זאסק בא. הוא עבד אצל הקומיסר, טאטא את הבית ותכופות ערך קניות. הוא סיפר כי ב-10.8 על כולם לעזוב את הגטו לשלושה ימים למחנה. כל אחד יכול לקחת עמו עד ארבעה ק"ג. חייבים לחטא את הגטו, וגם יחלקו תעודות לכשירים לעבודה. בתעודה רשומה כל משפחת העובד. בתעודה שלי רשומים: פינחס אורמלנד, בתיה אורמלנד, הבן יונה, הבת גיטלה והאב פסח-הירש אורמלנד. הייתי בטוח כי אמת הדבר, ברלה היה דודן שלי וגם בחור טוב.

יום רביעי 5.8

במקום בו עבדתי עם 120 גברים, בנו בית חולים, וילה למען הקומיסר וגם וילה לראש המטה. קוראים לכולם. משהו אינו כשורה. מעמידים אותנו בשורות והקומיסר עצמו קורא כל אחד בשמו. חסרים שלושה-עשר איש. הוא מזכיר בכעס: "ידוע לכם מה קרה בשבוע שעבר בקובל על סירוב לעבוד". כולם שותקים. על השלושה-עשר לבוא למחרת אל הקומיסריאט. בלילה לא ישנו האנשים בגטו. הבינו כי מעשה לנדוי עלול לחזור על עצמו.

יום חמישי 6.8

אסון חדש, סטפקה מן הבלחובצים, שעבד כעגלון אצל הקומיסר, בא וסיפר בסוד כי הייתה אצל הקומיסר אישה יהודייה שהקומיסר הביא עמו מרוז'ישץ', עדה, יפה מאוד, היא ניהלה את כל משק הבית. הקומיסר ירה בה במו ידיו, וסטפקה הובילה אל מחוץ לעיר וקבר אותה. תכופות הייתה אומרת שהיא תהיה הקרבן הראשון.

אורחים חדשים ביקרו אותנו במקום העבודה, אשת הקומיסר עם ילד ואשת ראש המטה. שרה וייסמן מנהלת אתן שיחה ומבקשת להיוודע על מצבנו. היא אומרת: "בעלי אדם טוב מאוד, אך פקודה היא פקודה".

אנחנו בטוחים כי יקרה משהו. בגטו שקט מאוד, כולם שותקים, שתיקה רועמת, מביטים זה בזה וחושבים, מי יודע אם אין זה יומנו האחרון יחד בחיים, הרחמנות על הילדים מתעצמת מרגע לרגע, דור יפה כל כך של ילדים חפים מפשע.

יום ראשון 9.8

בשעה שתים-עשרה מגיעה פקודה לעזוב את העבודה ולשוב לגטו עד לשעה שש בערב. לאחר השעה שש ננעל הגטו.

דודניתי באה לקרוא לאחיה להסתתר אצל הפולנייה פיאסצקה. אחותי אמרה לבנה הבכור יענקלה ללכת עם מייטה אל פיאסצקה. הוא הלך עמה. איש מיליציה מוכר הניח להם לעבור.

בגטו גברה הפניקה מרגע לרגע. איש לא ישן באותו לילה, גם לא הילדים.

יום שני 10.8

בשעה שש נתקבלה פקודה להתייצב ליד השער, גברים, נשים וילדים, ללא צרורות. באנו אל השער וראינו גרמנים ושוטרים אוקראינים רבים מכל האזור. את הזקנים הושיבו על עגלת היודנרט, גם אבי עמם. לא יכולתי לשאת את העובדה שאבי יושב על העגלה, הורדתי אותו ואמרתי לו שילך יחד אתנו, יהיה אשר יהיה – נהיה יחד.

מתקבלת פקודה להתייצב בשורות, שישה בשורה. הגרמנים ראו שהקהל רב מדי, הם סגרו את הגטו והותירו כמחצית מן האנשים בגטו. אנחנו מן הראשונים. התחלנו לחשוב שיהיה אולי כמו בקובל, מחצית מאנשי הגטו נשארו בחיים עוד זמן-מה.

היו תכניות, אולי להתפזר לכל עבר, אך מיד צצה השאלה: מה עושים עם הילדים? איך אפשר להיפרד מן ההורים ומן הילדים?

לא אדע איך לא פקע הלב מן המראות ומקולות הבכי של הילדים הקטנים.

אשתו של לייבל ברש נשאה עמה צרור ושני ילדים קטנים, נטלתי ממנה את הצרור, להקל עליה, אמר לי בני: "אבא, החזר את הצרור, כי יהרגו אותך. מוטב תיקח ילד בזרועותיך". אבי התקשה בהליכה, חייקל הוליך אותו אוחז בו תחת זרועותיו. באנו אל המקום הארור. סביב הגדר ישבו אוקראינים חמושים. חצינו את הכביש. ראינו שחופרים בורות בבית העלמין. הבן שאל: "אבא, לשם מה חופרים?" לא ידעתי מה להשיב. "אבא – אמר – למה אינך אומר לי להסתתר?" אין תשובה.

לא חלף זמן רב והגיע טרנספורט נוסף של היהודים שנותרו. אבי קרא לי ושאל בלחש: "יעקב מייסטל כאן?" "כן – השבתי – לשם מה אתה שואל?" "אני חושב – אמר – שיהיה טוב, שמאי מייסטל יודע מן הסתם שלא יקרה דבר".

שוב נפתח השער והביאו את כל החולים מבית החולים, בין החולים הייתה גם רודל קימל, היא דיברה עמי דקות אחדות. והנה מהלכות שמועות שיתחילו לחלק תעודות.

היהודים המזדקנים מתקבצים סביב אבי, גם יעקב-יצחק קלורמן. הם מבקשים לשמוע משהו מאבא, והוא שותק כמו כולם. אמר לו יעקב-יצחק: "מה יהיה, הרי חופרים בורות?"

"אלוהים עוד עשוי לעזור" – השיב. אם כך צריך להתכונן, הסכימו כולם לומר וידוי לפי שעה. אבא אמר יחד עמם.

בדיוק בשעה שתיים החלו לחלק תעודות לכשירים לעבודה. הזקנים והילדים החלו למרוט את שער ראשם. לא ניתן לתאר את המהומה. אנשים רבים חטפו תעודות של אחרים ומיהרו "לצד החיים", כך כינו זאת.

לפתע ראיתי שהשער נפתח והבן של זינקו מביא מן הכפר רקובלס את שני ילדיו של חיים לייזרוק. הרגו גם אותם. אחזתי בידו של בני ואשתי ביד הבת. אבי ואחותי גם הם סביבי ואבי אומר אליי: "הקשב היטב, אולי קוראים כבר בשמכם?"

דעתי לא הייתה נתונה לקבלת התעודה. הבנתי כי אין עוד מה לעשות, צריך ללכת יחד עם כולם ועם הילדים, כך החלטנו, ולא נדחק למען התעודה. ואז שמעתי קוראים: "מייטה אורמלנד!", זו דודניתי, ובחורה מן הכפר פוליץ מיהרה ליטול את התעודה. ומיד אמר אבא: "אתה שומע כבר קוראים לנו". הקהל אינו עומד במקום אחד. מרחפים באוויר וקרוב ככל האפשר אל שולחן התעודות, ושמעתי שקוראים: "פינחס אורמלנד", מתכוונים אליי, "בתיה אורמלנד", אשתי, ומיד "שלמה אורמלנד", דודי, "רויזה אורמלנד", דודניתי. נטלתי את התעודה שלי ושל דודי ונתתי לבני, ואשתי לקחה את התעודה של הדודנית ונתנה לבת, ועברנו עם הילדים לצדה השני של המשטרה, כלומר לחיים! מיהר לגשת אליי ישקה, מפקד המשטרה, לקח מידי את



בחצלום: יונה וחיה-גיטלה אורמלנד

הבן ואמר: "שמו הרי יונה ולא שלמה", הוא הכיר אותנו היטב, וגם לקח מאשתי את הבת. אשתי ביקשה להצטרף וללכת עם הבת. היא אמרה: "בתי לא אשאיר אותך לבד". השוטרים לא הניחו לאשתי לחזור, הכו אותה זמן רב עד שלא ידעה עוד לאן היא הולכת.

במגרש היו בנויים צריפים באדמה. גירשו אותנו אל אחד הצריפים ואיש משטרה עמד ליד הדלת עם מכונת ירייה, ומי שניסה להתקרב אל הדלת קיבל חבטה בראש במוט ברזל. הזעקות והבכי, קשה להאמין שאנשים מסוגלים להתנסות בזה.

בעלי תעודות היו כ-600, השאר נשארו במקום: בערך 2,000 יהודים זקנים ובערך 800 ילדים, וגם 130 צוענים.

הורו לכולם להתפשט, והובילו אותם בקבוצות של 50 אל מעבר לכביש והשליכו לבורות. הוכנו שני בורות, כ-60 מטרים אורכם, 40 מטרים רוחבם. סמוך לבור עמדו שני גרמנים בסינרים לבנים ותיאמו שייכנסו כמה שיותר. כשהייתה השורה מוכנה, היו הגרמנים סרים הצדה והשאירו את המשטרה בגפה. הנשים הגרמניות (שהביאו הגרמנים לחגיגה) צילמו כל שורת הרוגים (כפי הנראה לאלבומי התמונות שלהן).

בזמן הרצח הגדול הביאו את יהודי לישה [גלושה רבתא], ומיד הרגו אותם. בשהותנו בצריף שמענו את קולות הזעקה שהחניקו את היריות.

11.8.1942

בבוקר שחררו אותנו משני הצריפים. הורו לנו להסתדר ובדקו את התעודות. בצריף השני פגשנו את יענקל בן אחותי, בן ארבע-עשרה. הוא שכב עירום, ניגש אליו ראש המטה ושאל: "היכן אתה עובד?" הוא השיב שהוא עובד בבטון. היה עדיין צורך להשלים את הווילה שלו.

הוא הורה לו לצאת, ליד הר החפצים לבש יענקל משהו ובא לצריף החיים.

בעת ביקורת התעודות, נמצאו עשרים ותשעה איש שלא היו בידיהם תעודות אמתיות, אלא בשמות זרים. הושיבו אותם בנפרד, הבנו כי יירו בהם. אינני יודע מדוע בטלה הגזרה ושילחו אותם חזרה אלינו.

אבי לא נורה עם כולם, הורו לו להתפשט והוא סירב. הוא לבש קיטל וטלית. הוא גם לקח עמו שקית עפר מארץ ישראל שהייתה מוכנה אצלו זה מכבר, עתה זרה אותו על עצמו. הקומיסר התכעס, נטל קרש והכה בראשו והוא מת מיד.

יום רביעי 12.8

שוב הלכנו לעבוד בגטו. בה בעת נתקלו בלייבל מליק שהסתתר עם אשתו וילדו, הובילו גם אותם אל הבור וירו בהם, גם במאיר פלדמן ובאשתו, ביוסף קרוין ובעוד אחדים.

ביקשתי ללכת העירה, לא לעבודה בגטו אלא להביא משהו, כדי שאוכל להודיע לבן אחותי יענקלה לא לצאת עדיין. הוא הסתתר אצל הפולנייה פיאסצקה בעליית הגג של עושה האופנים מוטיה.

הלכתי עם יונה וסרמן. התביישתי להביט. הגויים צחקו. מיכאלקה "הפרגוואי" שאל אותי: "אתה עוד חי?" ניגשנו לבית אשר בו ישב יענקלה בבוידם וסיפרתי מי ממשפחתנו נותר וכי אינו יכול לרדת עדיין.

בחמש אחר הצהריים נתקבלה פקודה: לשוב לגטו. הגטו כלל את רחוב שקולנה ועוד סמטה, עד בית המלון של לייביש [גולדשטיין], גם המלון בתחומי הגטו. הקיר בין שני הגטאות היה ממערב לשטיבל של סטפן.

שבנו הביתה, איננו מסוגלים לשהות בו, הוא מבריח אותנו מתוכו. לא הייתי מסוגל להביט בחתולים המשוטטים ומחפשים את הילדים. עזבנו את ביתנו ונכנסנו לבית אחותי. לא היו אז אנשים רבים, אך בבתים הספורים שנותרו בגטו היה צפוף למדי. עשרים-שלושים משפחות בבית אחד.

יום חמישי 13.8

שש בבוקר. שוב הולכים לעבודה כמו לא אירע דבר. קצת עובדים וקצת בוכים. אין עוד כוח לבכות. שגיתי שלא הלכתי עם ילדיי. לשם מה לסבול עוד לשווא ללא תקווה? היודנרט ארגן שוב מטבח בבניין שלנו וכולם ללא יוצא מן הכלל קיבלו מעט מרק.

בשמונה בבוקר הקומיסר נכנס אלינו לבית דרך חדר האוכל, נכנס לחדר של אחותי ויצא דרך המטבח של אחותי והאקדח בידו. בצאתו מן המטבח ירה בחיה-גיטל, בת של אברהם-יעקב בורשטיין, כך סתם ללא סיבה. הבנו כי הניצולים המעטים לא ישרדו זמן רב.

הסודות בין אנשים מחריפים. אנשים נשמרים זה מפני זה ושניים מפני השלישי. יש מוצא אחד: נשק ואל היער. חבורה של צעירים מתחילה להרהר בעזיבה. אני הייתי חסר אונים. לא רציתי להקשיב למה שדיברו אליי. חברים רבים ביקשו ממני להצטרף אליהם. לא הבטחתי לאיש, גם אסור היה להזכיר באוזני אשתי דבר על כוונת ההליכה. הילדים נרקבים בקבר ואנחנו רוצים להציל עצמנו ולחיות?

החפצים הטובים נגנבו מבתינו באותם שלושה ימים, המצב מחמיר, אין אמצעי מחייה. 100 גרם לחם שקיבלנו קודם לכן אין מקבלים עוד. הסוס שהשתייך ליודנרט עוד נשאר בגטו, תכופות הובילו בעזרתו משהו לגטו.

יום ראשון 16.8

הלכנו לעבודה כרגיל, לאתר הבנייה. חסרו עובדים. הביאו גויים מן הכפרים. גם אל סדנאות הפועלים הביאו שקצים צעירים כדי שילמדו את המקצועות למיניהם. קומץ היהודים שנותרו, 630 סך הכול, אינם יכולים לאייש את כל מקומות העבודה.

נוסף עוד מקום עבודה. מדי יום נדרש היודנרט לשלוח 30 יהודים למחצית השנייה של הגטו, למיין חפצים יהודיים של המחצית הנטושה. אחדים מן האנשים התייצבו מרצונם לעבודה במחשבה שאולי בדרך זו יוכלו להציל משהו מרכושם. רבים אמנם הצליחו להעביר חפצים רבים לצדו השני של הגטו.

יום שני 17.8

אסון חדש. בין העובדים שעבדו בגטו היו שתי צעירות חסרות בית מפולין. הן נטלו פיסת בטנה לתקן את נעליהן. הקומיסר הבחין בזה ומיד ירה בהן. בשובנו מן העבודה שמענו על האסון החדש. אנשים קינאו בנו שאנחנו עובדים מחוץ לגטו. כך ירה הקומיסר גם במלך, בעלה של סוסיה לסניק.

יום שלישי 18.8

צירל, בתו של הרב פרלין, נכנסת אלינו מדי יום ואומרת שאין מה לחכות, צריך ללכת. "לאן?" שאלתי אותה. לכל מקום שיתאפשר. היא סיפרה לי כי רצונה לנסוע עם מסמכים פולנים ועליה ללכת לא יאוחר משבת ולא, תתאבד. "אינני רוצה עוד ללכת למוות מרצוני – אמרה – עלינו להתקומם, לא ללכת בשוויון נפש, לשרוף את הרכוש ולברוח, אין למה לצפות".

יום רביעי 19.8

מהלכות שמועות חדשות בעבודה: תוך שלושה חודשים מתכוונים לחסל את הגטו. הגויים באים לבקש חפצים ממכרים יהודים. "בלאו הכי יהרגו אתכם, למה ייהנה זר, מוטב תיתן לי" – כך דיברו אלינו הגויים.

היודנרט מנהל את עבודתו. שמאי מייסטל נפגש לעתים קרובות עם החבורה המתעתדת ללכת ליער. עשרות אחדות כבר הלכו. התכנית להשיג נשק צוברת תאוצה. משלמים עבור רובה ככל הנדרש, אין מחיר קבוע. תכופות לא מצליחים, הולך אדם לרכוש נשק ואיננו שב. שפְסלה פלדמן הלך לכפר פודצירייה לקנות רובה, מכרו לו את הרובה והרגוהו.

מדי יום אנחנו מקיימים מניין בבית אצלנו. ביום אנחנו מתפללים ואומרים קדיש. לא היה מי שיענה אמן, שהרי כולם אומרים קדיש.

יום חמישי 27.8

ביום חמישי בבוקר באה אליי צירל בת הרב. היא הביאה לי כתבים רבים של הרב פרלין ואמרה: "אני מבקשת ממך, אני עוזבת ומוסרת לך כתבי יד של הספרים שכתב אבי, אתה הסתר אותם, כשתסתיים

המלחמה, אולי ייוותר מי מאתנו וידאג להדפיסם. כל חפצינו אצל דוקטור וילגוצקי, אני מאמינה שבתמורה להם אפשר יהיה לבצע זאת".

לקחתי את הכתבים ולא יכולתי להסתירם מיד, כבר בא הזמן ללכת לעבודה, הבטחתי לה לעשות ככל האפשר. היא הלכה בלי ברכת פרדה.

בזמן העבודה חשנו שלא הכול כשורה, ואין יודעים מה. בשובנו הביתה שמענו על אסון חדש. הרגו את צירל, השוטר של הוטה עשה זאת. היא הייתה בצוותי החייטים. בשעה שיצאה משם בא השוטר וירה בה. הגביטס-קומיסר אמר לאחר מעשה: "בן כלבה שכזה היה מסוגל לירות בבחורה כזאת, לי היו הזדמנות אחדות לירות בה ולא הייתי מסוגל לעשות זאת, והיא נפלה מידי בן כלבה שכזה".

באתר הבנייה אשר בו עבדנו, כבר הייתה הווילה של הגביטס-קומיסר מוכנה, והוא כבר גר בה. לאה קימל עבדה בביתו כמשרתת, ניקתה את החדרים. פעם אמרה אליי: "מה דעתך, אפשר לסמוך על אריה שוחט העובד אצל הקומיסר כצבע?"

"אני חושבת – אמרה לי לאה – אצל הקומיסר בארון מונחים ארבעה כלי נשק, ואני רוצה להוציא אותם ונברח ליער. אתה הרי יודע – אמרה – יחידה נותרתי מכל המשפחה, אין לי מה להפסיד. ייקחו אותי החברים מה טוב, אם לא, לא נורא".

יום ראשון 30.8

לילה. חשים בשינה את חוסר הרגיעה. אור בחלונות – שרפה. שקט מאוד, המחצית השנייה של הגטו עולה באש.

אנחנו בגטו, כבר לא ישנו בלילה ההוא; חיכנו שהנה כל רגע יבואו להוציא ולהוביל אותנו. הלילה חלף באימת מוות עד שנפתח השער והלכנו לעבודתנו, איש למקומו. בעבודתנו באתר הבנייה שררה אווירה טובה. כולם אמרו כי בקרוב ניוושע. באיזה אופן? החשבון היה פשוט, בעוד ימים אחדים מתחילה שנה חדשה, תש"ג, ראשי תיבות: "תהי שנת גאולה".

באה השנה החדשה והגאולה איננה. כל הסימנים בטלו ושוב סובלים אימה ותכופות גם רעב.

כמה עשרות צעירים הלכו ליער, אבא קלורמן, בנו של דוד קלורמן, הלך גם הוא. נתקבל ממנו מכתב באמצעות גוי, בקרוב יבוא לקחת עמו את המשפחה. דוד קלורמן הציע לי ללכת עמו, כלומר אני, אשתי ושני הבנים שניצלו, של שתי אחיותיי.

יום רביעי 30.9

בהיותנו בעבודה שמענו כי בגטו שורר אי-שקט. בצהריים מיהרנו לגטו, לשמוע מה קרה. אשתי, רועדת מאימה, מספרת לי כי איצה טויזנר בא מן היער. עייף, רגליו רטובות, לא היה לו היכן לנוח ונכנס למקום בו גרנו בבית הגיס, הוא נרדם ואת בגדיו הרטובים הניח לייבוש סביב הקמין. לפתע נכנסו פולקס-דויטשה לגטו לחפש פרטיזנים. סביב הבית היה מעבר צר, דלת המרפסת הייתה פתוחה והפריעה להם לעבור, אחד מהם טרק את הדלת בכוח והשמשות התנפצו ונפלו. אשתי נכנסה הביתה ואמרה לו בשקט: "איצה, בגטו לא שקט, אולי כדאי שתצא מן הגטו". הוא התלבש בנחת ויצא מן הגטו. ליד מאיר של דאכָּה היו לנו שני קרשים שניתן לפותחם בעת הצורך. הוא נכנס לביתו של אנדרי, שעבד בתחנת הכוח. איצה לא התמצא ויצא שוב. אנדרי מיהר להודיע שראה יהודי מחוץ לגטו. השוטרים האוקראינים ירו אחריו ופצעו אותו, הביאוהו לגסטפו ואמרו כי שהה מחוץ לגטו. הגסטפו דרש ממנו 100 מרק משום שהלך בלי הטלאים. כסף לא היה עליו, הגסטפו ציווה על היודנרט לשלם ושחררו אותו. הוא שב ליער ומת מהרעלת דם.

בכפרים השכנים עוד נמצאו יהודים בודדים. כלומר "יהודים מועילים" מענף היער. בכפר נוינה גר דוד גוז עם משפחתו. לעתים באו גם פרטיזנים לנוינה. באו לחפש את הפרטיזנים והרגו את דוד גוז ואת כל המשפחה.

המחנק בגטו גובר מיום ליום, חשים כי מועד ביצוע גזר דיננו קרב. אנשים בודדים העבירו את שרידי רכושם אל גויים. במקרה שיצליחו לברוח, יהיה לאן.

דוד בר, חתנה של מלכה גורטנשטיין, היה יושב ראש היודנרט. היו לו שני אחים נוספים, אברהם ושלום. לשלום היו שני בנים, זליג ואברהם. זליג עבד אצל הגסטפו. ראש המשטרה ברגר כינה את זליג "בני". הם נתנו בו אמון, ותכופות כשנסעו לחפוש פרטיזנים, היה הוא מצטרף

אליהם עם נשק. זליג מסר לעתים קרובות סודות חשובים ליודנרט. הוא נהג לומר: "כשאחדל לעבוד דעו כי זה הסוף".

יום ראשון 25.10

ביום ראשון בערב באו אנשי אס-אס מבריסק ומיד עלו במעלה ההר למקום בו הייתה המשטרה, בבניין של דְמוחובסקי, הם נתקלו בזליג ליד הטלפון, עובד. "מה מעשיך כאן יהודי ארור?" ועוררו מהומה. הוא חמק משם וברח בחסות החשכה. בגטו החלו מיד בחיפושים אחריו. זליג נעלם. ראש המשטרה פקד שעל זליג לבוא, לא יאונה לא כל רע. אם לא יבוא תוך שלושה ימים, ייקחו את דוד-בר עם כל המשפחה ועוד 100 יהודים. הדוד דוד-בר ואביו, הלכו אל זליג ואמרו: "עליך לחזור, ברגר הבטיח כי לא יעשה לך דבר, הוא אוהב אותך כבנו". זליג ציית וחזר. והרוצח, ראש המשטרה, אמר לאביו: "בגלל אהבתי הרבה אליו לא אעשה לו דבר, אך בגלל שעזב בלי רשות יקבל מאסר בית של ארבעים ושמונה שעות ולאחריהן יחזור.

מהלכות שמועות כי ירו בזליג. ביום רביעי בערב בא אליי אביו של זליג וביקש בחשאי, כיוון שאני עובד מחוץ לגטו סמוך לבית העלמין, לגשת לבית העלמין ולראות אם לא נוסף קבר חדש.

29.10.1942

ביום חמישי בבוקר הלכנו לעבודה כרגיל. בזמן העבודה ביקשתי מן המהנדס קלש להצטרף אליי לבית העלמין, בבואנו לשם ראינו גופה חדשה בחליפה כהה, מכוסה חלקית באדמה. באתי לגטו ודיווחתי למשפחה, והם קבעו כי מדובר בזליג.

המצב לא טוב. מותו של זליג הוא בעל משמעות גדולה עבורנו ומפחיד מאוד. הגביטס-קומיסר בחופשה, לא ייתכן שיקרה משהו רע, כך התנחמנו. ראש המטה מסר כביסה לגטו, כל הסימנים הם בגדר ראיות טובות. הגויים בסביבה מדברים שתוך שלושה חודשים יחסלו את כל היהודים.

31.10.1942

שבת, המצב לא מעודד, הקומיסר קטע את חופשתו.

1.11.1942

ביום ראשון בערב בא ברלה זאסק, שעבד אצל הגביטס-קומיסר, וסיפר לי כי ראה במו עיניו את אנשי האס-אס מבריסק. הם באו באותה מונית כמו לפני שלושה חודשים, כשבוצעה האקציה הגדולה. הלכתי עם ברלה אל שמאי מייסטל, הוא התגורר אז בביתו של מוטל סטרייר. "חסל, אין מה לעשות, צריך לקרוע את גדר הגטו ולברוח, ללכת לאשר יישאו הרגליים" – אמר שמאי.

הוא שלח את ברלה לראות מה מתרחש בסביבת הקומיסר. "ואני – אמר שמאי – אשלח את דוד בר אל הקומיסר, וצריך לעמוד על המשמר ולהשגיח אם אין מגבירים את השמירה סביב הגטו".

לא חלפו חמש דקות וכל יהודי הגטו כבר עמדו מוכנים. ברלה זאסק שב וסיפר כי אנשי האס-אס חזרו בדרך לבריסק. הקומיסר בא לגטו ומיד הלך לביתו של דוד בר. דוד בר בא וסיפר שהכול בסדר, הקומיסר הרגיע אותו, אפשר לישון בשקט, לא יקרה דבר.

נראה לנו משעשע מאוד, הרוצח הרגיע, אך מה לעשות, אין לאן ללכת. הגויים הטובים חוששים, היו מקרים שמצאו יהודי אצל גוי והרגו את כל משפחתו, ואת הבית שרפו. החלטנו לא לישון, ולחכות לפתיחת השערים בבוקר המחרת, אם נוכל ללכת לעבודה, הכול כשורה.

יום שני 2.11.1942 (כ"ב בחשון תש"ג)

בשעה שש נפתח השער וכל אחד הלך לעבודה כרגיל. בבואי לעבודה באתר הבנייה (עבדתי אז במרתפו של ראש המטה) ירד אליי למרתף יענקלה כצמן, הבן של הני, וסיפר כי ראה בעצמו אצל הקומיסר בבית, בקומה השנייה, אנשי אס-אס. ובמוסך סמוך נתקל גם במונית שלהם. ביקשנו את לייבה זלצר, שעבד גם הוא עמנו במרתף, ללכת לגטו לראות ולשמוע. הוא הלך ושב מיד: בגטו שורר אי-שקט, אנשים מתפזרים לכל עבר, והקומיסר מסתובב לרשום מחדש את עובדי הסדנאות. הוא נכנס לכל גילדה ואומר למשל: אצל החייטים נשאר סנדר קורז'. אצל הסנדלרים, מריידה, וכך בכל מקצוע – בעל מלאכה אחד. לייבה אמר לי כי ראה את הרשימה אצל הקומיסר, רשומים 83 יהודים שיישארו בחיים וגם אני ברשימה. שאלתי את לייבה "מה עם השאר?" היו עוד בגטו 629 יהודים ו-22 ילדים. הוא השיב כי פרט

לאותם 83 שיישארו, מתכוונים לחסל את כל היהודים. הגענו למסקנה שמתכוונים לחסל את הגטו סופית, ולהשאיר באופן זמני כמה עשרות יהודים הנחוצים להם עדיין. החלטנו לברוח מן הגטו מהר ככל האפשר.

בשעת הצהריים החל הציבור לנוע אל מחוץ לגדר לכיוונים שונים. לא רציתי לצאת מן הגטו, אך יענקלה גרר אותי בכוח. בתיה אמרה, אם ללכת, נלך כולנו, ואָלא, נשאר כולנו כאן.

החלטנו ללכת כולנו אל חוואדוס. הוריתי לבתיה וליענקלה לחכות ליד המשחטה ואני חזרתי לאתר הבנייה לקרוא ליענקלה [יעקב שוסטר ויעקב קצב]. בדרך חזרה נשמעה הצפירה המודיעה על סיום הפסקת הצהריים. ליד פשפש היציאה עמד השומר חזינסקי [חודזינסקי?] וביקש לסגור את הפשפש, ולא אפשר לנו ללכת. דחפתי את יענקלה החוצה, לי כבר היה קשה במקצת לעבור. הבנתי כי אין לי מה להפסיד, דחפתי אותו בחזקה והוא נפל, ואנחנו הלכנו ופגשנו את בתיה ואת יענקלה, וגם את שמאי מייסטל ועוד יהודים אחדים. הלכנו בדרך המוליכה לכפרים אלבלה ומוסְטישְץ'. חזינסקי הודיע מיד לגרמנים שיהודים נמלטים מן העבודה, רדפו אחרינו שני פולקס-דויטשה על אופנועים וירו עלינו. שמאי השתטח, שלף אקדח מתוך בית שוקו וירה ירייה אחת בלבד לעבר הרודפים, והם שבו על עקבותיהם העירה. נכנסנו ליער הקטן של אלבלה. שמאי הלך לכיוון וָטְלה ואנחנו לכיוון מוסטישץ'. היה יום נאה ביותר וחמים, לנו רע ומר – חושך ואפלה.

בגטו היה לנו אמון זה בזה, וכאן השתנו הדברים, איש אינו רוצה לגלות לאן הוא הולך. הייתה עמנו גם אשתו של לייבל סירוטה, ואחר כך הלכה לטקְלה אל הגוי שלה; היא אמרה שיש לה היכן להיות שם. אנחנו השתרכנו למוסטישץ' אל חוואדוס, שעבד בביתנו במשך שנים. השעה הייתה לאחר חצות. דפקנו בדלת. הוא יצא. אמרתי לו שגם בתיה ושני אחיינים אתי: "אם תוכל להציל, אזי את כולם, אם לא, נחזור כולנו יחד לגטו".

מיד נשמעה התשובה: "טוב, עלו כולכם בינתיים לבוידם ברפת, ולאחר מכן נראה". מזון לא נתן. היינו מאושרים שאיננו שוהים תחת כיפת השמים.

יום שלישי 3.11.1942

השכם בבוקר שמענו מישהו מטפס אלינו, מביא אוכל. ככל שהיינו רעבים, שימחה אותנו יותר ברכת "בוקר טוב" העליזה של האיכר והוא אמר לנו: "שבו כאן בינתיים, ואז נראה מה עוד נוכל לעשות למענכם". היום חלף לאטו. בערב בא הגוי שוב, לא חוואדוס אלא אביו. תמהתי שאינני רואה את חוואדוס אלא את האב הזקן, גוי כבן שישים וחמש, שאלתי אותו איפה חוואדוס? הוא סירב לומר. ביקשתי ממנו, רצוני לשלוח אותו אל העיר לשמוע מה נשמע שם, הוא אמר לי שישלח בן אחר, את קוזמה.

יום רביעי 4.11

שעת אחר הצהריים. מישהו הולך. קוזמה בא וסיפר כי בגטו אין כבר איש, בבתי המלאכה גם כן אין רואים שום יהודי, הרגו גם את ה-83 שהיו אמורים להישאר בעבודה. החזיקו אותם במחנה, וכשנסע הגביטס-קומיסר אל לובייושוב לחסל שם את הגטו, התנפל יהודי עם תער ורצה לשחוט את הקומיסר. הוא הצליח רק לפצוע אותו והקומיסר פקד לעשות את קמין יודנריין, פרט לד"ר הוטניק, אותו השאיר לרפא את פצעו. כך סיפר לנו קוזמה. הוא גם דיווח לנו כי את אברהם ואסתר רוטנברג הרגו במשרפת הלבנים של רקובלס. שוטר אוקראיני תפס את קלמן רוטנשטיין ואת יעקב לייזרוק. יעקב לייזרוק, פצוע בידו, התנפל על השוטר ולקח את נשקו, ויחד עם קלמן ברחו ליער.

החלטנו כי אין עוד טעם ללכת לקמין. צריך לשקול מה לעשות כדי שהגוי ומשפחתו בת תשע הנפשות לא יסבלו בגללנו.

יום חמישי 5.11

שחר. הבנים דשים תבואה, וכשהולמים למטה הוא יכול לדבר אתנו זמן-מה וביתר חופשיות. אני שואל אותו: "קוסטיוק, מה יהיה? אנחנו רוצים מאוד לחיות, אינני רוצה שאתה ומשפחתך תיפלו קרבן בגללנו, אולי תוכל הכין מחבוא?" הוא חושב קצת ואומר כי בפאתי היער יש גורן שחת ובעליו בא רק פעמים אחדות בשנה לפני פסח, כשיש לו מחסור בשחת לפרות, עצתו שנעבור לשם והוא יביא לנו שלוש פעמים ביום אוכל. קיבלנו את ההצעה.

יום שישי 6.11

שעות אחדות לפני הזריחה. קוסטיוק בא עם שתי כיכרות לחם ובקבוק חלב. איננו מדבר. הבנו כי עלינו ללכת בעקבותיו. הוא צעד חמישים מטרים לפנינו, וכשנכנסנו אל תוך היער הוא התקרב אלינו והלכנו יחדיו עד לגורן. ראינו את הגורן והוא נעלם שוב ביער. ניגשנו לגורן, על השער תלוי מנעול. ניסתי לפתוח, זה בלתי אפשרי. טיפסתי למעלה למקום בו הייתה פיסת גג לא סגורה וכולם בעקבותיי, והסתדרנו במקום מגורינו החדש.

לא חלף זמן רב ושמענו מישהו שורק ושר, הבחנו בגוי נוסע וקרב אלינו. הוא שם לב לשינוי שחל. מתחיל לטפס אלינו ומבחין ביהודים. הוא מתחיל לקלל ולצעוק. התחננו ובכינו, ללא הועיל. הוא רתם את הסוס למזחלת ונסע לכפר להזעיק משטרה. אין לנו ברירה אלא לעזוב את המקום ולברוח אל תוך היער. היער לא היה רחוק מאתנו, אך השלג היה טרי והותרנו אחרינו עקבות. אך כאמור לא היה מוצא אחר. ישבנו ביער וחיכינו. המוות קרב והולך מרגע לרגע. ירד קצת גשם וירד שלג ואנחנו ישבנו ביער רועדים. השבח לאל, חלף אמנם זמן רב, אך הלילה ירד. התחלנו לנשום בהקלה. הסכנה חלפה. החלטנו לשוב אל הגוי שלנו ולדווח לו על מה שהתרחש. לא מצאנו את הכיוון אליו. בחלון זר אסור להקיש, כעבור שעות לא מעטות החלטנו לחזור ליער, מצאנו שקע שיגן עלינו במקצת מן הרוח. ולמרות מזג האוויר נרדמנו.

שבת 7.11.1942

שבת ברכת החודש. אשתי שאלה אותי: "צריך לברך ראש חודש ואין סידור". אמרתי: "מילא, לברך ראש חודש אני יכול על-פה. אך היכן לוקחים גפרור להדליק אש, להתייבש ולהתחמם קצת?"

אינני מסוגל אפילו לפתוח את פי מרוב קור, ראינו נערי רועים מוליכים פרות אל היער. הרהרתי, מה יש לי להפסיד, ניגשתי אליהם וביקשתי, אולי יש להם אש או דבר מאכל. הם ברחו מפנינו, אך נער רועים אחד חזר, הביע אש, נתן לנו את תכולת צקלונו, כל מזונו, וברח אל חבריו. חששנו שמא הלכו למשטרה. אך לפי שעה התחממנו ליד האש. ראינו גוי נוסע והתחלנו לברוח. הוא קרא אלינו: "אל תברחו לא אעשה לכם רע". שבנו על עקבותינו אל האש, והאיכר ירד מן העגלה ואמר לנו: "לא אעשה לכם רע". אשתי פרצה בבכי, מה הטעם להתענות. הוא

עישן את מקטרתו ואמר לה: "קראתי בביבליה, כתוב שם כל המתרחש עכשיו, אך עליכם לקוות שתינצלו". שב וטיפס לעגלה, השליך פיסת בד שק המשמשת לכיסוי הסוס והמשיך בדרכו. אשתי חטפה את פיסת השק ועטתה על עצמה, מגן מן הגשם והרוח.

היום חלף, הלכנו אל הגוי שלנו. קוסטיוק כבר המתין לנו. רציתי לספר לו, אך הוא ידע כבר הכול: בעל הגורן בא להודיע לראש הכפר – הסולטיס. חוואדוס שלו הוא הלבלר שם, והוא הסדיר שלא יבואו גרמנים. קוסטיוק כבר הכין קערת כיסנים ממולאים תפוחי אדמה וכיכר לחם, ומיד חיסלנו הכול. ביקשתי מקוסטיוק לפגוש את בנו חוואדוס. ביקשתי ממנו להוביל אותנו לכפר צ'וְרצ'ה, הוא סירב. כעבור שלושה ימים שמענו כי סרגיי מהכפר פודצ'יריה הלך לצ'ורצ'ה והרג שם את כל היהודים.

נשארנו ביער שעות אחדות והלכנו לבוזק אל משה. הם חששו להכניס אותנו. ייתכן שמשה ואשתו פחדו מפני שכניהם הגויים.

יום ראשון 8.11.1942

ניסינו לחפש אש ביער, לשווא. חלפו שעות אחדות ושמענו יריות. אין בזה חידוש, איננו מופתעים מן הירי. היינו מאושרים שמצאנו אש והתייבשנו. שמחתנו באש לא נמשכת זמן רב. ראינו גוי זר הולך, הוא כבר קרוב מכדי שנוכל לברוח.

"מה אתם עושים פה? קרוב כל כך לדרך? – שאל הגוי – יש גרמנים באזור, תתרחקו קצת לעומק היער. היו עכשיו גרמנים בבוזק והרגו את משה ואת משפחתו".

העמקנו להיכנס ליער והתחממנו ליד האש. היום חלף, משירד הלילה הלכתי אל קוסטיוק לבדי, לקבל דבר מאכל. הוא הבטיח להביא אוכל ליער. קבענו אות, קוסטיוק הביא אוכל (בנו חוואדוס הוא מזכיר אצל הסולטיס).

הימים חולפים ואין יודעים למה לייחל, בלילה רוצים שימהר להאיר היום ויהיה קצת יותר חם, וכאשר מאיר היום מייחלים ללילה שימהר לבוא. הלילה נראה מעט יותר בטוח מן היום.

יום רביעי 11.11.1942

הלילה שרר קור אימים. אצל יוקל התנפחו הרגליים מקור ומרעב. אני בדעה שצריך לחזור לגטו, לשווא הסבל. גם יוקל שלי סבור כך, הרי לא נשרוד את הקור והרעב. בתיה ויענקלה התנגדו. בתיה אמרה: "לא רציתי לצאת מן הגטו, אך עתה אינני רוצה לחזור, יירו בי כאן, לא אחזור".

מתקרב היום, נראה שיהיה יום נאה, הבחנתי באדם הולך עם ילד, הבנתי כי זה ודאי יהודי. לא טעיתי, אביגדור זאסק בא, בנו של משה, עם אח ואחות צעירים ממנו, וסיפר שהגרמנים היו בכפר ובהזדמנות זו נכנסו לביתם והרגו את האב והאם. אח קטן בן שנתיים היה אצל שכן, הביא אותו השכן ואמר לגרמנים כי גם הוא ילד יהודי, הייתה שם גם אחות שלו ועוד ארבעה יהודים מקמין, הרגו את כולם. היהודים מקמין היו: גולדה קלורמן, יענקל בקרמן, בתו של ברוך גבאי ובתה של חיה פינס. הבנו כי התמזל מזלנו שמשה לא הכניס אותנו.

במשך היום היינו יחד ביער, בלילה הוא הלך והילדים היו עמנו. למחרת באו אלינו גם אברהם זאסק ואשתו גניה, וגם טויבה וייסגרוז. ישבנו ביער יחד ימים אחדים והרחרנו בתכניות שונות. אולי לבנות זמליאנקה [מחפורת]. אביגדור העביר את הילדים אל גויים, גם טויבה הלכה אל הגוי שחתנה עבד למענו, ואברהם נשאר אתנו.

יום שישי 13.11

יום שישי לעת ערב. הלכתי לקחת את המזון שהביא לנו קוסטיוק ופגשתי ביער את רחל של טילה [תהילה?].

"מי אתך?" – שאלתי אותה. "שלמה-דוד, בני אברהם וגם מטות של טילה" – אמרה. סיפרתי לה מי מאתנו כאן. בינתיים כולנו יחד, הוגים תכניות איך לשרוד את הקור ולא להיות תחת כיפת השמים.

יום ראשון 29.11

ישבנו סביב האש ושמענו צעדי אדם קרבים אלינו. נסוגונו מעט אך חשבנו שאין צורך לברוח, וכי מי יכול לבוא בלילה אם לא יהודים. הם קרבו אל האש. ראיתי כי אלה אברהם בר וִדְסוויץ בעלה של גיטל מִזְרָוה.

"לאן הולכים יהודים עם רובה רוסי?" – שאלתי.

"אנחנו הולכים לווטלה" – השיבו.

בינתיים סיפרו לנו כי גוי תפס את גיטל, החזיק בה קשורה במשך כל הלילה ולמחרת הובילה עם החבל אל הגרמנים.

דרסוויץ, אברהם בר ובר השני, אח של זליג, משה לוסטיקמן ועוד יהודים אחדים, היו להם מכרים גויים במלניק, הגויים הבטיחו להם להסתירם. הם לא יכלו להיות כולם יחד ונחלקו לשניים, שלושה אנשים אצל גוי אחד, דרסוויץ ואברהם בר אצל שני. למחרת בלילה הוציאו את השלושה והסגירו לחוטישוב, ולאחר מכן באו להוציא גם את השניים. הגויים לא ידעו כי יש ברשותם רובה, כשהורו להם לצאת הם החלו להתעסק ברובה ואיימו על הגויים שיירו (קליעים לא היו להם), הגויים נבהלו וברחו, והם ניצלו.

לאחר ויכוח ממושך החלטנו כולנו יחד ללכת לנוויר. שלמה-דוד מלניק אמר שהוא מכיר את הדרך עד אלבלה, ליער, משם אני מכיר דרך עוקפת כפרים, בתים ואנשים לנוויר. התכנית היא ללכת שני לילות וביום לשהות ביער.

את אברהם לא שידלתי לבוא עמנו, אמרתי לו שיש לו מכרים בבוזק והוא יסתדר. הוא לא שמע לי והלך גם הוא. היינו חבורה של שנים-עשר איש. מזון לא היה לאיש. אצל בר הייתה פיסת גבינה יבשה, הוא נתן גם לי כזית וכך הלכתי יומיים.

שלמה-דוד סיפר לי כי שעיה גיוואנט הסתתר בבוידם שבבית האבן של בר, בא למקום מיכאלקה "הפרגוואי" והרגו במקום.

כבר היו להם שמונה קליעי רובה שנקנו בכפר מוסטישץ'. הדרך התנהלה כסדרה לפי התכנית. בדרך גם הצלחנו לקבל מזון בעזרת הרובה, אך היינו מבוהלים ואפילו הרובה לא הרגיע.

בלילה השני, בבואנו לגשרונים של נוויר, ראינו אישה הולכת עם ילד קטן. זו פייגל בורשטיין, אשתו של ישראל. היא סיפרה כי יצאה היום מקמין. היא סבורה שאין כבר איש בעיר. מדי פעם מוצאים יהודי והורגים אותו. היא הצליחה לחמוק והיא בדרכה לקולוניה של נוויר,

יש שם יהודים רבים, נדברתי אתה להיפגש בליל שבת אצל באנאך (פולני).

יום חמישי 3.12

היום מתחיל להאיר ועלינו עוד לעבור את הגשר האחרון. בר חושש לשאת את הרובה. בתיה לוקחת אליה את הרובה ומכסה בפיסת בד השק. חצינו את הגשר בשלום ומיד נכנסנו ליער. הבערנו אש גדולה, התחממנו וייבשנו את חפצינו.

הילדים פגשו פרטיזנים או יהודים כפרטיזנים, והביאו אותם אל האש. בר אמר כי יש ברשותו רובה, הם נטלו עמם את בר ואת דרסוויץ ואנחנו, עשרה יהודים, נשארנו תחת כיפת השמים ביער נוויר.

4.12

ביום שישי בלילה יצאנו בדרכנו לקולוניה הפולנית נוויר. גם רחל ומטות. בדרך פגשנו יהודים שסיפרו כי פרטיזנים גויים הורגים יהודים. הם הרגו כמעט את כל החברה הטובים. קור חלף בנו למשמע הדברים.

בקולוניה נוויר שאלתי למקום מגוריו של באנאך.

לפי שעה אנחנו נכנסים אל הנפח קובלסקי, הוא מגיש לנו תפוחי אדמה וחלב וגם פרוסת לחם. נכנס יוסף פרצ'יק, הוא אומר לי כי ראה את דודניותיי מייטה ופסל כאן בקולוניה, הוא מראה לי היכן גר באנאך.

אני מקיש בחלון. עונים, פייגל איננה גם לא באנאך, הוא הוביל לקבורה את יעקב לייזרוק. יעקב גווע מכאב בגלל פצע בידו. בשבתי ממתין לבאנאך ראיתי את שתי הבחורות מייטה ופסל הולכות. מה מאושר הייתי לראותן.

הן החלו לספר. כל המשפחה שהתה אצל פיאסצקה, ויומיים לאחר השחיטה, ביום רביעי **3.11**, הם יצאו בדרך אל וולקה. גויים תפסו אותם והרגו את האם, את האחות הצעירה ואת האח הבכור. שתיהן והאח הצעיר נמלטו, לכולם היו תעודות אוקראיניות, הגויים זיהו אותם ולא הועילו התעודות.

הן מוליכות אותי אל פולני אחר ואני קונה שלוש כיכרות לחם בדולר אחד. שוב אנחנו נכנסים אל הנפח. דלתו של הנפח הייתה פתוחה בפני היהודים. הוא היה מלאך לא אדם. אני ניגש למקום בו יושב ומתחמם יוסף פרצ'יק. הוא מספר לי כי יש להם זמליאנקה טובה מאוד וגם המזון אינו מהווה מקור לדאגה. קצת נקנה קצת ניקח. נעבור את החורף ונראה מה הלאה.

כבר שמעתי כי האנשים ביער אינם כאנשי קמין, איש-איש לנפשו בלבד. אך הרגשתי חלש וחסר אונים, ועם החבורה שלי אינני יכול לפעול דבר, מתעצלים להביא פיסת עץ להבערת אש. הרהרתי לי, אנסה לשאול את פרצ'יק אולי יקבל אותי אליו. "המקלט שלנו קטן מאוד – אמר – אך אפשר להרחיבו".

שעת לילה מאוחרת, בחוסר רצון עזבנו את הקמין של הנפח, קשה מאוד להיפרד ממנו.

יצאנו שוב ליער נוויר. מרחק 18 ק"מ בשלג עד לברכיים.

5.12

שבת חנוכה. לאברהם מלניק יש סידור ותפילין. אני מתחיל להתפלל. קשה לומר הלל, המילים לא יוצאות. השלג כבד, אנחנו יושבים תחת כיפת השמים, מחכים לרדת הלילה כדי ללכת לקולוניה. הלילה ירד אך החלטנו לא ללכת, זה לא אפשרי, השלג והרוח עזים מאוד ואינם מאפשרים הליכה. בינתיים אני לוקח קיסמים ומדליק נרות חנוכה. בלהבות הנרות אני רואה קרן אור ותקווה, אולי נשרוד. אמרתי לבתיה: "ראי כמה אור מפיצים נרות החנוכה, אולי יעזור השם ונוכל לספר על כל זה, אמנם אנחנו אומללים ורצוצים, אך אולי נוכל לספר על הכול לקרובינו שמעבר לים".

6.12

ביום ראשון בערב עזבנו כולנו את היער. שוחחתי עם חבריי: מה יהיה אם יוסף יקבל אותנו אליו, מה יעשו הם?

"לא ניפרד מכם" – אמרה רחל. הבטחתי להם לעזור בהכנת זמליאנקה. אברהם הסכים לבנות זמליאנקה בעזרתי. הבטחתי לעזור וגם להשיג כלי עבודה.

באנו לקולוניה, לאורווה של הנפח. בתיה תפסה כבש קטן והתחממה בו. אני יצאתי ליער להיפגש עם יוסף פרצ׳יק, הוא אמר שהם מסכימים לקבל אליהם את כולנו, נשב לפי שעה ביער וכעבור ימים אחדים נעבור ליער אחר בו מצויה המחפורת. אנחנו הולכים ליער, לבודקה של באנאך, כפי שכינו זאת, מקבלים אוכל אצל הפולנים, מבעירים אש בבודקה וקולים תפוחי אדמה.

יום שני ד׳ חנוכה 7.12

בלילה, בשהותנו בבודקה של באנך, באו אלינו אורחים חדשים: יוסף פוקס מִוֶרְחי, יוסף וייסמן ויונה וסרמן. הם סיפרו שניצלו מידי הפרטיזנים. רבים נהרגו. הסירו מהם את המגפיים והותירום ברגליים יחפות בשלג העמוק, הם אינם יודעים מה לעשות, אולי יבנו לעצמם שוב זמליאנקה ביער אחר כדי שהפרטיזנים לא ידעו עליהם.

יום רביעי 9.12

יוסף פרצ׳יק בא אלינו ואמר שמחר נלך עמו לזמליאנקה שלו. בינתיים הביא עמו מעט קמח, בישלנו במים והשבנו את נפשנו בעונג. ימים אחדים לא בא דבר אל פינו.

10.12

יום חמישי בלילה. יוצאים לדרך. יוסף פרצ׳יק מוביל אותנו ואנחנו הולכים לזמליאנקה שלו. אני ואשתי, יוקל ויענקלה ובני הדוד מוולקה, פסל ואיסר ומייטה נשארים עוד ימים אחדים להשיג מזון.

נכנסנו "לדירתנו" החדשה. חן מיוחד לא נשאה בעינינו. לעמוד אין אפשרות, רק לשבת או לשכב. אך היינו המאושרים בעולם שהשלג לא יורד עלינו ויש משהו לאכול. שנים-עשר האנשים הקודמים ואנחנו שבעה, צפוף במקצת, החלטנו להרחיב את "הדירה".

שמות שנים-עשר היהודים שפגשנו במקלט: משפחת פרצ׳יק חמישה, פייגל וטון, שמואל שוורץ מן הכפר לישקה, מאיר ואשתו מנוויר, אברהם מן העיירה פַּרְצֶב, זלדה זלצר (אשת גצל), איציק פלדמן.

11.12.1942

בערב שבת הלכו יהושע פרצ'ק, מאיר, איצקה ויוסף סגל ממחפורת אחרת לחפש מזון. ציפינו לשובם עם שחר. שבת, השעה מאוחרת למדי, והם אינם. בערך בעשר בלילה בא מאיר ושאל על החברים. שאלנו את מאיר מה קרה, הוא איננו יודע, איננו מסוגל לספר דבר, או איננו רוצה לספר את האמת. העיקר הוא כי שלושה חברים חסרים. מדי יום ביומו הלכנו לשאול מכרים גויים, אולי שמעו הם דבר. הגויים לא שמעו. לא ראינו עוד את שלושת החברים, האסון פגע בנו מאוד.

13.12.1942

ביום ראשון בבוקר התחלנו להגדיל את המחפורת, ויוסף פרצ'ק אמר לי כי הוא עדיין מקווה לשוב השלושה.

לא רחוק מאתנו התיישבו בזמליאנקה לייבל יזירר [מן הכפר יזורה], אשתו מלכה וגם הינדה גבאי (אשת יוסף סגל) ואחיה ויהודים נוספים. כולנו היינו בטוחים כי השלושה אינם חיים עוד. אך אנחנו רצינו להמשיך לחיות, הלכנו לעתים קרובות לפולנים לבקש מזון כלשהו, וחיינו.

22.12

ביום שלישי לפנות ערב יצאנו כולנו לדרך. אברהם פְּרָצֶבר הוביל, הוא הכיר את הדרך. באנו לקולוניה הפולנית. מאיר מנוויר מצא בור תפוחי אדמה. לא קל היה לחפור בבור בידיים. כולנו נרתמנו לעבודה. רוקנו את הבור, מי לתוך שק, מי לכיסים, אפילו לתוך שרוולי הבגד שלבש כל אחד. באנו לזמליאנקה עייפים מדרך של 24 ק"מ (הלוך וחזור). תפוחי האדמה מוכנים וכולם שמחים ושבעים.

23.12

יום רביעי. חשנו תוך שינה שמשוטטים על המחפורת שלנו. פתחנו את הפשפש. ראינו לפנינו אורחים לא מוכרים, כמה פרטיזנים וגויים רבים הקיפו את המחפורת. אחד הפרטיזנים נכנס פנימה ודיבר יפה, סיפר חדשות מן החזית והורה לנו לצאת, כל הגברים, אחד-אחד, הושיבו אותנו במעגל. לאחר מכן כל הנשים במעגל נפרד. את הראשונים החלו להכות במקלות לְבנה על הראשים ואז הורו לאברהם פרצבר לשבת

במרכז וניקולאי אמר לו: "מסור את הנשק וספור עד שלוש", בעודו סופר עד שלוש ירה בו הרוצח היישר לפיו. אברהם נפל ואותנו שוב הכו. הילדים צעקו, ניקולאי הורה להפסיק את המכות והושיב את הילדים בנפרד. יענקל, יענקלה, איסר, בונזה ומנשה. המעגל הצטמק והמכות תכפו. אני איבדתי את הכרתי, אך שמעתי את מאיר אומר: "חוודר למה אתה מכה אותי?" וששה צולף ברובה במאיר. מאיר חטף שלוש יריות ונפל עליי ועל יוסל. שוב מכות, לפתע שמעתי את ניקולאי צועק שנברח מן היער שלהם. קמתי וניסיתי לרוץ, זה לא הולך, אך הקליעים החולפים מעל לראשינו מעניקים כוח לרוץ ברגליים יחפות. השלג עמוק אך אינני חש קור.

כולנו רצים יחד. לפתע ראיתי שאני לבד, אין איש סביבי. היריות פסקו אך חששתי להתיישב בשל עייפותי הרבה, חששתי לקפוא. הלכתי מבלי לדעת היכן אני. היער גדול ואין זכר לאדם, הותרתי אחריי סימני צעדים ודם. לאורך כל הדרך זב דם מפי ומאוזניי. הלכתי ורצתי עד בואי לאגם ביאלה. הבנתי שהרחקתי לכת ועליי לחזור. לאן אינני יודע. עלה על דעתי שכדאי ללכת לקולוניה, לבודקה של באנאך, אולי אפגש מישהו, אבל איך הולכים לאור היום. יצאתי אל הדרך המובילה לקולוניה, סימנתי את כיוון ההליכה, חזרתי ליער ושכבתי. כמה זמן שכבתי אינני יודע. התעוררתי, לילה, לא ידעתי מה השעה, הירח האיר מאוד והשלג חרק תחת צעדיי בדרכי לקולוניה.

בשעת לילה מאוחרת באתי אל שומנסקי הנפח, הוא נבהל בראותו אותי ומיד נתן לי מעט מים חמים ועזר לי לשטוף את הדם מן הפנים. זה לא בא בקלות, אך הוקל לי וכבר הייתי מסוגל לפתוח מעט את פי. הוא גם נתן לי תפוחי אדמה וחלב חם. את טעם החלב לא אשכח לעולם. גויים כאלה אסור לשכוח לעולם ועד. הוא אמר לי לשבת ליד הקמין החם. רציתי ללכת אל הבודקה של באנאך, הוא אמר שלא כדאי ללכת לשם: "אני סבור שאין שם איש, היום שמעתי יריות והפרטיזנים נסעו מן הכיוון ההוא". אני חייב ללכת להיוודע דבר. באתי ליער ולא מצאתי את הדרך. נשארתי שוכב ליד ערמת שחת, מחכה עד שיהיה קצת אור. כשהגיע היום מצאתי את הבודקה, אך אנשים רבים כבר לא היו, כמה נכים שרגליהם ואוזניהם קפאו. בוזיה פרצ'יק ביקש ממני לעוזר לו לקבור את המתים. זו הייתה משימה בלתי אפשרית. כל שיכולנו לעשות היה לפזר עליהם מעט אדמה. המתים היו: יוסף פוקס מן הכפר ויבְזר, מנחם קופרשמיד ואביו מביאלה, כל משפחת מלניק,

שלמה-דוד, אשתו רחל, בנו אברהם ומטות זאסק, גם קרוב של השוחט יצחק, בחור מוורשה בשם בייבה.

ביום ההוא הרגו הבנדיטים הפרטיזנים שבעה-עשר יהודים.

שאלתי את החבורה אם ידוע להם משהו על משפחתי, איש לא רוצה לומר דבר, הבנתי שלבטח קרה משהו.

במשך היום ישבתי בבודקה, כשהחשיך יצאתי לדרך, אולי אפגוש מישהו. באתי לקולוניה ולא פגשתי איש. בשבתי בביתו של פולני, נשמעו דפיקות של פרטיזנים. הפולני נבהל ולי כבר לא היה זמן לברוח. שכבתי מתחת למיטה, מקולות הפרטיזנים זיהיתי כי אלה יהודים: שמואליק וולינץ ומאיר זברניק. נשארתי במקומי ולא רציתי לצאת אליהם. הפולנים לא ידעו כי הם יהודים. הם אכלו משהו והלכו לדרכם. גם אני אכלתי משהו ושבתי ליער. כעבור לילה נפגשתי עם מייטה והיא סיפרה לי כי כולם כבר ביכו אותי, אני אבדה שנמצאה. שאלתי היכן כל החבורה? הם יושבים ביער נוויר, גם יוסף פרצ׳ק שם. שבנו ״לבית הישן״ ושם פגשתי את משפחתי. השמחה לא תתואר. יומיים חיפשו אחריי בביצות.

יום שישי 25.12

כולנו ששרדנו את השחיטה ביום רביעי חושבים: לאן? היו עמנו ממחפורת אחרת גם יוסף וייסמן ושמאי מייסטל. כל אחד הביע את דעתו, והרוב סבר כי יש ללכת לדרווק. אני סברתי כי דֶרווֹק רחוק מדי עבורי, בהיותי חבול ולא מסוגל להרחיק לכת. יוסף פרצ׳ק אמר כי בלעדיי ובלי משפחתי לא ילך. החלטנו ללכת לוולקה. למייטה יש שם גוי מכר שיעזור במקרה שנזדקק למשהו. הוחלט שהנשים והחלשים יישארו במקום. החזקים ילכו לבנות זמליאנקה ביער וולקה. כשתהיה מוכנה יעבירו את הנותרים.

החשכה ירדה, יצאנו לדרך אחד-עשר איש: יוסף וייסמן, יוסף פרצ׳ק ושני ילדיו, שמאי מייסטל, לייבל יזירר, אני ומייטה, יוסף סטפק, שמואליק שוורץ ויוקל. לקחנו עמנו שתי כיכרות לחם (לא היה יותר) ומשור גדול לצורכי עבודה, לא היו מכשירים אחרים. בדרך לקחנו גרזן אצל באנאך. באנו ליער וולקה. הדרך לא ארכה זמן רב, 18 ק״מ בלבד.

בבואנו ליער הבערנו אש, מייטה ושמאי הלכו אל ילטוך, המכר הגוי, להתייעץ עמו.

חלפו שעות אחדות והם שבו מרוצים. ראשית, היער נקי מפרטיזנים, שנית, הוא הבטיח להיות עמנו בקשר כל הזמן, שלישית, הוא יבוא בבוקר ויראה לנו איך לעשות את המחפורת. הם גם קיבלו ממנו את חפירה.

שבת 26.12

ילטוך בא. הוא סימן את מיקום "הארמון" שלנו והלך, ועלינו להירתם למלאכה. הצעתי לא להתחיל בשבת, היום איננו ארוך, בלילה נתחיל. כולם הסכימו ולא עבדנו בשבת (הייתה זו זמליאנקה יחידה שלא היו לנו בה קרבנות).

לילה. מתחילים בעבודה. חלק חופרים באת ובידיים, חלק הולכים למעבה היער לחטוב עצים לבנייה. נאלצנו להביא הכול מרחוק כדי שלא ידעו כי בונים כאן. גם את האדמה שחפרנו פיזרנו רחוק ככל האפשר. התכנית היא לבנות זמליאנקה גדולה. רוחבה 5.40 מטרים, אורכה 7 מטרים וגובהה 1.80 מטר. נחוצים גם באר, תנור לאפיית לחם וכיריים לבישול. העבודה מתקדמת במהירות למרות שאנחנו חבולים ורעבים, חייבים להעביר את המשפחות השוהות תחת כיפת השמים ביער נוויר בעיצומו של החורף.

יום רביעי 30.12

המחפורת כמעט מוכנה. יוסף פרצ'ק ווייסמן הלכו להביא את המשפחות, ואנחנו נשארנו להשלים מה שניתן.

עשרים ושניים איש גרים בדירה החדשה: יוסף פרצ'ק עם אשתו ושני בניו (מנשה וברוך), פייגה וטון, שמואליק שוורץ, אני ואשתי בתיה, יעקב שוסטר, יעקב קצב, מייטה, פסל ואיסר אורמלנד, יוסף וייסמן ואשתו בריינדל עם שני בניהם (פסח ודב), יונה וסרמן, יוסף סטפק, לייבלה יזירר ואשתו מלכה, שמאי מייסטל.

בדירה החדשה נוח למדי, לא קר. אך אין כמעט מזון. ללכת לחפש מזון לא קרוב, 18 ק"מ לקולוניה הראשונה, ולא תמיד מוצאים. לרעב נוספה מכה חדשה: כינים. ממש לא הצלחנו להיפטר מהם.

יום שישי 1.1.1943

האיר היום. בריינדל יצאה מן המחפורת, לנקות עצמה קצת, והבחינה בגוי משוטט במרחק לא רב ממקום מגורינו, הוא הבחין בה. היא הורתה לו לעצור וצעקה: "סשה וויחדי" [סשה צא], כדי להזעיק את שמאי. שמאי יצא מיד ושאל את הגוי למעשיו במקום. "וכי אינך יודע כי זו טריטוריה של פרטיזנים ואסור להיכנס לתוכה?" הוא התנצל שלא ידע. שמאי הבהיר לו כי הפעם סולחים לו בתנאי שלא יספר לאיש. אם יספר, עליו לדעת כי רכושו יועלה באש וגם הוא. שמו נרשם: זלוטניק מוולקה. מייטה בזמליאנקה, שמעה אותו מדבר וזיהתה את קולו, זה שמו הנכון. אנחנו מיואשים מאוד.

המתנו לרדת החשכה, שמאי ומייטה הלכו אל הגוי שלנו להתייעץ עמו.

ילטוך הורה להישאר לפי שעה במקום, הוא סבור כי זלוטניק יחשוש לדבר בפני מישהו. במקרה שיספר, יהיה הוא, ילטוך, הראשון שיספר לו. נשארנו במקום מגורינו.

הרעב גבר מיום ליום והחלטנו ללכת לחפש מזון. יוסף פרצ'יק רצה ללכת לכפר פודְבורוצ'ה ואני לכפר מוסְטישְץ' אל מכרים גויים, אך איש מאתנו לא הכיר את הדרך. בנו של שומנסקי הבטיח להצטרף אלינו.

3.1.1943

אני ויוסף פרצ'יק יצאנו לדרך. באנו לקולוניה אל שומנסקי, הוא חזר בו. שבנו לזמליאנקה להגיד שנלך לבד. בלילה עברנו מרחק של 60 ק"מ ובמשך היום שהינו ביער. בלילה הבא הלכנו לפודְבורוצ'ה. בשעת לילה מאוחרת דפק יוסף בדלתו של גוי בשם נאט, הוא נכנס ואני נשארתי יושב בחוץ ומיד נרדמתי. מעירים אותי, יוסף ניצב עליי עם פרוסת לחם: "קח, תאכל, מהר, מוכרחים לברוח מיד, יש כאן כנופיות של בולבובצים" [לאומנים אוקראינים].

בשובנו לזמליאנקה שכבתי לנוח, ושכבתי שבועיים.

הרעב כבד, אך שוררת משמעת. קנינו קצת קמח ו-200 ק"ג תפוחי אדמה. מבשלים מעט קמח וכל אחד מקבל מעט מרק: קמח במים ו-100 גרם לחם ליום. מי שהולך לקולוניה להביא משהו מקבל 200 גרם לחם. אני לא נמנה עם ההולכים, רגליי הנפוחות מונעות.

יום שני 18.1

אמרתי לאשתי: "אינני מסוגל לשבת עוד על הדרגש ואחרים יסכנו את חייהם להביא מזון. אלך גם אני, גם אקבל עוד 100 גרם לחם וגם, כשבאים בלילה אל הפולנים הם מגישים דבר-מה לאכול". לא כולם, אך היו שנתנו. בבואי לקולוניה נכנסתי לראשונה אל קוזינוגה, הוא הגיש דיסת תפוחי אדמה שנותרה מארוחת הצהריים ונתן זוג סנדלים קלועים וזה היה חשוב יותר מכל, נוסף לכך הייתי מאושר להביא כמה תפוחי אדמה בכיס למען המשפחה, גם קנינו 20 ק"ג קמח. הלכתי 18 ק"מ בשמחה, שוכח את ברכיי החולות.

כך נמשכו הדברים שבועות אחדים. הקמח אזל, אזלו גם האמצעים לקנות, אך הלכנו מדי יום לשמוע משהו ולעתים לאכול משהו. הייתי מראשי ההולכים.

בעיקר נכנסתי אל קוזינוגה, פולני עני בעל משפחה גדולה. לחם לא היה גם לו, רק תפוחי אדמה. למען תפוחי אדמה כדאי היה לצעוד 36 ק"מ הלוך ושוב.

הרעב היה כבד אך הייתה תקווה. פרטיזנים לא באו ליער שלנו, גם לא גרמנים. הילכו שמועות שהגרמנים נוחלים מפלות בחזית. הפולנים נעשו טובים יותר, ובכסף אפשר להשיג משהו. כלומר תמורת זהב או דולרים.

יום ראשון 28.2

החורף נחלש. השמש מחממת את השלג ובחוץ לח למדי. צרות חדשות מתרגשות עלינו. עלינו לחצות את גשר חברישֶט, הדבר אינו פשוט כל כך. כעת אנחנו חוצים על פני הקרח והקרח נסוג מאתנו. היער שקט לפי שעה ולא באים פרטיזנים ההורגים יהודים כמו שעושים הגרמנים.

אני ומייטה באנו אל ילטוך לשמוע מה מצבנו. ילטוך דיווח מיד כי המצב לא טוב. זלוטניק כבר פתח פה, הוא סיפר לו ולמזכיר הכפר סופקה, הוא סבור שיהיה עלינו להעתיק את ביתנו למקום אחר.

בבואנו לזמליאנקה עם הידיעה, זה היה לכולם כחבטה בראש. לאן הולכים? מוקפים שונאים: אוקראינים, גרמנים, גם פולנים אחדים. כולם אורבים לנו, מי בעבור קילו מלח, מי בעבור כמה ליטרים נפט.

ויש רבים הרואים בהריגת יהודים מצווה. הלילה עבר בהלך רוח של תנודה. עלינו ללכת מבלי לדעת לאן, אולי להרחיק יותר למעבה היער.

הלילה חלף, שוב בריינדל היא הראשונה לצאת לנקות בגדים ונתקלת בגוי צעיר משוטט סביב המחפורת. היא קראה לשמאי. שמאי יצא והתחיל לחקור: "מי אתה? לאן אתה הולך בשעה מוקדמת כל כך?" התשובה: "לחפש זרדים". הכול ידעו, וגם אנחנו, כי במקום זה אין זרדים. מייטה הציצה לראות עם מי שמאי מדבר ואמרה לנו: "חברה, זה רע, סופקה כאן והוא מחפש אחריי". שמאי שאל את הגוי לשמו והוא לא מסר את שמו האמתי. שמאי אמר לו לא לספר לאיש שנפגש עם פרטיזנים והגוי הסתלק. שמאי חזר לזמליאנקה. נשאלה עתה השאלה מה לעשות. כולם החזיקו בדעה שחייבים לברוח מיד. אני סברתי כי עלינו להישאר עד רדת הלילה ואז נוכל אולי לחצות את גשר חברישט, כי על הקרח כבר מסוכן היה ללכת. "לדעתי – אמרתי – סופקה לא יביא היום את הגרמנים, עד שישוב לביתו ויספר לראש הכפר, וזה ידווח לאליקווה, לפקיד המחוז, כבר תהיה שעת צהריים; פקיד המחוז ידווח לדיווין לגרמנים, וכבר יהיה מאוחר לגרמנים לנסוע אל תוך הלילה". נשארנו במחפורת. יושבים מוכנים, הרגליים עטופות סחבות, מקלות בידינו. אם נלך בלילה דרך הכפר, שיחשבו הגויים שעובר אוטריאד חמוש של פרטיזנים.

סוף-סוף ירד הלילה, יצאנו לדרך, הייתי גיבור היום. חשתי עצמי טוב למדי, אך הקרח קרע את הסחבות ונשארתי יחף, וללכת חייבים. בשעה תשע וחצי חצינו את הכפר חברישט ואת הגשר בטור, כאנשי צבא. הגויים כיבו את האור בבתיהם מחשש שה"פרטיזנים" יפרצו אליהם. באנו ליער של הקולוניה הפולנית. ביער ניצב ביתו של לווינסקי, מפורק למחצה. הגרמנים ציוו לפרק בתים שעמדו ביער או סמוך לו, כדי למנוע מפרטיזנים אפשרות לגור בהם.

לא היססנו הרבה, הסקנו את כל התנורים והתחממנו. אני, יוסף פרצ'יק ווייסמן הלכנו לחפש מקום בו נוכל לבנות בית חדש. זה לא פשוט כל כך, אין אפשרות להעמיק לחפור, החורף מסתלק והיערות מתמלאים בוץ. שמאי, מייטה ויוסף סטפק הלכו לקולוניה, אולי יפגשו מישהו מן היהודים השוהים בסביבה.

ישבנו סביב למדורה, תיאבון היה, אפינו תפוחי אדמה. כבר נשב כאן במשך היום ובלילה נעשה משהו. שמואליק וולניץ הבטיח למייטה לבוא בערב ולהראות לנו היכן לחפור זמליאנקה. אחר הצהריים שמענו יריות, הבנו כי הן מן האזור שנמלטנו ממנו. ודאי באו הגרמנים. קרה מה שהערכנו שיקרה. סופקה סיפר לראש הכפר כי במקום מסוים ביער שוהים פרטיזנים ויהודים. כבר היה מאוחר לנסוע להביא גרמנים, ותכניתו של סופקה בוצעה למחרת בבוקר. הביאו חמישים גרמנים וגם שוטרים אוקראינים ואת כל אנשי הכפר לעזרה, התקרבו אט-אט אל המחפורת, אך לא מצאו את הכניסה. לאחר שעות חיפוש אחדות נמצאה הדלת ולא נמצא מתנדב שיסתכן וייכנס, קראו לכניעה ואיש לא השיב. השליכו פנימה כמה רימונים וקבעו כי אין איש. הגרמנים ציוו לכסות הכול. ילטוך היה גם הוא בין הגויים שבאו לחפש ורעד מאימה שמא יתפסו אותנו. הוא לא ידע שעזבנו את המקום בלילה הקודם. הוא סיפר לנו הכול לאחר מכן.

כשירדה החשכה בא שמואליק והוביל אותנו ליער נוויר לחפור זמליאנקה. לא היה אפשרי לחפור, כבר היו מים בכל מקום. החלטנו לא להקים מבנה חזק, אלא מקום שניתן יהיה לנוח בו. חפרנו 80 ס״מ באדמה והשאר מעליה. כבר אזלו כוחותינו. וכי איך אפשר לבנות ללא מזון וכלי עבודה? לא חלף זמן רב ומקום המגורים החדש היה מוכן. שמענו כי במרחק לא רב מאתנו יש עוד יהודים. שמאי הורה להביא תפוחי אדמה, כמה שיותר. היו שמועות שהגרמנים מקמין צפויים לבוא לקחת את תפוחי האדמה שהסתירו בסביבה. על כל אחד מאתנו להביא 100 ק״ג תפוחי אדמה. במשפחתי היו אז שבעה, עליי לספק את הכמות בשני לילות. ביצענו את התכנית והיינו מאושרים. מקום המגורים איננו טוב אך יש לנו תפוחי אדמה. איננו מרבים לאכול תפוחי אדמה, כבר איננו רעבים כל כך.

4.3.1943

החיים היו קלים יותר, כבר לא נזהרנו מפני פרטיזנים. דיווחו לנו כי לימניק מן הקולוניה מחפש אחרי יוסף וייסמן. לימניק עבד בעבר אצל יוסל במשרפת הזפת. מגויים מכרים אין אפשרות להיסתר בפרט כשהמחפורות שלנו בולטות.

14.3

שמענו תנועה והמולה ביער. אורחים – שוב פרטיזנים. מוטל מלישה, גיסו של בייניש, חש כי הפרטיזנים באו ואמר: "נו, חברה, עכשיו אהיה אני הקרבן". עד שנכנסו חפר בידיו פרצה וברח. הם הבחינו והתפזרו ביער, תפסו והחזירו אותו, והושיבו סמוך לדלת. בינתיים הספיק שמאי להתחלף בכובעים כדי שלא יזהו אותו. שאלו את יוסף וייסמן "היכן הזהב?" תשובתו הייתה כי אין לו זהב.

הוציאו את יענקלה קצב, הוא היה הקטן ביותר, נתנו לו נקניק ולחם על מנת שיספר הכול, למי יש נשק, למי זהב, ומיהו שמאי. יענקלה חבש אז את כובעו של שמאי, הוא היה מבוהל מאוד ולא דיבר. לאחר מכן אמר: "אין לנו כלום, תראו איך אנחנו נראים. פרט לכינים אין לנו דבר. הבאנו מעט תפוחי אדמה ומהם אנחנו חיים". הם החזירו אותו ובמוטל ירו.

אותנו לא הכו והורו לנו להישאר במקום. תמיד היו מכים ומפזרים לכל עבר. כל זה היה בהוראת לימניק.

ביום ההוא לקחו את שאריות הנשק שעוד היה בידי מישהו. אצל שמואליק לקחו את הרובה שנטל יעקב לייזרוק מן השוטר האוקראיני. אצל שלמה סוקול לקחו אקדח.

יוסף וייסמן הלך בערב אל לימניק, וזה אמר לו: "אל לכם לדאוג, אני הייתי אתם, לכם לא יעשו דבר".

אין בררה. כבר אין לאן ללכת. זו כבר המחפורת השמינית. לאן עוד?

יוסף פרציק קנה כמה מאות ק"ג קמח, אפינו קצת לחם.

17.3.1943

יוסף בא מן הקולוניה וסיפר על מגפת טיפוס גדולה. "דומני שאני עומד לחלות" – אמר. למחרת כבר לא היה מסוגל לקום, וכך, בזה אחר זה, רבצו כולם על הדרגשים שנעשו מעץ עגול. המחפורת מלאה מים עד מתחת לדרגשינו. בלילה חשנו כבר שאנחנו שוכבים בתוך מים.

מצב החולים מחמיר מיום ליום ואין במה לקיים אותם. המים שורצים תולעים ואין לשתותם. מדי ערב הלכתי לקולוניה והבאתי מעט מים מן הבאר. הדרך אל הבאר וממנה, 16 ק"מ.

פעם בבואי לקולוניה סיפרו הפולנים שהגרמנים עתידים לבוא ולפשוט על היערות. שבתי עם החדשות, אין לי למי לספר, כולם הוזים מחום. יש מי ששר ויש הבוכה. מנשה פרצ'יק ושמואליק הם מן הבריאים. החלטנו אני והם לבנות בבוץ סוכות קטנות מארבעת צדי המחפורת. אם יבואו גרמנים, נדע מאיזה צד הם צפויים לבוא ונעביר את החולים לסוכות. פייגה וטון הרתיחה מעט מים ונתנה לכל הרוצה להרטיב שפתיים. עבדנו קשה כדי להשלים את הסוכות.

25.3.1943

מצב החולים החל להשתפר. הם ביקשו לאכול משהו ולא היה מה לתת להם. יענקל הלך לקולוניה, אל זורזה, מכר לו את אדרת השער שלו בתמורה לארבעה-עשר ליטרים חלב. הוא הביא בקבוק חלב ראשון, נתתי לבתיה לגימות אחדות, מחיה נפש, הודות לחלב, החלימה.

2.4.1943

ביום חמישי לפנות ערב חזרתי מן היער עייף, רטוב, רצוץ, פייגה הגישה לי ספל עם כמה תפוחי אדמה. התחלתי לאכול ולא חשתי בטעם, כמו ללא מלח. השתרעתי על הדרגש, הוא היה ספוג מים שלא נשאבו במשך היום. גם אני חולה כמו כולם.

3.4.1943

בשבת בא שלמה סוקול ואמר כי הגרמנים בדרך. כולם מיהרו להתרחק אל תוככי הביצות, גם אני. במשך היום כולו רבצנו בביצות, ללא טיפת מים, חוששים להבעיר אש, פן יגלו אותנו. לפנות ערב, כשהיינו בטוחים יותר, הרתיח יוסף פרצ'יק מים בפחית ונתן כפות אחדות לכל אחד. כשירדה החשכה עזבנו את הביצות ושבנו לזמליאנקה.

חומי היה גבוה ולא הייתי מסוגל ללכת, גם נפלתי פעמים אחדות ודרכי אבדה, כל הלילה תעיתי ביער. כשהאיר היום באנו לזמליאנקה ומיד שכבנו ואמרנו: "יהיה אשר יהיה מכאן לא נלך".

החולים הראשונים, השתפר מצבם ורצו לאכול, כמו לאחר מחלה, ולא היה מה. יוסף וייסמן ובריינדל החלו ללכת אל לימניק והוא האכילם. באחד הימים בריינדל שבה ואמרה כי אכלה חמיצת כרוב משובחת. היא החלה לחוש ברע ומתה. היחידה שמתה מן הטיפוס הנורא ומן התנאים האיומים.

שכבתי ומצבי החמיר מיום ליום וכבר אינני זוכר דבר. לאחר מעשה סיפרו לי כי שכבתי למעלה משלושה שבועות לוהט מחום, וימים תמימים אמרתי תהילים והלל. פעמים אחדות כבר חשבו היכן לקבור אותי.

דיברו על כך שיבואו גרמנים, כולם בורחים. יענקל ובתיה הוליכו אותי, התקשיתי מאוד ללכת. התמוטטתי ואמרתי שאינני הולך יותר.

במקום זה שכבתי שישה שבועות, מותניי החלו להרקיב משכיבה על האדמה החשופה, הבגדים שלבשתי התפוררו. נותרתי ממש עירום. כשהצלחתי לעמוד על רגליי, יצאתי מן הסוכה שבנו סביבי, ראיתי שהשמש מאירה והציפורים מצייצות. התחלתי לשאול: "חברים, מה אני עושה ביער עירום?" ראיתי כי גם ברלה וייסמן מתהלך עירום. מה קרה? לא זכרתי דבר. התחלתי לשאול איפה אבא, היכן הילדים. חלפו ימים עד שזיכרוני שב אליי.

באחד הימים סיפרה לי בתיה כי בולבובצים תפסו את יוסף פרצ'יק בפודבורוצ'ה ושרפו אותו. פרצתי בבכי מר.

האווירה קלה יותר. הפרטיזנים לא הורגים כבר יהודים. הגרמנים נוחלים מפלות. אך היכן משיגים אוכל? הילדים יוקל ויענקלה הולכים לבקש נדבת אוכל אצל הגויים בנוויר, שם נותנים להם אוכל ואת הרוב הם מביאים למעני, להחיות את נפשי. בתיה עברה את כל הפסח עם 12 תפוחי אדמה קלויים.

פסח עבר, מזג האוויר משתפר מיום ליום והתיאבון גדל. מי שמסוגל ללכת אל הפולנים מקבל משהו לאכול. גם אני ניסיתי ללכת. באתי לבית הראשון בכפר, גרה בו גויה זקנה בשם אקסניה, היא שאלה אותי אם אוכל לעזור לה לשתול תפוחי אדמה. "כן – אמרתי – אך תחילה עליי לאכול משהו". היא הגישה לי קערת תפוחי אדמה עם חלב חמוץ,

בלי לחם, לא היה לה. אכלתי בחשש שלא אהיה מסוגל לעבוד. הלכתי עם מקל ארוך כי רגליי לא נשאו את הגוף המצומק שמשקלו 52 ק"ג.

צריך לעשות משהו, היא הבינה עם מי יש לה עסק, נתנה לי מגרפה לגרוף אשפה. כשהמגרפה בידי לא הבחינו שנפלתי מדי פעם ובקושי התרוממתי. במשך היום אכלתי חמש פעמים תפוחי אדמה ולא שבעתי. אך הייתי מרוצה. בערב חזרתי ליער והבאתי עמי כמה תפוחי אדמה קלויים לבתיה, שכר עבודתי. היא לא אכלה מאכלי גויים.

4.5.1943

שוב הלכתי לחפש עבודה. יענקל עבד אצל ראמצה לווינסקי, ביקשה ממנו שכנה להביא לה פועל טוב. התשלום היה מזון. באתי אל הפולנייה (אמו של בלק), מיד הכינה ארוחת בוקר טובה, גם פרוסת שינקן ולחם לשובע. הבנתי כי לאחר ארוחת בוקר כזו תהיה עבודה קשה, נו מילא. סיימתי לאכול והיא הצביעה על העבודה: לפנות מרפת הפרות את הגללים שהצטברו במשך החורף.

לא קל, אך מה לא עושים כשרעבים. מדי שעות אחדות הגישה אוכל. שמחתי לא נמשכה זמן רב. עברו פרטיזנים מן האוטריאד של סובורוב וראו יהודי עובד. "מה מעשיך?" – שאלו אותי. לא הספקתי להשיב והמכות ניתכו על ראשי. הכו אותי עד שהתמוטטתי ובקושי רב חזרתי ליער, ושוב שכבתי שבועיים.

בינתיים הורה באנאך ליענקלה להוציא תפוחי אדמה מבור והיה מה לאכול. המצב השתפר. באו פרטיזנים אחרים, מן האוטריאד של פיודורוב, לא רדפו עוד יהודים. התהלכנו באורח חופשי, ללא חשש מפני גרמנים וגם לא מפרטיזנים.

באותו חודש באו מקמין חמישים משפחות, פולנים, והקימו אוטריאד פולני. היינו משוטטים בסביבתם. המפקד היה פולני הגון מאוד. כשנתן לפולנים קמח לאפיית לחם נתן גם לנו, לעתים תכופות הביא בגדים, חולצות, וכותונות של גויים, כבר יכולתי להחליף לבנים לאחר שמונה חודשים. שמו היה קַרְפּוס, הוא ביקש שנרשה ליענקלה להצטרף לאוטריאד שלו והבטיח לשמור עליו כמו על בנו.

לפתע קיבלו פקודה לעזוב את הקולוניה. הם פנו הרחק אל תוככי היערות, קרוב יותר לפינסק. קרפוס בא להיפרד מאתנו והביא לנו שק קמח ומעט מלח. הרהרנו: מאין באים גויים טובים כל כך (לימים התברר כי קרפוס זה הוא יהודי [יוסף וייצפרוכט] שברח מגטו לובומל עם אשתו, בעזרת ניירות אריים. עלו לישראל). האוטריאד הפולני עזב אותנו, החלטנו לשוב ליער. לא רחוק מאגם ביאלה ולא רחוק מן האוטריאד של פיודורוב. הפרטיזנים כבשו את לישה, חשנו בטוחים יותר ובאנו תכופות ללישה. מקמין באו גם צ'רנה קטן ושתי בנות, שהסתתרו במשך כל הזמן אצל דמנטי מתושבי קוליקאטי, והפולני מלינובסקי הביא אותן אלינו. היה מעט אוכל וגם כותונת להחלפה, וקיווינו, אולי.

החיים הופכים מעניינים יותר. רוצים לראות מה יהיה הסוף. כמה יהודים מבוזק באו ללישה, ילדיו של משה. מבירְקי באו שני נערים ושתי נערות.

בנוויר הקימו משמר משטרתי של פרטיזנים. קראו ליהודים מן היערות לסייע בעבודות שונות. הם סיפקו מזון ואנחנו עבדנו. בנינו בונקרים כנגד הפצצות מטוסים, רבים עבדו בדיש תבואות שהובאו מן הכפרים הגרמנים.

12.8.1943

מצפים לבואו של גנרל פיודורוב. כולם מצפים לו, גם אנחנו היהודים. בשעה עשר הוא בא לנוויר ונשא הרצאה נאה. ולמחרת, אמרו, ינאם בוולקה. רבים מאתנו הלכו לשמוע. גם אני הלכתי. הפלא ופלא, במרחק 4 ק"מ מוולקה, ביער, שהו האוטריאדים של הבולבובצים (אוקראינים) והוא התייצב בלב הכפר ודיבר וסיפר כי יחלשו נתחים מאוקראינים המתנגדים לשחרור של הצבא האדום. הוא נשאל מתי תסתיים המלחמה, והשיב שהמקום בו אנו עומדים עתה יהיה משוחרר מגרמנים בעוד כשנה, והמלחמה כולה תסתיים בשנת 1945. לא היינו מרוצים מתשובתו. מי מסוגל להתענות עוד זמן רב כל כך?

28.8.1943

בכ"ז באב התקבצנו, אנו יהודי קמין, למניין וקיימנו את יום השנה הקדוש שלנו.

הזמן חולף והסתיו קרב ובא. רבים מאתנו רצו לעזוב את אזור נוויר ולעבור לאזור פינסק. היערות סביבנו מלאו פרטיזנים. פגשנו גם יהודים רבים מן האוטריאדים. נפגשנו עם הצנחן סורוקין, יהודי, סיפרנו לו על סבלנו מידי פרטיזנים אוקראינים ומידי גויים אחרים.

הוא הורה לסגור חשבון עם הגויים וסייע בכך. "אך עם הפרטיזנים שהרגו יהודים – אמר – מוקדם עדיין לסגור חשבון. היום אנחנו כאן ומחר נעזוב ואתם תיאלצו להישאר אתם. יומם יבוא".

היו לנו שני מקומות מגורים, זמליאנקה אחת בקולוניה ושנייה ביער. גם הפולנים מן הקולוניה הכינו לעצמם מחפורות ביער. אני ויעקב קטן עזרנו לפולנים לבנות אותן. בתמורה קיבלנו פוד שיפון ליום. הכנו מלאי שיפון ותפוחי אדמה לחורף.

האמנו שהמלחמה תמשך עוד זמן רב. בחזית נחלו הגרמנים מפלות בזו אחר זו. התנהלו קרבות על קייב. הפרטיזנים מסרו לנו מדי יום חדשות אחרונות.

המצב אצלנו נעשה מתוח. יותר מדי פרטיזנים באזור. ציפייה לפשיטות של הגרמנים. הגרמנים באו עד וידרטה, לא הלאה מזה. הפרטיזנים באו אפילו עד קמין וגם לתוך קמין. הפרטיזנים פוצצו את מגדל המים בקמין ואת מסילת הרכבת לקובל. הגרמנים נותרו עם מחסני תבואה ולא יכלו לשלוח אותם.

ראש השנה קרב, באו אלינו מיער מלוריטה שני יהודים ועשינו מניין. עמדנו להתפלל בבית של אקסניה. התפילה ערבה לנו, שני המחזורים שהיו בידינו היו רוויי דם ודמעות שזלגו מן העיניים.

בשעה תשע בערך שמענו מטוסים. בו ברגע שמענו התפוצצות. ברחנו מן הבית ליער, המרחק ליער מאה מטרים. ההפצצות באו בזו אחר זו. נודע לנו מיד כי מקמין באו ארבעה מטוסים להפציץ את הכפרים והיערות אשר בהם שוהים פרטיזנים.

ארבעת המטוסים מבקרים אצלנו מדי יום ביומו. הם חגים באזור שלוש-ארבע פעמים ושבים לקמין. החלטנו לגור ביער ולא במחפורות. חפרנו שוחות וכששמענו את רעם המטוסים נכנסנו כולנו לשוחות.

באו אלינו ליער פרטיזנים חדשים מפולין, האוטריאד של בזנקה. הם התחפרו לא רחוק מאתנו. היו עמם גם כמה יהודים, בחורה ובחור מוולוֹזוה. הוא סיפר לנו שאצלם הובילו את היהודים לתאי גז, הוא ברח מן הקרון. הוא סיפר מה עשו ביהודים, כיצד שרפו מיליוני יהודים וילדים. דברים שעד כה לא שמענו.

החורף בשיאו. לא נורא כמו החורף הקודם, עם זאת חורף. על רגלינו סנדלים קלועים מעור לא מעובד. היו לנו גם כותונות של גויים, שהפולני הטוב קרפוס נתן לנו.

חנוכה, הדלקתי שוב קסמי חנוכה, לא היו נרות. נזכרנו בילדים, בהורים, בשכנים ובסתם יהודים. הלב דאב ועלתה המחשבה שמא לא כדאי כל הסבל, מה יכול כבר להיות כשתסתיים המלחמה? אנחנו גלמודים ובודדים כל כך. אך מיד באה מחשבה, כן, הסבל כדאי, המלחמה תסתיים, ייבנה עולם המושתת על צדק ויושר. ואולי נותרנו כדי לנקום באויבינו. מחשבה אחת ניקרה בי, בקשת ילדינו כשהובילו אותם לשחיטה: "נקמו את דמנו הצעיר". תכופות דיברתי עם שמאי איך נוכל לנקום? תכניות שונות עשינו, הכול בעניין הנקמה.

בקולוניה גרו כמה משפחות של פולנים שנשותיהם היו פולקס-דויטשה. המשפחות התייחסו אלינו טוב למדי. נתנו משהו לאכול, אך הפרטיזנים חשדו בהם.

12.1.1944

היום הורה לי שמאי לישון ביער. משפחתי הייתה בקולוניה. ביער נהגנו לישון בבגדינו אף בסנדלים וכך גם בקולוניה. קמתי בבוקר, הכפור היה עז ונתיב המזחלות טוב. הלכתי 12 ק"מ בערך, מבחינתנו היה זה טיול. באתי לקולוניה, ניצב שם משמר ולא התיר להיכנס, נחוץ אישור. אמרתי כי אני יהודי, הניחו לי לעבור. היו זמנים שנחוצה הייתה תעודה מן הפרטיזנים ללכת מכפר אחד לשני, אך מי שאמר: "יא ייווריי" [אני יהודי], היה משוחרר מתעודה. באתי לזמליאנקה ובתיה סיפרה לי כי בלילה היה "שמח": פרטיזנים הקיפו את הקולוניה, ארבע המשפחות של נישואי תערובת עם פולקס-דויטשה, נלקחו עם הילדים בני עשר ומעלה. את הקטנים השאירו ואת הגדולים שילחו לעולם הבא.

החזית קרבה והפרטיזנים אמרו כי עליהם לעזוב את האזור. ברור שפרטיזנים אינם יכולים להתקיים בקרבת החזית. המצב החמיר. לא כולם יכלו להצטרף לפרטיזנים, להישאר, גם כן לא טוב. מייטה היא חלק מן הבטליון הראשון של פיודורוב, גם היא באה וסיפרה אותו הדבר. החלטנו להישאר לפי שעה ביער, אמורים לבוא פרטיזנים פולנים.

30.1.1944

יום ראשון אחר הצהריים. כולנו ביער, וראינו סיורי פרטיזנים חולפים. כעבור שעה ראינו את כל כוחות הפרטיזנים עוזבים את היער שלנו. עד אז לא ידענו על הצבא החזק ששהה סביבנו, הם הרגיעו אותנו כי פרטיזנים פולנים יתפסו את מקומם. לא נרגענו והצבנו בלילה שומרים שלנו. ימים אחדים חיינו, אנחנו והפולנים שגרו אף הם ביער, בחרדה גדולה. לא חלף זמן רב, באה קבוצה והציגה עצמה, האוטריאד שלהם נושא את השם ונדה וסילבסקה. שוחחנו אתם. הם מוכנים לקחת אותנו עמם אם יעזבו, ולפי שעה אנחנו לא זזים מן המקום.

5.2.1944

בשבת אחר הצהריים יצאה לדרך חבורת פרטיזנים גדולה. היה עליהם לחצות את הגשר שהונח בידי הפרטיזנים מעל לתעלה. מטוס גרמני פגע בדיוק במקום בו הלכו על הגשר. ראינו הכול. עכשיו ודאי יפציצו אותנו וגם יפגעו, משום שהגרמנים ראו היטב היכן אנחנו. המטוס הנמיך טוס, נתקל באלון ונפל מספר קילומטרים מאתנו. הגרמנים ברחו. הם נתפסו. הפרטיזנים לקחו שלל רב מן המטוס.

נרגענו קצת. מטוס זה כבר לא יפציץ. המשכנו לחיות בתקווה. הצבא הגרמני נסוג בקצב מהיר. הרוסים משחררים עיר אחר עיר. שמענו כי סארני מוצפת רוסים ומתנהלים קרבות גדולים ליד פינסק, ואנחנו ישבנו קרוב מדי לחזית.

23.2.1944

בא אלינו ליער פולקובניק [אל"מ] פולני, סידר אותנו והתבונן: עם מי יוכל לצאת למלחמה. הוא הציע לשלושים-ארבעם היהודים שנשארו ביער להצטרף לאוטריאד [יחידה בגודל משתנה של פרטיזנים] שלו וללכת לפולין, כי עליו לעזוב. החלטנו להצטרף אליו.

בו בערב בא מפקד רוסי והציע אותו הדבר. העדפנו ללכת מזרחה, בדרך לסארני, שם נפגוש את הצבא האדום. האוטריאד גדול למדי ויש לו עגלות רבות, אך אנחנו חייבים ללכת ברגל, כי יש להם אנשים שלהם להוביל, אך הם ייסעו לאט כדי שנוכל להדביקם, כלומר הם יגנו עלינו בעת הצורך.

הולכים. לא קל ללכת, שרוכי הסנדלים נקרעים מפעם לפעם, להתעכב אין אפשרות, רצים. יהודי לישה, שידעו כי אנחנו מצטרפים, באו גם הם. במשך הלילה הגענו אל וויהושץ'. התיישבנו כולנו בבתים כמו הפרטיזנים. יום תמים ישבנו, מחכים ללילה כדי להמשיך. קבוצות הסיור פעילות גם ביום, והידיעה שהם מביאים אינה טובה: אין אפשרות להתקדם. הגרמנים חדרו ללובייושוב, הם חייבים ללכת לשם להושיט עזרה.

ביקשנו מן המפקד לעזור לנו, אך לא הייתה לו כל עצה להציע לנו.

עם רדת החשכה סידד את חייליו לקראת הליכה חזרה, מן השורה יצא חייל, מארוס, (רובם היו גויים מאזור סארני), ואמר למפקד: "חבר מפקד, הרשה לי לומר משהו, תן דעתך לבקשה של האנשים האלה, מה הם מבקשים ממך? הם רוצים לחיות, כמונו, לכן עליך לחפש מוצא, לא ייתכן לנטוש אותם, חייבים לעשות משהו למענם".

הוא מצא מיד מוצא. גויים המבקשים לשוב לביתם רשאים ללכת, כלומר לסארני. גם אנחנו היהודים מצטרפים. הוא שולח שישה חיילים חמושים ללוותנו עד שנעבור את קו החזית. היינו מרוצים, אנחנו שלושים וחמישה יהודים ושישים גויים, ויצאנו לעבר פנייבנו דרך הנהר סטוחוד, מהר ככל האפשר כי הקרח נמס.

המפקד נפרד מאתנו והזהיר את הגויים להתנהג כבני אדם, כי יום עשיית הדין והצדק קרוב.

באנו לפנייבנו באמצע הלילה. לא התביישנו, הערנו את בעלי הבתים משנתם והתמקמנו בבתים כדי להישאר בהם במשך היום.

בסופו של דבר שונתה תכניתנו: כבר לא הייתה אפשרות ללכת בלילה בגלל הבנדרובצים הרבים [לאומנים אוקראינים, אנשי סטפן בנדרה], חייבים ללכת ביום. בשעה תשע בבוקר יצאנו לדרך.

הדרך פנויה, אין עוד גרמנים, אך מטוסים גרמנים עיכבו אותנו מדי פעם. בלילה באנו לכפר. הגויים בכפר קיבלו אותנו היטב. הרי היו ברשותנו שישה רובים. כומר הכפר היה איש מכניס אורחים. שניים-עשר איש הלכו לישון אצלו. אני העברתי את הלילה אצל הכומר. הוא הגיש לנו מזון טוב, ונוסף לכך לחם לדרך לכל אחד. ביום הלכנו ובלילה לנו בכפרים. בכפר פרקלה מסרנו לראש הכפר מכתב מן המפקד, לשכן אותנו בכפר במקרה שלא נוכל להמשיך בדרכנו. יום קודם לכן עברנו במאמצים רבים את הנהר סטוחוד, דומני ליד קוהאצקוואלה, לאורך כל הדרך לא נתקלנו בגרמנים, פרטיזנים או בולבובצים.

הלכנו בחרדה, אך בבואנו לפרקלה, לאחר מסירת מכתבו של המפקד לראש הכפר, שמנו לב שאין הוא מרוצה מנוכחותנו, אך לא אמר דבר. חשנו משהו לא טהור באוויר.

נשארנו בבתים. הוא יצא לשמור בעצמו וביקש עזרה גם מאתנו. למחרת נודע לנו כי העברנו את הלילה בכפר של בולבובצים, ובלילה הקודם הרגו כמה גויים שחזרו מן הפרטיזנים, כי אזור זה כבר נחשב כבוש בידי הרוסים, אך לא ראינו רוסי אחד לנגד עינינו.

המשכנו בדרכנו. אין עוד אתנו שומרים. הגויים גם הם כבר מתביישים ללכת אתנו, הם הסתלקו.

הלכנו ביערות העבותים של פולסיה מבלי לדעת את הדרך, המטרה: סארני. בינתיים נודע לנו כי אין עוד צורך ללכת לסארני, הרוסים שחררו את רָפָלובקה. השבח לאל, פתוח ללכת. בדרכנו נתקלנו בבתים, שאלנו על הדרך בחרדה גדולה. כעבור כמה ימי הליכה נתקלנו בעגלה ובה פרטיזנים יהודים. הם אמרו כי הדרך מסוכנת מאוד, אך לא רחוק מכאן, ביער, ניתן לפגוש את יחידת הסיור של הצבא האדום, הם יאמרו לנו אם הדרך פנויה.

המרחק היה 20 ק"מ. פגשנו שלושה רוכבים, חיילים יפים, הם נתנו לנו אוכל ואמרו לנו איך ללכת.

באנו לכפר בשם מילְצִיץ, הוא מלא פולנים נמלטים, פגשנו יהודים ספורים ופרטיזנים רבים הממתינים לפקודה לאן ללכת. פגשתי את יוסף סטפק ומכרים נוספים. הם סייעו לנו למצוא מקום לינה. כאן אין

חשש מפני בולבובצים אלא מהפצצות כבדות של מטוסים גרמנים, גם יש קשיים להשיג מזון.

למחרת המשכנו בדרכנו. גילינו בדרך עקבות חיילים, הבנו כי מן הסתם אלה חיילם רוסים. לאחר שעות הליכה אחדות, ראינו רכב מכוסה ברזנט (בתקופת הגרמנים פחדנו מאוד מכלי רכב מכוסים ברזנט כינו אותם: די בוידן – העגלות המחופות, כשנתקלנו ברכב כזה ידענו שהוא מיועד לחטיפת יהודים).

עמדנו מלכת, מתפזרים בצדי הדרך אל תוך היער, כדי לראות מה טיבו של רכב זה. אחדים מאתנו זחלו והתקרבו לרכב, כשהגענו ממש אל הרכב נותרו מופתעים ומאובנים. נס משמים! רכב שאינו צד יהודים. קראנו לכולם: "יהודים בואו צאו, זה רכב שאינו חוטף עוד יהודים!" כולם הקיפו ובחנו את הרכב. ישבו ברכב שני אנשי הצבא האדום. הם נתנו לנו משהו לאכול ואמרו: "נצלו את ההזדמנות, לכו מהר, כל עוד הדרך פנויה".

באנו לרפלובקה, פגשנו שם אחדים מאנשי הצבא האדום. החלפנו עמם ברכות שלום לבביות, מצאנו דירות ריקות של יהודים והתיישבנו בהן. ליד תחנת הרכבת הוצאנו תפוחי אדמה קפואים.

בפעם הראשונה לאחר שבעה-עשר חודשים ישנו בתוך בתים, בתי יהודים, שלמרבה הצער נותרו ללא יהודים.

מיד לאחר מכן גויסתי לצבא האדום. לחמתי בהצטיינות, מתוך תחושת שמחה על הנקמה ברוצחים על דם אהובינו ויקירינו. השתתפתי בכיבוש ברלין והמשכתי עד לניצחון המלא.

ואז שבתי אל אשתי בתיה, לאחר גלגולים רבים עלינו לישראל. אנחנו חיים במושב עין ורד ומעבדים את האדמה היהודית הקדושה, האהובה, החופשית. מה חבל שרק מעטים מאתנו זכו לכך.

מתוך הפרק: שואה וגבורה ע' 557 – 605.

שלמה קגנוביץ' [קגן], ניו יורק **שחיטה ומוות**

זיכרונות מן השנים 1939-1945

סוף קיץ 1939. באוויר נישא ריח אבק שרפה. אנשים עומדים בחבורות, משוחחים על המצב. חלקם אומרים שתפרוץ מלחמה, אחרים אומרים שהדבר לא אפשרי, העולם לא יאפשר.

ספטמבר 1939. חיית הפרא הגרמנית מתנפלת במלוא העצמה על פולין. פולין עורכת גיוס מהיר. מגייסים גם אותי להגנה אווירית כנגד התקפות בגז. אני וקבוצת מגויסים עוברים קורס ומקיימים תורנויות יומם ולילה.

מתפרסם צו האוסר תנועה ברחוב בלילות, אנחנו מקבלים פקודה לבדוק כל אדם חשוד. כל זה לא נמשך זמן רב, הצבא הפולני מתמוטט במהירות. כעבור שלושה ימים פולין מתרסקת, והצבא נסוג בקצב מהיר ובאנדרלמוסיה גדולה.

עשינו הערכת מצב מיידית והבנו את הסכנות האורבות לאוכלוסייה היהודית. התארגנו, חבורה של כחמישים צעירים, וייסדנו הגנה עצמית יהודית לשמור על הסדר בעיר. לא הנחנו לכנופיות מן הכפרים השכנים, שהתאמצו לחדור לעיר למטרות ביזה – להיכנס.

מלחמת רוסיה-גרמניה

אספנו כמות נשק גדולה מן החיילים שנסוגו מן החזית, השלכנו אותו או שרפנו במדורות גדולות. והנה נודע לנו כי הצבא הרוסי חצה את גבול פולין, וכעבור שלושה שבועות צעד הצבא האדום אל תוך קמין. מסרנו להם את כל הנשק ופיזרנו את ההגנה העצמית. חברים אחדים הצטרפו למיליציה הרוסית.

חיינו תחת הממשל הרוסי במשך עשרים חודשים, הסתגלנו לחיים החדשים. והנה שוב קרה דבר נורא: ב-22.6.1941 שוב התנפל הנמר הגרמני בכל עצמתו על רוסיה. ביום ראשון 22.6, בשעה שלוש לפנות בוקר, הופצצה כמעט כל מערב רוסיה, קמין בכלל זה. פצצות נפלו בחלקי עיר שונים, בתים אחדים קרסו ונהרסו, והיו שנים-עשר הרוגים. הפניקה כמובן הייתה גדולה מאוד כי המלחמה פרצה באופן בלתי צפוי.

הפניקה בעיר עוד גברה כאשר למחרת, ביום שני 23.6, ערך הממשל גיוס, וכעבור שעות אחדות שחרר את כולם ועקר מן העיר. מובן שכל זה השפיע לרעה בראש וראשונה על התושבים היהודים. כולנו הבנו כי הסכנה גדולה מאוד. הפניקה גברה מרגע לרגע כי ידענו מה משמעות הנפילה בידי הגרמנים, אך למרבה הצער לא היה כל מוצא. הרוסים נסוגו בקצב מהיר, והגרמנים תקפו בכל כוחם הצבאי. חלפו שבועות אחדים והצבא הרוסי התרחק מאתנו מאות ק"מ.

נותרנו לפי שעה ללא ממשל. כעבור כמה שבועות באו יחידות הסיור הראשונות של הגרמנים העירה, אך עוד קודם לכן, בתקופת הביניים, ניצלו הבנדרובצים האוקראינים את ההזדמנות, עם הכומר של העיירה והווטרינר דוקטור באבייק בראש. תחילה פרקו מנשקם את החיילים הרוסים שהוכו בחזית ונפלו בשבי, את הנשק ניצלו בעיר כנגד היהודים. ימים ולילות התרוצצו בעיר וירו מבית לבית, בזזו, הכו ולקחו מכל הבא לידיהם.

כשנכנסה יחידת הסיור הגרמנית הראשונה לקמין הסתגרו היהודים בבתים, לא נראה יהודי ברחוב. הגרמנים באו לכיכר השוק והציבו סביבה משמר. תוך כך החלו להתקבץ המחותנים הראשיים – האוקראינים וגם פולנים אחדים.

הייתי סקרן לראות את הגרמנים, שמעולם לא ראיתים, וכיוון שלא שיערתי את רשעותם יצאתי לשוק לשמוע את שיחם. כשקרבתי, שמעתי וראיתי חבורת אנשים המדברים על יהודים. מובן שמרבית האוקראינים אינם מבינים גרמנית, אך היו אחדים שדיברו גרמנית משובשת, אני הבנתי הכול היטב. די היה במה ששמעתי לגרום לי להסתלק ולא לעמוד לנגד עיניהם. בשובי הביתה, דיווחתי מה רבה "אהבת" השליטים החדשים ליהודים.

בו ביום בחרו הגרמנים בכיר אוקראיני והקימו משטרה אוקראינית, ציוו עליהם לא לבזוז בעיר ונסעו. ברגע שיצאו הגרמנים מן העיר, שוב יצאו הכנופיות האוקראיניות, המשטרה כולה והמפקד בראש, והחלו לשדוד בתי יהודים ולהכותם. שוב נמשך הדבר שבוע ימים עד שבאו הגרמנים שנית. בראותם את מצב העיר: החלונות מנופצים, שברי רהיטים מתגוללים ברחובות, חרה להם ודאי שהאוקראינים בוזזים את העיר, הרי למעשי ביזה הם עדיפים על פני אחרים. הם גם כעסו על

הפרת הפקודה. בו ביום כינסו את כל השוטרים האוקראינים עם המפקד, בשלושה שוטרים ירו מיד, את האחרים, שישה-עשר איש, לקחו עמם. היו שמועות שירו גם בהם במרחק כ-10 ק"מ מן העיר.

קרבנות ראשונים

טרם עזיבתם שוב בחרו ממשל אוקראיני ובכיר יהודי, שמואל ורבליה. כעבור כעשרה ימים שוב באו אלינו לעיר כמאה רוכבים גרמנים, הם שהו אצלנו שלושה ימים. בפעם זו כבר החלו הגרמנים להפגין את יכולתם: הכו יהודים ולעגו להם, גזרו זקנים וכיוצא בזה. ביום השלישי ערכו נשף וזימנו אליהם חמישים ותשעה יהודים מקמין, שהממשל האוקראיני הצביע עליהם. היהודים הבינו כי טוב לא מצפה להם שם אצל הגרמנים והסתתרו, רק חלק מהם באו. חלק פדו עצמם, שמונה יהודים שילמו בחייהם.

הגרמנים השתעשעו בקרבנות האומללים במשך כל הלילה, צחקו ולעגו להם, ועם שחר ירו בהם.

לא הטלתי ספק לרגע מה מתכוונים הגרמנים לעשות ביהודי קמין, ואך שמעתי כי באים אלינו גרמנים, ברחתי ושהיתי שלושה ימים ושלושה לילות בשדות. ברגע ששמעתי שהגרמנים נסעו, שבתי הביתה. תמיד נזהרתי מאוד לא ליפול בידי הגרמנים, הודות לכך חמקתי מאי-נעימויות רבות.

המצב בקמין החמיר מיום ליום. הנה פורסמה פקודה שעל כל יהודי בן שתיים-עשרה ומעלה לענוד על ידו סרט לבן עם מגן-דוד. מדי יום תפסו יהודים והציבו אותם לעבודות מאוסות ביותר, ותוך כך לעגו להם והכו אותם. כדי למנוע מעצמי צרות אלה, החלטתי לעזוב את קמין לכפר סמוך שגר בו אחד מדודיי. שם הכפר שטטין, 15 ק"מ מקמין. התקבצו שם עוד כעשרה יהודים מעירנו, ונמצאו שם כמה מנייני יהודים יחד עם תושבי הכפר.

חלף חודש. תקפו אותי געגועים הביתה, לראות את הוריי, שתי אחיותיי וקרובים. שכרתי עגלה ולקחתי עמי מעט מצרכים וכמה עופות, כי בעיר כבר לא ניתן להשיג דבר והיה מחסור במזון. באתי הביתה. בבואי העירה ובראותי את המצב ואת הפניקה והחרדה השוררים בה, ואיך גוררים אנשים לעבודות כפייה, שבתי בו ביום

לכפר. רציתי לקחת עמי את גיסי היחיד דוד, אך לא היה לו חשק לעזוב את אשתו בתיה ואת בנו היחיד שָמאילה בן השנתיים, אחייני היקר. לא תיארתי לעצמי אז כי אני רואה אותם בפעם האחרונה.

שבועות אחדים לאחר נסיעתי מן העיר, ביום שישי בבוקר בשעה שש (זה היה באלול 1941), באו לפתע לקמין כמאה אנשי אס-אס בכלי רכב סגורים, והציבו פטרולים בכל העיר. ואז פשטו בבתים לחפש ולתפוס גברים. מי שיכול הסתתר, מי שהספיק ברח מן העיר. הם תפסו 80 גברים. נשים לא לקחו אז, גם לגברים בני שבעים ומעלה הניחו. בין החטופים היה גם גיסי דוד, אחד מ-80 הקדושים הראשונים. אבי ניצל אז, הוא אמר שהוא כבר בן שבעים. כך ביצעו הרוצחים הגרמנים את האקציה העקובה מדם הראשונה אצלנו בעיר. הם ריכזו את 80 הגברים, סגרו אותם בבית אחד ואמרו שייקחום לעבודה. אך בשבת לפנות בוקר, כשכולם ישנו, העמיסו אותם על משאיות סגורות והובילו אותם למרחק קילומטרים אחדים מן העיר, לא רחוק מן הכפר פריצק, ירו בכולם וקברו אותם בקבר אחים.

נשים רבות והורים האמינו עדיין שהבעלים והבנים ישובו, כי הרוצחים אמרו שהם נלקחו לעבודה. השכל האנושי החמים לא תיאר לעצמו שייקחו אנשים צעירים, בריאים – לחסלם בלי סיבה. הנשים וההורים האומללים חי באים זה אל זה וסיפרו חלומות שונים וניחמו זה את זה. הסוף היה שהאמת המרה נודעה לכל: הם לעולם לא יראו עוד את יקיריהם ואהוביהם.

קשה לתאר את סבלם של האלמנות והיתומים האומללים ושל האימהות הגלמודות. בכל מקום נשמעו בכי וקינה, הלב חישב לפקוע מצער. זה קרה בתקופה הראשונה, כשהרוצחים הגרמנים טרם חשפו את מלוא יצר חית הפרא שלהם. לא היינו מסוגלים לתאר לעצמנו אז כי מה שמצפה לנו הוא נורא ומחריד לאין ערוך.

למחרת, כשנודע לי מה התרחש אצלנו בקמין, שלחתי מיד עגלה הביתה להביא אליי את ההורים ואת האחיות, אך באו אליי רק אבי האהוב ואחות אחת, האחות השנייה אמרה שאבד לה בעלה ואין היא רוצה להסתתר, ואמי לא רצתה להשאיר אותה לבד עם הילד. גם אבי סירב להיות אצלי. זה היה ערב ראש השנה, משחלף החג נאלצתי לשכור עגלה לשלוח אותו הביתה, הוא התגעגע מאוד אל נכדו האהוב

שמאי וגם לא רצה שהאם והאחות יישארו לבד. הוא אמר: "מה שיהיה עם היהודים כולם, יהיה גם אתי".

נשארתי לפי שעה בכפר. לאחר כל מה שקרה בעיר, היה לי עוד פחות חשק לבוא הביתה. נשארתי בכפר עד לאחר סוכות. בינתיים החלו החיים בעיר לשוב "לסדרם". באו גביטס-קומיסר וז'נדרמריה, הקימו יודנרט ומשטרה יהודית, ונראה שהחיים נמשכים כבעבר. היו אף יהודים שאמרו כי "כזאת" לא יקרה עוד, משום שיש ממשל ולאס-אס אין עוד סמכות להרוג ללא סיבה.

הגביטס-קומיסר מזמן אותי

הגביטס-קומיסר גזר כי כל הגברים בני ארבע-עשרה ומעלה חייבים לעבוד, עבודה לא חסרה אצלם. מדי יום ביומו שלח היודנרט לעבודה. מי להעמיס תפוחי אדמה ותבואה על קרונות, מי למנסרה ולעבודות שונות אחרות; בעלי המלאכה הקימו סדנאות שיתופיות – אַרְטֶלִים. קיבלתי מכתב מהוריי לשוב הביתה, אך לא היה לי חשק לנסוע העירה, ידעתי שיתחילו שם חיים אחרים לגמרי. כעבור ימים אחדים קיבלתי מכתב נוסף מהוריי, אם לא אבוא, הם יישאו באחריות לכך. החלטתי שאני חייב לבוא.

שכרתי עגלה ובאתי לקמין. בכניסתי נראה לי הכול מוזר, האוויר בעיר שונה לחלוטין, הכול מפחיד אותי. לראשונה ראיתי את הגרמנים מהלכים בעיר במדים החומים, חשתי גועל כלפיהם, עד כדי רצון לברוח שוב ולא לראותם עוד. אך אני חייב לבוא הביתה.

כשראו אותי קרוביי בבית התעוררה שמחה, כבר שלושה חודשים לא הייתי בבית. אני מתעניין במתרחש בעיר, איך מתנהלים החיים. ממה שאני שומע, כבד עליי לבי. בו ביום נכנסתי אל המפקדה והתייצבתי בפני הגביטס-קומיסר. הוא מדד אותי מכף רגל עד ראש, הנפיק לי מיד תעודת עובד והזהיר אותי אגב כך, שאם איעדר יום אחד מן העבודה, מצפה לי הפרגול התלוי על הקיר, והנפיק לי אישור לקבלת לחם (קיבלנו 100 גרם לחם ליום).

החלטתי לעבוד בסדנה של פרוות, ושם אמנם עבדתי בחורף הראשון.

אירעו מקרים שונים של אימה וצרות, אך התרגלנו גם לצרות, וחשבנו כי בזה יסתכם הדבר. והנה דרשו הגרמנים כופר גבוה. לאחר מכן דרש הגביטס-קומיסר חפצי ערך רבים. ואז בא צו: על כל היהודים למסור את הזהב, הכסף וחפצים אחרים יקרי ערך.

גזרות, גזרות

הגזרות באו בזו אחר זו, והיהודים עמדו בכל, העיקר למנוע קרבנות נוספים. אך לפתע, באמצע החורף, זימן הגביטס-קומיסר את היודנרט ופקד לספק לו 160 יהודים שיישלחו לעבודה. יקשה לתאר את אשר התרחש בעיר, כולם הבינו היטב למה נחוצים היהודים. כולם ידעו היטב כי אנשים אלה לא ישובו לעולם, אך הפקודה נחרצת, וכעבור שלושה ימים חייבים לספק את האנשים.

בפני היודנרט ניצבה מטלה רצינית. מכינים רשימות, את זה רושמים, את זה מוחקים, אחד נותן זהב, אחר תכשיטים, צועקים, בוכים, העולם מתהפך. התקיפים מאיימים, רושמים את השקטים יותר, וכך מקבצים 160 גברים.

קשה לתאר כל מה שהתרחש בזמן שגברים אלה כבר היו מרוכזים בבניין המועצה העירוני, מוקפים שמירה, אין יוצא ואין בא, בלי טיפת מים. החזיקו בהם כך, כלואים, במשך יומיים. בינתיים ניסו עסקני העיר כל אמצעי – נתנו כל מה שאפשר וכל מה שנדדש ובלבד שיצילו את האנשים. לבסוף, ביום השלישי, נתקבלה פקודה לשחרר את האנשים. ניתן לשער את שמחת הנשים, ההורים והילדים האומללים, כשהבעלים, האבות והבנים ניצלו לפי שעה ממוות ודאי.

בינתיים קיוו והאמינו במעשיות ובחלומות שחייב להיות טוב יותר. כך עבר עלינו החורף הראשון ובא האביב. ערב פסח, מתכוננים לאפיית מצות, מי מקמח חיטה מי מקמח שיפון, מאחלים שבפסח הבא ניוושע ולא נדע עוד צרות. לאיש עוד לא הייתה תחושה מוקדמת כי בפסח הבא לא יהיה עוד זכר לעיירה, שכל הבתים יהיו חרבים. לא מצות, לא פסח ולא יהודים.

ב-15.5.1942 נתפרסמה פקודת הגביטס-קומיסר בדבר החובה להקים רובע יהודי, כלומר על כל היהודים לגור יחד, לא בין נוצרים. לאחר מכן נתפרסמה פקודה שכל יהודי הכפרים חייבים לעבור לגור בעיר. ניתן לשער את גודל הצפיפות בעיר. בחדר אחד גרו מספר משפחות, ועדיין קיוו כי אולי יצאו בשלום, קיוו שהשמש עוד תזרח. למרבה הצער המצב הורע מיום ליום. מדי יום הופיעו ברובע היהודי הבכירים הגרמנים, מביטים בסמטאות ובבתים ומתכננים ללא הרף. הילכו גרסאות שונות, אך איש לא ידע במדויק, ולפתע קיבל היודנרט פקודה להקים תוך שלושה ימים גטו לפי תכנית שהציגו הגביטס-קומיסר וראש המטה.

מתחילה עבודה חפוזה, כולם מועסקים בבניית הגדר הגבוהה סביב הגטו, שני מטרים ומחצה, וברומה תיל דוקרני בגובה של חצי מטר. הכול מוכן במועד. וכבר כולנו מצויים בכלוב המכונה גטו. מתפרסם צו האוסר יציאה מן הגטו אף לא דל"ת אמות. ליד השער הוצב משמר שוטרים אוקראיני ביום ובלילה. כל אחד נבדק בשובו מן העבודה שמא הביא עמו חלילה מזון כלשהו.

המצב בגטו רע מאוד, הרעב משתולל, אנשים מתחילים לייבש קליפות תפוחי אדמה. עוזרים זה לזה ככל האפשר. היותר מוכשרים עוד מצליחים להסתדר, אך רבים סובלים חרפת רעב. המצב מחמיר עוד ועוד, רבים מסתכנים עד כדי אבדן החיים כדי להשיג מזון.

המצב החמיר עוד יותר כשהתאוו אנשי האס-אס יחד עם הגביטס-קומיסר לערוך מדי פעם בלילות ציד יהודים. הם היו נכנסים לגטו בזמן השינה העמוקה, דופקים בדלת. כששאלו לזהות הדופק, הייתה התשובה: הגביטס-קומיסר מיכאליס. לא הייתה כמובן ברירה, נאלצו לפתוח את הדלת, שאם לא כן הרי היו פורצים אותה. ואז היו מצווים על כולם לצאת החוצה עירומים, להסתדר בשורה, וירו ככל שרצו.

שכן שגר במרחק לא רב מביתי, סנדר לנדא, ניצל פעם מהוצאה להורג לילית כזו. כשהובילו אותו הגרמנים החוצה בלילה עם קבוצה, והחלו לירות עליהם, הוא נפל ונשאר שוכב על הארץ ליד המתים. כשהסתלקו

הרוצחים הגרמנים, קם וברח. יריות מסוג זה חזרו על עצמן מדי פעם, הן ביום והן בלילה והמאיסו עלינו את החיים.

התחלנו להכין מקומות מחבוא למיניהם, במרתפים ובתוך קירות כפולים, כדי להציל את החיים האומללים. אחרים מנגד, ניסו לקפוץ מעל לגדר הגבוהה של הגטו ולברוח, מובן שניסיונות הבריחה מן הגטו עלו בחיים צעירים לא מעטים.

כך התייסרנו עד כ"ה באב, ולפתע פקודה של הגביטס-קומיסר: על כל יהודי הגטו, זקן ונער, לעזוב את הגטו ולעבור למקום במרחק קילומטרים אחדים מן העיר. בפאתי העיר עמדו מוכנים צריפים חפורים במעמקי האדמה, שיהודים בנו בעצמם במשך החורף. הגרמנים הבטיחו כי שם יחלקו תעודות עובד לכל העובדים. מיד הבנו במה מדובר. הוחל במשא ומתן עם הגביטס-קומיסר. לא חסכנו כסף וזהב וחפצי ערך אחרים, עד אשר הבטיח הגביטס-קומיסר הרצחני, מיכאליס, שהעובדים ומשפחותיהם – האישה והילדים, יישארו בחיים, פרט לאלה שאינם מסוגלים לעבוד, כלומר חולים וזקנים שיומתו. יהודים האמינו שכך יהיה, העובדים יחיו!

אני כבר היטבתי לדעת עד כמה ניתן להאמין לבני הבלייעל הגרמנים, ראשית הסתרתי את הוריי במחבוא שהוכן בהוראתי מראש בקיר כפול. המקום היה מוסווה היטב, לא ניתן להבחין בו. הוסתרו שם חפצי ערך רבים, גם מקצת ידידיי הסתתרו בו.

אשר לי, לא ידעתי מה לעשות, האם להסתתר או ללכת עם כל היהודים. כיוון שלאחותי האלמנה היה ילד בן שנתיים, ולהסתתר במחבוא עם הילד לא היה אפשרי כי הילד בכה תמיד, החלטתי ללכת למגרש עם אחותי האהובה בתיה ואחייני היקר שמאילה, עם כל היהודים. יצאתי מן הבית אחרון, כי אנשי האס-אס כבר שוטטו בבתים וגירשו מהם את כל הנשארים.

בצאתי לרחוב בו היה שער היציאה, ראיתי מראה זה: כל האנשים עמדו עם הפעוטות בזרועותיהם ואחזו ידיים, כמו חשו כולם כי זו להם פעם אחרונה. כשהתקבצו כולם, ואנשי האס-אס הודיעו כי בבתים אין עוד איש, נשמעה הפקודה: "לזוז!" אך יצאנו מבעד לשער, ראינו משני הצדדים משמר כבד של אנשי אס-אס ושוטרים אוקראינים, חמושים

במכונות יריה וברובים, מן הנמנע היה לברוח. הובילו אותנו לעבר בית העלמין, שם ממול נמצאו אמנם הצריפים.

השחיטה הגדולה

בלתי אפשרי לתאר מה חווה כל אחד מאתנו ברגע ההוא. היה יום חם מאוד, השמים בהירים, היה רצון לחיות. בקושי גררנו עצמנו למגרש בו היו הצריפים, כי רגלינו כמו נקטעו, הרי הבנו כבר מה צפוי לנו.

בבואנו למגרש נפתח השער וכולנו נכנסנו. בכניסתנו ראינו מבעד לסדקים בגדר איכרים עומדים בבית העלמין וחופרים בורות. למי הם חופרים את הבורות כבר ידענו.

הלכתי מחבורה אחת לשנייה ושאלתי מה חושבים לעשות. למרבה הצער היו אנשים מדוכדכים במידה כזו שאיש לא ידע מה להשיב. בראותי את המצב התחלתי להסית את הגברים הצעירים, שנתנפל לפתע על אנשי האס-אס ועל השוטרים, נחטוף מהם את הרובים ונהרוג מיד ככל שנוכל, האחרים יפוצו ליערות. כמאה גברים היו מוכנים להתקומם, אך השאר אמרו: "ומה נעשה עם הפעוטות, הם הרי לא יוכלו לברוח". הידיים רפו וכולם חיכו לסוף הטרגי.

בראותי כי אינני יכול לפעול דבר, התיישבתי ואכלתי, הבאתי עמי מזון כלשהו מן הבית. ואז ניגשתי לבאר שהייתה שם במגרש, ושתיתי מים קרים לרוויה. החישוב היה, לשמור בינתיים על כוחותיי, כדי שאוכל לברוח ברגע הקריטי או במקרה הגרוע ביותר להרוג לפחות איש אס-אס אחד.

לפתע הביאו למקום גם כ-100 צוענים. בא הגביטס-קומיסר עם שאר התליינים. פקדו להסתדר לחלוקת תעודות עובד. כולם מסתדרים. מטים אוזן. כל אחד רוצה לדעת אם יהיה בין המאושרים, אם יקראו בשמו, ככל שחולף הזמן פוקעים העצבים, במיוחד כשמבינים כי הגביטס-קומיסר הונה אותנו, הבטיח שאם האיש עובד, יינצלו ילדיו. לבסוף התברר כי שום ילד אינו מקבל רשות להצטרף אל הוריו.

קוראים בשמה של אם, היא אוחזת בזרועותיה תינוק. אינה יודעת מה לעשות, לקחת את התעודה, להיכנס לצריף ולחיות בינתיים, להשאיר את התינוק על הקרקע? היא מתלבטת, רוצה לקחת עמה את הגוזל,

אך עוקרים אותו מידיה, והיא מגורשת בידי השוטרים לצריף. שם בפנים גומלת באם האומללה ההכרה, היא בוכה, היא צועקת, היא רוצה לצאת, אך הדלת מוגפת ואין מתירים לצאת.

מספר האנשים בצריף גדל. מאות רבות של אימהות ואבות אומללים נטשו את ילדיהם החפים מפשע, ולא ראו אותם עוד. היו גם הורים רבים שסירבו לקבל את תעודותיהם משלא אפשרו להם לקחת עמם את ילדיהם האהובים, הם נשארו יחד עמם בצריף אחר, ויחד עמם הלכו לבורות ויחד נרצחו.

הצפיפות גברה, נדחפים, כל אחד רוצה לעמוד קדימה אולי יקראו בשמו, היו מקרים רבים שקראו שם ואחר ניגש וחטף את תעודת העובד ורץ עמה לצריף החיים. והנה קוראים בשמי ובשם אחותי. אני מתבונן סביבי, אינני רואה את אחותי בתיה, ואין מתירים לי לחפש אותה, דוחפים אותי לתוך הצריף בלוויית מכות אחדות, כפי שכיבדו כל אחד. בהיותי בצריף נודע לי כי אישה אחרת חטפה את תעודת העובד שלה.

התחלתי לחפש אחרי האישה, לאחר מאמצים רבים הצלחתי למצוא אותה. אני דורש ממנה להחזיר את תעודת העובד של אחותי, היא מכחישה, אינה יודעת דבר. לאחר מאמצים רבים ואיומים הצלחתי לקבל את תעודת העובד, בקשיים מרובים עלה בידי להכניס לצריף את אחותי, אך ללא הילד.

קשה לתאר את המחזות שהתרחשו בצריף האומללים. המראה יעמוד לנגד עיניי לנצח! ולפתע הביאו עוד 300 יהודים מעיירה סמוכה, לישה זוטא שמה. מסירת התעודות נקטעת, כל האנשים מגורשים לצריפים, ונשארים כך עד הערב. ואז מתחילה ההוצאה להורג הנוראה.

תחילה מובילים את 100 הצוענים, יורים בהם ומשליכים לבור שכבר היה מוכן בבית העלמין. לאחר מכן מוציאים מן הצריפים את היהודים בקבוצות של עשרים כל פעם, מורים להם להתפשט, עירומים כביום היוולדם, גברים ונשים, ילדים וזקנים, הסרבנים מוכים מכות רצח. כך מובילים אותם, כ-300 איש, לבורות בבית העלמין. שם מורים להם לרדת לבור. הירידה לבור הייתה במדרגות. אנשים נאלצו לרדת לבור, לשכב ופניהם כלפי מטה, שכבה על גבי שכבה. שני רוצחים מן האס-

אס עמדו ליד הבור בשרוולים מופשלים, בידיהם נשק אוטומטי, וירו סדרת יריות בכל שכבת אנשים שכובים, בלי לצלוף, מובן שרבים עוד חיו והיו פצועים.

הצטיין באכזריותו המפקד האוקראיני של עיירתנו, ישקה מזור, שתפס את הגוזלים הרכים בידם והשליכם לבור חיים. כך תמו ביום הטרגי ההוא חייהם של 1,800 יהודים מן העיירה שלנו. לא שרד בגטו שלנו אף לא ילד אחד שגילו פחות מארבע-עשרה, למעט ילדה בת שנתיים של ראש היודנרט בר, בקושי רב עלה הדבר בידו. כשהתמלא הבור שפכו עליו כלור וכיסו בעפר.

אותנו, החיים, החזיקו בצריף במשך שלוש יממות ללא מזון ומשקה. לא ניתן לתאר את שהתרחש במקום כשהאימהות האומללות יצאו למחרת החוצה וזיהו את בגדי ילדיהן היקרים, שהיו מוטלים בערמה גדולה אחת. הן חטפו את הבגדים ולחצו אותם אל לבן, נישקו אותם ומיררו בבכי, תלשו את שער ראשן על כך שלא הצטרפו לילדים הקטנים האהובים, לשכב יחד עמם בבור אחד.

לאחר שלושה ימי סבל ועינויים בא אלינו הגביטס-קומיסר הרצחני ועמו אנשי אס-אס וציווה על כולם לצאת מן הצריף ולהסתדר בטור בזוגות. הוא ספר אותנו פעמים אחדות. הסתבר שנותרו רק 780 איש. הוא נשא דברים ואמר כי בנו האשם שנותרנו מעטים כל כך, כי לא שרד סדר, ושלח אותנו בחזרה לגטו. אנחנו חייבים להיות צייתנים, ללכת שוב לעבודה ולשכוח את אשר אירע. על אי-ציות כלשהו יירו בנו מיד. הוא הוסיף, שכולם חייבים למסור מה שהסתירו אצלם: כסף, זהב, שעונים, טבעות, מי שיימצא אצלו משהו שלא מסר בעצמו, יירה.

מתחילים לקרוע דולרים, אחרים קוברים אותם בחול, רבים מוסרים מה שברשותם, אחרים מעדיפים להשליכם לחול. בסופו של דבר עוברים כולם את הביקורת.

שוב מורים לנו להסתדר, שוב סופרים אותנו ומורים לנו לצעוד לגטו. בבואנו לגטו ראינו כי השער הועתק לרחוב אחר והגטו צומצם לשליש, הגדר הוצבה ברחוב שלי, סמוך לביתי. כשנכנסתי הביתה הלכתי לראות מה שלום הוריי. כששמעו שחזרתי יצאו מן המחבוא. פרץ בכי, מיד שאלו אותי על אחותי ועל הילד. אמרתי כי האחות כאן. הם רצו

לקראתה, רצו לראות אותה ואת הילד מהר ככל האפשר, אך נדהמו לראות את האחות, והילד איננו. שוב פרצו בבכי, ניסיתי להרגיעם ולהסביר שלא נותר ילד אחד בגטו, זה דכדך אותם עוד יותר. פרצה קינה כללית על כולם.

כך עברו על מאות השורדים ימים ולילות של צער וסבל. המראה הנורא ניצב לכל אחד נגד העיניים, מכרסם בלשד העצמות. כולם יודעים כי גם אנחנו, השורדים, לא נחמוק מאותו סוף.

למחרת החל שוב יום עבודה, עכשיו צריך לעבוד יותר משום שעובדים רבים נספו והיודנרט לא מוצא עצה. כך חלפו שוב ימים ושבועות בדאגה ובצרות.

ימים אחדים לאחר מה שקרה, שוב בא הגביטס-קומיסר לגטו וירה בשלוש נשים. במקרה הייתי בגטו וכך יצא לי ולעוד שלושה גברים: יעקב קטן, בוצי צ'רטוק ורובינשטיין, לנסוע לבית העלמין ולקבור את שלוש ההרוגות. בבואנו לבית העלמין הלכנו לראות את קבר האחים, התמונה שנתגלתה לעינינו: הדם עדיין פרץ מן הבורות, מדי יום היה צורך לכסות בכלור, בסיד ובחול, הימים היו חמים מאוד והצחנה הייתה גדולה. בור נוסף, בקרבת מקום, היה מוכן ליהודים ששרדו.

שוב בגטו

בשובנו לגטו סיפרנו כל מה שראינו. שוב חלפו ימים ושבועות. הגביטס-קומיסר ציווה על היודנרט לשלוח מדי יום אנשים לאסוף את הנכסים ורכוש מצדו האחר של הגטו, שהיה ריק מיהודים, יהודים נאלצו למסור במו ידיהם את הרכוש היהודי לגרמנים.

לא פעם נתקלנו ביהודי שקפץ מעבר לגדר לחלק השני של הגטו כדי להוציא משהו, מעט חפצים או מזון שהכין לעצמו במחבוא. אם הבחינו בו, הוא נורה מיד. כך נהרגו לא מעט אנשים ששמו נפשם בכפם.

פינוי הגטו נמשך שלושה חודשים, את החפצים היותר טובים לקחו הגרמנים לעצמם, הפחות טובים, שלא היה להם שימוש בהם, ניתנו לאוכלוסייה האוקראינית. מדי יום באו האיכרים מן הכפרים השכנים ונוצרים מן העיר, עמדו בטורים ארוכים ליד שער הגטו, והגביטס-

קומיסר חילק להם את הרכוש היהודי. למטרה זו הביאו הגביטס-קומיסר בן הבלייעל וראש המטה את נשותיהם מגרמניה. הן באו למקום בדיוק לקראת האקציה, לאחר מכן עברו בבתי הגטו ובחרו כל מה שנשא חן בעיניהן. שמו של הגביטס-קומיסר היה: פריץ מיכאליס ימ"ש מברלין. משאיות מלאות נכסים ורכוש יהודי הם לקחו עמם לגרמניה!

וכך ידענו היטב כי גם ימינו ספורים, במיוחד כשנודע לנו מדי פעם על חיסול גטו בעיר אחרת. כך למשל נודע לנו על חיסול הגטאות בלוצק, קוברין, בריסק, קובל וערים אחרות. התחלנו לטכס עצה ולחפש מוצא. החלה התארגנות של קבוצות, כולם טענו כי יש ללכת ליערות ולחפש קשר לפרטיזנים. אך בעת ההיא לא היו עדיין קבוצות פרטיזנים גדולות וקשה היה למצוא אותם. התחלנו להשיג נשק. זה לא היה קל כל כך, צריך היה להיעזר באיכרים, ולא בכל איכר ניתן לתת אמון. לא מעט צעירים יהודים נפלו בפח. שֶׁפה פלדמן נהרג כשקנה אקדח מאיכר מכר, לאחר שהלך ממנו, הודיע האיכר למשטרה. רדפו אחריו ותפסו אותו עם האקדח. הסגירו אותו לגרמנים, מיד ירו בו ובאביו מאיר.

השגת נשק

כך חיינו עד חודש נובמבר. תחושה של חיים מדקה לדקה. כמה גברים צעירים שמו פעמיהם ליער כדי לקשור קשר עם פרטיזנים. הלכו ליער מוטל סטרייר, [יצחק] טויזנר, יוסף סגל ואחרים. בעיר התהוו חבורות והכינו נשק. גם אני יצרתי קשר עם איכר מכר והוא הבטיח להביא לי רובה. וכך הצטברו כעשרים רובים וכמה אקדחים.

אך הזמן רץ מהר. פעם אחת, בהיותנו בעבודה בסדנה (הסדנאות היו מחוץ לגטו), נכנס הגביטס-קומיסר עם ראש היודנרט בר, ורשם שני אנשים מכל מקצוע, הוא עבר בין הסדנאות ורשם שני אנשים בכל אחת מהן. ברגע שיצא מן הסדנה אמרתי לחבריי כי זהו יומי האחרון בגטו, אני בטוח כי היום או מחר יחוסל הגטו, יעצתי לכולם לברוח, גם לאלה ששמם נרשם.

80 איש עוד רצה הגביטס-קומיסר להשאיר לפי שעה, המומחים בכל מקצוע, כל עוד יהיו נחוצים לו לתועלתו.

אני עוזב את הגטו

מיד קמתי, עזבתי את הסדנה ובאתי הביתה. בבואי לשער הגטו, שאל אותי חבר היודנרט: "קגן מה קרה?" הוא הבחין בחיוורוני ובעצבנות שלי. סיפרתי לו הכול ואמרתי כי היום או מחר יחוסל הגטו, לכל מי שנקרה בדרכי אמרתי לברוח.

פרצה פניקה בגטו, הבשורה המרה עברה מפה לאוזן. גם בביתי הבחינו מיד כי אני נסער מאוד, התחילו לשאול מה קרה? לא היה לי מה להסתיר, סיפרתי את האמת.

מיד נשמע בבית קול בכי. בביתנו גרו הרבי מקוברין וחתנו, גם הוא רב, וכל משפחתו, כולם פרצו בבכי. הייתי מבולבל עוד יותר, ניגשתי אל אמי וביקשתי לבנים להחלפה. דמעות בעיניה, נתנה לי את הלבנים. לבשתי שלושה זוגות לבנים, מעיל קצר מרופד פרווה ויצאתי מן הבית, הלב חישב להתפקע מן הבכי שבבית. אבי היקר יצא אחריי לרחוב ושאל בדמעות לאן אני הולך. אמרתי לו שאינני יודע לאן אני הולך, אך אני לא מוכן ליפול שוב חי בידי הגרמנים, ולראות בעיניי פעם נוספת את אשר ראיתי במגרש, אם נגזר עליי למות, אני מעדיף למות בבורחי! אבי ניסה להניא אותי אך לאחר מכן אמר: "עשה כהבנתך, אולי יעזור לך השם".

תלשתי את הטלאי הצהוב

רציתי לגשת ליודנרט ולהחליף עמם מילים, אך בבואי לשם לא פגשתי כבר איש. בינתיים ראיתי כי רבים יוצאים מן השער ועוזבים את הגטו. מחשש שמא יבחינו כי יהודים עוזבים את הגטו, יכתרו אותו ולא יתנו עוד לאיש לצאת, לא שבתי עוד הביתה.

יצאתי מבעד לשער והלכתי אל מחוץ לעיר. שם נפגשתי עם שני בחורים יהודים בני כפר, מכרים, ואמרתי להם: "עכשיו תלשו מעצמכם את הטלאי הצהוב, מכאן ואילך אנחנו לא יהודי גטו, מעתה אנחנו אנשי הפקר, חסרי בית וחסרי קורת גג. וכך עשינו, תלשנו את הטלאי הצהוב והתחלנו לנדוד. נקל לומר "לנדוד", הסכנה הייתה גדולה מאוד, כל אחד איים על חייך, בכל כפר היו שוטרים אוקראינים לעשרות, כל איכר שתפס יהודי היה הורג אותו ולוקח ממנו הכול. צריך היה להיזהר מאוד שעין אדם לא תבחין בך, נוסף לכך היה חורף, הרוח חודרת

לעצמות, העצים בשלכת, שלג החל לרדת ואין מקום להניח עליו את הראש.

לאחר שלושה ימי נדודים נודע לי ממכר איכר כי שתי אחיותיי מחפשות אחריי, ביקשתי מן האיכר למצוא לי את אחיותיי ולהביאן בלילה אליי, שילמתי לו והוא הביא את שתי אחיותיי. יחד אתן היה עוד יהודי מעירנו עם ארבעה ילדים, היינו קבוצה של תשעה, הדבר הקשה על מצבנו ועל אפשרויות מסתור.

שלושה שבועות שוטטנו כך. הסתתרנו בין שיחים, בלילה דאגנו להשיג מזון כלשהו. בוקר אחד, בשבתנו סמוך לאש להתחמם, שמעתי לפתע נביחת כלבים חזקה מרחוק. קמתי ממקומי, יצאתי מבין השיחים והתבוננתי היטב. מרחוק ראיתי אנשים רבים מסביב לאחד הבתים. שוב התבוננתי וראיתי שהם פונים ללכת בכיוון שלנו. עמדתי עוד קצת, מתבונן היטב ורואה כי האנשים חמושים ברובים. לא היה ספק שהולכים אלינו. מיהרתי לתוך השיחים וקראתי לכולם להתפזר ולברוח, הזהרתי לא לרוץ יחד אלא אחד-אחד, ואולי יצליח מישהו להימלט.

התחלתי לרוץ ראשון וכולם בעקבותיי. שוב הזהרתי, לא להישאר כולם יחד, כי בדרך זו לא נוכל לברוח, ללא הועיל. יצאתי וראיתי שדה חשוף, אין אפשרות לרוץ. חזרתי אל תוך השיחים והתחלתי לרוץ לעבר השוטרים, אך נזהרתי לא לרוץ היישר לידיהם, ועלה בידי לפרוץ מן הצד ולברוח.

מותה של קבוצת פליטים

לאחר ריצה של כ-5 ק"מ מן המקום, ישבתי לנוח, נכנסתי לתוך שיחים אחרים וישבתי עד רדת הלילה, עם חשכה שבתי למקום הקודם, נכנסתי אל איכר מכר והוא סיפר לי כל אשר קרה: גירשו את כולם לשדה הפתוח, בנער אחד ירו בעודו רץ, את אחיותיי ואת האחרים, שמונה אנשים, הכניסו לאחד הבתים ולאחר מכן הובילו אותם לעיירה סמוכה, לישה, וירו בכולם. כך באו לקצם חיי קבוצת יהודים מידיה הרצחניות של המשטרה האוקראינית, שלושה שבועות לאחר הבריחה מן הגטו.

בכפר זה היו ארבעה נערים מן החבורה שלנו, הם לא היו אתנו אז, משמעו מה קרה לנו נפוצו לכל עבר ולא הצלחתי למצוא אותם. במשך שלושה לילות שוטטתי לחפש אותם ולא יכולתי למצוא, רציתי לקחת אותם אתי וללכת ליער, אך בראותי כי אינני יכול למצוא אותם נאלצתי ללכת לבדי למקום אחר.

מקום בו שהיתי ביום לא לנתי בו בלילה

הבנדרובצים האוקראינים ידעו היטב כמה יהודים עוד נותרו, הם חיפשו וחיפשו עד שעלה בידם לתפוס את ארבעת הנערים כעבור שבוע. ואז אמרו לאיכרים שהם חייבים לתפוס גם אותי, אך כאמור עברתי למקום אחר. מקום בו שהיתי ביום לא לנתי בו בלילה, הרבה עליי להודות על חיי לאיכר מכר בשם חובוסט מן הכפר צ'ורצ'ה.

האיכר היקר וההגון עזר לי מאוד והציל את חיי, מעטים היו כמוהו, והיו לו אישה ושישה ילדים קטנים. ישנתי אצל משפחה זו בגורן במשך תקופה ממושכת, גם בחורף, בכפור של 30 מעלות מתחת לאפס, הם היו מביאים לי אוכל. להכניסנו לביתם פחדו, גם אני פחדתי שמא יבחין מישהו שאני חי, כך עבר עליי החורף בצרות גדולות.

נקל לומר עבר עליי, במשך שישה חודשים לא החלפתי לבנים. לא פעם נפלתי בידי בנדרובצים ונאלצתי לחמוק. בלתי אפשרי לתאר כל פרט.

אביב 1943. שוב יצאתי אל עולמנו הקטן ונודע לי כי בכפר הסמוך, סידרוביץ', שוהה קבוצת יהודים. החלטתי למצוא אותם, ובעזרת מכר איכר הצלחתי לבסוף. נפגשתי עם הקבוצה, ארבעה גברים. הם סיפרו לי כי יש עמם עוד מספר נשים המסתתרות אצל איכרים. אנחנו משוחחים, לכל אחד יש מה לספר, וגדולה השמחה לראות יהודים חיים. מטכסים עצה מה לעשות, להישאר במקום מסוכן. היו שם בנדרובצים רבים שחיפשו יהודים בנרות; ולא רק יהודים, הם רצחו גם פולנים. סיפרתי להם כי יש לי מכר איכר בעל קשרים עם הפרטיזנים, והוא הבטיח לי לקשר אותי עמם. כולם מרוצים מן התכנית שלי ואנחנו מחכים להזדמנות.

פגישה עם פולנים

כעבור ימים אחדים אמר לי הפולני שבלילה יהיו אצלו כמה פרטיזנים. קבענו מקום פגישה ביער. כולנו מחכים חסרי סבלנות למפגש. לבסוף, בחצות הלילה שמענו שהולכים. הופיע האיכר שלנו, הוא הלך בראש ואחריו חמישה פרטיזנים, שניים עם רובים, אחד עם אקדח, אחד עם רימון יד והחמישי עם סכין צבאית. החלפנו ברכות בנוסח הרוסי וניהלנו עמם שיחה. דרשנו שייקחו אותנו עמם, נילחם יחד כנגד האויב המשותף, הגרמנים. הם שאלו אם יש לנו נשק, ואמרו כי ללא נשק לא יוכלו לקחתנו עמם, גם להם יש מעט נשק. בקשותינו לא הועילו, הם נפרדו ועזבו.

כשנותרנו שוב לבד אמרתי לרעיי החדשים לצרה: "יודעים מה? בואו נלך בעצמנו לחפש את מטה הפרטיזנים", כי שמעתי שבמרחק 20 ק"מ מאתנו, ביער וֶטְלה, סמוך לאגם ביאלה, מצויים הפרטיזנים. לחברי החדשים לא היה רצון ללכת לשם, הם חששו.

לבסוף, לאחר כמה ימי שכנוע, שמעו לי ויצאנו לדרך בלילה לחפש את הפרטיזנים. לאחר ליל הליכה באנו לקולוניה הפולנית נוויר.

בבואנו אל הכניסה לכפר ניגשנו לבית והקשנו בחלון כדי להיוודע מהו הכפר ואם יש בו פרטיזנים. נודע לנו רק מה שם הכפר.

לפתע שמענו אזעקה בכפר, שורקים וצועקים, רצים עם מוטות ברזל, גרזנים, חרמשים. העולם מתהפך ולא ידענו מה פירוש הדבר. רק כעבור שעה נודע לנו כי אנחנו הגורם לפניקה שפרצה בכפר, בקולוניה זו גרו רק פולנים, וכפי שכבר אמרתי היו בנדרובצים מתנפלים ומחסלים גם כפרים פולנים ושורפים את בתיהם. כל לילה התהלך בכפר משמר, המשמר הבחין בקבוצה שלנו וחשב שבאו בנדרובצים לרצוח אותם. כשנודע להם שאנחנו יהודים, ניתן לשער מה רב היה כעסם עלינו, רצו לבצע בנו לינץ', אך כיוון שהיה שם כבר אזור של פרטיזנים, אמרו שימסרו אותנו לפרטיזנים, יעשו הם בנו כאוות נפשם. בינתיים נודע לי מן הפולנים כי ביער מצויים עשרים יהודים מן העיר שלנו. לא חשבתי הרבה והלכתי ליער לחפש את היהודים שלי. כעבור שעות אחדות הצלחתי למצוא כמה זמליאנקות ובהן היהודים הספורים.

מצבם הותיר בי רושם קשה מאוד. כולם היו חולים בטיפוס, בבלויי סחבות, שחורים כמו האדמה ומצומקים. אחדים מתו מטיפוס. הם חקרו אותי מאין באתי ואיך נותרתי בחיים. סיפרתי להם מעט על חיי והם סיפרו על קורותיהם. נודע לי כי ביום בריחתי מן הגטו ברחו משם מאות יהודים.

פרטיזנים – רוצחים

ביום ההוא החלו להרוג את יהודי הגטו, כי הגרמנים הבחינו שאנשים מתפזרים לכל עבר. רבים נפלו בדרך, רבים נהרגו בכפרים בידי איכרים, מאות אחדות הגיעו ליער והחלו בבניית מחפורות ובהכנת מצרכים לחורף. הם שהו ביער שבועות אחדים, לבודדים היו רובים. המקום נראה כמחנה פרטיזנים יהודי.

באחד הימים באו לפתע כמה עשרות פרטיזנים מן האוטריאד של סובורוב, חמושים מכף רגל עד ראש. היהודים קיבלו אותם בסבר פנים נאה. התנהלה שיחה והם סיפרו כי נודע על הימצאותם של פרטיזנים יהודים במקום, לכן שלחו אותם מן המטה לארגן אותם ולסייע להם. הם הורו לבחור מפקד, שאלו כמה נשק יש. הראו להם את הנשק, הם בחנו הכול. הכינו להם ארוחת ערב טובה והם נשארו ללון.

עם שחר קמו ודרשו, באיומי הנשק האוטומטי שלהם, למסור להם את כל הנשק. ללחום בהם לא היה אפשרי. לאחר שלקחו את הנשק, לקחו מכולם את חפציהם: חליפות, מגפיים, אדרת פרווה, כסף, הכול. הותירו את כולם עירומים ויחפים. ברבים מן המנהיגים ירו מיד, נהרגו אז קופרשמיד, סטרייר, מליק, טויזנר ואחרים. היהודים האחרים הוכו מכות רצח ונאמר להם שאם יימצא יהודי ברדיוס של 105 ק"מ, באזור שלהם, יירו בו. הם הפיצו את כולם יחפים ועירומים, שרידי היהודים מן העיירה שלנו, קמין קושירסקי. בכל מקום שתפסו יהודים רצחו אותם.

וכך פגשתי את קומץ היהודים ביער, חולים ובודדים. הם תמהו עליי שעודני מהלך במגפיים ובמעיל קטן מרופד פרווה "אין זה רצוי – אמרו – ללבוש זאת, כי בקרב הפרטיזנים עלול להתעורר חשק לחפצים". בעודי יושב ומשוחח עם היהודים אמרו לי שהפרטיזנים מחפשים אחריי.

כאמור, דיווחו הפולנים לפרטיזנים על בואם של חמישה יהודים בלילה. הם מצאו אותי ביער והורו לי ללכת עמם לכפר. חיפשו היטב בכיסיי, אמרו כמה מילים לא נעימות והוסיפו סטירה. לאחר מכן כיוונו אליי את הרובים, הורו לי ללכת אל מאחורי גורן, סירבתי נחרצות וטענתי: "רצונכם לירות בי, עשו זאת כאן במקום, לעיני כולם", בזה פניתי למצפונם.

שאלו אותי היכן ארבעת חבריי שבאו עמי. השבתי שהם ביער. הם הורו לי ללכת לחפש אותם. אך חבריי, כששמעו שהפרטיזנים מחפשים אותנו, נמלטו מיד. ואני, ברגע שנחלצתי מידיהם, נכנסתי לתוך היער וברחתי גם כן. וכך התגלגלתי שוב שלושה חודשים לבדי.

בקרב פרטיזנים סובייטים

המצב החמיר עוד יותר, הבנדרובצים התרבו כפטריות אחרי גשם. לא הייתה עוד אפשרות להסתתר, ושוב הלכתי לאזור הפרטיזנים. הצלחתי להצטרף אל האוטריאד של פיודורוב, מחלקה של פרטיזנים רוסים אמתיים עם הנהגה טובה ומשמעת חזקה. מאוחר יותר נפגשתי עם ארבעת החברים האחרים ועם קומץ היהודים השורדים. הייתי עם הפרטיזנים עד אביב 1944.

לא פעם נחשפנו לגחמות ולסכנות שונות מצד הגרמנים ומצד הבנדרובצים. הפרטיזנים היוו אז כוח עצום בעשרות אוטריאדים, מאות אלפים. מפוצצים רכבות וגשרים, ממקשים דרכים. הגרמנים נחלו מפלות ונסוגו כל הזמן. והחזית כבר קרבה אלינו, הגרמנים רצו לפרוץ ולעבור דרך האזור של הפרטיזנים, הפרטיזנים גילו התנגדות עזה, נפלו מתים רבים משני הצדדים. הגרמנים ביצעו תקיפות אוויריות על מטות הפרטיזנים, במקומות רבים נאלצו הפרטיזנים לסגת, אך יערות פולסיה גדולים והגרמנים לא יכלו לפרטיזנים.

קרבות קשים התנהלו ליד תעלת קרולבסקי [התעלה המלכותית, תעלת דנייפר-בוג] בין הגרמנים והפרטיזנים, האחרונים חסמו את דרכם של גרמנים ולא הייתה להם דרך נסיגה אחרת. הקרבות מרים, חבורת היהודים מחכה בכיליון עיניים לבוא הצבא הרוסי. הגרמנים עוד היו חזקים למדי.

מחוסר סבלנות, החלטנו, חבורת יהודים, לחצות את קווי החזית ולהצטרף לצבא הרוסי. יצאנו לדרך, דרך יערות ושדות וסכנות למיניהן, בקרבת בנדרובצים רצחניים. הצלחנו לחצות את החזית ולבוא לכפר רפלובקה, שבו כבר היה צבא רוסי. מיד התייצבנו בפני ועדת הגיוס, נאמר לנו שישלחו אותנו לצבא. כעבור ימים אחדים נשלחנו לרוסיה.

בחזית

למדנו קצת את תורת הלחימה ואז הוצבנו לבטליונים שונים ונשלחנו לחזית. וכבר אין איש יודע היכן נמצא זולתו. אני הגעתי לחזית הבלטית. הקרבות היו מרים ביותר. שוב החלו חיים אחרים. פעם נפצעתי קלות והובלתי לבית חולים שדה, החלמתי ושוב הייתי בשורות הקדמיות.

התנחלו קרבות קשים. השדות הוצפו מתים, עברתי שלבים שונים בחיל רגלים עם נשק אוטומטי, מכונת ירייה, פה-טה-אר – [רובה] כנגד טנקים. לבסוף נתקבלתי לבטליון בחיל ההנדסה שעסק בהנחה ובפינוי של מוקשים – מן המלאכות המסוכנות ביותר. ביום הראשון בו הנחתי מוקשים בקו הקדמי הייתה לי הפתעה: שניים מטובי החבלנים התפוצצו ממוקשים עצמיים, אחד למוות והשני נפצע קשה. אך בחזית מותיר הדבר רושם מזערי. נאלצנו להמשיך במלאכתנו עד להשלמתה.

הצבא הסובייטי תקף בעצמה, אך הגרמנים נאחזו בשיניים בכל שעל אדמה ואנחנו התקדמנו. פעמיים נפצעתי קלות, בפעם השלישית נפצעתי קשה, והובלתי לעורף. החלה תקופת נדודים מבית חולים אחד למשנהו עד שהביאו אותי לאורל, משום שכל בתי החולים הסמוכים לחזית היו מלאים וגדושים פצועים.

בפעם השלישית נפצעתי ב-30.3.1945 בלטוויה, בפאתי ליבובה. עשר שעות שכבתי בשלג שותת דם, ולא יכלו לפנות אותי משדה הקרב כי ההתקפה החלה בשעה שמונה בבוקר ונמשכה עד שש בערב. שלוש דיוויזיות תקפו, ונותרו מהן מעט אנשים, אך הרוסים כבשו את היעד. בערך בשעה שמונה בערב הביאו אותי בעגלה לבית חולים שדה. כשהניחו אותי על השולחן לבדיקה, התברר שרגלי הימנית נפגעה קשה מקליע שחלף דרך העצם העבה ורצו לקטוע את הרגל. הבנתי מה רוצים לעשות ומחיתי קשות. למזלי היה הרופא יהודי והוא אמר:

"נראה בעוד כמה ימים". בינתיים הרדימו אותי וניתחו את הרגל. חמישה חודשים שכבתי בבתי חולים שונים עד שהוטב לי. כשנסתיימה המלחמה הייתי באורל בעיר קורגון.

נסתיימה המלחמה

אני זוכר עד היום את הרגע. שכבתי בבית חולים, ודווקא בליל תשעה במאי לא יכולתי להירדם. לפתע שמעתי את הרדיו מודיע בשעה שתיים בלילה כי הצבא הגרמני נכנע והמלחמה נסתיימה. לא האמנתי למשמע אוזניי, ארבע שנות המלחמה השפיעו על המוח היהודי, עד כי נדמה היה שזה יימשך לנצח, והמלחמה לעולם לא תסתיים. והנה אני שוכב ושומע שוב את הרדיו מודיע שהמלחמה הסתיימה, וחוזר על כך כל חצי שעה.

השמעתי קול צעקה והערתי את כל שכניי למחלקה. כולם התעוררו משנתם ופרצה מהומה בבית החולים. שמחה השתלטה על כולם, מתנשקים, שמחים, אומרים: "נוכל כבר לנסוע הביתה". רק אני שכבתי בודד מבלי לדעת האם עת שמחה היא לי? האם גם אני אבוא הביתה? ידעתי בביטחון כי לא נותר לי איש ואין לי בית לשוב אליו. וכך, שכוב על המיטה, כבד עליי לבי ובמקום לשמוח עם כולם, חנקו הדמעות את גרוני והיה בי רצון לבכות. הייתי יהודי יחיד בבית החולים ולא היה לי עם מי לחלוק את רגשותיי.

למחרת אורגן נשף בבית החולים, הביאו י"ש ותקרובת, באו אורחים, הבילוי נמשך כל היום עד שעת לילה מאוחרת.

חלף זמן-מה והחלו לשחרר מבית החולים את הבריאים יותר. מספר החולים פחת וכעבור חודשיים אמר לי רופא בית החולים שתוך ימים אחדים ישחררו אותי ואוכל לנסוע הביתה. החוורתי ושקעתי בהרהורים. הרופא הבחין בזה ושאל: "אינך שמח לנסוע הביתה?" סיפרתי לו כי אין לי עוד איש בבית. אמר הרופא שאוכל להישאר ברוסיה ותינתן לי משרה.

חלפו יומיים. זומנתי ללשכה ונשאלתי לאן להנפיק לי כרטיס, לאן ברצוני לנסוע? עמדתי נבוך קמעה, לבי הולם בעוז. אפפו אותי געגועים לעיירה שלי, רציתי לראות אותה עוד פעם אחת, את העיירה היפה, מה מראיה עכשיו, לאחר המלחמה, ללא יהודים. רציתי לראות עוד פעם

אחת את הבורות המוזנחים שאיש לא בא להזיל עליהם דמעה. אמרתי בנחישות: "קמין קושירסקי". קיבלתי כרטיס ומזון לדרך, נפרדתי מכולם ונסעתי.

שניים-עשר ימים נסעתי עד בואי לקובל השכנה. לא הכרתי את העיר, לא היה בה בית שלם אחד.

שוב בקמין

ניגשתי לשאול מתי יוצאת רכבת לקמין קושירסקי, נדהמתי למשמע התשובה שאין רכבת לקמין כי הבנדרובצים פוצצו את המסילה והרכבת אינה יכולה להגיע אלינו. עמדתי אובד עצות, אך למחרת הצלחתי לבוא לעיירה ברכב צבאי. והנה אני ניצב בלב השוק, איזה מראה עצוב! השוק ההומה תמיד, המוקף חנויות יהודים, שסוחרים זעירים התהלכו בו תדיר בין העגלות, השוק מגודל עתה עשב, הבתים חרבים ומבוישים, ואני עומד לי כך קפוא ומהרהר: הזאת עיירתי? כאן עברו עליי תלאות כה רבות עם כל יהודי הגטו? פניתי לעבר הגטו, גדר הגטו נעלמה, ובמקום יהודים גרים איכרים. עמדתי מהרהר היכן אלון לאחר הנסיעה הארוכה. קשה לתאר מה עבר עליי באותם רגעים. הנה אני מתקרב לביתי, גם הוא ניצב חרב והרוס. עולה במחשבתי משפחתי, ואינני יכול לראות עוד איש מהם, אינני מסוגל עוד להחזיק מעמד ואני פורץ בבכי.

האם זכינו לתחיית המתים?

למחרת הלכתי לבית העלמין. אותו הרס. הבנדיטים הגרמנים גדעו את כל העצים, הסירו את המצבות, גם הגדר הוסרה, קשה להכיר שהיה בית עלמין. כך נראית העיירה קמין קושירסקי לאחר המלחמה, ללא יהודים, ללא חיים. הנה הם ניצבים, כמה בתי מדרש שהמו תמיד – עתה התקינו בהם הרוסים חנויות.

באו עוד חברים אחדים מן החזית, כמה נכים, אנחנו חשים צורך להסתלק מן העיירה, איננו מוצאים מקום לעצמנו. פגשנו בעיירה איכרים מכרים, חלקם אינם מאמינים למראה עיניהם, מאין צצנו, הם חשבו כי מתנו מזמן, האם קמנו מן המתים? אחרים מעמידים פנים שאינם רואים אותנו, אולי מתוך רגשי אשם כלפינו. ככלל יחסם של האיכרים אלינו צונן.

מן הנמנע לחיות על קברים

לאחר שהייה של שבוע בעיירה החלטנו, קומץ היהודים שהתקבצו מן החזית, לנסוע לארץ ישראל. הסובייטים, בהיוודע להם שאני רוצה לעזוב את רוסיה, ניסו לדבר על לבי להישאר, תינתן לי משרה טובה. הבהרתי להם באופן נחרץ שאינני מסוגל להישאר כאן יותר, אינני מסוגל לחיות כאן יותר, אני מהלך ודורך על דם יהודי, ועל קברים מן הנמנע לחיות. אמרתי להם בנחישות כי גמרתי אומר לנסוע הביתה, לארץ ישראל, מקום בו יבנו יהודים חיים עצמאיים. די – אמרתי – שפכו יהודים דמם למען מלכויות זרות, באה העת שתהיה ליהודים מדינה משלהם.

ארגנתי ערב פרדה והזמנתי את מנהיגי העיר: ראש איסְפולְקום [הוועד הפועל המחוזי], ראש המועצה העירונית ואחרים, נפרדתי מהם ויצאתי לדרך עד בואי ללודז'.

בבואי ללודז' פגשתי שם כ-20,000 יהודים מכל ערי פולין, ניצולי המלחמה הנוראה. שם נראו החיים שונים לגמרי. רבים כבר שכחו מה עבר עליהם והיו במירוץ אחר עגל הזהב, להדביק את הזמן אשר הזניחו בזמן המלחמה. בעיניי כל זה נראה מוזר, ולאחר חודש בלודז' המשכתי בדרכי כדי להגשים את מטרתי – ארץ ישראל.

שוב דרך נדודים על פני גבולות שונים ושלבים שונים. לאחר חודש באתי למינכן. פגשתי שם אלמנטים שונים: ולסובצים אוקראינים [אנשי גנרל אנדרי וְלסוב שנשבה בידי גרמנים וחבר אליהם], אנשי אה-קה-או פולנים [Armia Krajowa Obywatelska צבא המולדת האזרחי] ורוצחי יהודים אחרים בעברם, שאלתי את עצמי: לשם מה לחמתי בחזית ועם הפרטיזנים? שוב לפגוש ולחיות בחדר אחד עם כל הרוצחים? כעבור יומיים נסעתי למחנה יהודי, לנדסברג, שם סירבו לקבל אותי כי המחנה מלא על גדותיו, ואין דירות. שיפצנו, קבוצת חברים שבאנו ממינכן, צריף שנמצא בפאתי המחנה וגרנו בו. לאחר שהייה של שבועות אחדים בלנדסברג, ייסדנו, חבורת פרטיזנים ולוחמי חזית לשעבר, ארגון ראשון בבירן: "לוחמים פרטיזנים ולוחמי חזית". קראנו לאספה ובחרנו ועד, גם אני נבחרתי לוועד. ד"ר בלומוביץ נבחר ליושב ראש ושולמן למזכיר, והתחלנו בפעילות.

כעבור חודשיים יצאה פקודה מטעם הממשל הצבאי האוסרת מגורים בצריפים, שלחו אותנו למחנה חדש שהוקם בלייפהיים. באתי עם קבוצה של שלושים וחמישה חברים פרטיזנים מלנדסברג ללייפהיים והמשכנו בפעילותנו.

מספר האנשים גדל מיום ליום, וארגון הפרטיזנים היה לארגון הגדול ביותר בלייפהיים. שוב אני יושב על אדמת גרמניה המקוללת ונאלץ שוב להביט ברוצחינו שחיסלו את הטובים והיקרים לנו, והאנגלים סוגרים בפנינו את הדרכים ואינם מאפשרים להגיע אל מושא געגועינו.

אך אנחנו נגיע לארץ ישראל!

מתוך הפרק: שואה וגבורה ע' 606 – 637.



שושנה פרצ'יק **סבל ואבדן**

קמין קושירסקי היא עיירת הולדתי. אני זוכרת את עיירתנו על דלותם של אנשיה, תרבותה, יופייה.

בהיותי בת שתיים-עשרה רשם אותי אבי אצל רבי ללמוד תפילה, ואצל רבי אחר ללמוד לכתוב מכתב ביידיש וכתובת ברוסית, זה היה כל לימודנו. כעבור ארבע שנים בא אלינו לעיירה מורה בשם דדיוק וייסד בית ספר. מובן שלא לכולם היו האמצעים ללמוד, המחיר היה שני רובל לחודש. בהיותי בת יחידה, ואבי בעל אמצעים, הוא רשם אותי ללימודים.

שמחה רבה שררה בעיירה הבוצית הקטנה, כולם היו מרוצים מחייהם, לא היו שאיפות גדולות. הייתה לי חֲברה טובה מאוד, בילינו את זמננו בסגנון הימים ההם.

ואז באה מלחמת העולם הראשונה, כולם גויסו, ובאו קוזקים לעיירה וממש החריבו אותה. בזזו הכול ואנסו נשים. כולנו נמלטנו ליערות. כעבור שבועיים חזרנו לבתים ריקים. לא היו בגדים ולא אוכל. זה נמשך עד בוא הגרמנים. המצב השתפר, לכל אחד הייתה עבודה והרוויחו את פת לחמם.

ואז הם החלו לשלח לפולין רבים מן התושבים. למזלנו נשארה משפחתנו, כי אבי ואחי עבדו למען הגרמנים. זה נמשך עד תום המלחמה, הגרמנים שבו לביתם והשלטון התחלף.

איבדתי אז את אחי אברהם עם אשתו דינצה. הוא גר בעת ההיא בכפר ולימצ'ה. בלילה באו אליו גויים מן הכפר, שחטו אותו ואת אשתו. ילד בן שנתיים ניצל ושכב כל הלילה מתבוסס בדם הוריו. כעבור שלושה חודשים מת אבי, נותרתי עם אמי, שני אחים ובנו של אחי ההרוג.

לאחר מכן נכנסו הפולנים, החל מרדף אחר זקנים של יהודים. בשובי פעם ברכבת מקובל נכחתי במקרה במחזה כזה: לפני תזוזת הרכבת עלתה כנופית הלרצ'יקים והחלה לחתוך בסכינים את הזקנים של לייזר קמינר ומשה בֶּרגל, יחד עם הבשר, זה היה נורא. בקיץ של אותה שנה עזבו הפולנים ובאו הבולשביקים, הם נשארו כמה שבועות והלכו. באו

בלחובצים, אלה שוב החריבו את העיירה והרגו 120 איש, בהם גם אחי יעקב. נשים רבות נאנסו.

ושוב בוא הפולנים. החיים שבו למסלולם. עיירתנו הקטנה קמין קושירסקי שבה להיבנות, כולם שבו לשקם את חייהם ככל יכולתם, ועם הזמן התפתחה העיירה יפה. הוקמו בתי ספר ממשלתיים פולנים, גם בית ספר "תרבות". באו מורים משובחים, בהם ברוך מלמד, אליעזר שפירא, פוריצקר ואחרים. קמין הייתה במצב נאה מאוד, ממש תענוג. העיירה החלה לשגשג. הבוץ יובש, הכול היה מרוצף ולא נשאר זכר לעיירה הישנה. נוספו אנשים רבים, נפתחו בתי עסק נאים, עיירה לדוגמה.

היה אצלנו נוער איכותי. תכופות עשינו הצגות ואת הכסף תרמנו לקרן הקיימת. נוסד קיבוץ, באו ילדים להכשרה, סייענו להם בפעילות, נוסד גם ועד עירוני לעזרת קיבוץ ההכשרה.

ואז החלו פוגרומים בפולין. הפוגרום הראשון היה בפשיטיק, ולאחר מכן הגיע גם לקמין קושירסקי, כי הסטרוסטה אצלנו היה אנטישמי גדול, סקוֹרוֶויטש היה שמו. בעלי נאסר לעשרים וארבע שעות. כשחלה רגיעה פנו אביש קלורמן ובעלי (יוסף פרצ'ק) למכר, ציר נבחר, פרנובסקי, ובאותו שבוע הועבר הסטרוסטה מתפקידו.

ב-1939 בא אלינו הצבא האדום, מובן שלא עם כולם היטיב הדבר. הפועלים חשבו כי זה המשיח שלהם, הגבירים חשבו כי זה מלאך המוות שלהם. ולא כפי שחשבו כולם קרה, המצב היה זהה לכולם. מי שסבל קודם המשיך לסבול, בעלי הממון חיו בתקופה הראשונה טוב אך בפחד גדול. לא עבר לילה אחד בשלווה. החלו ברישום, בתי עסק גדולים הוחרמו מבעליהם, ניתנו תעודות ובהם פסקה הרומזת לשילוח לסיביר. אנשים התהלכו כמובן בפחד, אך זה לא היה הרע ביותר, כי המגורשים ניצלו ברובם, ומי שנשארו במקום, הרג אותם היטלר.

ב-1941 עזבו אותנו הרוסים. נותרנו חסרי ישע. רצינו גם אנחנו ללכת אך הרוסים אמרו שלא כדאי, הם ישובו בקרוב. גם חבל היה להשאיר כל מה שהושג בעמל חיים. בני יהושע כבר הכין צרור כדי לעזוב את העיירה לבסוף נשאר גם הוא להמתין לקליע של היטלר.

בעיירה שלנו נעשה רע ומר, מדי לילה באו כנופיות אחרות. זה נמשך כמה חודשים עד שהופיעו הכנופיות של היטלר. בוקר אחד באו רכובים על אופנועים כמה גרמנים והורו לייסד ועד, אז לא אירע דבר. בפעם הבאה הם באו ברכב והורו לספק כמה יהודים, איש כמובן לא ידע לאיזו מטרה. היו חוליגנים, שכל אחד רצה לתת כקרבן, נתנו רשימה של אותם אנשים. אלה היו הקרבנות הראשונים: אברהם קטן, אברהם-יצחק סנדיוק, הקַרסוויצה [היפהפייה] ובעלה [ינטל ונח ביניוק], [שלמה] קוֹלְטץ', פסח (הנפח) בֶּרש ובנו, נחמיה עושה העגלות.

כעבור כמה שבועות שוב באו החוטפים ודרשו לראות את הוועד. יושב הראש היה אז שמואל ורבליה, הם נתנו לו רשימה, להביא אנשים לעבודה. שמואל ורבליה, איש טוב מאוד, הוא לא הבין כי מזמנים אנשים כדי להרוג אותם, הוא הלך לפי הרשימה וקרא לכולם. נוסף לכך הלכו הרוצחים הארורים בעצמם לכל בית, ולקחו כל מי שנתקלו בו. הם לקחו גם ילדים צעירים בני שש-עשרה. מי שיכול להסתתר, ניצל.

נקודת האיסוף הייתה בביתי, הביאו את כל הנערים הצעירים והורו להם לשיר "התקווה" ומזמורי תהילים. במשך כל היום התאמצו הילדים עד שהתעייפו והתמוטטו. לבי נקרע יחד עמם. בין הילדים היו אז שוסטר ופלדמן. עד הערב התענו הילדים החפים מחטא עד שלקחו אותם אל שאר היהודים, ובשבת בבוקר הובילו את כולם לשחיטה ביער ליד יזורה, 80 קדושים נרצחו אז, זה היה בראש חודש אלול.

שמואל ורבליה, שיכול להינצל, הלך גם הוא אתם. לעולם לא אשכח זאת, הוא בא להיפרד מילדיו ואמר: "ילדים, הֱיו יהודים טובים, כשתוכלו, תנקמו". למרבה הצער גם אשתו וילדיו אינם בין החיים.

לאחר האקציה השתרר שקט, הקימו יודנרט והחלו העינויים היום-יומיים, כל יום וגזרותיו. טוב היה ללכת לעבודה. מדי יום דרישות חדשות: למסור את הזהב, למסור אדרות שער וכדומה. פעם אחת דרשו לשלוח לעבודה ילדים צעירים, זה היה אסון להורים, הסכימו לשלם ככל שיכלו, והגזרה בוטלה. וכל זה קרה עוד לפני הקמת הגטו.

אחרי שבועות עשו לנו גטו. הגטו השתרע מרחוב בית המרחץ עד לבית המלון של לייביש גולדשטיין. כל יהודי קמין, וגם מכפרים סמוכים, גורשו לגטו. דחוסים כמליחים. מדי לילה בא הקומיסר ונטל קרבנות מן הבתים. זה נמשך עד י"ז באב.

יום קדם באו אנשים מן העבודה ואמרו כי למחרת חייב כל אחד לקחת את משפחתו ולבוא למגרש המיועד, סמוך לבית הקברות שלנו, שם ייתנו לכל אחד תעודה. חרף הידיעה כי גזרה חדשה לפנינו, נאלצנו להאמין ולחטוף צרורות קטנים מכל הבא ליד, לימים אחדים, כך ציוו, המל יישאר בבית, רק לקחת מזון לכמה ימים, ולבוא לשער היודנרט. איש כמובן לא ישן בלילה ההוא. כל אחד חשב מה לעשות. אך למרבה הצער הלכו מלם מאיש אחד, חולים הובילו בעגלות. חלק קטן מאלה שלא עבח, הספיקו להסתתר בגטו, מי שהלם לעבודה מדי יום האמינו שיקבלו תעודות עבודה ויישארו.

חלים אותנו כפי שמוליכים בהמות המובלות לשחיטה, משהביאו אותנו למגרש המגודר סמוך לבית העלמין, סגרו מאחורינו את השער ואמרו שמיד יבוא הקומיסר לתת לנו תעודות. עתה כבר לא האמנו, משום שראינו כי ממול חופרים בורות למעננו. מדי פעם נפתח פשפש והובאו קרבנות נוספים, גם מי שהיו בבית החולים. במחיק אינני זוכרת את מלם, זמר לי שהביאו את גברת שטיינברג רופאת השיניים שלנו, באו גם ילדים ששהו אצל גויים כרועים, היו אלה [מרדכי ועקיבא] ילדי חיים לייזרוק [בתצלום]. כך חיכינו עד השעה אחת. בא מלאך המוות והחל לחלק תעודות, לפני כן לקח את הילדים הקטנים ולאחר מכן מי שנזדמן לידיו.



היו שני בלוקים: המת, וזה של בעלי התעודות, שיחיו זמנית. ממשפחתי לקחו את בתי בת השתיים-עשרה, את חמי מאיר ואת בן אחי, זה שניצל מידי הבלחובצים ושכב לילה תמים בשלולית הדם של הוריו.

וכך חיכינו מלנו למוות. בין אלה היו מקרים רבים שההורים יכלו לקבל תעודות אך סירבו להיפרד מילדיהם. ביניהם הייתה ציפה, אשתו של יעקב פלוט, עם שני ילדיה משה ולאה. גם אמה ואחותה חיה עם בנה, חיה נשארה בין החיים, השאירה את הילד אצל ציפה ואמה, וציפה לא רצתה להיפרד מילדיה האהובים והלכה לקיחש השם. גם

יצחק ברנהולץ ואשתו קיבלו תעודות, אך הילדים התחננו: "אבא, אימא, אל תשאירו אותנו", והם הלכו כולם יחד.

הייתה בקרבנו אישה אמיצה, סטרייר, יחד עם בעלה, אמה ושני ילדים, הקומיסר הוציא את הבעל שהיה נחוץ לו עדיין, האישה, הילדים והאם הומתו. אך היא היחידה שגילתה התנגדות, היא ירקה לקומיסר בפניו וקיללה אותו: אמרה לו שלא יחשוב כי בהריגתנו ינצח במלחמה, הוא ינחל מפלה. קודם שירו בה עינו אותה מאוד.

היינו אז בערך 2,300 נפשות, נותרו כ-600, שנאלצו להתענות שלושה חודשים נוספים. העבירו אותם מיד לבלוק השני, ולאחרים הורו להתפשט. בין אלה שהרגו לאחר מכן היה גם סטרייר, הוציאו אותו כי היה נחוץ להם. הוא סיפר ששאלו את בתי: "ראי, פסלה, כל משפחתך ניצלה, ואותך הגישו קרבן". הילדה השיבה כי היא מרוצה שהיא האחת פודה את כל המשפחה.

שמענו את היריות שהרגו את יקירינו. את הילדים השליכו חיים, אמרו שחבל לבזבז עליהם קליעים. כך עינו את אהובינו עד צאת נשמתם. כיסו את הבורות, אך הדם לא שקט. שלושה ימים היינו במגרש וראינו את הדם מבעבע ואין להרגיעו. ביום רביעי נאמר לנו שמובילים אותנו הביתה. כל הנותרים הובלו שוב לגטו תחת משמר. כשעברנו ברחוב הסמוך ללשכת הסטרוסטה, רצה אלינו בחו של שמואל ורבליה, חסיה בת השש-עשרה, שהסתתרה אצל רופא, ידיד שלהם. למחרת באו לחפש את הנערה, רדפו אחריה כפי שרודפים חיה בציד, לבסוף תפסו אותה וירו בה.

בגטו, שממדיו צומצמו לפינה אחת בעיירה, שוב החלה הליכה יומיומית לעבודה, ושוב הייסורים. מדי לילה באו בדרישות חדשות.

דוד בר עבד אצל הקומיסר, ואברהם בר עבד במשטרה. באחד הימים אברהם בר לא הופיע, באו לחפשו ואמרו שאנחנו הרגנו אותו. פרובוקציות מסוג זה היו מעוללים. זה נמשך עד חודש חשוון.

היו סדנאות וכל אחד הלך מדי בוקר לעבוד. בוקר אחד בא הקומיסר ורשם מחדש את מנהלי הסדנאות. האחרים הבינו כי הסוף קרב. החלה התרוצצות, מבולבלים ומבוהלים שאלו כולם מה עושים?

משפחתי הייתה בעבודה מחוץ לעיר. מבלי לחשוב הרבה, לא היה זמן לכך, לקחתי שני כדי מזון והלכתי לשער. למזלי לא היה משמר, הלכתי לדווח לבעלי, לילדיי ולשאר היהודים, מה צפוי להם. הם כבר היו קרובים לעיר שעה שפגשתי אותם, כולם שבו על עקבותיהם והחליטו לרוץ ליערות.

קשה היה לי למהר כי בני מנשה עבד במקום אחר, לא היה לנו זמן רב לחשוב והתחלנו בדרך הנדודים. היינו שתי משפחות שעזבו את הגטו, משפחת גרשון סוקול ומשפחתי, לא כולם רצו לעזוב את הגטו, הם צחקו לי. אמרו שאפול. למרות הכול רציתי שיישאר לפחות מישהו, ודווקא בגורלי נפל. התחלנו לרוץ וירו אחרינו עד בואנו ליער. כולם היו עייפים, אוכל לא היה. לחפש לא יכולנו כי האיר היום, נאלצנו למצוא מקום שאיש לא בא אליו ולשהות בו עד רדת הלילה. שכבנו וחלמנו על מעט מים. הלילה ירד, המשכנו ללכת מבלי לדעת לאן. הלכנו עד שראינו אור, ללכת כולם בעקבות האור הייתה סכנה גדולה, בני הבכור ושמואל וולינץ הלכו ולקחו עמם את המטפחת האחרונה שלי, הם הביאו כיכר לחם ומעט חלב, חילקנו מעט חלב לכל אחד והמשכנו ללכת. שוב הלכנו כל הלילה עד בואנו סמוך לכפר, לישה זוטא.



בתצלום: משפחת פרצ'יק. מימין לשמאל למעלה: יהושע, יוסף, רייזל. למטה: ברוך, פסל, מנשה

התחלנו לחשוב על השגת רובה, כי וולינץ, שהיה בן הכפר, אמר שהוא יודע היכן אפשר לקנות רובה, הוא הלך עם בעלי. הם התעכבו כמה שעות וחזרו עם רובה וחמישה קליעים, שילמנו בעבורם בזהב. שוב המשכנו בנדודינו עד בואנו ליער שאמורים להיות בו פרטיזנים. היינו רעבים, התעכבנו ביער והחלטנו לחפש מזון. הלך בחור מלישקה, הוא לא שב. נשארנו שוב מסתתרים כל היום עד רדת הלילה. התחלנו לחפש את הפרטיזנים, לא הצלחנו להגיע בכוחות עצמנו, היה צורך באיש קשר. פגשנו ביער שומר יערות שאמר כי יוביל אותנו לפרטיזנים.

למרבה הצער לא היו אלה פרטיזנים, עם בואנו נודע לנו שהם הרגו יום קודם את סטרייר, את אפרים מליק ואת טויזנר.

נוכחנו לדעת כי גם מקום זה לא מתאים לנו והמשכנו לחפש. היה עמנו פלוני בשם מאיר, מן הכפר נוויר, הוא אמר לנו ללכת אתו וכבר נמצא מקום, ואנחנו הלכנו ליער אחר והתחלנו להכין לעצמנו מקום מחבוא להניח בו את ראשנו. חפרנו בור בעומק של מטר ושהינו בו כמה ימים. כל לילה הלכו בעלי ובני יהושע לחפש אוכל. פעם בשובו סיפר לי בעלי כי פגש את יצחק [פינחס] אורמלנד עם אשתו ושני ילדי אחיותיו, ואין להם מפלט כי אין להם כסף לקניית מזון. לנו היה כסף, והחלטנו לקחת גם אותם, וכבר היינו משפחה גדולה והיה צורך להרחיב את מקום המחבוא וזה חשף אותנו. ביום השלישי באו הרוצחים שכינו עצמם פרטיזנים וקראו לכולם לצאת מן המקלט. כבר לא היה לנו מראה של בני אנוש, הם עצמם נבהלו. החל חיפוש, מי שהיה לו כסף, לקחו ממנו, לקחו מכולם את המגפיים. ביום ההוא נפלו מידיהם ארבעים וחמישה יהודים ביער, בני גם הוא היה ביניהם. הנותרים התחילו שוב לחשוב על בית. בלילה הבא הלכנו לווּלקה ושוב חזרו הדברים על עצמם, עד שבנינו לנו מקום להניח בו את ראשנו. מדי לילה נאלצנו ללכת 12 ק"מ להביא על הכתפיים תפוחי אדמה ופת לחם להחיות את נפשנו. תמיד היינו רעבים. שני ילדיי, שאז עוד היו אתי, מנשה וברוך, שכבו תשושים. ברוך שאל: "אימא, עוד יבוא יום שנוכל לאכול תפוחי אדמה לשובע?" מה יכולה אם להשיב? אם כמובן רוצה תמיד לנחם את ילדיה, ובלבי חשבתי: כולנו נידונים למוות, במוקדם או במאוחר.

במקום זה היינו תשעה שבועות עד שגילו אותנו ונאלצנו לעזוב את המקום. שוב נטלנו מקל נדודים. נשאלה רק השאלה – לאן? החלטנו לחזור לנוויר לחפש פרטיזנים. בבואנו לכפר הכו אותנו פולנים כהוגן, ואז אמרו לנו כי במרחק לא רב יש פרטיזנים ואנחנו יכולים ללכת. הלכנו ויצרנו קשר עם הפרטיזנים, החלו חיים קלים יותר. היה מזון, ילדיי היו שבעים. ועתה החלו לשלוח למשימות, ובעלי יוסל נהרג. נותרתי עם שני ילדים עד היום בו אמרו הפרטיזנים שאנחנו עוזבים את היער כי הגרמנים מתקרבים.

הכול היה ארוז, היינו כולנו אמורים ללכת לרפלובקה, שם כבר היו הרוסים. הדרך הייתה קשה, לא כולם היו מסוגלים ללכת, אחדים

נשארו בגלושה רבתא. בבואנו לרפלובקה, מיד גויסו הגברים שלנו ונשלחו להילחם בארכנגלסק, גם שני בניי היו ביניהם, נשארתי בודדה כאבן בשדה. שבועות אחדים היינו בלושה ואז אמרו לנו הרוסים שקמין קושירסקי כבר נכבשה. נתנו לנו סוסים ובאנו לקמין אל הקברים שהשארנו. בין השבים הייתה פייגל וטון, שלושת ילדי משה זאסק מבוזק. אני ופייגל וטון היינו כל הזמן יחד.

מה עושים הלאה? לשהות במקום בו הותרנו מתים רבים כל כך, היה בלתי אפשרי. לחיות בקרב הגויים ששדדו את הנכסים ורכוש שלנו, לא יכולנו. לאחר שהייה של ימים אחדים בעיירה, באו יהודים נוספים, יענקל גולדשטיין ומשפחתו. בינתיים נשארנו עד שיהיה לאן ללכת.

לפתע הודיעו הרוסים שכולנו יחד עמם חייבים לעזוב את קמין כי החזית בנסכיז'. הלכנו כולנו לכפר גְריווה, שם שהינו שישה שבועות עד שנאלצנו לעזוב גם מקום זה, ושוב חזרנו לקמין. לא הייתי מסוגלת להיות בקמין, כל פינה הייתה רוויה בדם. לכל מקום שהלכתי ראיתי את היקרים לי. עליתי לקבר האחים, נתקלתי ברגליים, ידיים, ראש עטור שער, שיניים, אספתי הכול, בכיתי כהוגן וקברתי הכול, החלטתי לעזוב את קמין.

עברתי לרטנה. פגשתי שם ניצולים, את אברהם ברג ואשתו. ביתם שרד והם הזמינו אותי לגור עמם. נשארתי כמובן. קיבלתי מכתבים מבניי, לבסוף התעכב הדואר ולא קיבלתי כל מכתב. לבי אמר לי שקרה משהו, תשעה שבועות חלפו, בוקר אחד נפתחה הדלת ונכנס בני מנשה, נפוח מרעב ובקושי גורר את רגליו. מרוב תדהמה התמוטטתי, חלפו דקות עד שהתאוששתי. הכנתי אוכל ובני התפלא שכבר יש לנו הכול. הוא היה חולה. רופא העניק לו טיפול טוב וכעבור כמה שבועות החלים.

נסעתי עם בני לקיוורץ ומשם ללמברג. בני השני, שנשאר ברוסיה, נסע באנייה, נפל לים וטבע. מלמברג נסענו לז'שוב. שם ראינו אנשים באים ממחנות גרמנים, נסענו יחד אתם עד שבאנו לבוקרשט. בבוקרשט פגשנו שליחים מישראל, שוב הפרידו ביני ובין בני, הוא נשלח לאיטליה, אני קיבלתי סרטיפיקט ובאתי לארץ ישראל ב-25.9.1945, בישראל נפגשתי עם בני.

מתוך הפרק: שואה וגבורה ע' 638 – 648.



יעקב גולדשטיין **כך השמידו את היהודים**

ב-22.6.1941, כשהגרמנים תקפו את רוסיה, הם כבשו תוך ימים אחדים את קובל. שבועיים הייתה קמין חופשית מגרמנים, ואז נסעו כמה אוקראינים לקובל, בראשם רופא וטרינר אוקראיני, והביאו כמה כלי רכב עם גרמנים לבקר בקמין קושירסקי, ולשמוח בהם כבאורחים רצויים, משום ששחררו אותם מן הקומוניסטים. לכבוד אורחים חשובים אלה ארגנו האוקראינים, חשובי העיר, קבלת פנים נאה ושולחנות ערוכים באולם הגדול של בית העם.

בשעת ערב מאוחרת, כשהאורחים החשובים והמוזמנים, אוקראינים בלבד, היו בגילופין, הם לא שכחו את היהודים. כמה גרמנים ואוקראינים אחדים, הביאו שבעה יהודים כדי שיבדרו אותם קצת. היו אלה: נח בינוק [ביניוק] ואשתו ינטל, היפהפייה כינו אותה, אברהם קטן, פסח בֶּרש בעל העגלה ובנו, שלמה קולָטץ' מנהל חשבונות, אברהם-יצחק סנדיוק. הכריחו אותם לרקוד ריקודים יהודים שונים ולשעשע אותם.

הם בילו כך כל הלילה עד שחר. כשהתכוננו כולם ללכת, בא אוטו גדול מכוסה ברזנט, העלה את שבעת היהודים והובילם לבית העלמין. הורו להם לחפור בור וירו בהם. אלה היו הקרבנות הראשונים של קמין קושירסקי.

כעבור שבועות אחדים שוב באו מקובל כמה כלי רכב עם גרמנים והלכו מבית לבית לחפש גברים, בעיקר צעירים. הביאו אותם לביתו של יוסף פרצ'יק, שנשמר בידי גרמנים אחדים.

כשנודע ליהודים שהגרמנים עוברים בין הבתים לתפוס אנשים צעירים, הסתתרו רבים במרתפים ובעליות גג, עם זאת נתפסו 72 אנשים. החזיקו בהם במשך הלילה ובשעת בוקר מוקדמת באו משאיות והובילו אותם לחורשה סמוך לכפר הוטה קמינר, מרחק 5 ק"מ מקמין, הורו להם לחפור בור וירו בכולם. יישרו את האדמה מעל לבור ותקעו בה עצים דקים כדי להסוות את המקום.

כעבור זמן קצר בא ממשל קבוע, מפקדה ובה ארבעה אנשים: גביטס-קומיסר בשם פריץ מיכאליס, ממלא מקומו קראוזה ועוד שניים, כולם אנשי אס-אס. הם התאכסנו בבניין של מייסטל. ז'נדרמריה ובה עשרים איש התאכסנה בבית הגדול של דְמוחובסקי על ההר. מיד החלו בהקמת משטרה אוקראינית, עזר לז'נדרמריה, שלא הייתה טובה מן הגרמנים ביחסה ליהודים.

ימים אחדים לאחר בואם נורתה סימה, אשתו של עקיבא אייזנברג. ממלא מקום הגביטס-קומיסר, קראוזה, בא לביתו של עקיבא בלילה, שיכור, ודרש למסור לו את בתם רייזל, סימה התנגדה, ירו בה.

חודשים אחדים לאחר בוא הגרמנים לקמין, עוד חיו היהודים חופשיים, איש-איש בביתו, פרט ליהודים שחיו ברחובות הנוצרים ונאלצו לעזוב את בתיהם ולעבור למרכז העיר, שהיה מאוכלס יהודים בלבד. ואז החלו לבנות גטו ליהודים, והיה על היהודים לספק קרשים בעובי אינץ' ובגובה שני מטרים. היה על היהודים גם לבנות בעצמם את קירות הגטו.

הגטו כלל את רחוב קובל מימין, בואך מתחנת הרכבת, חצה ליד דירתו של לייביש גולדשטיין, ומן הצד השני ליד המאפייה של אליעזר קמינר, עד רחוב דולניקי. הבתים בחזית, כמו אלה של לרמן, פלוס, המסעדה של בָּבֶּלוביץ', פרצ'יק, היו מחוץ לגטו.

נדרש שקורות העץ יהיו מותאמות זו לזו היטב על מנת שלא ניתן יהיה לראות מבעד להן. מעל היו לייסטים שעליהם נמתחו שלושה חוטי תיל דוקרני, למנוע מעבר לצד השני. בלב הגטו, ליד ביתו של ניסי דוב, היה שער גדול, דרכו נכנסו ויצאו.

באחד הימים פקד הגביטס-קומיסר על כל האנשים הצעירים להתייצב תוך שעתיים בבניין העירייה, מי שלא יתייצב יירה. התקבצו כ-200 גברים, הם אמרו שנחוצים להם עובדים לקייב.

בו בזמן נשלחה פקודה זהה לגלושה זוטא: על כל האנשים הצעירים לבוא לקמין לאלתר. אך משם לא בא איש, כולם הסתתרו. החזיקו באנשים יומיים ולאחר מכן שחררו אותם. נודע שרצו לירות בכולם, אך תכניתם הייתה לאל. כעבור ימים אחדים נסעו ז'נדרמים לגלושה זוטא, קיבצו את כל היהודים וירו בכולם עד אחד משום שלא התייצבו

בקמין. יהודי אחד הביאו לקמין, גילחו את זקנו, ובלילה תלו אותו על גזוזטרת בית העם שבלב העיר, הוא היה תלוי כך יומיים למען יראו וידעו כולם כי יהודי גלושה זוטא לא מילאו את פקודתם.

כשהיה הגטו מוכן הורו למתורגמן דוד בר, חתנה של מלכה גורטנשטיין, לדאוג לבחירת יודנרט שחבריו יהיו הנציגים היהודים ובו-זמנית ימלאו את דרישות הגרמנים מן היהודים.

חברי היודנרט היו: יושב הראש דוד בר, יודל מליק, יעקב-יצחק קלורמן, אריה דקלבוים, שמאי מייסטל, יעקב כשר ובן-ציון קארש המתגורר בראשון לציון.

כשהכול היה מוכן, יצאה באחד הימים, בשעה שבע בבוקר, פקודה שעל כל היהודים הגרים מחוץ לגטו לעזוב את בתיהם ולעבור תוך חצי שעה לגטו, לאחר המועד שנקבע יירו במי שימצאו בבתים.

מיד הוצב משמר בשער הגטו, איש לא הורשה לצאת ולא להוציא או להכניס דבר. מדי בוקר היה על הגברים והנשים להתכנס ליד היודנרט, משם שלחו אותם לעבודות שונות שהמפקדה הגרמנית הורתה עליהן ליודנרט. אסור היה ללכת לעבודה אחד-אחד אלא בטורים בלבד.

בשני בתיה של מלכה גורטנשטיין הותקנו סדנאות מקצועיות נפרדות, למשל סדנה בה עבדו ארבעים ושתיים נערות בסריגה עבודת יד, וייצרו פריטי צמר כמו סוודרים, שמלות. אתל גולדשטיין וקוקי פוגטש ניהלו סדנה זו. בסדנת החייטים היו המנהלים סנדר קורז', מיכאל פורטנוי מן הבנאים, יעקב זלצר ואחיו לייבל.

כל אדם בגטו קיבל 100 גרם לחם בלבד ליום. יהודים עבדו קשה מאוד, היה עליהם להעמיס קרונות, לשאת שקים במשקל 100 ק"ג לקרונות, להטעין בולי עץ לקרונות, ועבודות קשות נוספות. כך גם הנשים, הן עבדו קשה מאוד.

כמה מאנשי היודנרט פיקחו על הליכת היהודים לעבודה. בה בעת החל היודנרט לדרוש, בפקודת הגביטס-קומיסר, מן היהודים למסור חליפות טובות או אריגים איכותיים וכדומה. הטילו על כל היהודים מס של מטבעות זהב או חפצי זהב, לפי שיקול דעת היודנרט. אם יביאו זהב –

אמרו ביודנרט – לא יעשו הגרמנים כל רע ליהודים. כופר מסוג זה היה תכוף מאוד.

גברים רבים לבשו מעילים ארוכים בלכתם לעבודה (גם בקיץ) כדי שיוכלו, בשובם מן העבודה, להכניס לכיסים כמה תפוחי אדמה או פרוסת לחם, מבלי שיבחינו מה הם נושאים עמם. אם הגרמנים או השוטרים האוקראינים הבחינו ומצאו מצרכים, ירו באיש מיד.

תנאי המגורים בגטו היו גרועים מאוד. גרו עשרה עד חמישה-עשר אנשים בחדר, והיינו במצוקה גדולה.

שלושה חודשים לפני השחיטה הראשונה, שהייתה בכ"ז באב 1942, ביטלו הגרמנים את החלוקה של 100 גרם לחם. המצוקה גברה, והבנו כי במוקדם או במאוחר העתיד חתום.

יום לפני השחיטה, בכ"ו באב, באו מברסט-ליטובסק שלושה גרמנים מן האס-אס, הבהלה בגטו הייתה עצומה. באותו לילה לא ישן איש, כולם היו בחוץ, כל אחד רצה להיוודע דבר. אחדים יצאו מן הגטו והלכו ליער. בשעת לילה מאוחרת הבחנו שהשמירה על הגטו הוגברה וכבר לא ניתן לצאת ממנו, הבנו כי שלושת האורחים לא הביאו עמם שום טוב.

בשעת ערב מאוחרת הביאו מן המפקדה הגרמנית אל חנה אנגל 20 ק"ג קמח כדי שתאפה לחם למען המפקדה. למחרת, בשעה שמונה בבוקר, יבואו לקבל את הלחם. חנה אנגל הייתה אופה לחם למפקדה פעמיים בשבוע. הפעם הביאו לא משום שהיה להם צורך אלא משום שנודע להם שהיהודים בגטו מאוד לא רגועים. הם עשו זאת על מנת להרגיע, שאין להם כוונות רעות. אך במשך כל הלילה שוטטו יהודים בחוץ בפנים מבוהלים, קשה לתאר את גודל החרדה.

השכם בבוקר, בשעה ארבע, בא ממלא מקום הגביטס-קומיסר עם ז'נדרמים, הורה לקרוא ליודנרט ופקד שכל היהודים, ללא יוצא מן הכלל, זקן ונער וחולים, יצאו מן בגטו, רצונם לבצע חיטוי למניעת מחלות. כולם התאספו ליד היודנרט והורו להם להסתדר בטורים בחמישיות. כשהתחילו לצעוד מן הגטו הצטמרו כולם: ראו גרמנים ושוטרים אוקראינים עם נשק אוטומטי שומרים שמירה כבדה שאיש לא יברח. הובילו את כולם לזאסטאוויה, כך נקרא היישוב לא רחוק

מבית העלמין. היה שם מגרש גדול, ארבעים דונם שטחו, מוקף גם הוא קרשים, בפנים היו צריפים שבנו יהודים, אמרו שיביאו לשם מקובל שבויים רוסים לעבודה.

המגרש היה שמור שמירה כבדה בידי גרמנים ושוטרים אוקראינים. ניתן להבחין כי כעשרים ותשעה איכרים חופרים שני בורות בבית העלמין. היה יום חם מאוד ולא הייתה טיפת מים ללחלח את השפתיים החרבות ואת הגרון. אנשים התעלפו.

בשעה ארבע אחר הצהריים בא הגביטס-קומיסר עם נציגיו, וגם ז'נדרמים רבים ושוטרים אוקראינים, ציוו על כל האנשים לעבור לצד אחד. מנגד התייצבו הגרמנים והשוטרים האוקראינים כדי שאיש לא יעבור לצד השני. הגביטס-קומיסר הוציא חבילה של תעודות חיים לחלק בין האנשים הכשירים לעבודה, בני חמשה-עשרה עד ארבעים וחמש, והחל בקריאת שמות, שיבואו מיד לקחת את תעודת החיים ויתייצבו בצד השני, צד החיים.

אין לתאר ולשער את מראה האנשים. היו כמה אלפי אנשים, כל אחד רצה לשמוע אולי קוראים בשמו, מי שלא מיהר לקחת את תעודתו, התעודה נקרעה.

כולם עצרו נשימתם כדי שיוכלו לשמוע את קריאת השמות. ועם זאת מנשימה של אנשים רבים כל כך עלה רחש, כי הנשימה לא הייתה טבעית. כשקראו בשם אבי המשפחה ובשם האם לגשת לקבל את התעודות, באו עמם גם ילדיהם הקטנים. למרבה הצער, בבואם למקום בו ניצבה שורה ארוכה של גרמנים ושוטרים אוקראינים שאחזו בידיהם מקלות חזקים, נהדפו הילדים לאחור והורחקו מהוריהם וגם הוכו קשות. כששמעו ההורים את קולות הזעקה של ילדיהם, שאין מניחים להם לעבור, הם שבו בריצה וסירבו לקבל את תעודות החיים. ראיתי שקראו לאיצ'ה ברנהולץ ולאשתו שרה לקבל את תעודותיהם, שני ילדיהם פייוויש ובסקה, ילדים מוצלחים מאוד, רצו בעקבותיהם, כשתלשו מידיהם את הילדים ולא הרשו להם לעבור עם ההורים, צעקו הילדים: "אבאלה, אימאלה, על מי אתם נוטשים אותנו?" הם לקחו את הילדים על ידיהם ושבו על עקבותיהם. מחזה דומה ראיתי כשקראו בשמו של עקיבא אייזנברג ובשם בתו הבכורה רייזלה, רצו בעקבותיהם גם שלושת הילדים הקטנים. כשהדפו את הילדים לאחור והכו אותם

במקלות, שבו עקיבא ובתו רייזלה על עקבותיהם ולא לקחו את תעודות החיים. מקרים כאלה היו רבים.

הדוחק של האנשים היה גדול, כל מי שהיה מרוחק קמעה, רצה לשמוע שמא קוראים בשמו. נשים וילדים רבים התעלפו והיו למרמס כי לא ניתן להרימם, ראו שהבורות כבר מוכנים עבורם.

היו כ-800 תעודות חיים. משחולקו כ-600 תעודות גבר לחץ האנשים עוד יותר, ראו שנותרו מעטות, כל אחד רצה לשמוע אולי קוראים בשמו ונדחק קדימה. הגביטס-קומיסר התכעס על אי-השקט והדחיפות בקרב האנשים, חטף את התעודות הנותרות, כ-200, וקרע אותן.

האנשים שקיבלו את תעודות החיים נצטוו להיכנס לשני צריפים שנבנו שם, הציבו משמר כדי שאיש לא יצא. האנשים שנשארו בצד השני הוקפו גם הם בידי ז'נדרמים כדי שאיש מהם לא יברח. ואז קרבו ז'נדרמים אחדים, ספרו חמישים איש, גברים, נשים, ילדים, ללא יוצא מן הכלל, גירשו אותם לבור בעומק של מטר שנחפר שם, והורו לכולם להתפשט לגמרי, שמא נושא מי מהם זהב על גופו או דולרים, וגירשו אותם לבורות האחרים, שם הורו להם לשכב במהירות ופניהם כלפי מטה, מי שלא הזדרז לשכב קיבל מן הגרמנים חבטה במקל על הראש ונפל מת. בבור, משני צדיו, עמדו שני גרמנים עם מכונות ירייה וירו עליהם. ודאי היו אנשים רבים שנותרו חיים, אך מיד באו חמישים נוספים, והכול התנהל במהירות. הארגון היה טוב. הדבר נמשך כשעתיים, כ-3,000 אנשים היו מוטלים בבור. הזעקות והצעקות של האנשים ושל הילדים לא ניתנים לתיאור. מי שלא מיהר להתפשט הוכה מכות רצח. כשהגיע תור הרב של לושה שעמד עם יצחק אייזנברג, הם סירבו להתפשט, הכו אותם ברצחנות עד כי נפלו מתים, ואז תלשו מהם את בגדיהם וגררו אותם אל הבור. ילדים קטנים, אחזו ברגליהם והשליכו אותם חיים לבור.

יהודי לושה, שהיו חופשיים במשך כל הזמן, ולא הופרדו בגטו, נצטוו תחילה לקצור ולקטוף הכול מן השדות והגנים, שם עסקו היהודים בעיקר בעבודת אדמה. הבטיחו להם שיוכלו לקחת עמם הכול ולנסוע לקמין, להיות עם כל היהודים. ביום בו הרגו את יהודי קמין העמידו לרשות יהודי לושה עגלות איכרים רבות והורו להם לפנות מבתיהם את כל החפצים וגם תבואה ותפוחי אדמה, על מנת שיהיה די אוכל

למשך כל החורף, עגלות היו למכביר. בבואם לקרבת קמין, באו לקראתם ז'נדרמים והורו לכל היהודים לרדת מן העגלות, את העגלות הטעונות חפצים ומצרכים פרקו למחסניהם ואת היהודים גירשו לבית העלמין, למקום בו היו הבורות, הורו להם לפשוט את בגדיהם, והם נורו בבורות כמה שעות לפני יהודי קמין. הבורות היו באורך של 10 מטרים, 5 מטרים עומק, 5 מטרים רוחב. שפת הבור הייתה בגובה פני האדמה כדי שיוכלו להיכנס.

בור אחד היה מלא הרוגים, בשני היו רק שורות אחדות. הבור המלא לא כוסה באדמה במשך שלושה ימים, כי הדם פרץ מן הבור כמו מתוך מעיין והשתפך סביב. ביום השלישי, כשהאדמה ספגה את הדם ודרך הגישה יבשה, הביאו הגרמנים כמה עגלות סיד ופיזרו מעל לבור ואז שפכו אדמה על ההרוגים.

נותרו 600-700 יהודים. החזיקו אותנו במשך שלושה ימים באותם צריפים ללא מזון וללא טיפת מים.

הגרמנים פינו מן הגטו את חפצי הערך, בידלו חלק קטן למען הנותרים, ושומה היה על כולם ללכת לעבודה כמו קודם, למקומות העבודה המיועדים להם. הסדנאות פעלו עם מספר אנשים קטן בהרבה.

השורדים כולם נראו כמתים חיים. רוחם רפתה; לכולם אבדה כבר מרבית המשפחה, וגם הם ידעו מה צפוי להם.

כעבור שלושה חודשים שוב בא מברסט ליטובסק ג'יפ ובו אנשי אס-אס. מיד לאחר בואם בא הגביטס-קומיסר עם נציגיו לסדנאות, הייתה שעת צהריים, וחילק שתי תעודות בלבד, לשני עובדים בכל סדנה, רק למנהלי הסדנאות, והורה להם לבוא למחרת בבוקר למקום מיועד, לבניין ברחוב קובל בו היה בעבר בית חולים. סך הכול היו 70 איש. בהם גם חברים מן היודנרט, בר היושב ראש, יודל מליק וכך הלאה. מיד נודע הדבר ליהודים בגטו, מי שביקר במקום העבודה. הפניקה הייתה גדולה מאוד, אנשים הבינו כי בא רגע החיסול הסופי של המיותרים. רבים מן האנשים שהיו בעבודה מחוץ לגטו, לא שבו לגטו. הם הסתתרו בשדות עד רדת החשכה כדי שיוכלו לברוח ליערות הסמוכים. לגרמנים נודע שיהודים נמלטים לכל עבר והם שיגרו ז'נדרמים ושוטרים אוקראינים לדרכים, יהודים רבים נהרגו אז.

למחרת בבוקר בא הגביטס-קומיסר לגטו עם נציגיו ועם הז'נדרמים והשוטרים האוקראינים, וציווה על כולם לצאת מן הגטו. גירשו את כולם למקום בו נרצחו היהודים בפעם הקודמת. רק אנשי הסדנאות, מעל ל-70 איש, נשארו כלואים בבניין בתוך חדר, במקום אליו נאמר להם לבוא, משמר עמד בחוץ ושמר.

כל האנשים שהובאו למגרש נורו באותה שיטה, כקודמיהם, בבור השני שעוד לא היה מלא, והתמלא יהודים.

בבוקר ההוא נסע הגביטס-קומיסר בלוויית ז'נדרמים ללוביישוב שהייתה בשליטתו, להרוג את היהודים שנותרו בגטו. זה היה החיסול האחרון של יהודי קמין קושירסקי ושל לוביישוב. כ"ב בחשוון 1942.

כשבא הגביטס-קומיסר ללוביישוב לגטו, והורה לכל האנשים לצאת משם, הם כמובן הבינו שמגרשים אותם אל הבור. ליד הגביטס-קומיסר עמד צעיר חסון שכל משפחתו הושמדה בשחיטה הראשונה, היה זה דודנו של סנדר קורז'. היה בכיסו תער, הוא החליט ברגעי חייו האחרונים לקחת נקם מן הגביטס-קומיסר. הוא ניגש אליו ורצה לשסף את גרונו בתער, אך הגביטס-קומיסר היה חזק למדי והוא לא הצליח לשסף את גרונו ורק חתך את פניו ואת אפו. מובן שהאיש נורה לאלתר עם שאר היהודים.

כשהביאו את הגביטס-קומיסר מלובייישוב פצוע, הוא ציווה לחסל את 70 היהודים שנותרו בסדנאות. כך חוסלו כל יהודי קמין קושירסקי. 70 אנשים אלה, שהתכוונו להשאירם לפרק זמן נוסף, נועדו ללמד אוקראינים שיוכנסו לסדנאות את המקצועות, ואז יהרגו אותם.

הגרמנים ידעו כי יהודים רבים ברחו ליערות וגם הסתתרו אצל נוצרים. הם הודיעו לאוקראינים כי מי שיביא אליהם יהודי חי, יקבל שני ליטרים נפט ושלושה ק"ג מלח, שלא ניתן היה להשיג אז בעד שום הון שבעולם. האוקראינים לא התעצלו ויצאו בלילות בנתיבים שונים, שידעו כי יהודים הולכים בהם לכפרים אל מכרים נוצרים לבקש לחם, בדרך זו היו תופסים יהודים ומביאים לגרמנים. אם היו ליהודי זוג מגפיים טובים עליו או חליפה איכותית, היו הורגים אותו בעצמם ומסירים את בגדיו.

מתוך הפרק: שואה וגבורה ע' 649 – 659.



פראדל גולדשטיין-קופילר, חולון **אשר עבר עליו**

כשבאו הקומוניסטים לקמין קושירסקי בשנת 1939, קמה האוכלוסייה העוינה לתחייה. הרוסים סיפקו עבודה לעוניים ופתחו בתי ספר. למדו רוסית ויידיש. הם החרימו את החנויות ולקחו את בתי המלון.

הרוסים היו במקום שנתיים, מ-1939 עד 1941. האוכלוסייה הנוצרית התייחסה בשנאה ליהודים. הנוצרים הלשינו לממשל הרוסי על העשירים. האוכלוסייה היהודית הייתה מורכבת מפועלים: סנדלרים, חייטים, פחחים, מסגרים, ואינטלינגנציה. בחודש סיוון שנת 1941, באחד מימי ראשון, הפציצו מטוסים גרמנים את העיר. הבתים החלו לבעור. מטוס אחד טס מעל לבית המלון שלנו, "בריסטול", וביקש לפגוע בו, אך לא הצליח ופגע בביתנו, בצד הדירה שלי ונפצו כל החלונות. המיטה הקטנה של ילדתי ניצבה לא רחוק מן החלון והתמלאה כולה שברי זכוכית, ובתי נפצעה מאוד. אנשים רבים נפלו, פרצה פניקה. אנשים רצו להסתתר בבנים, תחת העצים, אחדים רצו לעבר הכפרים להסתתר אצל נוצרים. צעקות הילדים היו נוראות וגם נעיית הפרות; המראה היה כשל הפוגרום בקישינב שתיאר ביאליק.

אחר כך באו החיות הנאציות ומיד הקימו יודנרט שתפקידו היה למלא את דרישות הגרמנים. תחילה דרשו למסור גברים בני שש-עשרה עד ארבעים, עשו זאת בערמה. על מנת שלא יעלה על הדעת שהם נלקחים למוות, הורו להביא אוכל וחפצים, לא ראינו עוד את החטופים. הרוצחים הגרמנים דרשו תמיד יהלומים, כסף וחפצי ערך אחרים.

לפי שעה עוד הייתה לנו רשות להלך באזור חופשי לכל מקום.

היה קושי לדאוג לאמצעי מחיה. אני הייתי עוטה על עצמי סודר גדול, כדי שאוכל לשאת חפצים תחתיו, בגדים, מפות, וללכת אל מכרים פולנים לבקש בקבוק חלב ודברי מזון אחרים. הייתי הולכת אל הטוחן בטחנת הקמח של אבי לבקש חלב לילדתי ולילדי אחותי, בתמורה נתתי לו בגדים וחפצים אחרים.

לא זמן רב נמשך חופש התנועה. לאחר ששדדו הגרמנים הכול, הקימו הרוצחים גטו ברחוב קובל, החל בבית המלון של הוריי עד דוד קוזק. החצר בה גרנו כולנו הייתה מחוץ לגטו.

בגטו התנהגנו זה לזה פחות או יותר באנושיות. לאחר מכן הורע המצב. שילחו אותנו לעבודה ברכבת, להטעין מזונות שונים כגון ביצים, תרנגולות, פרות, שהרוצחים הנאצים החרימו מן האוכלוסייה. לעתים לקחה משם אם ראש כרוב או כמה תפוחי אדמה. השוטרים בדקו כל אחד, כשמצאו משהו לקחו והכו. תכופות היה הקומיסר קראוזה בא לביתנו בקולות פרא, עובר מחדר לחדר, מתבונן בכל פינה, בודק את האנשים ועוזב בצעקות פרא.

לפתע שמענו כי משהו אינו כשורה, בשורות רעות. כל דבר של מה בכך מעורר בנו חרדה והלמות לב. הגזרה המעציבה פשטה במהירות בעיירה: ב-8 באוגוסט [1942] חייבים כל היהודים לעזוב את הגטו למשך שלושה ימים. כל אחד רשאי לקחת עמו חפצים אחדים. שם, במחנה, יחלקו אישורים לכשירים לעבודה, באישור רשומה כל משפחת העובד.

בעלי בא וסיפר כי על היהודים לעבוד באתר הבנייה בקצב מהיר, לסיים את בניית הווילה של הקומיסר וגם את הווילה לראש המטה. באו אשת הקומיסר ואשת ראש המטה. המצב החמיר. בעלי אמר לי: "אולי נסתתר בבוידם כלשהו?" אני לא רציתי. נלך כולנו יחד עם ההורים והפעוטות למקום אליו ילכו כל היהודים. ואז נתקבלה פקודה לעזוב את העבודה וללכת לגטו. בגטו גברה הפניקה מרגע לרגע. באותו לילה לא ישן איש, אף לא הילדים הקטנים. במקום להפשיט את ילדתי לשינה, הלבשתי עליה עוד כמה שכבות בגדים לשינה. שאלה אותי הילדה: "אימא לאן נוסעים?" מה היה לי להשיב לה? גם חמותי ליבה יפה ובתה מלכה באו אלינו בלילה ההוא כדי לא להיפרד מבנה.

ביום שני 10 באוגוסט, בשעה שש בבוקר, נתקבלה פקודה להתייצב בשער, כל היהודים: גברים, נשים ואפילו תינוקות. ליד השער כבר עמדו כמה גרמנים ושוטרים אוקראינים רבים. כשכל היהודים התכנסו, פקדו להסתדר בטורים בשישיות. את מחצית היהודים בגטו סגרו. אחזתי את אמי תחת הזרוע, היא נחלשה מאוד מן הצרות שעברו עלינו, בעלי החזיק על ידיו את הילדה, ילדתי שואלת: "אבא, איפה

אימא תבשל?" היא צועקת, בוכה, רוצה הביתה. אנחנו סובלים, הולכים למקום אליו מוליכים אותנו. סבלם של הילדים הקטנים ובכיים בשפתיים רפות היה נורא, איך לא פקע הלב לנוכח המראה?

אשתו של קולָטץ' הובילה עמה ילד בן ארבע ושני פעוטות, תאומים, בזרועותיה, לקחתי ממנה ילד אחד לשאת אותו בזרועותיי כדי להקל עליה. באנו למגרש הארוז, סביב הגדר ישבו אוקראינים רבים חמושים בנשק. בעלי אמר לי: "את רואה, הרי חופרים בורות בבית העלמין". אני כבר לא מסוגלת לדבר, אני מבולבלת. אנחנו תולשים את שער ראשנו, צועקים, בוכים על אסוננו הגדול ועל דורנו היפה החף מפשע, שגדל להיות טרף לציפורני הרוצחים הנאצים.

אחר כך באו למגרש שאר יהודי הגטו. הביאו גם את החולים מבית החולים. בו ביום, יום שני בשעה שתיים, החלו לחלק את רישיונות המעבר לכשירים לעבודה, כל היהודים התחילו לבכות ולצעוק, גם הילדים פרצו בבכי. רבים חטפו רישיונות של אחרים ומיהרו לצד החיים. שאלתי את בעלי מה יהיה על הורינו, אחים אחיות, ילדי אחיותיי, אחי וגם בתנו, מהו גזר דינם. תודעתי אבדה לי.

במהומה הגדולה שמעתי שקוראים בשמו של בעלי ובשמי. תפסתי את בתי בזרועותיי. חמותי ליבה יפה עמדה בסמוך לנו, היא הבינה הכול. אחד היהודים קרא אל חמותי לקחת את בתי מידיי. חמותי עמדה ולא ידעה את הנעשה אתה, ולקחה ממני את כוכבי המתוק, את ילדתי המלבבת, הניהלה יפה. בנו מאיצים, אינני יודעת לאן. במגרש נבנו צריפים חפורים באדמה. גירשו אותנו לתוך אחד הצריפים. ליד הדלת עמד שוטר, רוצח גרמני עם מכונת ירייה, מראהו כשל מי שמתאווה לבלוע את כל היהודים.

בראותי כי אני יחידה ממשפחתי, ובתי איננה, שאלתי את בעלי: "איפה כולם ואיפה אמך ובתנו?" לידנו עמדה ינטה ירוזדיצקי מקמין, היא אמרה לי: "משפחתך וגם בתך, נשארו כולם במגרש הארוז לחיסול".

ברגע ששמעתי זאת הקמתי קול זעקה ורציתי לצאת דרך הדלת, זה לא היה אפשרי. רוצחים גרמנים עמדו ליד הדלת והכו במוטות ברזל על הראשים. מיהרתי לחלון וניפצתי את השמשה, רציתי לקפוץ החוצה,

מיהר לבוא רוצח גרמני וחבט בחזי בחרבו, נפלתי מתעלפת, עד שבא רופא יהודי והשיב את נפשי.

כל היהודים שלא קיבלו תעודות, נגזר דינם למוות. הורו לכולם להתפשט, גירשו אותם בקבוצות של חמישים אל הכביש והשליכו אותם לבורות.

הוכנו שני בורות רחבים ועמוקים, שיכילו כמה שיותר. הקולות קורעי הלב והבכי היו חזקים כל כך והרקיעו שחקים, עד שגם הנידונים לחיים נראו כמתים. הרוצח הנאצי שפיקד על השוטרים האוקראינים והגרמנים, ישב על שרפרף ועישן סיגריה בנחת, כאילו לא קרה דבר. האדמה נשטפה בדם חפים. כיסו את הבורות. האדמה רעדה. אטמו בסיד כדי שהאדמה לא תרעד.

נהרגו אז 2,000 יהודים, 800 ילדים ו-130 צוענים מקמין קושירסקי ומן הכפרים השכנים.

בשחיטה הראשונה נרצחו אמי היקרה רייזל גולדשטיין; בתי הניחלה יפה, היא הייתה בת ארבע; אחיותיי: שיינה ושלושת ילדיה, מירלה, מאירקה ויעקבל; חוהלה, בת אחות; איטה ובנה הקטן חיימקה; סימה גולדשטיין; גם אח, שלמה גולדשטיין עם אשתו שרה ובתם הקטנה פסיהלה; חמותי ושלוש בנותיה: שרה, פייגל, מלכה, בעליהן וילדיהן; (בן בשם משה יפה נהרג בצבא); חמי זכה למות ארבעה חודשים לפני השחיטה, מת מייסורים, שמו היה יהושע יפה.

במשך כל הלילה בצריף, בכיתי ותלשתי נתחים מבשרי. בעלי התחנן אליי להירגע קצת. היהודים השבורים והדואבים חשבו שיצאתי מדעתי.

ביום שלישי בבוקר שחררו אותנו מן הצריף, היו שני צריפים ובהם יהודים חיים. הורו לנו להסתדר בשורות ובדקו את התעודות. נמצאו יהודים אחדים שלא היו להם תעודות נכונות; הם יצאו בתעודות עם שמות זרים. יהודים אמרו כי יחזיקו בנו כמה ימים עד להקטנת הגטו. שוב נתקבלה פקודה להסתדר בשורות וגורשנו חזרה לגטו. אבי ומשה לוסטיקמן עם אשתו רייזל היו עמנו.

כל מה שהיה בבתים סולק, גבר המחסור באמצעי מחייה. מדי יום קיימו מניין בבית המלון שלנו. מתפללים, אומרים קדיש, בוכים, מתרעמים על עצמנו על שנותרנו בחיים רק כדי לסבול.

נשמעות זמירות חדשות, צרות חדשות, תוך שלושה חודשים מתכוונים לחסל את הגטו. הטוחנת הנוצרייה מטחנת הקמח של אבי באה אלינו ואמרה ששמעה כי תוך שלושה חודשים חושבים לחסל את כל הגטו, שניתן לה את חפצינו הטובים, עדיף שחפצינו יהיו לה ולא לאחרים. בעלי בא מן העבודה וסיפר לנו שהקומיסר עובר בין הסדנאות, רושם מחדש את העובדים ומשאיר בעל מקצוע אחד בכל סדנה, וכי הוא בין הנשארים. בעלי היה מנהל חשבונות ראשי, ועדיין הביא תועלת לרוצחים הנאצים. 83 יהודים נבחרו להישאר, הנותרים, על ילדיהם, נידונו למיתה.

בדיוק כעבור שלושה חודשים, גם כן ביום שני, בכ"ב בחשוון [תש"ג], כשהרוצחים הנאצים פרסמו את הגזרה כנגד היהודים הנותרים, פרצה פניקה ומהומת ריצה, מי שיכול הציל עצמו. אנשים ברחו בבהלה. בשחיטה השנייה נרצח אבי הקדוש לייביש גולדשטיין. לא הועילו מעשיו הטובים, נכונותו לעזור לכל אחד בעת מצוקה.

נרצחו גם שלוש אחיותיי שנותרו מן השחיטה הראשונה: מרים ובעלה אברהם רויטנשטיין; לאה ובתה חוהלה; חיה ובעלה ווּבה גלמן ושני ילדיהם שיינה-גיטלה ואייזיקל; גם גיס יוסף בקלצ'וק וגיס יוסף גלמן.

בין היהודים הבורחים ממלאך המוות היינו גם אני ובעלי. הפקרתי הכול וברחתי. ברחתי להציל עצמי מן הרוצחים הנאצים. עלינו לעליית הגג של פריידל מליק, הגויים והשוטרים התרוצצו בכל מקום לתפוס יהודים. היו עמנו גם ביילה קרוין, אשתו של השען, ועוד יהודים רבים. ישבנו ושמענו את הנעשה ברחוב. החלטנו לחכות עד רדת הלילה. בשעת לילה מאוחרת ירדנו מן הבוידם. הלכנו כל הלילה, הולכים ורצים דרך שדות ויערות. יהודים אחדים נפלו בדרך, אחדים מהם הרגו הנוצרים, אחדים הרגו פרטיזנים מכנופיות שונות. כשהאיר היום נכנסנו ליער. היה יום נאה וחמים, אך לנו חשכה ותאניה. היינו חבורה של אנשים אחדים, ולכל אחד דעה משלו. בגטו התנהגנו זה לזה באנושיות פחות או יותר, עכשיו שונים פני הדברים, איש אינו מוכן לספר לאן הוא הולך. כשחלף היום והלילה ירד המשכנו בנדודינו.

מרחוק, בחוטור [מעין חווה, יישוב ובו עד 10 בתי משק] מרוחק מכפר עמד בית ריק מאדם, מפורק למחצה. הגרמנים ציוו לפרק את הבתים ביער, לנתץ את הקמינים ולהוציא את החלונות, כדי למנוע מן הפרטיזנים אפשרות לגור בהם. חמקנו פנימה לבית המפורק למחצה. היינו מאושרים שאיננו שוהים תחת כיפת השמים. אושרנו לא נמשך זמן רב. כשהחל היום להאיר שמענו צעדים מתקרבים אל הדלת. הדלת נפתחה, עינינו חשכו. ראינו פרטיזנים רוסים מכנופיות פזורות, וגויים רבים שהקיפו את הבית. פרטיזן אחד נכנס לתוך הבית ודיבר וסיפר לנו סיפור על לנין ושאל אם ידוע לנו מי הרג את לנין. הוא הורה לכולנו לצאת והעמיד אותנו בשורה, והבנדיטים החלו להכות אותנו במקלות על ראשינו. הייתי פצועה מאוד ואיבדתי את הכרתי. ואז החלו בני הבלייעל לצעוק שנברח מן המקום ולא – יירו. התחלנו לרוץ מבלי לדעת לאן. בעלי אמר שנרוץ ליערות זָלְזֶיה. רצנו דרך שדות ויערות, דרך תעלות ודרכים צדיות, כדי שלא יבחינו בנו, מותירים אחרינו עקבות צעדינו ושובל דם. לאורך הדרך שתת דם מפינו ומאוזנינו.

השלג והרוח עזים. רגליי מתנפחות והרעב גובר מרגע לרגע. הבחנו מן הצד בגוי הולך והתחלנו לברוח, הוא צעק אלינו שלא נחשוש, הוא לא יעשה לנו רע. ניגשנו אליו. התחלתי לבכות ולבקש אולי יש עמו פרוסת לחם. לחם לא היה לו. "בואו – אמר – אראה לכם היכן נמצאים יהודים". אנחנו חוששים, שמא הוא רוצה להוביל אותנו אל הגרמנים, אך אין כבר מה להפסיד ואנחנו הולכים. הוא סיפר לנו שהוא קניין ביערות זלזיה, וכאן במרחק לא רב יש יהודים. באנו ליער בו שהו יהודים. שמותיהם: שרה קרוין, זיסה אינגברג ואשתו פסל, פייוול הנפח, מני שטרנבוים וישראל מזלזיה, טויזנר. ביקשתי מן הגוי, אולי יש לו מקום להסתיר אותנו ואמרתי שאשלם על הכול. הוא הסכים.

בקרב היהודים מיערות זלזיה היו גם שני אחים. הבכור בן ארבע-עשרה והשני בן שמונה. האח הבכור ביקש שניקח אתנו את אחיו הצעיר. לקחנו אותו, היינו שלושה אצל הגוי. הוא התקין לנו מחבוא ברפת הפרות והחזירים שלו. היינו מרוצים שאיננו נמצאים תחת כיפת השמים והשלג אינו יורד עלינו. שבוע שלם שהינו אצל הגוי, יותר מזה חשש להחזיק אותנו בגלל השכנים, שמא יבחינו. לא הייתה לנו ברירה ועזבנו את המקום. הגוי, ברתולומי שמו, היה איש הגון מאוד, ממש מלאך, הוא הוביל אותנו אל היהודים. באותו יום ישבנו יחד, כשירד הלילה יצאנו לדרך, אני, בעלי ו[יצחק] טויזנר שהיה לו רובה. הלכנו

כולנו לווֹטלה. טויזנר אמר כי שם כי יש עוד יהודים, אולי נבנה שם זמליאנקה. הלכנו מהר ככל האפשר כדי שלא יאיר עלינו היום מחוץ ליער. בווטלה פגשנו יהודים רבים. אחדים בסוכות קטנות ואחדים תחת כיפת השמים. גם אנחנו היינו בסוכה ולנו בה בלילה. כשהחל היום להאיר שמענו צעדים, שוב בנדיטים כפרטיזנים רוסים. הסירו מעלינו מגפיים, למי שהיו, וכל בגד איכותי, ושוב מכות עד זוב דם במקלות עבים על הראשים. בעלי נותר ללא מגפיים, אני לבשתי מקטורן של בעלי ולקחו ממני, נותרנו יחפים ועירומים כשהחורף בעיצומו. בני הבלייעל צעקו לנו לעזוב את המקום. רצנו ברגליים יחפות, השלג עמוק ודמנו זב. רצנו כולנו יחד, לפתע הבחנתי כי בעלי חסר. התחלתי לבכות, לתלוש את שער ראשי, לתלוש נתחים מעצמי. ביקשתי מן האנשים שאתי ללכת אתי לחפש את בעלי. הם פחדו. אמרו לי: "בואי אתנו, אם בעלך חי, הוא יבוא". "לא – אמרתי – גם כך אני כבר גלמודה כאבן ורצוצה, אני חוזרת ליערות לחפש את בעלי". השעות חלפו, השלג ירד עליי, הרוח חזקה, הדם זב. הדרך כולה מלאה דם. כבר לא חשתי קור ורעב, נכנסתי ליערות העבותים ולא מצאתי את המקום. לא ניתן לתאר מה עבר עליי ואת הייסורים שמסוגל אדם לשאת. לא חיכיתי ללילה, הלכתי לאור היום. לא חששתי עוד לחיי. היום אפל לי כמו הלילה, לא חיפשתי עוד דרך לחיות. חיפשתי את בעלי בכל מקום ולא מצאתי אותי.

היערות השתרעו למרחקים, לא היה לי מושג איך לצאת ותעיתי. אכלתי כמה גרגרי יער שליקטתי. התעייה בלילות ובימים לבד ביערות, כל תזוזת עץ, מה נורא היה זה עבורי.

בוקר אחד ראיתי נשים נוצריות באות ליערות, הן הבחינו בי. אחדות אמרו שצריך להביא אותי לגרמנים, אחרות לעומת זאת נתנו לי פרוסת לחם ואמרו: "לא צריך להביא אותה אל הגרמנים, היא תמות בלאו הכי". את הלחם אכלתי פירורים-פירורים ואת יתרתו שמרתי למועד מאוחר יותר. כך תעיתי במשך שבועיים. בלכתי ביערות ראיתי שני בנדרובצים, הם שאלו אותי בתקיפות היכן מצויים יהודים, אם לא אומר להם הם יירו בי. לאחד מהם היה רובה. הכו אותי קשות. מאין גייסתי כוח רב כל כך להשתחרר מהם ולפתוח במנוסה, לא אדע. הם ירו אחריי ואני רצתי בזיגזג כדי לחמוק מן הקליע. בחוץ כבר היה אפל למדי, אחד מהם צעק בלשונם, שהאל מונע את מותי. נפלתי על גזע, נפצעתי עד זוב דם ונרדמתי מתעלפת. בבוקר התעוררתי, הייתי מכוסה

דם, חשתי כאב עז בשיניים הקדמיות. רציתי לקום ולהמשיך ולא הייתי מסוגלת. גררתי עצמי בישיבה בעזרת הידיים למקום אחר. כל אשר עליי רטוב, ואני רעבה מאוד. חיכן אשיג אש להתייבש ולהתחמם קצת. לא הייתי מסוגלת לפתוח את פי מרוב קור. בשבתי כך ביער ראיתי רועים מעיזים פרות ליער. נבהלתי מאוד. העמדתי פנים שאינני רואה אותם. הם הבחינו בי ונבהלו מפניי כי הייתי מגואלת בדם. ללכת לא הייתי מסוגלת, קראתי להם לגשת וביקשתי פרוסת לחם. הם ריחמו עליי, הבעירו אש וכל רועה נתן לי פרוסת לחם. נער רועים אמר לי בלחש, שחבריו לא ישמעו, להישאר במקום עד מחר, הוא יביא לי בגד ללבוש ומזון.

הייתי מרוצה, חם לי במקצת ואינני רעבה. אך היכן בעלי האובד, ודאי קר לו והוא רעב, האם עוד אראה אותו אי-פעם בחיים?

מרוב בכי והרהורים על גורלי המר, נרדמתי תחת השלג הסמיך שירד עליי כל הלילה. הלילה חלף. בבוקר בא הרועה הקטן עם אמו. הם חיפשו אותי מסביב ולבסוף הבחינו בי שוכבת תחת לשלג. מיד הסירו מעליי את השלג הסמיך, הם לא תיארו לעצמם ששכבתי שם. האישה ראתה שעודי חיה, היא הצטלבה, הרועה הקטן בכה. לדבר לא הייתי מסוגלת, הפה היה סגור, דבוק מן הקור. הם הושיבו אותי, הבעירו אש. האישה נתנה לי בקבוק חלב, אך התקשיתי לשתות, כל גופי רעד מקור. כשהתחממתי ליד האש, לקחת הנוצרייה את בקבוק החלב והשקתה אותי בידה, כפי שנותנים לילד קטן. היא הסירה מעצמה יריעת בד גס וכיסתה אותי מפני הרוח, וגם נתנה לי סמרטוטים לעטוף בהם את רגליי וזוג סנדלים קלועים לנעול על רגליי, ואמרה לי: "איך תעמדי בזה תחת כיפת השמים?" וגם נתנה לי כיכר לחם קטנה.

הרועה הקטן ואמו הלכו ממנו לאחר שעות ארוכות. את טעם החלב לא אשכח לעולם. גם גויים כאלה אסור לשכוח לעולם.

שוב נשארתי לבדי ביער. חשבתי לעזוב את המקום וללכת ליער אחר. אני הולכת. השלג והרוח נושאים אותי באוויר. אינני הולכת עוד על רגליי שלי. וכך בעודי נודדת ממקום למקום, ראיתי בית מבודד, מרוחק מכפר. הלכתי ורצתי כדי להגיע לבית. כבר הייתי קרובה אך פחדתי להיכנס. הסתכנתי ונכנסתי לבית, פלאי פלאים, הבית מלא יהודים. האח מבוערת, קולים תפוחי אדמה. שמות האנשים: יונה וסרמן, שמאי

מייסטל, יוסף וייסמן עם אשתו ושני בנים, יוסף סטפק ועוד יהודים רבים. בלילה עזבו כל היהודים את הבית והלכו להקים זמליאנקה. בלילה ההוא נשארתי בבית לבד בחשכה. בבוקר בא בעל הבית, גוי, עקר את החלונות ואת הדלתות ואמר לי כי זו פקודת הגרמנים, כדי שפרטיזנים לא יוכלו לשהות בבתים, והם צפויים לבוא לבדוק אם פקודתם בוצעה. הגוי אמר כי עדיף לי לעזוב את הבית ולא ליפול בידי הגרמנים. המשכתי בנדודיי, הולכת ונודדת מיעד ליעד, מה נורא היה הדבר. הסמרטוטים והסנדלים שעל רגליי נרקבו, נותרתי יחפה ועירומה, אך ללכת חייבים. לילותיי וימיי מלאים אימה. עשרות פעמים ראיתי את המוות לנגד עיניי. כל דבר פעוט הבהילני עד מוות.

בלכתי כך ביערות ראיתי עשן באחד היערות, הבנתי שיהודים מסתתרים בזמליאנקה ובלילה הם יוצאים ומבעירים אש כדי להתחמם. הייתי קפואה למחצה, ניגשתי אפוא אל האש ורציתי להתחמם גם כן. היו שם גרשון סוקול ומשפחתו, ביילה קרוין ויהודים נוספים, רציתי להישאר כמה ימים, אך הדבר לא צלח בידי. אך עזבתי את המקום והמשכתי בדרך נדודיי, יצאה מן זמליאנקה בריצה אישה וסיפרה לי כי לפני יומיים בא לזמליאנקה זו בעלי והתחנן ליהודים שיניחו לו להישאר כמה ימים, בעלי סיפר שהוא מחפש אותי כי שמע שאני משוטטת ותועה ביערות. משלא נתאפשר לו להישאר בזמליאנקה המשיך בעלי בחיפושיו אחריי, וכך פגשו בו בנדרובצים בגורן והרגו אותו.



זמליאנקה [אתר]

נותרתי לבד ללא תוחלת לחיים. הייתי הולכת אל הגויים בכפר נוויר, הם נתנו לי לחם וחלב חמוץ לאכול וגם כמה תפוחי אדמה קלויים לדרך. בלילות קיץ הייתי הולכת להוציא סלק וכרוב ועוד כיוצא באלה מן הערוגות, לא הייתה לי ברירה אחרת. נדדתי ממקום למקום. לא אחת נמאסו עליי החיים והרהרתי: אלי, אם נגזר שיהרגו אותי, לפחות לא למות רעבה, אם אהיה שבעה אקבל את המוות מהר יותר. לא לסבול עוד.

לא פעם שמעתי יריות. לא היה בזה חידוש לדידי. כבר התרגלתי לצרות ולא חששתי לחיי.

בהיותי ביער ראיתי מרחוק גוי נוסע ונבהלתי. התחלתי לברוח למקום בו הייתה קרחת יער ובה מים, שלג טרי ירד וכיסה על המים. מבלי משים נפלתי תוך כדי ריצה לתוך המים. הגוי מיהר להגיע והוציא אותי, לקח אותי על גבי המזחלת שלו והביא אותי ליער. הוא הבעיר אש והגיש לי עזרה כי הייתי מעולפת. הוא הסיר מסוסו סמרטוט וכיסה אותי. לאחר מכן לקח אותי במזחלת לביתו. אשתו הגישה לי ספל חלב חם ופרוסת לחם והורתה לי להתחמם ליד האח. יומיים הייתי אצל הגוי. הגויה אמרה שברצון הייתה מחזיקה אותי אצלה עוד, אך היא חוששת מבנה, הוא סר מדרך הישר והפך להיות בנדרוביץ והוא עלול לשוב הביתה כל רגע.

כשרציתי לעזוב את הבית בא הגוי הצעיר, בנה, וראה אותי. הוא פרץ בצעקות, חטף גרזן ומיהר אליי. אמו רצה אליו ורמזה לי לברוח. התחלתי לרוץ, לא בכוחותיי, עד ליער קטן, והתמוטטתי. שכבתי שעות אחדות. רציתי להתרומם ולא יכולתי, הלכתי ונפלתי חליפות. נטלתי שני מקלות להישען עליהם וכך הלכתי לאטי. הלכתי כל הלילה, עם אור באתי לקולוניה פולנית. בדרך רץ כלב ונבח, ברגע הזה הגעתי. הכלב רץ אליי ונשך אותי ברגל. חשתי כאב איום והרגל התנפחה מיד. נכנסתי אל נוצרי, שמו היה הנפח קובלסקי, פולני הגון מאוד. הוא שאל מה קרה, סיפרתי לו על היתקלותי בכלב. הוא גילה אהדה רבה כלפיי וחבש את הרגל בסמרטוט, כדי למנוע נפיחות נוספת. הוא הגיש לי ספל חלב חם ותפוחי אדמה קלויים ואמר לי לשבת ליד האח. כשהודיתי לו ורציתי ללכת מביתו אמר לי הפולני הטוב, הנפח קובלסקי, כי בקרבת מקום יש יהודים, המקום נקרא: הבודקה של באנאך. הלכתי ליער ופגשתי שם את: יוסף פוקס מהכפר ויבזר, מנחם

קופרשמיד ובנו מביאלה, רחל של טילה ובנה אברהם, מטות זאסק ויהודים נוספים. רחל שאלה עם מי אני. השבתי שנותרתי לבדי. היא סיפרה שהם מתכוונים לבנות זמליאנקה. גוי הראה להם מקום מתאים. הגוי אמר לי: "בואי אראה לך זמליאנקה עם יהודים, תוכלי להיות אתם". עזבתי את המקום והלכתי עם הגוי. לא חלף זמן רב מעזיבתנו ושמענו יריות. אמר לי הגוי: "את שומעת, זה מן המקום שעזבנו". הוא חשש להמשיך אתי והסתלק, ושוב נשארתי לבד. לא ידעתי מה לעשות, הסתתרתי ביער מתחת לעץ. ישבתי וחיכיתי שיחשיך קצת. היריות פסקו. קמתי ופניתי ללכת ליערות נוויר. שם היו רייזל פרצ'יק ומשפחתה בזמליאנקה. רייזל נתנה לי כיכר לחם ופסל אורמלנד נתנה לי תפוחי אדמה. משם הלכתי אל שמואל וולינץ למחפורת שלהם.

בלכתי תשושה ביערות נוויר שוב נתקלתי בזמליאנקה. היו שם שמואל וולינץ מ[ג]לושה, איצל צ'רטוק מקמין קושירסקי ויהודים אחרים שהיו אתם. בראותם אותי נבהלו היהודים. לא הייתה לי עוד צורה של בן אנוש. שמואל וולינץ, איצל צ'רטוק וקלמן רויטנשטיין נתנו לי פרוסת לחם והציעו לי להישאר אתם בזמליאנקה. לא הייתי מסוגלת לאכול עד שהתאוששתי. הם נתנו לי כותונת של גויים ללבוש כי הכול נרקב עליי, כבר הייתי עירומה למחצה ונפוחה מרעב.

לאחדים היה נשק, והם הלכו אל גויים לקחת אוכל וחפצים. ככלל, מי ששהו במחפורות, בדרך כלל משפחות או קבוצות יהודים, החזיקו בנשק. הנוצרים פחדו מן הפרטיזנים לכן נתנו להם מזון וחפצים. לאחדים מן היהודים הייתה היכרות מוקדמת עם הגויים, זה היה מזל גדול עתה, הגויים תמכו ביהודים במזון ובחפצים. כלל לא הבנתי איך נזדמן לי מזל כה גדול, הייתה מרוצה מאוד מן היהודים הטובים שקיבלו אותי אליהם למחפורת. באחד הלילות הלכנו כולנו: שמואל וולינץ, איצל צ'רטוק, הינדה גבאי, קלמן רויטנשטיין ועוד יהודים, לקחת תפוחי אדמה מן הבורות. בדרך ראינו בור תפוחי אדמה. לא קל היה לחפור ולפתוח את הבור בידיים, רוקנו את הבור. כולנו לקחנו תפוחי אדמה במה שיכולנו, שק, סמרטוט. בדרך חזרה התקשיתי לשאת את תפוחי האדמה בתוך סמרטוט, הלכתי ומעדתי, חזרתי לזמליאנקה עייפה מדרך של 22 ק"מ הלוך חזור. מבעירים אש, קולים תפוחי אדמה ואוכלים. לא חשתי בטעם. חשתי שאני חולה. שכבתי וחומי גבוה, חולה בטיפוס הבהרות. כל גופי נתכסה פצעים. שכבתי גונחת ומצבי החמיר מיום ליום. כבר לא ידעתי את הקורה אתי. המחפורת מלאה

מים עד מעל לדרגשים. באחד הלילות חשתי שכל כולי שוכבת במים ונעשה לי רע מאוד. לא אדע באילו כוחות זחלתי מן המחפורת, גררתי עצמי על ארבע הרחק ממנה ונפלתי. לא הייתי מסוגלת להמשיך הלאה. בבוקר, שמואל וולינץ ואיצל צ׳רטוק, הבחינו בהעדרי, הלכו לחפש אותי ולא מצאו, מאוחר יותר סיפרו לי. ימים ולילות שכבתי, כבר לא הייתי בהכרה, רקב עלה במותניי משכיבה על הקרקע. הכותונת שלבשתי התפוררה; נותרתי עירומה לגמרי. לא חשתי קור וגם לא רעב. אספתי בידיי מעט מים מזוהמים, שורצים תולעים, ולחלחתי את שפתיי החרבות.

באחד הימים הלך יצחק [פינחס] אורמלנד ביער והבחין בדבר-מה מוטל, הוא התקרב אליי ושאל מי אני. התקשיתי בדיבור, גם היה קושי להכיר אותי. הוא שאל שנית מי אני, השבתי בלחש שאני פראדל גולדשטיין. הוא נבהל בהביטו בי, לא יכול לתאר לעצמו כי זו אני, וכי כך עלול להיראות אדם. סיפרתי בלחש כי במרחק-מה יש זמליאנקה ושוהים בה שמואל וולינץ, איצל צ׳רטוק, קלמן רויטנשטיין, הינדה גבאי ויהודים נוספים, שאני חולה בטיפוס בהרות קשה וכל גופי מכוסה שלפוחיות, המחפורת מלאה מים עד מעל לדרגשים ולא הייתי מסוגלת לשכב שם עוד, ואינני זוכרת איך יצאתי החוצה והגעתי בזחילה לכאן וכבר אינני מסוגלת ללכת על רגליי.

שוב הבחנתי בגויה זקנה הולכת ביער, שמה אקסניה. הגויה הבחינה מרחוק במישהו שוכב על הקרקע ונבהלה. היא ניגשה אליי וראתה אותי שוכבת ובוכה. הגויה ריחמה עליי מאוד, הסירה סמרטוט מעצמה וכיסתה אותי. היא אמרה לי שהיא ממהרת הביתה ומיד תשוב. חלפו שעות אחדות, הגויה חזרה, מובילה עגלה בעלת שלושה גלגלים. היא הוציאה מספריים קטנים וסיפרה את שערי, נתנה לי תפוח אדמה קלוי לאכול ואמרה: "אקח אותך בעגלה ותהיי אצלי כמה ימים". כבר לא ידעתי את הנעשה אתי, הגויה לקחה בידיה את גופי המצומק כשם שאם לוקחת את ילדה הקטן, הניחה אותי בעגלה, כיסתה אותי בסמרטוטים כדי שלא יבחינו בי והובילה אותי לביתה. בבית רחצה אותי במים חמים, נתנה לי כותונת של גויים ללבוש והשכיבה אותי על הקמין החם, נתנה לי חלב חם לשתות וכיסתה אותי בסמרטוטים. על הקמין הניחה כמה ארגזים שבורים וסמרטוטים רבים, כדי שכלתה הרעה לא תבחין בי. שמונה ימים שהיתי אצלה. היא לא הייתה עשירה, גויה ענייה. היא השגיחה עליי, ריפאה את פצעיי, האכילה והשקתה

אותי. כל חיי לא אשכח איך הצילה הגויה את חיי. היא הייתה מלאך, לא גויה.

פעם הבחינה בי כלתה, צעקה על חמותה ואמרה שאעזוב את הבית. היא הייתה סייענית של הגרמנים. פעם ירו הפרטיזנים ברגליה כי נהגה ללכת לקמין קושירסקי אל הגרמנים להעביר ידיעות. מחשש שהגויה תסבול מכלתה הרעה רציתי לעזוב את הבית, הגויה הטובה נתנה לי שמלה שלה, זוג סנדלים קלועים, בקבוק חלב חם, תפוחי אדמה קלויים. נפרדתי ממנה בלבביות והודיתי לה על טוב לבה ועל מה שעשתה למעני. אמרתי לה כי בעזרת האל אם תסתיים המלחמה במהרה ואני אשרוד ועוד אשוב לביתי, אגמול לה על הכול. עזבתי את הבית ושבתי לאטי ליער.

ביער נוויר הייתה זמליאנקה ובה יהודים. שמותיהם: יצחק אורמלנד ומשפחתו, שמאי מייסטל, יוסף פרצ׳ק ומשפחתו, לייבל מזֶזורה ואשתו, יוסף וייסמן ומשפחתו, יונה וסרמן, מייטה, פסל ואיסר אורמלנד, פייגה וטון ויוסף סטפק. ראיתי אותם יושבים ליד המדורה מתחממים וקולים תפוחי אדמה. הרחק מן היער, בקולוניה, גרה משפחה נוצרית. הנוצרי חיפש אישה לעבודה כי אשתו הייתה חולה. הלכה מן היער בחורה, מייטה אורמלנד, היא הייתה עם משפחתה. הבחורה הלכה לקולוניה ובמקרה נכנסה אל הנוצרי, לאון לווינסקי. הנוצרי הציע לה להישאר לעבוד בביתו. מייטה אורמלנד סירבה והבטיחה לשלוח לו אישה בודדה ללא משפחה. הבחורה שבה ליער והציעה לי את ההצעה. עם רדת הלילה יצאנו לדרך. כשראה אותי הנוצרי, הוא סירב לקבל אותי משום שאני עצמי עוד הייתי חולה ומראי היה רע. הנוצרי אמר שיהיה עליו לקחת עזרה כדי להבריא אותי, הייתי רצוצה ושבורה בכל המובנים. ואז שאל אותי מי אני, סיפרתי לו כי אני בתו של לייביש גולדשטיין מקמין קושירסקי. בשומעו את השם נרעד הנוצרי. כל הנוצרים בסביבה הכירו היטב את אבי האהוב, הוא היה אהוב על כולם, גם הנוצרי הכיר אותו היטב. הנוצרי היה בא תכופות לקמין ונהג ללון בבית המלון שלנו "בריסטול", הוא כיבד מאוד את אבי. משמע שאני בתו של גולדשטיין מקמין אמר לי להישאר, מיד הגיש לי אוכל והתרחצתי קצת. במשך שבועיים לא הורה לי לעשות דבר, אכלתי לחם ותפוחי אדמה לשובע, הוא לא היה עשיר. לאחר שהייה של שבועיים אצל הגוי כבר ניתן לזהות אותי, כבר היה לי כמעט מראה של בן אנוש. התחלתי לנהל את משק הבית.

עבדתי בבית, בגינה וגם טיפלתי בשתי הפרות ובארבעת החזירים. כבר אגרתי מעט כוח. הנוצרי היה מרוצה מאוד מחריצותי. לילדיו הורה לפנות אליי בתואר גברת, הוא כיבד אותי מאוד.

לקולוניה זו לא באו הרוצחים הגרמנים, כי ביערות סביב ישבו פרטיזנים. בחודשים הראשונים היו הפרטיזנים כנופיות פרועות והרגו אנשים רבים. פעם עבדתי עם הנוצרי בגינה, עברו פרטיזנים מן האוטריאד של סובורוב והבחינו בי עובדת. הנוצרי שלי רמז לי לברוח, התחלתי לרוץ הרחק מן המקום בדרכים צדיות, ראיתי בורות תפוחי אדמה ריקים, קפצתי לתוך בור עמוק ריק. הפרטיזנים התקרבו אל הנוצרי, שאלו מי אני ואילצו אותו ללכת אתם לחפש אותי. הנוצרי הלך עמם כביכול לחפש אותי. הנוצרי החל להשתעל, כדי לאותת לי להישאר שקטה ולא להשמיע קול, וכך לא מצאו אותי הפרטיזנים הפרועים. במשך כל הלילה שכבתי בבור, חלשה מן הריצה, מבלי יכולת לצאת מתוכו. כשראה הנוצרי שאינני חוזרת נבהל, הלך לחפש אותי בשעת לילה מאוחרת ולא מצא אותי. שעות אחדות לפני שהאיר היום גייסתי את כל כוחותיי, יצאתי מן הבור ושבתי לעבוד אצל הנוצרי. הוא שמח מאוד בבואי ואמר שחשב כי שוב הלכתי ליערות.

ככל שחלף זמן השתפר המצב. באו פרטיזנים אמתיים מן האוטריאד של פיודורוב, יהודים לא נהרגו עוד. התהלכנו באופן חופשי בלי חשש מגרמנים ומפרטיזנים. בעת ההיא הציבו בנוויר משמר. גם הגנרל פיודורוב היה בא לנוויר. קראו ליהודים להצטרף אל האוטריאדים, ואחדים הצטרפו אליהם. הפרטיזנים הרוסים נהגו לבוא אל הנוצרי שלי לשחוט פרות, והיינו, אני והנוצרי, מכינים בעצמנו יי"ש למען הפרטיזנים, ומן הבשר הכנו נקניק. התחלתי לעבוד אצל הפרטיזנים, טחנתי בשר במטחנות, את העצמות קיבלתי בתמורה לעבודה והבאתי לנוצרי, וכך עזרתי לו במזון ובעבודה. בינתיים התעניינו הפרטיזנים לדעת מי אני. הנוצרי סיפר שאני אישה יהודייה שעבר עליה סבל רב, והם שאלו מדוע אני לא פרטיזנית. הנוצרי השיב שאינו מרשה לי ללכת אליהם וגם אני עצמי איני רוצה משום שאני אישה ללא בעל (עדיף היה לי לעבוד קשה אצל הנוצרי על פני אבדן שמי). פעם באו הפרטיזנים לקחת אותי, הסתתרתי. בפעם הבאה שוב בוא לקחת אותי, באותה פעם לא הייתי בבית, הלכתי לכפר לבקר אצל אקסניה, הגויה הזקנה שהצילה את חיי כשמצאה אותי ביער נוויר.

מקמין באו פולנים רבים והקימו ביערות אוטריאד פולני. ראש האוטריאד הפולני נקרא קרפוס, פולני הגון מאוד. הוא חילק קמח לאפיית לחם לכל הפולנים בקולוניה. המפקד קרפוס הביא לנוצרי שלי קמח ומלח, והנוצרי נתן לו בתמורה כמה בקבוקי יי"ש מתנה. הפרטיזנים סיפקו לנו מדי יום חדשות מעודכנות. באזור שהו יותר מדי פרטיזנים, ציפו לפשיטות גרמניות. הפולנים בקולוניה הכינו לעצמם מקלטים ביער. גם הנוצרי שלי בנה זמליאנקה ביער.

ארבעה מטוסים ערכו לנו ביקורים יום-יומיים. המטוסים הפציצו את הכפרים ואת היערות שהפרטיזנים שהו בהם. הם תקפו את האזור כולו שלוש-ארבע פעמים ושבו לקמין. אחדים נהרגו ואחרים נפצעו. אני והמשפחה הנוצרית שלי החלטנו לגור לפי שעה ביער, לא בזמליאנקה אלא בשוחות שחפרנו, וכשנשמע רעש המטוסים רצנו לשוחה.

באו אלינו ליער פרטיזנים חדשים מפולין, האוטריאד של באזנקה. באו אתם גם כמה יהודים. היהודים סיפרו כי במקום שהם באים ממנו הובילו את היהודים לתאי גזים, ששרפו מיליוני יהודים וילדים.

בקולוניה גרו משפחות אחדות של פולנים שנשותיהם היו פולקס-דויטשה. משפחות אלה גילו יחס נאה למדי כלפי היהודים. בימים הקשים נתנו אוכל ליהודים. כשבאתי אליהם, בזמן שעוד הייתי לבד ביער, נתנו לי לחם וחלב חמוץ לאכול. אך הפרטיזנים חשדו בהם. באחד הלילות הקיפו הפרטיזנים את הקולוניה, שבו את ארבע המשפחות המעורבות עם ילדיהם בני עשר ומעלה, לילדים הצעירים יותר הניחו. הוציאו אותם מן הקולוניה והרגו, ואת רכושם לקחו.

חורף. אך לדידי אין הוא נורא כמו החורף ההוא. עתה השבח לאל יש בי תקווה לחיות. תפרתי לעצמי שמלה מאריג גס, ועל רגליי סנדלים קלועים. לא קר לי במיוחד ואינני רעבה. לא פעם אני נזכרת בהוריי ובבעלי האובד שלעולם לא אראה עוד, בבתי היקרה, באחיותיי ואחיי ומשפחותיהם, גם בידידיי. לבי דואב וצץ בי הרהור לשם מה כל הסבל שעבר עליי. ומה יהיה כשתסתיים המלחמה. אני הרי כה בודדה וגלמודה כאבן. מי נותר לי ומה אני? אשוב הביתה, היכן ביתי? ואולי נותר מי ממשפחתי?

החזית קרבה יותר ויותר והפרטיזנים אמרו כי הם חייבים לעזוב את האזור. המצב נעשה חמור למדי. להצטרף אליהם אינני רוצה, איך אוכל לעזוב את ידידי הנוצרים? להישאר גם כן אסור לי. החלטתי להישאר לפי שעה בקולוניה. כעבור יום ראינו שכוח הפרטיזנים כולו עוזב את היער שלנו, הם הרגיעו אותנו שאת מקומם יתפסו פרטיזנים פולנים. לא נרגענו. חיינו כמה ימים באימה גדולה, אנחנו היהודים, והפולנים מן הקולוניה. בו ביום בא מפקד רוסי אל הנוצרי שלי ואמר גם הוא כי אינם יכולים להישאר והם הולכים בדרך לסארני, שם ייפגשו עם הצבא האדום. שאלתי את המפקד הרוסי אם אוכל להישאר עוד בקולוניה. "לא – השיב – עליך לעזוב ולהציל את חייך מידי הגרמנים, כל הפרטיזנים כבר עזבו את היערות והגרמנים קרבים".

כל הנוצרים עזבו את הקולוניות, הם פחדו מפני המוות. הקולוניות נהגו לתמוך בפרטיזנים, והגרמנים היו מתנפלים על הקולוניות ושורפים את הבתים על יושביהם. הנוצרי שלי, שעבדתי אצלו, לא גילה רצון לעזוב את המשק שלו, חבל היה לו עליו. הסברתי לו מה עלולים הרוצחים הגרמנים לעולל לנשארים, ושאינני רוצה להיפרד מהם. אמרתי גם שאני מתענה כבר שנתיים ונאבקת במוות ועכשיו הוא בא אל מולי. לאחר שעות ארוכות הסכים לעזוב את הקולוניה. בלילה רתם את הסוס לעגלה, העמיס את החפצים והמזון ויצאנו כולנו לדרך, אך איחרנו את המועד. המטוסים הגרמנים החלו להפציץ את הקולוניות ואת הכפר נוויר, היה שם נהר גדול, הרוצחים הגרמנים הפציצו את הגשר והוא נשרף. הסוס והעגלה של הנוצרי שלי טבעו בנהר. אני והמשפחה הנוצרית חצינו את הנהר בשחייה. הייתי שחיינית גרועה, אך ברגע כזה צצה אנרגיה שאין להבינה.

לאורך כל הדרך לא פגשנו גרמנים, פרטיזנים, ואף לא בלְבשים [?], רק מטוסים גרמנים הפריעו לנו מדי פעם. באנו לכפר לושה המיושב פרטיזנים והוקל לנו. מצאנו דירות ריקות רבות והשתכנו בהן. הבאנו קש לשינה ומצאנו גם דברי מאכל. היינו בלושה כמה שבועות. כבר הסתדרו קצת הדברים, בעיירה שלי קמין קושירסקי כבר שלטו הרוסים, חשבתי לעזוב את לושה ולחזור לעיירה.

נפרדתי בלבביות מן המשפחה הנוצרית. אשת הנוצרי בכתה ואמרה לי: "בתי, התזכרי איך נראית כשבאת אלינו, גופך כולו שלפוחיות; לא היית מסוגלת ללכת, לא פלא, הרי היית חולה מאוד בטיפוס הבהרות

ביערות, נורא היה להביט בך. למרות שיש לי ילדים ואולי אסור היה לי לקבל אותך, כששמענו מי משפחתך אמרנו לך להישאר. היית מסורה לי כבת. על מסירותך לי התחלתי לאהוב אותך לא פחות מאשר את ילדיי. עכשיו צר לי שאת עוזבת אותנו. נתגעגע אליך. אם לא שרד לך איש ותרגישי רע ובודדה, שובי אלינו, בכל מקום שנהיה, תהיי אתנו". ולילדים אמרה: "ילדים היפרדו מידידתנו הטובה, ברגעים האחרונים גם הצילה אותנו מציפורני הרוצחים, היא הזהירה אותנו לברוח מן הקולוניה. הודות לה ניצלנו ואנחנו חיים".

הנוצרייה ליוותה אותי לקמין. הלכנו ברגל כ-20 ק"מ. לכל אורך הדרך בכתה על פרידתנו.

בלילה באנו לעיירה שלי. פגשתי את רייזל פרצ'יק ואת בנה מנשה, היא הובילה אותי לביתה וקיבלה אותי בחמימות. פייגל וטון גם היא הייתה עמם. רייזל פרצ'ק סיפרה לי את הבשורה הטובה שאחי יעקב גולדשטיין ומשפחתו ניצלו והם עתה בקמין קושירסקי. שמחתי מאוד שיש עוד מישהו ממשפחתי ולא אשאר בודדה כאבן. מיד הלכתי עם רייזל אל אחי. בדרך לא פגשנו אף לא יהודי אחד. הכול היה שרוף והרוס. חלפנו על פני המלון של אבי "בריסטול" והבית בו גרנו. כמו להכעיס שרדו הבתים ועמדו מיותמים, איך לא פקע הלב לנוכח המראה. נפלתי מתעלפת.

נכנסנו אל אחי. אחי ומשפחתו היו המומים משמחה. הם לא האמינו שזו אני. אחי שמח מאוד שנותרה לו לפחות אחות אחת משבע אחיותיו, מן המשפחה הגדולה.

ימיי ולילותיי מלאים אי-שקט וייסורים. געגועיי ליקיריי שנספו בחורבן הגדול אינם כבים.

הלכתי אל האיכרים לקבל את חפציי שמסרתי להסתירם ברגעים האחרונים לפני עזיבת הבית. האיכרים החזירו לי משהו. מסרתי הכול למשפחה הנוצרית, נדמה היה לי כי אני עצמי לא זקוקה לדבר.

בית הוריי היה ריק, הקירות ניצבו כמיותמים, כל פינה ריקה, איש אינו מדבר, איש אינו שואל אותי מאין באתי, מה נורא נראה הכול. עליתי לבוידם, מצאתי שם את הכיפה של אבי, זו מזכרת יקרה עבורי. נכנסתי שוב לביתי, איך לא פקע הלב לראות את המקום בו עמדה המיטה

הקטנה של בתי, ועתה כול ריק, מיותם. מדי פעם הלכתי לבית העלמין, השתטחתי על הקברים, בכיתי כהוגן ונטלתי לידיי את החול והסיד המגואלים בדם. הרהרתי: אילו נפתח הקבר שאוכל ליפול לתוכו ולשכב לצדם.

עכשיו, משחלפו שנים, אין יום שעיניי אינן דומעות בדמעות של דם, אני בוכה לנוכח תמונות הוריי התלויות בביתי ונדמה לי כי אבי ואמי אומרים אליי: "בת שלנו, די כבר לדמם, יותר מדי דמעות שפכת, עליך עוד לחיות! נשארת לחיות מכולנו". אך פצעי לא ירפא לעולם והוא תמיד נפער בלבי.

שנים חלפו, קשה היה להישאר לבד. התאוויתי לשמוע מילה חמה, להקל על לבי ולנהל שוב חיים סדירים. נישאתי לאיש מלוצק, אורי קופילר, בעלי הנוכחי איבד גם הוא אישה ושלושה בנים ואת כל משפחתו. ילדתי בן, שיהיה לנו בריא לאורך ימים ולמזל, שמו לייביש, על שם אבי האהוב.

שאפתי לעלות לארץ ישראל, להיפגש עם אחי האהוב הרשל גולדשטיין ומשפחתו (אחי הרשל עלה לפני המלחמה). עכשיו כולנו בארץ ישראל, במדינתנו.

מתוך הפרק: שואה וגבורה ע' 660 – 683.

מונה מילצר (מניה כשר) דנוור קולורדו **מעשי רצח של גרמנים**

עיירתי קמין קושירסקי טמונה עמוק בלבי. אני זוכרת אותך. אני רואה אותך לנגד עיניי, עיירה יהודית יפה, עם הנוער היהודי היפה שלך שהשתייך לתנועות שונות: החלוץ הצעיר, השומר הצעיר. נוער שרקד ושר שירים יפים ביידיש ובעברית וחלם על ארץ ישראל.

הנה משחקים להם ילדים יהודים קטנים ברחוב, הנה הולכים ילדים ל"חדר", והנה החוג הדרמתי שהציג מחזות הומוריסטיים ואחרים.

והנה ערב שבת בקמין, כשאמי אפתה ובישלה לכבוד שבת, וליל השבת הנאה, מכל פינה זהרה שמחה. אמי בירכה על הנרות, אבא הלך לבית הכנסת, הילדים לבושים בבגדי חג, והזמירות, הזמירות היפות.

עד שגדלו הילדים והוריי האהובים, ככל ההורים, קיוו לזכות בקורטוב של נחת. אז, דווקא אז, פרצה סערה בעולם.

מלחמה ביהודים

מיד נכנסו לעיירה שלנו אנשי הגסטפו הרצחניים במדיהם האפורים שצוואורונם חום ועל חפתיהם צלב קרס.

אין לתאר את הפניקה. כל היהודים נאלצו לשאת מגני-דוד צהובים, אחד על החזה בצד שמאל ואחד מאחור, כדי שיזהו אותם. זה גזל מאתנו את החופש, את זיו החיים. מיד תפסו אותנו לעבודות הקשות והבזויות ביותר, מלוות מלקות על עצמותינו הכחושות מידי הנאצים הרצחניים והשוטרים האוקראינים. עינו אותנו בקביעות בשרשרת ברוטלית של התנפלויות בלילה, יריות, מכות, הכריחו אותנו לשכב ופנינו אל הקרקע, בזזו את הבתים.

באחד מימי שישי פתחו הרוצחים בחטיפת יהודים ברחובות. הפניקה הייתה גדולה מאוד. חטפו גברים בלבד, צעירים וזקנים. לא ידענו לשם מה, לעבודה או למיתה? ייסרו ועינו אותם כל הלילה ולמחרת, בשבת בבוקר, ראש חודש אלול, הובילו אותם בכלי רכב גדולים מחופים בכיסויים ירוקים מאריג גס, שמורים היטב כדי שלא יברחו, 80 קדושים לקידוש השם.

קברו אותם בבור גדול, במרחק קילומטרים אחדים מקמין קושירסקי. ביניהם היו גם אחי הצעיר, איסר כשר, בן עשרים ואחת; דוד ביבר, מאיר רובינשטיין, מייטק צימרינג ואביו, שמעון זפרן, שמואליק ורבליה, ישה-בר פוקס ובניו שמואל, נח וחיים; וובה כץ, אבא לייזרוק, קופל פלדמן ואחרים שאת שמותיהם אינני זוכרת. כך נמשכו יום אחר יום חיי היגון שלנו תוך רעב, פניקה, עבודה קשה, מכות ורצח. הגטו הארור, המוקף גדר גבוהה ותיל דוקרני, שמור בידי הרוצחים והאוקראינים, שער כניסה אחד – כך בילינו את חיינו המרים במצוקה ובדוחק.

בגטו הארור חשנו יותר כי אנחנו יהודים. הרעב החריף מיום ליום וגם הצפיפות. אני ישנתי על השולחן. בחדר אחד שוכנו כמה משפחות. פעם אחת ביום אפשרו לצאת להביא מעט מים, כשאנחנו צועדים ברחוב כבהמות. בלתי אפשרי לשכוח את הלילות האיומים החשוכים בגטו. מדי לילה התנפלויות ויריות לתוך הבתים, תקיפות ברוטליות של נשים. מדי לילה קרבנות שנפלו מידיים רצחניות. מעטים מתו מוות טבעי. התפללנו לאל לשכב ולא להתעורר, התפילה לא הועילה. היינו הולכים לעבודה, צועדים מן הגטו בראשים מורכנים, רעבים, מלאי זעם על הלילות הנוראים. ושבים לגטו במצעד, והרוצחים בודקים כל אחד במכנסיו ובכיסיו. כשנדמה להם שמבריחים פרוסת לחם יבש או תפוח אדמה, היו מוציאים מן השורות ומתעללים.

כך עד כ"ז באב 1942.

ביום ההוא, יום שני, השכם בבוקר, התרוצצו הרוצחים מבית לבית, לא פסחו על שום מקום שחשבו כי מישהו מסתתר בו. יצאנו מן הגטו הארור, בין השאר גם גניה כשר, אבי חיים-לייב כשר, אימא שלי לאה כשר, אחיי שעיה ואביגדור כשר. הלכנו יחד בלבבות מדממים וראשים מורכנים, הכול שחור, הכול אבוד. חשנו כי זה הסוף.

הרוצחים הלכו בצדדים בשרוולים מופשלים, נשקם האוטומטי מכוון לירי. הובילו אותנו לזאסטאוויה, מול לבית הקברות היהודי. עוד לפני חודשים עבדנו כאן קשה, שטופי זיעה, בבניית צריפים, בשבילנו. כאן הקץ, ואיזה קץ? ולמה? ראינו את האוקראינים חופרים בורות למעננו. יום בהיר ונאה, אך לא למעננו, עולם גדול יפה, אך לא למעננו היהודים. אנחנו יהודים לא בני אדם. בנו אפשר לעשות ככל העולה על

הדעת. והם עושים מה שלבותיהם המזוהמים חפצים, ואין מי שיצדד בנו התשושים, המבוהלים, המורעבים, חסדי האונים הממתינים למותם. ובכיים של הילדים הקטנים, של האימהות, האבות – האדמה הזדעזעה מן הזעקות, אוזניי התחרשו. התנהל מאבק לחיים או למוות. כולם רצו לחיות, ככל שהיה לנו רע, לא רצינו ליפול מן הידיים הרצחניות. אך הרוצחים התבוננו בעין אחרת, ללא טיפת רחמים על הפעוטות, הנשים ההרות, הזקנים.

היכן אתה אלוהים? למה תחריש? עשה נס.

לא, אין נסים. הרוצחים קוראים בשמות אנשים צעירים לקבל תעודות עובד. כולם מתנפלים, מבקשים לחיות, קוראים בשמו של משה, ברל אץ-רץ. אימא שלי עמדה אתי, "ולוואי ויהיה לפחות המוות קל" – אמרה, ותוך כך קראו בשמותיהם של אחיי שעיה כשר, אביגדור כשר, מניה כשר. יצאנו בריצה מתוך הדוחק והבכי וקיבלנו את תעודות העבודה וחבטה בגב עם הקת, והורו לנו לרוץ לצריף.

משם השקפנו לעבר השני, שמותיהם של אבי ושל אמי נמחקו, גם שמו של אחי הצעיר, מרדכי, שברח יום קודם עם דודי שעיה מייזליש ורחל מייזליש אל פולין ליער. לא זמן רב נמשכה קריאת השמות, אנשי הגסטפו אמרו כי יש להם די יהודים. בשורות הובילו את קומץ היהודים האומללים, מתים חיים, אל עבר בור גדול.

"שמע ישראל! שמע ישראל! שמע, שמע..."

"נקמה! נקמה!" הצעקות, הבכי, התחינה, הרעד, בשפתיים חרבות ובעיניים מבוהלות, של קומץ היהודים האומללים, מתים חיים – לא ניתן לתארם.

למחרת, יום שלישי, ראינו הררי בגדים של הקדושים. זיהיתי את בגדי הוריי היקרים. מעינינו לא זלגו דמעות אלא דם. אני ושני אחיי התהלכנו במגרש ובכינו על האסון הגדול. אמר לנו הרוצח צמא הדם: "אין צורך לבכות, עוד תראו מה יקרה בעוד שלושה חודשים".

נותרנו קומץ אנשים צעירים, כמה מאות אולי. ספרו אותנו עשרות פעמים, הציבו אותנו והובילו מן המגרש שמול הבור הגדול, בו נשארו הטובים והאהובים עלינו. האדמה רעדה. השליכו אותם חיים.

הטוב והיקר ביותר אבד על קידוש השם. על שפתי כל קדוש נתלתה מרעידה הקריאה: "נקמה! נקמה! נקמה!"

ממוות אל מוות, חזרנו לגטו הארור.

הגטו הוקטן, הוחל במיון החפצים שבבתים: נעליים לחוד, בגדים לחוד, ריהוט לחוד, הכול למען השודדים הגרמנים.

אם נעלה נערה זוג נעליים והמרצח הבחין בכך, מיד שם קץ לחייה.

צרות, רעב, סופרים את ימי החיים. אין מוצא. מספר היתומים שנותרו פוחת מים ליום. נופלים כזבובים. בדיוק כעבור שלושה חודשים הפכה קמין יודנריין.

אין לתאר מה עבר עלינו. ראינו את המוות לנגדנו מדי רגע. ואיזה מוות!

יחד עמי ניצלו בנס שני אחיי, אביגדור ומרדכי. את אחי הבכור שעיה עקדו והובילו לשחיטה.

ברחנו בלילה מסדנאות העבודה מבלי לדעת לאן. נסים גדולים קרו לנו.

אני חולמת שבקשת הנקמה שנישאה על שפתיהם המרעידות של קדושינו תתגשם אי-פעם!

מתוך הפרק: שואה וגבורה ע' 684 – 688.

ל׳ אוליצקי **אחותי פרומה**

פרומה לקר-קלורמן

אחותי פרומה, רעה אליי,
גוזלת את האור מימיי, את השינה מלילותיי,
אבוי לי, אבוי לה – הצדק עמה:

איכה תרים ידך להגיש אל פיך מזונך,
ועצבי אחותך מרעידים באימה,
ולבה המאובן מצפה לקליע מְשַׁנאה?

איכה תבקש מנוחה לעצמותיך בין המצעים,
ועיני אחותך לא תיעצמנה על אבנים
המתאוות ואינן מסוגלות להתמוסס מן הדמעות?

איכה תעז להצהיל פנים לאישה,
ושער אחותך הצעירה כבר האפיר משיבה
כעשב מאובק, אשר לאגל טל מלא כמיהה!

איכה יתעכב מבטך ללטף נבטים ופריחות,
בעוד עיני אחותך בבעתה כזכוכית נקרשות,
ולירריית בן הבלייעל, כמו לישועה, משתוקקות?

דואב לבך אחי? טוב שכך, טוב ככה!
מתוך מכאוב ייוולדו האיש והתעוזה
שתציית את חבלי הנקמה בדמך!

אתה בוכה? מה דל היום ערכה של דמעת אדם זכה,
יען כי אין היא נשק סתם, אלא פנינה,
למעשה הנקמה שלך הריני מייחלת אחי... הישבע!

וכשתבוא ולא תמצא את עצמותיי,
נשק-לטף במקומן כל אבן קרה שמעליי,
אושש את לבבך והמשך לשדה הקרב את דרכך.

בלתי נראית, כמו עתה, אהיה עמך,
אחזק אותך כגיבור, אלטפך כלטף אם את ילדה,
אהיה עין בתוך לבך, לפקוח עיוורונך.

אחותי פרומה רעה אליי,
גוזלת את האור מימיי, את השינה מלילותיי,
אבוי לי, אבוי לה – הצדק עמה.

אופה, 1943-1944

מתוך הפרק: שואה וגבורה ע' 690.



מנשה פרצ'יק **פוגרומים, רצח ושחרור**

נולדתי בקמין קושירסקי (מחוז בריסק) ב-10.8.1924 אבי יוסף היה סוחר, הוא נרצח בידי הגרמנים. אמי, רוזה לבית פלוט, ניצלה. היה לי אח, יהושע [!], הוא נפל בצבא הרוסי, אח ברוך [!] ואחות פסיה נרצחו בידי הגרמנים [על מות האב והאחים במאמרה של שושנה פרצ'יק].

כשפרצה המלחמה הייתי בעיר הולדתי. ביוני 1941, לאחר פרוץ מלחמת רוסיה-גרמניה, עזבו הרוסים את העיר, הגרמנים נכנסו לעיר בערך באחד ביולי.

נשארתי בגטו עד אוקטובר 1942. לאחר מכן ברחתי ליער והצטרפתי לפרטיזנים היהודים. תחילה היו לנו בונקרים ביערות פודבורוצ'ה ולאחר מכן באזור לוביישוב ואגם ביאלה. עם הזמן הצטרפנו לקבוצות הפרטיזנים הרוסים של אורדז'וניקידזה ופיודורוב.

נשארתי עם קבוצות הפרטיזנים עד 1944, ואז גויסתי לצבא האדום. עד אוגוסט 1944 הייתי בוולוגדה ובארכנגלסק.

לאחר שחרורי מן הצבא באתי ב-1944 לרובנה וקיבלתי עבודה במחלקה המשפטית המקומית כפקיד הוצאה לפועל. בינואר 1945 נסעתי לטשרנוביץ ומשם ללמברג וממנה בהליך רפטריאציה לפולין.

בשנת 1945 יצאתי עם קבוצת יהודים בעלייה בלתי לגלית לארץ ישראל. נסענו דרך רומניה, הונגריה, אוסטריה ואיטליה. באיטליה התעכבנו בקיבוץ במודנה ואחר כך היינו בברי. כעבור כמה חודשים יצאנו מאיטליה. בספטמבר 1945 באנו לארץ ישראל.

היהודים בקמין קושירסקי לפני המלחמה

קמין קושירסקי הייתה עיר מחוז. היו בה כ-2,000 יהודים. רובם גרו במרכז העיר, ברחובות: פרץ, שלום עליכם, קובל, בשוק. הם עסקו במסחר, היו להם בתי עסק למזון, אריגים ואחרים. ליהודים היותר עשירים היו טחנות קיטור, למשפחות וסרמן, סוקול, כשר. למשה

צ'רנה היה מפעל הצמר היחיד בעיר. גם תחנת החשמל הייתה בידיים יהודיות.

היו גם בעלי מלאכה יהודים רבים: חייטים, סנדלרים, נגרים, פחחים. ככלל מצאו לעצמם אנשים עצה, עוני רב לא היה בעיירה שלנו.

היו בעיר שני בתי כנסת. היה רב אחד, הרב פרלין, ורבי חסידי, הרב רבינוביץ.

הנוער למד בבתי הספר הפולנים ובבית ספר "תרבות" היחיד בעיר – "התחייה", בית ספר עממי ששפת ההוראה בו עברית. הנוער היה מאוגד בארגונים ציוניים.

עורכי דין יהודים לא היו. היו רופאים יהודים; אני זוכר את דוקטור לפל.

בקרב הנוער הייתה פעילה חוה קימל, אחת המשתתפות בחוג הדרמתי שייסדו יעקב פלוט, ח' קימל, מלמד, שפירא, סילצקי, גילדה קרוקוור ואחרים.

זמן קצר לפני פרוץ המלחמה נבחר בקלצ'וק ליושב ראש הקהילה היהודית, הוא נבחר ברוב קולות.

הנוער בקמין קושירסקי נהג לעזוב את העיר בתום לימודיו בבית הספר, משום שלא היה להם מה לעשות בה; להשיג משרה ממשלתית לא יכלו. לרוב עלו לארץ ישראל והיגרו לאמריקה, בעיר נותרו בעיקר המבוגרים יותר.

הפוגרום בשנת 1937

בשנת 1937, מיד לאחר הפוגרום בפשיטיק, ביקשו הפולנים בעירנו לארגן פוגרום כנגד היהודים. היה זה ביום חג פולני, "החג הירוק", אבי נכנס למסעדה, מועדון הפקידים הפולנים, הוא פגש שם מכר פולני, מזכיר המועצה, שאמר לו: "מחר יהיה פה שמח עם היהודים". אבי השיב כי הסטרוסטה אמר שישרור שקט, אך הפולני התעקש שמחר יהיה פוגרום בעיר (הסטרוסטה בעת ההיא היה סקוֹוויטש, אנטישמי נודע). הידיעה על השיחה בין מזכיר המועצה ובין אבי הגיעה כפי

הנראה אל הממשל, בחצות באה לביתנו המשטרה עם פקודה לאסור את אבי על הפניקה שעורר לדבריהם בעיר.

בבוקר היינו, אני, אמי ואחי, בבית העסק שלנו, ראינו מספר גדול מהרגיל של גויים מתקבצים בעיר. מיד החלו לנפץ שמשות בבתי העסק היהודים ולבזוז. האוקראינים והפולנים הוכיחו את יכולותיהם. סגרנו את בית העסק שלנו והלכנו הביתה.

יוסף אייזנברג, יושב ראש התנועה הציונית הכללית, מיהר לדואר לשלוח מברק על המתרחש בעיר לנציגינו בסיים, תפסו אותו בשעת מעשה והכוהו. הפוגרום לא יצא אל הפועל בגלל התערבותו של אביש קלורמן שבא אל הממשל המרכזי של המחוז.

אחר הצהריים חלה רגיעה. העיר מלאה שוטרים שנשלחו מיד למטרה זו, והם שמרו על הסדר. בלילה שוחרר אבי ומיד נסע ללוצק, שראש העיר בה היה מכר טוב שלו.

כעבור שבועיים הועבר הסטרוסטה סקורוויטש מתפקידו.

רצח המוני לאחר כניסת הגרמנים, חלקם של האוקראינים

כשעזבו הרוסים את העיר בימים האחרונים של יוני 1941, באו לעיר הבולבובצים (כנופיות אוקראינים), שכונו גם: הצבא הירוק. הם פתחו במעשי שוד, הכאת יהודים, אונס נערות יהודיות, וגם הרגו כמה יהודים. מנהיגם היה כומר מרחוב וולין בקמין קושירסקי. כעבור שבוע, בערך באחד ביולי, באו הגרמנים. הם תפסו כמה בולבובצים וירו בהם סמוך לביתנו. הגרמנים ארגנו משטרה יהודית ויודנרט. ראש היודנרט היה שמילקה ורבליה, בעבר בעל בית עסק לאריגים.

כעבור זמן-מה באו מקובל אנשי גסטפו ותפסו 80 יהודים, היושב ראש ורבליה התייצב מרצונו וביקש לירות בו, מצפונו ייסר אותו. ירו בו יחד עם 80 היהודים מחוץ לעיר, ואנשי הגסטפו שבו לקובל.

ראש העיר היה אוקראיני בשם באביאק. לפני המלחמה היה לכאורה ידיד יהודים, אך כאשר באו הגרמנים החליף את עורו, היהודים סבלו מאוד מנחת ידו. ממלא מקומו ליחוצ'ווסקי ומפקד המשטרה האוקראינית מזור, לא היו טובים ממנו.

אסרו על יהודים בפקודה ללכת על המדרכות, לקנות בשוק, לצאת לאחר השעות שקבעה המשטרה. הורו לתפור טלאים צהובים על הבגדים, ועל הבתים בהם התגוררו יהודים חובה היה לסמן עיגול צהוב. גברים בני ארבע-עשרה ומעלה חויבו בעבודות כפייה, עבודות בנייה, הטענת עץ וכדומה.

זמן קצר לאחר מכן באו הגביטס-קומיסר פריץ מיכאליס וממלא מקומו, הנס [קראוזה] קראו לו. הגביטס-קומיסר נכנס לביתו של קיווה אייזנברג וירה למוות באשתו.

רופאת שיניים פולניה בעירנו, אשר לבתה היה מאהב גרמני, גרמה להריגת רופא השיניים היהודי, אלתר קטן.

בפסח 1942 פקדו לגדר שטח לגטו. הגטו הוקם באזור יהודי ברחובות צדיים. הביאו לשם יהודים גם מן היישובים זלזיה, גלושה רבתא, גלושה זוטא, פנייבנו, אלבלה, פוליץ. הצפיפות הייתה גדולה, האוכלוסייה היהודית צמחה מ-2,000 ל-3,000 איש. מספר הבתים לעומת זאת הופחת באופן משמעותי.

חלוקת הלחם נעשתה על פי כרטיסים, 100 גרם לחם לאיש ליום. אך הייתה בגטו מאפייה ולא שרר רעב.

הגטו היה מוקף תיל דוקרני. ברחוב קובל היה שער יציאה. היציאה נתאפשרה רק עם הצגת תעודות מיוחדות, רק למי שעבדו מחוץ לגטו. בשער שמרה המשטרה האוקראינית.

כך חיינו עד אוגוסט 1942, באותו יום כיתרו הגסטפו והשוטרים האוקראינים את הגטו והורו לכולם לצאת מן הבתים ולהתקבץ ברחוב הראשי. כולם עזבו את הבתים, נשים, ילדים, גברים וזקנים.

רצח המוני באוגוסט 1942 – נמסר מפי עד ראייה

כשהתקבצו כל היהודים ברחוב הראשי, הובילו את האנשים לשדה, לא רחוק מבית העלמין היהודי. היהודים ידעו שסופם קרב, כי מן המקום בו נמצאנו (גם אני הייתי שם) ראינו את הבורות החפורים בבית העלמין, בורות שהוכנו בעוד מועד עבורנו.

אחר הצהריים בא מיכאליס עם מתורגמן והחלו לקרוא בשמותיהם של אנשים מסוימים, אותם העמידו בצד. היו אלה אנשים צעירים ובריאים בלבד, שעבדו במקומות עבודה מיוחדים. מקהל של 3,000 איש נקראו 600. אותם שלחו חזרה לצריפים. אני הייתי ביניהם.

כל הנשארים במקום צוו להתפשט. ראינו הכול מן הצריפים. אחת הנשים, המורה סטרייר, ירקה בפניו של הגביטס-קומיסר, היא הוכתה קשות ונורתה מיד.

הובאו לשם גם צוענים, ירו בהם יחד עם היהודים, הם טמונים יחד בקבר אחד. הרגו אז את אחותי, סבי, ודודניות. ראינו איך גירשו את האנשים העירומים לבורות וירו עליהם במכונת ירייה. נרצחו אז 2,500 אנשים. פרט למורה סטרייר, גילו התנגדות גם יצחק אייזנברג והרב של לישה. הם סירבו להתפשט והוכו למוות, ואז תלשו מן המתים את הבגדים. הורים רבים שקיבלו תעודות חיים, הלכו עם ילדיהם למוות.

יומיים החזיקו אותנו בצריפים ואז החזירו לגטו שהוקטן בינתיים למחצית גודלו. שוב הוכרחו היהודים ללכת לעבודה.

קרה אז האירוע הבא: חסיה ורבלית, בתו של ראש היודנרט הראשון, נערה בת שמונה-עשרה, הסתתרה בזמן האקציה אצל משפחה פולנית. הדבר נודע לגביטס-קומיסר והוא החל לחפש אותה. לבסוף מצא אותה וירה בה במו ידיו. אנשי הגסטפו ירו בנערה נוספת שהסתתרה גם היא בזמן האקציה.

בורחים ליערות פודְבּורוצ'ה

לאחר האקציה של אוגוסט החלו הצעירים להרהר ביציאה ליער עם נשק ביד, נשק קנו אצל פולנים. החלה בגטו התארגנות של קבוצת פרטיזנים במטרה לצאת ליער, הכול נעשה בחשאי. מוטל סטרייר, בעלה של המורה שירקה בפני הגרמני, היה בין המארגנים. ראשונים יצאו ליער: יוסל סגל, בריש דרוג, משה קופרשמיד. הם היו אמורים לקחת אנשים נוספים אך לא הספיקו, כי הוחל בחיסול הגטו.

בנובמבר 1942 הקיץ הקץ על הגטו. יהודים רבים נמלטו ליערות, האחרים הובלו לבית העלמין ונורו. האוקראינים רצחו בדרכים רבים מן היהודים הבורחים.

עוד קודם שעשו את העיר יודנריין ברחו ליערות משה פלוט, ד"ר ליפא וינובצקי, אבא קלורמן, האחים צוויבל, חיה קטן, שרה ביבר, הינדה גבאי ואחרים.

האסון היה שכאשר באו היהודים ליער, רצחו אותם פרטיזנים רוסים מסוימים ששהו באזור. מכל עבר איים המוות על היהודים שנמלטו מן הגטו. הגרמנים, האיכרים האוקראינים, הפרטיזנים הרוסים. לגויים מן הכפרים השכנים נודע, וגם הם הרגו יהודים בכל מקום בו נתקלו בהם.

אני עבדתי במחסני התבואה כשבאו להודיע לי כי משפחתי ברחה ליער, החלטתי למצוא דרכי אליהם. ברחתי מן הגטו עם משפחת גולדשטיין. היה להם מכר גוי, סובוטניק, בכפר סמוך לעירנו. הלכתי עמם. הם הסתירו מן הגוי שהביאו עמם יהודי נוסף. שבוע ימים הסתתרתי שם בבוידם ונאלצתי ללכת משם. בלילה הלכתי אל מכר פולני, הוא אמר שהרגו את כל משפחתי וגירש אותי, הלכתי אל גוי אחר, גם הוא גירש אותי.

לבסוף ברחתי ליערות פודבורוצ'ה. בקרבת היער גר מכר איכר, נכנסתי אליו, הוא סיפר לי שהוריי היו אצלו ואולי ישובו. לנתי שם, בלילה העיר אותי האיכר ואמר שאבי בא, העפתי מבט: אבי ונשק בידו!

אבי לקח אותי עמו ליער. בדרך סיפר לי כי הם חייבים להסתתר מפני פרטיזנים רוסים שכבר הרגו יהודים רבים.

היהודים גרו ביער במעין אוהל-סוכה נסתרת בין שיחים. החבורה מנתה אחד-עשר איש. התחלנו לחפור בונקר באדמה. אחי הבכור, יוסקה סגל ויצחק פלדמן היו יוצאים לכפר לחפש אוכל, לעתים עלה בידם לקנות מזון אצל הגויים. באחת הפעמים לא שב אחי מן הכפר. השבים סיפרו שכיתרו אותם פרטיזנים רוסים ואחי לא הצליח להתגונן משום שהקליעים שברשותו היו רטובים.

בוקר אחד כיתרו הרוסים את הבונקר שלנו והורו לכולנו לצאת, לקחו מאתנו את הנעליים והמכנסיים, הכו אותנו, ירו בשתי נשים ובשלושה גברים משלנו, והלכו עם הביזה שבזזו.

יחד עמנו היו יהודים מכפרים, הגויים הכירו אותם היטב כי היו שכניהם. הגויים מן הכפרים בסביבה, שהחזיקו ברכוש יהודי, היו

מעוניינים שהיהודים לא ישרדו את המלחמה; הם הצטרפו לפרטיזנים הרוסים בחיפושים אחר יהודים והרגו אותם. גם אותנו חיפשו, ידעו שהיינו אמידים וציפו למצוא אצלנו כסף רב. למזלנו לא זיהו אותנו.

החיים בבונקרים ביער

לאחר ההתנפלויות על הבונקר שלנו החלטנו לשנות מקום. הלכנו לאזור לובישוב. היינו עשרים ושניים איש, גברים ונשים. המספר גדל כי מדי פעם נוספו נמלטים חדשים. חפרנו בונקר [זמליאנקה], עשרה מטרים אורכו, חמישה רוחבו, שניים עומקו, תמכנו את הקירות בעמודים. התקנו בבונקר דרגשי עץ וכירת בישול, חפרנו באר לשאיבת מים. ירדנו בסולם וכיסינו את פתח הכניסה מלמעלה באזוב ובחול ושוב באזוב. מזון קיבלנו בכפר מן האיכרים, בתמורה לכסף ולזהב. כל אחד מאתנו קיבל 100 גרם לחם ליום.

חיינו בבונקר זה כמה חודשים. במרץ 1943 גילה אותנו אוקראיני, הוא הבחין ביער בעשן שהיתמר מארובת הכיריים שלנו. בלילה ברחנו מן הבונקר. למחרת, כפי שנודע לנו לימים, באו הגרמנים לחפש אותנו.

ברחנו לכפר סמוך לאגם הלבן [אגם ביאלה] גרו שם מתיישבים פולנים. לא רחוק מן הכפר חפרנו בונקר חדש ביער. היו לנו שם תפוחי אדמה בשפע, שנותרו באחוזה.

היינו כולנו נגועים בכינים ופרצה בקרבנו מגפת טיפוס הבהרות. כולם חלו, תרופות לא היו, למעט קצת אספירין. אישה אחת, בריינדל וייסמן, מתה מטיפוס, קברנו אותה ביער. האחרים החלימו.

זמן קצר לאחר מכן נחת עלינו אסון חדש. נודע לפרטיזנים הרוסים על אודות הבונקר שלנו, באחד הימים כיתרו אותנו. זה קרה שבועיים לאחר שנכנסנו לגור בבונקר החדש. הם הרגו שניים מאתנו, אחד מהם מוטל פיק. הוא וההרוג השני היו עם הפרטיזנים הרוסים קודם להצטרפותם לקבוצה שלנו. אותנו הכו הפרטיזנים מכות קשות ואת הנערות אנסו.

בעת ההיא יצא אבי מן הבונקר ולא שב עוד. הוא ועוד פולנים אחדים נהרגו בידי בולבובצים בכפר פודבורוצ'ה.

בקרב הפרטיזנים של אורדז'וניקידזה ושל פיודורוב

באביב 1943 קיבלו הפרטיזנים הרוסים פקודה ממוסקבה: לא לתקוף יהודים. ואולי בגלל המפלות של הגרמנים חדל המצוד אחר בונקרים של יהודים.

היער היה גדול מאוד וגבל ביער העד של ביאלוֹבייז'ה, ביער כזה קשה היה למצוא את הפרטיזנים, לכן לא באו הגרמנים ליער כלל, הם פחדו מן הפרטיזנים ומן היהודים שביער. חיינו עתה בשלום עם הפרטיזנים. הלכנו לגור בבקתות כפריות כי לפרטיזנים היו שם מיליציות ושרר שקט.

הפרטיזנים השתייכו לחבורה של אורדז'וניקידזה, היו בחבורות אלה 100 יהודים בערך, לאחר מכן השתייכנו לחבורה של פיודורוב. המחלקה של פיודורוב קיבלה אליה רבים מן היהודים שהסתתרו ביערות, והם הפכו לפרטיזנים כמותם.



בנינו יחד עם הפרטיזנים בונקרים ביער. מזון לא חסר. הפרטיזנים היו מארגנים פשיטות על רכבות, משמרות משטרה וגרמנים מזדמנים בדרכים.

ב-1943 ירה דודני ש' א' קלורמן בממלא מקום הגביטס-קומיסר בקמין, קראוזה. בחור אמיץ היה גם בן-ציון מליק, שנשלח למבצעים הצבאיים הקשים ביותר. זה היה כבר בסוף 1943.

בתצלום: שמואל-אבא קלורמן

בשנת 1944, כשהקרבות לא היו רחוקים, יצאו כל היהודים לחזית ללחום בגרמנים.

לאחר המלחמה נפגשתי עם כמה מן היהודים. אני מעריך כי מספר הניצולים באזור שלנו הוא כ-200.

מתוך הפרק: שואה וגבורה ע' 691 – 700.

רחל וינוקור **הייתי אז צעירה כל כך...**

נולדתי בשנת 1925 בקמין קושירסקי. אבי, שמואל פוגטש, היה סוחר בשר. היו לי שני אחים ואחות.

זכור לי כי באחד בספטמבר 1939 הייתה הפצצה חזקה ובעיירה שלנו פרצה בהלה גדולה. לאחר מכן נכנסו הרוסים והתנהלו חיים שלווים יותר עד 1941.

בשבועיים הראשונים מפרוץ מלחמת רוסיה-גרמניה לא היו אצלנו לא גרמנים ולא רוסים, הם ברחו. האוקראינים הרימו ראש, עשו פוגרומים ביהודים, שדדו ורצחו.

הוריי שלחו אותי עם אחי הצעיר לכפר גלושה זוטא, אל סבא. הם סברו כי אולי מוטב כך, לא הבינו אז כי עדיף היה לברוח לרוסיה. בזמן הפוגרום הרגו האוקראינים את הדודן שלנו שמואל ווליניץ. בגלושה זוטא היה המצב גרוע בהרבה מאשר בעיר, לכן שבתי לקמין. בהעדרנו בזזו האוקראינים הלאומנים את ביתנו, בשובנו לא היה בו דבר. כאשר נכנסו הגרמנים לקמין קושירסקי נרגעו הלאומנים האוקראינים קצת. הגרמנים פתחו בחטיפת יהודים לעבודה, והיה קושי בהשגת אמצעי מחייה. שוב נסעתי לכפר אל סבתי, הפעם עם אחי הבכור פינחס. השתכרתי שם למחייתי בסריגה. הייתי מוכשרת מאוד בעבודתי ותוך ארבעה ימים סרגתי סוודר. עבדתי כך במשך סתיו 1941, לאור עששית נפט, את שכרי שלחתי להוריי כדי לסייע להם במקצת.

כשקראתי בנעוריי את "אוהל הדוד תום" הותיר עליי רושם אדיר סיפור הבריחה הטרגי של הכושית עם בנה דרך הנהר; קריסת הקרח תחת רגליה ודילוגיה עם הילד משבר קרח אחד למשנהו. משהו דומה עבר גם עליי:

הייתה לי דודה שגרה בעיירה דוד-גורודוק ליד פינסק, רחל ווליניץ היה שמה. כשכבשו הגרמנים את העיירה שלהם, הרגו את הגברים ואת הנשים והילדים העבירו לפינסק. סבא נתן לאיכר הרבה תבואה ופרוות כדי שייסע להביא את הדודה והילד בן השנתיים. באחד הימים שלחו לכפר רשימה ובה שמות של עשרים יהודים החייבים להתייצב לעבודה. האנשים חששו שלא בעבודה מדובר אלא במוות, איש לא התייצב. ואז

באו הגרמנים והאוקראינים ופתחו בחיפושים אחר האנשים שברשימה. כשלא מצאו מישהו בביתו, לקחו במקומו את כל המשפחה. לקחו את זלמן וולינץ, אחיו של שמואל שהרגו אותו עוד קודם. אביו של זלמן רצה ללכת במקומו אך הגרמנים לא התירו. למחרת ירו הגרמנים בכל האסורים. ירו גם באישה ובשתי בנותיה, שנתקלו בהן במקרה ברחוב. סבי ואביו של זלמן נשלחו לחפור קברים להרוגים. היהודים הנותרים נשלחו לקמין קושירסקי.

אני, דודתי וילדה ברחנו דרך היער. השלג היה גבוה, על כל צעד ושעל נפלנו. בדרך רצה פולני להסגיר אותנו לגרמנים. דודתי לא הייתה מסוגלת להוציא הגה מרוב אימה. התחלתי לדבר אל מצפונו, שירחם לפחות על הילד החף מפשע. לבסוף החליט להניח לנו.

מרחוק ראינו את הגרמנים פושים ופושטים בכפר, ברחנו, משתרכות ושוקעות בשלג העמוק. העברנו את הלילה אצל אישה רוסית ולמחרת שבנו הביתה. אני לא רציתי להישאר שם יותר.

בגטו עד לחיסולו

סבא וסבתא, הדודה והילד גרו אצלנו, החלו חיים כמו בגטו: אקציות, רעב ומחלות.

התחלתי לעבוד בסדנה [ארטל] שמקומה בשוק. היינו חמישים נשים. סרגנו ורקמנו פריטים שונים לאנשי האס-אס ולמשפחותיהם, סוודרים, סודרים, שמלות, מפות וגרביים.

אתל גולדשטיין הייתה המנהלת ואני ממלאת מקומה. תכופות היינו הולכות למסור את התוצרים לבתי הגרמנים. הלכנו תמיד בחרדה גדולה, אך בבתיהם הקבילו את פנינו בנימוס. לפעמים נתנו לנו פיסת סבון לכבס בו את הצמר. שמחנו כשנותרה פיסת סבון בשבילנו, בגטו היה קושי להשיג סבון.

מדי בוקר הובילו אותנו תחת משמר לעבודה, ובלילה החזירו. החשלום היה בכרטיסי מזון. לפרקים ביצעו הגרמנים פעולות רצח ומספר האנשים בגטו פחת בהתמדה.

באוגוסט 1942 הייתה אקציה כזו, שהגטו הוקטן למחצית גודלו. הסתתרנו במחבוא אצל משפחת רייזן, הדודה לא יכלה להסתתר בגלל בכיו של הילד. הגרמנים לקחו אותה אז ורצחו. איבדתי גם את סבי ואת סבתי, הם לא רצו זנוח את הדודה וסירבו להסתתר. סבי מאס בחיים משום שנאלץ לגזור את זקנו. בעלי זקנים עינו הגרמנים עוד יותר.

לאחר האקציה של אוגוסט ידענו כי הסוף קרב. כולם חיפשו דרך הצלה. מקצת הצעירים הלכו אל הפרטיזנים, היו אלה מי שהצליחו לקנות נשק. אחרים חיפשו מסתור אצל איכרים אך אלה דרשו כסף רב.

היו לנו סימנים נוספים לכך שהסוף קרוב, הגרמנים הרגו את עוזריהם ומתווכיהם. היה אצלנו מתורגמן, בר שמו, באו לקחת אותו אך הוא הסתתר, רצו לקחת את כל המשפחה ואז הסגיר עצמו לידיהם. שמענו כי גם בעיירות אחרות מחסלים את הגטאות.

ביום מסוים בנובמבר 1942 בא אלינו לסדנה מפקד העיר וגרמני נוסף, הוא הצביע עליי, על אתל גולדשטיין ועל מיילה וייסמן, לא אמרנו מילה ויצאנו. הבנו שאנחנו השלוש, העובדות המשובחות, אמורות להישאר ואת האחרות ייקחו. התפזרנו לכל עבר.

בגטו כבר הייתה פניקה. רצתי הביתה ואמי דיברה על לבי לברוח ולהציל עצמי, אולי גורלי להישאר בחיים. אך אני שבתי לסדנה, חשבתי שאולי לא כדאי לברוח. בלאו הכי לא היה לאן.

לאחר מכן בא אחי פינחס ושכנע אותי לברוח. ברחנו לפאתי העיר. בדרכים עמדו צעירים פולנים ותפסו את הבורחים מן הגטו. גם אחרינו רדפו אך לא הצליחו לתפוס אותנו. אחד מהם כבר היה במרחק עשרה מטרים ממני.

ברחנו ללא חפצים. אני נעלתי נעליים זרות שהתחככו בעור רגליי עד זוב דם, לא יכולתי ללכת בהן. כל הלילה הלכנו, עברנו 25 ק"מ עד גלושה זוטא. נכנסנו אל מכר פולני, הוא הגיש לנו אוכל אך סירב להסתיר אותנו. לאחר שהייה בת יומיים אצלו הלכנו ליער.

נתקלנו בקבוצת יהודים שחיפשו פרטיזנים והצטרפנו אליהם.

בעת ההיא כבר שרר כפור, רגליי כאבו וסבלתי מאוד. פרטיזנים לא מצאנו, אך ביער שוטטו שבויי מלחמה רוסים שנשלחו בידי הגרמנים לעבוד אצל אוקראינים וברחו מהם.

ביער היה פחות או יותר בטוח, הגרמנים חששו להיכנס למעבה היער, והאיכרים לא הרעו לנו כי פחדו מפני הפרטיזנים, אך הכנופיות רדפו אותנו מאוד. הם לא היו מאורגנים ולא היה להם שום קשר עם רוסיה, והיו נגועים באנטישמיות אוקראינית. הם חיפשו אצלנו זהב וגזלו כל מה שניתן. היו גם מקרי אונס של נשים. הם רדפו אותנו עד שנאלצנו לעזוב את יערות וֶטְלה והלכנו ליערות נוויר.

החבורה שלנו התפזרה. כל אחד חשב על עצמו. לבסוף נשארו רק ילדים בודדים, ללא הורים. אחי חלה בטיפוס ומת. נשארתי לבד. ביום הסתתרתי ביער ובלילה הלכתי לכפר לבקש לחם. היה קר מאוד. זוג אחד שכב לישון ביער, הם כבר לא התעוררו, קפאו למוות.

אני ושתי נערות נוספות בנות גילי מצאנו לעצמנו בודקה שניצבה בביצות. האדמה הייתה קפואה וניתן להגיע אליה. ביום שכבנו שם מכוסות קש ובלילה הלכנו לחפש מזון. לפעמים הבערנו אש קטנה כדי שאיש לא יבחין בנו.

פולני בשם קובל (ואולי היה זה מקצועו, פחח) סייע לנו, הוא נתן לנו לחם.

אני, שרה ומרים (ידועים לי רק שמותיהן הפרטיים) העברנו בבודקה את חורף 1942-1943. רגלינו קפאו, היינו עוטפות אותן בסמרטוטים וקושרות בחבל, אך ללא הועיל, קישורי החבלים היו נפתחים והסמרטוטים התפוררו. לא התרחצנו, לא הסתרקנו, היינו מכוננות. נשמתנו עוד הייתה נשמת בן אנוש, המראה – לא, היינו כמו חיות. בהיזכרי היום איך הייתי הולכת בלילה ביער, לאורך קילומטרים, כדי להשיג פרוסת לחם שחור או תפוח אדמה, אינני מסוגלת להבין מאין שאבתי כוח רב כל כך ותעוזה. בתפוח אדמה אחד או שניים שרדנו את היום. לפעמים לנו בתוך השחת בגורן. הכלבים יללו עד אימה במשך כל הלילה והאיכרים ידעו שיהודים משוטטים בסביבה.

באביב השתפר מצבנו. הייתי מן הראשונים שיצאו מן היער. הלכתי אל פולני לבקש לחם ופגשתי שם פרטיזן שגילה בי עניין. הוא הביא לי

מעט בגדים ממשפחה יהודית שהייתה במחלקה שלו. האיכרים ראו שהפרטיזנים עוזרים לנו, ואינם חוששים לבוא לכפר לאור היום, ויחסם אלינו הוטב.

בנוויר הסתובבו באופן חופשי כחמישים יהודים. ניסיתי למצוא עבודה אצל משפחה פולנית שהיו לה שני ילדים קטנים. כבר היה לי אוכל לאכול, אך בלב לא הייתה שמחה. נודע לי כי אבי נרצח בכפר בו נולד, נוינה. סיפרו לי גם איך נהרגו אמי ואחי הצעיר בידי אוקראינים בגלושה זוטא. אחותי וחתנה ברחו מן הגטו ונורו בידי גרמנים בדרך. כל אחד מבני המשפחה נרצח במקום אחר.

גם ביער לא היה בטוח, פחדנו מהפצצות ומן החזית. חששנו שמא יעזבו הפרטיזנים את האזור, ומה יהיה אז? נשים וילדים הם לא היו מוכנים לקחת עמם.

במקרה הכרתי בעת ההיא משפחה מרטנה, שטיינגרטן, הם האירו לי פנים וגילו בי עניין. הם היו במחלקת פרטיזנים והשתדלו אצל המפקד לקבל אותי אליהם. הראו לו מה יפה סריגתי, זה מצא חן בעיני אשתו ונתקבלתי. שם המפקד ריאדקה, הוא היה רוסי והתייחס יפה אל היהודים. הרוב במחלקה זו היו רוסים, ורק משפחות יהודיות בודדות, היא הייתה חלק מן החטיבה של פיודורוב.

חשתי עצמי טוב בקרב הפרטיזנים, ולא חששתי עוד מפני גרמנים ובולבובצים, והחשוב ביותר לא הייתי עוד בודדה. משפחת שטיינגרטן התייחסה אליי יפה מאוד. המחלקה שלנו עברה ממקום למקום והצעידות היו בעלות הישגים. הגברים היו יוצאים לפעולות שונות והנשים נשארו במחנה. אני עבדתי במטבח וסרגתי.

אוכל היה לי די והותר, ולאחר מה שעבר עליי הרגשתי כמו בגן עדן. קיבלתי בגדים ויחס טוב מאוד, בצעידות התחשבו בגילי הצעיר וחסו על כוחותיי.

יחד עמי קיבלו למחלקה בחור מן העיירה שלנו, לייבל גבֶּה, שנפל בקרב. היה במחלקה שלנו רופא, יהודי רוסי, ואחות רוסייה. היו גם כמה נשים רוסיות שעבדו במטבח.

במשך ארבעה חודשים הייתי עם הפרטיזנים, עד ינואר 1944.

ב-17.1.1944 הייתה החזית בפאתי קובל. המחלקה שלנו הצטרפה לצבא האדום הסדיר.

המפקד אמר אז כי אין זה פיתרון לנשים ללכת בעקבות המחנה, ועלינו לחפש לנו מקום. לי אמר כי עליי להתחיל ללמוד. הוא השאיר אותנו בקו החזית, והחיילים סייעו לנו להגיע לסארני. הדרך לא הייתה קלה וגם לא בטוחה. נסענו ברכב צבאי, בדרך איימו עלינו סכנות, הפצצות ובולבובצים. הרכב התקלקל ונתקענו בכפר מאוכלס בולבובצים. הם כיתרו אותנו, לא אמרו דבר, והפעם לא הרעו לנו.

בסוף ינואר באתי לסארני ושם החלה הפצצה שנמשכה יומם ולילה ללא הפסקה. החלטנו לנסוע לפנימה של רוסיה. נסעתי עם משפחת שטיינגרטן לקייב. פעל שם ועד עזרה לפרטיזנים. הראנו את מסמכינו וקיבלנו קצת בגדים ומזון.

שהיתי בקייב חודשים אחדים וחזרנו לרָפָלובקה, גרנו גם זמן-מה בקובל ונסענו ללובלין.

בתום המלחמה הגעתי דרך אוסטריה לפרנוולד, סמוך למינכן, העמידו שם לרשות היהודים דירות רבות. עבדתי שם בבית חולים, ושם הכרתי את בעלי. חצינו את הגבול לאיטליה ושהינו כמה חודשים בעיר רג'ו אמיליה. לאחר מכן היינו כמה חודשים בקפריסין ולבסוף, בסוף 1946, באנו לישראל באנייה "כ"ג יורדי הסירה".

מתוך הפרק: שואה וגבורה ע' 701 – 708.

קלמן רויטנשטיין **אבדנו של יענקל לייזרוק ורובה יחיד**

קווים אחדים לדמותו של יענקל לייזרוק בנעוריו.

יענקל לייזרוק נולד בשנת 1909 בלובייושוב. לאחר מלחמת העולם הראשונה, משקנה איסר לייזרוק יער וקרקע סמוך לקמין קושירסקי, התיישבה משפחת לייזרוק בעיר.

יענקל היה תלמיד טוב מאוד בבית ספר "תרבות", לימים הפגין כישורים בחקלאות. הוא שירת בצבא הפולני. עבד במפעל הלבנים של אביו.

מבחינה חברתית גילה יענקל לייזרוק עניין בתנועה הרוויזיוניסטית בעיירה. במפלגה הרוויזיוניסטית היו פעילים אז: משה יפה, קלמן רויטנשטיין, יצחק-זאב (איצה-ולוול) מייסטל, זרח קימל ואחרים. כעבור זמן שלח הוועד המרכזי פעיל מרטנה ונוסדה בית"ר, שנוהלה בידי משה פלדמן ויענקל לייזרוק.

ב-1936 שלחה בית"ר של קמין קושירסקי כמה אנשים בעלייה הבלתי לגלית לארץ ישראל. בית"ר פעלה למען הקק"ל, קרן היסוד וקרן תל חי, ניהלה פעילות בעברית והכינה חברים להכשרה.

כשבאו הבולשביקים לעיירה היה הכול כסדרו. הרוסים כמעט לא הציקו למנהיגים הציונים. הם נתנו כמה משרות לפועלים בקמין. יענקל לייזרוק עבד בתקופת הרוסים במפעל הלבנים שהיה בעבר שלהם.

הבולשביקים יצאו. בולבובצים ואוקראינים "ירוקים" [זֶלֶנובצים, לאומנים אוקראינים] נעשו בעלי הבית בעיר, ולאחר מכן הגרמנים. יענקל לייזרוק, ככל יהודי קמין, חי בגטו עם הוריו ועם שני ילדי אחיו חיים, עם ולוול קויפמן גיסו ועם משפחת זָבָרובסקי. הם חיו במלון "בריסטול" שנכלל בגטו. בבית המלון שוכנו יהודים רבים.

כשהאח חיים והאח פישל לייזרוק גויסו לצבא הרוסי, והאח אבא היה בין 70 הקדושים הראשונים של קמין, נותרו לאה, אשתו של אבא עם ילד, רפאל. יענקל סיפק לכולם אוכל ודאג להם כאב; בשעה זו, יותר מתמיד, נתגלו מסירותו ונאמנותו למשפחה. הוא נשבע להשגיח ולדאוג

לשני ילדי אחיו חיים. כדי להצילם ממוות שיכן אותם אצל מכר גוי בכפר רקובלס. יענקל המשיך בעבודתו מחוץ לגטו במפעל הלבנים, מרחק 4 ק"מ מן העיר.

ואז באה על יהודי קמין קושירסקי השחיטה הגדולה. זעזוע קשה עבר על יענקל כשנודע לו כי הגוי "הטוב" שלו מן הכפר רקובלס הביא את ילדיו של חיים והסגירם לידי הגרמנים (בגלל הילדים סירב יענקל לברוח מן הגטו ליער).

מאוחר יותר קיבל יענקל מכתבים מן הפרטיזן סטרייר, שהודיע כי יש לבוא עם נשק. הוא גם ביקש מיענקל להשיג לו תרופות: צמר גפן, יוד, ודברים אחרים שהיו נחוצים. בגטו לא ניתן להשיגם אך יענקל הצליח לקבלם (בתמורה לדולרים) מחוץ לגטו והעביר אל סטרייר.

פעם נתפס מכתב מאת סטרייר אל יענקל בדבר בריחה ליערות. פרצה מהומה: יהרגו את המשפחות (כך הבהיר הגביטס-קומיסר). שייגץ [גוי צעיר] סיפר שתופסים גם יהודים בעלי תעודות עובד, ויהודים סירבו לשוב מן העבודה לגטו. הנשים לאה רויטנשטיין, זברובסקי, רייזל קויפמן, אחותו של יענקל לייזרוק, ברחו מן הגטו ודיווחו שמובילים את כל היהודים לשחיטה; הן החליטו לברוח ליער קטן סמוך לרקובלס ולהמתין ליענקל ולקלמן רויטנשטיין שחיכו לשייגץ שאמור היה למכור להם אקדח (את בתו הקטנה של קלמן כבר הרגו).

יענקל וקלמן לא הצליחו למצוא את דרכם אל קרוביהם, לא לאה רויטנשטיין ולא זברובסקי עם שתי הילדות. יענקל נזכר שבמרחק לא רב מן היער יש לו מכר גוי. בערב הלכו יענקל וקלמן אל הגוי שנתן להם כיכר לחם וחמאה. הגוי הבטיח לבוא ליער ולהביא ליענקל חפצים אחדים או להכינם למענו. בפעם הבאה שהלכו יענקל וקלמן אל הגוי צץ ליד בית הגוי שוטר אוקראיני, שיענקל לייזרוק הכירו בשם סוויקה [סופקה?], הוא עבד בעבר בשדות של משפחת לייזרוק בכפר רקובלס. האוקראיני הורה לשניהם להרים ידיים. יענקל החל להתחנן אליו: "אל תרע לנו, אפצה אותך". האוקראיני ראה או נדמה היה לו שיענקל הניע ידו, הוא ירה ופגע בידו השמאלית של יענקל, בעצם. יענקל, אף שהיה פצוע, התנפל על האוקראיני במהירות, עקר מידיו את הרובה והכה בראש השוטר. שניהם נמלטו עם הרובה וקלמן חבש את ידו של יענקל בפיסת חולצה.

בלכתם ליער פגשו את סנדר לנדאו ומשפחתו ואת יוסף פיזנהולץ ומשפחתו. הם סיפרו כי הם תועים כבר יומיים. פיזנהולץ שלח עוד קודם ילדה בת משפחה אל האיכרים לבקש לחם, היא לא שבה.

כולם הלכו לעבר יערות וֶטְלה. בדרך רצה יענקל ללכת אל מכר גוי בכפר וידרטה, אולי יעזור לו בעניין ידו הפצועה, הם תעו והגיעו לכפר יזורקה ונאלצו לשהות במשך היום בגורן. בלילה נכנסו יענקל, קלמן ופיזנהולץ אל מכר פולני, אך הוא לא יכול לעזור ליענקל, לא היה שם רופא. הוא נתן להם לחם והזהיר אותם: "היזהרו, הורגים יהודים, בכל מקום הורגים יהודים!"

בלילה באו אל המכר הגוי בכפר וידרטה. הגוי התנפל על יענקל בנשיקות אך חשש להסתיר אצלו יהודים. הוא נתן מגבת וספירט למרוח על הפצע ולהחליף את החבישה על ידו של יענקל, והצביע על כיוון ההליכה ליער.

בערב השני, ערב גשום ומושלג (חודש חשוון), הם באו אל חוטור [מעין חווה, יישוב ובו עד 10 בתי משק] וראו אור. הגוי הפולני עמד בחוץ ולא אפשר להם להיכנס, אפילו לא כדי להתחמם ולייבש את בגדיהם. כשקלמן רויטנשטיין פלט כי עשה טובה לפולני בשם רֶייוויץ' שעמו עבד בבנק בזמן שהבולשביקים היו בקמין, התרכך הגוי והניח להם להיכנס לגורן בתנאי שבלילה הבא יעזבו (רייוויץ' היה דודן של הגוי). כל חבורת היהודים, למעלה מעשרים יהודים (גברים, נשים וילדים), שהו יממה בגורן, והגוי הביא להם אוכל לשם. יעקב לייזרוק נשאר בתוך הבית והנוצרייה נתנה לו מיטה משום שסבל מאוד מפצעו.

פולני זה הוביל לאחר מכן את יענקל ואת האחרים לקולוניה פולנית ובה תשע בקתות בנוויר, שם גר חותנו. הזקן בא אל היהודים ליער, הביא להם לחם ותפוחי אדמה והטיף להם מוסר על כך שהרגו את ישו; עדיף היה שיישארו בגטו וימותו. הוא גם סיפר להם שפרטיזנים באים לקולוניה מדי פעם לקחת אוכל ויש ביניהם יהודי או שניים. הוא אף הסכים שהחבורה תבוא לביתו בערב, ולאחר מכן הרשה ליענקל להישאר בגורן וגם קלמן רויטנשטיין נשאר עמו.

כעבור ימים אחדים באו פרטיזנים חמושים ברובים, ביניהם היו יהודים מקמין: דוד בָּרט, דוד לרמן ואשתו, בן-ציון מליק, רוניה ופיניה סוקול, הם באו והלכו.

יענקל לייזרוק נשאר שוכב בגורן. האחרים מחבורתו הלכו לצדו השני של אגם ביאלה. שם פגשו בני קמין: מנדל פלוס, יצחק צ'רטוק, שמואל וולינץ ואחרים. לאחר מכן באו פרטיזנים רוסים. על רגליו של אחד מהם זיהו את מגפיו של סטרייר, הם הרגו את סטרייר. הפרטיזנים צעקו: "את הזהב נתתם לגרמנים, עכשיו אתם באים אלינו!" הם שדדו את היהודים ואת מנדל פלוס הכו קשות.

קלמן, וולינץ וצ'רטוק שבו למקום בו היה יענקל לייזרוק, בבואם בערב לגורן בו שכב יענקל, הוא כבר היה מחוסר הכרה. הוא לא זיהה אותם. הגוי נתן להם כלים לחפור זמליאנקה. חמושים ברובה היחיד, שיענקל לקח מן השוטר האוקראיני, הלכו אל איכרים לקחת אוכל. האיכרים התייראו מן הרובה ונתנו. בו בערב פגשו את גרשון סוקול מקמין עם אשתו ושני ילדיו, את נחום מונשיין ואשתו ואת הרשל בעל העגלה, שחיו כבר כמה חודשים בשתי זמליאנקות בקרבת מקום. בשובם כעבור ימים אחדים למקום בו שכב יענקל ולא מצאו אותו. הגוי באנאך סיפר כי יענקל גווע. הוא קבר אותו בקרבת מקום. הגוי תקע קורת עץ ליד הקבר כמצבה. זה היה בכסלו 1942.

בלכתם חזרה ביער פגשו את הינדה גבאי-קוז'ושניק עם אחיה. האישה הייתה כמעט קפואה. הם הכניסו אותה לזמליאנקה.

בראשית 1943 פגשו את: יוסל וייסמן עם אשתו ושני ילדים, יונה וסרמן, פינחס אורמלנד עם אשתו ומשפחתו, יוסף פרצ'יק ואשתו, שמאי מייסטל. הם סיפרו שכל הזמן הם נמלטים מפני פרטיזנים. לאחר מכן פגשו את פראדל גולדשטיין שנותרה לבדה והכניסו אותה לזמליאנקה.

ב-1943 כיתרו פרטיזנים רוסים את המחפורת ולקחו את הרובה היחיד ושלושה קליעים, רובה שבעטיו שילם יענקל לייזרוק בחייו. כבוד לזכרו!

מתוך הפרק: שואה וגבורה ע' 709 – 713.

זליג רייטר **אבדן משפחתי**

נולדתי בשנת 1910 בעיירה הקטנה מלניצה הסמוכה קובל, ווהלין. אבי היה סוחר. לא היינו עשירים אך ניהלנו חיים מהוגנים נאים. שם אבי אייזיק ושם אמי חיניה. אימא ילדה שישה ילדים – חמש בנות ואני השישי, בן יחיד.

בשנת 1914, בתחילת מלחמת העולם הראשונה, הייתי בן ארבע. כשהאוסטרים והגרמנים התחילו לשלח את היהודים מעיירתנו מלניצה, התיישב אבי בכפר סמוך לקובל, עם עשרים משפחות נוספות, והחלו לסחור עם הגויים. הצטרפו אלינו דוד ודודה, ואט-אט הסתדרנו. סחרנו יחד עם הדוד.

ופעם היה על אבי לנסוע למקום כלשהו, ולא נסע בלילה ההוא, אני זוכר כמו קרה הדבר זה עתה – באמצע הלילה דפקו בדלת, אבי ירד לפתוח. ברגע שפתח את הדלת שמעתי יריה (שכבתי במיטה וראיתי את אבי נופל, קליע פגע היישר בלבו). אמי מיהרה לרדת מן המיטה וצעקה אל הבנדיט: "מה אתה עושה, הרי אתה בן בית?" הוא לא השיב, נכנס הביתה, כיבה את המנורה (שהדליק אבי עשר דקות קודם לכן), חטף סכין שהייתה בבית, השכיב את אמי בכוח על המיטה ושיסף את גרונה. אני שכבתי מכורבל וראיתי את כל מעשיו.

ליד אימא שכבה אחותי הפעוטה, בת חצי שנה, היא פרצה בבכי, אחז בן הבלייעל בגרונה וחנק אותה.

בסמוך שכבה אחותי הקטנה בת הארבע, היא התחילה לצעוק: "אימא! הורידי ממני את הראש!" הבנדיט שלף את סכינו, לקח את הסכין ששחט בו את אימא, ונעץ את שניהם בראשה של אחותי הקטנה.

כששמע סבי בן השישים וחמש את הרחש החל לצעוק: "אייזיק, אייזיק הדלק אור!" ניגש בן הבלייעל הצית גפרור, גרר אותו ארצה וירה שני קליעים בבטנו. ואז השתרר שקט בבית.

רק למחרת נודע מה קרה. באה המשטרה, נערכה חקירה אך את הבנדיט לא מצאו. כך נסתיים פרק ראשון בחיי.

מכל המשפחה שלנו אני ושלוש אחיות קטנות: נעכה, חייקה, בייבה (הדביעית קרוינדל, עד היום איננו יודעים היכן היא. היא נפצעה בראשה משני הסכינים וריפאו אותה בבית החולים בקובל. עבד שם רופא יהודי, ד"ר שטיין מאוסטריה, שהיה חשוך ילדים, הוא לקח אותה אליו, עד היום איננו יודעים היכן הם).

אני נדלתי בבית יתומים בקובל. למדתי מעט קרוא וכתוב, ובן שתים-עשרה נמסרתי לנגר והיטים ללימוד מקצוע בן חמש-עשרה הייתי עצמאי, שילחו אותי מבית היתומים ללא כסף, ללא בית, לך באשר תלך.

התגלגלתי ממקום למקום ולבסוף חזרתי לעיירת הולדתי מלניצה, קרובים הלוו לי כמה זלוטי והתחלתי לעבוד בשביל גויים.

בשנת 1927 בא לעיירה מלניצה יהודי מקמין קושירסקי ולקח אותי עמו לעיירה שלו לעבודה, שכרי היה לא רע. הכרתי נערה שבאה מביאליסטוק אל ידידיה, ובמל שבע-עשרה העמדנו חופה צנועה. חשאנו במזל טוב אך חיינו היו חיי סבל. אני אמנם עבדתי אך פרנסה לא הייתה מזה. ועד כה וכה נולדו שני בנים ובת, והדלות ציירה מכל פינה. עליי להוסיף, לא הייתי עצל, עבדתי בכל מה שנקרה לידיי ובלבד שאפרנס את משפחתי. אך מזל היה שנאלצתי לעסוק במקצוע מאוד לא נעים, כי מנגרות לא הייתה לי פרנסה.



שרה, אשתו, ובילדיו ראשון



בתצלום: רייזל [חיה] רייטר

המקצוע האחרון שעבדתי בו אפשר לי לספק לילדיי פת לחם, ללמד ולחנך אותם "לאלוהים ואנשים". ובזמן האחרון כבר יכולתי לעשות טובות לזולת כי היה בידי כסף. התחלתי להרהר בבניית בית.

בהזדמנות זו אדגיש כי יהודים רבים בקמין עזרו לי בעתות מצוקה. למשל: יעקב כשר, דוד קלורמן, יעקב-לייב צוקר, נרשון פָּרָדֶק [סוקול], מבני משפחת פלוט, ממשפחת מוטל השוחט ואחרים. כשהשתפר מצבי החזרתי. כך חייתי בקמין משנת 1927 עד 1940, עד כניסת הצבא הסובייטי אלינו.

החיים השתנו מיד, אך אני עוד עבדתי באותו מקצוע. ופעם חלפתי על פני מקום שניצב בו תור לחלוקת לחם וכולם נדחקו ונידפו, אני פלטתי מילה, ומיד צץ שוטר אוקראיני, עצרו אותי וכעבור שעה היה המשפט. דנו אותי לשנת מאסר.

בו בלילה הובילו אותי ברכבת לקובל. הייתה שעת חצות. אשתי שרה וילדיי המתינו לי, רצו להיפרד ממני, אך המשטרה הרוסית לא הרשתה. הם הודיעו לאשתי שיירו מיד במי שיינש אליי. אך בני בן התשע, ברלה, נינש אליי, נפל על צווארי והתנשק עמי. הוא אמר לי: "אבא, אלוהים יודע מתי נתראה", למרבה הצער כך קרה. הובילו אותי לכלא בקובל.

תארו לעצמכם מה עבר עליי לאחר סבל רב כל כך: רעב, מצוקה, קור, ילדות של יתום דל, אך את הניהינום שעבר עליי באותה שנה ברוסיה, בבית הכלא, אין לתאר.

שלחו אותי מקובל לרוסיה, אל ופורוו'ה ליד דייפרופטרובסק, למחנה עבודה. קיבלנו 300 גרם לחם ומעט מרק (חמיצה רוסית), מי שהיה מסוגל לעבוד יותר קיבל עד 900 גרם לחם. אני עוד הייתי צעיר ועבדתי בשארית כוחותיי כדי להתמודד ולשרוד את השנה.

נותרו לי עוד חמישה-עשר ימי מאסר כשקיבלתי מכתב מילדיי, איזיקל ובולה. הם כתבו ברוסית כי נותרו לי עוד חמישה-עשר ימי מאסר, והם סופרים את הימים על אצבעותיהם, מתגעגעים מאוד להיות עם אבא.

תארו לעצמכם, כעבור כמה ימים קמנו בבוקר יום ראשון לעבודה, ולפתע הבהירו לנו כי גרמניה הכריזה מלחמה על רוסיה והם עלולים לבוא לדנייפרופטרובסק כל רגע, כך שעלינו לעזוב את המחנה, ושולחים אותנו לסטלינו. כיוון שלא היו אמצעי תחבורה היה עלינו לצעוד ברגל 350 ק"מ.

שישה ימים הלכנו, רבים מאתנו נותרו מוטלים בצדי הדרך, אני הגעתי לסטלינו. הרגליים נפוחות וכולי רצוץ. ירד אז גשם, הייתי ספוג מים, ואין מקום לנוח בו. נאלצנו לחכות כל הלילה בחוץ, עד שבאו השכם בבוקר קרונות והעמיסו ארבעים איש בקרון, חתמו אותם והמשכנו לנסוע הלאה עשרים ואחד ימים.

אין לתאר את אשר התרחש בקרונות. בקרון ישנו ועשינו את כל צרכינו. במשך כל ימי הנסיעה קיבלנו 150 גרם לחם ליום ומעט מים. אנשים השליכו עצמם מן החלון על הפסים. מדי יום היו מתים והרוגים. המחנה שלנו מנה 3,000 אסירים, נקל לשער מה היה אורך שיירת האנשים החיים-מתים.

לבסוף הגענו למקום, אוליונובסק, סמוך לקויבישוב. כשפתחו את דלתות הקרונות והורו לצאת, לא הייתי מסוגל ללכת, זחלתי על ארבע.

נחנו שלושה ימים, ביום הרביעי נשלחתי לעבודה. לי נתנו את העבודה הקשה ביותר כי הייתי לפני שחרור. עבדתי שמונה ימים, ואז הכריזו בוקר אחד: רייטר זליג אייזיקוביץ' משוחרר ורשאי ללכת לכל אשר ירצה! זו הייתה שמחה עבורי אך בו-זמנית צער גדול, לאן אלך? אך עדיף חופש על פני בית כלא.

עד שנת 1944 עבדתי בקולחוז, ב-27 במאי גויסתי ונשלחתי כחייל לסומה. שם אימנו אותנו קצת ואז נשלחנו לחזית. רבות סבלתי בחזיתות, אך תמיד הרגשתי בר מזל שיש ביכולתי לנקום את דמנו השפוך. כשבאנו לקובל נודע לי שם כי ממשפחתי לא שרד איש. גדול היה הכאב. חייל אתה, לוחם, ואיבדת הכול – למען מי למען מה? וכך המשכתי ללחום עד ברלין. שוחררתי בבית החולים של בידגושץ'.

ב-22.8.1945 יצאתי מבית החולים, נשלחתי ללודז'. חולה ושבור באתי ללודז', אינני מכיר איש, איש לא מכיר אותי. התחלתי לעסוק קצת במסחר ולאחר שישה חודשים התאוששתי מעט וגם התחתנתי.

מפולין באתי לגרמניה, נאלצתי לעבור שם שני ניתוחים. משם עליתי לארץ ישראל. גם בארץ ישראל עברתי ניתוח. כיום אני גר ברמלה, שריד יחיד מכל המשפחה.

עוד משהו: על בני ברלה סיפרו לי כי בזמן האקציה הראשונה בקמין קושירסקי לקחו את אשתי שרה עם הילדים לשחיטה. הוא, שהיה בן עשר, ברח לעיירה מלניצה, מרחק 70 ק"מ מקמין, בא אל אחותי ורצה להסתתר שם. פולני חפר בונקר למען אחותי ומשפחתה, כולם נכנסו לשם, אך לברלה שלי לא היה מקום. הוא המתין לרדת הלילה ושב לקמין. בבואו לקמין כבר תמה השחיטה הראשונה, הוא שוטט והצטרף אל כל מי שיכול. האישה איידל, מלוד, סיפרה כי במשך כל הזמן הלך בעקבותיהם, עד שחשו כי מתרגשת לבוא השחיטה השנייה והתחילו להסתתר. איידל ויהודים נוספים מצאו מקום מחבוא, לברלה שלי שוב לא נמצא מקום. הוא אמר לאיידל (דודה קרא לה) כי בחצרו של מוטל סטרייר יש בונקר ומסתתרים בו שבעים יהודים, והוא ילך לשם. עוד סיפרה איידל כי בתום האקציה הלכה עם בנה ועם יהודים נוספים לראות את החצר של סטרייר – איש לא היה שם, לקחו את כולם.

מתוך הפרק: שואה וגבורה ע' 714 – 719.

כשכבשו הגרמנים את קמין, הלכתי עם בני שמאי לעבוד במחלבה. עבדנו שם כמה חודשים עד להקמת הגטו. פיטרו אותנו מן העבודה משום שהגביטס-קומיסר אסר על יהודים לעבוד בתעשיית החלב. בגטו גרנו בחדר בנוי קרשים אצל יוסף קרוין הצבע.

בהיותנו בגטו הלכנו אני ובני שמאי לעבוד בתחנת הרכבת בהטענת עמודי טלפון ובולי עץ על קרונות. העבודה הייתה קשה מאוד. לאחר מכן שלחו אותנו למחסני התבואה, להטעין לקרונות שקי תבואה שנשלחו לגרמניה. עבודה זו הייתה גם היא קשה מאוד, משקל כל שק היה 100 ק"ג.

אשתי ובני מאיר נאלצו ללכת לעבודה, בני מאיר עדיין לא היה אמור ללכת לעבודה כי היה צעיר מדי. גבר כשיר נחשב מי שמלאו לו ארבע-עשרה. סידרתי לו אצל יודל מליק תעודת לידה שהוא בן ארבע-עשרה, בזכות זה אולי יישאר בחיים. (ליודל מליק הוענקה בידי הגביטס-קומיסר הסמכות לנפק תעודות כאלה, הוא היה הטוב באנשי היודנרט, כבוד לזכרו!)

כשכבשו הגרמנים את קמין, גרנו עוד חודשים ספורים בבתינו, מסרתי לשני נוצרים חפצים רבים. הם באו בעגלותיהם פעמים אחדות, נתתי להם חפצים ומזון של אבי ושל אחי שלמה.

שני הנוצרים היו מאוד מיודדים אתי, גם עשיתי להם טובות למכביר. הם היו נוצרים אמידים, אחד מהם גר בכפר רקובלס והשני באֶלבלה לאסקה, הם הבטיחו לי כי אם תבוא עת סכנה ליהודים, נבוא כולנו אליהם והם יסתירו אותנו ויהיו נאמנים לנו כאב לילדיו.

כעבור כמה חודשים פגשתי נוצרי נוסף מן הכפר רקובלס, גם אתו הייתי מיודד מאוד, גם הוא הבטיח לי להסתיר אותי. הוא לא היה בעל אמצעים וביקש, אולי אפשר שאדאג להשגת כמה מטרים שיפון ומעט מזון, לנוצרי זה לא העברתי שום חפצים. הוא נמנה עם כת הסובוטניקים, שלא האמינו בכנסייה. הוא היה זקן המאמינים, אליו הם באו בשבת בבוקר לקיים טקס תפילה מן התנ"ך, בשירה ובנגינת

כינור, היו מתכנסים כמה עשרות נוצרים. אמרתי לו כי בלילות, עם רדת החשכה, אביא חפצים שונים ומזון.

היו אצל אבי מטרים אחדים של שיפון, נהגתי להכין צרור ובו פריטי ביגוד שונים וגם מעט שיפון, ובלילה, כשכל הגטו ישן, השלכתי את הצרור מעבר לגדר בפינת גטו ללא בתים, חיכיתי זמן-מה, מטה אוזן אם אין הולכים, טיפסתי מעל לגדר והבאתי את הצרור לנוצרי.

הייתי הולך דרך שדות, גזעי עצים ומים, שלא יבחינו בי. אשתי וילדיי לא ראו בלכתי ובשובי, הם לא היו מרשים לי להסתכן ולשים נפשי בכפי.

הנוצרי גר בבית קטן עם אשתו ושני ילדיו, בני עשר ושתים-עשרה. היו לו שתי פרות בלבד, שאותן גם רתם לעגלתו ובהן גם עיבד את השדות.

ב-1942, בכ"ז באב, הייתה השחיטה הנוראה, בעקבותיה נותרו רק רבע מבני עירנו – רק מי שקיבלו תעודות חיים. אני ומשפחתי ניצלנו אז כי כולנו עבדנו.

בכ"ב בחשוון, בעת החיסול הסופי של קמין ושל העיירה לוביישוב, בא הגביטס-קומיסר לסדנאות בעלי המלאכה, שמוקמו בשני בתים של מלכה גורטנשטיין, וחילק תעודות חיים לשני אנשים בלבד מכל מקצוע, מנהלי הסדנאות שנחשבו המומחים. בתי אתל וקוקי [רחל] פוגטש (ישראל), קיבלו גם הן תעודות חיים. בתי ניהלה את הסדנה, שעבדו בה ארבעים ושתיים נערות במלאכות יד שונות: סוודרים סרוגים מצמר, שמלות ועבודות נוספות. סך הכול היו כ-70 איש. זה היה יום אחד לפני החיסול הסופי. הגביטס-קומיסר אמר להם כי למחרת בשעה שש בבוקר, עליהם להימצא ליד בית מסוים ברחוב קובל.

בתי באה מיד לגטו, הוציאה מתוכו את אשתי שרה ואת מאיר והובילה אותם בדרך לרקובלס, אל בין גזעי עצים ומים, היא הלכה אלינו למקום בו עבדנו אני ושמאי בני, ודיווחה לנו הכול.

לא שבנו לגטו, חיכינו עד רדת החשכה והלכנו למקום בו היו אשתי ומאיר. כשנפרדה מאתנו בתי ורצתה לחזור לגטו, ביקשנו כולנו שתלך יחד אתנו. היא השיבה כי די בצעד המסוכן שלנו, כי הגרמנים התמקמו

בדרכים בהן נמלטו יהודים וירו ברבים, כיוון שהיא, בתי אתל, בעלת תעודת חיים, היא בטוחה יותר. היא אמרה שכאשר תדע שאנחנו כבר אצל נוצרי, היא תדאג לנו למזון ואז גם תבוא אלינו.

החלטנו ללכת אל הנוצרי האחרון, בשני הראשונים לא היה לי אמון מלא. כשבאנו לביתו באמצע הלילה, הוביל אותנו החוצה לעליית גג מלאה קש. סידרנו לעצמנו שם מקום באחת הפינות כדי שלא יבחינו בנו. למחרת, בבוקר בו אמור היה להיות החיסול הסופי של קמין ושל לובייושוב, נסע הגביטס-קומיסר עם גרמנים נוספים אל לובייושוב כדי לחסל גם שם את היהודים בו ביום.

בבואו ללובייושוב הורה הגביטס-קומיסר מיד על ריכוז כל היהודים ליד היודנרט. יהודי, שמשפחתו נרצחה בשחיטה הראשונה, לפת את הגביטס-קומיסר ורצה לשסף את גרונו בתער, אך חתך ופצע את פניו בלבד. בשובו מלובייושוב ופניו פצועים, הורה הגביטס-קומיסר, כפעולת עונשין, לירות ביהודים הנותרים. הובילו את הנשארים בסדנאות למקום בו היו הבורות וירו בהם. עמם נרצחה גם בתי.

בחודשים ששהינו אצל הנוצרי סבלנו רעב, כי הנוצרי לא היה בעל אמצעים. בלילה חשוך החלטתי ללכת למכר נוצרי טוב, שהיה אמיד והיו ברשותו חפצים רבים שלי. באתי לביתו ודפקתי בדלת חרש. בראותו אותי נבהל והצטלב, הוא חשב כי מתי מזמן. אמרתי שלא באתי לקבל את חפציי, אין לי צורך בהם, אני מבקש רק כמה כיכרות לחם ומזון אחר. הוא השיב לי: "לשווא את מתייסר, לא יצא לך דבר מזה, לא תצליח להסתתר", ואז נכנס לביתו והביא כיכר לחם קטנה אחת בלבד, ואמר לי לא לבוא אליו עוד כי לא ייתן לי דבר. זה היה גילוי הידידות מצד הנוצרי הטוב שלי, שבידיו היו חפציי. בלכתי למקום מחבואי, לא רציתי לבצוע מן הלחם, בידיעה שאשתי ובניי מצפים שאביא להם את הלחם.

חלפו עוד שבועות אחדים, הרעב היה גדול מאוד, הנוצרי שלנו הביא לנו בלילה רק מעט תפוחי אדמה קטנים וכד מים, וזה היה ליממה תמימה. החלטתי ללכת שוב אל אותו נוצרי שהייתי אצלו בעבר, אולי ייתן לי בכל זאת משהו לאכול. כשבאתי אליו שוב בלילה אפל ודפקתי, חלף זמן רב עד שפתחו את הדלת, אביו יצא עם מקל והחל להכות

אותי בראשי, הוא צעק שבאתי לשדוד אותו. הוא צעק במכוון כדי ששכניו ישמעו ויובילו אותי אל הגרמנים ואז יהיו חפציי מובטחים לו.

בלית ברירה ברחתי ולא הלכתי אליו עוד. כשחלפו עוד כמה שבועות הודיע הנוצרי שלנו, שעלינו להשיג לעצמנו מזון כי הוא לא ייתן לנו עוד אוכל, אין לו, ומוטב שנעזוב את ביתו ונלך אל הנוצרי העשיר בכפר אלבלה, שחפציי אצלו (הוא ידע שחפציי אצלו).

בלילה חשוך הלכנו כולנו לכפר אלבלה אל הנוצרי, מרחק הליכה של 10 ק"מ. בבואנו לביתו פתחנו בעצמנו את רפת הפרות, עלינו לבוידם המלא קש, וחיכינו לבוקר, שאז יבוא להאכיל את הפרות ואתייצב בפניו.

בבוקר, בבואו לרפת הוא היה מופתע מאוד בראותו אותי, הוא חשב שאינני חי עוד. ולמה באתי ללא רשותו? מירדנו בבכי וביקשנו שלא יעשה לנו רע. במשך כל היום הוא לא בא אלינו ולא הביא לנו אוכל. בשעת ערב מאוחרת הביא לנו אוכל והודיע לנו שלא נוכל להישאר אצלו כי באים אליו תכופות אוקראינים לאומנים לקבל מוצרים שונים ואם ייתקלו בנו מיד יהרגו אותנו, הם גרועים מגרמנים ביחסם ליהודים. ביקשנו שירשה לנו להישאר ימים אחדים כי אזלו כוחותינו. ביום השלישי הוא בא אלינו, לא הביא עוד אוכל וציווה עלינו ללכת מיד. ביקשנו מעט מזון ולחם, הוא סירב ואמר כי אם יתפסו אותנו ואוכל ברשותנו, עלולים להעניש אותו.

לא הלכנו בלילה ההוא, אם נחזור אל הנוצרי שלנו בידיים ריקות, הרי לא יכניס אותנו, חשבנו, אולי בכל זאת ייתן לנו משהו לאכול.

למחרת בלילה בא אלינו עם בנו, שניהם גרדו אותנו מן הבוידם למטה, התחילו להכות אותנו במקלות, ואיימו שאם לא נעזוב את ביתו, יביאו את האוקראינים הלאומנים והם כבר יטפלו בנו (האוקראינים הלאומנים היו כנופיה שביקשה להקים אוקראינה עצמאית). לא הייתה לנו ברירה אחרת וברחנו ממנו. זהו ידידי הטוב השני, שהיו ברשותו חפציי, ושהבטיח להסתיר אותי ולא יחסר לי דבר אצלו.

בדרכנו חזרה עברנו ליד אגם וישבנו לנוח, חשבנו מה לעשות, אל מי ללכת? אולי מוטב נשליך עצמנו לתוך המים? הבטתי באשתי ובילדיי הבוכים בכי מר כי כבר יומיים לא אכלנו דבר.

חזרנו אל הנוצרי הדל שלנו, נכנסנו לרפת שלו וחיכינו שיבוא בבוקר להאכיל את שתי פרותיו, אולי ירשה לנו לחזור לבוידם שלו. בבוקר, בראותו אותנו, הוא שאל למה חזרנו אליו כה מהר, הרי אנחנו יודעים שאין לו אוכל לתת לנו. נתתי לו תירוץ, שהנוצרי ואשתו חולים בטיפוס, כשיחלימו, נוכל ללכת אליו. הוא הרשה לנו להישאר.

כשהחל הקור ושרר כפור עז, הכניס אותנו למרתף שבקרבת ביתו, מטר עומקו, מעל לקרקע הציב קורות קטנות [כגג] וערם עליהן אדמה רבה כדי שהגשם ייזל לצדדים. בחזית המרתף היו שתי חביות כרוב וחבית מלפפונים וגם ערמת תפוחי אדמה שהכין לזריעה. למעננו פינה מקום ליד הקיר. המרתף היה חשוך לגמרי וללא אוויר כי הדלת הייתה סגורה. מן החביות נישא ריח חריף של חמיצות. פתחנו את הדלת בלילה בלבד, לכניסת אוויר. בלילות החשוכים, כשעוד היה חמים, הלכתי לגינות להביא סלק, גזר ותפוחי אדמה. לא פעם הייתי נתון לסכנה גדולה.

ידעתי גם כי אבי נתן לנוצרי טוב שלו חפצים רבים ומטר חיטה, הוא גר גם כן בכפר רקובלס, הלכתי אליו כדי שייתן לי מעט חיטה. הוא נתן לי 20 ק"ג חיטה. אמרתי לו שאני שוהה בכפר אחר והלכתי לכיוון שממנו אמרתי לו שבאתי. באותה שעה ירד שלג כבד וניתן היה לראות מרחוק לאן אני הולך. הנוצרי הלך בעקבותיי לראות לאיזה כיוון אני הולך. כשהבחין שאני מסתכל בו עוקב אחריי, הסתתר ואני חשבתי כי חזר לביתו. שבתי על עקבותיי אל הנוצרי שלי ולא נכנסתי אליו במישרין. את שקית החיטה הסתרתי וזחלתי על בטני עד למרתף, כעבור ימים אחדים באה אל הנוצרי שלי שכנה וסיפרה לו כי אשת הנוצרי שנתן את החיטה אמרה לה שיענקל היה אצלו והוא נתן לו מעט חיטה וראה שנכנסתי אל אלכסיי (זה שמו של הנוצרי שלי).

משמעו זאת נבהלו מאוד, כי אם ייוודע לגרמנים ישרפו את כולנו ואת משפחתו חיים, כפי שכבר עשו לכמה נוצרים כשמצאו אצלם יהודים. בלילה בא ומסר לנו את "הבשורה הטובה" להתפנות מיד כי ייתכן שמחר בבוקר יבואו הגרמנים. בכינו מאוד וביקשנו שירשה לנו להישאר כי אנחנו חלשים ואם נצא מביתו לא נרחיק לכת ונתמוטט, ואז יסגירו אותנו לגרמנים וישאלו אצל מי הסתתרנו עד כה.

הנוצרי לקח את הדבר לתשומת לבו ונכנס לביתו להתייעץ עם אשתו וילדיו. ילדיו מיררו בבכי וביקשו מאביהם שיניח לנו להישאר, הם

אהבו את ילדיו, אך נחוץ לטקס עצה על מנת שאפשר יהיה להסתיר אותנו טוב יותר. בלילה הבא חפר הנוצרי יחד אתנו בור מתחת לרפת, בצד המקום שבו עמדו הפרות, מעל תמך את הקרקע במוטות וקרשים, ועשה פתח שדרכו הזחלנו פנימה בקושי, את הפתח חסם בבולי עץ כדי שלא יבחינו בנו. במקום היה בקושי מקום לשבת, לשכב לא היה אפשר. שהינו שם שמונה ימים. הצחנה שם הייתה נוראה, מחום גופנו התחממו גללי הפרות ונוזלים חלחלו לבור אלינו, במעט נחנקנו. ביקשנו מן הנוצרי לשחרר אותנו למרתף, כי איננו יכולים לעמוד בזה עוד. הסברנו לו שאם עד כה שקט ואין מדברים על אודותינו בכפר, כך יהיה בהמשך. נשארנו אצל הנוצרי עד ששחררו הרוסים את העיר.

בתי אתל, שנרצחה עם אנשי הסדנאות, נולדה ב-1923. היא סיימה בית ספר עממי בקמין, למדה לאחר מכן בגימנסיה העברית בקובל אצל המנהל פרנקפורט, וניגשה שם לבחינות בגרות. ב-1939, כשהציבו הרוסים חיל מצב באזור שלנו עד לנהר בוג, היא נסעה לרובנה ללמוד באוניברסיטה ולמדה שם עד 1941. כשהגרמנים הכו את הצבא הרוסי ליד הבוג וצעד לתוך רוסיה, היא שבה אלינו לקמין. היא הייתה מלאת מרץ ואומץ. לא פעם סיכנה את חייה למען אנשים שונים. כשהייתה בסדנה, הביאה לחולים אמצעי מחייה, כי בהיותה מנהלת סדנה הייתה חופשית ללכת בכל מקום. היא גם הצילה את חיינו בזמן השחיטה הראשונה בכ"ז באב. בשל מסירותה הרבה לנו סירבה ללכת אתנו, רצתה להישאר עוד זמן-מה אצל הגרמנים כדי לדאוג לנו למזון ולמצרכים אחרים.



שאיפתה הייתה לנסוע לארץ ישראל. כשהרוסים היו אצלנו ב-1939, חיפשה עם עוד נערות דרכים להגיע לארץ ישראל, כי שמעה שמווילנה ניתן להסתנן ללטוויה ומשם לאיראן. כשהיא ואחרים באו לווילנה, שרר שם כפור עז וירד שלג כבד. אחדים רצו לחצות את הגבול ללטוויה אך רגליהם קפאו. אחדים גם נורו בגבול. היא שבה הביתה ונרצחה לבסוף בידי הגרמנים. כבוד לזכרה!

מתוך הפרק: שואה וגבורה ע' 721 – 729.

עם שחר שמענו רעש מטוסים עז, השעה הייתה ארבע, יום ראשון לפנות בוקר. משמע, המלחמה כבר אצלנו! מטוסים גרמנים הפציצו את העיירה שלנו – קמין קושירסקי. פצצה חדרה לבית נוצרי והרגה עשרה אנשים. ליהודים לא קרה דבר. מיד פרצה מהומה, הצבא הסובייטי החל לעזוב את העיר. הם הציעו לכל מי שעבדו אצלם להצטרף אליהם. אנשים רבים מקמין, שעבדו אצלם, אמנם נסעו עמם, הודות לכך ניצלו רבים מהם.

כשנטש הצבא הסובייטי את קמין, באה כנופית אוקראינים, זֶלֶנובצים [ירוקים] כינו אותם, הם התנפלו על העיר, שדדו והרגו יהודים, עינו והוליכו אותם לעבודה. כל רגע היה קשה מנשוא.

הם תפסו את הרבי מקוברין, ר' רבינוביץ, עינו אותו באכזריות, בלחי אפשרי היה לחזות בצער. שמואל ורבליה, יהודי אמיץ, הלך אל המפקד והסכים עמו, בתמורה לכסף וזהב, כי הוא זה שיעמיד לרשותו עובדים ככל הדרוש לו.

בוקר אחד באו איכרים מכפרי הסביבה וביקשו לעשות פוגרום, בדיוק אז הופיעו יחידות צבא גרמני, שציוו על האיכרים לעזוב את העיר ואף הרגו חמישה אוקראינים. המפקד הגרמני קיים לאחר מכן פגישה והצהיר כי יתחשבנו עם היהודים.

בעת ההיא פשטה שמועה כי מי שיעבוד יישאר בחיים. החלו כולם לחפש עבודה. בן-ציון קארש, דב בר, שמאי מייסטל ויצחק ברנהולץ התייצבו מרצונם לעבודה: להכין אסמי תבואה.

היה בוקר יום שישי, השמש אך זה זרחה, באה למקום העבודה שלנו גברת הני בר, חיוורת ומבוהלת, היא קראה לבר בעלה, המפקד צריך אותו. הגרמנים תפסו חמישים יהודים. בד בבד מינו ועדה אוקראינית (נכללו בה: וילגוצקי, ליחוצ'ווסקי, ויניארסקי ימ"ש), הוועדה שחררה ארבעים ושניים איש ושמונה הרגו: אברהם קטן, יצחק סנדיוק, פסח בֶּרש ובנו דב, ינטל (היפיפייה) ונח ביניוק [בינוק], קולָטץ', נחמיה פרישמן (עושה העגלות), הובילו אותם לבית העלמין ושם הרגו אותם. אז הבנו כי חיינו אבודים והתחלנו לחפש דרכי הצלה.

כעבור שלושה שבועות, באחד מימי חמישי, באה כנופיה נוספת של רוצחים גרמנים, הם הלכו מבית לבית, תפסו אנשים ורדפו אותם ככלבים משוגעים. שמואל ורבליה היה אז ראש העיר שנבחר בידי הגרמנים, הם צירפו אותו אליהם כדי שיצביע בפניהם היכן מסתתרים יהודים. הוא היה איש בעל נשמה יהודית אצילה, בבואו למקום מחבוא, במקום להורות ליהודים לצאת, אמר בלשון סתרים להישאר במקומותיהם, בדרך זו הציל יהודים רבים ממוות מידי. אך הגרמנים הצליחו לתפוס מפעם לפעם עשרות יהודים וריכזו אותם בעיר. למחרת בבוקר (ר"ח אלול) הובילו 80 איש אל מחוץ לעיר ושם רצחו אותם. ראינו שאשמדאי יחסל את כולנו, ונתיב הצלה אין, כל הדרכים היו מוקפות ברוצחים.

כעבור ימים אחדים בא הגביטס-קומיסר, תחילה פנה אל ד"ר למפל [לפל] על מנת שיקים יודנרט. ד"ר למפל פנה אל דוד בר. הם הרכיבו רשימה של שבעה גברים: דוד בר, שמאי מייסטל, יעקב כשר, בן-ציון קארש, יודל מליק, נחמן מריידה, אריה דקלבוים. הרשימה נמסרה לגביטס-קומיסר שפקד מיד כי על האנשים שברשימה לעבוד ולהכין למענו תוך חמישה ימים מלון מרוהט.

כעבור חמישה ימים בא לעיר הגביטס-קומיסר פריץ מיכאליס ימ"ש מברלין בלוויית ארבעה מרצחים. מיד בבואו נכנס לביתו של עקיבא אייזנברג, הוציא את אשתו עינה אותה וירה בה. למחרת קרא אליו את דוד בר וציווה עליו לספק תוך חצי שעה מאה נשים לעבודה. דוד בר היה איש נמרץ מאוד, הוא סבר שאם ימלא את דרישת הגרמנים יישאר בחיים, הוא זימן את היודנרט לטפל במצב. חברי היודנרט שלחו תחילה את נשותיהם ולאחר מכן הלכו מבית לבית וקיבצו מאה נשים. שלחו את הנשים לכפר נוינה, מרחק 10 ק"מ מקמין, היה אז חורף, ירד שלג רב, חלק מן הנשים הרדופות והמיוסרות כשלו ונפלו בדרך, הכו אותן מכות רצח.

בכפר הן פינו את מסילות הרכבות מן השלג. בערב שבו שבורות ורצוצות, במשך כל היום לא קיבלו מזון ומשקה, הרטיבו את שפתותיהן החרבות בשלג. הן חשבו כשכבר לא יחזרו.

כך עינה אותנו הרוצח טיפין-טיפין. מדי פעם הכין המפקד רשימות חדשות. פעם ציווה להרכיב רשימה של כל אנשי העיירה, הוא סימן בידו המגואלת בדם 100 יהודים שיישלחו לעבודה בקייב.

משקיבל היודנרט את הרשימה חשבו שיוכלו אולי לשחרר את האנשים בתמורה למתנות. המתנה הייתה שעון זהב, לא חשבתי הרבה, מיד הסרתי את מידי את השעון והבאתי אליו. אך ראה את המתנה, סנוור הזהב את עיניו והוא מחק מן הרשימה למעלה ממחצית האנשים. הנותרים אמורים היו להישלח.

הגרמנים ערכו מצוד על יהודים באזור כולו ובכל הכפרים שיהודים הסתתרו בהם, האיכרים הסגירו תוך כך יהודים רבים, הביאו את כולם לקמין קושירסקי והכניסו אותם לבניין המועצה שהוקף תיל דוקרני בגובה שני מטרים למניעת כניסה ויציאה, ללא מזון ומשקה.

אך נודע הדבר לדוד בר מיהר אל הגביטס-קומיסר וביקש שירשה לספק מזון ליהודים. החזיקו אותם כך שלושה ימים וביום הרביעי שלחו את כולם לעבוד בכפר נוינה, בפינוי תחנות רכבת משלג. זו הייתה תקופה של קרה עזה, לא אחד קפאו לו הרגליים או הידיים, ואפילו מעט מים לא היו. הלכתי לכפר נוינה והבאתי אוכל. חיי היו בסכנה גדולה. עד שהורו לכולם לחזור הביתה.

באחד מימי שלישי, בשעה עשר בבוקר, נודע שיהודי הכפר לישקה לא התייצבו בבית המועצה. הגביטס-קומיסר נסע לשם, עבר מבית לבית והרג כל מי שנתקל בו.

פעם תפסו הגרמנים משפחה יהודית בת חמש נפשות מלוביאז, הקומיסר ציווה להרוג אותם מיד. כשנודע ליודנרט הלכו אל הרוצח ושכנעו אותו להניח להם לחיות. וכשציווה הקומיסר שיהודי הכפרים יעתיקו את מגוריהם לקמין ולא ייקחו עמם דבר, הלך היודנרט של קמין אל הקומיסר והפעילו את השפעתם שיתירו להם להביא.

היודנרט גייס כסף ושלח לעניים לרכישת מצרכי מזון. חבריו נדרשו למאמצים גדולים למציאת מקום לאכסון היהודים בגטו. לא כל משפחה הסכימה לקבל לביתה דייר. היודנרט גם הקים מטבח חינם למען 350 נזקקים. באותו הזמן באו עשרים וארבעה ז'נדרמים, והגרמנים דרשו מן היודנרט לדאוג להם לדירות, מזון ומשקה.

ביוני 1942 בחצות הלילה, יצאה הפקודה לעבור לגטו עם צרורות שמשקלם אינו עולה על חמישה ק"ג. איש לא ישן באותו לילה, עם כל תנודת עץ דומה היה שהרוצחים באים, המוות ניצב לנגד העיניים. כשהאיר היום יצאנו לעבודה. דאגנו למזון לכולם, אך בעבודה נשטף לא אחד מאתנו בדם. החרדה הייתה גדולה. אך רמז איכר שיהודי אינו עובד היטב, הוא איבד אפילו את הסיכוי להינעל בגטו.

המרצחים הגרמנים סיפקו 100 גרם לחם ליום, אך היודנרט דאג לנזקקים, ושאר היהודים דאגו לעצמם בדרכים שונות, מכירת חפצים לאיכרים וכיוצא בזה. לא היה יום בו לא נרצח יהודי. האיכרים הלשינו על יהודים. הגרמנים התנפלו על הגטו בעיקר באחת בלילה. הנה הם מחפשים יהודי, ואם לא מצאו אותו, הרגו כעונש הרבה יותר יהודים. קיבלנו מכתבים מרובנה, לוצק, קובל, כתבו לנו שנצטייד בתעודות עבודה; אחרים כתבו שנציל עצמנו כי הגרמנים ישמידו את כולם. למקרא המכתבים פרצה מהומה גדולה בגטו, כל אחד חשב: מה לעשות כדי להינצל? אך כולם היו חסרי ישע והתחילו להסתתר, אחדים אצל מכרים איכרים וביער, אחרים הכינו מקום מחבוא בבוידם של הבית או בנו מחבוא בעל קיר כפול. המרצחים מצאו גם מקומות מסתור אלה, הנותרים השליכו יהבם על עזרת האל.

ב-10 באוגוסט 1942, בכ"ז באב, יום שני בבוקר, נכנסו המרצחים והורו לעזוב את הגטו. כל היהודים, ילדים, חולים, זקנים, את כולם גירשו עד לבית העלמין. שם עשו סלקציה בין הנידונים למוות לבין אלה שעוד נתאפשר להם להתייסר זמן-מה.

אחר הצהריים העבירו את היהודים לא רחוק מן הבורות שהוכנו בידי האיכרים, הורו לכולם להתפשט וירו בהם. המפקד עישן סיגריה והתבונן בשלווה. האדמה, לחה מן הדם, רטטה כשכיסו את הנפשות הקדושות החפות. 1,700 איש נרצחו אז. היהודים האחרים נשארו במחנה שלושה ימים. ואז הורו להם הרוצחים הגרמנים לשוב לגטו, הגטו הוקטן.

פרטיזנים בני קמין

אנחנו, היהודים הנותרים, הבנו שנותרו לנו שבועות ספורים לחיות, נוסדה חבורת פרטיזנים. דב דרוג היה הפרטיזן ההרואי הראשון שלנו,

ואחריו שרה ביבר, יוסף סגל, פוקס, קופרשמיד, מרדכי סטרייר, [יצחק] טויזנר, שני האחים וייסגרוס. לקבוצת הפרטיזנים השנייה השתייכו: זוסיה אינגברג, דוד לרמן, יעקב-יצחק קארש, בן-ציון מליק, אפרים מליק. קבוצת הפרטיזנים השלישית כללה את: אבא קלורמן, צוויבל, משה פלוט ואחרים שאיני זוכר את שמותיהם. הפרטיזנים ניסו להכין ביער מקום שאליו ניתן יהיה לברוח ולהעביר יהודים מן הגטו ליער, וגם להתנפל על הגטו כשיבצעו הרוצחים את ההרג האחרון.

יוסף סגל נהג להתגנב לגטו ולדווח על דרכי מילוט אפשריות. נתנו לו רדיו ונשק, והוא קישר אותנו עם כל הפרטיזנים היהודים שהיו אמורים לתקוף את הגטו ביום ההרג האחרון, ולאפשר ל-600 יהודים בערך שעוד נותרו, לברוח מן הגטו.

יוסף סגל לא בא עוד לגטו, כפי הנראה נהרג. בוקר אחד בא המפקד לגטו וציווה לבחור 80 יהודים מן ה-600, הבנו שקרב מועד החיסול הכללי, בלילה התחלנו לברוח ליערות. את 80 היהודים, הרגו הרוצחים.

גם ביער היו רוצחים למיניהם. עצי היער העבות, הם בלבד הסתירו יהודי ולא הסגירו אותו.

אני ברחתי לכפר זלזיה, מרחק 20 ק"מ מקמין, עם קבוצה של שבעה יהודים. שלושה ימים תעינו ביער ואז ראינו מרחוק בקתת איכרים. מילא, מה יש לנו להפסיד? חיינו הרי תלויים בקוצו של יו"ד. נכנסנו וביקשנו מן האיכר להראות לנו היכן גר שומר היער. השומר היה אדם הגון, הוא הוביל אותנו ליער. הוא שילם בחייו על טוב לבו, באו אליו הגרמנים וציוו להסגיר את היהודים שהסתיר ביער, הוא לא מילא את הפקודה, רצחו אותו ואת כל משפחתו.

בימים הראשונים לשהותנו ביער אכלנו גרגרי יער, ובלילה הנחנו את הראש על אבן. לא פחדנו מחיות על ארבע, רק מחיות על שתיים. כעבור ימים אחדים נפגשנו עם ישראל שמש, טויזנר, שטרנבוים. טויזנר סיפר כי יש לו קשר עם פרטיזנים ביער נוויר, מי הפרטיזנים, לא ידע. טויזנר, יעקב יפה ואינגבר הלכו ליער נוויר ליצור קשר עם הפרטיזנים, ובדיוק בערב בו באו, הרגו הפרטיזנים את כל יהודי קבוצתם. אינגבר ושני יהודים נוספים ברחו ובאו אלינו ליער זלזיה, היה לנו נשק. חיינו כך שלושה חודשים. ואז באו הפרטיזנים

הסובייטים, הם הרגיעו אותנו וסיפרו כי יש להם פקודה לאחד את כל קבוצות הפרטיזנים היהודים וללחום יחד עמם.

היינו הולכים לפוצץ רכבות ולבצע פעולות חבלה. פעם שמע הקומיסר הרוסי שהגרמנים מתכננים מתקפה על היער, הצבנו פטדולים. ראינו מרחוק רוכבים, תחילה סברנו כי אלה פרטיזנים רוסים, אך כשקרבו זיהינו כי אלה גרמנים. ירינו עליהם ונהרגו עשרים ושישה גרמנים, ארבעה ברחו. הקומיסר פקד לעזוב את היער. עברנו ליער וָטָלה, אל הפרטיזנים שם. כך חלפו ימים ולילות, שבועות וחודשים, עד שהצבא הסובייטי שחרר אותנו.

חלומי היחיד היה לעלות לארץ ישראל, וזכיתי לכך לאחר נדודים.

משפחתי הראשונה – ארבעה ילדים ואשתי – נרצחה. יש לי עתה משפחה שנייה – בן ובת, הם לא ידעו עוד את האימה והזוועה שעברו עלינו.

מתוך הפרק: שואה וגבורה ע' 730 – 737.

ברוך פרימק, ניו יורק **משפחתי ועירתי**

אני בנם של פייווה ושרה פרימק. עד 1939 חייתי עם אשתי וילדיי בקמין קושירסקי. חודשים אחדים לאחר פרוץ המלחמה, נכבשה עיירתנו האהובה, על פי הסכם סטלין-היטלר, בידי הצבא הרוסי. ההסכם החזיק מעמד עד יוני 1941, כשהיטלר פלש לרוסיה. הצבא הסובייטי גייס אותי.

אין לתאר מה עבר עליי בעת נסיגת הצבא הסובייטי. בסוף 1941 נפלתי בשבי הגרמנים בחזית לנינגרד, וכך עברתי את מסע הייסורים הנורא של מחנות ריכוז שבהם צעדו יהודים חיים למוות, וכל השאר, עד 1945. סוף-סוף נחל הצבא של היטלר מפלה והצבא האמריקאי שחרר אותי.

במשך כל תקופת הסבל הנורא, סייעה לי לחיות המחשבה שעוד אפגוש אי-פעם את אשתי וילדיי. לאחר השחרור באתי לעיר ביאליסטוק ולאחר מכן ללודז', פגשתי שם אנשי קמין שניצלו בנס. הם סיפרו לי על האופן הנורא בו אבדו יהודי קמין. זה היה בכ"ז באב 1942, כשהתרחשה השחיטה האיומה של יהודי קמין. אז נרצחו אשתי האהובה פייגה וילדיי היקרים – שתי בנות, מירל ושרה ושני בניי משה-לייב ומאיר; גם גיסו של אבי ואשתו חנה פוטרסויבל; אחי מנדל, אשתו וילדיו וכל בני משפחתי.

כך תרמה עיירתנו את חלקה הטרגי.

מתוך הפרק: שואה וגבורה ע' 738.

יפה פלוטניק **חורבן לובייושוב**



העיירה לובייושוב רוויה ייחוס היסטורי מדודי דורות. ניבורים נדולים, אצילים וכמרים, החל במנור הקפוצ'יני, מנור "אויצו פיארוב" [האבות הפיאריסטים, מסדר שפעילותו קדש להפצת השכלה] שבו רכש השכלתו הניבור הפולני הלאומי תדיאוש קושצ'יושקו. עור ניצב לנגד עיניי השלט הקטן בכניסה לחדרי המנור (פה הכשיר תדיאוש קושצ'יושקו את נשמתו הנעלה). המבקר בעיירה ודאי יד אל מנהדות המנור הקפוצ'יני, שנתמשכו לאורך קילומטרים רבים ממנור אחד למשנהו, תוך טוויית אנדות על הנופות החנוטות של אצילים ושל ניבורים דנולים. לובייושוב, והחיים היהודיים בה, נזכרת בספר "אלף שנות פינסק" [טויזנט יאר פינסק, ניו יורק 1941].

בויכרוני היתה לובייושוב עיירה יהודית קטנה שיהודיה אנשי עמל: חנוונים, בעלי מלאכה. יחדים טובי לב. מוקפים מכל עבר באוכלוסייה של נויים וביערות ושדות, שאנו כילדים בתנועת נוער ציונית נהננו לטייל בהם ולהתפעל משוחות הבטון חישנות משני צדי הנחר סטוחוד – כעין מצבות זיכרון מימי מלחמת העולם הראשונה.

בומן מלחמת העולם הראשונה נסו התושבים לכל עבר, רחפים בידי פטליורים ואחרים, רק מעטים שבו לבתיהם. היחדי הראשון שבא ב-1922 היה ליפרוק, אחיו ולוול סטוליאר, שימצ'וק. עד פרוץ מלחמת העולם השנייה מנתה העיירה 2,000 תושבים, בכלל זה הסביבה (לתשומת לב יצאי לובייושוב, פנייבנו: שמות הנספים מצויים בארכיון יד ושם. זו משימה קדושה שהטילו עליי אהובי ויקיריי כשעמדנו יחד בעת ההשמדה, למשל משפחת קרמר. הבת לאה קרמר, חברת ילדות שלי, כשקפצה לבור צעקה אליי: שיינדל, אם תינצלי בדרך נס, ספרי למשפחתי ממטלה, חנמצאת בישראל, כיצר לנקום את דמנו השפון).

כך זכרו מיליונים, ברנעיהם האחרונים, את הארץ הרחוקה המקודשת לכל יהדי.

ראויה לציון העבדה כי צעיד בניו של רב העיירה יצחק-אהרן ויינרטן, ישראל ויינרטן – אוטודידקט וחובב אסטרונומיה נדול, וברשותו ספרייה ענקית ובה ספרים עתיקים – בשנת 1941, כאשר כבשו

הטלפיים הגרמנים ערים ועירות באוקראינה, והפורעים האוקראינים השחיתו נכסים ורכוש יהודי, ישראל זה עמד בסמטה סמוך לבית הכנסת הגדול, מוקף עדת יהודים, דפדף בספר עתיק ואמר כי כתוב בו במדויק שמיליוני יהודי ייספו בידי שלטון חייתי, אך מי שישרוד – קרא בפתוס – יזכה לתקומת בית יהודי בארץ הגעגועים הקדושה של האבות.

ימי אלול 1942 היו הימים האחרונים של קומץ היהודים בלובייושוב, פנייבנו, דרווק, קוחצָקה-וולִיה, לושקה [גלושה זוטא], לושה [גלושה רבתא], וולקה, וורוקומלה, מורוצ'נה, לובליאז, סוצ'ה.

ביום כיפור 1942 עוד התפללו היהודים במקומות סתר בגטו והתנחמו בתפילת "שמע קולנו", שופכים דמעות מרות בחשאי, שחלילה לא ישמע אותם השומר בשער הגטו.

גדר הגטו והשער, ושבעת קברי האחים שמעו את הבכי החנוק של המתפללים הצמים ביום כיפור, אך למרבה הצער, זה אשר אליו הופנו הזעקות והתחינות נעל את שער הרחמים, וכך גם העולם הסובב.

ב-3.12.1942 הייתה האקציה האחרונה בלובייושוב וסביבתה.

בלובייושוב רוכזו יהודים מן הכפרים השכנים פנייבנו, לחָווה, סוצ'ה, גלושה זוטא, שצ'טין [שטטין], מחטנה, קוחצקה וולִיה. לא נותר זכר ליהודי הכפרים הנזכרים לעיל, למעט פנייבנו.

לפני השחיטה האחרונה באחד בדצמבר, מנינו 300 נפש בלבד. מהם לא שרדו אפילו עשרה.

ראוי להזכיר כי יהודים רבים בלובייושוב גילו התנגדות לרוצחים, הן כנגד הפוגרום והן בעת חיסול הגטו.

מבין הלוחמים נזכיר את שמו של הפרטיזן האמיץ בן השמונה-עשרה, חצקל ז'לזניאק, שהוריד מן הפסים רכבות נאציות רבות ונפל כצנחן בשנת 1944 על שחרור צ'כוסלובקיה.

בעיירה השתוללו כנופיות. הם כבר שבעו במקצת מנכסים ורכוש וגם מדם יהודי, ואיימו שהיטלר כשיבוא, ייפרע מן הקומוניסטים היהודים.

ובינתיים הגיעו שמועות על פוגרומים בערים ובעיירות, במיוחד עניין את משפחתנו גורל אחותי הקטנה מִרימקה ששהתה אצל קרובינו בלוצק.

סיפרו כי לוצק נפגעה וכי הגרמנים משליטים שם "סדר". כל הדרכים מלאות שודדים, אין מוצא ממצבנו הקריטי.

היה יום חם. הבית הבזוז עורר דחייה, עמדתי עם סימה רודינסקין ודיברנו על מותה הפתאומי המהיר של אמה, התבוננו במטוסים הכסופים החולפים, ועסקנו בניחוש למי הם שייכים. תוך כך בא בריצה אבי ובפיו הבשורה כי מרימקה באה. היא ראתה את הגרמנים נכנסים. היא סיפרה על חטיפות יהודים שעשו בלילה הראשון בשני רחובות: וולקה, יגילונסקי. 2,000 גברים הוצאו בלילה ממיטותיהם. אף שברור כי אנשים אלה אינם חיים עוד, הרוב עדיין אינם מאמינים, מתנחמים בכך שהם עובדים למען הגרמנים, כך מאמינים יהודי לוצק.

אחותי היקרה יצאה לבדה לדרך הרחוקה הביתה, הדרך נמשכה עשרה ימים, דרך ערים ועיירות שלאורך הדרך לוצק-לובייושוב. מרחק של כ-170 ק"מ. בדרך ליקטה ידיעות על הפוגרום בלובייושוב. מרימקה הייתה בטוחה שלא תמצא זכר למשפחתה. בודדה, נרדפת לעתים בידי נערים שקצים ורועים, שומעת את הקריאה: "ז'ידובקה", הגיעה הביתה. הבית שדוד ובזוז, אך המשפחה חיה.

מחכים מיום ליום לממשל, לבסוף הוא בא. מחלקה של פרשים על סוסים זריזים מקושטים בפרחים – על ראשיהם חבשו כובעים מעוטרים בגולגולות – נכנסה לעיירה מכיוון לובליאז, בכפר זה הם התעכבו זמן-מה, עוד מצאו שם עקבות של היהודים ההרוגים ודרשו לקבל לידיהם את מבצעי המעשה. הגיבורים התייצבו מיד והודיעו שהרגו עשרים וארבעה יהודים, מתוך ביטחון שיזכו בגמול ראוי. הם התאכזבו מרה. הגרמנים ירו בהם לעיני הכפר כולו על הגבעה. כי להרוג יהודים זו זכות בלעדית של הגרמנים.

22.7.1941. תחילה דרשו עשרים צעירים לעבודה באחד הגשרים הסמוכים. יהודים התייצבו מרצונם, מקרה לובליאז נתן מקום להאמין שאין הורגים. ועבודה הרי לא הרתיעה איש. לכאורה הובילו אותם לכפר לובליאז לבית הספר שנחוץ לסיידו, לאחר מכן ישקמו את הגשר

הקטן שנהרס בידי הסובייטים. למרבה הצער מעבודה זו לא שב איש. הם חפרו לעצמם בור, כך סיפרו לימים האיכרים, ולאחר עינויים רבים כיסו אותם הגרמנים.

באותה שבת הם השתוללו בעיירה, שדדו מכל הבא ליד, לעגו ליהודים, מרחו יהודים אחדים בפיח וקשרו אותם לזנב סוס שגרר אותם לאורך הרחוב. הונהג מצב ייחודי ליהודים: איסור הליכה על המדרכה, סרט שרוול לבן ועליו מגן-דוד. בה בעת דרשו מן היהודים למנות יודנרט ובו שלושה נציגים שידאגו למלא את דרישות הגרמנים.

אני מתקשה לשכוח את יום הבחירה. יום לפני ראש השנה התכנסה עדת היהודים בבית הכנסת לבחור אדם מתאים שיהיה בו יותר מיושר, יותר מצדק, משום שבידיו יימסר התפקיד הקשה בעת הרת סכנות ואימה. לכן התייצבו כולם לבחירות, כולם הבינו היטב מה תפקידו של יודנרט נבחר.

דווקא ביום ההוא שכבנו אני ושתי אחיותיי במיטה עם חום גבוה. הייתה בעיירה מגפת ספחת ואנחנו לקינו בה בצורתה הקשה, ולא היה במה לרפא. ובשעה ששכבנו בייסורים אל-אנושיים, הגיעה אלינו השמועה שאבינו נבחר כחבר יודנרט.

כששב אבי הביתה שרר יום כיפור בבית. כל הילדים שכבו ובכו. התחננו שלא יקבל על עצמו למלא את פקודות היטלר. אף שאנשים ניסו לשכנע אותי, גם אבי האמין שינהג נכון, וביושר יבצע הכול לטובת אחיו היהודים, לבי אמר לי אחרת, ועל דעת עצמי עשיתי הכול כדי שאחר ימלא את משרת אבי. כשהוצאתי את תכניתי לפועל, ואבי לא נכנס ליודנרט, חשבו רבים את המעשה למטופש, כל אחד היה מקבל על עצמו את התפקיד בשמחה, מתוך אמונה שיוכל תמיד ובכל עת להגן על עצמו ועל משפחתו. אני אמרתי כי אם ירצה השם, הוא יגן עלינו, ועליו נשליך יהבנו.

במקום אבי נבחר שמחה קופרמן. ואנחנו, ילדיו של חיים, מילאנו בצייתנות ובשקט את כל פקודות היודנרט, בהרגשה כי הן צו השעה.

במשך הזמן עברו על העיירה צרות רבות, כלימה, רעב ומצוקה. זמן-מה שרר שקט בנוגע לאקציות, וכופר הזהב היה בעיצומו. לא קל היה ליהודי להיפרד מזהב ירושתו שהציל במשך דורות משרפות ומלחמות.

בחודש השלישי של שנת 1941, בפורים היה הדבר, העיירה כולה צמה כמו ביום כיפור. קהל רב התכנס בבית הכנסת לתפילה, הרב הזקן בירך את העדה.

באמצע היום באה הבשורה כי קבוצת חיילים גדולה מתקרבת לעיירה מכיוון מסילת הרכבת. עם ערב הסתגרו יהודים מבוהלים בבתים וישבו בחרדה.

הלילה היה נורא. לא חסו שום בית. גרמנים בלוויית שוטרים אוקראינים, פנסי חשמל בידיהם, דפקו על כל דלת ולקחו עמם גברים, בתואנה שהם מחפשים קומוניסטים יהודים. לא הועילו בכי הילדים והנשים ואף לא כסף – אם ניסה מישהו לפדות עצמו.

כששמענו כי גוררים את השכן שלנו בכוח החוצה מן הבית, הוריתי לאבי להתכסות בשמיכה מעל לראשו, והשכבתי על המיטה את אחותי הצעירה, זה נראה לי כמחבוא הטוב ביותר שעלה בדעתי באותו רגע. דפקו בדלת בעוז. לא איבדתי את עשתונותיי ופתחתי את בריחי הדלת. לא נבהלתי גם מן האקדחים השלופים המכוונים אליי. בתשובה לשאלה היכן אבי, התחלתי לבכות ואמרתי כי בזה הרגע הייתה כאן חבורה שלקחה את אבי, והתחננתי אליהם שיחזירו לי את אבי. הם היו בטוחים שאני דוברת אמת, ובכל זאת חיפשו בכל חדר ובכל מיטה והלכו (מי יוכל לתאר לעצמו את התחושה כשגרמני משך את השמיכה, ראה פנים ילדותיות יפות ואמר בהיתול: חבל שאת יהודיה). אבי היה חיוור, מילותיו הראשונות היו: "עכשיו, ילדים יקרים, אני רואה שאתם הבנתם טוב ממני מה תפקידו של יודנרט, והודות לכם ניצלתי מן הצורך להסגיר אחים".

עם אור היום נישאו מכל עבר בעיירה קולות בכי. איש לא יצא ביום ההוא החוצה. כשירדה החשכה התכנסו שכנים, ונודע לנו סך החטיפות בלילה הקודם: 70 יהודים, בהם הרב ושני בניו משה ושרוליק, עצורים במרתף של משה-אהרן, אומרים שיחקרו אותם ואחר ישחררו.

כשהוגפו הדלתות והתריסים, נשמעו יריות ספורות, אות אזהרה בל יהין איש לצאת לרחוב, מבעד לסדקי התריסים ראינו את היהודים מובלים אל מותם.

מתוך הפרק: שואה וגבורה ע' 739 – 745.

פסל פרליס **רציחות בכפרים וולקה, זלוחוב ובעירה דיווין**

היינו שלוש אחיות: מייטה, פסל, רייזל.

פרצה מלחמת גרמניה-רוסיה ועמה פניקה, נאלצנו לעזוב את העירה לוביישוב שבה נמצאנו אז. מרבית הפקידים והמנהלים של המפלגה הרוסית, עזבו לעבר הגבול הרוסי, כלומר לפנים רוסיה, יחד עמם עזב דודני יואל שווידס. אנחנו, שלוש האחיות, שבנו הביתה לכפר וולקה שצ'טינסקה. ההורים שמחו מאוד לראותנו. דודתנו בלומה באה מיד לשאול על בנה, סיפרנו לה שהצטרף אל חברי המפלגה, חשש לשוב לכפר משום שעבד במחלקת המסים. בלומה פרצה בבכי מר על האסון, שבנה עזב. יכולה הייתה להסתירו בבוידם, אמרה, אך איחרה את המועד. מן הסתם חרה לה לא מעט שהנחנו לו לנסוע.

כעבור ימים או שבועות ספורים כבשו הגרמנים את מחוזותינו. בנדיטים למיניהם השתחררו מבתי הכלא, ביניהם אחד בשם קלישצ'נסקי, שהיה בעבר באגם אריחוב, הוא ופלוני בשם קוזמין, הסתובבו בכפרים והרגו יהודים.

קרבנותיהם הראשונים היו יהודי זלוחוב. חנה-שיינדל גרבוב נחפזה לבוא לכפר וולקה אל בורוביחה. היא הסתתרה אצלה וביקשה ממנה להודיע ליהודי וולקה על אשר אירע בזלוחוב. שוב הייתה פניקה בקרב שש המשפחות היהודיות. כולם מתקבצים, זמן לחשוב אין, הכפר שלנו נמצא במרחק 3 ק"מ מן הכפר ההוא, והבנדיטים עלולים לבוא כל רגע. נטשנו את הבתים והלכנו אל ליקיווה על הדרך לדיווין.

באנו עם הבשורה אל משפחתו של יודל הנמצאת בליקיווה. הם קיבלו את כולנו בביתם והגישו לנו אוכל ומשקה. רצינו להמשיך לעיירה הקטנה דיווין, שם יש לנו דוד, נח אסובסקי, והדודה גיטל וארבעת ילדיהם. בינתיים שב אחד מכל משפחה לכפר כדי להוציא מן הבית חפצים ולהעבירם לשכנים גויים וגם להשיג מצרכי מזון – לבד משאלת החיים מילאה תפקיד חשוב גם שאלת המזון, ושתיהן כרוכות זו בזו – מתוך חישוב לשוב בו ביום לעיירה. אבי היה גם הוא בין הנוסעים לכפר. כל יהודי היה אצל גוי אחר. תיארנו לעצמנו כי במקרה שיבואו הבנדיטים לחפש יהודים, יודיעו להם הגויים על מנת שיסתתרו. למרבה האסון הלך אבי ברחוב מהורהר, עיניו מושפלות, הבנדיט עמד

בחלון ביתו של שכן והבחין בו, הוא מיהר לצאת כשרובה בידו ופתח עליו בירי. אבי ניסה להימלט, הוא ירה בו פעמיים, אבי נותר מוטל מת.

הרוצח איים על הגויים לא לפנותו משום שייפרע גם מהם. למרות האיום נשא שכננו לְבאן את הגופה אל הגורן. משמעו שאר היהודים על האסון, עזבו את המקום בלילה והלכו לדיווין. סבי דוד שכר שם עגלה ונסע בלילה עם אמי להביא את גופת אבי לבית העלמין של דיווין.

כעבור זמן קצר שמענו שהגרמנים בדרכם מקוברין לדיווין. היו אלה הגרמנים הראשונים. יצאה פקודה שלמחרת על כל היהודים לצאת אל השוק. הוקם יודנרט. בראש היודנרט עמד אברהם אנגל. יהודי וולקה שאלו את היודנרט מה עליהם לעשות, האם גם עליהם להיות נוכחים, השיבו להם שיעשו כרצונם, הם אינם מופיעים ברשימה. מתלבטים מה לעשות, חושבים לעזוב את העיירה וללכת בדרך לליקיווה, יש שם יערות גדולים וגם חוטורים [מעין חוות] סביב העיירה, אפשר יהיה להסתתר עד שנשמע משהו. בעיקר עזבו גברים ונערים בוגרים את העיירה, הנשים נשארו במקום, היו שמועות שאין נוגעים לרעה בנשים, ורק את הגברים לוקחים לעבודה.

כך היה. למחרת בבוקר באו הגרמנים וכל הגברים יצאו לכיכר. עברו על הרשימה והיא תאמה. בחרו אחדים מן הגברים ונתנו להם עבודות שונות: צחצוח נעלי הגרמנים וסוסיהם. כעבור זמן קצר שלחו את כולם חזרה. השמחה הייתה גדולה. כולם נותרו בחיים.

הגרמנים של דיווין נסעו לקמין קושירסקי דרך ליקיווה, וולקה שצ'טינסקה. בדרך מליקיווה, לא רחוק מבית של גוי, חוטוֹר, נתקלו בשני יהודים בצאתם מן היער או בלכתם בדרך, היו אלה דודי חיים קפלן והרשל בלומנקרנץ. דרשו מהם להזדהות וירו בהם. אותם גרמנים נכנסו אל הגוי וציוו עליו להסתיר את גופות היהודים המתים. כעבור שעה שבו הגרמנים לבדוק אם הגוי מילא את פקודתם. אמרו לו לא לצאת לשום מקום. שאר הגברים שעזבו את דיווין שבו על עקבותיהם לעיירה וסיפרו, כל אחד בנפרד, נסים על הצלתם, כי בשעה שעזבו את העיירה לא עלה על דעת איש מהם שגם הגרמנים ייסעו באותה דרך, והם נתקלו בהם באורח לא צפוי. כל בני וולקה ציפו לחיים ולהרשל, רק הם חסרו. חלפו ימים אחדים והדאגה גברה. גם לו הרגו אותם היה

עוף השמים מוליך את הקול. ואז בא הגוי ההוא אל בעל העגלה אלתר וסיפר את הסיפור כולו. הוא חשש לצאת קודם לכן מן הבית. סבי ואיש נוסף נסעו להביא אותם לקבר ישראל. קשה היה למצוא באותם ימים מישהו, אילו תפסו אותם הגרמנים מובילים את גופות המתים, היו יורים בהם מיד. באותם ימים היה יצר החיים חזק מאוד.

העיירה כולה התאבלה על הקרבנות הראשונים. יום השנה לשני הקדושים הנזכרים לעיל, תשעה באב 1941. חיים קפלן הותיר אחריו אישה בשם מלכה מרקוזי מרטנה ושלושה ילדים קטנים, הבת הבכורה פרל, השני יוסף והשלישי מוטל. הרשל בלומנקרנץ הותיר אישה בשם רייזל קגן ושני בנים, הבכור מנדל והשני שמואל.

לאחר שהייה של שבועות ספורים בדיוויז, התחלנו לחוש ברעב ולהרהר בשיבה הביתה. החלטנו לפנות ליודנרט של קוברין לבקש עצה איך לחסל את הרוצח מזלוחוב. גם הגרמנים היו מעוניינים בזה, רוצחים עצמאיים הם לא אהבו. שלחנו ברגל את אחותי מייטה – היא ניצלה מן הגרמנים ונשארה ברוסיה בעיר רובנה – ואת סימה קפלן שנספתה בגטו לובייזוב. היודנרט של קוברין הבטיח להשתדל בדבר. גם היודנרט של קמין לא שתק, כי במשך הזמן הרג הפורע עוד יהודים, בסידרוביץ' למשל. שילמו כסף והגרמנים הרגו את הרוצח. כל יהודי וולקה הנותרים שבו לבתיהם. לא היה מחסור במזון אך גם לא בחרדה ופחד. הילכו שמועות שונות. הוקם גם משמר של שוטרים אוקראינים בכפר זלוחוב, בקרבת וולקה. הם החלו לבוא אל יהודי וולקה, כל מי שהיה ברשותו רכוש כלשהו, מסר להם: מזון, משקאות, בגדים, כדי להרגיעם. כעבור זמן קצר ניתנה פקודה שעל כל יהודי וולקה לעבור לגטו קמין, פרט לבעלי מלאכה. סבי דוד קפלן, כלתו מלכה ושלושה ילדים נשארו במקום, גם יוסף לייזר, אשתו רחל ובתם סימה, שתי משפחות.

היהודים האחרים הותירו מאחוריהם הכול ונסעו לגטו קמין. אמי עם חמישה ילדים באה לביתו של דודי פסח-הירש. קיבלנו חדר והמשכנו בחיינו. אמי צביה הלכה ליודנרט לבקש עבודה. שמענו שלעובדים יש סיכויים טובים יותר להישאר בחיים. היא השיגה למעני לעבודה ברכבת, ב[הטענת?] עץ. הייתה קבוצת נערות ובראשה דרסוויץ': מירל קטן, פיניה ביבר, דובה אברוך, שרה צ'רטוק, דבושקה מרנץ, שרה מרנץ

ורבות אחרות. עבדתי שם עד לחיסול. אחותי הצעירה רייזל עבדה בסדנה, ברקמה. אחי שלמה עבד ברכבת ב[הטענת] תבואה.

אחותי הבכורה מייטה, זו שניצלה, עבדה כמשרתת אצל פולניה שהשיגה לה אישור משום שעבדה אצל הגרמנים. בעבודתה שם הכירה אחותי מייטה שכנה בשם פיאסצקה. היא ניסתה להציע לה להסתיר את משפחתה בעת הצורך. זו השיבה מיד: "למה לא?" היא הצביעה על הבוידם שאפשר להסתתר בו ועולים אליו מן המטבח במקום בו אופים לחם. אחותי לקחה את הדבר לתשומת לבה ובעת השחיטה הראשונה בקמין שהינו כולנו בבוידם שלה ויחד עמנו יעקב קצב. שמענו כי באישורים שלנו יצאו נערות אחדות.

נשארנו בחיים מן השחיטה הראשונה וחשבנו מי יודע מה ילד יום, זה הקטין את צערנו הגדול על אבדותינו, הרי המוות ניצב מדי רגע לנגד עינינו. יצר החיים גדול ללא שיעור. אמי אמרה: "אני רוצה לחיות רגע, לזכות למפלת היטלר".

השחיטה השנייה התרחשה כעבור שבועות ספורים, שוב הצלחנו לעלות לבוידם אצל פיאסצקה. שמענו שמחפשים בכל עליות הגג, מצאו רבים. השכנה שאצלה עבדה מייטה באה לשאול את פיאסצקה אם היא מסתתרת אצלה. המעיים התהפכו לשמוע זאת. רחמנות על הנוצרייה הטובה, החלטנו לצאת מן העיר למחרת בשעה ארבע לפנות בוקר, כשאין עדיין שמירה, וללכת בדרך לוולקה. עזבנו אותה. היא הייתה ענייה מאוד, לחם לא נתנה לנו לדרך.

יצאנו מן העיר בשלום אך לא יכולנו להיכנס מיד ליער, הרועים רעו שם פרות, עברנו ליד הסכר של אלבלה ושם תפסו את אימא צביה ואת אחת האחיות וגם את האח שלמה. בינתיים תפס אותי ואת מייטה שייגץ והורה לנו לחלוץ נעליים ולפשוט בגדים כי בלאו הכי יתפסו את כולנו ויהרגו. למשמע הדברים נכנסנו לתוך ביצות עד שקרבנו לבית, ביקשנו פרוסת לחם ובלילה המשכנו בדרכנו. במשך כל השבוע הלכנו שתינו עד בואנו לוולקה, אל הגוי שלנו יפטוך [ילטוך]. הוא סיפר לנו כי שמע שתפסו והרגו את כולנו. בלילה, בשבתנו שם, בא אחי איסר, חי בחיפה, הוא ברח מן הגטו לבדו עם שמואל ווליניץ מלישקה. שמחנו בו מאוד.

הלכנו לקולוניה לבקש לחם, שמענו שם כי יש פרטיזנים ביערות. פגשנו גם יהודים אחרים שברחו מן הגטו. חלפו שבועות רבים. מדי לילה יצאנו אל הקולוניה נוויר, כלומר שלושת הילדים, לראות ולשמוע על המתרחש. במקרה דיווחו לנו שאחד היהודים הנמלטים שואל על מייטה. היה בקולוניה נפח פולני שהכניס את כולם, הוא שסיפר לנו. פעמים אחדות ניסינו להיפגש ולא צלח הדבר, עד שהחלטנו לבוא לקולוניה מוקדם מאוד ולראות מי השואל. יצאנו לעת ערב מן הגורן של נייווינסקי [לווינסקי?], שבו שהינו במשך היום, כדי להיות קרובים יותר לקולוניה. בלכתנו על הסכר נתקלנו ברוצח חמוש בנשק ורוכב על סוס. הוא זה שתפס את היהודים הנמלטים באלבלה, בהם אמי צביה, אחותי רייזל ואחי שלמה. הגרמנים החזיקו בו שם לשמור על אחוזה. הוא עצר את כולנו ושאל בשפתו: "אולי אלה יהודים?" אחותי מייטה ענתה מיד [באוקראינית] במילים: "אוח, באלוהים חביבי, בגלל יהודים אין אפשרות לעבור בדרך". הוא שאל: "מי את?" והיא השיבה: "אקסניה סטפנובנה".

בזכותה נצלנו. בחור בשם יודל מליקיווה הסתתר שם גם הוא, ורוצח זה תפס אותו, הובילו ללישה ושם ירה בו. כך סיפרו לנו: הוא הבחין שיודל מביט לאחור והבין שהוא יהודי.

בקולוניה נפגשנו עם איצ'ה [פינחס] אורמלנד, הוא היה האיש ששאל עלינו. הוא סיפר לנו כי אשתו בתיה וגם יוקל ויעקב שוהים ביער. הוא גם שמע שהרגו את משפחתנו ורק עתה, בשהותו כאן, נודע לו על מייטה, פסל ואיסר. נדברנו להיפגש שוב. כל אחד הלך למקומו עד שנפגש איצ'ה עם יוסף פרצ'יק ודיברו ביניהם על הכנת מקום מחסה ביער. ואז אמר איצ'ה כי בלעדינו, כל השלושה, הוא לא מסכים ללכת עמו. לאחר משא ומתן ממושך הצלחנו להיות יחד עם משפחתו של איצ'ה בזמליאנקה של פרצ'יק.

מתוך הפרק: שואה וגבורה ע' 746 – 752.

שינויים רבים התחוללו בספטמבר 1939 כשחלקו ביניהם הסובייטים והגרמנים את פולין. בצדו האחד של הנהר בוג הגרמנים, ומזרחה לנהר בוג הסובייטים. גם בחיי היהודים התחוללו שינויים. מי שאך אתמול היו סוחרים הפכו לפועלים, ובעלי מקצוע רבים היו לשכירים במשרות ממשלתיות.

יזורקה [יֶזֶרְקה, יזרה], הכפר בו נולדתי ובו חייתי, לא ידע שינויים אלה. כל היהודים, תשע משפחות, עסקו בעבודת אדמה. היהודים בכפר עבדו ככל האיכרים: חרשו, זרעו, קצרו תבואה ואפו לחם מן הדגן שלהם.

האזור היה יפה להפליא. הכפר היה ביער ולמרגלות הבתים – אגם.

בקיץ באו רבים מיהודי קמין קושירסקי אלינו לנפוש, כי האוויר היה מבריא בשל עצי האורן שסביב. הכפר שלנו יזורקה היה מוכר כאתר נופש.

איש מעולם לא בא בטענות ליהודי יזורקה. כולם קיימו את הפסוק: "בזעת אפיך תאכל לחם". השינויים במבנה החברתי אצל היהודים הורגשו בעיר, אצלנו נשאר הכול כשהיה.

זה נמשך עד יולי 1941. אך עזבו הסובייטים את קמין קושירסקי התארגנו כנופיות שמטרתן היחידה הייתה לשדוד יהודים. התקדמותם המהירה של הגרמנים וניצחונותיהם, לא הותירו ספק בלב חלק הארי של האוכלוסייה הלא-יהודית שהשליטים האמתיים הם הגרמנים, וסיסמתם: "יודנריין" היא חובה קדושה שעל כל אחד ליטול בה חלק ולהגשימה, במיוחד שניתנה אגב כך אפשרות לשדוד.

היישוב הקטן שלנו, תשע המשפחות, חש והבין שגורלם יהיה כגורל כל היהודים. העובדה שהם אנשי עמל מדורי דורות לא תעמוד להם ולא תעניק להם זכויות יתר.

לכן הצעתי להציב שמירה כדי להודיע מיד לכשתופיע כנופיה לשדוד או להרוג. הצבנו שמירה מדי יום, מערב עד בוקר. ריכזנו את הנשים ואת הילדים בבית אחד על מנת שנוכל להודיע להם ביתר קלות בעת צרה, שיוכלו להסתתר או להימלט.

ערב אחד, כשעמדו ארבעה גברים על המשמר, ביקש אחד מהם, ישראל בר, להשתחרר משום שחש ברע. הוא רצה לנוח מעט. הוא הלך לביתו (ישראל בר גם עבד זמנית אצל הסובייטים, שכיר בקואופרטיב).

מיד לאחר לכתו הבחנו בדמויות מתקרבות לכפר, דמויות עם רובים על כתפיהם. הבנו כי זו כנופיה שבאה לתקוף. הודענו מיד בבית אשר בו שהו הנשים והילדים, כדי שיברחו מן הבית, ואז הודענו זאת בשאר הבתים.

התקיפה הייתה מתוכננת. הם כיתרו את ביתו של ישראל בר והחלו להוציא סחורות מן הקואופרטיב. בהיותנו מסתתרים במרחק לא רב משם, ראינו כי חפצים רבים שלא יכלו לקחת עמם רמסו ברגליהם.

ישראל בר לא הספיק לברוח מן הבית. הוא טיפס לעליית הגג, הסיר רעפים אחדים מן הגג וקפץ במטרה לברוח. הניסיון הסתיים במותו הטרגי. אחד מן הכנופיה שהיה מחוץ לבית הבחין בכך וירה אחריו.

מצאנו את גופתו למחרת בשדה תפוחי אדמה. השדה שלו, שחרש וזרע אותו ככל איכר יהודי בכפר יזורקה. אני ויהודי נוסף רתמנו סוס לעגלה והובלנו את ההרוג לבית העלמין, מרחק 1.5 ק"מ מקמין 3.5 ק"מ מן הכפר שלנו.

כעבור זמן קצר הופיעו בבתינו "דיירים". היו אלה איכרים נוצרים מן הכפר שלנו ומן הסביבה שנכנסו לגור בבתינו שהיו נאים וטובים משלהם.

הם טענו: "בלאו הכי יהרגו את כולכם, מוטב יהיו בתיכם לנו". איש לא התנגד, גם לא הייתה בזה תועלת. הכוח והשלטון היו לצדם.

ואז החלטנו להעתיק את מגורינו לקמין קושירסקי, להיות עם כל היהודים, אף שלא ניתנה עדיין הוראה כזו. לכל יהודי יזורקה היו קרובים בקמין וכל משפחה התאכסנה בבית קרובים.

חודשים אחדים לאחר מעברנו לקמין קושירסקי החלו להקים את גדר הגטו. זה נמשך זמן קצר, כי חומרי בנייה, כגון קרשים, לקחו מן היהודים והם גם אלה שנאלצו להקים את הגדר בעצמם.

לא חלפה יממה אחת מבלי שיתרחש משהו רע. סחיטת הזהב היהודי וחפצי ערך שונים לא נחשבו כבר התרחשות רעה, האמינו כי במילוי דרישות הגרמנים אפשר יהיה להשפיע עליהם לבטל את הגזרה.

הרע התבטא בנפילת קרבנות, אנשים חפים מפשע שהומתו ללא סיבה באופנים שונים.

מקרים שאני זוכר: בלילה הסתגרו כולם בבתים וחששו לצאת. מפינת שמשה היינו מציצים לראות את המתרחש ברחוב. הרחובות היו חשוכים, ללא תנועה בהם. כשנשמעו צעדים, לא בישר הדבר טוב. היו אלה צעדי השליטים הגרמנים החיתיים, שנהגו להיכנס בלילה לגטו ולעולל דברים שלא יעלו על דעת בן אנוש. הריגת יהודים חולקה באופן זה: הגרמנים הרגו בלילה והשוטרים האוקראינים – ביום.

כידוע, נאלצו כולם לעבוד מבלי להתחשב בגיל ובמצב בריאות. ברחוב קובל, מאחורי בית הספר "תרבות", היה גן ירק שיהודים שתלו, עתה היה על נשים יהודיות להמשיך לעבד אותו ולבצע את כל העבודות הנדרשות. יום אחד, כשעבדו הנשים בגן בפיקוח שוטרים אוקראינים, נטל אחד השוטרים צרור ירק, צנוניות ומלפפונים, והניחו ליד פייגה שטיינקרוק, לאחר מכן אמר לה: "אני רואה שלקחת את זה והסתרת לידיך כדי לגנוב ולהביא ליהודים בגטו". היא חשבה שהוא מתלוצץ, אך הוא כיוון אליה את הרובה ומיד ירה בה. לאחר שירה באישה כיוון את הרובה שוב, אל נערה בת ארבע-עשרה, מלכה אייזן בתו של דודני. היא לא מתה מיד, הביאו אותה לגטו ורצו להצילה, אך לא היה רופא בגטו, היא התייסרה במשך כל היום ולמחרת מתה. בסתר, כדי שהגרמנים לא ידעו, הוציאו אותה מן הגטו בעגלה ששימשה את היודנרט לפינוי אשפה, וכך הביאו אותה לבית העלמין. אחד מאנשי היודנרט בא לבשר לי (עבדתי אצל הגביטס-קומיסר. בנו למענו בית חדש לא רחוק מבית העלמין היהודי). הלכתי לבית העלמין וקברתי אותה סמוך לקבר סבה ישראל אייזן.

הצפיפות בגטו גדלה מיום ליום, הביאו את היהודים מכל הכפרים שבסביבה. ליהודי הכפרים לא התירו להביא עמם מצרכי מזון.

הודות ליזמתם של דוד קלורמן ושל אחיו יעקב-יצחק קלורמן נוסד מטבח שבו אפשר היה לקבל משהו לאכול. חלק מן המצרכים סיפק דוד קלורמן, שהצליח להסתירם, וחלק הובאו לגטו בדרכים שונות.

החלו להגיע ידיעות מעציבות כי בקובל, ברובנה ובערים אחרות כבר חוסלו הגטאות, כלומר: הרגו את היהודים. כל אחד חש כי ישיבה באפס מעשה פירושה מוות ודאי. התהוו חבורות צעירים קטנות, מטרתם הייתה לברוח ליער.

אני וחברים נוספים ייסדנו גם כן חבורה כזו. מרביתנו שירתנו בצבא הפולני וידענו להשתמש בנשק. מובן שהיינו נפגשים תכופות במקום סתר כדי שאיש לא ידע עלינו.

הסיבה שלנו לדחיית הבריחה מן הגטו הייתה: רובנו היינו נשואים ומטופלים בנשים וילדים, ולא יכולנו להוציא זאת לפועל במהירות. עד לבריחה עשינו הכול כדי להשיג נשק. רובה אחד הביאה לנו לאה (לייצ'ה) לייזרוק. היא הוציאה את הרובה מן המפקדה שבה עבדה כטבחית. הביאה אותו מוסתר תחת מעיל גשם גדול. הרובה היה קצר, מסוג הרובים שפרשים השתמשו בהם, וכך היה ביכולתה להבריחו לגטו.

במהלך הכנותינו אירעה השחיטה הראשונה.

זה היה בחודש אב. אני זוכר כי היה זה יום ראשון. עבדתי אז עם יהודים נוספים מחוץ לגטו בבניית הבית למען הגביטס-קומיסר. סביב הבניין שבו עבדנו הייתה גדר עשויה קורות עץ. לא רחוק משם היה בית העלמין היהודי. מבעד לסדקים בגדר הבחנו שגרמנים אנשי אס-אס מסתובבים שם. נוכחותם של גרמנים בבית העלמין היהודי הייתה חשודה בעינינו. תיארנו לעצמנו שמתוכננת רעה ליהודים. חלק מן היהודים שעבדו בבנייה נשארו ללון במקום, חלק מהם ברחו משם בלילה איש לפי שיקולו, מי אל איכר ממכריו ומי ליער. אני ועוד קבוצת יהודים חזרנו לגטו, כרגיל לאחר העבודה. היו אלה בעיקר אנשים נשואים עם ילדים.

בבואנו לגטו כבר שמענו כי המפקדה הגרמנית הורתה באמצעות היודנרט לכל היהודים להתייצב למחרת בבוקר במגרש הסמוך לבית העלמין היהודי. נכנסתי ליודנרט ודיווחתי להם על הגרמנים שראינו

מסתובבים בבית העלמין, ואין זה סימן טוב. היודנרט החל להרגיע: הגביטס-קומיסר הבטיח להם כי לא יאונה כל רע, היהודים נקראים למגרש כדי לספור אותם משום שיש צורך להקטין את שטח הגטו.

למחרת, בשעה חמש בבוקר, שמנו לב שהגטו מכותר מכל עבר. מיד לאחר השעה שבע נכנסו לגטו גרמנים והתחילו לגרש מתוכו את כולם ללא יוצא מן הכלל, זקן ונער, נשים וגברים. חולים שלא היו מסוגלים ללכת, הושיבו על עגלות והובילו אותם יחד עם הבריאים.

הובילו את כל היהודים אל המגרש. היה זה שטח חולי גדול, מוקף גדר של קורות עץ. היו שם צריפים חפורים באדמה. הם נתמכו בכלונסאות קצרים והגג גם הוא עשוי כלונסאות כאלה מכוסים אדמה.

צריפים אלה נבנו גם הם בידי יהודים. אמרו כי הצריפים מיועדים לעובדי כפייה.

במרכז המגרש נמצאו גרמנים מן המפקדה ולידם ראש היודנרט – בר. בר החזיק בצרור תעודות שעליהן היו רשומים שמות היהודים שעבדו כבעלי מקצוע, ועל פיהן קרא שמות. מי שקראו בשמו יצא מן השורה לקחת את התעודה. מקבלי התעודות נשלחו מיד לצריף שניצב מימין.

האנשים הבינו שמקבלי התעודות יחיו לפי שעה, היו לכן מקרים רבים שאחר מיהר לקחת תעודה של מי שלא הגיב.

בשעה שתיים אחר הצהריים ניגש אל בר איש ממשל בכיר ושאל: "נותרו עוד כל כך הרבה תעודות?" ובלי להמתין לתשובה לקח את התעודות שטרם הספיקו לחלקן וקרע אותן. היהודים שלא קיבלו תעודות גורשו לצריף השני, השמאלי. כל הילדים גורשו לצריף השמאלי.

התעודה שלי נקרעה גם היא. אני, אשתי וילדתי גורשנו לצריף השמאלי.

השעה הייתה בערך שלוש אחר הצהריים כשעמדתי בצריף, סמוך לפתח היציאה. הבחנתי בגביטס-קומיסר סמוך לצריף. הוא הכירני היטב כי עבדתי בבניין שלו. אמרתי לו שלא קיבלתי תעודה ואני בעל מקצוע.

הוא ציווה עליי לצאת מן הצריף והורה לי להיכנס לבור שנמצא במרחק לא רב משם ולשכב כשפניי כלפי מטה. כשבאתי אל הבור ראיתי עוד יהודים אחדים שוכבים שם ופניהם כלפי מטה. עשיתי כמותם בלי לדעת מה יקרה לנו. היו בבור כעשרים איש. סמוך לבור עמד איש אס-אס ונשק בידו. גרמני ניגש אל איש האס-אס ושאל אותו:

"מי היהודים שבבור?"

"אלה אנשי מקצוע שיישארו בחיים" – הייתה התשובה.

כשהלך הגרמני שמעתי קול מוכר, היה זה מפקד המשטרה האוקראינית, ישקה מזור. הוא היה רוצח גדול. אותי הכיר היטב כי עבדתי כנגר אצל חותנו בתקופת הסובייטים. ניסיתי את מזלי ואמרתי:

"עשה לי טובה, הבא לכאן לבור גם את אשתי ואת ילדתי". מיד שאל אותי מה שם אשתי, הלך לצריף והוציא משם את אשתי ואת בתי בת הארבע. אשתי לא ידעה לשם מה הוא מוביל אותה מן הצריף עם הילדה. הוא הביא אותה לבור בו שכבתי ופניי כלפי מטה כמו שאר היהודים, והורה גם לה ולילדה לשכב כך עם הפנים כלפי האדמה.

הובילו את כל היהודים שבצריף השמאלי בקבוצות של חמישים וציוו עליהם להתפשט. לאחר מכן הובילו אותם עירומים אל הבורות שהוכנו למטרה זו. הרוצחים ירו בקבוצת יהודים, את הילדים הקטנים השליכו לבור.

בעודי שוכב בבור שמעתי שמצווים על אשתו של מוטל סטרייר להתפשט. היא התנגדה. שמעתי את המפקד האוקראיני ישקה מזור אומר לה: "די פיטמנו אתכם!" היא השיבה לו באוקראינית: "אותנו הורגים יחד, אתכם יהרגו אחד-אחד וכלבים יזללו את בשרכם!" לא זמן רב התווכחה עמו, חבטה בקורת עץ על ראשה גדעה את דבריה.

עבר איש אס-אס והבחין כי בבור שלנו מצויה ילדה, הייתה זו בתי. אשתי, כפי שציינתי, לא ידעה לשם מה הביאו אותה לבור ולבטח לא יכלה לתאר לעצמה כי מן הבור הזה עוד נשרוד, לכן לא הסתירה את הילדה כדי שלא יבחינו בה. הגרמני תפס בילדה וגרר אותה אל הבורות שבבית העלמין. אנחנו ההורים שרדנו מבלי לדעת שיכולנו להציל גם את ילדתנו.

לעת ערב הורו לנו, הנמצאים בבור, לעבור לצריף הימני.

הבחנתי בגרמני שנכנס לצריף לבדוק אם לא הוסתר בו משהו. הוסתר שם ילד אחד, תינוק בן שבעה חודשים בערך. הגרמני אחז בו כחית פרא המתנפלת על טרפה. ראיתי אותו נושא ילד לבוש מכנסונים אדומים לבורות שבבית העלמין. הכול היה אדום, גם האדמה החולית אדמה מדם יהודי.

העמידו קבוצה מצריף הנותרים בחיים למיון בגדי המתים וחפציהם. הורים או ילדים נתקלו בבגדי קרוביהם, יקיריהם שהומתו באכזריות שעות אחדות קודם לכן.

1,800 נפשות נרצחו, ילד אחד לא הותירו חי. אנו, המתים החיים, נכלאנו בצריף הימני, ושוטרים אוקראינים שמרו עלינו שלא נברח. איש ממילא לא חשב ולא הרהר בבריחה, היינו אדישים לכל. לא רצינו אפילו לקוות. לא אחד מאתנו הצטער שלא הלך גם הוא לבורות, המוות היה קל יותר.

למחרת הוציאו מן הצריף קבוצת גברים, אני בתוכם, והובילו אותנו לגטו. היה על הקבוצה להקטין את שטח הגטו. התחלנו להציב גדר כדי לצמצם את הגטו בכמה רחובות.

ברחוב בלוטנה (בין בתיהם של מאיר פלדמן וקוסיה סוקול) היו מוטלות על הכביש ערמות חפצים שהמשטרה הוציא מבתי היהודים, בגדים, נעליים, מצעים וחפצים אחרים. גם חפצי הנרצחים בבית העלמין הובאו לגטו.

הכול מוין. החפצים היותר טובים הוטענו על גבי עגלות והובלו לבית המועצה ברחוב לובייושוב. את השאר מכרו הגרמנים בפרוטות לאוכלוסייה האוקראינית. האיכרים קנו.

למאות הספורות של היהודים שנשארו בצריף הורו למסור את כל החפצים שלקחו עמם. היהודים בצריף קברו את הזהב והתכשיטים שלקחו עמם, בתוך החול בצריף.

ביום השלישי הביאו את כל היהודים שבצריף (600 בערך) לגטו. ההליכה הייתה מוכנית, אנשים לא חשו ולא ידעו מה הם עושים. מעיין

הדמעות יבש. קשה להביע ולבטא בבכי ובאנחות את מה שעבר עלינו באותם שני ימים.

ביום הרביעי היה על כולם לעבוד שוב. אותי ועוד עשרה יהודים שלחו לעבוד בבית הגביטס-קומיסר, לא רחוק מבית העלמין היהודי. כמה מאות מטרים מן הבית נמצאו הבורות ובהם הנרצחים. מבעד לגדר הבחנו באיכרים נוסעים בעגלותיהם העירה כרגיל, לטחון תבואה, אצלם היה הכול רגיל.

כבר לא היו לאיש אשליות שנישאר בחיים. הכול הבינו שנותר עוד זמן קצר לסבול ולהתענות. חלפו שבוע, שבועיים, המשכנו בעבודות הכפייה. מפעם לפעם שוב נפלו קרבנות בגטו. נשים נלקחו למיון הרכוש היהודי, בשעת מעשה ידו באחדות מהן בתואנה שניסו לגנוב חפצים. היה זה משחק אכזרי כמובן, איש מן היהודים אף לא הרהר בחפצים. איש לא נזקק להם.

מדי פעם נעלמו חבורות יהודים קטנות, ברחו ליערות. היו גם מקרים שמשפחות חזרו מן היערות. אני זוכר כי חזרו מן היער לגטו שרוליק מן הכפר לישקה ובנו. "למה חזרתם?" שאלו אותם.

"מוטב להיות יחד עם כל היהודים בגטו מאשר לשוטט ולתעות ביערות בלי מזון" – הייתה התשובה.

הרופא היהודי דוקטור למפל [לפל], אשתו וילדו, שניצלו כי לא הלכו למגרש אלא ברחו ליער, חזרו לגטו באחד הימים. הם שוטטו ביערות ללא מזון, וכרבים אחרים חששו ללכת אל האיכרים לבקש אוכל, שמא יתפסו אותם האיכרים ויסגירו למשטרה הגרמנית. הרופא התיישב ליד שולחן בחדרו וזרה לתוך האוכל (לצלחות) מנת סם. חסכו לגרמנים את הטורח להרוג אותם.

כחודשיים וחצי לאחר השחיטה, נודע לאשתי שהגרמנים ציוו על היודנרט להגיש רשימה של כל הנותרים, בציון מקצועם. את הרשימה היה עליהם להגיש ללא דיחוי.

אשתי הבינה כי שוב מתכננים חיסול, מיד לבשה אדרת שער, לקחה בידה חצי כיכר לחם ואמרה לאחרים שהיא הולכת אליי למקום עבודתי כדי שנברח יחד, משום שלפי הבנתה יקרה משהו עוד באותו

יום. לאה גבאי, אחותי, הוציאה זהב ותכשיטים, פיזרה על המיטה ואמרה: "כל הרוצה, ייקח, אולי ניתן יהיה לפדות עצמנו בזה". איש לא נגע בתכשיטים, לחם היה חשוב יותר.

פסיה גורטנשטיין הצטרפה אל אשתי כי בעלה, יענקל גורטנשטיין, עבד גם הוא אתי. כשניגשו שתי הנשים לשער הגטו, שאל אותן השוטר האוקראיני לאן הן הולכות. אשתי אמרה: "בעלי עובד אצל הגביטס-קומיסר והוא חולה במקצת, רצוני להביא לו את האוכל לעבודה". הוא כפי הנראה האמין להן, בפרט שהוזכר שמו של הגביטס-קומיסר. שתיהן יצאו מן השער אל מחוץ לגטו.

אשתי עוד רצה לאורווה של לייביש גולדשטיין, שם אמור היה לעבוד דודני, סנדר אייזן, בטיפול בסוסי הגרמנים. היא קראה בשמו פעמים רבות, אך הוא לא השיב, הוא לא היה שם באותה שעה. הן הסירו את הטלאי הצהוב והלכו לעבר מקום עבודתי.

הייתה שעת צהריים, אני ויהודים נוספים היינו בדרכנו לגטו לאכול ארוחת צהריים, לפתע, 100-200 מטרים ממקום העבודה, באו לקראתנו אשתי ופסיה גורטנשטיין ודיווחו לנו שחייבים לברוח מיד, לגטו אין כבר דרך כניסה. הדרך היחידה לגטו היא להיהרג. החלה ריצה לכל עבר. רצו משפחות ויחידים, כי נשים אחדות הספיקו, כמו אשתי, לבוא למקום העבודה של בעליהן כדי לדווח להם שמחסלים את הגטו והמוצא היחיד הוא לברוח ליערות.

יענקל גורטנשטיין לא רצה לברוח אתנו, הוא עוד רצה להיכנס לגטו ולהוציא משם לבוש חם למען בנו לפני הבריחה ליער. אשתו, פסיה גורטנשטיין, נשארה להמתין לבעלה ולבנה, היא הסתתרה במבנים למען הגביטס-קומיסר, שבנייתם טרם נסתיימה. יענקל גורטנשטיין הצליח להיכנס לגטו וגם לצאת ממנו, אך כשהיה כבר בפאתי העיר, ליד בית המטבחיים, הוא נורה עם יהודים נוספים בידי שוטרים אוקראינים שהספיקו לחסום את הדרך. אשתו, כפי שמסרו, נורתה גם היא לא רחוק משם בידי שוטרים אוקראינים.

גם אני רציתי עוד להיכנס לגטו, לקחת משם נשק שהסתרתי בבית המלון של גולדשטיין, אך אשתי לא הרשתה לי בשום אופן ללכת לגטו כי היציאה מתוכו הייתה בסימן שאלה.

ברחנו לאזור אלבלה. בדרך פגשנו יהודים נוספים רצים באותו כיוון. שמענו יריות. שוטרים אוקראינים הם שירו על היהודים הבורחים.

השוטרים ירו על קבוצה של יהודים שהיו מאחורינו. בקבוצה היה גם שמאי מייסטל שהיה ברשותו אקדח, הוא השיב אש באקדח לעבר השוטרים, הם היו בטוחים שליהודים רבים יש נשק וזה הרתיע אותם מהמשך המרדף.

לפנות ערב נפגשנו עם שמאי מייסטל ועם יהודים נוספים שנמלטו עמו. כולנו הלכנו בשדות הבוציים כי הדרך לא הייתה בטוחה. במשך כל הלילה הלכנו בשדות וביערות עד בואנו ליערות קאליוויצה. התקבצנו כחמישים איש, מחולקים לקבוצות קטנות. חלק, שהיו להם מכרים איכרים, נהגו ללכת בלילה לכפרים הסמוכים והביאו מזון כלשהו.

כבר שרר קור, גשם ירד. שלג דקיק בישר שהחורף קרוב. החלטנו ללכת ליערות נוויר, ידענו כי מצויה בהם קבוצת פרטיזנים יהודים, שברחו לשם עוד לפני החיסול הראשון של הגטו. הלכנו בלילה וישנו ביום בתוך היערות כדי שאיש לא יבחין בנו. בדרך ליערות נוויר התעכבנו זמן-מה ביערות של גלושה זוטא, משום ששמואל וולינץ שהלך אתנו, מוצאו משם, והוא רצה להיוודע אצל מכרים איכרים, שנתן בהם אמון, בדבר אפשרות לרכוש נשק.

באחד הלילות בא שמואל וולינץ (בחיפה) וסיפר כי אצל האיכר הפולני בלאצקי שוהה שבוי רוסי ויש לו נשק מוסתר. החלטנו כי שלושה אנשים ילכו אל בלאצקי להיפגש עם השבוי הרוסי ולקנות אצלו נשק. השלושה היו: אני, שמואל וולינץ ואיסר. לקחנו עמנו חליפה וחמישה-עשר רובל זהב שנתן לנו יוסף פרצ'יק. נפגשנו עם השבוי הרוסי ולאחר התמקחות קצרה קיבלנו רובה עם חמישה-עשר קליעים.

הרובה השרה עלינו תחושת ביטחון כלשהי והמשכנו בדרכנו.

יערות נוויר לא היו מוכרים לנו, גם לא האזור, לכן החלטנו שעלינו להצטייד במעט מצרכי מזון. אני, שמואל וולינץ, איסר ואח של בוזי כשר (בנו של שמואליק נינר – [מן הכפר נינה]) חזרנו אל החוות של לישקה לקבל מזון.

הבית הראשון היה סגור, בשני הייתה רק איכרה שהתלוננה שגם לה אין מה לאכול. הבחנתי כי נאפות תפיחות בולבוסים (תפוחי אדמה מרוסקים בתבניות). חטפתי תפיחה ובלעתי במקום. כך עשו גם האחרים. המשכנו לבית אחר, כי האיכרה דיווחה לנו שמתגורר שם איכר עשיר. הלכנו ללא נשק, את הרובה היחיד השארנו בידי הקבוצה שנשארה ביער. כשקרבנו לבית האיכר, בדיוק יצאו משם ארבעה שוטרים אוקראינים נושאי רובים. השוטרים הבחינו בנו ופתחו באש לעברנו.

כל אחד מאתנו רץ לכיוון אחר. כך אמרתי לחבריי, על מנת להקשות על האוקראינים לפגוע. רצתי בזיגזג דרך השדות הקפואים. לאחר ריצה של קילומטר בערך הבחנתי בערמת שחת. מתוך ביטחון שמבעד לשחת לא יפגעו בי הקליעים, הסרתי מעליי במהירות את אדרת השער ואת הנעליים והתחלתי לרוץ במלוא התנופה. הגעתי אל הקבוצה שלנו שנותרה ביער וסיפרתי להם את אשר אירע לנו. פייוול בורשטיין יצא עם הרובה כדי לירות על השוטרים במקרה שיגיעו אלינו. השוטרים לא באו ליער, הם תיארו לעצמם שביער ייתקלו בהתנגדות.

שניים מן החבורה שלי חזרו. השלישי, איסר, נהרג מקליעי השוטרים האוקראינים.

נתקפתי בהתכווצויות בידיים, ברגליים ובגב, וממש לא הייתי מסוגל לזוז. רייזל פרצ'ק הרתיחה מים ונתנה לי לשתותם. זה הקל עליי במעט ועוד באותו לילה יצאנו ללכת לעבר יערות נוויר.

כעבור יומיים באנו ליערות נוויר, נמנענו ככל האפשר להתקרב לבתים וליישובים. בבואנו ליער הבערנו אש כדי להתחמם קצת ולשתות מעט מים חמים. הבחינו באש כמה יהודים שכבר שהו באזור, הם צפו בנו בזהירות, כדי להיות בטוחים שלא מדובר באויבים. כשהשתכנעו כי אלה יהודים, ניגשו אלינו. התחלנו לחקור מי מן היהודים נמצא כאן והיכן. הם אמרו לנו:

"ראשית, כבו את האש, המרחק למקום יישוב אינו גדול; שנית, היכנסו קצת יותר למעבה היער; שלישית, בנוגע ליהודים השוהים כאן, נפגוש אתכם ביער ואז נדווח לכם הכול". הם פשוט פחדו שקבוצה כה גדולה עם רובה יחיד תהיה יחד.

שוטטנו ימים אחדים ביערות ולא נתקלנו ביהודים. החלטנו שאחדים ייגשו אל שומר היער מלינובסקי, שנודע כפעיל בממשל הסובייטי, אולי אצלו נוכל להיוודע היכן שוהים היהודים. תחילה לא רצה לספר, אך לאחר שתקענו לידו מטבע של חמישה רובל זהב, שלח את בנו להוביל אותנו אל הפרטיזנים היהודים.

כשלוש שעות הלכנו ביער בלילה עם בנו של שומר היער, ואז הצביע בידו שנמשיך ללכת ישר ושם כבר נתקל בהם. לאחר זמן קצר מצאנו את מחנה היהודים. היו אלה יהודים מקמין ומן הסביבה. חלקם ישבו בסוכות עשויות ענפים, וחלקם חפרו בורות באדמה וכיסו אותם בענפים, בקש ובאדמה.

הזהב והבגדים כלו. היו שתי דרכים להשגת מזון: להוציא תפוחי אדמה מן הבורות בלילה, או פשוט להיכנס לכפרים ולקחת לחם או מצרכים אחרים מן האיכרים באיומי נשק, במקרה שלא ייתנו מרצונם. במשך הזמן נודע לאיכרים שאנחנו יהודים, וחרה להם שיהודים לוקחים מהם אוכל בכוח. הם, האיכרים, קבלו באוזני הפרטיזנים הרוסים שנמצאו גם הם באזור, שהיהודים שודדים אצלם.

באחד הלילות יצאה קבוצת יהודים בדרך לכפר שצ'טין [שטטין] על מנת להביא משם מצרכים. באחד הבתים בכפר נתקלו בשוטר אוקראיני. משה קופרשמיד הבחין בו ומיד ירה בו ולקח את הרובה ואת הסגין הגרמני שלו. האיכרים דיווחו לפרטיזנים הרוסים גם על מקרה זה.

הפרטיזנים הרוסים רצו להוכיח שהם מגני האיכרים. קבוצת פרטיזנים רוסים, חמושים כולם בנשק, יצאה לעבר המקום בו שהינו. אנחנו כמובן לא ידענו על תכניתם.

זכור לי כי עם שחר בא יוסקה פוקס, שהיה בחבורה שהלכה להביא מצרכים, ודיווח שהחברה נושאים עמם מצרכים רבים וזקוקים לעזרה. אני ועוד אחדים יצאנו לקראתם כדי לעזור בנשיאת המצרכים. בדרכנו ביער נתקלנו בפרטיזנים הרוסים. כל ההולכים אתי הספיקו לברוח, רק אותי כיתרו ושאלו אם אני מנהיג החבורה. סיפרתי להם שאנחנו הולכים לכפר לבקש אוכל ואינני מנהיג. הוספתי: "רצונכם, אקרא גם לבורחים, הם חשדו בכם שאתם אוקראינים לאומנים". הם האמינו

שאלך להביא את היהודים הבורחים לכן שחררו אותי ואמרו לי שאם אתקל בפטרול סיור שלהם אשתמש במילת הצופן "סולוביי" [זמיר] ולא יעצרו אותי.

בדרך אמנם נתקלתי בקבוצת פרטיזנים רוסים, והבחנתי במשה קופרשמידט עומד ליד עץ וידיו קשורות לאחור. הבחנתי רק כי משה קופרשמידט בוכה ושואל אותם: "לשם מה אתם מחזיקים בי?" הם הבטיחו לו כי לו לא יקרה דבר: "אתה תלך יחד אתנו להילחם".

כשעיכבו אותי סיפרתי להם שאני הולך להביא את שאר הפרטיזנים היהודים והוספתי את הסיסמא "סולוביי", הם האמינו ושחררו אותי. רצתי לקראת החבורה שנשאה את המצרכים ודיווחתי על הסכנה המאיימת עלינו מן הפרטיזנים הרוסים.

התחלנו לרוץ לכיוון אחר ביער. לעת ערב באנו בזחירות, שלא יבחינו בנו, לבקתת שומר היער שעמו היינו בקשרים, כדי להיוודע אצלו היכן נשארו האחרים, שאינם יודעים כי הפרטיזנים הרוסים רוצים לחסל אותנו. הוא סיפר לנו שהפרטיזנים ירו במשה קופרשמידט, האחרים ברחו. הוא מסר לנו לאיזה כיוון ברחו. בו בלילה הצלחנו להיפגש עם הקבוצה שלנו והעמקנו לתוך היער כדי להתרחק ממקומנו הקודם.

מיד התחלנו לחפור בונקרים באדמה ולהסוות אותם. מצבנו הורע מיום ליום. בגלל השלג קל היה להתחקות על עקבותינו, שהתירו רגלינו העטופות סחבות. בכל מקום ארב לנו המוות. הפרטיזנים חיפשו אחרינו בבתים, חששנו ללכת אל איכרים. מזוננו היה תפוחי אדמה שחפרנו בלילות מן הבורות ושוב כיסינו אותם כדי שלא יזהו.

לפעמים הבאנו גם "מציאות" אחרות: שעועית שמצאנו בגורן נטוש. כך התנהלו הדברים עד פברואר 1943.

בראשית שנת 1943 נשלחו נחתים רבים מטעם הממשלה הרוסית כדי להכניס סדר בתוך האוטריאדים של הפרטיזנים. יוקרת הצבא האדום התחזקה גם היא, כי הגרמנים נחלו מפלות בחזיתות. מסיבות אלה השתפר יחס הפרטיזנים הרוסים אל היהודים שהסתתרו ביערות. החלטנו להצטרף לשורות האוטריאדים של הפרטיזנים הרוסים.

באחד הימים כשהיינו אני ואשתי אצל איכר, פגשנו במקרה מפקד של אוטריאד רוסי, הוא שאל אם אני מוכן להצטרף לפרטיזנים, השבתי בחיוב, בתנאי שגם אשתי תצטרף. תחילה לא הסכים, אך לאחר שסיפרתי לו מה עבר עלינו, הסכים שגם אשתי תצטרף. אני צורפתי למחלקה לוחמת ואשתי עבדה ביום במטבח ובלילה בשמירה.

בשהותנו עם הפרטיזנים השתנתה תחושתנו. חשנו שאנחנו יכולים להילחם ולהיות בני אדם כמו כולם.

תכופות יצאנו ונסענו לפעולות שונות, ולא פעם היו הגרמנים נסים ופחדו מאתנו יותר משפחדנו אנחנו מהם. הרוסים השתכנעו גם כן שיהודים מסוגלים ללחום כמו כולם. תכופות שלחו יהודים למשימות ריגול באזורי סכנה, בידיעה שיהודים לא יבגדו וגם יבצעו את המוטל עליהם באופן היותר טוב.

לכבוד חגיגות אוקטובר (מהפכת אוקטובר) יצאו כל האוטריאדים בלילה ופוצצו את פסי הרכבת לאורך מאות קילומטרים.

פרטיזנים רבים נפלו בקרבות. אנחנו היהודים, משאלתנו הייתה שהלוואי היו כל היהודים שנרצחו בגטאות מוצאים את מותם בשדה הקרב, אז היה מצבנו טוב בהרבה.

בראשית שנת 1944 החל הצבא הגרמני (לאחר המפלה בסטלינגרד) לסגת, ובה בעת לחץ את האוטריאדים של הפרטיזנים ששהו בעורף שלהם והפריעו להם בנסיגתם בפיצוץ גשרים ורכבות ובפעולות אחרות.

תחת לחץ הצבא הגרמני, גם אנחנו הפרטיזנים התחלנו לסגת. ידענו היכן חונה הצבא האדום ולשם הלכנו דרך שדות ויערות ביום ובלילה, ומדי פעם נתקלנו ביחידות גרמנים.

באחד הכפרים (אזור פינסק) נתקלתי בקבוצה של יהודים עם משפחותיהם, בהם נשים וילדים, שהסתתרו ביערות הסביבה. הבנתי שאם ילכו היהודים לבדם ירצחו הגרמנים את כולם, לכן יעצתי להם ללכת בעקבותינו ככל שהדבר אפשרי, ובדרך זו אולי יינצלו.

מפקד האוטריאד הבחין שאני מקדיש זמן ליהודים והתכעס עליי, לאחר מכן, כשהראיתי לו אישה עם שני פעוטות ואמרתי לו כי בלעדינו היא תספה עם ילדיה, הסכים שילכו בעקבות האוטריאד. כך ניצלו משפחות יהודים רבות ממוות בטוח.

עוד קודם שנפגשנו עם הצבא הסדיר היינו נפגשים עם חוליות ריגול שחצו בחשאי את קווי הגרמנים. מיד ריכזו את הנשים ופינו אותן מזרחה, אל תוככי רוסיה. אנחנו הפרטיזנים נפגשנו עם הצבא באזור סטולין. כל הפרטיזנים גויסו מיד. מפקד האוטריאד שלנו זימן אותי למטה והחליט שאני ועוד אחדים ניסע לפינסק ונעבוד שם במחלקה האזרחית בפיקודו. שימשתי גם כמתורגמן בזמן חקירת שבוים גרמנים.

כעבור חודשים אחדים באה אליי מרוסיה גם אשתי, וכשנודע לנו כי יש אפשרות לנסוע לפולין נרשמנו מיד, במחשבה שמפולין נוכל אולי פעם להגיע לישראל.

בפולין נפגשתי עם אחדים מיהודי קמין, אחד מהם, יענקל מרנץ, עסק בהעברת יהודים מפולין לצ'כוסלובקיה. הפקידו בידיי קבוצה של שישה-עשר איש להבריחם לתוך צ'כוסלובקיה. לאחר שבועות של נדודים הגענו בנס לברטיסלאבה. משם נסענו לבודפסט ויצרנו קשר עם ארגון "הבריחה" ששלח אותנו לווינה.

באוסטריה נשארנו זמן-מה במחנות באזור האמריקאי. באו פליטים יהודים רבים לאוסטריה, רבים מהם כלל לא חשבו על ישראל. שכנענו רבים מהם שדרכנו היא לישראל בלבד. משפחות רבות שלא רצו לחשוב על כך, מצויות היום במדינה היהודית.

באוסטריה הוקמו ארגונים ציונים והוקם פח"ח (פרטיזנים, חלוצים, חיילים). מווינה באנו כעבור זמן רב לאיטליה. באיטליה שהינו רק ימים אחדים ובאנייה הראשונה, "גלילה", באנו לישראל במאי 1949. הגשמתי את משאת נפשי מימי הילדות.

למרבה הכאב נרצחה בתי היקרה בת שלוש[!] בלבד, וגם משפחה גדולה ומסועפת. זכרם יינון לעד.

מתוך הפרק: שואה וגבורה ע' 753 – 771.

לאחר שבוע של עבודה בפיקוח של מיליציה אוקראינית ושל גרמנים, הקימו יהודי לוביישוב מחיצה גדולה מקרשים שגידרה שני רחובות: פלאנט עם בית הכנסת חישן ורחוב הטחנה. הגדר, שני מטר גובהה, הוקפה תיל דוקרני, זה היה הגטו – בית העלמין בו היינו אמורים להיכלא למחרת.

הימים ימי ערב פסח, בחשאי, בתוך המחבוא, אופים מצות לקראת חג החרות והשחרור. כן, גם אנחנו ניגאל במהרה, ולא תהיה להיטלר שליטה בנו – הרהרתי מתבוננת מבעד לחלון.

הלילה שקט. אני סופגת, נושמת לתוכי אוויר רב ככל האפשר. אני חשה שמחר כבר יחסר לי אוויר. מבעד לחלון אני רואה את גדר הגטו ואת השוטר שבשער והרובה על כתפו, מצפה לקרבן. השעון נוקש שתיים. מפעם לפעם נישאת אליי אנחה כבושה. שנתו של אבי כבדה לאחר יום תמים של עבודה קשה בבניית הגדר. אמי שוכבת בעיניים פקוחות. פניה צהובים כקלף מדאגה לילדים. שתי אחיותיי הקטנות ישנות, ידיהן שלובות זו בזו, הן צמודות זו לזו. אני מתבוננת בילדות, שני מלאכים קטנים יפים. אידיתל ושערה הבלונדי הארוך משתפך על כתפיה, מרימקה "ילדת הזהב" מכנים אותה הכול בעיירה. מרימקה מעולם לא הייתה כעוסה, תמיד היה חיוך נסוך על שפתיה, אך רצון עז נצץ תמיד מעיניה השחורות כפחם. חלומה היה ללמוד עוד ועוד.

אני מסירה את מבטי מן האהובים עליי ומתחילה להיפרד מכל פרט זעיר בחדר. זה הרי הלילה האחרון. לפתע מפירה יריה את השקט, נשמעת זעקת "אוי" נוראה. לא חולפות אלא שניות ושוב משתרר שקט. ודאי נפל יהודי. ודאי נתקנא בו מחר, שכבר נפטר מן הכול.

הירח מאיר אל תוך חלוני. גדול, עגול ומלא אור, הוא מתבונן ממעל על האדמה האכזרית. אנחנו מחליפים מבטים. ישותי כולה מופנית אל הירח, אל השמים, אל מיליוני הכוכבים. לבי כבד עליי ועם זאת מלא אמונה. מזוככת בסבל אני שואלת: "מדוע, מדוע?"

האם להיכנס לגטו? הבה נתפזר בשדה, לא נלך לגטו. בסדנת הסריגה ובסדנה שאבי חפר בה כובעים הותקן מחבוא בעליית הגג. אם תהיה

אקציה בעיצומו של היום, נסתתר שם. אני נשארתי בסדנה ואמרתי לכל העובדים לבוא אליי כשתשתרר מהומה בגטו.

סיכנתי בכך את חיי, שהייה מחוץ לגטו דינה – קליע. כלל לא הרהרתי בזה. חשבתי רק על כך שאוכל להציל מישהו, חשתי כי השחיטה קרובה.

לא אדע מדוע חלמתי תמיד על הרב שלנו לפני אקציה. חלמתי שהביא לי מעין צרור שנשאתי אותו עמי ללא הרף משום שלא היה לי מקום להניחו. היום אני מבינה שהרב הביא לי מתנה: החיים שאני נושאת עליי כמשא.

בלילה ההוא כותר הגטו. לשווא חיכיתי שמישהו ימהר לבוא, כפי שנדברנו, הגטו הוקף בשמירה כבדה.

בפעם אחרונה ראיתי את אבי, בפעם אחרונה ראיתי את אמי עומדת במטבח ומטגנת לביבות – לביבות אלה לא אכלתי עוד. לא אשכח לעולם את מראהו של אבי כאשר בא לקרוא לי לשוב לגטו, ואני רציתי לכפות עליו לצאת עם המשפחה מן הגטו. למרבה הצער החלה השחיטה. אני נשארתי מחוץ לגטו וברחתי ליער, שוטטתי בו שבועות אחדים לבד, נמלטת מקולות אדם, מן הרועים, במחשבה שאולי למחרת אפגוש מישהו מן העיירה שלי, ואולי אף מישהו ממשפחתי.

חיים חדשים החלו אצלי. מאבק. מאבק ברועים שביקשו להוביל אותי בחזרה לגטו, ביקשו לחלל את תומתי, פרצתי בצרחות פרא, הם נבהלו והניחו לי. היה יום שבת, כך סברתי, שבת שלאחר סוכות. ישבתי ביער העבות על גדם עץ והקשבתי לציוץ הציפורים, יחד עמן נשאתי תפילה, תפילת שחרית לאל שגירש והרחיק אותי מביתי, שדד ממני את ביתי וכל מה שאך אתמול עוד היה חי. התפללתי שעוד אפגוש מישהו מן הבית ואז אמות לי בשקט ביער החופשי. הלב דאב על שלא הייתי עמם ברגעים האחרונים – על שאינני מוטלת בקבר אחד עמם – באבדן האחרון, כי אז קל יותר היה למות. אך הקליע של השוטר לא פגע בי כשנמלטתי ליער.

אולי קל יותר היה להוריי ולאחיותיי הקטנות למות – לקדש שם שמים – בידיעה שאני ניצלתי. אולי אצליח לטוות את השרשרת ולספר לעולם על אבדנם.

שבועות אחדים הסתתרתי אצל איכרים, הרשו לי לישון תחת ערמת שחת, ובתמורה לעבודתי היום-יומית הקשה אצלם קיבלתי פרוסת לחם. תפרתי כובעים, אדרות שער, נעליים, הכול ידעתי. לכן רצו להסתיר אותי, אך בתנאי שאמיר את דתי, אאמין בישו, לזה לא יכולתי להסכים והחלטתי לעזוב את הכפר.

מדי יום שמעתי ידיעות על הגטו. ידיעות על ניצולים בודדים שהתגוללו ביערות. על משפחתי לא שמעתי דבר, לא ידעתי דבר. איך נספו והיכן מקום קבורתם.

פגשתי בכפר גוי זקן בן שמונים, תפרתי לו כובע ובתמורה הרשה לי לישון כמה לילות על הספסל הקשה. בבקתה שלו שרר שקט. האיכרה התחממה סמוך לקמין. הזקן ירד מן הקמין וקצץ בגרזן קטן זרדים שהשליך אל האח וחמימות גדולה נפלטה מן הקמין. ישבתי על בול עץ סמוך לאח והתבוננתי בזרדים הניצתים, מתלקחים וכבים ומתפוררים. הלב מאובן. בחוץ נשמעה נביחת הכלבים ויללת הרוח. קינאתי בלבי באיכר הזקן בעל הבקתה הדלה. הבנתי אז את משמעותו של היעדר יסוד איתן, היות עם ללא מדינה. לפתע נזכרתי כי שבת, ערב שבת. לנגד עיניי עברו במרוצה, כרצועת סרט, החיים. ימי שישי הקשים, העצובים, בגטו, ביער, בזמן פוגרום, אך תמיד לצד הוריי, עוד לרגע לא לבד. משעה שהלכתי מן הבית עוד לא בכיתי, הלב התאבן, יבש, לא חש עוד דבר.

מתוך הפרק: שואה וגבורה ע׳ 772 – 775.

טרגדיה של משפחה מקמין קושירסקי

האוכלוסייה היהודית בקמין קושירסקי חוותה תקופה קשה של נגישות וחוסר אונים. בזמן מלחמת העולם הראשונה טעמה העיר תחילה את טעם הפוגרום של הקוזקים הצאריים, ששדדו והחריבו אותה חלקית בשעה שנסוגו מפני הפלישה הגרמנית. ואז באו שנות רעב ועבודת כפייה שהכובש הגרמני הביא עמו. לבסוף התנסתה קמין בפוגרום שעשו המרצחים של בולק בלחוביץ שהרגו למעלה מ-200 יהודים, בזזו ושרפו את מרבית בתי היהודים בעיר.

אביש קלורמן היה עדיין איש צעיר ביותר בשובו מיד לאחר מלחמת העולם הראשונה מן הצבא הרוסי לעיר הולדתו קמין קושירסקי. לאחר שראה, ברוסיה שלאחר המהפכה ובאוקראינה של פטליורה, את האוכלוסייה הנוצרית מתנפלת והורגת גברים, נשים ואף ילדים, ושודדת נכסים ורכוש יהודי ללא כל סיבה, רק בגלל חטא היותם יהודים, הייתה פעילותו הראשונה לסייע בארגון הגנה עצמית יהודית בקמין, הוא עמד בראשה. ההגנה העצמית אכן הגנה על העיר מהתנפלות של האוכלוסייה הנוצרית המקומית העוינת.

כשהתבססה הממשלה הפולנית המתחדשת, נרגעו הרוחות והחיים שבו למסלולם. אביש קלורמן החל לבנות את חייו הפרטיים, הוא נשא לאישה את חיה גורטנשטיין, בת לאחת המשפחות הנכבדות והפעילות בקמין. היא הייתה נבונה מאוד, צנועה ובת ישראל טובה ומהוגנת. נולדו להם שלושה ילדים: שרה, לֶמה, ברכה. הם חיו חיים יפים ומהוגנים.

אביש היה פעיל במוסדות חברתיים רבים בעיר, גם נטל חלק אינטנסיבי ותמך חומרית בבניית השטיבל של חסידי טריסק. הוא השתתף גם בהתרמות למען מטרות ציוניות. אשתו חיה, הייתה פעילה בהכנות לנשפים המסורתיים שהארגונים הציוניים נהגו לארגן בעיר בהזדמנויות כמו חנוכה ופורים, במטרה שההכנסות ישמשו למען הקרן הקיימת, בית הספר "תרבות" או לעזרה סוציאלית. לילדיהם שאפו להעניק חינוך יהודי לאומי טוב. כשנוסד בקמין קושירסקי לראשונה גן ילדים עברי, הייתה בתם שרה מתלמידותיו הראשונות. לאחר מכן למדו ילדיהם בבית הספר "תרבות". לימים, כשעברה המשפחה לקובל, המשיכו הילדים בלימודיהם בגימנסיה "תרבות" בקובל.

כך חיה משפחה יהודית בשלווה מהוגנת, חיננה ילדים במגמה לאומית ובמאמצים רבים זכתה בעושר ובשם טוב.

בשנת 1937 גברה הפעילות האנטישמית של הממשלה הפולנית. מוסדות הממשל המקומיים החלו בדיכוי המסחר היהודי שהיה אז כמעט מקור פרנסה יחיד ליהודים, להוציא מלאכות כפיים. בעיירה פשיטיק התרחש פוגרום עקוב מדם, נרצחו בו כמה עשרות יהודים.

בקמין קושירסקי בנו שלטונות העיר בלב השוק בניין גדול ובו שורה ארוכה של חנויות לקואופרטיבים פולנים ולבתי עסק פולנים לא-יהודים, כדי למשוך את הלקוחות הלא-יהודים מחנויות היהודים.

בקיץ 1937, בחג הירוק הנוצרי, ארגן הסטרוסטה של קמין, סקורֶוויטש, הפגנה אנטישמית גדולה בעיר ובסביבתה, וקרא בגלוי לאוכלוסייה הנוצרית לעשות פוגרום ביהודים. הדבר נודע לאוכלוסייה היהודית בעוד מועד, ננקטו אמצעי ביטחון, בהם: פנייה טלפונית של העסקן הציוני יוסף אייזנברג למועדון הסיים היהודי בוורשה, בבקשה להתערב אצל השלטון המרכזי. אביש קלורמן, שגר אז עם משפחתו בקובל, פנה אל הסטרוסטה הליברלי של קובל בבקשה שיפנה לממשל הבכיר כדי למנוע את מימוש הפוגרום המתוכנן. אביש קלורמן, שהיה בבעלותו מאגר נפט גדול בקמין, מאגר ששימש את העיר וסביבתה, גם הודיע בטלפון להנהלה הארצית של חברת הנפט בפולין על הסכנה האורבת למאגר הנפט מצד המתכננים להרוס ולשרוף נכסים ורכוש יהודי. הוא ביקש את תמיכתם ועזרתם. ההנהלה הארצית השתייכה לחברה שוויצרית, זו האחרונה התערבה בעניין זה באמצעות משרד החוץ השוויצרי אצל הממשלה הפולנית, הדבר נודע בעיתונות העולמית.

הפוגרום אמנם נמנע בשל התערבות הממשל הפולני המרכזי מבריסק, מושל מחוז פולסיה. כוחות משטרה מתוגברים באו במהירות ושמרו על הסדר בעיר. עובדה זו הכעיסה מאוד את הסטרוסטה של קמין קושירסקי, סקורוויטש, על הפרת תכניותיו, הוא חיפש שעיר לעזאזל לפרוק עליו את זעמו הרב. הוא בא לשוק עם שוט בידו, הכה כמה יהודים ונכנס לבית העסק של קלורמן ושותפיו (בביתו של מאיר רויזן), הוא פגש שם את יוסף אייזנברג והכה אותו פעמיים. כאשר רצה להכות את אביש, איים אביש לירות בו באקדח (שהיה אצלו ברשות).

הוא נמנע מהכאה אך התלונן על קלורמן והביאו לדין על הכפשת כבוד הממשלה הפולנית בעיתונות העולמית.

הערכאה המשפטית הראשונה דנה את אביש למאסר של שנה וחצי, ביצוע העונש נדחה לשנתיים. ערעורו של אביש בפני הערכאה המשפטית השנייה נדחה, והעונש הוגדל בקנס כספי של 5,000 זלוטי. אביש ערער בפני הערכאה המשפטית הגבוהה בפולין. העניין נמשך עד קיץ 1939.

גזר הדין הנזכר וגם המתיחות הכללית בפוליטיקה העולמית קירבו את מימוש תכניתו לעזוב את פולין, את רצונו לבנות בית חדש למען משפחתו. הייתה אז בניו יורק תערוכת סחר עולמית שבאו אליה סוחרים מרחבי העולם (מאליו מובן כי לפירמה "קלורמן ושותפיו" היה עניין לבקר בתערוכה, אולי גם למצוא אפשרויות לקשור קשרי מסחר עם חו"ל, לייצא חומרי גלם מקומיים ולייבא סחורות שפולין נזקקה להן). אביש קלורמן החליט לנסוע לאמריקה.

הסטרוסטה, שסבר כי בהעדרו של אביש יקל עליו להיאבק בחברה המסחרית הגדולה, סיפק לו מיד וללא קשיים דרכון. אביש ביקש לקחת עמו את בתו הבכורה אך הממשל האמריקאי לא היה מוכן לתת לה אשרה.

בשנת 1939 נסע אביש לאמריקה. משפחתו, שותפיו וידידיו הטובים, ליוו אותו בברכות ואיחולים לנסיעה טובה והצלחה בתכניותיו.

זמן קצר לאחר נסיעתו פרצה מלחמת העולם השנייה, אסונו של העם היהודי. פולין נקרעה לשניים וחולקה בין שני שכניה החזקים, גרמניה ורוסיה. קובל וקמין קושירסקי נפלו בידי רוסיה, בה לא היה מקום ליזמה מסחרית פרטית.

עם בואו לאמריקה החל אביש לעשות הכול כדי לאפשר את העברת משפחתו למדינה החופשית אמריקה, בה חיים גם קרוביו. הוא החל בהשתדלויות אצל הממשל האמריקאי להגשים זאת. יחד עם משפחתו ביקש להביא לאמריקה גם את חותנתו מלכה גורטנשטיין. הוא פנה למוסדות ולאישים יהודים לקבלת סיוע משפטי לביצוע מהיר של התכנית. בה בעת עבד קשה, לאחר שאיבד את כל רכושו בבית הישן ונותר ללא אמצעים, כדי לאפשר קיום כלכלי למשפחתו שציפה לה.

חוקי ההגירה האמריקאים מאפשרים הבאת משפחות של מהגרים אך לא של תיירים, כפי שאביש היה. אביש השקיע את כל מרצו, עשה הכול כדי לקבל מן הממשל האמריקאי את האישור הנחוץ לממש את שאיפתו.

אך הסערה פרצה לפתע, כשהעזרה הייתה כמעט בהישג יד. החיות הגרמניות תקפו את רוסיה. היהודים באזורים הרוסיים החדשים עונו ונרצחו באכזריות. כל משפחת קלורמן נרצחה יחד עם יהודי קמין קושירסקי וקובל.

מתוך הפרק: שואה וגבורה ע' 776 – 780.

יהושע שוורץ **לזכר הקדושים בני משפחתי ולזכר יהודי לישה**

לזכר אבי האדוק, משה,
אזכרנו איש חיוור ויגע.
בידו הטלית והסידור הבלה,
מבית המדרש בשעה מאוחרת פוסע.

אמי חיה-יהודית עליה השלום,
צדקת הייתה, מסורה ושקטה,
לנסוע לארץ ישראל היה לה חלום,
על שפתיה נחה תמיד תפילה.

אמי יראת שמים להלל,
קריאה בתהילים ותפילה מעולם לא החסירה,
עם שחר לסליחות הלכה, אל האל להתפלל,
קראה טייטש-חומש ומנתה את ימי הספירה.

לזכר אחי הטוב פינחס,
נותר לבדו עם אימא,
עזר, ניחם ושמר, על עצמו לא חס,
עד לאבדן, בגטו היה עִמה.

למדן גדול היה ר׳ משה-חיים,
יהודי ענו וירא שמים.
היה בלישה רב,
עד לחורבן בכ״ז באב.

אזכור את זקנו הצהוב ופניו החיוורים,
כל שנותיו בישיבות ליטא.
חיי דוחק חי מנרות ושמרים,
ועם כל היהודים הלך לבסוף לשחיטה.

קרוביי: דודים ודודות,
שכנים קרובים ורחוקים,
חברים, ידידים, דודניות,
לא אשכח איש מהם לעולמים.

והגויים שלנו, אף אלה הטובים,
פרוטות אחרונות גזלו מן היהודים.
בלב טוב ניצבו ליד הבקתות,
עיניהם, ביהודים עם הטלאי הצהוב, מביטות.

הגויים מדושנים ורעננים,
בלי כל חרפה או בושה
רואים את השונא מגרש את בני לישה הקדושים,
צעירים, זקנים וטף, איש ואישה.

ילדים פורצים בבכי תמרורים,
מה כאן קורה אינם מבינים.
על איזה חטא? – שואלים הילדים,
למה באו עלינו סבל וכאב כה רבים.

כך הלכו יהודי לישה והסביבה,
לקדש שם שמים בלי למה ובלי שום סיבה.
קובצו בקמין כעדר על כבשיו,
נרצחו באכזריות כולם יחדיו.

בקבר כולם יחדיו מוטלים.
אינם עוד הקרובים לנו והיקרים,
נאלמו הניגון היהודי והרעש,
נותר רק לומר יתגדל ויתקדש...

מתוך הפרק: שואה וגבורה ע' 781 – 782.

בשנת 1941 נכנסו הגרמנים לקמין קושירסקי. הם הפרידו חלק אחד מן העיר מן השני, מתחו סביבו תיל דוקרני והקימו גטו. ומיד גירשו לתוכו את כולנו. משפחתי שמנתה חמישה אנשים, חותני גרשון אייזנברג, אריה דקלבוים ומשפחתו – היינו בביתו של יעקב זלצר וגרנו שם עד סוף 1942.

אני עבדתי במנסרה והאחרים עבדו בתחנת הרכבת. בבוקר הובילו אותנו ובערב החזירו אותנו לגטו. היינו חבורה של שישה גברים: נחום מונשיין, משה סינגל, בורשטיין ועוד אחדים, מיינו קורות עץ וסידרנו אותן לייבוש.

לפתע, בחודש אב, פקד היודנרט על האוכלוסייה להכין מזון לשלושה ימים, מזון שייקחו עמם, ולהתקבץ ליד שער הגטו. ברגע ששמעתי זאת אמרתי לאשתי רחל: "ניקח את הילדים ונברח". אשתי שאלה את הגיס אריה, שהיה חבר ביודנרט, מה לעשות. הוא אמר שאם נברח יהרגו את כולנו. אמרה אשתי שאיננו הולכים ומה שיהיה עם כולם יהיה אתנו.

זה היה ביום שני כ"ז באב. בבואנו לשער הגטו ראינו לעינינו שוטרים אוקראינים ואנשי גסטפו גרמנים. מיד סידרו אותנו בשורות ברביעיות והובילו אותנו לפאתי העיר. מול בית העלמין היה מגרש מגודר תיל דוקרני, לשם הכניסו אותנו ואמרו כי ייתנו לנו תעודות. ישבנו וחיכינו לתעודות. אני ישבתי על העשב, לידי החותן, פסח-צבי אורמלנד ואיסר לייזרוק. לפתע ראינו גויים חופרים בורות בבית העלמין. חותני שאל את פסח-צבי אורמלנד: "מה דעתך על זה?" הוא השיב לו: "כל זמן שהנשמה בקרבי, עלינו לקוות, בכל אופן הבה נאמר וידוי". מיד עטו טליתות והחלו באמירת וידוי. לבי התאבן, לא ידעתי מה אתי, רק נישקתי את ילדיי.

לפתע נשמעה קריאה כי מביאים את התעודות לחלוקה. דוד בר החזיק בתעודות. תחילה קראו לחברי היודנרט ונתנו לכולם לעבור, לאחר מכן קראו בשמי, בני עקיבא היה אתי ואריהלה עם אשתי, מיד תלשו מאתנו את הילדים והעמידו אותם בצד אחד, ואותי ואת אשתי העמידו בנפרד. לאחר מכן ניגשו הגרמנים אל בר, לקחו את התעודות וקרעו אותן. את היהודים הנותרים ריכזו בצד אחד והחלו באקציה של ההרג.

לקחו נשים וגברים בקבוצות של כחמישים, עירומים, וגירשו אל הבור בבית העלמין. עוד פגשתי את בני ניסלה אשר ניצל על ידי משפחת גולדשטיין. אותנו החזיקו עוד שלושה ימים ואז החזירו לגטו, גידרו בו מחדש כמה בתים ושם שהינו בשלושת החודשים האחרונים.

לאחר השחיטה המשכתי ללכת לעבודה הקודמת, פעם ישבנו חבורת העובדים בצהריים ותהינו מה לעשות. הבנו שיהרגו אותנו כך או כך. נחום מונשיין אמר: "חברה, יודעים אתם מה נעשה? בואו לא נחכה, נערום כמות גדולה של קרשים ונשאיר במרכז חלל, ואם יכתרו אותנו כדי להרוג, נסתתר בפנים". וכך אמנם עשינו.

באחד הימים בא אליי בני ניסן וסיפר מה אמר הגביטס-קומיסר: למחרת בבוקר יתאספו היהודים הנותרים ליד השער, ושוב יהרגו. הלכתי מיד מן העבודה לגטו ואמרתי לאשתי: "בואי נברח", והיא אמרה שתמתין לגיס, ונלך יחד. חזרתי לעבודה, מחכה ומחכה (ואשתי איננה). כשרציתי לחזור, ראיתי בדרך למנסרה את הרשל וייסמן עם אשתו ובתו מוטלים מתים, שוטרים מתרוצצים ויורים, ויהודים נמלטים. שבתי על עקבותיי. את אשתי לא ראיתי עוד. נכנסנו אל בינות לקרשים, אני ובני ניסלה, משה סינגל וקופל זפרן, ונשארנו שם יממה. ואז יצאנו ושאלנו את המכונאי על המתרחש. הוא אמר: "תברחו, הרגו כבר את כל היהודים". הסתלקנו ליער. ביער פגשנו יהודים נוספים, שהינו שם כמה ימים עד שנודע למשטרה האוקראינית עלינו. הם באו ותפסו את יצחק פלוט ואת חרפק המדפיס והרגו אותם. יושב הראש של וידרטה קיבץ את כל היהודים והובילם ליער נוויר. היו שם פרטיזנים, כשנודע להם עלינו ערכו לנו ביקור, לקחו כסף ממי שהיה לו והחלו להכות. התפזרנו לכל עבר וברחנו מן היער. נשארתי ביער לבד, הבערתי מדורה קטנה. בלילה באו אליי ישראלקה בורשטיין וחתנו של אברהם-לייב בורשטיין. היינו שישה: ישראלקה בורשטיין, משה סינגל, חתנו של בורשטיין, קופל זפרן ואני ובני. הלכנו משם ובאנו ליער פודְבּוּרוצ'ה, נתקלנו בגורן שחת ונכנסנו לתוך השחת, שם נשארנו שבעה ימים עד שנודע עלינו.

באחד הלילות ראינו שמאירים על הדלת בעששיות. קפצתי לקרקע, היה אז שלג רב, נפלתי לתוך השלג. ניגשו שני שוטרים אוקראינים, אחד אחז אקדח, הוא ניגש אליי ואמר: "שכב כשפניך כלפי מטה, אני אירה בך". שכבתי ופניי לאדמה. ניגש השני ואמר: "תן לו ללכת להעיר

את כולם וניקח אותם לגרמנים". נכנסתי פנימה ואמרתי: "חברה, אנחנו חשובים כמתים, הם שניים ואנחנו שישה, בואו נתנפל עליהם, ויהיה אשר יהיה". כולם היו חסרי אונים, רק בי היה שמץ של תעוזה, חיפשתי משהו לקחת ליד ומצאתי בגורן ידית של עגלה, ברגע שפתחו את דלת הגורן חבטתי בראשו של האוקראיני הראשון בידית, הם ברחו מיד ואני בעקבותיהם. בינתיים הבחנתי שכל חבריי ברחו ובני עומד יחף בשלג ובוכה. שבתי על עקבותיי לקחתי אותו והסתלקנו.

באנו לקליוויץ', ניגשנו לרפת ומיד עלינו לבוידם שלה ונשארנו שוכבים שם. כעבור עשר דקות טיפס לבוידם שייגץ קטן לקחת שחת לפרות, ביקשתי ממנו לכסות במעדר את עקבותינו בשלג והוא עשה זאת. כיסיתי את בני ואת עצמי במעט שחת ושכבנו כך כשעה, ואז שמעתי אנשים הולכים. באו שניים-עשר גרמנים עם שוטרים אוקראינים, הם פגשו את בעל הבית בחוץ ואמרו לו: "יש אצלך יהודים". הוא השיב שהשעה מוקדמת, זה עתה יצא מן הבית להאכיל את הפרות, אין מנעול על דלת הרפת, הוא אינו יודע מה יכול לקרות בלילה, "חפשו בבקשה – הוסיף – אולי תמצאו". עמד שם סולם, אחד מהם טיפס לבוידם ואמר: "אין שחת, איך יסתתרו שם יהודים?" הם עזבו מיד.

חלפה מחצית השעה ושמעתי יריות, הם נתקלו בחבריי: ישראל בורשטיין, זפרן, משה סינגל וחתנו של בורשטיין והרגו אותם במקום. ואז בא בעל הבית ואמר לי: "לך מכאן מיד, באחרים כבר ירו, ולא, אני אודיע לגרמנים". ירדתי מן הבוידם ועזבתי.

באתי לקולוניה דומברובה, היה שם מפעל לבנים וארון בו מייבשים את הלבנים, מלא קש. עשיתי חור בקש וישבתי שם, והגוי הביא לי מדי ערב פרוסת לחם. השלג סיפק לנו מים. שהיתי שם עשרה ימים.

לפתע בא אליי הגוי ואמר: "הייתי ממשיך לאכסן אותך אך לא אוכל לצערי. בדרווק הסתתרו סנדר לנדא ומשפחתו, ומשפחה נוספת שהתה אצל פולני, לגרמנים נודע והם כיתרו אותם. סנדר ברח, את המשפחה הרגו, את הפולני ובנו תלו על אם הדרך ותלו מודעה כי זה העונש על הסתרת יהודים". זה היה בערך ב-10.1.1943. הוא הוסיף שאיננו רוצה להיתלות בגללי והקציב לי שעתיים לעזוב. הייתי מבוהל מאוד ולא ידעתי מה לעשות. שאלתי את בני: "מה עושים ניסלה?" הוא השיב לי:

"אבא, כך או כך לא נחיה, נלך אל הגרמנים שיהרגו אותנו. אין לנו מוצא אחר, איש מן האיכרים לא מוכן לתת לנו פרוסת לחם".

עזבנו את דומברובה מיד, הלכנו לקמין, לאורך הדרך. רצינו שיהרגו אותנו בדרך, אך לא נתקלנו באיש. באנו לקמין בערך בשעה שתיים בלילה. שאלתי את בני: "ומה עושים עכשיו, לאן הולכים עכשיו?" הוא הציע ללכת למאפייה של לייזר קמינר, שם יש מחסה שהסתתרו בו אנשים רבים בזמן השחיטה הראשונה. אולי עוד יש שם מישהו.

קרבנו לשער הגטו. השער היה פתוח. עמדו שני זקיפים גרמנים. עברנו, אולי העלימו עין. כשקרבנו למאפייה ראינו שם אנשים רבים מוטלים מתים, והירח מאיר. בני נבהל והחל לרוץ ואני בעקבותיו עד בואנו למנסרה. היה שם שומר והוא גירש אותנו. שוטטנו עד הבוקר כמעט והתחלנו ללכת אל הגרמנים.

אך כשעברנו ליד הבקתה בה התגורר שומר המנסרה, יצאה בדיוק אשת השומר החוצה, היא ראתה אותנו וצעקה:

"אברהמקה, אתה עוד חי?" אמרתי: "כן".

"לאן אתם הולכים?" אמרתי שאנחנו הולכים להסגיר עצמנו לגרמנים, שיהרגו אותנו.

והיא: "כבר עברו עליכם שלושה חודשים מאז השחיטה, עכשיו אתם הולכים?"

השבתי כי אין לי מוצא אחר.

והיא אמרה: "בואו אליי".

ואכן הכניסה אותנו לביתה והסתירה במרתף שמונה ימים. אולי הייתה ממשיכה להחזיק אותנו, אך הלכתי לדרוש חפצים שהפקדתי להסתיר, ונודע לגויים שאני שוהה אצל הפולנייה. הם הזהירו אותה ודרשו שתגרש אותנו. היא הסבירה לנו שלא תוכל לאכסן אותנו עוד, ונתנה לנו שני צרורות מזון. חישבתי שיספיק לשבועיים וחזרתי אל הגוי בדומברובה לתוך הקש. נשארתי שם ארבעה-עשר ימים והגוי לא ידע על כך. כשאזל המזון אמרתי לבני כי בלילה אני חייב ללכת אל פולני

לבקש מזון. כשיצאתי ליער בלילה שמעתי ירי עז של רובים ומכונות ירייה. חזרתי ואמרתי לבני: "נרעב עוד יום, אלך מחר בערב".

עברנו את היום ובערב יצאתי אל פולני אחד, סוקולובסקי. ברגע שראה אותי שאל: "בנך עוד חי?" השבתי בחיוב. הוא אמר: "אתם כבר תחיו". שאלתי מה קרה? והוא אמר כי אמש היו אצלו פרטיזנים רבים והודיעו לכל הגויים לא לגעת לרעה ביהודים המסתתרים מפני הגרמנים, הוא הכניס אותנו לביתו והאכיל אותנו.

בקולוניה דומברובה נשארתי עד 5.3.1943. משם הלכתי ליער נוויר אל הפרטיזנים.

מתוך הפרק: שואה וגבורה ע' 783 – 789.

ט' ברלינר (וייסגרוז) **בקרב הפרטיזנים**

שני אחיי, שהיו כבר ביער, שבו לפני יומיים לגטו על מנת שנברח כולנו ליער. החלטנו שבלילה, ערב המועד שנקבע להתייצבות, נברח מן הגטו.

צדו המערבי של הגטו היה סמוך לשדות שעובדו בידי איכרים (בצד בית המלון של לייביש גולדשטיין), משם קל היה יותר לחמוק החוצה.

בשעה תשע בערב – שמונה אנשים: שלושת אחיי, אני ובעלי שלום שוכמאכֶר, אחיו יוסף שוכמאכר, לאה ונחמה גרינשטיין – חפרנו מתחת לגדר הגטו ויצאנו אחד-אחד לצד השני. לא הספקנו לצעוד אלא כמה עשרות מטרים ונפתחה עלינו אש. כוח התגבור הוא שירה כדי למנוע בריחה. שלושת אחיי, נחמה גרינשטיין וגיסי הספיקו לברוח, בעלי ולאה גרינשטיין שבו בזחילה לגטו בדרך בה יצאו. אני נשארתי במרחק עשרה מטרים מגדר הגטו מסתתרת בין הערוגות. המשמר פתח בחיפושים ובדק את השטח. הם האירו בפנס כיס וגילו אותי.

"מה מעשייך כאן?" שאלו אותי, המצאתי סיפור שעבדתי בתחנת הרכבת ושם אמרו לי שהרגו את כל יהודי הגטו, פחדתי להיכנס ונשארתי כאן.

שני הז'נדרמים האוקראינים נהנו מכך שתפסו יהודי והודיעו ששום יהודי לא יחמוק מידיהם. השלישי, גרמני, שאל אם ידוע לי כי בשעה זו אסור לשום יהודי לשהות מחוץ לגטו. הוא לא המתין לתשובה והורה לי להתקדם בעודו מכוון את הרובה כדי לירות בי. אחזתי ברובה והתחלתי להתחנן אליו שימחל לי הפעם. "הנח לי לחזור לגטו – התחננתי – ודאי יש גם לך אישה וילדים, עליך לגלות רחמים". הוא שב ותלה את הרובה על כתפו והוביל אותי אל שער הגטו וציווה עליי להסתלק מיד אל תוך הגטו. כשנכנסתי לבית שבו שהתה משפחתנו, דיווחה לי אמה של לאה גרינשטיין שבעלי ובתה לאה הלכו להסתתר בעליית הגג הקטנה של מרפסת הכניסה בביתו של קרוקוור.

מיהרתי לשם. פגשתי שם גם את שיינדל קרוקוור. עליית הגג הייתה קטנה להחריד, חצי מטר גובהה. שלושה לחמים שמצאנו בבית וכמה בקבוקי מים, לקחנו עמנו וזחלנו לתוך המחבוא.

רבצנו שם שלושה שבועות, שומעים את הזעקות והצעקות של היהודים שהסתתרו אף הם במקומות אחרים בגטו, וגילו אותם. הגרמנים והאוקראינים הלכו מבית לבית וחיפשו אנשים מסתתרים.

הלחם אזל, היה רע ומר על הנשמה. הסתיו היה בסיומו, רעדנו מקור, המים שעוד היו ברשותנו קפאו בבקבוק. וכך רבצנו ללא לחם וללא מים.

מבעד לסדקי המחבוא הבחנו בגרמנים הולכים מבית לבית "לעשות סדר", כלומר לשרוף חפצים ישנים, לקחת חפצים בעלי ערך לדידם. לפי הבנתנו יבואו ודאי מחר או מחרתיים לחפש גם בבית בו היינו. החלטנו לעזוב את המקום.

בלילה ירדנו ארבעתנו בשקט ממחבואנו. נפרדנו, שיינדל ולאה החליטו ללכת אל מכרים איכרים באחד הכפרים, אני ובעלי חמקנו מן הגטו והלכנו לכפר בוזק (מרחק 10 ק"מ מקמין). בבוזק נפגשנו עם שתי האחיות ושני האחים למשפחת זאסק, החלטנו לברוח ליער. הצטיידנו בכמה כיכרות לחם והלכנו ליער. משפחת זאסק היו ילידי בוזק והכירו היטב את האזור ואת היערות שסביב. חפרנו בור וכיסינו בענפים, עלים ואדמה. כדי שאיש לא ידע ולא ישמע על מחבואנו, שהינו בזמליאנקה כל הזמן. בלילה יצאו הבחורים מבוזק לכפר לבקש למעננו מזון כלשהו אצל איכרים מכרים.

לאחר שהייה של כחודש ביער דיווח איכר מן הכפר, שהיה לנו אמון בו, שפגש יהודי נוסף מבוזק, ברוך פינס, והוא רוצה להיפגש אתנו. כעבור יומיים נפגשנו עם ברוך שכל משפחתו נרצחה, הוא לבדו נותר. "משפחתנו" בכפר גדלה ביהודי נוסף.

לא ישבנו במקום זה זמן רב, מדי פעם הבחינו בנו, למרות כל מה שעשינו על מנת שלא ידעו עלינו. פעם הבחין בנו שומר היער, פעם היה זה רועה, וכל פעם היה עלינו לעזוב וללכת למקום אחר ביער, מחשש שיסגירו למשטרה את מקום מחבואנו.

כך עבר עלינו החורף, שבע פעמים החלפנו את מקומנו. באביב הלכו היהודים מבוזק אל מכריהם האיכרים בכפר, איש-איש אל מכר, להסתתר אצלם. אני ובעלי המשכנו להסתתר בין השיחים, ביער חששנו להישאר בגלל הרועים ששוטטו שם בכל מקום. בלילות

התגנבנו לגינה ולקחנו עמנו למחבוא ירקות ותפוחי אדמה. לעתים קיבלנו גם לחם מאיכר שביתו היה מרוחק קצת ממרכז הכפר.

כך "בילינו" את הקיץ. משחלף הקיץ לא יכולנו להסתתר עוד בין השיחים בגלל הקור, נפגשנו עם חמשת היהודים מבוזק והחלטנו ללכת יחד לגלושה משום שהגיעו אלינו ידיעות שבאזור החוא "בעלי הבית" הם הפרטיזנים והסכנה שם פחותה.

תחת שלטון הפרטיזנים

בנובמבר 1943 באנו לגלושה. בכניסה נתקלנו במשמר של פרטיזנים, לא ידענו מי הם ונבהלנו מאוד כשנאמר לנו להרים ידיים ובדקו את כולנו ושאלו אם יש ברשותנו נשק. לאחר מכן הניחו לנו להמשיך בדרכנו. אני ובעלי נכנסנו לאיכר הראשון הטוב, בעלי הציג עצמו כנגר, כל איכר נזקק לזה, ואיש לא התנגד לאכסן אותנו, לא בתשלום כמובן, אלא תמורת מזון ולינה בלבד.

כך עבר עלינו החורף כולו תוך פחד מפני הגרמנים. תכופות היו באים סיורים להזהיר מפני בואם של גרמנים, אך הפרטיזנים פתחו עליהם באש והבריחו אותם. היינו רגועים למדי. הפרטיזנים שלנו הגנו עלינו טוב למדי. כך היה עד מרץ 1944. כשקרבה החזית, נסוגו הפרטיזנים מן המקום וגייסו את כל הגברים, גם את בעלי. סבלי גבר אז. התנאים השתנו, לא היו אמצעי מחייה משום שנאלצנו לעזוב את גלושה. הלכנו יומם ולילה עד שבאנו לרָפָלובקה (מחוז רובנה). שם התיישבנו, כמה משפחות יחד, בשולי היער בבקתה. על מנת להתגונן מן ההפצצות הכבדות ביום ובלילה, היינו רצים ליער ומסתתרים בשוחות.

ב-12.7.1944 ילדתי את בני שיחיה. הייתי נתונה למצב קשה, אנשים נהגו לחטוף צרור ולרוץ, אני הייתי תמיד מוכנה עם "הצרור" החי שלי בידיי, סמוך לדלת, כדי להיות מן הראשונים. הדבר נמשך שבועות אחדים עד בואי לקמין קושירסקי. שם התיישבתי עם ילדי הקט וחיפשתי אמצעי מחייה.

החיים כמובן לא היו קלים כל כך, בודדה עם תינוק, יחפה ובבלויים. התחלתי לסחור קצת עם האיכרים כדי להזין את ילדי, בתקווה לפגוש שוב את בעלי ולהתחיל מחדש את חיינו. אך הגורל רצה אחרת. לאחר

שהייה של חודשיים בלבד בקמין קיבלתי ידיעה כי בעלי נספה באסטוניה. רק אז חשתי את מר גורלי.

כעבור זמן קצר החלטתי, יחד עם יהודים נוספים, לעזוב את קמין ולנסוע לפולין. שנה תמימה הייתי בפולין, תלאות רבות עברו עליי שם עם ילדי הפעוט החולה. בני חלה במחלות שונות, לאחר מאמצים רבים עלה בידי להעמידו שוב על רגליו.

בשנת 1946 עזבתי את פולין עם בני ובאתי לאוסטריה. באוסטריה נישאתי. ב-1948 באנו לישראל, כאן תמו נדודיי.

מתוך הפרק: שואה וגבורה ע' 790 – 793.

חיים גרשנובל **היהודי האחרון בקמין קושירסקי**

בסוף 1946 באתי לקמין קושירסקי בידיעה שמשפחותינו, ידידינו ומכרינו אינם עוד. אך אין דומה שמיעה למראה עיניים. בבואי נתקלתי במציאות – קמין ללא יהודים – הייתי שבור ורצוץ. לא היה לי לאן לנסוע והתחלתי להתרגל למחשבה כי זו המציאות. היו בעיירה שלוש משפחות ומחצה של ניצולים יהודים. שפילברג מן הכפר סוסיצ'נה, גברת זברובסקי מן הכפר ויבזר, וייסגרוז וחיה עם קודיר.

יותר מכל הכעיסו ימי ראשון, בראותי את כל הגויים חיים והולכים בשלווה לכנסיות, ובתי הכנסת שלנו להבדיל, ניצבו נכלמים. בשטיבל של חסידי טריסק היה בית ילדים, בשטיבל של חסידי סטפן – מחסן עורות.

נהגתי גם לבוא לראות את החורבן בבית העלמין, שהגויים בני קמין עוללו.

ב-1947 התחתנתי עם בתה של זברובסקי וגרנו בביתו של שמואליק הצבע, ברחוב שהיה בעבר רחוב שְׁקוֹלְנָה, זה לא היה עוד רחוב, נותרו שלושה בתים בלבד במקום בו גרתי. ליד ביתו של שטיין והבניין של אורמלנד, מעבר לפינת פרוז'נסקי עד דולניקי, יש עתה פארק גדול, נותר שם רק השטיבל של טריסק.

הבתים נהרסו, ולעומת זאת בנו הרבה בגן של מיחָיובסקי, יצרו רחוב ישר שהחל מביתו של סירוטה. בשטחים הפנויים, שמעבר לביתו של אברהם-מאיר סטרייר, בנו שני רחובות נאים ובהם בתים חדשים.

ב-1948 נפטרה חותנתי, הבאנו אותה לקבר ישראל בבית העלמין החדש. אך גם לה לא הניחו לנוח על משכבה בקברה, כל אימת שגידרנו, מצאנו למחרת גדר הרוסה. בשנת 1950, לאחר מאמצים רבים, החלטנו להקים מצבה מבטון, גם זה לא הועיל. למחרת הייתה המצבה מנותצת במקומות רבים.

החלו גם להוביל חול לבנייה בבית העלמין. ב-1954 חשקה נפשו של ראש העיר מן הקולחוז של זאסטאוויה לבנות את הסילו (להחמצת ירק לחורף) ממצבות יהודיות, והוא החל לפרק את המצבות שעוד נותרו.

אנחנו, שני יהודים, התחלנו להתרוצץ בין המשרדים וגם כתבנו ללוצק. באה ועדה ולאחר חודשיים עצרו את הבנייה. אך ראש העיר למרבה הכאב לא הועמד לדין.

בנובמבר 1957 החלטנו לעזוב את קמין. קטונתי מן היכולת למצוא ביטוי בשפת אנוש לעונש שהשית עליי האל, אם אפשר לכנות זאת כך, להיות "היהודי האחרון בקמין". אינני מסוגל לכתוב עוד על קמין.

בנובמבר 1959 עזבנו את פולין ובאנו לישראל, התיישבנו במושב. הסתדרנו היטב.

מתוך הפרק: שואה וגבורה ע' 794 – 796.

שלמה קגן **הספד על קדושינו**

לא אוכל להדליק לזכרכם נר נשמה,
על קברכם לא אוכל לעלות.
הרוח, היא בלבד תדע לאן נשאה
את אפר הגוויות.

לבי היה למצבה,
קשה הוא מאבן קשה.
באותיות אש רשומים אתם שם בה,
תאירו עד אשר אגווע.

כי אני אחרון נותרתי,
אחרון מלהבות האש.
להבות אשר בלעו והשמידו
את העם, את העיירה, את השורש.

מתוך הפרק: שואה וגבורה ע' 796.

י' פלוט **בית העלמין החדש**

בית העלמין החדש, אשר גם הוא כבר בן למעלה ממאה שנים, מצוי בחולות שבפאתי העיר, מעבר לרחובות הגויים של זאסטאוויה, בדרך לגלושה רבתא. יש שם מצבות ישנות למדי, כבר קשה לקרוא בהן את השנים. במרכז ניצב שטיבל מעץ, האוהל של הרבי מקוברין, ר' נח רבינוביץ. הוא בא בשנת 1892 בראש חודש אלול לעשות שבת אצל חסידיו ונפטר במקום. מרחבי הארץ באו חסידי קוברין עם בני משפחתו וקברו אותו שם. מדי שנה, ביום השנה למותו, הם באו לבית העלמין לאוהל, עם קוויטלך – פתקי בקשה. גם מן הסביבה נהגו לבוא במשך השנה עם פתקי בקשה לאוהל הצדיק. תמיד היו בבית העלמין אנשים, והאוהל היה מלא קוויטלך.

ב-1920, כשצבא הפורעים של בולק בלחוביץ עשה פוגרום בעיירה שלנו והרג 120 יהודים, היה צורך לקבור אותם. למרות שהיינו שניים-עשר יהודים בלבד, והליכה לבית העלמין המרוחק מן העיר הייתה עדיין כרוכה בסכנה, והיו קולות שאמרו לקוברם באתר סמוך, דרש הרוב לעשות זאת אך ורק בבית העלמין, וכך היה. חפרנו בצד הכניסה לבית העלמין שני קברי אחים גדולים, אחד לגברים והשני לנשים, בדרך זו הוספנו ואיחדנו חלקת שדה נוספת לבית העלמין.

בשנים האחרונות, שקדמו למלחמת העולם השנייה, רכשה הקהילה חלקה גדולה נוספת (חולית) ואיחדה אותה עם בית העלמין. גם הבנדיטים הגרמנים, באקציות החיסול, הובילו את הקרבנות היהודים לבית העלמין.

ב-10.8.1942, כשעשו הגרמנים את השחיטה הגדולה, כ-2,500 יהודים, ביצעו זאת בבית העלמין. חפרו שני בורות גדולים, הכניסו משפחות שלמות, גברים ונשים, ילדים והורים, זה על זה, והרגו אותם שם, רבים נחנקו בעודם חיים. בית העלמין הפך להיות מקום קדוש.

יקירינו ואהובינו טמונים שם כקדושים. דם נקיים נשפך שם. מעולם לא עלה דעתנו כי לילדינו האהובים יהיה סוף נורא שכזה.

נותרנו מיותמים וגלמודים. אין עוד דמעות לבכות את החורבן האיום ואת האסון הגדול שפגע בנו. לבבותינו דואבים עד מאוד, שותתים דם. אין לנו מזור ואין נחמה שתרגיענו.

לעולם לא נוכל לשכוח כי דרכי קמין קושירסקי שוממות וריקות מיהודים. ברחובות ובסמטאות אין שומעים עוד את הדי הזמר של הנוער היקר שלנו, ואת הקולות המצלצלים המתוקים של משהלך ולאהלך אהובים. גופותיהם הצעירות מוטלות בבורות במקום הקדוש, והנשמות הקטנות מעופפות בשמים.

על אלה בוכייה עיני.

יתגדל ויתקדש...

מתוך הפרק: שואה וגבורה ע' 797 – 798.

י' בן-משה **הריסת הזכר האחרון של קדושינו**

בן עירנו שנסע לקמין במיוחד, בשנת 1963, לפקוד קברי אבות של קדושינו, דיווח לי בשובו על המצב המעציב של בית העלמין בקמין. להלן חלק ממה שסיפר:

"באתי לקמין לקבר האבות. לא היה עם מי ללכת למקום הקדוש. הקברים שקעו. רק שתי אבנים גדולות ניצבות משני הצדדים. לא נותרה אף לא מצבה אחת. הכול נלקח. המקום חפור, חלקו הגדול של בית העלמין הפך לדרך המשמשת לנסיעה.

קשה עד מאוד היה לי להתבונן בזה, בידיעה שבמקום זה טמונים הקרובים והיקרים לי ביותר. הלב נצבט מכאב. בכיתי וזעקתי על אסוננו הגדול, למרבה הצער אין מי שיעזור לנו.

קמין נראית עתה ככפר, אין להכירה. האנשים המתגוררים בה, זה מקרוב באו, בני המקום אינם. בתים ספורים בלבד נותרו על עמדם, גם בית המדרש. עברתי בכל דרכי העיירה וסמטאותיה ונזכרתי בחיים היהודיים התוססים שנגדעו באופן נורא כל כך. אין זכר לחיים אלה. ועתה מוחים גם את הזכר האחרון של הנרצחים!"

אנו, שארית הפלטה של יהודי קמין במדינת ישראל ובפזורה, מלאי ייסורים וכאב נורא על העוול הגדול שנגרם בבית העלמין בקמין: הרס מצבות וחפירת קברים בני מאה שנים של סבי סבינו, רבנים דגולים ואדמו"רים, דיינים ושוחטים וכלל בני העיר, יהודים הגונים ויראי שמים. טמונים שם קדושים שנרצחו ב-1920 בידי כנופיותיו של בולק בלחוביץ, והעיקר, מצויים שם קברי האחים של קדושינו – הורים, גברים, נשים וילדים, אחיות ואחים, ידידים ומכרים שנרצחו בידי בני הבלייעל הגרמנים בשנת 1942. הזכר היחיד לכל הקרוב והיקר לנו נהרס באופן שיטתי בידי הממשל הנוכחי של קמין קושירסקי!

המצבה היחידה לקהילה היהודית שחרבה הוא ספר הזיכרון שבו אנו מוסרים זיכרונות ותמונות של משפחותינו וידידינו אשר נתלשו מאתנו באופן כה נורא ויישארו בלבבותינו לנצח.

מתוך הפרק: שואה וגבורה ע' 799 – 800.

א' קלורמן **הרב פסח-אהרן וייסמן**

הרב פסח-אהרן וייסמן, שישב על כס הרבנות בקמין קושירסקי, נולד ב-1860 בעיר חלם לאחת המשפחות היהודיות החשובות. סבו מצד האם היה הרב של קיסילין. כבר בנעוריו נודע כעילוי, רכש גם השכלה כללית. חבריו ללימודים: מי שהיה לימים הרב של טריסק ומי שהיה לימים הרב של קובל, הגרבוויצר [בן העיירה גָּרְבּוֹוִיץ].

בהמלצת הרבי מטריסק, הרב טברסקי, קיבל עליו את כס הרבנות בעיירה אוזיראני הסמוכה לקובל, שם רכש לעצמו שם טוב מאוד בעיר ואף בעולם הרבני. בקמין קושירסקי ישב אז על כס הרבנות הרב משה גולדשמיד שלא נטה אחר חסידי טריסק, שהיו חלק ניכר מן האוכלוסייה היהודית.

האדמו"ר טברסקי הציע אז לחסידיו בקמין קושירסקי להזמין את הרב וייסמן להיות רב בעיר. הם עשו זאת. בתקופה הראשונה לבואו היו מחלוקות בין שני הצדדים, אך עם הזמן, משהכירה האוכלוסייה את מעלותיו הטובות של הרב וייסמן, התפוגגה המחלוקת והוא הפך להיות אהוב כמעט על כל האוכלוסייה, גם על לא-יהודים.

הוא התעניין בעניינים הכללים של העיר, ביזמתו נוסדה בעיר קופת גמילות חסדים, שמטרתה להעניק עזרה קונסטרוקטיבית לנזקקים. ביתו היה פתוח לכל מי שנזקק לעצה טובה בכל תחום, גם בשאלות בריאות.

כשפרצה בתקופתו שרפה בעיר וכילתה חלק ניכר מן העיר, גם שלושה בתי מדרש, פנה הרב וייסמן אל בעלי האחוזה הנוצרים באזור וביקש את עזרתם בכסף ובחומרי בנייה למען בתי המדרש. בשל ההערכה לאישיותו, תרמו אחדים מהם סכומים מסוימים למטרה זו.

הוא גם הרבה לכתוב בתחומים שונים, אך כתביו כלו בשרפה שהציתו הבנדיטים הבלחובצים בשנת 1920.

הרב וייסמן נפטר בשנת 1917. כל האוכלוסייה, יהודים ולא-יהודים ליוו אותו למנוחת הנצח שלו. צעיר בניו, יוסף, עלה לישראל.

מתוך הפרק: אישים ודמויות ע' 805 – 806.

ברוך מלמד **הרב מרדכי פרלין**

במשך כל השנים היה לקמין קושירסקי הכבוד לזכות ברבנים שהצטיינו במעלות טובות למכביר. הם היו לומדים גדולים, אדוקים מאוד ובעלי מידות טובות; בה בעת היו מנהיגים מסורים לקהילתם, שקהילות יהודיות רבות, גדולות יותר, היו ששות להתברך בהם. הרב גינזבורג, הרב וייסמן, הרב גולדשמיד ואחרון אחרון חביב, הרב האחרון שלה, הרב מרדכי פרלין.

הרב פרלין בא מעיירה קטנה על גבול ליטא-פולסיה, פֶּטריקוב. כרגיל בימים ההם, למד בישיבת בריסק. הוא הצטיין בכישוריו הטובים ובהתמדתו הגדולה. הוא זכה להיות מוכתר בתואר הנכבד "העילוי מפטריקוב". כשהוסמך לרבנות, הזמין אותו אליו הגאון מבריסק, הרב סולובייצ'יק, קירב אותו והוא היה יד ימינו בבית הדין שלו.

בשנת 1921, כשנפטרו הרב גינזבורג והרב וייסמן, וקמין קושירסקי נותרה ללא רב, ייפתה העיר פה אחד את כוחם של שני בעלי-בתים חשובים: ר' יצחק פרידמן ור' יעקב-יצחק קלורמן לנסוע לבריסק ולהזמין את הרב מרדכי פרלין לשמש רב בקמין קושירסקי.

בקרב יהודי קמין קושירסקי שררו בתקופות שונות הבדלי דעות בין קבוצות חסידים שונות, זה גרם חיכוכים ופילוגים גם בשאלת הרבנים – רב אחד בעיר לא השביע את רצון כולם.

ואכן היו בעיירה הקטנה שני רבנים. מאז ישב הרב פרלין על כס הרבנות שררו בעיר שלום ואחדות בנוגע לרבנות: כולם הכירו באוטוריטה העליונה של הרב פרלין. הוא היה אהוב ומכובד על כולם.

הרב פרלין לא היה חסיד של קבוצת חסידים כלשהי. הוא קירב אליו, את כל האוכלוסייה, ללא הבדלי השתייכות, והשפיע עליה במוסריותו הרמה. חרף היותו אדוק מאוד גילה סובלנות גם כלפי לא-דתיים. הוא נהג לומר: "כל יהודי, אפילו אינו אדוק בדתו, יש בו די מעלות ומעשים טובים אשר בגינם הוא ראוי שיקרבו ויאהבו אותו; יבוא זמן שהכרתו העצמית תביא את האיש גם ליראת שמים".

הוא לא רצה לחטט בנשמתו של איש. ביחסו הטוב קיווה להשפיע לטובה. כך אמנם היה. אנשים שהכירוהו מקרוב, התפעמו מאישיותו, וביקשו לעשות לו נחת רוח בהתנהגות דתית.

הרב פרלין היה ליהודי קמין קושירסקי לא מנהיג דתי ורוחני בלבד אלא אף ידיד טוב ויועץ בעניינים רבים. יהודי נבון ואובד דרך, שנזקק לעצה, רצה לשפוך את לבו שהיה כבד עליו ולשמוע מילה לבבית של עידוד מידיד טוב וחכם, היה נכנס אל הרב פרלין. לאחר שיחה עמו היה יוצא מאושש, בטוח, מוצא שוב את הדרך הנכונה.

ביתו של הרב פרלין היה פתוח תמיד בפני כל תושבי העיר. לא היו לו שעות קבלה מיוחדות לנזקקים לעצתו ולמילת הרגעה שלו. גם לא-יהודים היו קופצים אליו לשיחה נינוחה ברצותם לשמוע את דעתו הנבונה בשאלות חיים שונות.

הרב פרלין נפטר זמן קצר לפני שתקפו הגרמנים את פולין. הוא זכה לעזוב את החיים זמן קצר לפני האסון הגדול שניתך על העם היהודי בכלל ועל הקהילה של קמין קושירסקי בפרט. בהלווייתו נטלה חלק הקהילה היהודית כולה וגם רבים מן האוכלוסייה הלא-יהודית בעיר.

כבוד לזכרו!

לרב פרלין הייתה בת יחידה, צירל. את השכלתה קיבלה בבית הספר התיכון "תרבות" בקובל. היא השתייכה לנוער הציוני בעיר. נטלה חלק פעיל בקרב הנוער והייתה מוערכת על ידי כולם.

בעת האסון הגדול שהביאו הגרמנים על הקהילה היהודית בקמין קושירסקי, לאחר השחיטה הראשונה הגדולה, ניסתה לברוח מן העיר, מתוך רצון לבוא ליער אל הפרטיזנים וללחום יחד עמם באויב. ברגע האחרון נפלה מקליע של שוטר אוקראיני.



כבוד לזכרה!

מתוך הפרק: אישים ודמויות ע' 806 – 809.

פינחס אורמלנד **הרב האחרון של קמין קושירסקי**

זכור לי היטב הפוגרום הגדול שחוותה עיירתנו מידי הרוצח בולק בלחוביץ וצבאו.

ביום השני של ראש השנה תרפ"א נרצחו 120 יהודים בלי הבדל גיל. העיירה חרבה בכל התחומים. כשהחלו החיים לשוב לסדרם, כל אחד במקצועו, נפגשו יהודים כמו יעקב-יצחק קלורמן ויצחק פרידמן, שהחלו לדאוג לרב לעיירה. לא אפשרי להיות בלי רב.

בשבת מסוימת בא רב – איש צעיר גבה קומה, בעל זקנקן מחודד, פאות לא ארוכות – ונשא דרשה בבית המדרש הגדול. הלמדנים מרוצים, פשוטי העם לא כל כך, הם התקשו להבין דרשה כה עמוקה.

החסידים, אף הם לא התפעלו במיוחד (והם היו הרוב), נודע להם כי הרב החדש הצפוי לבוא הוא מן המתנגדים.

לאחר סכסוכים ממושכים גברו שני העסקנים (אף הם עקשנים), הם הבהירו כי עדיף שהרב לעתיד הוא מן המתנגדים, כך יימנעו מריבות, לא יהיו צדדים, במילים אחרות: לא יהיו עוד מריבות בין החסידים.

הרב בא בערב פסח, ובשבת הגדול נשא דרשה מוצלחת (על יציאת מצרים). בימים הראשונים של פסח נשאר אצל יצחק פרידמן.

באמצע קיץ 1921 בא אלינו לעיירה הרב עם משפחתו הקטנה, אשתו ובתו היחידה. הוא גר בביתנו. פרנסתו הייתה ממכירת שמרים ונרות ומדיני תורה ועריכת חופה וקידושין.

העיירה הייתה מרוצה מאוד מן הרב החדש, נוסף לכך החלו להיווכח בגדולתו בתורה ובחכמה, הוא גם נשא בתואר: העילוי מפטריקוב.

במשך שנה תמימה גרה משפחתנו בצפיפות רבה, אך כדאי היה לסבול כדי לשמוע תורה וחכמה מפי הרב הגדול שלנו.

הוא נהג לשבת ימים ולילות תמימים וללמוד. תכופות אירע שאימא השכימה קום בקיץ והרב היה שוכב אז לישון לשעות אחדות.

במשך הזמן נעשה מעורה בחיי העיירה, דאג לכל ובמיוחד לעניים. פעמים רבות אירע שזימן את ידידיו ואמר להם כי ליהודי פלוני יש לעזור, והיה מלווה את כספו בלי לתת את הדעת מתי יושב לו. העיקר, לעזור לנזקק. הוא גם אהב מאוד אנשים אצילים ולומדי תורה, והייתה לו דרך ארץ כלפיהם, אך לא כלפי התקיף. הוא הנהיג חברה משניות והיה לומד עמם בעצמו בין מנחה למעריב. גם חברה ש"ס, שאני עצמי השתתפתי בה שנים אחדות, הנהיג הרב, ותמיד בשעת לימוד דף גמרא היה נוכח. בימים של מזג אוויר גרוע ביותר, כשלא היה איש, היה הרב עסוק בכתיבה, הוא הרבה לכתוב. אבי שאל אותו פעם אם רשאי הוא לקרוא זאת, והוא השיב כי אין הדבר כדאי.

כעבור שנתיים מונה לרב מְטעם. הממשל הפולני השליט סדר. לאחר מלחמת העולם הראשונה נותרו אנשים ללא מסמכים. הרב, שלא ידע מילה פולנית, הקים משרד ובו ארבעה לבלרים והשחקן חלט מְקובל בתור מזכיר ראשי. העבודה התנהלה כסדרה ותוך חודשיים-שלושה למד הרב פולנית, וחלט לא עבד יותר, הרב עצמו ידע לקרוא והבין על מה הוא חותם.

בזמן בו גר הרב אצלנו, היו באים במשך זמן מסוים שני יהודים, ישבו ימים אחדים, ושוב באו. איש לא ידע לשם מה באו היהודים. פעם אחת סיפר הרב לאבא כי היהודים הם מִדְרוהיצין, וכי הם מבקשים להעבירו לשם, אך הוא לא יחליף עוד את מקומו. אולי יש בדרוהיצין עוד 200 משפחות, אך לא יותר למדנים המבקשים לשמוע דברי תורה משיש בקמין.

אבי נמנה עם ידידיו, ואף אני הייתי נכנס כמעט מדי יום, חרף יום העבודה הקשה; חייב הייתי לבוא לשמוע דף גמרא. היו זמנים שהייתי נוסע בחורף לדרך רחוקה, לפני נסיעתי הייתי נכנס אל הרב ואומר כי אני נוסע לאי-שם והרב אמר: "סע לשלום ושוב בשלום". ואני הייתי בטוח כי אשוב בשלום.

היה לו חוש גדול לפוליטיקה וידע על המתרחש בעולם. הוא גם היה מתכתב עם גדולי זמנו, עם ה"חפץ חיים", עם חיים עוזר גרודזנסקי מווילנה ועם אחרים. היו מזמנים אותו לסכסוכים גדולים ולדיני תורה, ותכופות היה נפגש עם הרב של מצ'וב, עם רבה של לוצק הרב סורוצקין ועם אחרים.

כעבור שנים, כאשר כל העיירות והקהילות זכו בהכרת הממשל, קיבל הרב משכורת, ופרנסתו הייתה בכבוד. ישיבת פינסק הייתה שולחת לכל עיירה וכפר בסביבה כמה בחורי ישיבה לחודש של מנוחה. גם לקמין באו מדי שנה ארבעה בחורים, הרב אמר כי אין זה לכבודה של תורה שהבחורים "יאכלו ימים" [יהיו סמוכים כל יום על שולחן אחר]. הרב ויצחק השוחט דאגו שיהיה לבחורים מקום אחד בו יאכלו, יישנו, ינוחו וילמדו תורה בכבוד.

לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה אמר כי ענן קודר קרב לאירופה. ביום הראשון למלחמה כבר היה שבור מאוד. המלחמה לא נמשכה זמן רב ואנחנו, כלומר העיירה שלנו, היינו לחלק מברית המועצות. הושלט סדר, והכול התנהל כמנהגו. מורלית לא חש הרב בטוב, אף שהממשל לא נטל ממנו דבר. הוא המשיך להתגורר באותם שלושה חדרים אצל יענקל הבנאי, גם פרנסה הייתה לו, אך משהו, שלא אמר לאיש, חסר לו. כעבור שנה, ב-1940 לאחר סוכות, חלה. הידידים ישבו ליד מיטתו יומם ולילה, גם אני. הוא אמר לי כי אין לנו מה לעשות עוד, נגמר, אנחנו אבודים. הוא נהג לומר לי שלא אשב לידו עד שעה מאוחרת, אלא אלך לנוח, אשמור על עצמי. אמרתי לו: "רבי הרי אמרת כי הכול נגמר?"

"כן, הכול נגמר לגבינו, אך אתה עודך צעיר, אתה עוד תזכה לימים טובים".

כל המאמצים להבריאו לא צלחו. בכ"ב בחשוון 1940 נפטר הרב הקדוש שלנו, זה היה בליל שבת בשעה אחת-עשרה וחצי בלילה. ביום ראשון נערכה ההלוויה.

מה עצוב, לא היה מי שיספיד איש כזה. בימים כתיקונם היו באים אלינו לעיירה מאות רבנים וגדולי הדור, אך בעת ההיא נאלצנו להסתפק בדברים הקצרים שאמר הרב של לישה. בכיתי אז בכי מר, לצערנו, אני בוכה עתה עוד יותר, כשעליי לכתוב מילים על גאון גדול זה.

כאשר באו עם הנפטר לבית העלמין ניצבה השאלה היכן לטמון את הצדיק. אחדים אמרו: בבית העלמין הישן בין רבנים, חלק אמרו: ליד קדושי הפוגרום של תרפ"א, ואבי אמר כי יש לשאול את המשפחה.

המשפחה אמרה כי להם כבר הכול אבוד ואינם רוצים לומר. אז אמר אבי: "אם כך, אני אומר כי יש לטמון אותו בבית העלמין החדש. כיוון שהיה רב אצלנו כאן, יהיה רב שלנו גם שם, וכולנו נשכב סביב הרב שלנו". איש לא התנגד והצדיק נטמן בבית העלמין החדש.

לאחר מכן, כשבאו הגרמנים והחלו אקציות של הרג יהודים, התכוונו להוביל למרחק של 5 ק"מ מן העיר והגזרה בטלה. בכ"ז באב 1942 הובילו את כל העיירה לשני בורות גדולים סביב קברו של הרב. כל העיירה טמונה סביב הרב. מקרה יחיד באוקראינה שהגרמנים הרגו בבית עלמין יהודי.

בת הרב ניצלה מן האקציה הראשונה, היא הביאה לי את כל כתבי הרב ואמרה לי להסתירם, ואם יישאר מישהו, שייקח את כל חפציה אצל ד"ר וילגוצקי וידאג להדפסת הכתבים. ארזתי את הכתבים בקופסת פח מיוחדת, סגרתי היטב והסתרתי בתקרת הבניין החדש שלנו. ב-1945, לאחר המלחמה, בהיותי בעיירה שלנו, לא מצאתי את הכתבים.

מתוך הפרק: אישים ודמויות ע' 809 – 813.

א' מ' א' **אליעזר פלוט – המשכיל הראשון בקמין קושירסקי**

קמין קושירסקי רשאית להתגאות באחת מדמויות העבר שלה: אליעזר פלוט, בן זקונים לאביו יענקל השוחט.

אליעזר פלוט התחנך ברוח דתית נוקשה. אך כמו צעירים רבים משכה אותו ההשכלה. הוא עזב את קמין קושירסקי אל העולם הרחב, בא לקישינב וספג בה הרבה תורה וחכמה. הוא החל לכתוב מאמרים בעברית ב"המליץ" וב"הצפירה" ובא בין אנשים מלומדים.

בדרך נדודיו פגש יהודי עשיר, שפרסם יחד עם אליעזר פלוט את הספר הידוע "גבעת שאול" מאת שאול הלוי מורטירה, שהיה ברקעו סיפור הקשור באינקוויזיציה ושמד אשר עמם היה על יהודים להתמודד בחלקי אירופה שונים במחצית השנייה של המאה ה-16.

המהדורה הראשונה של "גבעת שאול" ראתה אור בשנת 1645. המהדורה השנייה יצאה בוורשה, בידי א' פלוט ויוסף שיין בשנת 1901 ברחוב נלווקי 47 בבית הדפוס של ישראל אלאפין. המוציאים לאור קיבלו מכתב משמואל וינר, כתוב בשם הברון גינזבורג (וינר היה כנראה מזכירו של הברון). במכתב נאמר: "אני משיב לכם בשם הברון גינזבורג. הספר "גבעת שאול" לא מצוי בספרייתו, הוא אבד. אך ללא ספק היה הספר בספרייתו של הברון גינזבורג. העותק המצוי ברשותכם הוא רב ערך, דבר חשוב תעשו אם תדאגו להדפסת הספר מחדש. עותק מן הספר מצוי במוזאון האסייתי".

כאן ניתן להיווכח בהערכה לה זכה ספרו של שאול הלוי מורטירה, אשר א' פלוט וי' שיין אכן הוציאו לאור מהדורה שנייה שלו. בהקדמתם כותבים המוציאים לאור:

"הספר שאנו מגישים בזה לקוראים, הוא לא יקר המציאות בלבד אלא אף אקטואלי. הנאמר בו ראוי להיאמר בכל תקופה. המילים שאמר אז הרב שאול מורטירה באוזני אנוסי ספרד ופורטוגל ששבו לעמם, ראוי שיאמרו אותן גם כיום לאחינו ששבו לעם ישראל.

הוספנו גם ביוגרפיה של המחבר, החשובה אף היא לא רק משום שהיא קשורה בקורות האינקוויזיציה אלא משום שאנו מוצאים בה פרטים על אישים דגולים רבים כמו מנשה בן ישראל ואחרים".

הביוגרפיה נכתבה בידי אחד המו"לים, אליעזר פלוט, שהיה מורה לעברית ואיש מדע.

מעניין להוסיף: בסוף הספר נוספה רשימת שמות של אנשים שתמכו מורלית וחומרית בהוצאת המהדורה השנייה. יש ערים פולניות וליטאיות, ועיירות עם מאות שמות של אישים, אף מתוככי רוסיה, וגם שמו של החכם המופלג ר' משה-מאיר פלוט (שו"ב) מקמין קושירסקי.

מתוך הפרק: אישים ודמויות ע' 814 – 815.

י' בן משה ר' אשר אורלין

נולד בקובל למשפחת סוחרים-למתים חשובה ומיוחסת, התחנך אצל אביו החורג, הדיין מטריסק הרב זכריהו, התחתן עם בת קמין קושירסקי, שם הקים לעצמו עסק של עורות.

בהיותו למדן מעמיק, חריף בתלמוד, וגם קורא של ספרות בעברית וביידיש, ריכז סביבו את הצעירים הלמדנים החשובים בעיירה, וניהלו ויכוחים חריפים בסוגיות נמרא קשות ביותר וגם בענייני חולין ובעניינים פוליטיים של העת ההיא.

בשבתו בחנות אהב להעניק גמילות חסדים לנצרכים. בזמנו הפנוי גם למד בחנות פרק משניות, ובשובו בערב הביתה למד דף נמרא.

כחסיד טריסק, התאכסן בביתו, בשנים שלפני מלחמת העולם השנייה, הרבי מטריסק ר' וולוולה טברסקי. אשתו שרה-חנה דאגה במשך כל השבוע לספק לרבי ולבאים שלו מכל טוב שנצרכו לו.

בין חשובי האנשים בעיירה שבאו לביתו ולחנותו היו ידידיו יצחק פרידמן, יעקב-יצחק קלורמן, יעקב רופא ומשה צ'רנה.



אשר אורלך ומשפחתו.
מימין לשמאל עומדים: חיה ומאיר רוזן, מינדל טנטבוים, יעקב וצפורה פלוט. יושבים: שרה-חנה ואשר אורלך, הילדים: יצחק רוזן, משהלה ולאהלה פלוט.

מתוך הפרק: אישים ודמויות ע' 816.

י' בן משה **ציפורה ארליך-פלוט**

נולדה בקמין קושירסקי בשנת 1906 להורים אמידים, חנה-שרה ואשר ארליך. קיבלה חינוך יהודי טוב והשכלה כללית. כילדה חוותה את מלחמת העולם הראשונה על כל הייסורים והעינויים שפגעו ביהודי עיירתנו: הסתתרות ביער בשל הפוגרומים ומעשי הביזה של הקוזקים ושל הגויים המקומיים, לאחר מכן השחיטה שעשו הבלחובצים, בה נפצע אביה.

אך כיוון שהייתה בעלת אופי איתן, רצון עז ותשוקת חיים רבה, התגברה בקלות על כל הקשיים. כשנוסד בקמין ארגון הנוער הראשון "החלוץ", הצטרפה כחברה וסייעה בהגשמת כל הפעילויות החלוציות; ובהיותה חברה במפלגת פועלי ציון (צ' ס'), נטלה חלק פעיל בכל הפעולות הפוליטיות של הבחירות וגם במגביות לקרנות ציוניות.



לאחר חתונתה עם יעקב פלוט הפך ביתה מרכז לעסקנים הציונים בעיירה וגם לשליחים, מארץ ישראל ומפולין, של הקרנות הציוניות ושל הוועדים המרכזיים של "פועלי ציון" (צ' ס'), "פרייהייט", "החלוץ", הליגה למען ארץ ישראל העובדת.

כולם נתקבלו בחמימות רבה ובידידות. במשך תקופה ממושכת קיוותה לעלות עם המשפחה לארץ ישראל, והמתינה לסרטיפיקט שהוועד המרכזי הבטיח תמיד לשלוח ולאחר כל חלוקת סרטיפיקטים המציא תירוץ אחר, והבטיח לשלוח בפעם הבאה, והדבר נמשך עד פרוץ המלחמה ב-1939. הסובייטים באו, ובעלה, עסקן ציוני, נקרא בקביעות אל האן-קה-וה-דה והיו בטוחים כי באחד הלילות יגלו אותם לסיביר. ואכן תמיד היו מוכנים כמה שקים ארוזים עם חפצים נחוצים לילדים. כבר הייתה ידיעה ודאית כי בסוף השבוע ישלחו מן האזור טרנספורט לסיביר וגם משפחתה ברשימה.

לפתע, בשבת בלילה, הטילו מטוסים גרמנים פצצות על העיירה, הממשל הסובייטי עזב את העיירה והגרמנים כבשו אותה. כשארגנו הגרמנים סדנאות עבודה שיתופיות, מינו אותה למנהלת אחראית על

צוות. בעת האקציה הגדולה לחיסול הגטו, כשהובילו את היהודים לבית העלמין לשחיטה, העניקו לעובדים אחראיים אישורי עבודה, כדי לצאת מבית העלמין, אך היא סירבה לנטוש את ילדיה היקרים האהובים, משהלה ולאהלה. יחד עמם נרצחה בין קדושי העם היהודי, מבלי להגשים את אשר שאפה לו כל השנים – לבוא לארץ ישראל.

מתוך הפרק: אישים ודמויות ע' 817 – 818.

י' פ' דוד קלורמן

נולד ב-1897 בקמין קושירסקי. עוד בנעוריו מת עליו אביו, ר' למל, סוחר נכבד, ועול הפרנסה נפל על אמו שפרה, שחינכה אותו אצל טובי המלמדים ובבית הספר של מ' דדיוק. לאחר חתונתו פתח יחד עם אחיו אביש ועם דוד סגל בית עסק סיטונאי גדול. אף שהיה עסוק במסחר, התמסר לפעילות חברתית והיה מיוזמי השטיבל של סטפן ומבוניו, הוא היה גבאי שם.

בשנים שקדמו למלחמת העולם השנייה, היה יושב הראש של הבנק העממי ושל הארגון הציוני-דתי "המזרחי".

בזמן מלחמת העולם השנייה ובעת הכיבוש הגרמני, היה המייסד הראשי של המטבח העממי בגטו ופעיל מסור בו. הוא הקדיש לו הרבה מאוד מהונו.

סופו היה כשל כל יהודי קמין קושירסקי. הוא נהרג עם אשתו מנוחה וילדיהם בידי רוצחים גרמנים. בנו אבא, ניצל הודות לבריחתו ליער והיה מן הלוחמים הפעילים אצל הפרטיזנים כנגד הבנדיטים הגרמנים ועוזריהם האוקראינים.

מתוך הפרק: אישים ודמויות ע' 819.

י' פ' ר' יצחק ברנ

ר' יצחק ברנ נולד בקמין קושירסקי. אביו, ר' מרדכי, היה יהודי חשוב ומכבד בעירה. הפרנסה לא הייתה מן המשובחות. אחיו הגדול, הדשל, נסע לאמריקה לחפש את מזלו, אך הוא, יצחק, למד מקצוע, הסתדר והתחתן בעיירה.

בהיותו חסיד טריסק, הקדיש זמן רב לשיבה בשטיבל בלימוד פרק משניות ודף גמרא. הפרנסה כמובן הצטמצמה. אשתו מניה, אישה יראת שמים, קיבלה את כל הקשיים באהבה והייתה מרוצה מהיותו לומד תורה. הם הסתפקו בנחת משמונת ילדיהם, שהתחתנו אף הם עם הזמן. מדי שבת וחג התכנסו אצל ר' יצחק הילדים והנכדים וביתם התמלא שמחה.

ר' יצחק ואשתו זכו לבוא לקבר ישראל לפני המלחמה. מרבית משפחתו נהרגה בידי הרוצחים הנאצים. נשארו בחיים רק בתו אסתר-רחל באמריקה ובנו הצעיר בנימין, בישראל.



תשמחת ברית עשרים: חנה ויצחק.
עומדים: בועז לאה, נשה

מתוך הפרק: אישים ודמויות
עמ' 819

י' פ' **איסר ולאה לייזרוק**

ר' איסר נולד בלובייושוב. לאחר מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1918, כשעיירת הולדתו חרבה כמעט לחלוטין, העתיק את מגוריו עם משפחתו לקמין קושירסקי.

סוחר יערות, היו לו מנסרה, משרפת לבנים ומיזמים עסקיים אחרים. היה יהודי אדוק וישר. אדם בעל לב רחב, מוכן לסייע לנצרכים בגמילות חסדים ובכל עזרה אחרת שהייתה באפשרותו.

עזר כנגדו הייתה אשתו לאה, שמוצאה ממשפחת רבנים (הוריה נסעו שנים רבות קודם לכן לארץ ישראל ונפטרו בירושלים). היא הייתה בעלת מידות טובות והשתדלה לעזור לכולם. תכופות חילקה חלב חינם לעניים ולחולים. יחד עם בעלה השתדלו שביתם יהיה בית של הכנסת אורחים וצדקה.



איסר לייזרוק



לאה לייזרוק

מתוך הפרק: אישים ודמויות ע' 820 – 821.

יהושע יפה

יהושע יפה היה מבניו של הרב מקוברין וחתנו של הרב לייבל שטיינברג מצ'ורצ'ה. אחד האישים הנכבדים באזורנו. לאחר מלחמת העולם הראשונה, כשלא היה בעירנו רב, מילאו יהושע יפה וחותנו לייבל שטיינברג את מקום הרב. הם היו פוסקים בשאלות ועוסקים בדיני תורה. יהושע נהג לתת שיעור בין מנחה למעריב וללמד דף גמרא בשטיבל של טריסק. ב-1920 השתתף יהושע יפה בוועד העירוני. לימים פתח חנות לבגדים מוכנים ושאב ממנה את פרנסתו. זמן רב היה מקדיש לפעילות חברתית, גם היה מן הגבאים של תלמוד התורה. ר' יהושע יפה נפטר בגטו, שבועות אחדים לפני השחיטה הגדולה.

יעקב יפה

יעקב יפה, אחד מבניו של יהושע יפה, היה עסקן פעיל במפלגת המזרחי בקמין קושירסקי, נציגה בוועד קרן קיימת. הוא נהג להשתתף בפעולות התרמה, ועשה למען טובת הכלל.



יעקב יפה, פראדל גולדשטיין

הוא ברח ליער עם אשתו פראדל גולדשטיין-יפה. הם אבדו זה לזה. יעקב יפה נהרג ביער.

כבוד לזכרו!

מתוך הפרק: אישים ודמויות ע' 820 – 821.

ברוך מלמד **שמואל ורבליה**

שמואל ורבליה היה כפי שאומרים, יהודי סתם. במשך כל חייו לא הצטיין בשום דבר, בפעילות חברתית לא התעניין אף פעם, ובכלל מיעט להיפגש עם אנשים, למעט קרוביו. תמיד שקוע בעסקיו הפרטיים, דואג לפרנסת משפחתו, שהיה מסור לה מאוד כאיש משפחה טוב. אך בשעת סכנה זהר מתוך דמותו האפרורית. נשמתו האצילה ולבו היהודי הטוב מאירים כעמוד אש את הקהילה היהודית בקמין קושירסקי, שאפילו בקרב סתם יהודים פשוטים שלה מצוי אדם בעל מצפון שכזה.

איתרע מזלו של שמואל ורבליה למן ההתחלה, הוא מונה בידי הגרמנים לנציג האוכלוסייה היהודית בקמין קושירסקי. מיד דרשו ממנו לספק 80 גברים צעירים, שנדרשו להם לדבריהם לעבודה מסוימת. לגברים הצעירים לא היה אמון בגרמנים והם הסתתרו. הגרמנים נטלו את ורבליה ללכת עמם מבית לבית לחפש צעירים. בכניסתו לבית היה ורבליה קורא בשפת סתרים, על מנת שהגרמנים לא יבינו, בל יענה איש כי סכנה בדבר.

לבסוף אילצו הגרמנים את ורבליה ללכת אתם לקבץ 80 צעירים נדרשים. משנודע לו כי האנשים נתפסו כדי להמיתם, רבץ הדבר על מצפונו האנושי היהודי הנקי, שהרי מבלי שרצה בכך לקח חלק בלכידת חיים צעירים. הוא החליט ללכת עם השבויים למוות בטוח, אף שהגרמנים לא אילצו אותו לעשות זאת.

הוא נפרד ממשפחתו, איחל להם שיזכו לנקום את הדם היהודי השפוך והלך מרצונו עם 80 הצעירים היהודים שהגרמנים הובילו למרחק של 5 ק"מ מן העיר, ליד הכפר יזורה, והרגו את כולם.

כך מסר שמואל ורבליה את נפשו, מרצונו החופשי, על מנת לשמור על ניקיון נשמתו האצילה ולבו היהודי.

יהודים ואנשים גדולים שכאלה היו בקהילה היהודית בקמין קושירסקי.

כבוד וזיכרון נצח לשמו הקדוש!

מתוך הפרק: אישים ודמויות ע' 822 – 823.

יעקב גולדשטיין **ר' אריה (לייבוש גולדשטיין)**

לייבוש גולדשטיין נולד בשנת 1868 בקמין קושירסקי. עד מלחמת העולם הראשונה גרנו בכפר רקובלס, מרחק 2 ק"מ מקמין קושירסקי. עם כינון המדינה הפולנית בשנת 1918, הוא נבחר לנציג האוכלוסייה היהודית בהנהלת העיר, שנקראה גמינה. היה עליו להיאבק רבות למען האינטרסים של האוכלוסייה היהודית, שהממשל הפולני רצה פעמים רבות להגבילה באמצעות גזרות שונות, מסים גבוהים וקנסות.



לייבוש גולדשטיין



רחל גולדשטיין

בלא להתחשב בכך שמשפחתו היתה גדולה, והוא עצמו נחש לעבוד קשה למען קיומו, הקדיש ימים תמימים למען האוכלוסייה היהודית בעיירה ולמען יהודי הסביבה, שהיו באים לבקש ממנו ללכת אל הסטרוסטה, ראש העיר והאזור (פולני) כדי שיקלו קנסות שונים שהוטלו עליהם מעת לעת.

תמיד היה עסוק בעניינים קהילתיים שונים שהעיירה נזקקה להם. משרה זו מילא עד 1939.

ממשפחתו הגדולה נספו בנו שלמה עם אשתו שרה ובתם הקטנה פסל; בתו מרים ואברהם רויטנשטיין; בתו שיינה ובעלה יוסף בקלצוק, בת ושני בנים: מירלה, מאיר, יעקב; בתו לאה ובתה הקטנה חוה; בתו איטה עם בעלה יוסף גלמן ובנם הקטן חיימקה; בתו חיה ובעלה ווּבה גלמן ושני ילדים שיינה-גיטל, אייזיקל; הבת סימה גולדשטיין.



בתצלום: משפחת גולדשטיין. מימין לשמאל. עומדים: הרשל גולדשטיין, מרים גולדשטיין, חיה בחור, שלמה גולדשטיין. יושבים: איטה גולדשטיין, אברהם רויטנשטיין, מרים גולדשטיין-רויטנשטיין, פראדל גולדשטיין

מה שעשה לייבוש למען בעלי הבתים בעיירה הוא פרק בפני עצמו. הקרקע של העיירה הייתה שייכת לבעל אחוזה בשם זייצוב. מנהל נכסיו היה סוקולובסקי, אדם רע מאוד ושונא ישראל גדול. כל בעל בית בעיירה נדרש לשלם לבעל האחוזה, מדי שנה עד למועד מסוים, סכום מסוים שהשית עליו בעל האחוזה.

כל בעל בית הקפיד על המועד לתשלום בעד ביתו. עם זאת היו יהודים רבים שלא היה באפשרותם לשלם את התשלום במועד. אז היו באים בעשרה איכרים שנשלחו על ידי בעל האחוזה, עם גרזנים, הסירו בכוח את גג הבית והסבו נזקים גדולים לאנשים.

שנים אחדות לפני מלחמת העולם הראשונה רכשו לייבוש ושני נוצרים, מכרים טובים שלו, קובלסקי ודמוחובסקי, את הקרקע של העיירה מידי בעל האחוזה זייצוב, וגם את הקרקע של כל בעלי הבתים בקמין, ונוסף לכך שטחים שונים גחלים בעיר.

לאחר מכן הודיעו לייבוש גולדשטיין ושני הנוצרים, שקנו יחדיו את אדמת העיר, לכל היהודים כי הם יכולים לרכוש את הקרקע שביתם עומד עליה בתשלומים נוחים מאוד. לייבוש גולדשטיין לקח לעצמו את חלק האדי של מגרשי הבתים היהודים ומכר אותם בתשלומים נוחים. הוא גם היה פעיל בבית הכנסת של טריסק ואחד ממייסדיו.

מתוך הפרק: אישים ודמויות ע' 824 – 825.

ר' חיים-יואל היה יהודי גבה קומה וכחוש. פניו ארוכים ועטורים זקן דליל ארוך למדי ופאות ארוכות. בשיפולי מצחו הגבוה האירו עיניים מלאות פיקחות יהודית ותמימות.

מוצאו מן הכפר ילובֶטיץ' הסמוך לקמין קושירסקי, אחד מחמישה אחים כשר, כולם, כמוהו, יהודים גבוהים וחסונים. בקמין היה לו בית בד לעצירת שמן ולכן כונה יואל-חיים עוצר השמן.

אף שלא נמנה עם הגבירים, נחשב בעל-בית חשוב בעיר ונודע בידו הרחבה ובנכונותו לעזור לכל נצרך. ביתו היה פתוח לכל והוא נודע כמכניס אורחים גדול. לא היה כמעט יום שלא יתעכבו אצלו יהודים מן הכפרים בסביבה, שהיו באים העירה להסדיר ענייניים שונים.

במיוחד היה הבית מלא אורחים בימי חג. יהודים מכפרים שכנים קטנים היו באים עם משפחותיהם העירה לימים הנוראים כדי להתפלל במניין ולהיות עם יהודים. הם, המכונים "אנשי החגים", היו מסתדרים אצל קרובים או מכרים. ואכן היו מתקבצות אצל יואל-חיים בחגים כמה משפחות קרובים וסתם יהודים, וחשו שם כבביתם. אכלו יחד ממה שהעניק האל. גם בעניין לינה לא הייתה בעיה, דלתות פנימיות הוסרו מציריהן, הונחו על גבי כסאות ושימשו יצועים, אם לא היה די בזה הציעו משכב על הרצפה.

מובן כי חרף טוב לבו לא היה חיים-יואל מצליח לבצע זאת אלמלא אשתו אסתר, אסתר של יואל-חיים, כפי שכינו אותה.



אסתר הייתה ממשפחת ורבה, משפחה מסועפת בעיירה. כלפי חוץ עוררה רושם של אישה נוקשה, אך היה לה לב יהודי חם. תמיד מיוגעת וטרודה (היו בבית שמונה ילדים), מצאה כוח וזמן לכל אחד, והשולחן אצלה היה ערוך למען כל אחד. תכופות גם הייתה מסייעת למשפחה ענייה בחלות לשבת, בגמילות חסדים וכיוצא באלה.

ליואל-חיים ולאסתר היו כאמור שמונה ילדים, ארבעה בנים וארבע בנות. שישה מהם נסעו לאמריקה, גם שם קיימו את מסורת הבית. למרות קשיי הקליטה הם סייעו למכרים באמריקה ולקרובים בעיירה. במיוחד הצטיינו בזה הבן הבכור שמואל-אהרן והבן ישראל-יוסף שהיה מייסד ארגון יוצאי קמין בניו יורק וגם העביר לאמריקה קרובים אחדים ובדרך זו ממש הציל את חייהם (ב-1958 ביקר בישראל).

יעקב כשר ואחותו חיה-איטקה נשארו בעיירה ונרצחו בידי הגרמנים עם כל יהודי קמין.

יעקב הצטיין ביד פתוחה לכל נצרך. מובן כי בשטיבל של טריסק היה מראשוני הנדבנים והתורמים.

הקווים המרכזיים של ר' יואל-חיים – טוב לב ונכונות לעזור – התגלמו בבת הזקונים חיה-איטקה. היא הייתה ממש צדקת. הייתה בעלת הבית בבית אמיד למדי והקופה הייתה בידיה. גמילות החסדים שלה לחנוונים עניים ולבעלי מלאכה הייתה שם דבר בעיר, אף שהגישה את עזרתה כלאחר יד וללא פרסום מיותר.

מתוך הפרק: אישים ודמויות ע' 826 – 827.

בנימין ברג **ר' יצחק ורבה – יצחק המורה**

כולם הכירוהו בכינוי: יצחק המורה. יהודי נאה, גבה קומה, בעל הדרת פנים וארשת של טוב לב נסוכה על פניו. נולד בקמין קושירסקי במשפחת ורבה הענפה. התחתן בלובייושוב, ומאז 1920 שב לקמין קושירסקי והיה שם למורה. הוא היה מראשוני המלמדים שהנהיגו הוראה לילדים מתחילים בשיטת הצליל במקום השיטה המסורתית הקשה של האל"ף-בי"ת, וכך היה מן הראשונים שכינו עצמם מורים. ילדים למדו אצלו קריאה בשליש הזמן מאשר אצל מלמדים אחרים. מרבית ילדי העיירה למדו קרוא וכתוב אצל יצחק המורה. יחסו אל התלמידים הרכים היה אבהי. עונשים גופניים שלל לחלוטין.

בראשית שנות ה-20 [של המאה ה-20], היה מצבו רע מאוד, לימים השתפר המצב. אשתו רבקה, אישה נמרצת וחכמה, מלאה ברעיונות, החלה לסייע בפרנסת המשפחה. היא פתחה חנות סדקית קטנה שגדלה בהדרגה, ובשנות ה-30 – כשהעבודה החינוכית הקשה, ארוכת השנים, החלה לתת אותותיה בבריאותו של יצחק – הוא ויתר על ההוראה והתמסר כל כולו לענייני החנות.

ר' יצחק, שגם היה לאורך שנים בעל קורא בשטיבל של סטפן, החל להתמסר יותר לענייני צדקה. החנות נוהלה בידי אשתו וילדיו, ואט-אט הפך הבן מרדכי ורבה, למנהל ראשי של החנות.

אבא-אימא ורבה זכו, במחצית הראשונה של שנות ה-40, לנחת מילדיהם – שלוש בנות ובן. כולם כבר היו נשואים ומסודרים היטב. הם זכו לנכדים והמשפחה גדלה.

החיה ההיטלריסטית האכזרית הכחידה את המשפחה. שרדה רק בתם דבורה שעלתה לישראל עוד קודם למלחמה.

מתוך הפרק: אישים ודמויות ע' 827.

מאיר רוזן, ירושלים **חבל על דאבדין**



בתצלום: מאיר רוזן

הרב משה-מרדכי פרלין

תחילה רצוני לספור על הרב שלנו, משה-מרדכי פרלין. במשך עשרים ואחת שנים היה רב אצלנו, נודע בכינוי: העילוי מפטריקוב. כשהיה בקובל דין תורה נחל נתנו לזמן את הרב שלנו.

תמיד כשנסעו מן הרכבת בשתים בלילה ראו אותו יושב ולומד. הוא היה מקובל ורצוי לכל סוגי אנשים: תלמידי חכמים ואנשים מודרניים, כולם כיבדו אותו. כשנזקקו לעצה הלכו אל הרב, נשמעו לדבריו והיה טוב. מעולם לא סירבו לו כשביקש למען צורכי הכלל.

הייתי אצלו ימים קודם פטירתו, זה היה כשהיו אצלנו בעיר הדוסים. הוא אמר לי על החיים בעת ההיא, כי המוות עדיף עליו.

ר' שלום קאוש

היה יהודי חסיד, מופלג בתורה, עסקן נחל בצורכי ציבור, נבאי תלמוד התורה, ביקור חולים ומכניס אורחים נחל.

זכור לי כי בזמן מלחמת העולם הראשונה, ב-1915, כאשר בעלי-בתים נאים למדי עשו פסח בקשיים, החזיק הוא בביתו עשרים-עשרים וחמישה יהודים לפסח, היו אלה בעיקר חיילים אוסטרים, כך היה מנהגו גם בשבתות. הוא נהג להמתין בבית הכנסת, ולקח עמו אליו את כל העניים שנשארו. דנים היו חובה בכל שבת, המחיר לא היווה מכשול, גם כאשר לא היו דנים בעיר כולה.



הייתה לו הצלחה. על אשתו רבקה אפשר לומר שהייתה "אשת חיל מי ימצא". טוב לבה לא יתואר, מוכנה הייתה לתת את פת הלחם מפיה למען עניים, אישה ללא מרה, כל אשר עשה הוא, היה טוב בעיניה.

ספר שלם נחוץ על מנת לתאר את ר' שלום קארש. יהודים כמוהו יש היום מתי מעט. נרצח בפוגרום שעשו הבלחובצים.

ר' יצחק פלוט

אצל השוחט שלנו, ר' יצחק פלוט, היה הבית פתוח לשם הכנסת אורחים משעה שש בבוקר עד חצות הלילה; כל משולח, מכל קצווי תבל, בא אליו. כל אשר השתכר הוציא על אורחים. גם דאג תמיד ליתומים ואלמנות עניות. אף אשתו הייתה אשת חיל, טובה מאוד, בשארית כוחותיה עשתה למען עניים.

ר' יעקב-יצחק קלורמן

יהודי שעסק בצורכי ציבור באמונה. כאשר בנה בית כנסת השתדל לקנות את כל חומרי הבנייה בזול, מיד ראשונה, על מנת לחסוך לקהילה כסף. היה גבאי בבית הכנסת עד לרגע האחרון; ביקש להתפטר, אך הנהגת הקהילה לא הסכימה. עשה טובות למכביר ליהודים. תמיד היה איש עשיר, אך התנהג בפשטות, תמיד דאג לעניים ולנצרכים.



משפחת יעקב-יצחק קלורמן. מימין לשמאל עומדים: למל קלורמן, פרומה, שלמה ובת-שבע פרידה. יושבים: יעקב-יצחק קלורמן, אמו שפרה, אשתו חנה

חיה רויזן

אשתי ידעה שפות אחדות וסייעה בחנות בכישרון רב. כשילדה את הבן יצחקל, החליטה כי היא אם לילד, בחנות לא עבדה עוד. הייתה לה הבנה בחינוך ילדים. ילדנו היה כמעט יוצא מן הכלל. אין לי מילים לתאר כיצד נראה משק הבית, זה היה לדוגמה. למרבה הצער, כל זה אבד לי. נתקיים בי הפסוק: "בעל כורחך אתה חי".

אשר ארליך

חותני היה תלמיד חכם גדול, נחשב שני לרב בעיירה. תמיד ישב ולמד, אפילו בחיותו בחנות. יהודי שהכבוד לא תפס אצלו מקום. נוסף לכך היה ספרא רבא, ניהל את הנהלת החשבונות של הבנק בתקופה הראשונה ללא שכר, כטובה לעיר. יהיו שמו וזכרו לנצח.

יעקב רויזן

אחי. כשנפטר אבי היה יעקב בן עשרים, הוא היה בכור האחים, לקח על עצמו את החנות והצליח מאוד. היה פופולרי מאוד בסביבה כולה. ניהל את העסקים יפה מאוד ונמנה עם הגבירים הכבודים, עם שם טוב. התחתן עם נערה מרטנה, לא מבית עשיר אך אנשים טובים מאוד. הם חיו יחד שנתיים בלבד. הבלחובצים הרגו אותו. אשתו וילדו, שנשא את שם אבא, היגרו לאחר זאת לאמריקה. למרבה הצער, מת הילד באנייה.

ר' משה אייזן

היה חייט, יהודי גדול והגון, כינו אותו ר' משה של אברהמצה. היה איש תם וישר, לא היה ערוך לאדיקותו. כשנתנו לו סחורה לתפור דבר-מה, היה מחזיר כל מה שנותר. נהג להביע תמיד את רצונו כי לוח שולחנו ישמש לעשיית ארונו כאשר ימות.

בשמחת תורה, זו הייתה חזקה שלו, הוא התפלל מנחה בנוסח ראש השנה, כולנו עזרנו לו. כל השנים התפלל בשטיבל של טריסק, הוא גם גר בשכנות לו.

מכל עמלו לא היה לו לתיקון הגג. בגשם חזק היה ביתו מלא מים. פעם, שעה שירד גשם, שפך את לבו בבית הכנסת כי אצלו בבית כבר

ודאי יש מים. שמע אבי, ר' לייבצי, ולמחרת שלח עגלה עם רעפים לכיסוי הגג.

ר' יצחק ברנהולץ

בנה של אלמנה ענייה שעברה בכפרים בין האיכרים לקנות ביצים. את בנה שלחה אל טובי המלמדים. בכוחות עצמו התאמץ וזכה לחנות יפה.

היה מן הראשונים שהקימו בית ספר בעיר ודאג תמיד שיהיו בו מורים טובים. היה ציוני גדול. נרצח עם אשתו שרה לרמן ושני ילדים יפים בידי הגרמנים ימ"ש!



בתצלום: יצחק ברנהולץ, זלמן לרמן, שרה ברנהולץ, הילדים: פייוול ובתיה

מתוך הפרק: אישים ודמויות ע' 829 – 832.

נפלו במאבק בכנופיות ההיטלריסטים

שלמה סוקול בן גרשון ונחמה

נולד ב-1920 בקמין קושירסקי. חבר ארגון נוער ציוני וחבר המחתרת בגטו. בעת השחיטה השנייה ברח עם משפחתו מן הגטו. הצטרף לאוטריאד אורדז'וניקידזה, בריגדת פינסק של איחוד קומרוב. בלכתו למשימה של פיצוץ שיירות גרמניות ליד הכפר זווזירץ, נפל עם פרטיזנים נוספים. נקבר בכפר עם חבריו הנופלים. מתוך ספר הפרטיזנים.

חיים-לייב סוקול בן גרשון ונחמה

נולד ב-1924 בקמין קושירסקי. ברח מן הגטו עם משפחתו בעת השחיטה השנייה.

עם השחרור הצטרף מרצונו לצבא האדום ללחום באויב. נפל בקרב ליד ורשה.

מתוך הפרק: אישים ודמויות ע' 832 – 833.

א' מ' א' **ברוך שפירא הצעיר נפל למען מדינת ישראל**

ביום חמישי, 29 במרץ 1962, כ"ג באדר ב', נערכה אזכרה בבית העלמין הצבאי בנחלת יצחק לברוך שפירא בן אליעזר שפירא ואשתו פסיה בת יצחק פלוט. התקבצו בני משפחה וכלי קודש צבאיים. החזן הצבאי הראשי, סרן כרמל, קרא פרק תהילים. אבי הנופל אמר קדיש ולאחר מכן נאמרה תפילת אל מלא רחמים. אמו של ברוך ישבה כל הזמן ליד קבר בנה שנקטף בדמי ימיו ובכתה. מאות הקברים של הבחורים הצעירים שנפלו למען המדינה היהודית, ספגו לתוכם בכייה של אם. הטבע סביב היה שקט, השמים מעוננים בתוגה, הכול בכה יחד עמה.

לאחר מכן הוביל אותנו רכב צבאי לקריה, שם מצוי משרד הביטחון. כאן, בין משרדים ומקומות לקצינים, מצוי חדר קטן, בית תפילה וספרייה על שם ברוך. בפינה נראה ארון קטן עם ספר תורה וארונות רבים עם ספרים. אביו של ברוך, ר' אליעזר שפירא, נידב ספרים יקרים רבים של גאונים נודעים למען היכל התורה. תצלום של ברוך הצעיר, משקיף מעל ורואה הכול, התצלום מביט בידידות.



ברוך שפירא

הרב החשוב שלמה גורן, הרב הצבאי הראשי, נשא דברים. המשפחה סיפרה פרטים על הבחור הצעיר ברוך שפירא. התפללו מנחה. האב הראה אלבום תמונות. רואים את ברוך הקטן, הנה הוא ילד בקמין קושירסקי; הנה הוא תלמיד הגימנסיה "הרצליה" ולאחר מכן בבית הספר הימי "זבולון". והבחור כבר איננו, אבא-אימא אינם רואים אותו עוד לנגד עיניהם.

ברוך שפירא הצעיר נשפט עוד ב-1938, בהיותו בן חמש-עשרה, לשנה של מאסר בית על הדבקת כרוזים כנגד "הספר הלבן" של ממשל המנדט הבריטי.

בשנת תרצ"ט (1939) הצטרף ברוך שפירא הצעיר לחיל האוויר הבריטי אר-אי-אף (לפי החלטת הסוכנות היהודית) ושירת במצרים, טוניס, יוון, כרתים, איטליה. הוא זכה באותות הצטיינות רבים והשתחרר בשנת 1946. מילא שירותו בהגנה על תל אביב וקיבל את הכשרתו החקלאית

בנהלל. הוא היה ממייסדי קבוצת חיילים משוחררים שהיו אמורים להתיישב בקבוצה חדשה.

1948, מדינות ערב תקפו את היהודים וברוך שפירא נשלח עם מחלקה שהייתה אמורה להגן על הדרך מירושלים לתל אביב.

בכ"ב באדר ב' תש"ח, 31 במרץ 1948, נערך קרב סמוך לכפר הערבי חולדה, הבחורים היהודים כותרו על ידי משוריינים עיראקיים, הם היו מעטים ונפלו בקרב. רק בשעה שבע בערב הצליחו להוציא את ברוך משדה הקרב והוא פצוע קשה בבטנו. לידו היו מוטלים שניים-עשר ערבים מתים. ברובה שלו הותיר ברוך שני קליעים, כדי לשים קץ לחייו ולא ליפול חי בידי הערבים.

העבירו את ברוך לראשון לציון, שם ניתח אותו ד"ר שטיין. לאחר מכן העבירו אותו לבית החולים "הירקון" בתל אביב. הוא שכב שם יומיים וגווע.

על ערש דוויי כתב ברוך מכתב לאחיו משה שהיה אז באמריקה: "שמעת ודאי כי גייסו את כל הגברים עד גיל שלושים וחמש, אני נטלתי חלק בהגנת ירושלים, שם המקום מסוכן. כל הארץ אחוזה להבות מלחמה. כל הצעירים מצויים בשורות השירות. חבריך בצבא. אם אתה קורא בעיתונים שהמצב אצלנו רע, אל תאמין. אני מאמין כי בסוף יהיה הניצחון שלנו. אין לנו ברירה אחרת: לנצח או למות. כל יישוב יודע זאת. הגיעה העת שתדע 'אם אין אני לי מי לי'".

זו תמצית המכתב שהגיבור הגוסס כתב. ברוך שפירא כתב לאחיו באמריקה וקרא לו לבוא ולהצטרף למאבק למען מדינת ישראל. לאביו שישב ליד מיטתו אמר הבן: "אבא, עליך להתחזק, אני את שלי עשיתי".

וברוך השיב את נשמתו.

כבוד לזכרו!

מתוך הפרק: אישים ודמויות ע' 833 – 836.



יצחק ברנהולץ **מתוך מכתב לאמריקה**

קיבלתי את התצלום של זיסל. היא כבר בלא עין הרע גדולה ויפה מאוד. תהיה מרוצה שיש לך ילדים מוצלחים, ובעיקר שאינכם בפולין. אצלנו, גם הילדים המוצלחים ביותר אין מה לעשות בהם. פשוט אין מה לעשות בילדים. לבוגרים יש עוד פרנסה כלשהי, אך לנוער אין למה לפנות. ללמוד אין מתירים. אפילו העשירים ביותר, שלומדים, אין להם מה לעשות בתום הלימודים. מכרים רבים למדו רפואה ועדיכת דין, השליכו הכול ופתחו חנות או השכירו עצמם לחנות של אחר. מה התועלת בלימודים אם אין מניחים להשתכר לפרנסה במקצועות חופשיים.

נוסף לכל זו עת מאוד לא שקטה אצלנו, אין יודעים מה יביא המחר. נחמתי היחידה, שאתם לפחות אינכם כאן.

מתוך הפרק: אישים ודמויות ע' 836.



יוסף אייזנברג **מכתב לידיד בקנדה**

מריאמפול, 27.5.1940

דודני האהוב לייבל ודודניתי,

תתפלאו כיצד זה באתי מקמין קושירסקי אל מריאמפול אשר ממנה בא המכתב אליכם. ובכן, אסביר לכם קצת. ידוע לכם היטב על אשר קרה למדינה הפולנית. אתם יודעים כי מחצית פולין נכבשה בידי הממשל הרוסי והערים שלנו נפלו בידי הרוסים. העיר רוז'שץ' ועיירתנו קמין קושירסקי לא סבלו מן המלחמה. בנו של מאיר-אריה דקלבוים שלנו נשאר בשבי הגרמנים. תארו לעצמכם את הטרגדיה של אבא-אימא ושל משפחתנו כולה, גויס ונשבה. אולי ישוב, אנחנו מקווים.

כפי שתראו מן הכתובת אני נמצא בליטא. כשנכנסו הרוסים לקמין, ביקשו לאסור אותי על פעילותי הציונית, עזבתי אפוא את עירנו, חציתי גבולות, ברגל, בלי לחם, בלי שינה, בלי מקום חם, עד בואי בשלום לווילנה. במשך שלושה שבועות שכבתי חולה ברגליי מהליכה של קילומטרים כה רבים בשלג, בגשמים ובצרות אחרות. נפגשתי בווילנה עם חברים ציונים מוורשה, לודז', לובלין, פינסק, רובנה ועוד. התארגנו בקבוצות, הקמנו קיבוצים של צעירים ושבנו לפעילות ציונית מעשית.

נבחרתי למזכיר קיבוץ ואני מנהיג קבוצה גדולה, מרצה על בעיות שונות, דואג לקיבוץ למזון ולצרכים הכרחיים אחרים. תארו לעצמכם שעליי לשבת עתה בעיר בשם מריאמפול, עיר טובה מאוד, אנשים טובים. בכלל, ליטא מתייחסת ליהודים ולפליטים יחס נאות.

אני מקבל מן הבית מכתבים תכופים. מכתב עושה דרכו אליי ארבעה-שישה שבועות. תארו לעצמכם את געגועי ההורים אליי. אתם הרי יודעים שהם מאוד אוהבים אותי, ועתה באה המלחמה והרחיקה את בן הזקונים שלהם מן הבית החמים השבע.

בבואי לליטא הערכתי כי אוכל לנסוע עד מהרה לארץ ישראל. לדאבון הלב, בגלל המלחמה אני נאלץ לשבת ולחכות. מי יודע כמה זמן. אין תקנה, צריך לסבול. נוסף לכך כאשר סובלים למען משהו, למען אידאל,

צריך להיות מרוצים. אני מצפה לשעה המאושרת – שאוכל לנסוע לארץ ישראל, הביתה, אל הבית שאני נכסף אליו שנים כה רבות.

ועתה יקיריי, מה נשמע אצלכם? האם אתם מקבלים מכתבים מן הבית? מה כותבים לכם? איך אתם חיים? האם יש לכם פרנסה?

אני שוהה כבר שבעה חודשים בליטא. שבעה חודשים תלוש מן הבית, ממכרים, מידידים. אני מבקש מכם כתבו לי, אל תחוסו על זמן. אני דורש בשלומכם בכל לבי, ופריסת שלום ממשפחותיכם בפולין. דודנכם השוהה עתה בגלות אחרת, ליטא.

מתוך הפרק: אישים ודמויות ע' 837 – 838.

יעקב פלוט ברוך מלמד

נולד בעירה סלובשנה (ווהלין) בשנת 1895 להורים אדוקים וקיבל חינוך דתי-לאומי. בשנים של מלחמת העולם הראשונה היה מורה באולבסק. כשפרצה המהפכה הבולשביקית ברוסיה, והבולשביקים כבשו את העירה, עבר לפולין והיה מורה בקוסטופול.

בשנת 1922 הוזמן בידי ועד "תרבות" בקמין קושירסקי לשמש מנהל בית הספר "התחיה". בהיותו פדגוג, נטע בילדים, פרט ללימודים כלליים, את הרעיון הציוני והאהבה לארץ ישראל. כאשר עזב כעבור שנים אחדות את משרת ההוראה, נשאר בוועד בית הספר והמשיך בסיוע פעיל לבית הספר.

כפעיל ציוני-חברתי בעירה, היה מן החברים האקטיביים בוועדות הקרנות הלאומיות: קרן היסוד וקרן קיימת, סייע והשתתף בפעולות התרמה כדי לשלוח כסף רב ככל האפשר לארץ ישראל. בשנת 1935 עלה עם משפחתו לארץ ישראל.



תצלום לפני העלייה לארץ ישראל.
מימין לשמאל, עומדים: רודל קימל, מרים וייסמן, פריידה וייסמן, רבקה מלמד, הרשל וייסמן, פלה מרשלקוביטש, סוניה טורוביץ'; יושבים: זרח ופיינל קימל, חוה וברוך מלמד. ילדים: לייבל מרשלקוביטש, ולינ קימל (שרמד) שולמית קימל, אברהם מלמד

גם כאן בארץ היה מן החברים הפעילים בארגון יוצאי קמין קושירסקי והסביבה, סייע בהנצחת זכר הקדושים בנטיעת יער בקק"ל ביער הקדושים, בהוצאת ספר הזיכרון לקהילה היהודית החרבה וקדושיה; כתב מאמרים, והשתתף באופן פעיל בוועדת המערכת בבחינת החומר שכתבו יוצאי קמין קושירסקי והסביבה לספר הזיכרון ובאישורו.

יהא זכרו ברוך!

מתוך הפרק: אישים ודמויות ע' 839 – 840.

פישל לייזרוק, רמת גן **ראשיתו של ארגון קמין קושירסקי והסביבה בישראל**

עוד בשהותם על אדמת גרמניה הארורה והעקובה מדם, החלו יהודים יוצאי קמין קושירסקי להרהר בהתארגנות ובקיום קשר עם היהודים הנותרים בני הקהילה. עוד אז, בשנים 1947-1948, ארגנו בגרמניה אזכרות לנרצחים המעונים מעירנו האהובה ומן הסביבה, בהם היו הקרובים והיקרים לנו ביותר. לאחר מכן עזבנו, אנו שרידי יהודי קמין קושירסקי, את גרמניה. רובנו נסענו לישראל.

בישראל זימנו שני היוזמים, יעקב פלוט ופישל לייזרוק, ישיבה נרחבת שהשתתפו בה: יעקב גולדשטיין, ברוך מלמד, אליעזר שפירא, בנימין ברג, יעקב זיניוק, יונה וסרמן, סוניה גורטנשטיין-בורק, מנשה פרצ'ק.

הישיבה מיום 25 ביולי 1951 הקיפה ודנה בשאלה של הנצחת זכר הקדושים שלנו והקהילה היהודית שחרבה. אז, בישיבה הראשונה, החלטנו לקרוא לאספת אזכרה אשר התקיימה אכן ב-18 באוגוסט 1951, כ"ז במנחם אב, ביום בו ביצעו הגרמנים והרוצחים האוקראינים את השחיטה הגדולה באחינו בקמין קושירסקי והסביבה.

אספת האבל שנערכה ב"בית החלוצות" בתל אביב עשתה רושם עמוק. נכחו כ-150 יהודים מעירנו ומן הסביבה. באו עולים חדשים וותיקים, כל אחד חש בכאב האבדן של הקרובים ביותר, את כאב השמדתה של קהילתנו כולה.

יושב הראש, יעקב פלוט, פתח את האספה בכיבוד זכר הקדושים. לאחר מכן הרצה על המשימות של הניצולים להנציח את הנספים ובאיזה אופן. דיברו גם: ברוך מלמד, אליעזר שפירא, יצחק [פינחס] אורמלנד. חזן אמר "אל מלא רחמים".

ערב זיכרון זה הניח את היסוד לארגון יוצאי העיר. נבחרה מועצה ובה שבעה-עשר איש. המועצה מינתה ועד של שבעה אנשים פעילים: יעקב פלוט – יושב ראש, שמואל-אבא קלורמן – מזכיר, פישל לייזרוק – גזבר, ברוך מלמד, אליעזר שפירא, ברכה בן-יהונתן, זאב פרוז'נסקי – חברים.

עתה החלה העבודה. עבודה קשה ביותר, כי אפילו את אנשי הוועד לא קל היה לרתום על מנת להתרוצץ, לכתוב מכתבים והזמנות, להתקשר עם ארגונים כמו יד ושם, הקונגרס היהודי העולמי, קרן קיימת לישראל ועוד. היה עלינו גם לעורר ולעמוד בקשר עם יוצאי העיר והפעילים באמריקה, ארגנטינה, קנדה. רצינו לקשור את כל שארית הפלטה של עירנו באשר הם, מעבר לאוקיינוס, למשפחה קטנה אחת של שורדים.

ניצבו לפנינו שלוש משימות חשובות:

1. לטעת יער ובו 1,000 עצים ביער הקדושים בהרי יהודה סמוך לירושלים, ולהקים מצבת שיש להנציח את עירנו ואת הסביבה.

2. לייסד קופת גמילות חסדים, שתלווה בצורה מכובדת כסף לבני עיר נזקקים, בלי ריבית. הלוואות לסיוע קונסטרוקטיבי.

3. להוציא לאור ספר זיכרון, ספר שיקיף את קורות עירנו והתהוותה: צמיחה, שגשוג, התפתחות היישוב היהודי בקמין קושירסקי, ולימים – אבדנה הטרגי. ספר למעננו ולמען ילדינו. ספר זיכרון למען ההיסטוריה היהודית.



ביער הקדושים כ"ז בניסן 1955. מימין לשמאל: ז' רייטר, א' קלורמן, י' פלוט, מ' דדייצן-וולפסטל, פ' לייזרוק, א' ביבר, ב' מליק, א' סנדיוק

את המשימות הראשונות שאנו, חברי ועד פעילים, הצבנו לעצמנו, הגשמנו מיד. באחת הישיבות החלטנו לטעת 1,000 עצים, ועוד 125 שהוסיף החבר כשר מאמריקה, סך הכול 1,125 עצים. מצבת השיש הוקמה אף היא, כל החברים סייעו לממש זאת. חלק פעיל נטלו החברים: אברהם ביבר ויעקב שוסטר. כל יוצאי קמין והסביבה מתכנסים במקום בכ"ז בניסן ונערכת אספת אבל בניהול יד ושם וקרן קיימת לישראל. מתייחדים עם הקדושים, כאילו היו נשמותיהם עמנו.

המשימה השנייה, קופת גמילות חסדים, מומשה אף היא במהרה. בא אלינו מאמריקה לביקור בישראל אביש קלורמן. יעקב פלוט ופישל לייזרוק הציעו לפניו את תכנית קופת גמ"ח, ובן עירנו החשוב הסכים מיד להעניק תרומה גדולה. לכן קרויה הקופה: קופת גמילות חסדים של יוצאי קמין קושירסקי והסביבה מיסודו של אביש קלורמן לזכר אשתו חיה וילדיו שרה, למל וברכה. אשתו וילדיו נרצחו, כמרבית יהודי עירנו. בדרך זו הקים אביש קלורמן מצבה ראויה ושימושית. קופת גמילות החסדים החלה לפעול ולתפקד בדייקנות והיטב.

בוועד הקופה היו חברים בני העיר הבאים: יושב ראש – יעקב פלוט, מזכיר – אליעזר קלורמן, גזבר – פישל לייזרוק, חברי ועד – יצחק אורמלנד, אליעזר שפירא, שושנה פרצ'ק, יוסף גנני (גורטנשטיין), בת-שבע רבינר. ועדת ביקורת: אברהם ביבר, דב עמית (דרוג). לאחר מכן נבחר דב עמית למזכיר ובמקומו בוועדת הביקורת נבחר מנדל חזן.

העבודה להרחבה והעשרה של קופת גמילות חסדים נמשכת. נזקקים רבים מבני העיר מקבלים הלוואות.

המשימה השלישית והחשובה מאוד, שהייתה תמיד במחשבתנו, היה ספר זיכרון. כאן נתקלנו בקשיים רבים משום שלא לכולם היו פנאי, סבלנות וכישורים לכתוב על עירנו וללקט חומרים. שוב נפלה המלאכה על חברים בודדים. חברים אלה פשוט לא נתנו מנוח לאחרים. הם גם עמדו בקשר קבוע עם יד ושם ועם ארגונים אחרים כדי לקבל סיוע לעבודה החשובה של הצבת מונומנט ראוי ליישוב היהודי שלנו בקמין קושירסקי והסביבה.

בשנת 1957, באספת אזכרה, הודענו על ספר הזיכרון ופנינו בבקשת עזרה: יכתוב כל אחד את אשר הוא יודע וזוכר, וגם שישלחו תמונות

החשובות לספר הזיכרון. החלטנו גם לפנות אל א' ש' שטיין, סופר וחבר מערכת "דבר", שיהיה עורך בעברית וביידיש. החבר שטיין קיבל על עצמו את הדבר, ואנחנו התחלנו בהשגת חומרים לספר. פנינו לכל יוצאי העיר בארץ וברחבי העולם לכתוב זיכרונות ולשלוח כל מה שיש לו שייכות ליצירה מסוג זה.

ב-1960 נפטר העורך א' ש' שטיין במהלך עריכת הספר, היו לנו קשיים למצוא אדם מתאים למלאכה. תוך כך נתקבל חומר. בני העיר נרתמו לכתיבה על קורותיהם הטרגיים ועל ארגונים בעירנו (האנשים הפעילים כיום [1960~] למען הספר הזיכרון: יעקב פלוט, אביש קלורמן, ברוך מלמד, דב עמית, פישל לייזרוק, אברהם ביבר).

ב-1962 קיבלו לידיהם את עריכת הספר הסופרים יוסף כרוסט ואברהם מרדכי אורז'יצר.

בני העיר האמריקאים שלחו מימון ראשון וחומרים לספר. בני העיר בישראל, כ-180 משפחות הפזורות ברחבי הארץ, סייעו.

180 המשפחות מקמין קושירסקי והסביבה, כוללות עובדי אדמה, בעלי מלאכה, סוחרים, פקידים ופועלים.

ראוי לציין, במלחמת השחרור למען מדינה יהודית, נפלו בשדה הקרב שלושה בני עיר: ברוך שפירא, למל קלורמן, שמואל וולינץ.

ביום כ"ז באב, יום הכחדתם של מרבית היהודים בעיירה שלנו קמין קושירסקי והסביבה, מתכנסים יוצאי העיר מרחבי הארץ לאזכרה בתל אביב, אזכרה המתקיימת מדי שנה מאז 1951.

טוב לשמור על קשר עם שרידי עירנו, לעולה החדש משמש הארגון כתובת ראשונה למידע ולסיוע.

[בשלבי עריכה אחרונים הבחנתי כי נוסח המאמר בעברית נדפס בספר הזיכרון, ע' 27 – 30].

מתוך הפרק: יוצאי קמין קושירסקי בעולם ע' 845 – 855.

דמות ססגונית מאוד מעיירתנו קמין קושירסקי, הוא יעקב פלוט. מנעוריו נמשך לחיים החברתיים-תרבותיים.

בשנים של מלחמת העולם הראשונה, 1914 – עוד כבחור צעיר – משכה את לבו התנועה הציונית. משנודע לו כי בקייב מצויים הפעילים הבולטים של התנועה הציונית, וכי החיים היהודיים החברתיים-תרבותיים משגשגים שם, החליט לנסוע לקייב, חרף הקשיים הגדולים בהם הייתה כרוכה נסיעה כזו בעת ההיא. שם נטל חלק פעיל בעבודת המפלגה הציונית.

כאשר כבשו הבולשביקים את קייב, עלה בידו לשוב ברכבת האחרונה לקמין קושירסקי. ביזמתו הוקמה בעיירה התנועה הציונית על קרנותיה המרכזיות: קרן קיימת וקרן היסוד. הוא נבחר למורשה קרן קיימת וסייע לשליחי הקרנות הציוניות לאסוף כסף למען ארץ ישראל.

באו לעיירה הבלחובצים. רצחו, אנסו ובזזו את האוכלוסייה היהודית. 120 קרבנות יהודים התגוללו ברחובות העיירה. יעקב פלוט היה מן הראשונים שסיכנו את חייהם ועסקו באיסוף הקדושים והבאתם לקבר ישראל. נחוץ היה לנסוע למרכז הסמוך קובל, לבקש ולקבל עזרה לקרבנות וליתומים – יעקב פלוט, תוך סיכון חייו, החליט לנסוע כשהוא מסתתר בקרון צבאי, מכוסה בצרורות שחת. הוא בא לקובל והביא את העזרה הדרושה. נותרו יתומים מאב ואם, רצו לשלוח אותם לאמריקה ולקנדה אל היהודים אשר ביקשו לאמצם; צריך היה להעביר את הילדים מקמין לוורשה – יעקב פלוט נסע אתם.

כשחלה רגיעה והחיים שבו לסדרם, צריך היה לבנות וליצור. אצל יעקב פלוט החלה אז תקופת העבודה. אין ענף אחד או פלח בחיים החברתיים-תרבותיים והמפלגתיים שלא השתתף בהם. הוא סייע בהקמת בית ספר עברי "התחייה", בו-זמנית נשלח למרכז לחפש ולשכור מנהל ומורים למען בית הספר.

נחוץ היה להקים ספרייה בעיירה, לארגן איגוד מקצועי, חוג דרמתי, קופת גמילות חסדים ומוסדות עממיים אחרים – בכל מקום פגשתם

את יעקב פלוט כאחד הפעילים האקטיביים. בשקט ובצניעות עשה הכול, כל אשר נדרש.

בשנת 1939, כשכבשו הבולשביקים את קמין קושירסקי, הם רצו, בהיותו עסקן ציוני פעיל, לשלח אותו לאי-שם בצפון הרחוק. הדבר לא הפריע לפעילים היהודים בקמין קושירסקי לבחור דווקא בו כנציגם לאיגוד המקצועי, כדי לבטא בכך את אמונם והכרתם בו.

לאחר החורבן, תחילה בפולין ולאחר מכן באוסטריה, נטל חלק פעיל בעבודה הציונית החברתית. כנציג וחבר ועד "פועלי ציון (צ' ס') התאחדות" עזר לארגן את שארית הפלטה שברחו מפולין, רומניה, הונגריה כדי שיוכלו לעלות לארץ ישראל מהר ככל האפשר.

גם בישראל עוסק יעקב פלוט בפעילות ציונית-חברתית. במיוחד הקדיש זמן רב ומרץ לשארית הפלטה של יהודי קמין קושירסקי. הוא היה היוזם והמארגן של ארגון קמין קושירסקי בישראל. הרצון והאנרגיה שלו סחפו אחרים לעבודה פעילה בארגון קופת גמילות חסדים, על מנת שאפשר יהיה לסייע ליוצאי קמין קושירסקי הזקוקים לעזרה. פרט לכך מוצא בו כל בן קמין קושירסקי אח וידיד. על מנת לעזור לפלוני, הוא מוכן להניח תמיד את העבודה ומוצא פנאי. ועתה, לקראת ההוצאה לאור של ספר הזיכרון, הקדיש במשך שנים אחדות את זמנו לאיסוף החומר ולריכוזו, בעודו יושב עד השעות הקטנות של הלילה אצל העורכים, עוזר בעריכה ובבדיקה של החומר הנאסף.

יעקב פלוט הוא מפעילי הציבור החברתיים הספורים, המסורים בלב ונפש לעשייה החברתית מבלי שיעלה על דעתו לנצל זאת למטרות אישיות.

מתוך הפרק: יוצאי קמין קושירסקי בעולם ע' 855 – 857.

י' פלוט **לתולדות ארגוני יוצאי קמין קושירסקי**

ההגירה לאמריקה מעיירתנו החלה זמן רב לפני מלחמת העולם הראשונה, הסיבה המרכזית היו תנאים כלכליים. יהודים רבים נסעו לשנים אחדות – מותירים מאחור את נשותיהם וילדיהם – להרוויח כסף, לשוב ולהסתדר. רבים העבירו את משפחותיהם לאמריקה והסתדרו שם. על מנת שתהיה להם סביבה ביתית מצאו לנכון וחיוני להקים לנדסמנשפט – ארגון של יוצאי קמין קושירסקי.

בתום מלחמת העולם הראשונה, כששמעו כי עיירתנו נבזזה בידי קוזקים ואיכרים, וכי בתים רבים נשרפו, שלח הארגון האמריקאי לקמין, בשנת 1918, שליח, סנדר רופא. הוא הביא עמו כסף רב למשפחות ולקרובים של יוצאי העיר, וגם סכום כסף ניכר למטרות חברתיות.

בשנת 1920, כאשר נערך הפוגרום בידי חיילי בטקו בולק בלחוביץ, באו שני שליחים מיוצאי קמין האמריקאים, דוד קימל ועוד אחד, הם הביאו תמיכה רבה לנפגעים, וגם מסמכי אפידייוויט [תצהירים על נכונות לשאת באחריות לכלכלת המהגר] וכרטיסי אנייה למשפחות של יוצאי העיירה באמריקה. בעת ההיא נסעו משפחות רבות מן העיירה שלנו לאמריקה. הארגון שם גדל והתחזק מאוד. הם עמדו בקשר מתמיד עם קרוביהם בעיירה, ומעת לעת שלח הארגון סכומי כסף ניכרים לקופת גמילות חסדים שלנו, שהייתה מסייעת לכל הנצרכים בעיר בהלוואות ללא ריבית בהחזרים שבועיים. וכך היו בקשר קבוע עם נציגינו עד פרוץ מלחמת העולם השנייה.

ועתה, כאשר הקהילה היהודית שלנו חרבה לחלוטין, כמעט כל היהודים נרצחו בידי הגרמנים ועוזריהם האוקראינים, ומקומץ הניצולים שנותרו, הרוב באו לישראל, הקימו ארגון של יוצאי העיר וניגשו להקמת מצבות נצח לקדושינו היקרים. הארגון בישראל יצר קשר עם בני העיר האמריקאים, והם, באמצעות נציגיהם הנכבדים בהנהגת ב' הייבל, נענו בחמימות רבה ועומדים עמנו בקשר מתמיד.

בכוחות משותפים, במאמץ רב ובמסירות של אחדים מחברי הוועד, בסיוע של כל יוצאי קמין באמריקה ובארץ ישראל, עלה בידינו להקים

את המצבות הגרנדיוזיות, מצבות נצח, שיישארו לזכר משפחותינו היקרות הקדושות, שמתו על קידוש השם.

אנחנו מאמינים כי ספר הזיכרון יימצא בביתו של כל בן עיר שלנו במקום הנכבד ביותר, והוא יציץ בו מדי יום וייזכר במשפחות הקרובות והיקרות לו ביותר. זה גם יקשור אותו באמצעות הארגון שלו לכל השורדים מעיירתנו ומן הסביבה, בכל ארץ בה יהיו.

מתוך הפרק: יוצאי קמין קושירסקי בעולם ע' 858 – 859.

א' מ' א' ארגון יוצאי קמין קושירסקי באמריקה

בשל פוגרומים, מצוקה, חוסר זכויות, נמלטו יהודים לפני שמונים שנה ויותר [שנות ה-80 של המאה ה-19] מרוסיה, ליטא, פולין, רומניה – לאמריקה. היהודי, יותר מן הלא-יהודי, נאלץ לעשות שינוי ולחפש ארץ חדשה, אף שחי ויצר בארצות מזרח אירופה במשך מאות שנים.

לפני מלחמת העולם הראשונה נסעו פועלים ובעלי מלאכה רבים, כל אלה שלא היו מסוגלים למצוא פרנסה בעיירות הקטנות. לאחר מכן נסעו כבר אנשים מבוססים יותר. הדרך לארץ ישראל והמצב בעת ההיא לא היו קלים וטובים, ואנשים צעירים רבים נאלצו לחפש בית חדש הרחק מעבר לאוקיינוס.

היהודים הצעירים מקמין קושירסקי, ואף בני גיל הביניים, נסעו אף הם לאמריקה. ייתכן כי לפני חמישים שנה ויותר [ראשית המאה ה-20] הם באו עם געגוע בלב, חשבו על עיירתם היקרה אשר בה השאירו אבא-אימא, אחים ואחיות וכל הידידים מימי הילדות והנעורים.

המהגרים היהודים הראשונים מקמין קושירסקי לאמריקה נאלצו להתמודד עם קשיים רבים. באו ללא מקצוע או נאלצו להחליף מקצוע ולהתאים עצמם לכור ההיתוך של שבעים לשונות ותנופה טכנית עצומה. יוצאי קמין קושירסקי נאלצו להתנסות בבתי החרושת הנצלניים – ה-SWET SHOPS של ניו יורק, ולנסות את מזלם ברוכלות. המוכשרים והנמרצים, שקיבלו עזרה מבני משפחה ובני עיר, הצליחו להקים עסקים ולהיות שווים בין שווים במדינה החדשה. העבירו את בני המשפחה ושלחו שליחים עם עזרה, להקל את מצוקת אנשי קמין קושירסקי שהיו חקוקים בלב.

יוצאי קמין קושירסקי, כמו מהגרים יהודים אחרים באמריקה, החלו להתאגד בארגון יוצאי העיירה. נמשכו להיות עם מכרים וקרובים מאותה עיירה. יחד קיבלו פריסות שלום מן הבית, דאגו וחוו ידיעות משמחות ורעות מן העיירה.

בשנת 1913 הוקם הארגון הראשון של יוצאי קמין קושירסקי שנשא את השם: "החברה הפרוגרסיבית לסיוע של יוצאי קמין קושירסקי" שהחלה לנהל את הפעילויות המאורגנות למיניהן למען בני העיירה באמריקה

ולמען בני העיירה בבית הישן. הארגון ניהל את פעילותו בברוקלין, שם גרו מרבית היהודים יוצאי קמין קושירסקי. שילמו כסף לבית עלמין משלהם בלונג-איילנד, הארגון הנהיג מתן עזרה רפואית לחבריו ותמיכה במקרה של מחלה, ונתן מאה דולר לאשת חבר שנפטר. בדרך זו צמח הארגון ומנה 150 חברים, גברים ונשים, מקמין קושירסקי.

באמריקה, כל אדם, פועל או סוחר, עסוק מאוד. מציאת אנשים שירצו ויוכלו להתמסר לניהול והפעלה של ארגון כזה אינו מן הדברים הקלים. למרבה המזל היו ויש בקרב יוצאי קמין קושירסקי אנשים המסוגלים ורוצים לעשות במלאכה. נשיאי הארגון בעבר: דוד קימל, מקס גומר, לואיס רובין, אברהם פרימאסט, איזידור פלדמן, ישראל סילברמן הגזבר לשעבר, עשו מלאכתם במסירות ובחריצות.



ועד ארגון יוצאי קמין קושירסקי בארה"ב. משמאל לימין: עומדים שורה ראשונה: מ' וינטר, ס' ביק, י' הבל, י' פלקס, ס' כץ, [?], שורה שנייה: י' סילברמן, ס' קירשנר, ב' הבל, י' פלדמן, ס' דאוב, יושבים: ה' לווינזון, ב' ויינר, א' כץ, י' דאוב, י' פלדמן[י]

כיום [שנות ה-60 של המאה ה-20] כאשר יוצאי קמין קושירסקי בישראל מכינים ספר זיכרון שיציב יד לקדושינו היקרים בני עירנו, יש לנו באמריקה פעילים המסייעים במלאכת הקודש. מנהיגינו המסורים לעניין: ב'[בנימין-ברל] הייבל – מארגן, בנימין ויינר – נשיא, לואיס

טננבוים – סגן נשיא, איזידור פלדמן – גזבר, סמואל ה' בק – מזכיר כספים, לואיס קויפמן – מזכיר פרוטוקולים.

שליחים למועצה: סמואל ה' בק, מקס גומר. מועצת מנהלים: יושב ראש – דייוו [דוד] קימל, בנימין הייבל, אלכס כץ, מוריס קירשנר, מקס גומר, ישראל סוקולוב, יעקב קאהן.

ועד בית העלמין: לואיס קויפמן – יושב ראש, איזידור פלדמן, אלכס כץ, דוד קימל.

הוועד מארגן: בנימין הייבל – יושב ראש, סמואל ה' בק, איזידור פלדמן, מקס גומר, דוד קימל, יעקב קאהן, סול שכטר, קרל שכטר, לואיס טננבוים, בנימין ויינר, ישראל סוקולוב.

אנחנו מוציאים לאור חוברות זיכרון אשר בהן אנחנו מציגים את שמות מנהיגינו וחברינו. בחוברות יכולים יוצאי קמין קושירסקי שלנו למצוא בני עיר רבים הניצבים היום עם עסקיהם ומפעליהם במקום גבוה למדי בסולם הכלכלי באמריקה. ילדים ונכדים של בני עירנו ודאי לא ייבושו באבותיהם וסביהם. הם התערו בחיים האמריקאים ומביאים תועלת רבה למדינה האמריקאית. הם מפגינים גם רגשות כלפי הבית הישן של אבותיהם וסביהם ותומכים במדינת ישראל שלנו.

אנחנו, יוצאי קמין קושירסקי באמריקה, חשים כי ספר הזיכרון יקשור עוד יותר ויחזק את יוצאי העיר בישראל. אנו, השורדים מקמין קושירסקי, חשים כמשפחה אחת. ואכן הודות לב' הייבל הצלחנו לעשות הרבה למען ספר הזיכרון. הוא עמד בקשר מתמיד עם פעילים בישראל: יעקב פלוט ופישל לייזרוק, והדבר העניק להם יותר ביטחון להמשיך במלאכה.

רייזל פרצ'יק, שהייתה באמריקה בשנת 1955, דיווחה כי ועד יוצאי קמין קושירסקי: ב' הייבל כמנהיג, כמו גם לווינזון, קימל, קאופמן, האחים שכטר, ס' בק – נענו בהתלהבות לספר הזיכרון ולנטיעת עצים ביער הקדושים בירושלים. קבלת הפנים שהם מעניקים לבן עיר היא חמה ואוהבת. הם עושים עבודה טובה ברכישת איגרות חוב של מדינת ישראל בתפוצות.

אברהם ביבר, שהיה באמריקה ב-1959, דיווח כי בסופת שלגים באו בני עיר רבים לברך את האורח מישראל, בהם גם אביש קלורמן מדנוור קולורדו, שהיה אז תושב אמריקה. לאחר שמיעת הדוח של בני העיר בישראל, נרתמו יוצאי קמין קושירסקי במרץ לעבודה למען ספר הזיכרון. תרמו סכומי כסף ניכרים וחומרים לפנקס, יש בדעתם אפילו לתרגם את ספר הזיכרון לאנגלית כדי שילדיהם ונכדיהם ידעו אף הם על הייסוד, ההקמה והחורבן של קמין קושירסקי. יצוינו במיוחד החברים: ישעיהו זריצקי [זרוצקי], אהרן סוקול, מר הייבל שתרמו ביד רחבה לספר הזיכרון.

בקנדה יש גם כן כעשר משפחות מקמין קושירסקי. במונטריאול ובטורונטו, כמו גם בערים אחרות בקנדה הגדולה, ניתן להיתקל ביוצאי קמין קושירסקי, למשל: ל' ברגר, מ' פרידמן, שיש להם רגש עמוק כלפי ביתם הישן וכלפי יוצאי העיירה הנותרים.

מתוך הפרק: יוצאי קמין קושירסקי בעולם ע' 859 – 864.

אביש קלורמן **יוצאי קמין קושירסקי באמריקה**

באוגוסט 1939 באתי מקמין קושירסקי לאמריקה. הודיעו לבני העיר בניו יורק על בואי עם פריסות שלום. הם ארגנו מפגש, הודיעו בעיתונים, והאולם היה מלא במאות אנשים. הפגישה הייתה מאורגנת היטב, ממש כבירה. אנשים באו ממקומות מרוחקים כמו מיין, צ'לס, משום שהיה להם עניין רב והיו קשורים למשפחותיהם בבית הישן.

את הפגישה ניהל זילברפרב. מסרתי דוח כללי על המצב המר, על פוגרומים ועל חיסול יהודים בקמין קושירסקי. פניתי בבקשה לעזרה, ויוצאי העיר נענו מיד בסכומים גבוהים. למשפחותיהם החלו לשלוח סיוע בהיקף גדול יותר. כל מי שקיבל ממני פריסת שלום ממשפחתו התחייב לעשות הכול כדי לעזור לקרוביו ולעיירה. בני עיר ביקשו לתת לי כסף מיד, על מנת שאעביר לאנשיהם בקמין. למרבה הצער פרצה המלחמה ולא יכולתי לקחת את כספם. חמימות שכזו וקרבה של יוצאי קמין לקרוביהם לא ראיתי בארגונים אחרים.

שהיתי בניו יורק כארבעה-עשר שבועות. יוצאי העיירה התעניינו מאוד בגורלי האישי משום שהייתי במצב רע, איבדתי הכול בבית הישן. באתי לאמריקה ללא מקצוע והיה לי רע ומר. יוצאי העיירה ביקשו לתמוך בי בכסף, אך אין זה מטבעי לקחת תמיכה. נסעתי אל יוצאי העיירה בצ'לס, שהיתי שם שבועיים ולא מצאתי עבודה מתאימה, נסעתי לשיקגו.

יוצאי קמין קושירסקי, שהיו חברים באיגוד העובדים הלאומי, ארגנו פגישה באולם גדול. המנהיגים היו: פריד, ש' אנגל, לרנר. דיווחתי על קמין ערב המלחמה ומסרתי דוחות על אירועים בזמן המלחמה בעירנו משום שהייתי בקשר מכתבים עם עירנו.

לאחר שהייה של ארבעה שבועות בשיקגו לא הצלחתי להסתדר ונסעתי אל דודני בדנוור.

בדנוור פגשתי משפחות אחדות מקמין קושירסקי מסודרות היטב: ר' יוסף וייץ (חתניו, האחים שווייצר, היצרנים הגדולים של תיקי נסיעות, בנו הוא רב רפורמי ידוע, רביי וייץ, שנסע גם לישראל להקים בית כנסת רפורמי). המשפחה הגדולה השנייה מקמין קושירסקי בדנוור היא

משפחת קוק (ברג מן הבית), משפחה זו תופסת מקום נכבד מאוד בחיים החברתיים, הם תורמים כסף למען ישראל ולמען קרוביהם. משפחת הרב של קמין קושירסקי, הרב ר' ישראל הדיין, נמצאת אף היא בסביבת דנוור. ממשפחה זו יצא העסקן הנודע הרי זיען, הניצב בראש המאבק באנטישמיות. הוא מסייע למוסדות יהודים ולא-יהודים (הוא עזר גם לי להסדיר את חוקיות שהותי על מנת שאוכל להישאר באמריקה). ממשפחת ר' ישראל הדיין יצאו גם משפחות לרנר, בוקסר, וֶבר, כולם עושים למען הכלל. וממשפחתו של חצקל דוביצקר, בן יחיד שנותר מן המשפחה המסועפת היפה.

בדנוור מצויים נכדים ונינים של יהושע פלוט (מלמד) מן האנשים היותר יפים של קמין קושירסקי, שנהרג בידי הבלחובצים על קידוש השם ב-1920. אחת מבנות המשפחה היא רייזל פלוט, אשת פעיל הציבור הידוע אברהם וינוגרד.

בביקור בניו יורק בשנת 1949, בדרכי לארץ ישראל, שוב נפגשתי עם יוצאי עירי מקמין קושירסקי, שהצטערו יחד עמי על אבדן קרובינו, כי היו כבר בקרבנו אנשים חדשים מעירנו, ניצולים, שסיפרו לפרטי פרטים על אסוננו. בני העיר האמריקאים הבטיחו לעזור למשפחותיהם בישראל.

בשובי מארץ ישראל בשנת 1958, הקשיבו לדיווח שלי על החורבן ועל בני העיר הניצולים, ומיד אספו סכום כסף ניכר. בראש עמדו אז ברל הייבל, הירש-לייזר לינזן-לווינזון, ש' זרוצקי, סוקול, כשר, קאהן, ויינר, בק. הם הבטיחו לעזור תמיד ליוצאי העיר בהוצאה לאור של ספר זיכרון, ולא פיגרו אחר ארגונים אחרים באמריקה.

כעבור שנים, לאחר ביקורים אחדים בישראל, החלטתי לעשות את ביתי הקבוע בארצנו, כאן אני שוב בין בני עיר מקמין קושירסקי.

מתוך הפרק: יוצאי קמין קושירסקי בעולם ע' 865 – 867.

דוד קימל, ניו יורק **אצל יוצאי קמין קושירסקי באמריקה**

שמי דוד קימל. שם אבי שמואל קימל, שם אמי שרה. נולדתי בקמין וחונכתי בקמין. בן תשע הייתי כשנפטר אבי ובן שתיים-עשרה – כשנפטרה אמי. אני ואחותי חנה-שיינדל נותרנו יתומים מאב ואם. סבתנו חיה-אסתר לקחה אותנו אליה והעניקה לנו בית, מזון ומשקה.

למדתי אצל המלמד חיים-לייזר, אצל פאטיקה, אצל חיים-איצי, אצל משה-יענקל, אצל פסח-הירש. כל המלמדים היו טובים, הם ידעו ללמד, אך אני למדתי מעט מאוד. כשראתה משפחתי שאינני רוצה ללמוד, החליטו לשלוח אותי ללמוד מקצוע. למדתי חייטות אצל משה פְּרס, לאחר מכן אצל ניסל החייט, ואחר כך אצל הירש בר, אך לא למדתי דבר כי חלמתי להיות קצב. יצאתי לשוק וקניתי עגל. השוחט שחט אותו ודודי ישעיה עזר לי למכור את הבשר. לאחר שהכול נמכר, חסרו לי עשרה גולדן להחזיר לעצמי את כספי.

כך נמשך הדבר עד לשרפה, שנתיים לאחר השרפה נסעתי לאמריקה. בשנת 1907 באתי לאמריקה. עברו עליי גלגולים שונים.

ב-1913 ייסדו כמה בני קמין, אני ביניהם, אגודה של בני קמין. ב-1920, כשנודע לנו כי אנשי קמין רבים סובלים מצוקה, החלטנו לסייע לבני עירנו. בחרו בי לשליח ונסעתי, ואתי כסף ותצהירים [לעיל ע' 452]. את הכסף חילקנו לפי שיקול דעתה של ועדת אנשים חשובים בקמין קושירסקי.

הארגון שלנו עשה רבות למען בני קמין קושירסקי והסביבה. אנחנו אנשים ליברלים, אנחנו עוזרים בכסף למגבית היהודית המאוחדת, להסתדרות, להיא"ס [Hebrew Immigrants Aid Society].

ספר הזיכרון חשוב לנו מאוד. זו תהיה מצבה לעירנו. ברל הייבל נרתם לעבודה, הוא יושב ראש הוועדה.

מתוך הפרק: יוצאי קמין קושירסקי בעולם ע' 868 – 869.



בח צלום: בני הזוג הייבל

ברל הייבל, נ״י יורק **יוצאי העיר באמריקה**

אני, בנימין קימל, הרשל-לייזר לינזן ועוד אחדים, ייסדנו מועדון. כך היינו נפגשים לעתים תכופות ובילינו יחד שעות. יוצאי העיר שפגשנו באמריקה החלו להתארגן בנפרד בארגון של יוצאי העיירה. אנחנו, הצעירים יותר, לא הצטרפנו אליהם מיד. יוצאי העיר המבוגרים היו מתקוטטים קצת. היו חילוקי דעות בין שתי הקבוצות ולא הצליחו להגיע להבנה. שתי הקבוצות נפרדו והלכו בדרכים אחרות, ורבים מיוצאי עירנו הצטרפו לארגונים של יוצאי ערים אחרות. עד אשר חלק אחד של בני העיר ערך רה-אורגניזציה וזכה בהערכת רוב יוצאי קמין קושירסקי, כמעט כל הקבוצות הצעירות הצטרפו, ההנהגה הייתה הרמונית יותר, עם אחווה וידידות.

יוצאי העיר הצעירים יותר, שבאו לאמריקה לפני עשר-חמש-עשרה שנה [לאחר מלחמת העולם השנייה], צריכים היו ליטול חלק ולסייע בהנהגה אך לדאבון הלב לא היה זה קל.

מספר חברינו עתה אינו גדול, בערך 150 חברים, כי בני עיר רבים שיצאו מן הארגון לא שבו אליו, והנוער ודאי אינו ממהר להצטרף. אך אנחנו יכולים להתגאות בחברינו, כי ארגונים גדולים שקעו בשל סיבות כאלה, שהזקנים מתים והצעירים אינם מצטרפים.

אני מקווה כי לארגון שלנו זה לא יקרה, אנחנו נחיה לנצח, כי כל פעילותנו עתה היא לעניין בני עיר צעירים יותר להצטרף ויש לנו הצלחה חלקית.

ועתה חזרה לארגון שלנו. ב-16 בדצמבר חגגנו יובל חמישים, הנשף היה בגדר הצלחה גדולה. בני עיר רבים באו לחגיגה ובילינו יפה.

החלטנו גם לעמוד בקשר עם ועד ארגון יוצאי העיר בישראל ולסייע בהוצאת ספר הזיכרון לקמין קושירסקי.

מתוך הפרק: יוצאי קמין קושירסקי בעולם ע׳ 869 – 870.



סמואל בק, ניו יורק **הצטרפותי לארגון יוצאי קמין קושירסקי ומינויי למזכיר**

בשנת 1941 הייתי שרוי באבל על אבי, אשר מת בעיר הולדתי ביאליסטוק. החלטתי לתת לאבי, יהדי אדוק מאוד, את הכבוד הראוי וללכת מדי יום לבית הכנסת לומר קדיש.

בבואי לברוקלין לבית הכנסת להתפלל, ניגש אליי תוך הנחת התפילין יהדי, ברכני לשלום והתעניין לפשר בואי לפתע לבית הכנסת. התיידדתי אתו מאוד. התברר כי היה זה אביגדור דאוב, גבאי וחבר מוסד צדקה בבית הכנסת של ארגון יוצאי קמין קושירסקי. ביקרנו תכופות זה בביתו של זה. כאשר הלך לבקר חברים חולים נטל גם אותי עמו. בדרך זו הכרתי רבים מארגון יוצאי קמין קושירסקי. עם הזמן הכיר לי עוד בני עיר והחל לשכנע אותי להצטרף לארגון.

כך עשיתי. מחבר ארגון יוצאי ביאליסטוק הפכתי לחבר ארגון יוצאי קמין קושירסקי. החל מ-25 בדצמבר 1943 אני פעיל בארגון ומשתתף בפעילויות שונות, ונבחרתי למזכיר הכספי ואני ממלא תפקיד זה עד עצם היום הזה, כבר תשע-עשרה שנים. בזמן המלחמה הייתי גם מזכיר ועד הסיוע.

מתוך הפרק: יוצאי קמין קושירסקי בעולם ע' 871 – 872.

מרדכי זפרן, ארגנטינה **ארגון יוצאי קמין קושירסקי בארגנטינה**

ב-3 ביוני 1932, ערב שבועות, דרכתי על אדמת ארגנטינה. חשתי עצבות-מה כי עזבתי בית כה יקר עם משפחתי: אשתי וילדי הקטנים, הורים, אחיות, אחים, חברים וידידים. למרבה הכאב והאסון, נרצחו כל הנמנים באכזריות בידי הרוצחים הגרמנים. בבואי לארגנטינה לא תיארתי לעצמי כי יהיה עליי להיות אחד הכותבים בספר הזיכרון ולהזכיר אותם, יקרים שכאלה, שתמיד הקריבו למען עם ישראל ואהבת ישראל.

נאלצתי להשלים עם גורלי, לבנות ולהקים בית חדש. נאלצתי להסתגל להרגלים החדשים של החיים בארגנטינה. בחג השבועות הלכתי לבית הכנסת להתפלל. בית הכנסת היה בחדר השינה של אחד מיוצאי העיר ליד המיטות. חיכינו עד השעה עשר, עד בוא המתפללים לתפילה. קראו לבית הכנסת "מניין" משום שלא היה יותר ממניין, והרוב היו בלי טליתות. למרות הכול הייתי מרוצה מאוד בראותי יוצאי עירנו בארגנטינה שלא שכחו את המסורת והמנהגים ודאגו לקיים בית כנסת, ולו גם בחדר שינה. המצב החומרי עדיין לא אפשר אז לשכור מקום לבית כנסת.

דאגתי להקמת בית ספר למספר המצומצם של ילדים שהיו אז. המצב החומרי היה קשה מאוד, אך אני ועוד כמה עקשנים דאגנו להשגת קרנות והבאנו מורה. הדבר לא בא בקלות, אך היה לנו בית ספר שנקרא: בית הספר ח' נ' ביאליק.

במרוצת הזמן גדל היישוב. אחדים היו לבעלי משפחות. בראותי כי לא אפשרי להיות בלי בית כנסת לתפילה, בבוא הימים הנוראים נאלצנו לשכור מקום התוועדות מיוחד לתפילה, הצעתי לפעול למען בניין משלנו. הצעתי זכתה להצלחה. מיד היו לי תומכים רבים שהיו מוכנים לעזור לי במלאכה. הייתי המזכיר הראשון וניהלתי את המאבק לבנות בניין משלנו שיהיו בו האפשרויות לבית כנסת לתפילה ולבית ספר בו יבואו ילדים ללמוד.

תכניתי התגשמה. עם מעט רצון טוב ועבודה של כולם יחד, בנינו בית כנסת גדול ונוח להתפלל בו, ומקום לבית ספר בו היו לילדים כל התנאים ללמוד.

בבואי למקום היה בו מרכז תרבות ציוני, הצטרפתי לפעילות. אז עוד פעלו כל המרכזים יחד לטובת רעיונות לאומיים, ללא הבדלי מפלגה. עבדו למען קרן קיימת, קרן היסוד. לא חלף זמן רב וכל אחד החל למשוך לכיוון האידיאולוגי שלו.

מרכז התרבות שלנו הסתפח לפדרציה הציונית הארגנטינאית. הייתי פעמים אחדות שליח למפגשים השנתיים של תת-ועדים בבואנוס איירס ושל תת-ועדי הפרובינציות.

עד עצם היום הזה [שנות ה-60 של המאה ה-20], אני דואג לכך שבכל השמחות יתרמו למען קרן קיימת. אני עצמי ואף אשתי חוה זפרן, חננו המתרימים למען קרן קיימת בשמחות. אני גם נוטל חלק בכל המגביות והפעולות האחרות, כמו קרן היסוד. אשתי חוה זפרן, ייסדה והקימה ארגון סיוע של נשים, לעזור לאנשים עניים נזקקים.

יוצאי עירנו, האחים אברהם וירחמיאל צינוביץ', ממלאים גם הם תפקיד במגביות ועובדים למען קרן היסוד. הם גם חברים בוועד הבנק הקואופרטיבי. גם נשותיהם איטקה והני פעילות תמיד למען ויצ"ו חנה סנש, הן חברות ועד קבועות, ונוטלות חלק בכל המוסדות האחרים.

כך פעלנו אני ויוצאי עיר אחרים ועשינו הכול כדי שהמגביות שלנו יזכו להצלחה.

לא ידענו במדויק מה אירע שם לביתנו וקראנו למחאות ולחרם. אך על גודל האסון הנורא לא ידענו. עם בוא הידיעה הראשונה על מה שעוללו היטלר והגרמנים שלו ימ"ש לקרובים לנו ביותר, לא ניתן היה לתאר את צערנו. מיד זימנתי אספה נרחבת של בני עירנו. ארגנו יום זיכרון. אז היה עמנו עדיין ישראל-הירש גורטנשטיין. קיימנו ישיבת אבל ולאחר הישיבה אמרנו קדיש.

לחורבן שכזה לא ציפינו. ייסדנו ארגון בשם: ארגון קמין קושירסקי והסביבה.

הידיעות הראשונות הגיעו אלינו מבני עיר שלנו ששהו בגרמניה ובאיטליה. הארגון שלנו עזר לפי יכולתו. אני, האחים אברהם וירחמיאל צינוביץ', נשותיהם איטקה והני, אשתי חוה, השגנו מיד סכום ראוי לסייע ליוצאי העיר. קיימנו מפגשים תכופים ודאגנו ליצור

אפשרויות נוספות לעזור לבני העיר. מיד נשלחה העזרה הראשונה. גם הכנו מסמכים וכרטיסי אנייה לבני עיר אחדים והעברנו אותם אלינו. עם בואם לארגנטינה דאגנו לכך שיסייעו לנו, וכך שלחנו עזרה לפליטים בארץ ישראל.

מדי שנה ביום החורבן, אנחנו עושים מניין בבית הכנסת. כל יוצאי העיר מתכנסים ואומרים קדיש בציבור כדי להביע את צערם. אנחנו מקיימים גם אזכרה בבית העלמין, שם יש מצבה לקדושים. מתכנסים כל בני העיר עם נשותיהם. חזן עורך את הטקס הדתי. ישראל-הירש גורטנשטיין, נהג לדבר על גדולת קדושינו שנהרגו על קידוש השם ועל קידוש העם. כך אנחנו שומרים על יום הזיכרון כדי לבטא את צערנו על אהובי לבנו. אנחנו מקיימים יארצייט בכ"ז באב ואת פעולות האזכרה בכ"ח באלול.

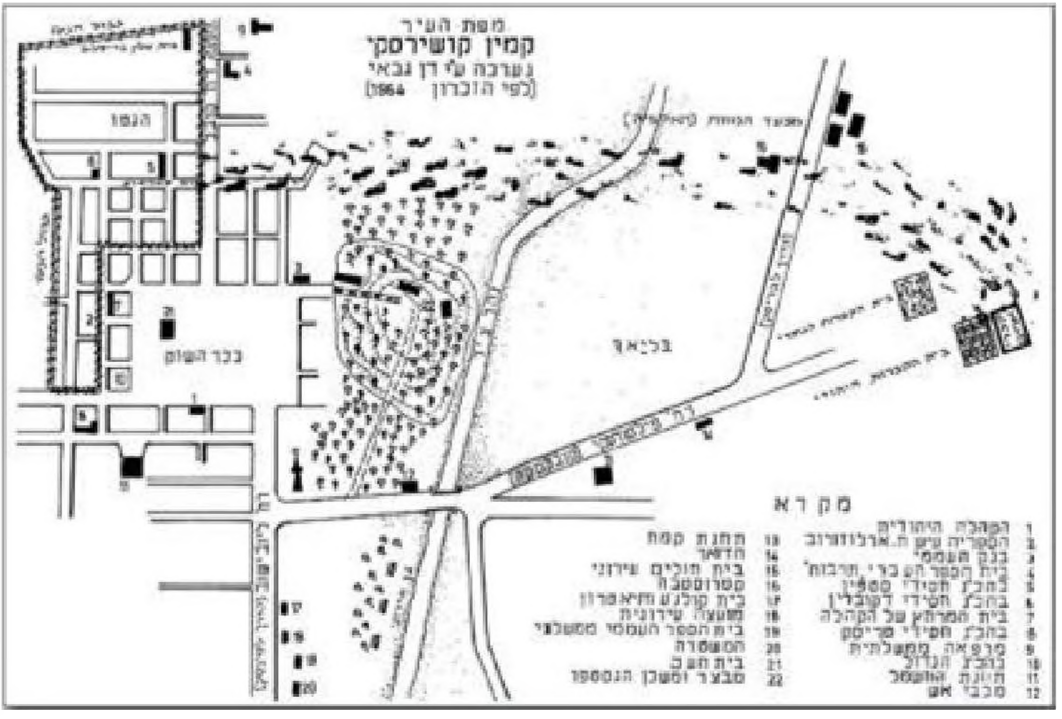
עם קבלת הידיעה כי בני עירנו מתכוונים להוציא ספר זיכרון לקחו בני העיר – אברהם-דוד אברוך, האחים צינוביץ' ונשותיהם, אשתי חוה – חלק פעיל, לסייע בחומרים ובכסף.

למרבה הצער אנחנו, בני קמין, מעטים במספר. אינני יודע למה. דומני כי בעיירה שלנו היה תמיד טוב מבחינה כלכלית, ואנשים לא נמשכו להגירה, לכן אנחנו מעטים כאן. אך כתבנו דבר-מה וגם עזרנו קצת.

ירחמיאל צינוביץ' ואני הקטן, מרדכי זפרן, מנהלים את הארגון ודואגים לכך שיתפוס מקום ככל הארגונים האחרים בארגנטינה.

מתוך הפרק: יוצאי קמין קושירסקי בעולם ע' 872 – 876.

מפת קמין קושירסקי



מראות קמין קושירסקי



השוק בקמין קושירסקי



טפט מהשוק בין הבנינים: בית המדרש והפרנסה שטיבל



רחוב קובל





רחוב זולניקי



משרדי המועצה המקומית – הגמינה, 1932 [ביבר]



קבר הקדושים



אנשי בית העלמין בקהילת קוז'יגלוב בשנת 1946, ליד קבר הקדוש ר' בנצי'ון הכהן שטיינברג: שושנה ושמחה, העמידה ושניה לשמאל מרים, חיה רינה, זלמה'לה עמדו מאחוריהם, השאר מימין לשמאל [אחרון]



מצבה בנושה לכאן. מכאן הפך ה החדש עצמו והרוסבבית ה עלה [illegible]



קבר האחים והמצבה בבית העלמין בעיירה. מאחור: ציון קבורת עצמות נרצחי גלושה זוטא, הועברו ע"י אברהם ביבר [ביבר]



מצבה במקום בו נרצחו מאה יהודים, במרחק כ-5 ק"מ מקמין [ביבר]

תוכן עניינים

	[דבר המערכת]	8
א' מ' אורז'יצר, י' כרוסט	מקורות שונים על קמין קושירסקי	10
ב' מלמד	קווים להיסטוריה של קמין קושירסקי	14
י' [יעקב] פלוט	ראשית הקהילה היהודית בקמין קושירסקי	15
יעקב פלוט	עיירתנו והעיירות שסביב	18
יעקב פלוט	צרור זיכרונות	20
יצחק-שלמה פלוט	ייסוד מפלגת הפועלים הציונית-סוציאליסטית	33
ברוך מלמד	שבת וראשון בעיירה	35
י' בן-משה [יעקב פלוט]	ירידים וימי שוק	38
חוה ליטווינסקי (זפרן)	ביתי	40
מ' [מרדכי] זפרן	קמין קושירסקי היהודית	42
ברטה (ברכה) פקטורוביץ	מקמין לארץ ישראל	44
מרדכי זפרן	העיירה ובית אבי	48
י' פלוט	תחת הממשל הסובייטי	54
י' בן משה	אספה קומוניסטית בוחרת בציוני ליושב ראש	59
דבורה גוז	זיכרונות מן הבית	61
רייזל-גיטל פלוט-וינוגרד	אני זוכרת	63
י' קונישצ'ר	שתי עיירות	66
פישל לייזרוק	ייחוסה של לובייושוב	72
	זיכרונות על אודות לובייושוב	74
חנה אליוביטש-מַנְקֶר	עיירתי לובייושוב	77
ישראל בגון	פנייבנו	81
ברוריה פרידמן-גבעוני	פנייבנו – ביתי	84
יהושע שוורץ	יהודי לישה [גלושה]	85
יהושע שוורץ	זיכרונות מלישה	90
סוסיה קנדל-שַנְדָר	עיירת הולדתי לישה זוטא	92
מאיר אייזן	יזורה על יד קמין	94
לייבל בוקלר	חוטישוב	95
ירחמיאל צינוביץ'	זיכרונות פוליץ	96
אביש קלורמן	פוגרומים, התגוננות עצמית ומאבק	99
יעקב פלוט	צבא הפורעים של בטקו בלחוביץ	126
הלל צייטלין	פוגרום בקמין קושירסקי וסביבתה	132
רחל שכטר-אינגבר	פוגרום	135
הירש-לייזר לווינזון	הפוגרום בקמין קושירסקי	136
יעקב פלוט	קמין קושירסקי בשנות מלחמת העולם הראשונה	137
יעקב פלוט	ראשית התנועה הציונית בקמין קושירסקי	144
ברוך מלמד	הציונות בקמין קושירסקי, מוסד עממי	153
יעקב פלוט	צעירי ציון – פועלי ציון (צ' ס') בקמין קושירסקי	156
פינחס גורטנשטיין	ציונות בעיירה	161
יעקב פלוט	החינוך עד מלחמת העולם הראשונה	163
יעקב פלוט	בית הספר "התחייה"	168

יעקב פלוט	ספריית ארלוזורוב	173
יעקב פלוט	אירגודים ומוסדות	175
י' פ' [יעקב פלוט]	קואופרטיב המזון	181
י' פלוט	חיי הכלכלה של היהודים בקמין קושירסקי	183
	רשימת יישובים בסביבת קמין קושירסקי	191
יעקב אורמלנד	אדמו"רים וחסידים	192
יעקב פלוט	השרפה הגדולה בעיירה בשנת 1904	193
י' פ'	הנהר בעיירה	195
הני צינוביץ' (אנגל)	סמטתנו סמוך לרחוב קובל	197
מינה סולובייצ'יק	חתונה בעיירה	200
צבי וטון	אם יהודייה	202
הלן והירש הלפנט	לבביותם של יהודי קמין קושירסקי	205
ישראל קאהן-כשר	דמויות ואירועים בקמין קושירסקי	206
בריש דרוג [דב עמית]	ניסה החייט	208
יעקב פלוט	משה פלפון	210
יעקב פלוט	בית העלמין הישן	211
י' בן-משה	סיום כתיבת ספר תורה בעיירה	213
י' בן-משה	ר' אברהם-יענקל, הזקן	215
אהרן וֶרֶבֶּה	קמין קושירסקי עיירת הולדתי	216
פינחס אורמלנד	עינויים, סבל ותקווה	223
שלמה קגנוביץ' [קגן]	שחיטה ומוות	264
שושנה פרצ'יק	סבל ואבדן	288
יעקב גולדשטיין	כך השמידו את היהודים	296
פראדל גולדשטיין-קופילר	אשר עבר עליי	304
מונה מילצר (מניה כשר)	מעשי רצח של גרמנים	322
ל' אוליצקי	אחותי פרומה	326
מנשה פרצ'יק	פוגרומים, רציחות ושחרור	328
רחל וינוקור	הייתי אז צעירה כל כך	336
קלמן רויטנשטיין	אבדנו של יענקל לייזרוק ורובה יחיד	342
זליג רייטר	אבדן משפחתי	346
יעקב גולדשטיין	כך שרדנו את החורבן	351
בן-ציון קארש	היודנרט	357
ברוך פרימק	משפחתי ועירתי	363
יפה פלוטניק	חורבן לוביישוב	364
פסל פרליס	רציחות בכפרים וולקה, זלוחוב ובעיירה דיוויון	369
אריה אייזן	יזורקה, הגטו בקמין קושירסקי, יער ופרטיזנים	374
יפה פלוטניק	בדד	389
ברוך מלמד	טרגדיה של משפחה מקמין קושירסקי	392
יהושע שוורץ	לזכר הקדושים בני משפחתי ולזכר יהודי לישה	396
אברהם רופא	דרכי אל הפרטיזנים	398
ט' ברלינר (וייסגרוז)	בקרב הפרטיזנים	403
חיים גרשנובל	היהודי האחרון בקמין קושירסקי	407
שלמה קגן	הספד על קדושינו	409

י' פלוט	בית העלמין החדש	410
י' בן-משה	הריסת הזכר האחרון של קדושינו	412
א' קלורמן	הרב פסח-אהרן וייסמן	413
ברוך מלמד	הרב מרדכי פרלין	414
פינחס אורמלנד	הרב האחרון בקמין קושירסקי	416
א' מ' א'	אליעזר פלוט – המשכיל הראשון בקמין קושירסקי	420
י' בן משה	ר' אשר ארליך	422
י' בן משה	ציפורה ארליך-פלוט	423
י' פ'	דוד קלורמן	425
י' פ'	ר' יצחק ברג	426
י' פ'	איסר ולאה לייזרוק	427
פראדל גולדשטיין-יפה	דמויות	428
ברוך מלמד	שמואל ורבליה	429
יעקב גולדשטיין	ר' אריה (לייבוש גולדשטיין)	430
בנימין ברג	ר' יואל-חיים כשר	432
בנימין ברג	ר' יצחק ורבה – יצחק המורה	434
מאיר רויזן	חבל על דאבדין	435
	נפלו במאבק בכנופיות ההיטלריסטים	439
א' מ' א'	ברוך שפירא הצעיר, נפל למען מדינת ישראל	440
יצחק ברנהולץ	מתוך מכתב לאמריקה	442
יוסף אייזנברג	מכתב לידיד בקנדה	443
יעקב פלוט	ברוך מלמד	445
פישל לייזרוק	ראשיתו של ארגון יוצאי קמין קושירסקי ...	446
פישל לייזרוק	קווים לדמותו של פעיל ציבור חברתי	450
י' פלוט	לתולדות ארגוני יוצאי קמין קושירסקי	452
א' מ' א'	ארגון יוצאי קמין קושירסקי באמריקה	454
אביש קלורמן	יוצאי קמין קושירסקי באמריקה	458
דוד קימל	אצל יוצאי קמין קושירסקי באמריקה	460
ברל הייבל	יוצאי העיר באמריקה	461
סמואל בק	הצטרפותי לארגון יוצאי קמין קושירסקי...	462
מרדכי זפרן	ארגון יוצאי קמין קושירסקי בארגנטינה	463

קישור לספר הזיכרון לקהילת קמין קושירסקי והסביבה, הסרוק באתר ספרי הזיכרון בספרייה הציבורית בניו יורק

http://yizkor.nypl.org/index.php?id=2301

קישור למפת קמין קושירסקי והאזור

https://www.google.co.il/maps/@51.4720229,24.8479867,53171m/data=!3m1!1e3